ВИДАВНИЦТВО
ТзОВ АСТОН

ЗАХИСТ УКРАЇНИ

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

10

М. М. Фука, І. М. Гарасимів, Ю. Ю. Свідерський,
К. О. Пашко, Н. Ю. Свідерська

Захист України

Профільний рівень

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Тернопіль
Астон
2023

УДК УДК 614.8(075.3)
З-38

Авторський колектив:
М. М. Фука, І. М. Гарасимів, Ю. Ю. Свідерський,
К. О. Пашко, Н. Ю. Свідерська

З-38 **Захист України** : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Профільний рівень. / М. М. Фука, І. М. Гарасимів, Ю. Ю. Свідерський, К. О. Пашко, Н. Ю. Свідерська. — Тернопіль : Астон, 2022. — 328 с

Підручник містить навчальний матеріал, передбачений чинною програмою МОН України з предмета «Захист України» для 10 класу закладів загальної середньої освіти (профільний рівень). Навчальний матеріал, поданий у виданні, сприятиме підготовці молоді до служби в ЗСУ, усвідомленню історичного розвитку Збройних сил України, а також формуванню навичок захисту життя та здоров'я як власного, так й інших людей під час надзвичайних ситуацій мирного і воєнного часу.

Видання призначено для навчання юнаків і дівчат (за власним ба-жанням у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників); для студентства, а також для педагогів, які викладають предмет «Захист України».

УДК 614.8(075.3)

© Фука М., Гарасимів І., Свідерська Н.,
Пашко К., Свідерський Ю., 2023
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2023

ЗМІСТ

Вступ 8
§ 1. Підготовка до захисту України — обов'язок кожного громадянина / громадянки 8
РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ 12
§ 2. Система світової колективної безпеки 12
§ 3. Поняття національної безпеки, національних інтересів держави, загроз національній безпеці 15
§ 4. Система національної безпеки України 17
§ 5. Обороноздатність держави 20
§ 6. Права та обов'язки громадян України у сфері оборони, відповідальність за порушення законодавства про оборону України 26
§ 7. Структура воєнної організації держави та її керівництво 28
§ 8. Національні інтереси України та загрози національній безпеці 30
§ 9. Воєнна доктрина України 35
§ 10. Міжнародне військове співробітництво України 41
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА 47
§ 11. Війна як соціальне явище 47
§ 12. Походження та розвиток Збройних сил України 50
§ 13. Військова справа: воєнне мистецтво та озброєння 52
§ 14. Джерела українського військового мистецтва 56
§ 15. Уплив кочових племен на формування військових навичок прадавніх українців / українок 61
§ 16. Військо давніх слов'ян 65
§ 17. Збройні сили Руси–України. Війни Київської держави 68
§ 18. Збройні сили та війни Галицько-Волинської держави 74
§ 19. Збройна боротьба з монгольською навалою на українських землях у 20–40-х рр. XIII ст. 78
§ 20. Військова справа русинів у Великому князівстві Литовському 82
§ 21. Становлення Запорізької Січі та Козацького війська 85
§ 22. Військово-політична діяльність Запорізької Січі до 1648 р. 90
§ 23. Українське військо часів Національно-визвольної війни середини XVII ст. 94
§ 24. Українське військо та його бойові дії в другій половині XVII ст. 99
§ 25. Україна у війнах Російської імперії у XVIII ст. та на початку XX ст. Українські військові формування в складі Австрійської та Османської імперій 101
§ 26. Українські січові стрільці та їхня роль у формуванні військових традицій українців 108
§ 27. Українське військо доби Центральної Ради 109
§ 28. Українська Галицька Армія 118
§ 29. Українське військо доби Гетьманату. Збройні сили Директорії УНР 124
§ 30. Українці в складі радянських збройних сил (1917 – 1930 рр.) 130
§ 31. Участь українців / українок у Другій світовій війні (1939–1945 рр.) та німецько-радянській війні (1941–1945 рр.) у складі Збройних сил СРСР 136
§ 32. Спроби формування української держави та війська в період Другої світової війни 140

§ 33. Радянське підпілля та партизанський рух періоду німецько-радянської війни 148
§ 34. Служба українців / українок у Збройних силах СРСР у 1945–1991 рр. 152
§ 35. Анексія Криму та війна на Сході України..... 154
§ 36. Ескалація російської агресії у 2021-2022 рр. 163
§ 37. Російське вторгнення в Україну 2022 року 168
§ 38. Відродження та розбудова Збройних сил України..... 174
§ 39. Інші військові формування України 180
§ 40. Військова присяга та військова символіка України..... 183
§ 41. Нормативно-правова база з військових питань 189
§ 42. Військовий обов'язок і військова служба..... 191
РОЗДІЛ 3. СТАТУТ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....195
§ 43. Поняття про військові статути 195
§ 44. Дотримання військовослужбовцями статутних взаємовідносин 202
§ 45. Загальні положення про розміщення військовослужбовців 204
§ 46. Загальні положення про розподіл часу та його використання 207
§ 47. Поняття добового наряду, його призначення і склад 212
§ 48. Обов'язки військовослужбовців добового наряду 215
§ 49. Військова дисципліна, її суть і значення 217
§ 50. Види заохочень та дисциплінарних стягнень. Права командирів щодо їх застосування 220
§ 51. Поняття варти. Види варт, склад та озброєння варти; об'єкти, які охороняють варти 224
§ 52. Внутрішній порядок у таборі. Розміщення підрозділів. Добовий наряд у таборах, його призначення, склад..... 228
§ 53. Порядок обладнання кімнати для зберігання зброї та вимоги до неї 230
РОЗДІЛ 4. СТРОЙОВА ПІДГОТОВКА.....236
§ 54. Загальні положення Стройового статуту Збройних сил України. Обов'язки військовослужбовців перед шикуванням і в строю 236
§ 55. Стройове положення..... 238
§ 56. Повороти на місці. Рух стройовим кроком 240
§ 57. Виконання стройових прийомів і руху без зброї. Повороти під час руху..... 243
§ 58. Виконання прийомів зі зброєю на місці. Повороти та рух зі зброєю 246
§ 59. Виконання військового привітання. Вихід із строю, повернення в стрій 251
§ 60. Розгорнутий стрій 256
§ 61. Похідний стрій 260
РОЗДІЛ 5. ВОГНЕВА ПІДТРИМКА.....262
§ 62. Вогнева підготовка як один із видів бойової підготовки, її зміст і значення. Заходи безпеки 262
§ 63. Автомат АК-74. Призначення, будова частин та механізмів автомата 266
§ 64. Тактико-технічні характеристики, принцип роботи автомата ... 269
§ 65. Порядок неповного розбирання та збирання АК-74 273

§ 66. РКК. Призначення, будова частин і механізмів, тактико-технічні характеристики, принцип роботи 276
§ 67. Огляд АК-74 та РКК. Підготовка до стрільби. Порядок чистки та змащування автомата та кулемета після стрільби. Устрій та призначення приладдя 280
§ 68. Затримки під час стрільби з автомата АК-74 і кулемета РКК-74 та способи їх усунення 283
§ 69. Положення під час стрільби з місця (лежачи, з коліна, стоячи) та в русі. Вибір і зайняття правильної позиції для стрільби 286
§ 70. Спорядження магазина патронами і порядок зарядження автомата; виконання пострілу, припинення стрільби 296
§ 71. Класифікація цілей та їхня стисла характеристика. Вибір прицілу та точки прицілювання. Вибір часу для відкриття вогню 299
§ 72. Стрілецько-тренувальні прилади. Виконання підготовчих вправ на них 302
§ 73. Практичне виконання початкової вправи №1 навчальних стрільб із АК-74. Умови виконання вправи №1 навчальних стрільб 307
§ 74. Призначення, загальна будова СГД, тактико-технічна характеристика, принцип роботи частин та механізмів 310
§ 75. Призначення, устрій та тактико-технічні характеристики ручних гранат Ф-1, РГД-5 316
§ 76. Призначення, тактико-технічна характеристика, устрій та принцип дії ручної протитанкової гранати РКГ-3 318
§ 77. Призначення та тактико-технічна характеристика РПГ. Порядок розбирання та збирання гранатомета 321
§ 78. Постріл і його періоди. Початкова швидкість кулі. Траєкторія та її елементи. Форма траєкторії та її практичне значення 325
РОЗДІЛ 6. ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА 333
§ 79. Збройні сили України: загальна структура, призначення та завдання, нормативно-правові документи, що регламентують підготовку видів Збройних сил України до їх застосування 333
§ 80. Бій — основна форма тактичних дій військ, характеристика сучасного загальновійськового бою та основні вимоги до підготовки військовослужбовців. Мета бою та засоби її досягнення ... 336
§ 81. Основні види загальновійськового бою, їх характеристика та мета 342
§ 82. Характерні риси сучасного загальновійськового бою та основні принципи його ведення 346
§ 83. Основні завдання та бойовий порядок механізованого, гранатометного і протитанкового відділення, їхній штатний склад та озброєння 350
§ 84. Мета оборони та вимоги до неї 355
§ 85. Побудова оборони 357
§ 86. Основні завдання відділення в обороні 362
§ 87. Обов'язки солдата в бою. Дії солдата в обороні 366
§ 88. Наступ: мета та вимоги. Способи переходу в наступ 371
§ 89. Бойовий порядок механізованого відділення, що наступає в пішому порядку 375

§ 90. Основні завдання відділення в наступі 377
§ 91. Дії солдата в наступі 381
§ 92. Марш. Умови і здійснення маршу. Загальні нормативи середньої швидкості руху підрозділів на марші. Величина добового переходу. Рубежі (пункти) і привали на марші 384
§ 93. Дії відділення на марші 388
§ 94. Розвідка: мета, завдання в різних видах бою. Сили, засоби, способи ведення розвідки в різних видах бою. Дії солдата в розвідці 391
§ 95. Охорона: мета, завдання, обов'язки та способи дій солдата 395
§ 96. Захист від зброї масового ураження (ЗМУ) 401
§ 97. Захисні споруди. Види захисних споруд (сховища, протирадіаційні укриття) та їхні властивості. Захист військової техніки від проникнення радіоактивного пилу 404
§ 98. Дії військовослужбовців у зонах радіоактивного зараження і в осередках хімічного та бактеріологічного (біологічного) ураження 408
§ 99. Тактичне маскування 412
§ 100. Інженерне забезпечення 415
РОЗДІЛ 7. ВІЙСЬКОВО-ІНЖЕРНЕРНА ПІДГОТОВКА ТА ЗВ'ЯЗОК 420
§ 101. Мета маскування. Табельні та підручні засоби маскування, їхнє використання для маскування особового складу, техніки та інженерних споруд 420
§ 102. Призначення окопів та порядок їхнього облаштування 424
§ 103. Призначення та види інженерних загороджень. Розташування загороджень на місцевості. Зимові та літні протипіхотні та протитанкові загородження, протитранспортні загородження .. 429
РОЗДІЛ 8. ПРИКЛАДНА ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА 434
§ 104. Виконання вправ, які спрямовані на розвиток швидкості 434
§ 105. Виконання вправ, які спрямовані на розвиток загальної витривалості 436
§ 106. Виконання вправ, спрямованих на формування військово-прикладних навичок 439
§ 107. Виконання вправ для розвитку сили та силової витривалості .. 441
§ 108. Комплекс вільних вправ 445
§ 109. Розучування, тренування прийомів рукопашного бою 450
§ 110. Завдання уколів на місці, у русі 460
§ 111. Відбиття, завдання ударів 461
§ 112. Кидки 466
§ 113. Прийоми бою без зброї 468
§ 114. Розучування, удосконалення вправ подолання перешкод 472
§ 115. Метання гранати на дальність і точність 479
Словник термінів 483
Список використаних джерел 489

Шановні десятикласники та десятикласниці!

Цього року ви вивчатимете новий предмет — «Захист України». Завдання курсу — оволодіння базовими знаннями про Збройні сили України (ЗСУ), юридичними основами міжнародного гуманітарного права, військово-медичної підготовки, цивільного захисту, дотримання власної безпеки під час надзвичайних ситуацій у мирний та воєнний час.

Вивчення цієї дисципліни підготує вас як морально, так і фізично до служби в Збройних силах України та інших військових формуваннях. Ви станете не лише сильнішими, більш обізнаними та ерудованими, а й сформуєте свідоме ставлення до захисту свого життя, життя рідних, друзів, співгромадян… Прийде розуміння, що, по суті, — це і є захист України. Бо *Україна — це власне ви, ваші рідні й друзі*!

Попереду доросле життя, у якому — що на довгій ниві: практичні вміння й навички, здобуті під час вивчення курсу «Захист України», колись можуть стати в пригоді.

Структура підручника чітка й зрозуміла. Запитання напочатку параграфа налаштують вас на засвоєння нового матеріалу. У тексті підручника слова або речення, які мають важливе значення, нові терміни виділено напівжирним чи курсивним шрифтом. Деякі слова позначені символом «зірочка» (*): їхнє значення пояснюємо в словнику наприкінці підручника. Запитання та завдання після параграфа допоможуть ґрунтовно опрацювати матеріал. Вони згруповані за певним принципом і позначені піктограмами.

Під час навчально-польових зборів теоретичні знання набудуть практичного втілення: ви вправлятиметеся в тактичній, вогневій, стройовій підготовці.

Вам уже чимало відомо з курсів, які ви вивчали раніше («Біологія», «Основи здоров'я», «Правознавство», «Історія України» тощо). У підручнику багато піктограм — умовних позначень, зміст яких подаємо нижче.

Рубрика **«Пригадаймо!»** містить запитання, які спонукають відновити в пам'яті вже відоме.

Рубрика **«Запам'ятаймо!»** позначає, що інформація, подана в ній, має особливе значення, її слід пам'ятати.

Рубрика **«Це потрібно вміти робити!»** містить відомості, спрямовані на вироблення та закріплення практичних навичок. Такі вміння допоможуть впоратися зі складними ситуаціями, зберегти здоров'я й життя як ваше, так і інших людей.

Рубрика **Nota Bene (N. B.)** (з лат. *Nota Bene*) — зверни увагу звертає вашу увагу на особливо важливі твердження.

Рубрика **«Ерудит–ONLINE»** містить інформацію, що ознайомлює з цікавими відомостями. Ваша здатність до сприйняття будь-якої інформації має бути «ввімкнена» повсякчас, тобто працювати «в режимі онлайн».

Рубрика **«Маю честь»** розповідає про конкретні випадки з життя волонтерів / волонтерок і військовослужбовців, які захищають Україну й рятують життя людей.

Перевіряємо засвоєння тексту параграфа. Щоб правильно виконати ці завдання, достатньо уважно прочитати текст параграфа.

Розвиваємо творчі здібності. Завдання спрямовані на розвиток здатності порівнювати, аналізувати, формулювати висновки.

Працюємо разом. Ці завдання передбачають роботу в групах: навчають ефективно й злагоджено спілкуватися в команді, знаходити спільні рішення тощо.

Хай щастить вам у навчанні! *Авторський колектив*

§ 1. ПІДГОТОВКА ДО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ — ОБОВ'ЯЗОК КОЖНОГО ГРОМАДЯНИНА / ГРОМАДЯНКИ

Пригадайте з курсів «Історія України», «Українська література», «Правознавство», яку роль відігравали Збройні сили України на різних етапах її розвитку. На-ведіть приклади.

Військово-патріотичне виховання — складова патріотичного виховання молоді Складовою системи національного виховання є військово-патріотичне, що передбачає формування високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання Української держави. Воно покликане формувати громадянина-патріота, глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодівати військовими та військово-технічними знаннями, спонукати до фізичного самовдосконалення, а також до вивчення бойових традицій і героїчних сторінок історії українського народу, його війська.

Захист України — основне завдання ЗСУ, обов'язок громадян / громадянок нашої держави Україна, ураховуючи необхідність гарантування власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава, має збройні сили із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності. Саме Збройні сили України (ЗСУ) та інші військові формування, створені відповідно до законів держави, є гарантами національної безпеки. ЗСУ покликані стримувати збройну агресію, забезпечити охорону сухопутних повітряних кордонів і надводного та підводного простору країни.

Найвищу юридичну силу в нашій країні має Конституція, яка є державно-правовою основою військового законодавства. Згідно зі статтею 17 Конституції України, *«захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»*. У ст. 65-ій зазначено, що *«захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян / громадянок України»*.

Військова служба — це почесний обов'язок кожного громадянина / громадянки України, особливий різновид державної служби, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку відповідно до прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

● **Зміст програми предмета «Захист України»** ● Завданням цього курсу є:

- підготовка до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;
- ознайомлення з основами нормативно-правового забезпечення захисту України, цивільного захисту та охорони життя і здоров'я;
- усвідомлення обов'язку щодо захисту України в разі виникнення загрози суверенітету та територіальній цілісності держави;
- набуття знань про ЗСУ, інші військові формування, їхні характерні особливості;
- засвоєння основ цивільного захисту, домедичної допомоги, психологічної підготовки до захисту України;
- підготовка до захисту України, професійної орієнтації молоді до служби в ЗСУ та інших військових формуваннях, до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу.

Програму вивчення предмета побудовано з урахуванням чинної в Україні системи військової підготовки. Зміст навчального матеріалу предмета охоплює нормативи, які рекомендовані для відпрацювання під час проведення занять. Закріплення рівня знань, умінь і навичок відбувається під час навчально-польових занять.

Програмою передбачено чотири основні напрями підготовки: ● військові-історичні, правові основи захисту України; ● допризовна підготовка; ● цивільний захист; ● домедична допомога.

Напрям підготовки «*Військово-історичні, правові та політичні основи захисту України*» містить такі розділи: ● основи національної безпеки та оборони України; ● історія українського війська; ● основи військової етики і психології.

Метою цих розділів є вивчення вимог законодавства України з питань оборони (Закони України «Про основи національної безпеки України», «Про оборону України», Стратегія національної безпеки України), історії українського війська, нормативно-правової бази з військових питань, військової символіки, основ військової етики та психології.

Напрям підготовки «Допризовна підготовка» складається з:

1. *Військової підготовки* за розділами «Статути Збройних сил України», «Стройова підготовка», «Вогнева підготовка», «Тактична підготовка», «Військова топографія», «Військово-інженерна підготовка та зв'язок».

2. *Прикладної фізичної підготовки*.

Метою вивчення розділу **«Статути Збройних сил України»** є засвоєння основних положень військових Статутів ЗСУ, значення їх у життєдіяльності військ, формування почуття відповідальності за дотримання вимог статутів; розвиток здатності, що забезпечує формування практичних навичок у виконанні обов'язків під час несення служби в добовому наряді, якісне виконання вимог статутів внутрішньої служби, вартової служби.

У розділі **«Стройова підготовка»** розглядаються положення Стройово-

го статуту ЗСУ, значення його для життєдіяльності військ, формується почуття відповідальності за дотриманням вимог статуту військовослужбовцями в повсякденному житті, відпрацьовуються навички виконання стройових прийомів і дій; формується почуття особистої відповідальності за свої дії, уміння узгоджувати власні дії з діями колективу; виховується акуратність, військова виправка, витривалість.

Вогнева підготовка є однією із складових військової підготовки, під час вивчення якої ви навчитесь уміло застосовувати стрілецьку зброю, максимального використовувати її бойові можливості.

Тактична підготовка, як одна із найважливіших тем військової підготовки, найповніше забезпечує комплексне вивчення курсів та розділів предмета «Захист України», об'єднуючи в єдиний комплекс знання, уміння і навички, здобуті на заняттях з вогневої, інженерної, стройової, фізичної підготовки тощо. Метою її вивчення є засвоєння основних положень з підготовки та ведення сучасного бою; організації бойового забезпечення, а також прийомів і способів дій солдата в бою у складі відділення, формування таких якостей, як витривалість, дисциплінованість, уміння швидко орієнтуватися в обстановці, оцінювати її і приймати правильні рішення, координувати свої дії з діями підрозділу.

Вивчаючи **військову топографію**, ви розвинете спостережливість, точність, увагу, уміння аналізувати і робити висновки про можливий вплив особливостей місцевості на виконання бойових завдань; вивчите прийоми орієнтування на місцевості без карти; навчитесь визначати своє місце перебування, орієнтуватися на місцевості, рухатися за азимутами.

Метою **військово-інженерної підготовки та зв'язку** є вивчення призначення інженерного майна, прийомів та засобів маскування, видів окопів та їх елементів, призначення і види інженерних та вибухових загороджень, а також основи інженерного забезпечення загальновійськового бою, вивчення основних положень і практична робота із засобами зв'язку, а також знання правил ведення переговорів і порядок передачі сигналів, команд.

Військово-прикладна фізична підготовка допоможе вам розвинути і постійно вдосконалювати професійно важливі рухові якості; оволодіти навичками рукопашного бою, хортингу, спасу, пересування по пересіченій місцевості, долання перешкод; покращити фізичний розвиток, зміцнити здоров'я і підвищити стійкість організму до дії несприятливих факторів військово-професійної діяльності.

Напрям підготовки «Цивільний захист» забезпечить знання, уміння та навички щодо дотримання вимог міжнародного гуманітарного права при веденні воєнних дій, захисту жертв війни та цивільних об'єктів; особливостей ведення воєнних дій з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права; захисту населення від небезпечних наслідків аварій, катастроф і стихійних лих, сильнодіючих отруйних речовин та зброї масового ураження, порядку дій під час отримання оповіщення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний час та вміння виявляти осередки ураження, давати їм вичерпну характеристику, безпечно діяти в зоні ураження, споруджувати сховища та протирадіаційні укриття.

Метою вивчення напряму підготовки **«Домедична допомога»** є отримання вами навичок з виконання простих термінових дій, спрямованих на проведення найпростіших заходів з порятунку життя пораненого, постраждалих, попередження розвитку можливих ускладнень, полегшення перебігу травми чи захворювання, набуття здатності надання домедичної допомоги у випадку поранення, травми й ураження.

● **Обов'язки та правила поведінки учнів / учениць на уроках** ● Висока дисципліна, організованість, відповідальність учнів / учениць є запорукою успішності занять із «Захисту Украни». Стосунки між учнями та викладачами, а також між учнями наближені до статутних стосунків між військовослужбовцями Збройних сил України.

1. У чому полягає призначення Збройних сил України та інших військових формувань?
2. Що передбачає обов'язок громадян / громадянок України перед державою і держави — перед громадянами відповідно до Конституції України?
3. Охарактеризуйте зміст та завдання розділів предмета «Захист України».

4. Чому, на вашу думку, ЗСУ є гарантом національної безпеки держави?
5. Чому на уроках із «Захисту України» необхідно дотримуватися певних статутних взаємовідносин?

ТЕМА 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ, СПРЯМОВАНИХ НА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ВІД ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ ЗАГРОЗ В УСІХ СФЕРАХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

§ 2. СИСТЕМА СВІТОВОЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Пригадайте з історії інформацію про воєнні конфлікти в Україні та інших країнах. Які висновки зробила світова спільнота у XX ст. щодо організації мирного співіснування країн світу?

Колективна безпека Через неоднаковий економічний, військово-технічний, оборонний потенціал, фінансові та інші ресурси держави мають досить різні можливості для забезпечення індивідуальної безпеки, що диктує необхідність компенсації їх організацією групових систем безпеки. У такій ситуації сформувалося розуміння того, що забезпечення індивідуальної національної безпеки однією державою неможливе без урахування стурбованості щодо власної безпеки інших держав. При цьому всі члени певної спільноти безпеки відмовляються від застосування сили у відносинах один з одним і погоджуються допомагати кожній державі-учасниці, яка зазнала нападу одного з членів співтовариства.

Отже, йдеться про взаємодію індивідуальних національних безпек у різних за складом системах відносин: двосторонніх, блокових, регіональних, глобальній.

Вони покликані зміцнити єдність безпеки всіх і кожного з учасників такої системи. При цьому забезпечення спільних інтересів потребує від держав певної самопожертви і посилює їхню взаємозалежність.

Однією з найважливіших заходів підтримки міжнародного миру є **система колективної безпеки**.

NB

З точки зору міжнародного права, **колективна безпека** — це сукупність спільних заходів держав і міжнародних організацій із запобігання та усунення загрози міжнародному миру та безпеці і припинення актів агресії й інших порушень миру.

Юридично система міжнародної безпеки оформлена міжнародними договорами. Колективна безпека — це система спільних дій держав, встановлена Статутом ООН із метою підтримки міжнародного миру і безпеки, запобігання або придушення актів агресії.

Колективна безпека базується на положенні, що мир є неподільним і що кожний повинен прийти на допомогу іншим дипломатичними засобами, економічними акціями і в екстремальних випадках — військовими засобами. Створення системи колективної безпеки передбачає застосування комплексу заходів політичного, економічного, правового характеру, а та-

кож військово-організаційних заходів.

Колективна безпека різних держав ґрунтується на таких принципах:

- неподільність безпеки, коли агресія проти однієї держави-учасника вважається агресією проти решти держав-учасниць;
- усі держави-учасниці однаково відповідають за збереження безпеки;
- невтручання у внутрішні справи і врахування інтересів усіх учасників системи колективної безпеки;
- держави-учасниці гарантують колективну оборону;
- рішення з принципових питань забезпечення колективної безпеки ухвалюють на основі консенсусу.

Держави-учасниці забезпечують необхідну відповідність складу збройних сил та коштів характерові військової загрози.

Загальна зацікавленість держав у справі збереження міжнародного правопорядку сприяла створенню системи колективної безпеки.

Колективна безпека як система спільних дій держав містить такі складові: 1) загальновизнані принципи сучасного міжнародного права, найважливішими з яких є принцип незастосування сили або загрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи; 2) колективні заходи для запобігання й усунення загрози миру та актів агресії; 3) колективні заходи з обмеження та скорочення озброєнь, аж до повного роззброєння.

NB

Колективні заходи для запобігання й усунення загрози миру та актів агресії як елемент колективної безпеки — це дії збройного або неозброєного характеру, що здійснюють групи держав або регіональні та універсальні організації, уповноважені на підтримку й відновлення міжнародного миру та безпеки.

В основу створення системи колективної безпеки покладено принцип *неподільності світу*, змістом якого є небезпека військових конфліктів для всіх держав світу. Цей принцип вимагає від держав реагувати на будь-які порушення миру і безпеки в будь-якому районі земної кулі, брати участь у спільних діях на основі Статуту ООН з метою запобігання або ліквідації загрози світу.

У міжнародному праві розрізняють два види системи колективної безпеки: *загальну (універсальну) і регіональну. Загальна (універсальна) система колективної безпеки зафіксована в Статуті ООН і передбачає такі заходи:*

- засоби мирного вирішення міжнародних суперечок;
- заходи щодо забезпечення миру з використанням регіональних організацій безпеки;
- тимчасові заходи для припинення порушень міжнародного миру та безпеки;
- примусові заходи щодо держав-порушників без використання збройних сил;
- примусові заходи щодо держав-агресорів з використанням збройних сил.

Регіональні системи колективної безпеки створюють відповідно до глави VIII Статуту ООН «Регіональні угоди». Статут ООН жодним чином не перешкоджає укладанню регіональних угод або органів для вирішення таких питань, як підтримання міжнародного миру та безпеки, які є придатними для регіональних дій, за умови, що такі угоди або органи та їх діяльність сумісні з цілями і принципами ООН. Держави, які уклали такі угоди або складають такі органи, повинні докладати всіх своїх зусиль для досягнення мирного розв'язання місцевих конфліктів за допомогою таких регіональних угод або таких регіональних органів до передачі цих суперечок до Ради Безпеки ООН.

На межі XX–XXI ст. світ вступив у якісно нову епоху розвитку системи міжнародних відносин. Процеси глобалізації, усвідомлення народами взаємної відповідальності за мир та безпеку спонукали до переосмислення ролі й місця держав, міжнародних організацій та воєнно-політичних союзів у новій архітектурі міжнародної безпеки. Динамічні зміни системи міжнародних відносин характеризуються новою якістю взаємин, а також новими вимірами традиційних та виникненням нетрадиційних викликів та загроз. Виникнення нових та постійне зростання вірогідності і небезпечності нетрадиційних загроз міжнародній безпеці викликало необхідність перегляду всього комплексу проблем забезпечення політичної, економічної, воєнно-стратегічної стабільності, розробки та опанування адекватних форм і способів реагування.

Нові реалії визначають нові обриси безпеки початку XXI ст. Насамперед зростатиме роль і значення регіональних систем безпеки та співробітництва для забезпечення стабільності в різних регіонах світу, набуватиме вирішального значення тісна взаємодія глобальних та регіональних систем колективної безпеки у врегулюванні конфліктів.

Характерні риси воєнно-політичної обстановки в різних регіонах світу визначатимуться кількістю держав, причетних до її формування, ступенем взаємної залежності та важливості воєнно-політичних проблем. Україна визначає високий авторитет ООН та ОБСЕ у вирішенні проблем урегулювання конфліктів, реалізації міжнародних домовленостей та режимів. Водночас вона вважає, що їхня роль в прийнятті та реалізації відповідних рішень має постійно зростати.

НАТО та ЄС і надалі будуть життєво важливими організаціями для підтримки миру і стабільності. Трансформація відносин і спільних поглядів на зовнішню політику та політику безпеки в рамках цих міжнародних організацій стане визначальною для формування нової архітектури безпеки в Європі та поза її межами.

1. Що ви розумієте під поняттям «світова колективна безпека»?
2. На яких основних принципах ґрунтується колективна безпека різних держав
3. У чому, на вашу думку, різниця між світовою колективною безпекою і національною безпекою держави?

§ 3. ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ, ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Пригадайте, коли був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України».

● Поняття національної безпеки держави ● У Законі України «Про національну безпеку України» зазначено, що національна безпека України — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист людини і громадянина, суспільства, держави, території, навколишнього природного середовища.

Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектора безпеки й оборони та застосуванням сили;
2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;
3) розвиток сектора безпеки й оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки й оборони.

Гарантування національної безпеки — це свідомий цілеспрямований вплив держави на суспільні загрози і небезпеки через діяльність державних і недержавних інституцій, а також окремих громадян з метою усунення, нейтралізації та зменшення впливу чинників, що спричиняють такі загрози.

Об'єктами національної безпеки є: ● людина і громадянин — їхні конституційні права та свободи; ● суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; ● держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і непорушність кордонів.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки України є: ● Президент України; ● Верховна Рада України; ● Кабінет Міністрів України; ● Рада національної безпеки і оборони України; ● міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; · Національний банк України; ● суди загальної юрисдикції; ● прокуратура України; ● місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; ● Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; ● громадяни України, об'єднання громадян.

● **Національні інтереси держави** ● Поняття «національні інтереси» є невід'ємним складовим елементом як системи національної безпеки, так і геополітики.

У сучасній геополітиці під **національними інтересами** розуміють стратегічно важливі цілі, що ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона прагне їх досягти.

Пріоритетне значення серед національних інтересів має безпека держави, захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи країни.

Тому *пріоритетами національних інтересів держави є*: ● гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; ● розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; ● захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи держави; ● зміцнення політичної та соціальної стабільності в суспільстві; ● забезпечення розвитку і функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави, гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин держави; ● створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; ● збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; ● забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; ● розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу держави, зміцнення здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; ● інтеграція держави у світовий політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах держави.

Загрози національній безпеці. Наявні та потенційно можливі явища й чинники, що становлять небезпеку для важливих національних інтересів держави, *є загрозою національній безпеці країни*.

За спрямованістю, загрози національній безпеці поділяють на такі види: ● загрози конституційним правам і свободам людини і громадянина, індивідуальній, груповій та суспільній свідомості, духовному відродженню держави; ● загрози недержавному забезпеченню державної політики національної безпеки держави; ● загрози розвитку вітчизняної індустрії недержавного забезпечення національної безпеки, зокрема й індустрії систем і засобів безпеки, забезпеченню потреб внутрішнього ринку в її продукції і виходу цієї продукції на світовий ринок, а також забезпеченню накопичення, збереження та ефективного використання вітчизняних ресурсів; ● загрози безпеці систем і засобів безпеки як уже розгорнутих, так і таких, що створюють на території держави.

Також до загроз належить діяльність на території держави незаконних

збройних формувань, спрямована на залякування населення та порушення функціонування органів державної влади.

Пріоритети державних інтересів. У Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», вказано, що *пріоритетами національних інтересів визначаються*: ● відстоювання незалежності й державного суверенітету; ● відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України; ● суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; ● захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; ● європейська та євроатлантична інтеграція.

1. Що ви розумієте під поняттям «національна безпека держави»?
2. На що повинна бути спрямована державна політика України у сферах національної безпеки й оборони?
3. На основі яких принципів формується державна політика у сферах національної безпеки й оборони?

4. Що ви розумієте під поняттям «національні інтереси держави»?
5. Які загрози національній безпеці держави вам відомі?
6. Які пріоритети державних інтересів України.

§ 4. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На що спрямована державна політика у сферах національної безпеки і оборони України?

● Поняття системи національної безпеки України та її забезпечення ●

Система національної безпеки є функціональною і *відображає процес взаємодії цінностей, інтересів і цілей особи, суспільства, держави та загроз, що впливають на стан національної безпеки, умови їхнього виникнення та розвитку*.

У людиноцентричних країнах національні інтереси відображають баланс життєво важливих інтересів особи (людини і громадянина), суспільства та держави, які становлять систему національної безпеки.

Систему національної безпеки України становлять:

- людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи, загальнолюдські цінності;
- держава — її конституційний лад, державний суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість, природні ресурси, система міжнародних зв'язків тощо;
- суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, добробут, соціальну справедливість, міжетнічну та міжконфесійну згоду, демократичні традиції.

Необхідність дотримання зазначеного балансу була передбачена законом України, який втратив чинність у 2018 році — «Про основи національної безпеки України», згідно якого: «національна безпека України — комплекс законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на постійну захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам...».

Тобто найважливішим критерієм національної безпеки є дотримання балансу інтересів особи, суспільства та держави.

Систему забезпечення національної безпеки складають державні та недержавні інститути, які забезпечують реалізацію національних інтересів України, добробут народу й ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки.

Система забезпечення національної безпеки України (СЗНБ) створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері управління національною безпекою.

Головна ціль системи забезпечення національної безпеки — це створення й підтримка необхідного рівня захищеності життєво важливих інтересів усіх об'єктів безпеки, який би гарантував сприятливі умови для безпечного розвитку особи та суспільства, а також сталого розвитку держави.

Ця ціль досягається в результаті виконання низки завдань:

- забезпечення на території України безпеки особи та громадянина, її конституційних прав і свобод;
- виконання державою функцій гаранта безпеки особи й суспільства, створення необхідної для цього правової бази та механізму її застосування;
- створення і впровадження безпечних виробництв, пошук способів практичного використання екологічно чистих джерел енергії, прийняття невідкладних природоохоронних заходів в екологічно небезпечних регіонах України;
- удосконалення організації та здійснення цивільного захисту на території України, якісне вдосконалення єдиної державної системи попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій, зокрема й подальша інтеграція її з аналогічними системами закордонних держав;
- протидія загрозам в інформаційній сфері;
- міжнародне співробітництво в боротьбі з транснаціональною злочинністю, тероризмом тощо.

Система забезпечення національної безпеки є не просто сукупність взаємодіючих структур, а й певний процес формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. У структурі СЗНБ має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації

політики національної безпеки, а й формування правового поля вказаної політики. Вказану функцію виконує система державного управління забезпеченням національної безпеки, яка є підсистемою СЗНБ, що визнається пріоритетним напрямком реформування всього інституту.

Визначальними чинниками, що впливають на стан національної безпеки України, є внутрішньополітична обстановка, зовнішньополітичний курс та ефективність державної політики в секторі безпеки. Це і будуть пріоритети-орієнтири забезпечення національної безпеки, однак їхній перелік не є вичерпним. Показово, що зі зміною геополітичної ситуації, розвитком економіки, глобалізаційних та інших процесів, що стають причиною злетів та падінь, такі пріоритети будуть змінюватися, а відтак І шляхи реформування також.

● **Шляхи реформування СЗНБ** ● З огляду на аналіз чинників розвитку міжнародної обстановки та наявних зовнішніх і внутрішніх політичних проблем, виникає нагальна потреба сформувати ефективну систему захисту національних інтересів держави, здатну адекватно реагувати на сучасні загрози й виклики. Задля цього вбачається провести такі реформи, які видаються доцільними і доступними в тій ситуації, яка склалися.

Особливо актуально для України на даний момент зосередити реформування СЗНБ у таких сферах: зовнішньополітична, у сфері держбезпеки, у воєнній сфері і сфері безпеки Державного кордону України та інші. Тому необхідно виділити такі основні шляхи реформування:

У зовнішньополітичній сфері:

- створення ефективних гарантій нейтралізації зовнішніх загроз національним інтересам та умов їх виникнення, забезпечення Україні гідного її значенню геополітичного статусу як рівноправного суб'єкта в системі міжнародних відносин;
- приєднання до міжнародних інституцій, які засновані на гуманних цінностях, участь у їхній діяльності є істотною частиною Стратегії, яка визначає як пріоритет європейську та євроатлантичну інтеграцію України;
- очищення законотворчого процесу від небезпечних зовнішніх впливів, з боку фондів, центрів, PR-агенцій, масмедіа, що фінансуються з-за кордону.

У сфері державної безпеки:

- ефективна боротьба з політичним екстремізмом і тероризмом, організованою злочинністю і корупцією;
- забезпечення реальної безпеки громадян, суспільства і держави;
- удосконалення чинного законодавства та організаційно-правових механізмів боротьби зі злочинами терористичної спрямованості, організованою злочинністю та корупцією.

У воєнній сфері та сфері безпеки Державного кордону України:

- надійна охорона території України від можливої збройної агресії, забезпечення непорушності кордонів;
- забезпечення стабільного і ефективного функціонування Воєнної організації держави як найважливішої складової загальної стабільності в

державі, вирішального фактора зміцнення її суверенітету і національної безпеки;

- підготовка та реалізація загальнодержавних програм розвитку Збройних сил України, озброєння та військової техніки, інших державних програм.

Державою, безумовно, може зініціюватися пошук шляхів реформування системи забезпечення національної безпеки і у інших сферах національної безпеки.

Отже, основною умовою ефективності реалізації завдань захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз є прискорене реформування структур безпеки й оборони держави та підвищення ефективності функціонування всіх, без винятку, суб'єктів забезпечення національної безпеки. Звісно, це, як і будь-яка якісна зміна, вимагає часу, однак результат вчинення або не вчинення таких дій прямо впливатиме на стан держави як такої, що може належним чином забезпечити захист своїх інтересів. Крім того, окреме місце в системі забезпечення національної безпеки належить зовнішній розвідці, що свідчить про нагальну потребу реформування цієї структури та приведення відповідного законодавства стан, який вимагають сучасні виклики та загрози.

1. Що становить основу системи національної безпеки України?
2. Що входить в систему забезпечення національної безпеки України?
3. Які шляхи реформування СЗНБ?

ART

4. Яке, на вашу думку, місце розвідки у реформування СЗНБ?

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ, ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ОБОРОНИ

§ 5. ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Які воєнні події відбулися на Сході України в 2014 р.? Яка воєнно-політична ситуація склалася там на сьогодні?

Закон України «Про оборону України»

NB

У Законі України «Про оборону України» **обороноздатність держави** визначається як здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації.

NB

Збройна агресія — це застосування державою або групою держав збройної сили проти іншої країни.

Збройною агресією проти України вважають:

- вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;
- блокада портів, узбережжя та повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;
- напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;
- засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно збройній агресії;
- дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася для вчинення агресивних дій;
- застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, який запроваджують в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, який передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Основи оборони України

Оборона України — це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектора безпеки й оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, за необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони.

Правовою основою оборони держави є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Для організації оборони держави Президент України за поданням Ка-

бінету Міністрів України затверджує військово-адміністративний поділ території України.

З метою запобігання збройній агресії та збройному конфлікту, забезпечення національних інтересів і реалізації власної воєнної політики, Україна, дотримуючись норм відповідальної і заснованої на співробітництві поведінки в галузі безпеки, бере участь у міжнародних системах безпеки та міжнародному співробітництві у сфері оборони на підставі міжнародних договорів та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

● Військове командування та органи військового управління ● Військове командування в Україні здійснюють Генеральний штаб Збройних сил України, командування видів Збройних сил України, об'єднане оперативне командування, управління оперативних командувань, територіальні управління, командування військових з'єднань, частин Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

До органів військового управління в Україні належать Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних сил України, інші штаби, командування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їхньої компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також військові комісаріати, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

● Антитерористична операція ●

Антитерористична операція, АТО (англ. Antiterrorist operation) — система заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою.

Активну участь в міжнародних антитерористичних операціях як на суші, так і на морі бере Україна.

Для організації і проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, згідно з Указом Президента України від 11 грудня 1998 р., створено Антитерористичний центр при Службі безпеки України.

Антитерористична операція на Сході України — комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на Сході України — тривала з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018. Після АТО на Сході України була введена Операція об'єднаних сил (ООС). Згідно із заявами української влади,

для відсічі російської агресії навесні 2014 р. був обраний саме правовий режим антитерористичної операції через термінову потребу провести вибори президента і парламенту. Вибори були б неможливі в умовах введення воєнного стану.

● **Гібридна війна** ● Резонансні світові події останніх років свідчать про появу нових форм і методів, до яких вдаються провідні держави, намагаючись досягти своїх зовнішньополітичних цілей і владнати міждержавні розбіжності. На заміну класичним військовим агресіям приходять так звані гібридні війни, які мають прихований характер та спостерігаються, переважно, в політичній, економічній, інформаційній і спеціальній сферах. Військо для вирішення окремих завдань залучається в невеликій кількості. Суттю такого підходу є зміщення центру зусиль з фізичного знищення противника в рамках масштабної війни до вживання засобів «м'якої сили» проти країни-супротивника з метою дезінтеграції та зміни її керівництва, включення до сфери свого впливу.

Характерні особливості гібридних війн такі: ● агресія без офіційного оголошення війни; ● приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті; ● широке використання нерегулярних збройних формувань; ● нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягненими домовленостями; ● взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами); ● широка пропаганда та контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій; ● протистояння в кібернетичному просторі.

Оскільки Росія розв'язала військову агресію проти України, то необхідно звернутися до зазначеної тематики і узагальнити вже зроблені висновки та надані оцінки, врахувавши при цьому нові чинники у розвитку обстановки, спрогнозувати дії окупантів щодо нашої держави та країн демократичного вибору колишнього СРСР.

У зв'язку з цим доцільно розпочати з причин виникнення самої концепції гібридних війн та пояснити, чому саме вона активно використовується різними країнами для досягнення своїх цілей.

Головною з таких причин є наявність нових потужних видів зброї (у т.ч. масового знищення), що робить класичні війни вкрай небезпечними як для самого агресора, так і для всього світу. Адже це призведе до масових жертв серед мирного населення, з'являться масштабні потоки біженців, руйнуватимуться транспортна та промислова інфраструктура (включно з критично-небезпечними ядерними та хімічними об'єктами), розірвуться існуючі торговельно-економічні зв'язки тощо.

Не менш важливим чинником є також бажання агресора применшити свою роль у розв'язанні конфліктів задля уникнення санкцій з боку інших країн та міжнародних організацій, а також для недопущення втрати свого авторитету та позицій на світовій арені.

Ще однією причиною відмови від масштабного застосування військової сили є намагання країн-агресорів встановити свій контроль над об'єктами агресії (зокрема, інтегрувати їх до власних політичних, економічних та

безпекових систем) без надмірних для них збитків, що можуть завадити нападникам у реалізації власних геополітичних та економічних інтересів.

По-перше, ведення гібридної війни потребує наявності або створення певних обов'язкових передумов внутрішнього та зовнішнього характеру. Насамперед країна-агресор повинна мати сильну та дієву владу, спроможну, незважаючи на існуючі проблеми, згуртувати громадськість довкола єдиної національної ідеї.

По-друге, для успішного застосування методів гібридної війни в агресора має бути перевага над противником у військовій, економічній та інформаційній сферах, що надаватиме йому необхідні важелі тиску (впливу) на об'єкт агресії, виснажуватиме цей об'єкт морально-психологічно та економічно.

По-третє, успіх у гібридній війні з об'єктом агресії можливий лише за умов слабкості його влади, міжнародної ізоляції, розколу в суспільстві, деградації економіки, а також зниження дієздатності та деморалізації силових структур.

У будь-якому випадку країна-агресор має бути готовою до відсічі, а також до того, що об'єкт агресії матиме підтримку інших країн та міжнародних організацій (зокрема, надання політичної, економічної, інформаційної та військової допомоги і запровадження санкцій проти агресора).

Типова гібридна війна складається з трьох основних етапів: підготовчого, активного та завершального.

На *підготовчому етапі*, який може тривати кілька років, керівництвом країни-агресора, за активного залучення спецслужб, вживаються заходи з формування ідеологічних, політичних та військових передумов майбутньої агресії, а саме: ● зміцнення системи державної влади в країні, включно з посиленням контролю над усіма сферами її життєдіяльності; ● ідеологічна обробка власного населення задля об'єднання довкола ідей націоналізму, великодержавного шовінізму, захисту так званих «національних цінностей та інтересів», боротьби із «зовнішнім ворогом» та в умовах «обложеної фортеці» тощо, а також максимальне послаблення опозиції у всіх її проявах; ● захоплення інформаційного простору країни-супротивника та використання його у своїх інтересах для формування в суспільстві відповідного настрою; ● руйнація державної влади країни-об'єкта агресії через підкуп впливових урядовців, політичних діячів та керівництва силових структур; просування агентів впливу на посади в державних органах влади; розпалювання протистояння між різними політичними силами та встановлення контролю над ними; ● внесення розколу серед населення країни-противника шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального та міжрелігійного характеру; ● всебічне послаблення країни-об'єкта агресії, підрив довіри населення до влади, а також поширення протестних та сепаратистських настроїв у суспільстві у спосіб провокування соціально-економічних та інших проблем; ● дискредитація зовнішньої та внутрішньої політики країни-противника, нав'язування її керівництву та населенню певних ідей та цивілізаційних цінностей шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням спеціальних методів «зомбування» суспільства з широким залученням державних і неурядових

організацій.

На *активному етапі* (зазвичай, триває до року) проводиться прихована агресія проти обраної країни з метою безпосередньої реалізації поставлених цілей. Для цього: ● у країні-об'єкті агресії створюються незаконні збройні формування з представників місцевих антиурядових сил, до них залучаються співробітники спецслужб, найманці та бойовики; ● у країні провокується внутрішній конфлікт на політичній, соціально-економічній, конфесійній та міжнаціональній основі, а також стимулюються процеси його переростання в масові виступи населення, акції громадської непокори, безлад та сутички демонстрантів з правоохоронними органами; ● позиціонуються (призначаються) лідери акцій протесту серед представників опозиційних політичних сил загальнодержавного або місцевого рівнів, а також ними створюються альтернативні «органи влади»; ● учасники акцій протесту захоплюють урядові будівлі та важливі об'єкти транспортної і промислової інфраструктури, а також блокують діяльність силових структур (включно з використанням мирних жителів у вигляді «живих щитів»); ● на територію країни-об'єкта агресії вводяться регулярні збройні сили агресора під виглядом місцевих збройних формувань («загонів самооборони», «ополченців» тощо) з метою допомогти опозиції та сепаратистам захопити владу в державі або в її окремих регіонах; ● проводяться масштабні інформаційні кампанії з підтримки антидержавних сил в країні-об'єкті агресії, а також з дискредитації дій її керівництва щодо забезпечення конституційного ладу в державі.

На *завершальному етапі* (тривалість необмежена) агресором проводиться наступна робота щодо закріплення своїх позицій в країні-об'єкті агресії: ● надається всебічна підтримка новій (колишній опозиційній) владі в країні-об'єкті агресії або сепаратистським режимам в її окремих регіонах; ● надається допомога у проведенні «референдумів» щодо спрямованості зовнішнього та внутрішнього курсу країни-об'єкта агресії, статусу її регіонів тощо, а також у проведенні «виборів» центральних та місцевих; ● легалізуються самопроголошені державні утворення в країні-об'єкті агресії, затягуються процеси врегулювання ситуації на її території під виглядом посередницької участі в мирних переговорах. При цьому країна-агресор жодним чином не визнає себе стороною конфлікту; ● створюються умови для забезпечення військової присутності агресора в країні-об'єкті агресії на довготривалій/постійній основі (у вигляді «миротворчих сил» або збройних формувань сепаратистів), а також для реалізації інших, у т. ч. економічних інтересів.

Починаючи з другої половини 1990-х рр., елементи та технології концепції гібридних війн Росія застосовувала в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагірному Карабаху (*іл. 5.1*). З початку XXI ст. аналогічний сценарій Російська Федерація активно використовує щодо України, результатом якої стала повномасштабна війна Росії проти України.

Іл. 5.1. Наслідки російсько-грузинської війни

1. Що ви розумієте під поняттями «обороноздатність держави, збройна агресія, воєн-ний стан»?
2. На чому базується оборона України?
3. Хто здійснює військове командування в Україні?
4. Які органи військового управління в Україні вам відомі?

5. Яка різниця між антитерористичною операцією та антитерористичною операцією на Сході України?
6. У чому суть гібридної війни?
7. Що ви розумієте під поняттями «військове командування» та «органи військового управління»?

§ 6. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ОБОРОНИ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОБОРОНУ УКРАЇНИ

Які права та обов'язки громадян України вам відомі?

● **Права та обов'язки громадян України у сфері оборони** ● Захист України, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України, оскільки оборона країни належить до найважливіших функцій держави і це справа всього народу. Так, *стаття 65-та Конституції України* зазначає: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України».

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Одним з таких законів є *Закон України «Про оборону України»*. Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі — також за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законодавством.

Військова служба в ЗСУ та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Батьківщини. Порядок проходження громадянами України військової служби визначається *Законом України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»*. Як зазначається в цьому Законі, військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Військовий обов'язок передбачає: ● підготовку громадян до військової служби; ● приписку до призовних дільниць; ● прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; ● проходження військової служби; ● виконання військового обов'язку в запасі; ● проходження служби у військовому резерві; ● дотримання правил військового обліку.

Громадяни України проходять підготовку до військової служби. Із допризовниками і призовниками проводять роботу, пов'язану з підготовкою до військової служби, яка включає допризовну підготовку юнаків, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку до вступу у вищі військові навчальні заклади та інші заклади вищої освіти, які мають навчальні підрозділи, військову підготовку студентів закладів вищої освіти за програмою офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови, патріотичне виховання.

У воєнний час загальний військовий обов'язок передбачає також загальне обов'язкове військове навчання громадян. Громадяни, які проходять державну військову службу в ЗСУ, при виконанні обов'язків служби носять військову форму одягу, їм довічно встановлюються законом військові звання. Порядок позбавлення військового звання визначається законом.

В умовах воєнного стану відповідно до закону допускається примусове вилучення приватного майна та відчуження об'єктів права приватної власності громадян з наступним повним відшкодуванням їхньої вартості в порядку та терміни, установлені Кабінетом Міністрів України.

Громадяни України в установленому законом порядку можуть створювати громадські організації для сприяння зміцненню оборони держави.

● Відповідальність за порушення законодавства про оборону України ● Виконання законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу є обов'язком кожного громадянина України. *Законом України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»* передбачена відповідальність керівників, інших посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій всіх форм власності та громадян, винних у по-рушенні порядку військового обліку, допризовної підготовки, приписки до призовних дільниць, призову на дійсну військову службу, призову на військову службу офіцерів запасу, проходження навчальних зборів (занять), мобілізаційної підготовки і мобілізаційної готовності, явки за викликом у військовий комісаріат, а також у вчиненні інших порушень законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу.

За ряд правопорушень передбачена адміністративна відповідальність. *Кримінальна відповідальність встановлена за*: ● ухилення від призову на строкову військову службу карається обмеженням волі на строк до трьох років (ст. 335-та КК України); ● ухилення від призову за мобілізацією ● карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (ст. 336-та КК України); ● *ухилення військовозобов'язаного від військового обліку або*

спеціальних зборів (ст. 337-ма КК України) карається: **1)** після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом, ● штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців; **2)** від навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів ● штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

1. Які права та обов'язки громадян України у сфері оборони вам відомі?
2. Що включає в себе військовий обов'язок?
3. Яка відповідальність за порушення законодавства про оборону України?

ТЕМА 3. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ. ВОЄННА ДОКТРИНА УКРАЇНИ

§ 7. СТРУКТУРА ВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ КЕРІВНИЦТВО

Які воєнні організації вам відомі?

● Поняття воєнної організації держави ●

NB

Воєнна організація держави (ВОД) — базовий елемент системи воєнної безпеки, сукупність органів державного управління військовим і військово-технічним будівництвом, оборонно-промислового і наукового комплексів держави, військових формувань, призначених для виконання завдань безпеки воєнними методами, а також нормативно-правова база, що визначає функції, права, обов'язки всіх елементів ВОД.

Якщо ВОД є організація, що створюється державою і спрямована для захисту особи, суспільства, державного ладу, забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки, тоді вона повинна мати структуру і входити до системи забезпечення національної безпеки. Структура ВОД дійсно залежить від розвитку суспільства, політичного устрою, соціально-економічної бази, внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації, а також від стану сил і засобів центральних органів виконавчої влади, на яких покладено забезпечення національної безпеки. Саме визначення структури ВОД на сьогодні є дуже важливим для країни.

Структуру ВОД можна уявити як складну, багатофункціональну та багаторівневу систему. У широкому розумінні, вона може включати такі основні підсистеми:

- військову силу (збройні сили, інші війська, військові та воєнізовані формування та органи, що залучаються до вирішення завдань оборони й безпеки країни);

- фінансово-економічну базу реформування й удосконалення воєнної організації, приведення її у відповідність до економічних можливостей держави та загроз її безпеці;
- матеріально-технічну основу організації підготовки і застосування військової сили (сукупність структурних елементів держави і суспільства, що забезпечують функціонування й розвиток воєнної організації);
- організацію цивільно-військових відносин у суспільстві, визначення їхнього стану, необхідності постійного розвитку, передусім з метою приведення у відповідність до європейських стандартів, створення оптимального співвідношення цивільного та військового персоналу в органах сектора безпеки;
- морально-інтелектуальний потенціал держави, який поєднує значний спектр духовно-етичних, психологічних, соціальних явищ, що синтезуються в укладі життя, національному характері, традиціях народу, його історичній пам'яті, у ставленні суспільства та громадян до військової служби, військового обов'язку щодо захисту Батьківщини;
- правову базу, яка визначає правову основу функціонування воєнної організації в мирний час та в особливих умовах.

Воєнна організація України

В Україні **Воєнну організацію** розуміємо як сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

До основних елементів Воєнної організації України належать: Верховна Рада, Президент, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет Міністрів, Міністерство оборони, Генеральний штаб ЗСУ, інші військові формування, правоохоронні органи, інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, окремі громадяни.

Отже, ВОД — це єдиний організм, який складається з двох підсистем: *органів державної влади (управлінсько-регламентуючий компонент) і військових формувань (силовий компонент)*. Базова складова воєнної безпеки — ЗСУ. Крім них, силовий компонент системи охоплює Державну прикордонну службу, військові підрозділи Управління державної охорони, Служби безпеки України, інші державні військові формування.

Тобто ВОД має бути системою диференційного поєднання органів державного і воєнного управління, діяльність яких забезпечує захист національних інтересів і безпеки держави.

Нормативно-правову базу ВОД як інструмент національної безпеки формують відповідні закони України, Стратегія національної безпеки України, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади при НС з метою своєчасного виявлення реальних і потенційних загроз національним інтересам України, запобігання їм та їхньої нейтралізації. Вона нині

розмежовує права та функції державних органів України як складових воєнної організації, не даючи можливості об'єднати сили та засоби силових органів виконавчої влади, діяти спільно в єдиній системі, під єдиним проводом управління.

Розвиток національних Збройних сил та інших формувань України — необхідна умова забезпечення могутності української держави Важливим атрибутом незалежної України, гарантом її суверенітету та територіальної цілісності, компонентом Воєнної організації є ЗСУ (*іл. 7.1*). Традиційно їх вважають головним інструментом державної політики в системі національної безпеки України, який призначений для захисту країни від ризиків та загроз у воєнній сфері.

Іл. 7.1. День Збройних сил України

Роль збройних сил пов'язують не тільки з проблемою безпосереднього збройного захисту держави, а й з проблемою формування та підтримання її іміджу як члена міжнародного співтовариства держав.

Стан і можливості ЗСУ — це фактор, що є чинним за будь-яких міжнародних обставин, навіть в умовах стабільного миру та відсутності явних воєнно-політичних загроз національним інтересам. Саме тому розвиток державного механізму України в політичних, економічних, соціальних аспектах має супроводжуватися та підкріплюватися адекватним розвитком Воєнної організації держави (ВОД), і перш за все — ЗСУ, які призначені гарантувати державний суверенітет, територіальну цілісність та забезпечувати надійний захист національних інтересів від воєнних загроз.

1. Що означає поняття «воєнна організація держави»?
2. Що входить до Воєнної організації України як держави?
3. Яка різниця між Воєнною організацією держави і власне воєнною організацією?

§ 8. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

У чому полягають, на ваш погляд, національні інтереси України?

Національні інтереси України як держави Якщо поняття національної безпеки виражає стан захищеності держави, її громадян від різних загроз, то поняття національних інтересів — зміст головних цінностей, цілей і прагнень суспільства й держави на конкретно-історичному етапі розвитку.

Національні інтереси України — життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Основним національним інтересом є відродження і зміцнення власної держави, відтворення національної економіки, ідентифікація громадян як громадян України. Пріоритетами національних інтересів є гарантування безпеки України.

Фундаментальними національними інтересами України є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в ЄС та НАТО

Загрози національній безпеці

Загроза національній безпеці країни — це явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

На сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є:

- *у зовнішньополітичній сфері*: зазіхання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії та спроби втручання у внутрішні справи України інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;
- *у сфері державної безпеки*: підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза зазіхань окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;
- *у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України*: поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими держа-

вами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління ЗСУ, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності; повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування ВО та ОПК України; накопичення застарілої та не потрібної для ЗСУ військової техніки, озброєння тощо; незавершеність правового оформ-лення і недостатнє облаштування державного кордону; незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби;

- *у внутрішньополітичній сфері*: порушення органами державної влади та органами місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, зокрема й під час проведення виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України; структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці;
- *в економічній сфері*: скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; критичний стан основних виробничих фондів у галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;
- *у соціальній та гуманітарній сферах*: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації су-

спільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва;

- *у науково-технологічній сфері*: науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності; низька конкурентоспроможність продукції; нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії; зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності; відплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України;
- *в екологічній сфері*: значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій; нераціональне використання мінерально-сировинних природних ресурсів; неподоланність наслідків Чорнобильської катастрофи; погіршення екологічного стану водних басейнів; неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів; небезпека техногенного тероризму; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів та біотехнологій; застарілість та недостатня ефектив-ність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів;
- *в інформаційній сфері*: прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерні злочинність та тероризм; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються в Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України.

Стратегія національної безпеки України — документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Стратегія воєнної безпеки України — документ, у якому викладено систему поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту , а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Стратегія кібербезпеки України — документ довгострокового планування, що визначає загрози кібербезпеці, пріоритети та напрями забезпечення кібербезпеки для створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави.

Стратегічний оборонний бюлетень України — документ оборонного планування, який розробляють за результатами оборонного огляду; він визначає основні напрями реалізації воєнної політики, стратегічні цілі розвитку та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів.

Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України — документ довгострокового планування, розроблений на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту; він визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз.

1. Що є фундаментальними національними інтересами України?
2. Які основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України, стабільності в суспільстві вам відомі?
3. У яких документах визначені загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки й оборони?
4. Складіть колективний коментар поданої праворуч графічної інтерпретації поняття «національні інтереси України» (*іл. 8.1*).

Іл. 8.1. Складові національних інтересів

§ 9. ВОЄННА ДОКТРИНА УКРАЇНИ

У чому полягають, на ваш погляд, загрози національній безпеці України?

● **Воєнна доктрина України. Воєнна доктрина України,** ● яка визначала державну політику України у сфері оборони, була складовою частиною концепції національної безпеки та становила сукупність основоположних настанов і принципів щодо організації та забезпечення безпеки особи, народу і держави шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів.

Воєнна доктрина — система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Воєнна доктрина ґрунтувалася на результатах аналізу та прогнозування воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України засадах внутрішньої та зовнішньої політики.

Перша редакція Воєнної доктрини України була прийнята Постановою Верховної Ради України № 3529-XII 19 жовтня 1993 р.

Друга редакція Воєнної доктрини України мала оборонний характер, охоплювала воєнно-політичні, воєнно-технічні та воєнно-економічні аспекти і була прийнята Указом Президента України № 648/2004 15 червня 2004 р.

Третя редакція Воєнної доктрини України прийнята РНБО України 2 вересня 2015 р. під час російської збройної агресії проти України 2014–2015 рр. і введена в дію 24 вересня того ж року Указом Президента України.

Указом Президента України Володимира Зеленського від 25 березня 2021 року «Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про стратегію воєнної безпеки України» Воєнна доктрина України як концепція національної безпеки була скасована та замінена відповідно *Стратегією воєнної безпеки України.*

У Стратегії воєнної безпеки України сказано, що «воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей.

Захист суверенітету і територіальної цілісності України — найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Реалізація цієї

норми Конституції України в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів та дисбалансу воєнних потенціалів» України та Російської Федерації обумовлює необхідність розроблення нової стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України.

Головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Під всеохоплюючою обороною України розуміється комплекс заходів, основний зміст яких полягає у:

- превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі;
- використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо);
- застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

У Стратегії воєнної безпеки України обґрунтовані такі питання:

- Безпекове середовище (глобальні, регіональні та національні аспекти) у контексті воєнної безпеки.
- Цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва.
- Соціально-політичні, економічні та інші умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, воєнно-політичні та воєнно-стратегічні обмеження.
- Шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва.
- Ресурсне задоволення потреб оборони України.
- Перспективна модель організації оборони України, Збройних сил України та інших складових сил оборони в частині визначених завдань з оборони України, стратегія та критерії досягнення спільних оборонних спроможностей.
- Ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони для виконання завдань з оборони України з розподілом відповідальності складових сектору безпеки і оборони за організацію оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.
- Управління ризиками у сфері воєнної безпеки.

Воєнний конфлікт

Воєнний конфлікт — це форма розв'язання гострих суперечностей між державами, народами, соціальними групами або іншими суб'єктами політики з двостороннім використанням воєнної сили.

У широкому розумінні, прийнятому в міжнародному праві, воєнний конфлікт охоплює всі форми збройного протиборства між суб'єктами політики — від прикордонних зіткнень до світових воєн. Стосовно національних інтересів воєнний конфлікт може набувати форми *агресії* (застосування збройних сил однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави) чи *збройного конфлікту* (коли агресора визначити неможливо).

За характером політичної мети, воєнні конфлікти поділяють на 3 типи: 1-й тип — війна за домінування. Політичною метою такого конфлікту може бути встановлення або відновлення політичного, ідеологічного, економічного, етноконфесійного, воєнного домінування на глобальному, регіональному чи локальному рівнях; 2-й тип — війна за території. Її політичною метою може бути захоплення додаткових (спірних) або визволення окупованих територій; 3-й тип — змішаний. Політичною метою такого конфлікту може бути як захоплення територій, так і розширення сфер домінування.

За способом досягнення стратегічної мети виділяють воєнні конфлікти 3-х підтипів: 1-й — стратегічна мета досягається застосуванням угруповань військ (сил) стратегічного масштабу; 2-й — стратегічна мета досягається застосуванням оперативних угруповань військ; 3-й — стратегічна мета досягається застосуванням тактичних угруповань військ.

Характеристика воєнних конфліктів здійснюється на підставі сукупності найбільш істотних показників, що визначають їхню природу — правових, культурних, соціально-політичних, стратегічних та якісних.

З правової точки зору воєнні конфлікти можуть бути різними: справедливими, або конвенційними (не суперечать міжнародному праву), і несправедливими, або неконвенційними (суперечать міжнародному праву); за характером взаємодії різних культур — внутрішньоцивілізаційними та міжцивілізаційними; за соціально-політичними показниками — міжкоаліційними, міждержавними, у формі збройного втручання чи громадянської війни. Застосування миротворчих сил може відбуватися як відновлення, підтримання чи примушення до миру та гуманітарної інтервенції.

Локальна війна У локальній війні й воєнному конфлікті є багато спільного — це спосіб усунення протиріч між державами за допомогою збройної сили.

Локальна війна — війна між двома чи більше державами, у якій воєнні дії обмежені територіями воюючих держав та переслідуються воєнно-політичні цілі, що зачіпають переважно інтереси лише цих держав (територіальні, політичні, економічні тощо)

Збройний конфлікт

Збройний конфлікт (від лат. conflictus — зіткнення) — збройне зіткнення між державами або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави; один з видів воєнного конфлікту (іншим видом є війна); украй гостра форма вирішення протиріч між державами, що характеризується двостороннім застосуванням збройних сил.

У широкому значенні під збройним конфліктом розуміють будь-яке збройне зіткнення між ворогуючими сторонами із застосуванням військової сили. У вужчому значенні збройний конфлікт — це відкрите збройне зіткнення, найчастіше на державному кордоні, пов'язане з порушенням кордону спеціальними або регулярними військовими підрозділами іншої держави. Збройні конфлікти виникають, зазвичай, на тлі територіальних, етнічних та релігійних протиріч всередині держави або між суміжними державами.

Багатосторонні конфлікти характеризуються хаотичним або поступовим втягненням держав у боротьбу між тими чи іншими їх угрупованнями, спричиненими переважно протиріччями політичного, економічного та військового характеру. Такого типу конфлікти мають здебільшого регіональний масштаб та є середньотривалими. Коаліційні конфлікти є наперед організованим, одномоментним втягненням держав у протиборство. Тобто створена заздалегідь коаліція держав розпочинає дії на основі попередньо укладених союзницьких угод про воєнні та політичні гарантії взаємної безпеки. Такі угоди мають конфронтати-вний характер, оскільки завжди спрямовані проти тієї чи іншої держави або коаліції суперника.

Збройний конфлікт істотно відрізняється від збройного інциденту. Збройний інцидент, до якого причетні невеликі групи людей, нерідко відбувається в результаті непорозуміння, випадкового зіткнення, у той час як збройний конфлікт у всіх випадках є наслідком агресивної політики принаймні однієї із утягнутих у конфлікт держав. Збройний інцидент, зазвичай, починається раптово і не спирається на політичні рішення хоча б однієї зі сторін конфлікту, є короткочасним і припиняється без втручання дипломатів, але з подальшим дипломатичним врегулюванням.

● **Сили безпеки та оборони України** ● Сили безпеки — це правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України.

До **сил оборони** України належать ЗСУ, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави;

● **Актуальні воєнні загрози** ● Воєнна доктрина, затверджена Указом Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015, актуальними воєнними загрозами визнавала:

- збройну агресію і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація РФ Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та

військова агресія в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності РФ в безпосередній близькості до державного кордону України, зокрема й потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території АРК;

- мілітаризацію РФ тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;
- присутність військового контингенту РФ у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який можна використати для дестабілізації в південних регіонах України;
- нарощування РФ поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і модернізація наявних баз, об'єктів військової інфраструктури;
- активізацію спеціальними службами РФ розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в Україні, а також з метою підтримки не передбачених законом збройних формувань у східних регіонах України і створення умов для розширення масштабів збройної агресії;
- діяльність на території України не передбачених законом збройних формувань, спрямована на дестабілізацію соціально-політичної ситуації, залякування населення, позбавлення його волі до опору, порушення функціонування органів влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури;
- територіальні претензії РФ до України і зазіхання на її суверенітет і територіальну цілісність.

Цілі та основні завдання воєнної політики Воєнна політика України — діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою ЗСУ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів.

Головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України.

Основними цілями у сфері воєнної політики України такі: відбиття збройної агресії РФ проти України; забезпечення обороноздатності України на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, а у разі збройного конфлікту — для його локалізації і нейтралізації; участь України в реалізації спільної політики безпеки і оборони ЄС і НАТО; удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Відповідно до засад внутрішньої і зовнішньої політики, *основними завданнями воєнної політики України* в найближчий час і в середньостро-

ковій перспективі є:

- локалізація та нейтралізація в найкоротший строк воєнно-політичної кризи в східних регіонах України, запобігання її переростанню в масштабну збройну агресію;
- ліквідація не передбачених законом збройних формувань та відновлення повного контролю державного кордону України;
- відновлення престижу військової служби;
- реформування ЗСУ з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав — членів НАТО;
- удосконалення системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі забезпечення створення необхідної кількості підготовленого військового резерву;
- збереження змішаного принципу комплектування ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань з поступовим зростання кількості військовослужбовців за контрактом у складі бойових військових частин;
- дотримання принципу незалучення військовослужбовців строкової служби до участі в бойових діях;
- створення єдиної системи видової розвідки з відповідною інфраструктурою отримання та обробки інформації в режимі часу, наближеного до реального;
- створення цілісного сектора безпеки й оборони держави як головного елемента системи забезпечення воєнної безпеки, інтеграція спроможностей його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози;
- зростання спроможностей сил оборони, необхідних для досягнення цілей воєнної політики;
- підвищення спроможностей вітчизняного ОПК за рахунок впровадження новітніх військових технологій, створення максимально можливих замкнених циклів розроблення і виробництва найважливіших зразків озброєння, спеціальної і військової техніки, використання можливостей військово-технічного співробітництва з державами — стратегічними партнерами України;
- удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері;
- попередження інформаційно-психологічних впливів іноземних держав та ефективна протидія, спрямованим на підрив обороноздатності, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, провокування міжетнічних та міжконфесійних конфліктів в Україні;
- удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки й оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО;
- підвищення рівня координованості складових сектора безпеки й оборони та вдосконалення механізмів їхнього консолідованого розвитку та посилення відповідних оперативних спроможностей для гарантування воєнної безпеки.

Визначені цілі та завдання воєнної політики відповідають сучасному

стану і середньостроковому прогнозу воєнно-політичної обстановки; їх можуть уточнювати з урахуванням змін безпекового середовища, умов соціально-економічного розвитку України, боєздатності сил оборони.

1. На чому ґрунтувалася остання Воєнна доктрина України?
2. У чому суть Стратегії воєнної безпеки України?
3. Як класифікують воєнні конфлікти?
4. Що є спільного між локальною війною та воєнним конфліктом?
5. У чому суть збройного конфлікту?
6. Які структури належать до сил безпеки та оборони України?
7. Які цілі та основні завдання воєнної політики України?

§ 10. МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ

Пригадайте міжнародні воєнні операції, у яких брали участь ЗСУ,.

Особливості міжнародного військового співробітництва України

Міжнародне співробітництво ЗСУ було започатковане у 1992 р. Основою для такого співробітництва стали Закон України від 6 грудня 1991 р. «Про оборону України» та Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України». Для щойно створених ЗСУ міжнародне співробітництво було абсолютно новою сферою діяльності.

Для організації міжнародного військового співробітництва, згідно з директивою начальника Головного штабу ЗСУ від 12 вересня 1992 р., було створено управління зовнішніх зв'язків Головного, а пізніше Генерального штабу ЗСУ. На управління було покладено всю організацію та здійснення співробітництва з іншими державами та їхніми збройними силами у військовій та військово-технічній галузях.

Основна мета міжнародного співробітництва Збройних сил України полягає в:

- зміцненні воєнної безпеки держави та забезпеченні її національних інтересів у сфері оборони;
- створенні і поширенні у світі образу України та її Збройних сил як надійного партнера з прогнозованою політикою;
- сприяння реалізації стратегії держави щодо входження до ЄС та НАТО;
- досягненні відповідності ЗСУ сучасним вимогам, забезпеченні їхньої спроможності виконувати спільно з підрозділами збройних сил інших держав завдання, що відповідають інтересам національної безпеки та міжнародним зобов'язанням України;

- зростання науково-технічного і оборонно-промислового потенціалу України та ЗСУ.

Суб'єктами міжнародного військового співробітництва на рівні держави є: ● Президент України та інші вищі посадові особи держави; ● Верховна Рада України як вищий законодавчий орган; ● Кабінет Міністрів України, зокрема Міністерство закордонних справ України та ін.

На рівні ЗСУ суб'єкти військового співробітництва такі: ● керівництво МО України та Генерального штабу ЗСУ; ● Департамент міжнародного оборонного співробітництва МО України; • Головне управління військового співробітництва та миротворчих операцій Генерального штабу ЗСУ; ● інші посадові особи військового відомства за рішенням відповідних командирів (начальників).

Основними напрямами міжнародного співробітництва українського військового відомства є воєнно-політичний, військовий і військово-технічний. Крім того, ЗСУ здійснюють заходи міжнародного співробітництва у воєнно-науковій, воєнно-економічній, інформаційній, екологічній галузях тощо.

МО України здійснює міжнародне співробітництво на двосторонній, багатосторонній основі, а також в рамках міжнародних організацій.

Іл. 10.1. Обговорення в кулуарах питань міжнародного співробітництва

Двостороннє співробітництво останніми роками здійснювалося з оборонними та військовими відомствами багатьох країн, при цьому пріоритетним був розвиток співробітництва з державами-стратегічними партнерами України та країнами-сусідами. Найбільш активно міжнародне співробітництво проводилося з оборонними та військовими відомствами Сполучених Штатів Америки, Федеративної Республіки Німеччина, Великобританії, Республіки Польща, Литовської Республікою та Турецької Республіки.

Виконання заходів багатостороннього співробітництва та співробітництва в рамках міжнародних організацій пов'язано з тим, що переважна більшість з них має практичну спрямованість та потребує концентрації зусиль і ресурсів Збройних сил України. Основні зусилля в багатосторонньому співробітництві зосереджувалися на підтриманні ефективного діалогу із ключовими міжнародними організаціями (ООН, ЄС, НАТО) (*іл. 10.1*).

Основну увагу в питаннях співробітництва МО України із структурами *Європейського Союзу* зосереджено на продовженні плідного діалогу в сфері Спільної зовнішньої політики та безпеки. Варто зазначити, що курс на європейську інтеграцію надає Україні можливість залучитися до розбудови нової загальноєвропейської системи безпеки та утвердити себе як впливову державу через збільшення внеску в регіональну і глобальну системи безпеки. Водночас це дає Україні змогу зменшити воєнний потенціал до рівня, який є достатнім для попередження кризових ситуацій, а у разі

виникнення воєнного конфлікту — для його блокування та припинення в рамках колективної оборони.

В умовах російсько-української війни інтереси національної безпеки і оборони України вимагають суттєвого поглиблення стосунків з *НАТО*. Вступ до Альянсу розглядається як найбільш надійний шлях до забезпечення національної безпеки України. Зокрема, через модернізацію ЗСУ та набуття ними здатності до ефективних дій у складі коаліційних військових угруповань, створених для гарантування міжнародної безпеки

Основними завданнями, що стоять перед МО України на шляху до повномасштабної інтеграції до європейських і євроатлантичних структур, є такі: ● подальше поглиблення співробітництва України з НАТО та ЄС; ● вирішення питання потенційного членства в Раді міністрів оборони країн Південно-Східної Європи та набуття Україною статусу спостерігача при Багатонаціональних силах з підтримки миру країн ПСЄ; ● залучення як спостерігача до Ради міністрів оборони країн-учасниць Співдружності центральноєвропейських націй на підтримку миру; ● продовження активної участі в діяльності Спільної чорноморської групи військово-морського співробітництва «Blackseafor».

Протягом останніх років значно активізувалося *регіональне співробітництво* ЗСУ. Цілеспрямоване просування державних інтересів у рамках діяльності регіональних угруповань дало змогу здійснити поступові кроки в процесах європейської інтеграції та сприяло широкому залученню України до участі в політичних та економічних процесах у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі.

Статус великої регіональної держави із значним потенціалом надає Україні широкі можливості щодо активної реалізації власних інтересів у *Чорноморському регіоні*. Розбудова системи чорноморського співробітництва повністю відповідає національним інтересам нашої держави і є одним з важливих механізмів включення країн Південно-Східної Європи до процесів загальноєвропейської інтеграції. Триває розвиток співпраці з країнами *Вишеградської четвірки* (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина). Зокрема, Україна зацікавлена у євроінтеграційному досвіді країн цієї четвірки, у подальшому розвитку прикордонного співробітництва в контексті розширення Євросоюзу.

Важливими заходами військового співробітництва, що дають змогу в умовах, максимально наближених до реальних, усебічно вдосконалювати рівень бойової підготовки підрозділів ЗСУ та набувати рівня взаємосумісності й бойової готовності, необхідний для виконання ними миротворчих, гуманітарних, пошуково-рятувальних та інших завдань, є *багатонаціональні військові навчання*, проведення яких завжди відповідає яскраво вираженому принципу «ціна/ефективність». Основним чинником, що зумовлює дотримання згаданого принципу, є великий обсяг досвіду, що набувається за короткий час відпрацювання спільних дій у багатонаціональному середовищі. Крім того, необхідно відзначити, що країни-партнери традиційно надають суттєву фінансову допомогу для проведення таких

Іл. 10.2. Міжнародні військові навчання Sea Breeze-2018

найбільш затратних навчань, як «Сі Бриз» (*іл. 10.2*), «Репід Трайдент» тощо.

На сьогодні українські військові здійснюють співробітництво майже з 90-ма країнами світу. Зокрема, на основі міжнародно-договірної бази — з близько 60-ма країнами.

● Операції з підтримання миру та участь у них ЗСУ ● *Міжнародні операції з підтримання миру і безпеки* — міжнародні дії або заходи, спрямовані на виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій, які відповідають за сферу підтримання міжнародного миру і безпеки.

Терміну «*операції з підтримання миру*» стали віддавати перевагу з часу участі ООН в Суецькій кризі 1956 р., а після припинення «холодної війни» і поширення спектру завдань, виконуваних під час операцій, стали застосовувати і його синонім — «миротворчі операції», особливо на пострадянському просторі, зокрема й в Україні.

Міжнародні миротворчі операції поділяють на операції з встановлення, підтримання, відбудови миру, а також — примушення до нього. У воєнно-політичному конфлікті контингент, що проводить миротворчу операцію від імені міжнародної спільноти, виступає в ролі окремої сторони воєнного конфлікту з метою, обумовленою вимогами цієї спільноти щодо припинення бойових дій та врегулювання самого конфлікту.

Іл. 10.3. Українські миротворці на африканському континенті

З 1992 р. близько 40 тис. військовослужбовців ЗСУ взяли участь у міжнародних миротворчих операціях. З цього часу загинули понад 50 військовослужбовців ЗСУ і понад 100 зазнали поранень. Військовослужбовці нашої держави брали участь у операціях з підтримання миру в Сьєрра-Леоне, Демократичній Республіці Конго, Ефіопії, Еритреї, Анголі, Східному Тиморі, колишній Югославії, Лівані, Таджикистані, Грузії, Афганістані, Молдові, Іраку та ін. (*іл. 10.3*).

Військовослужбовці ЗСУ виконували завдання з підтримання миру в операціях під егідою як ООН, так і НАТО. Участь в операціях з підтримання миру під проводом НАТО є одним з важливих напрямів цієї діяльності. Практична співпраця ЗСУ з військовими формуваннями Північноатлантичного Альянсу у цій галузі бере свій початок з 1995 р. із започаткуванням Сил Виконання Угоди (АЙФОР) та отримала своє логічне продовження у Силах Стабілізації (СФОР) у Боснії і Герцеговині та КФОР.

У 2014 р. підрозділи ЗСУ брали участь у низці міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки: у складі Багатонаціональних сил KFOR в Косово; в операції НАТО «Активні зусилля»; у місії ООН у Ліберії; в опе-

рації ООН у Кот-д'Івуарі; у Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго. Багатьох миротворців Збройних сил України за зразкове виконання завдань було нагороджено урядовими нагородами іноземних держав, ООН та НАТО.

● **Формати відносин Україна — НАТО та зі структурами європейської системи колективної безпеки** ● Основну увагу в питаннях співробітництва МО України зі структурами *Європейського Союзу* зосереджено на продовженні плідного діалогу в сфері Спільної зовнішньої політики та безпеки, що надає Україні можливість залучитися до розбудови нової загальноєвропейської системи безпеки та утвердити себе як впливову державу через збільшення внеску в регіональну і глобальну системи безпеки. Водночас це дає Україні змогу зменшити власний воєнний потенціал до рівня, який є достатнім для попередження кризових ситуацій, а у разі виникнення воєнного конфлікту — для його блокування та припинення в рамках колективної оборони.

Іл. 10.4. Зустріч міністрів оборони країн НАТО у штаб-квартирі Альянсу в Брюсселі

Інтереси національної безпеки й оборони України вимагають суттєвого поглиблення стосунків з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) (*іл. 10.4*).

Військове співробітництво з НАТО є найпотужнішою силою, яка сприяє зближенню України з Європою. Партнерство між НАТО та Україною є тривалим і сягає корінням у 1990-ті роки. Є два основні елементи партнерства з Україною: політичний діалог і практична співпраця. З 1997 року відбуваються політичні консультації через комісію Україна — НАТО. Були регулярні дискусії з питань, що стосуються прикордонної безпеки, відбувалися політичні візити на високому рівні. Триває процес політичної взаємодії між НАТО як Альянсом. Україна також брала участь у місіях і операціях НАТО від Косова до Афганістану.

Важливо підкреслити, що практична співпраця зросла з 2014 року. Відтоді, а саме з 2014 року по лютий 2022 року, було проведено багато заходів із самооборони, протидії гібридним загрозам, стійкості, цивільної готовності, протидії саморобним вибуховим пристроям.

Євроатлантичне партнерство сприяє зміцненню національної безпеки нашої держави. Тому основні зусилля співробітництва України з НАТО в питаннях безпеки й оборони зосереджено на створенні ефективної системи оборонного планування та підвищення обороноздатності; спрямовано на досягнення взаємодії з військовими формуваннями Альянсу в рамках програми «Партнерство заради миру» та участь підрозділів ЗСУ в процесі планування та оцінки сил оборони, структурну реформу органів управління та військових організмів, адаптацію нормативно-правової бази ЗСУ до правової бази Альянсу та наближення до стандартів НАТО, фахову та мовну підготовку особового складу, соціальні аспекти воєнної реформи.

Статус великої регіональної держави із значним потенціалом надає

Україні широкі можливості щодо активної реалізації власних інтересів у *Чорноморському регіоні*. Розбудова системи чорноморського співробітництва цілком відповідає національним інтересам нашої держави і є одним з важливих механізмів включення країн Південно-Східної Європи до процесів загальноєвропейської інтеграції.

Триває розвиток співпраці з країнами *Вишеградської четвірки* (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина). Зокрема, Україна зацікавлена в євроінтеграційному досвіді, у розвитку прикордонного співробітництва в контексті розширення Євросоюзу.

● **Перспективи вступу України в НАТО** ● Україна подала заявку на вступ до НАТО за пришвидшеною процедурою 30 вересня 2022 року.

Процедура вступу до Альянсу — це не швидкий процес. Спочатку країна подає заявку на вступ. Потім треба дочекатися згоди всіх членів НАТО та отримати офіційне запрошення до переговорів про вступ. Далі - переговори з дипломатами НАТО, узгодження етапів вступу до Альянсу, ратифікація графіка реформ, отримання офіційного запрошення від генерального секретаря Альянсу.

Проте Україна розраховує на спрощену процедуру. Вона не буде швидкою, але дозволить заощадити чимало часу.

Вступ до НАТО розглядають як найнадійніший шлях до гарантування національної безпеки України. Зокрема, і через модернізацію ЗСУ та набуття ними здатності до ефективних дій у складі коаліційних військових угруповань, створених для збереження міжнародної безпеки. Збройні сили України опанували більш ніж 300 стандартів НАТО. Україна вже стала членом Альянсу де-факто, при цьому залишилося стати ним де-юре.

У червні 2022 року на саміті НАТО в Мадриді було затверджено нову *Стратегічну концепцію Альянсу*. Там було позначено основні напрями майбутнього розвитку організації.

Позиція Альянсу полягає в тому, що кожна демократична країна в Європі має право подати заявку на членство в НАТО. Союзники по Альянсу дуже поважають це право. У Стратегічній концепції чітко написано, що двері НАТО залишаються відкритими

У перспективі, звичайно, двері НАТО залишаються відкритими, але рішення про членство ухвалюється консенсусом усіх 30-ти членів Альянсу.

1. Яка основна мета міжнародного співробітництва ЗСУ?
2. У яких операціях з підтримання миру брали участь ЗСУ?

3. Яка основна мета міжнародного співробітництва Збройних сил України?
4. Якими є, на вашу думку, перспективи членства України в НАТО?

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ВІЙНУ, ВІЙСЬКО І ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО

§ 11. ВІЙНА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Чому і коли виникли війни?

Сучасна європейська цивілізація є спадкоємницею Стародавньої Греції і Риму. У давніх римлян була чудове прислів'я: «*Мир — то найкраща річ*». Укупі з ним побутувало й інше, у якому йшлося про один зі шляхів тривалого спокою: «Хочеш миру — готуйся до війни (Si vis pacem, para bellum)».

Дружина, військо, армія були гарантією існування держави, спокою на її кордонах.

Під час радянсько-фінської Зимової війни 1939–1940 рр. міжнародна миротворча організація *Ліга Націй* виключила зі свого складу агресора — Радянський Союз та закликала всі держави надати допомогу невеликій Фінляндії з населенням менше 5 млн осіб у її боротьбі з величезним (близько 180 млн населення) СРСР. Однак всі санкції проти агресора і заклики підтримати фінів не мали б жодного значення, якби фінська армія не продемонструвала дива́ мужності та воєнного мистецтва. «Фортеці, гармати і закордонна допомога не допоможуть, — говорив міністр оборони Фінляндії маршал Маннергейм, — якщо кожен мужчина не усвідомить, що саме він стоїть на варті Вітчизни».

Лише величезні втрати Червоної Армії змусили уряд СРСР відмовитись від планів анексії Фінляндії — колишньої частини Російської імперії. До цього варто додати, що між СРСР і Фінляндією був договір про мирне співіснування, а Фінська держава офіційно проголосила курс на позаблоковість і нейтралітет.

Очевидно, мають рацію ті, хто вважають, що дипломатичні переговори з агресором дадуть результати тоді, коли Україна матиме потужні збройні сили і насамперед військо з високим бойовим духом, переконливою патріотичною мотивацією, залізною дисципліною і належним технічним забезпеченням.

● **Походження війни** ● Війна — явище історичне. Тобто в історії людства був період, коли війн не було. У ті прадавні часи невеликі групи людей бродили безкрайніми саванами Африки чи рівнинами Євразії у пошуках їжі й притулку. Їхніми ворогами були хижі звірі й природні катаклізми: землетруси, повені, зледеніння.

Поступово, протягом сотень тисяч років, кількість людей зростала й виникали роди, племена, народності.

З'явилось людське суспільство. Щільність населення на землі зростала.

Розпочалася боротьба за територію і мисливські угіддя. Неолітична революція — поява землеробства і скотарства, перехід від кочового до осілого способу життя — зумовила потребу захищати посіви й вирощений врожай, житло і майно. Учені пов'язують початок війн із переходом людства від родоплемінного ладу до виникнення перших ранньодержавних утворень — вождівств.

Формуються групи професійних воїнів — *дружини*. Хронологічно це була доба міді й бронзи. На землях сучасної України цей період збігається з трипільською (землеробською) і середньостогівською (скотарською) археологічними культурами, тобто відбувалося це 6–5 тис. рр. тому.

Отже, війна як форма розв'язання конфліктів виникла тоді, коли людське суспільство (соціум) підійшло до рівня утворення держави. Тобто війна є соціальним явищем

Війна — це організована збройна боротьба між племенами, народами, державами, релігійними чи політичними угрупованнями, суспільними верствами тощо.

Сьогодні війна є складним соціально-політичним явищем пов'язаним із розв'язанням суперечностей між державами, народами, національними, релігійними та соціальними групами.

● **Типи, види воєнних конфліктів, їхній характер** ● В основі виникнення *воєнних конфліктів (війн)* лежать певні причини і джерела. Як правило, причини війн полягають у територіальних, сировинних, економічних, технологічних або соціальних протиріччях. Джерелами війн є політична, ідеологічна, сепаратистська, етноконфесійна, кримінальна (піратська) агресивність держав чи політичних лідерів. Інколи керівники держав розпочинають збройні конфлікти, щоб зняти суспільну напругу всередині власної країни, приховати свої помилки і злочини та перекласти вину за проблеми на зовнішніх ворогів.

Будь-який воєнний конфлікт характеризується насамперед зіткненням інтересів. Щодо національних інтересів воєнний конфлікт може набувати форму *агресії (згідно з Резолюцією XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 р., агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави)* чи збройного конфлікту.

Як приклад, неприхована агресія була здійснена Іраком щодо Кувейту в 1990 р., а сьогодні поряд із збройними конфліктами між десятками країн світу відбувається агресія РФ проти України.

Аналіз сучасних досліджень дає змогу вважати, що *воєнні конфлікти за характером політичної мети можуть бути трьох типів*: **1)** Перший тип — війна за домінування (гегемонію). Політичною метою такого конфлікту є встановлення або відновлення втраченого домінування (політичної, ідеологічної, економічної, етноконфесійної, воєнної гегемонії) на глобальному, регіональному або локальному рівнях. Наприклад, раптовий «хірургічний» удар авіації Ізраїлю по Іраку, що дало змогу йому усунути регіонального конкурента в галузі розробки ядерної технології. **2)** Другий тип — війна за території. Її метою може бути захоплення додаткових (спір-

них) або визволення окупованих території. Наприклад, ірано-іракський конфлікт у 80-х рр. XX ст. **3)** Третій тип — змішаний. Політичною метою такого конфлікту може бути і захоплення територій, і розширення сфер домінування, як це відбулося в арабо-ізраїльських війнах і в бойових діях на південному сході України.

Беручи до уваги політичні цілі ворогуючих сторін, *війни поділяють на два види. Перший вид — оборонна війна*. У ній політичною метою є відбиття агресії і відновлення стану, що був до початку війни. Прикладом такої війни може бути німецько-польська війна і радянсько-фінська як складові частини Другої світової війни, коли Польща і Фінляндія захищали свій суверенітет і територіальну цілісність. *Другий вид — наступальна війна*, політична мета якої завжди агресивна (агресія Іраку проти Кувейту, Росії проти України тощо).

З правової точки зору воєнні конфлікти можуть бути справедливими, або конвенційними (такими, що не суперечать міжнародному праву), і несправедливими, або неконвенційними (такими, що суперечать міжнародному праву).

За соціально-політичними показниками воєнні конфлікти бувають міжкоаліційні, міждержавні, збройне втручання (воєнна інтервенція, міжнародний терор) та громадянські війни (захист конституційного ладу, захист прав людини, громадянський терор і партизанство). Названі вище причини можуть бути підставою для використання миротворчих сил. Воно здійснюється за рішенням міжнародних організацій (ООН) чи регіональних союзів держав. Застосування миротворчих сил може набувати форми відновлення миру, підтримання миру, примушення до миру, демілітаризації території та гуманітарної інтервенції.

За розмахом воєнні конфлікти бувають світові, регіональні, локальні, у формі прикордонного зіткнення, збройного інциденту чи воєнної акції, які за тривалістю в часі будуть затяжні або швидкоминучі, а за місцем виникнення — внутрішньодержавні, прикордонні або віддалені від держави, за характером фізичного середовища — повітряно-космічні, наземні, морські чи змішані.

За напруженістю (динамічністю перебігу) трапляються воєнні конфлікти високої, середньої, низької інтенсивності або незавершені («жевріючі»).

За способами застосування збройної боротьби воєнні конфлікти можуть бути з масовим або обмеженим її застосуванням.

При цьому засоби інформаційного і психологічного протиборства використовуються паралельно або послідовно з іншими засобами ураження. Масоване використання інформаційно-пропагандистських засобів та інформаційно-комунікативних технологій і психологічного тиску ми спостерігаємо в ході сучасної російсько-української гібридної війни.

1. Як ви розумієте тезу, що війна є явищем історичним і соціальним?
2. Яке визначення агресії відповідає міжнародним нормам?
3. Назвіть типи воєнних конфліктів.
4. Які види воєн ви знаєте?

§ 12. ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Як виникла армія?

● **Причини виникнення і закономірності розвитку армії** ● Термін «армія» похідний від латинського слова «armare» — озброюю. Нині цей термін вживають у широкому й вузькому розумінні. *У широкому — армія* — це сукупність усіх сухопутних, морських і повітряних організованих збройних сил держави. *У вузькому значенні термін армія* означає частину збройних сил держави, оперативне з'єднання, призначене для ведення бойових дій, до складу якого входить кілька різних видів військ, а також органи управління, матеріально-технічного та медичного забезпечення.

Нижче йтиметься про *армію у широкому розумінні слова як організоване об'єднання озброєних і навчених людей, що утримується державою з метою захисту її інтересів, ведення наступальної або оборонної війни*.

Виникненню сучасних армій передували ранні форми організації озброєних людей. На початкових етапах розвитку людства захист свого роду чи племені здійснювали чоловіки, які вміли користуватись зброєю для полювання і добре знали навколишню місцевість — мисливці. Зростання кількості населення призвело до загострення боротьби за ресурси — мисливські угіддя, рибні місця, ділянки з дикоростучими плодами й овочами.

У період появи й розвитку землеробства і скотарства зростає спокуса великої здобичі для нападників. Це вирощений врожай і утримувана худоба. В осілих землеробів, прив'язаних до оброблених важкою працею ділянок землі, є що захищати. Відбувається об'єднання родів і формування племінної організації, одним із призначень якої є гарантування військової безпеки. Вправні мисливці з окремих родів об'єднуються, на випадок збройного зіткнення, у групи.

Населення концентрується в окремих селищах. Археологічні матеріали свідчать про будівництво первісних оборонних укріплень — ровів і частоколів навколо поселень.

Єдиним родом військ у цей період була піхота.

З часом з'являються дружини, тобто групи воїнів-професіоналів, які перебували на утриманні вождя, а фактично — громади, яка його обирала. *З появою дружини виникає первісна структура війська*: командир (вождь), старші дружинники, молодші дружинники.

Після одомашнення коня для осілих народів основним родом військ була легкоозброєна піхота, а для кочових — легка кавалерія. Озброєння було різноманітним і залежало від матеріального стану воїна й загального економічного і технічного розвитку суспільства. Зростання продуктивності праці спричинило появу рабства. Відтепер війни велись не лише за територію та підвладне населення, що сплачувало данину, а й за полонених, яких перетворювали на рабів.

● **Історичні форми організації армії** ● З появою держави (переважно в епоху бронзи) з'являється *регулярна армія*.

Регулярна армія — це постійне військо, яке систематично поповнюють, має встановлену організацію і проходить курс військового навчання.

Кількість війська, його озброєння, матеріально-технічне й продовольче забезпечення, бойова підготовка тощо були пов'язані із розмірами держави, кількістю її населення та рівнем розвитку.

Ефективні дії такої армії потребували створення *системи управління військами та визначення порядку їхнього бойового застосування. Формується розгорнута структура збройних сил*.

З писемних історичних джерел ми знаємо, що армія Стародавнього Єгипту складалась з піхоти, легкої кінноти і бойових колісниць. Структура війська фараонів не була уніфікованою. Нижча ланка могла складатись з 6, 40, 60 і більше воїнів. Наступною структурною ланкою був «загін» чисельністю 2000–10 000 воїнів. Кількість загонів в армії фараона змінювалася. В Ассирії нижча структурна одиниця мала вигляд бойової групи у складі 200 піхотинців, 10 вершників і 5 колісниць. Загін мав 2000–10 000 таких груп.

В античній Греції основною складовою частиною організації війська була фаланга — важко озброєна піхота, яку для бою шикували в прямокутник із 6–10 шеренг списоносців по 400–1000 осіб у шерензі.

У Стародавньому Римі основу організації армії становив легіон — модернізована грецька фаланга. 3000 важкоозброєних піхотинців утворювали саму фалангу, а 1200 легкоозброєних — забезпечували фланги і тил. Також легіон мав у своєму складі до 300 вершників. Армії під командуванням консулів об'єднували три–чотири легіони.

У наступну історичну епоху — Середні віки (V–XV ст.) — структура війська змінилась. Васал змушений був на заклик свого сюзерена (князя, короля) прибути до війська в повному важкому озброєнні на бойовому коні разом з групою військових слуг — зброєносцями та піхотним прикриттям (списоносцями, лучниками). Ця група воїнів становила низову тактичну одиницю армії — «*спис*». «Списи» об'єднували в «знамена» або «корогви» різної чисельності (від 25 до 80 «списів»). 3–5 «знамен» становили армію. Така армія була слабо керованою, а битви перетворювалися на групові лицарські поєдинки.

На рубежі Середньовіччя і Нового часу масовим стає використання нового виду зброї — артилерії і мушкетів, що призвело до зміни структури армії. З XV ст. переходять на комплектування за наймом. Знову зростає роль піхоти. Основною ударною силою стають мушкетери і легка кіннота. Відповідно основою управління військами стає забезпечення взаємодії мушкетерів і пікінерів.

У Новому часі (XVI – початок XX ст.) відбуваються серйозні зміни в структурі армії. З'являється організаційна військова одиниця *полк*, який поділяється на різну кількість *рот*. Рота нараховує 150–400 бійців.

У деяких європейських арміях тактичною одиницею стає батальйон з чотирьох рот і бригада з трьох батальйонів. Вищим з'єднанням стають дивізії у складі 10–12 тис. бійців. З трьох–чотирьох дивізій складалась армія

як військове з'єднання.

Великі зрушення в організації війська відбулись в роки Великої французької революції і Наполеонівських воєн на рубежі XVIII–XIX ст. У революційній Франції був прийнятий закон про *загальну військову повинність, у результаті чого вона першою серед європейських країн перейшла на мобілізаційну систему комплектування військ*.

Отже, у період Нового часу були закладені основи сучасної організації ЗСУ.

1. Поясніть значення терміна «армія» у вузькому й широкому його розумінні.
2. Коли і серед яких народів з'явилася кіннота?
3. Проаналізуйте, як із змінами суспільного устрою змінювались форми організації армії.
4. Чим регулярна армія відрізняється від народного ополчення?

§ 13. ВІЙСЬКОВА СПРАВА: ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО ТА ОЗБРОЄННЯ

Якими галузями знань військової справи повинен володіти командир?

● **Складові частини й принципи воєнного мистецтва** ● *Воєнне мистецтво* — це вміння командирів готувати армію до війни; творчо і вправно керувати військовими формуваннями при підготовці та веденні боїв, а для бійців — уміння майстерно й ефективно застосовувати зброю та техніку у воєнних діях.

Воєнне мистецтво поділяють на три складові частини: стратегічне мистецтво; оперативне мистецтво; тактичне мистецтво.

Стратегія полягає в підготовці держави до оборони, розбудові, навчанні та застосуванні Збройних сил для захисту незалежності й територіальної цілісності країни.

Оперативне мистецтво охоплює теорію і практику підготовки та ведення воєнних операцій, а також бойових дій з'єднань, до складу яких входять різні види збройних сил.

Тактика — наймасовіша галузь воєнного мистецтва. Вона охоплює теорію і практику підготовки і ведення бою підрозділами, частинами, з'єднаннями різних видів збройних сил, родів військ і спеціальних військ. Тактичне мистецтво розробляє способи підготовки і ведення бою та діяльність командирів у бою.

Протягом історії воєн і бойових дій склалися *принципи*, тобто основні вихідні положення, правила, найсуттєвіші рекомендації щодо підготовки

бою, битви, операції та війни в цілому.

До принципів воєнного мистецтва належать ті, які стосуються усіх трьох його складових частин: стратегії, оперативного мистецтва і тактики. Щодо стратегічного мистецтва діє принцип, згідно з яким способи воєнних дій мають відповідати політичним цілям держави, її економічним, демографічним і військовим можливостям.

В оперативному і тактичному мистецтві дієвими є принципи:

- ретельна підготовка і всебічне забезпечення воєнних дій;
- зосередження основних зусиль на найважливіших напрямах, а у вирішальний момент — створення безумовної переваги над противником на обраних місцях ударів;
- раптовість дій; гнучкий маневр військами, силами і засобами; нарощування зусиль для розвитку і закріплення успіху;
- уміле використання резервів;
- тверде і безперервне управління військами.

Поряд із перерахованими загальними діють також окремі принципи воєнного мистецтва, характерні для конкретних умов війни.

До таких принципів належать: послідовний розгром противника частинами, уміле поєднання оборони і наступу, узгоджені дії різних родів військ, убезпечення флангів і стикувань між військовими частинами і з'єднаннями.

У сучасних війнах величезного значення набуває мистецтво ведення інформаційної війни і принцип використання морально-психологічного стану військ.

● **Способи та види воєнних дій** ● Для здобуття перемоги над противником частини і підрозділи застосовують різні види і способи дій та їхнє можливе поєднання. Незважаючи на різноманітність бойових дій, їх класифікують за видами. У тактиці розрізняють два *види бою*: оборону і наступ. Різновидом наступального бою є зустрічний бій.

Оборона є видом бою, мета якого — зірвати або відбити наступ (удар) переважаючих сил противника та завдати йому значних втрат, утримати важливі райони (рубежі, об'єкти) і цим створити сприятливі умови для переходу в рішучий наступ.

До оборони війська можуть переходити вимушено чи навмисно. Її застосовують у тих випадках, коли наступ вести неможливо або недоцільно, а також коли необхідно шляхом економії сил і засобів на одних напрямках створити умови для наступу на інших, більш важливих напрямах. Оборону готують завчасно або організовують під час бою, за відсутності безпосереднього зіткнення з противником або в умовах зіткнення з ним.

Наступ — ключовий вид бою. Тільки рішучий наступ, який здійснюють у високому темпі та на велику глибину, забезпечує остаточний розгром противника. Стрімкий наступ дає змогу зірвати задум противника і якомога повніше використати результати своїх вогневих ударів. Його мета — якнайшвидший розгром противника та захоплення важливих районів (рубежів, об'єктів) місцевості.

Залежно від обстановки і визначених завдань, наступ можна вести на противника, який обороняється, наступає або відходить. При цьому перехід до наступу може здійснюватися з положення безпосереднього зіткнення з противником або висуванням з глибини (з ходу).

Наступ на противника, що наступає, ведуть шляхом зустрічного бою. Зустрічний бій виникає, коли обидві сторони намагаються розв'язати поставлені завдання наступом. Він характеризується своєрідними способами ураження противника і завершенням його розгрому атакою танкових і механізованих підрозділів (частин) у взаємодії з повітряними десантами.

Види загальновійськового бою тісно пов'язані між собою. У ході бойових дій війська, залежно від обстановки, співвідношення сил, поставлених завдань, можуть переходити від одного виду бою до іншого.

Характер бою та способи його ведення залежать передусім від матеріальної основи, тобто від озброєння, бойової техніки та людей, які застосовують ці засоби збройної боротьби.

Способи ведення загальновійськового бою — це обраний порядок застосування сил і засобів підрозділу з метою виконання поставлених бойових завдань.

На вибір способу ведення бою впливають умови обстановки, зброя і техніка, яка залучається до виконання бойового завдання.

Основним способом ведення бою із застосуванням звичайної зброї є послідовний чи одночасний розгром противника. *При цьому важливе значення мають*:

- надійне вогневе ураження противника; своєчасне зосередження сил і засобів для утримання важливих рубежів (районів, позицій) і нарощування зусиль для розвитку успіху на головному напрямку;
- постійна готовність військ до дій в умовах застосування противником зброї масового ураження (далі — ЗМУ).

У минулих війнах спостерігалася відносна часова протяжність способів ведення бою частинами і підрозділами. Вони могли годинами і навіть днями прориватися оборону противника або форсувати водну перешкоду.

Застосування в сучасному бою різноманітних засобів ураження, висока динамічність і короткочасність бойових дій, швидкі й різкі зміни обстановки, швидка зміна видів бою викликають необхідність застосування різних способів його ведення. За таких умов підрозділи та частини повинні бути готовими протягом доби вести активні наступальні дії: прориватися оборону, форсувати водні перешкоди, громити противника в зустрічному бою, переслідувати його; оборонятися, а інколи здійснювати маневр з метою виходу з бою та відходу.

Окрім загальних, є й конкретні способи воєнних дій повітряними і військово-морськими силами. Наприклад, сухопутні збройні сили застосовують різні способи стрільби — з місця, із зупинки (з короткої зупинки), з ходу, з борта, з розсіюванням по фронту, з розсіюванням у глибину, по площі тощо.

Рукопашний бій залишається одним із найскладніших способів ведення бою.

Модифікація бойових порядків. Озброєння військ

Розташування підрозділів та частин для бойових дій називають бойовим порядком.

Бойові порядки визначаються заздалегідь, але змінюються і уточнюються під час бою. До початку бою війська діють у передбойових порядках, тобто в такому групуванні сил і засобів, що розташовані вздовж фронту і на глибину. Передбойовий порядок забезпечує швидке розгортання в бойові порядки і найменшу уразливість від атомної зброї, вогню артилерії, ударів авіації, а також досягнення швидких темпів пересування військ при підході до поля бою.

У первісному суспільстві, коли не було армії як спеціальної військової організації, у збройних сутичках бій вели натовпи людей, використовуючи знаряддя праці і полювання. Бойові порядки виникли з появою збройних сил. Форми бойових по-рядків змінювалися, модифікувалися з розвитком армії та засобів боротьби. Спочатку вони сприяли кращому використанню метальної зброї та зброї рукопашного бою. У стародавні часи бойові порядки піхоти розташовували рівномірно в кілька шеренг (фалангу). За Александра Македонського в самостійну частину бойових порядків було виділено кінноту.

В армії Руси–України XII–XIII ст. застосовували бойові порядки, що об'єднували кілька полків. Часто це були такі порядки: передовий, великий, правої та лівої руки і засадний. З винайденням вогнепальної зброї почали застосовувати лінійні бойові порядки, які давали можливість одночасно використовувати найбільш кількість рушниць.

Основами бойових порядків війська запорозьких козаків були такі: укріплений та-бір, лава (розгорнутий кінний стрій), тріангула (стрій гострої колони), сакма (марш колоною) і тришереговий стрій (в обороні). У цілому військо в бою поділяли на чотири частини: одна становила табір (піхота, артилерія), другу (кінноту) відряджали в тил ворога, а третю й четверту (кінноту) — на обидва фланги. Бій починали всі чотири частини.

Масове застосування нарізної зброї в XIX ст. докорінно змінило бойові порядки та спричинило перехід до розсипного строю, з пристосуванням кожного солдата до місцевості. Уперше такий бойовий порядок використали бійці північноамериканських штатів під час війни з Англією за незалежність ще наприкінці XVIII ст. У дру-гій половині XIX ст. в бойових порядках дедалі більше використовують стрій піхотних ланцюгів у поєднанні з колонами. Під час Першої світової війни бойові по-рядки піхоти й спішеної кінноти складалися з ланцюгів, що мали інтервали 1–2 м між солдатами; за 200–400 м від них перебував резерв.

З моторизацією, автоматизацією і механізацією армії та масовим застосуванням авіації бойові порядки стають глибшими та маневренішими. Загальновійськові бойові порядки та бойові шикування (армій, фронтів) складаються з бойових порядків різних видів і родів військ.

Озброєння військ — це комплекс технічних засобів, призначених для ураження живої сили і техніки противника.

Складовим озброєння є бойові припаси і засоби їхньої доставки до цілі, а також системи прицілювання, пуску і керування. Озброєння може належати до *різних видів збройних сил*: озброєння сухопутних військ, озброєння воєнно-морського флоту, озброєння повітряних сил або до певних родів військ, наприклад озброєння артилерії, повітряно-десантних військ, інженерних військ тощо. Окрім цього, види озброєння розподіляють *за видами носіїв* (танкове, корабельне, авіаційне).

Залежно від виконання бойового завдання в наступі чи обороні, використовують різні типи озброєнь. Хоча поділ зброї на оборонну й наступальну є доволі умовним, склались певні стереотипи для означення відповідних озброєнь. Танки належать до наступальних озброєнь, а протитанкові комплекси — до оборонних. Бомбардувальна авіація, балістичні ракети — наступальний тип озброєнь, а зенітно-ракетні комплекси (ЗРК) — оборонні тощо.

1. У чому різниця між складовими частинами воєнного мистецтва та його принципами?
2. Які види бою ви знаєте?
3. Чим обумовлені способи ведення бойових дій?
4. Що таке бойовий порядок?
5. Яким чином поява нових видів зброї впливала на зміну бойових порядків?
6. Дайте визначення терміну «озброєння військ».

ТЕМА 2. ПЕРЕДІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

§ 14. ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА

Яким чином модифікація зброї впливала на хід війни?

● **Війна і зброя** ● Ще античні філософи намагалися знайти відповідь на запитання: «Чому виникають війни?» Одні з них вважали причиною війн волю богів, інші — особисті амбіції, сварки й суперечки царів, суперництво за жінок чи за трон.

Історія війн і воєнних конфліктів тісно пов'язана із розвитком зброї.

NB **Зброєю** називають знаряддя для ведення бою, нападу чи оборони з метою завдання тілесних ушкоджень і матеріальних втрат супротивникові, його поразки.

Зброю поділяють на захисну і наступальну, ручну і військову техніку. До наступальної належать знаряддя, призначені для ураження су-

противника: бойові молоти, списи, луки, мечі, шаблі, рушниці тощо. Під захисними мають на увазі засоби пасивної протидії: обладунки, що захищають тіло, щити тощо.

Зброю поділяють також на холодну, метальну, вогнепальну та комбіновану. Холодною називають зброю, призначену для ведення рукопашного або дистанційного бою. Її дію забезпечують винятково м'язові зусилля воїна. Вогнепальною вважають зброю, де використовують силу тиску газів, що утворюються при згорянні пороху або інших речовин. Метальною називають зброю, призначену для ведення дистанційного бою, дія якої базується на використанні енергії напруженої дуги (лук, арбалет) чи кінетичної енергії (праща). Комбінованою є зброя, що конструктивно сполучає кілька різних типів.

● **Поява зброї та її модифікації** ● Бойова зброя розвинулася із мисливської. Передусім це була зброя подвійної дії, яку використовували і для полювання, і для бою: дрюк, дерев'яний спис, дротик (короткий метальний спис) з кам'яним чи кістяним вістрям, кам'яні ножі.

Іл. 14.1. Кімерійський меч

У мезоліті було зроблене одне з найвизначніших відкриттів в історії зброї — люди винайшли лук та стріли. Уперше зброя стала складним пристроєм, спроєктованим людським мисленням і створеним за цим проєктом людськими руками. Військові історики вважають, що появу лука і стріл у давні часи можна порівняти з винайденням вогнепальної зброї у середньовіччі. І перша, і друга викликали сплеск насильства.

У неоліті з'явилася спеціалізована зброя, призначена виключно для війни: кам'яна сокира, булава з кам'яною голівкою, кинджал з каменю або кістки. У цей час започатковано і захисний напрям у розвитку зброї.

З відкриттям техніки обробки міді та винайденням бронзи розпочався новий етап розвитку зброї, який збігся зі становленням багатьох держав в Азії, Африці та Середземномор'ї. З'явилися військові види ручної холодної зброї (мечі, чекани, списи тощо) та військова техніка (метальна артилерія, облогова техніка тощо). Їхнє виготовлення набуло масового характеру. Основними матеріалами для бойових частин були мідь і бронза, а від XII–X ст. до н. е. — залізо.

На територію України залізну зброю принесли кіммерійці.

У професійних арміях рабовласницьких держав уперше відбувся поділ холодної зброї *на піхотну та кавалерійську*. Поступово в збройній рукопашній боротьбі провідну роль почав відігравати меч (іл. 14.1).

Із VII–VIII ст. н. е. прихід кочових тюркських народів на терени України призвів до появи нового різновиду холодної клинкової зброї — *шаблі*.

Від IX–XIII ст. складається комплекс важкого озброєння дружинника в Київській державі.

Руські воїни користувалися мечами, шаблями, кинджалами, ножами, сокирами, списами, рогатинами, дубинами, палицями, булавами, бойовими молотами, самострілами, луками і стрілами (*іл. 14.2*). До захисних засобів належали щити, кольчуги, обладунки різних типів, шоломи тощо. Активно застосовувалися метальні пристрої різноманітної конструкції. У війську спостерігався розподіл за родами військ та зброї.

Іл. 14.2. Давньоруський воїн

Новий епохальний етап розвитку зброї пов'язаний з відкриттям у XII ст. метальних властивостей димного пороху й конструюванням пристроїв для їх використання.

У Західній Європі та на українських землях вогнепальна зброя відома з XIV ст. Арсенал військової техніки збагатився гармат ами. Тоді ж було сконструйовано перші рушниці, в Україні — ручні пищалі. Технічна недосконалість певний час перешкоджала стрілецькій вогнепальній зброї на рівних конкурувати з холодною, проте з винайденням колісного й ударно-кремінного замкового механізму, які прийшли на зміну ґнотового, ситуація кардинально змінюється.

Від XVI ст. перевага вогнепальної зброї стає незаперечною. Тому роль холодної зброї відтоді постійно знижується, звужується сфера її використання.

Від XVII ст. збільшується кількість стрілецької зброї та артилерії. У військах масово вводять паперовий патрон, патронташі, зменшується калібр мушкетів, у результаті чого підвищується швидкість і влучність стрільби. Польова артилерія поділяється на важку і легку, нововведення (металеві ядра, гранульований порох, горизонтальний підйомний гвинт, трубка для запалу тощо) сприяють підвищенню ефективності стрільби.

Новий етап в удосконаленні стрілецької зброї, артилерії та зброярського виробництва був пов'язаний з розвитком точних наук.

Від XVI ст. перевага вогнепальної зброї стає незаперечною. Тому роль холодної зброї від цього часу постійно знижується, звужується сфера її використання.

Від XVII ст. збільшується кількість стрілецької зброї та артилерії. У військах масово вводиться паперовий патрон, патронташі, зменшується калібр мушкетів, у результаті чого підвищується швидкість і влучність стрільби. Польова артилерія поділяється на важку і легку, нововведення (металеві ядра, гранульований порох, горизонтальний підйомний гвинт, трубка для запалу тощо) сприяють підвищенню ефективності стрільби.

Новий етап в удосконаленні стрілецької зброї, артилерії та зброярського виробництва був пов'язаний з розвитком точних наук.

У 1740-х рр. англійський вчений Б. Робінс застосував Ньютонову фізику до військової справи. Він дав математичний розрахунок дії опору повітря на траєкторію польоту артилерійських снарядів (артилерійських знарядь). Його працю переклав видатний німецький математик Л. Ейлер, додавши свої таблиці, у яких було визначено швидкість, дальність, максимальну висоту й час польоту снаряда порівняно з початковою швидкістю та кутом висоти після пострілу.

Математична наука дала європейським арміям ефективну смертельну зброю — точну артилерію. Фортеці, складні укріплення і добре муштровані піхотні полки вже не були непереборною перешкодою в ході бойових дій.

Були винайдені нарізні стволи, унітарний патрон з металевою гільзою, капсуль. Усі ці удосконалення дали змогу суттєво підвищити влучність, дальність та інтенсивність стрільби.

У XX ст. виникло багато принципово нових типів високотехнологічної військової техніки (міни, бомби, вогнемети тощо), а поява ракетної (перші ракети й торпеди розробили ще у XIX ст.) і ядерної зброї (в середині XX ст.) повністю змінила традиційні уявлення про війни та способи їх ведення.

У бойовій техніці другої половини XX ст. *нерозривно поєднані засоби безпосередньо вражаючої дії, пристрої їхнього транспортування та системи націлювання й керування (комплекси озброєнь)*. За класифікаційними ознаками сучасної зброї враховують масштаби вражаючої дії (зброя масового знищення — ядерна, хімічна, бактеріологічна та звичайна, що включає всі інші види), характер завдань, що вирішується з її допомогою (стратегічна, оперативно-тактична, тактична), цільове призначення (одноцільова, багатоцільова, універсальна) та ін.

Виникнення і розвиток фортифікаційних споруд Історики й археологи появу найперших фортифікаційних споруд відносять до нового кам'яного віку — неоліту.

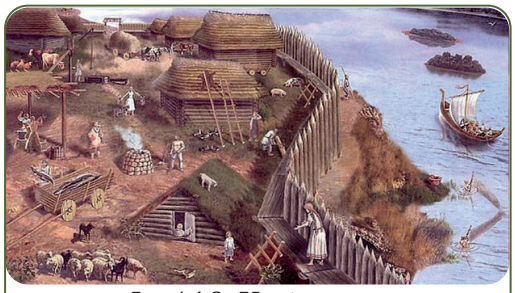
Розвиток землеробства й одомашнення тварин дало змогу населенню перейти від кочового до осілого способу життя. З'явились житла та кераміка, запаси їжі, стада домашньої худоби тощо. Ці пожитки стали бажаною здобиччю для кочових племен. Потреба захисту свого життя і майна привела осіле населення до будівництва оборонних споруд. Спочатку це були рови та палісади (дерев'яні частоколи), якими оточували поселення.

Зростання кількості населення, поява державної організації дали можливість збільшити витрати на будівництво й утримання оборонних споруд. Перетворити їх на твердині, що могли витримувати тривалу облогу.

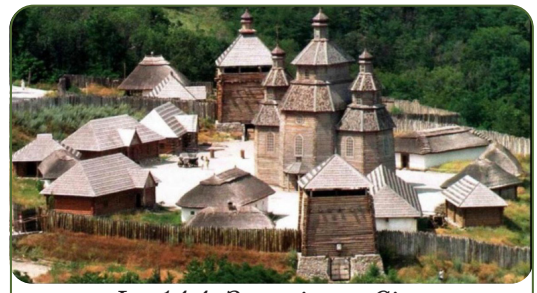
Поселення, розташовані на вигідних для оборони місцях або на перехрестях важливих торговельних шляхів, почали обгороджувати спеціальними спорудами. Вони ставали «градами», «городками» (*іл. 14.3*).

За слов'янською традицією, оборонні споруди, якими оточували гради, складалися із ровів та земляних валів. Щоб уникнути зсуву ґрунту і руй-

нування валів, їх укріплювали дерев'яним каркасом. На валах зазвичай споруджували дерев'яні стіни.

Іл. 14.3. Укріплення давньоруського града

Іл. 14.4. Запорізька Січ

Навички будівництва дерев'яно-земляних оборонних споруд княжої Руси–України застосовували й у наступну — Литовсько-руську добу.

Українські козаки на землях Вольностей Війська Запорозького також будували дерев'яно-земляні фортеці-січі, або паланки (*іл. 14.4*).

За межами козацьких земель будували як дерев'яно-земляні, так і мурованні фортеці. Фортеця була укріпленою фортифікаційною спорудою з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, великим запасом провіанту та озброєння; призначена для протидії наступаючому ворогу, довготривалій облозі та перебування в круговій обороні.

Зазвичай, це територія обнесена фортечним муром та куртиною з бійницями та зубцями. У комплекс споруд фортеці могли входити цитадель, мурованні замки з донжонами, фортечні вежі та бастіони. Також у фортецях будували церкви, а для гарнізону фортеці — казарми (касарні). Фортеці були добре захищені системою земляних укріплень, як-от рів з водою, або без неї та вал. Фортеці, у яких проживали їхні власники з родиною та обслугою, називали замками.

1. Чим холодна зброя відрізняється від вогнепальної?
2. Укажіть ключові моменти розвитку зброї.
3. Обґрунтуйте вплив математичних знань на вдосконалення зброї.
4. Наведіть факти розвитку фортифікаційної справи на території України.

§ 15. УПЛИВ КОЧОВИХ ПЛЕМЕН НА ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ НАВИЧОК ПРАДАВНІХ УКРАЇНЦІВ / УКРАЇНОК

У чому полягала суть економіки кочових народів українського Півдня?

Бойове мистецтво кіммерійців Територія України складається з кількох природно-кліматичних зон. Північ нашої країни належить до зони лісів. Лісисто-болотиста особливість місцевості створює труднощі для пересування військових з'єднань, особливо кінноти, слугує природним захистом населення. На цих теренах проживали предки слов'ян.

Південь України — степова зона. Українські степи є крайнім західним відрізком трансконтинентальної Євразійської степової смуги, що простягається від Монголії до нижньої течії Дунаю. Цим зручним для пересування природним коридором протягом тисячоліть зі Сходу на Захід рухалися кочові племена та народи в пошуках воєнної здобичі та зручних пасовищ для своєї худоби.

Першим народом у степовій зоні України, відомим не тільки як археологічна культура, а й за своєю власною назвою, були індоєвропейські племена кіммерійців. Вони заселяли причорноморські степи в XI–VII ст. до н. е.

Кіммерійці вже вміли виплавляти з болотної руди й обробляти залізо, проте використовували й знаряддя праці та зброю з бронзи. Головним їхнім заняттям було кочове скотарство, зокрема конярство, і грабіжницькі військові походи. Відомо, що у VIII ст. до н. е. кіммерійці напали на закавказьку державу Урарту, розгромили її військо та пограбували населення. Пізніше кіммерійці вступили у конфлікт з іншою великою державою регіону — Ассирією. В одній із битв з ассирійцями кіммерійці вбили їхнього царя Саргона II, проте зрештою були розбиті та відступили з Ассирії. Як найманці кіммерійці служили у військах різних держав Близького Сходу.

Для успішного ведення воєн з могутніми близькосхідними державами потрібно було мати потужне військо. На чолі війська кіммерійців, так само як і їхніх племен, стояли царі. *Кіммерійці, ймовірно, першими застосовували новаторську на той час техніку бою — верхи на коні.* Саме від них техніку кінного бою перейняли ассирійці, а від тих — інші народи Стародавнього Сходу. Цей новий рід військ був настільки незвичним, що давні греки якийсь час вважали вершника і коня одною істотою — *кентавром*

Кіммерійські вершники могли стріляти з лука на ходу, колоти списом та рубати мечем з коня. Їм був відомий і новий спосіб стріляння з лука — з-за спини, під час відступу чи втечі. Про нього дізнаємося із зображення кіммерійців верхи на конях без сідел на античній вазі. Там же бачимо бойових псів (*іл. 15.1*).

Іл. 15.1. Кімерійці

Основною зброєю кіммерійського вершника був лук, який зберігали в гориті (комбінованому футлярі для лука й стріл). У відділенні для стріл горит вміщав до 42-х стріл завдовжки 55–60 см з

кістяними, бронзовими чи залізними наконечниками. Також воїни використовували короткі списи. Клинкова зброя була представлена залізними мечами, а для ближнього бою використовували залізні кинджали. Захисні обладунки кіммерійців мало вивчені. Вважають, що панцирі (на тканинній чи шкіряній основі) та шоломи були атрибутами найзаможніших воїнів — вождів і військової еліти. Озброєння кіммерійців цілком відповідало тактиці кінного бою.

Скіфське царство. Війни скіфів На рубежі VIII–VII ст. до н. е. у причорноморські степи приходить зі Сходу інший народ — скіфи (скити) або сколоти, що витісняють кіммерійців.

Військо скіфів складали всі, здатні тримати зброю, причому не обов'язково чоловіки, — археологи знаходять чимало жіночих поховань зі зброєю. Поза тим, ймовірно, у великих війнах чи закордонних походах скіфів брали участь представники інших народів, що населяли Скіфію. Військо очолював цар, однак на прикладі викладеної давньо-грецьким вченим Геродотом історії скіфоперської війни відомо, що військо могли очолити кілька царів, один з яких вважався вищим за інших.

Основу скіфського війська становили кінні лучники. Вершники, окрім луків, були озброєні дротиками, списами та короткими мечами. Переважна більшість вершників не мали захисного спорядження, тобто належали до легкої кінноти. Невелику частину війська складали піші воїни.

Тактику скіфи будували на тому, щоб завдати ворогові якомога більших втрат ще до вступу в рукопашну сутичку. Тому значну увагу приділяли майстерному володінню луком. Водночас бій будували на діях воїнів, які часто діяли неузгоджено.

Основною дистанційною зброєю скіфів був складний (композитний) лук. Його конструкція і форма забезпечували значну дальність польоту і потужність удару стріли. Одним з офіційно задокументованих рекордів у дальності стрільби з лука було відзначено в III ст. до н. е. на змаганнях в античному місті Херсонесі (нині — Севастополь). Лучник Анаксагор з міста Ольвія (нинішній Миколаїв) переміг за дальністю стрільби з лука, випустивши стрілу більш ніж на три стадії — це приблизно 534 м. Однак військові спеціалісти вважають, що вражаючий прицільний постріл зі скіфського лука сягав до 100 м. Скіфський горит міг вміщати до 200 стріл.

Скіфські списи із довгими вістрями призначені для ураження супротивника, захищеного обладунками. Вони мали довжину 1,7–2,2 м і були достатньо легкими, щоб використовуватись не тільки для ближнього бою, але й як метальна зброя. Досить популярними у скіфів VII–VI ст. до н. е. були залізні бойові сокири з вузькими лезами.

Головною зброєю ближнього бою у скіфів були короткі мечі або кинджали — акінаки. Їх застосовували в рукопашній сутичці як зброю колотої дії. Акінаки носили на поясі з правого боку, прив'язуючи нижній край піхов до ноги. У IV ст. до н. е. популярними стають довгі однолезові мечі. За формою вони нагадують пізніші турецькі ятагани.

Захисне озброєння скіфів складалося з шоломів, натільних обладунків та щитів. У VII–VI ст. до н. е. основним типом скіфських шоломів були

бронзові, пізніше скіфи почали використовувати шоломи, повністю зроблені із залізних лусок, нашитих на шкіру. За формою вони нагадували скіфські головні убори — ковпаки. З кінця VI ст. до н. е. скіфи використовують грецькі бронзові шоломи (*іл. 15.2*).

Найпростішим захисним обладунком був шкіряний жилет, який міг мати наспинну та нагрудну частини, поєднані поясом та наплічниками, або мати розріз на боці. Металеві обладунки виготовляли на основі шкіряного жилета, до якого клепками чи дротами кріпилися залізні (рідше — бронзові чи кістяні) пластинки-луски. Луски могли покривати весь обладунок чи основні життєво важливі зони — груди та плечі. Використовували скіфи і дерев'яні щити, зміцнені залізними смугами.

Іл. 15.2. Скіфське озброєння

Основними *складовими воєнного мистецтва скіфів* були спустошливі набіги та раптові напади на фортеці й міста в Малій Азії. У випадку вторгнення переважаючих сил ворога у степові райони проживання скіфів могла бути використана тактика «випаленої землі». Це сталося під час вторгнення перського царя Дарія III на територію сучасного українського Причорномор'я біля 514 р. до н. е.

Серед суворих військових звичаїв скіфів сучасники відзначали збирання скальпів та відрубаних голів ворогів, якими прикрашали коней.

На початку III ст. до н. е. Скіфія починає занепадати. Причинами цього були, напевно, вичерпання людських та економічних ресурсів унаслідок постійних війн. Окрім того, релігійні вірування скіфів вимагали все надбане добро класти в могилу покійника для його загробного життя. Скіфи не залишили після себе ні доріг, ні мостів, ні храмів. Тільки кургани-могили.

Іншою причиною занепаду скіфської держави був наступ зі сходу нових прибульців — сарматів. Вони витісняють скіфів з більшості займаних раніше територій, і ті осідають у Нижньому Подніпров'ї та степовому Криму, де засновують свою державу, відому як Мала Скіфія (Скіфське царство).

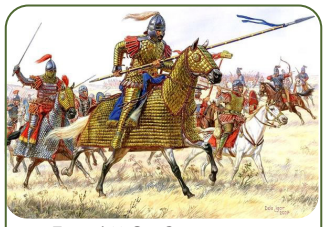
● **Військо сарматів на території України** ● З II ст. до н. е. по IV ст. н. е. в південно-українських степах панують сармати — кочовий іраномовний народ, споріднений зі скіфами. Про значення військового чинника в житті й побуті сарматів свідчить навіть їхня назва, що походить від давньоіранського «saoromant» — «підперезаний мечем». Так само, як кіммерійці та скіфи, сармати були кочовим народом, основу економіки якого становило кочове скотарство. Однак, як і у попередників, ця галузь господарства не могла задовольнити всі потреби сарматів. Тому природним доповненням до кочового скотарства була відпрацьована століттями *військово-грабіжницька економіка (збір данини, пограбування, работоргівля, контроль над товаропотоками, військове найманство)*.

Такий спосіб життя породив їхній культ війни та зброї. Серед сарматів панувала ідеологія вищості й богообраності військової еліти. Давньоримський історик Марцеллін Амміан писав, що вони «за варварським звича-

єм, встромляють у землю оголений меч із благоговінням поклоняються йому як богові Марсу». Варто відзначити, що цей культ зброї перейняли наші предки — русини. Давньоукраїнський літопис повідомляє, що після підписання русько-візантійського договору нехрещені руси скріпили його клятвою перед щитами й оголеними мечами. Етнографи описують звичай, за яким нащадки запорожців аж до початку XX ст. молились на ввіткнуті в землю старовинні шаблі.

Сарматське суспільство було цілком воєнізованим. Воно перебувало на стадії розвитку ранніх держав, очолюваних «царями», а інколи навіть «царицями». Високий статус жінок у сарматському суспільстві породив серед давніх греків міф про військо амазонок. Археологічні матеріали свідчать, що озброєння знаходять у 90 % чоловічих поховань, а решту — у похованнях сарматських жінок. Отже, речові історичні джерела підтверджують, що сарматське військо було масовим (народ — військо), а серед воїнів були і незаміжні дівчата. Серед військових звичаїв сарматів побутувало збирання скальпів. Згадується також звичай, за яким сарматська дівчина не могла вийти заміж, не вбивши трьох ворогів.

Сармати не були однорідним етносом. Провідні племінні союзи сарматів, відомі з письмових джерел, — язиги, роксолани (роси), аорси, сіраки і наймогутніші — алани.

Іл. 15.3. Сармати

Головним родом військ, як і у скіфів, була легка кіннота. Озброєння вершника складалось із складного лука «скіфського» типу та стріл. За призначенням стріли поділяли на «бронебійні», для ураження супротивника в обладунках, і звичайні. Комплект стріл у воїна міг становити від 60 до 200 одиниць. До комплекту озброєння для ближнього бою входили мечі двох типів — довгі (до 1 м) та короткі, кинджали, бойові ножі. Озброєння доповнювалось списом, дротиками або піками (древко сягало до 3-х м довжини). Захисне спорядження складалось зі шкіряного панцира й шолома. Захищений панцирем з металевих або рогових пластинок і конічним шоломом, знатний воїн сарматів вражав супротивника списом і добивав його довгим мечем. На відомих зображеннях лускаті панцери вкривають усе тіло вершника (*іл. 15.3*).

Сармати здійснили прорив у військовому спорядженні бойового коня — вони почали використовувати сідло. Каркас сідла виготовляли з дерева, його обтягували шкірою. Використання цього пристрою підвищило бойові можливості вершника, оскільки опора на сідло з високими луками посилювала удар списом і мечем у кінному бою.

Тактику бойових дій сармати змінювали протягом часу зі змінами в озброєнні. Спочатку у війську домінувала легка кіннота, згодом зросла кількість і значення важкоозброєних вершників, які стали головною ударною силою. *Сармати застосовували бойовий прийом удаваної втечі, щоб виманити противника та порушити його бойовий стрій.* Для швидких маршів кінних підрозділів використовували змінних коней. Таким чином

сарматська кіннота долала значні відстані — від 70 км до 90 км протягом доби. Це давало змогу здійснювати раптові, несподівані набіги на супротивника.

Високий рівень підготовки, налагоджена взаємодія важкої та легкої кінноти робили можливою перемогу сарматських вершників навіть над регулярними підрозділами античних держав.

Із часом сармати змішались з місцевим населенням і зійшли з політичної арени Європи. Їхні прямі нащадки — осетини — проживають на Кавказі. Проте сліди військової етики аланів учені зауважують у звичаях лицарської верстви середньовічної Європи та запорозьких козаків.

1. Що нам відомо про тактику бою скіфів?
2. Який рід військ переважав у кочовиків?
3. Який винахід сарматів використовують сучасні кіннотники?
4. Чому в походах сарматів поряд з чоловіками брали участь жінки?
5. Назвіть військові звичаї кочових племен, що їх засвоїли давні руси і козаки?

ТЕМА 3. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО КНЯЖИХ ЧАСІВ

§ 16. ВІЙСЬКО ДАВНІХ СЛОВ'ЯН

З якими подіями світової історії пов'язаний розвиток військової справи в слов'ян?

● **Вихід слов'ян на політичну арену Європи** ● Перші писемні згадки про давніх слов'ян знаходимо в античних істориків та географів на рубежі нашої ери. Давні автори / авторки називали наших пращурів венедами (венетами), тобто людьми, що проживали північніше кордонів Римської імперії. Венети були, згідно з античними джерелами, спільними предками склавинів та антів.

На заході сусідами слов'ян були германські племена, на півночі — балти, на сході — угро-фіни, а на півдні — скіфо-сарматське населення. *Західна і північна смуга нинішньої України, південніше Прип'яті, були частиною первісної батьківщини слов'ян.*

У постійних контактах із сусідами, економічних і збройних, розвивалась давньослов'янська спільнота.

Докладніші повідомлення про наших предків подають візантійські автори / авторки в період Великого переселення народів IV–VII ст. н. е. Це був масовий рух германських, слов'янських, сарматських, тюркських та інших народів на захід та південь — у межі Римської імперії. Саме з вій-

ськово-політичної точки зору, як можливих противників чи союзників описують давніх слов'ян їхні сусіди. Як бачимо, предки сучасних українців / українок з'явились на політичній карті Європи у той же час, що й інші сучасні європейські народи.

Іл. 16.1. Анти

Відомо, що у 70-х рр. IV ст. частина антів (*іл. 16.1*) під керівництвом свого вождя Божа розпочала війну з германцями — готами. Спочатку слов'яни завдали поразки готам, але близько 375 р. германцям вдалося захопити Божа із синами і 70-ти військовими старшинами в полон. Їх піддали жорстокій страті — розіп'яли. Пам'ять про хороброго Божа довго жила серед наших предків — його у XII ст. згадує автор «Слова о полку Ігоревім».

Панування готів тривало недовго. Наприкінці IV ст. їхнє військо розгромили тюрксько-монгольські орди гуннів, які прийшли з глибин Азії, з-під китайського кордону. На думку істориків, підкорення гунами аланів і готів та витіснення їх на захід дало початок власне Великому переселенню народів у IV–VII ст. н. е.

Під час Великого переселення народів відбулося розселення слов'ян. Вони зайняли майже всю територія нинішньої України, вийшли до Дунаю і вздовж його течії дійшли до Балкан та узбережжя Адріатики. Не випадково історики називають завершальний етап Великого переселення народів у V–VII ст. Великим розселенням слов'ян .

Під час колонізації нових земель слов'янам довелось у середині VI ст. зіткнутись з аварами (обрами). З візантійських джерел довідуємось, що слов'янсько-аварські війни тривали десятиліттями. Візантійський хроніст повідомляє, що анти направили до хана Бояна своїх послів на чолі із сином свого князя Ідара — Мезамиром. Метою посольства був викуп полонених. Однак, всупереч військовим традиціям, Мезамир був убитий.

Опановуючи нові землі, давньослов'янська спільнота об'єдналася в окремі союзи племен. На назву «анти» натрапляємо востаннє у візантійських писемних джерелах серед записів, що стосуються 602 р. Згодом візантійці називають уже окремі племінні об'єднання — сорби (серби), хорутани (хорвати) тощо. Слов'янські ранні держави у візантійських хроніках іменують Славіями або Славоніями. Слов'яни стають основними супротивниками ромеїв (візантійців) на дунайському кордоні.

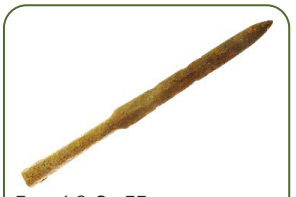
● **Розвиток військової справи древніх слов'ян до середини VII ст** ● Велике розселення слов'ян, що поєднувало мирну колонізацію нових земель із військовими походами і боями, пришвидшило соціальний розвиток. Зростала роль військових ватажків-вождів та формувалась верства професійних воїнів — дружинників.

Однак в основі військової організації давніх слов'ян, як і в інших тодішніх «варварських» суспільствах, лежала норма «народ–військо». Не випадково слов'янський термін «полк» походить від германського «folk» — народ. Низовою ланкою слов'янського війська був рід. Роди формували більші підрозділи за племінним принципом, а об'єднані в союзи племена складали великі армії. Їх очолювали виборні вожді — досвідчені й хоробрі

воїни, що мали довіру й повагу серед війська. Із часом вождівство стало спадковим. Вожді починають формувати дружини — постійні військові загони з професійних воїнів. Оскільки до дружини належали представники з різних родів і племен, а також найманці, то *вона формувалася вже не за принципом кровної спорідненості, а за десятковою системою. Це стало важливим кроком у розвитку організації війська*.

Дружини в мирний час була гарантами спокою на кордонах та всередині племінного союзу, а в час війни дружинники виконували роль «офіцерського корпусу» — навчали і вели в бій загони ополчення. Щодо кількості війська, то історики вважають, що дружини були нечисленними — від кількох сотень до 1,5–2 тис. бійців. Ополчення ж могло нараховувати десятки тисяч вояків, які складалися з об'єднань кількох союзів племен. При цьому варто додати складність мобілізаційних заходів, оскільки слов'яни проживали невеликими поселеннями — «гніздами» на обширних територіях.

Основною наступальною зброєю слов'ян часів Великого розселення народів були дротики, яких кожен воїн мав по два–три (*іл. 16.2*). Метальною зброєю були також луки, причому слов'янські луки були дерев'яними, на відміну від композитних (складених з дерев'яних і кістяних деталей) луків кочовиків. Дерев'яні луки суттєво поступалися композитним — вони були переважно не бойовою, а мисливською зброєю.

Іл. 16.2. Наконечник дротика

Найпоширенішим видом захисної зброї був щит (термін «щит» також германського походження). Ранньослов'янські щити були невеликими — діаметром близько 40 см у піхотинців і 60 см — у кіннотників. У сутичці довжина дротика давала змогу тримати противника, озброєного клинковою зброєю, на відстані, з якої не можна було завдавати рублячі удари, а відбивати колючі випади можна було й невеликим легким щитом. Поряд із тим, візантійські джерела зазначають, що частина воїнів мала великі щити — «міцні, але такі, що важко переносити». Можливо, їх використовували для захисту кількох воїнів. Незважаючи на різницю в розмірах, усі слов'янські щити мали подібну конструкцію. Вони виготовлялись виключно з органічних матеріалів (деревини, лози та шкіри), жодних металевих деталей дослідниками досі не виявлено. Археологічні знахідки додають до комплекту озброєння ще списи й подекуди бойові сокири.

Візантійські автори / авторки V–VII ст. особливо підкреслювали відсутність у слов'ян захисних обладунків — панцирів і шоломів. Ще одна особливість озброєння давніх слов'ян: вони, на відміну від кочівників, не прикрашали кінної упряжі і сідла. Зате вони запозичили в кочівників у VI ст. жорстке сідло. Через сто років у кочових вершників з'явилось у вжитку стремено (залізна підніжка, що з'єднується із сідлом шкіряним ременем). Невдовзі цю новину в озброєнні вершника перейняли слов'яни. Від західних сусідів наші предки запозичили шпори, які полегшували управління конем у бою.

Як бачимо, типове озброєння давніх слов'ян було доволі простим, але ефективним для ближнього бою і маневру. Слід також відзначити, що наші предки поряд із традиційними швидко переймали від сусідів нові види зброї та військового спорядження.

1. Коли візантійці зіткнулись із слов'янами?
2. З чим були пов'язані труднощі мобілізації в давніх слов'ян?
3. Про що говорить походження терміну «полк»?
4. Укажіть основні види зброї давніх слов'ян.
5. Які види зброї та військового спорядження запозичили наші предки в сусідів?

§ 17. ЗБРОЙНІ СИЛИ РУСИ–УКРАЇНИ. ВІЙНИ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

З яких структурних частин складалось княже військо?

● **Вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на формування княжого війська** ● Після завершення Великого розселення слов'ян на великих територіях Центрально-Східної і Південної Європи утворився ряд слов'янських держав. Найбільшою за територією та кількістю населення була літописна Русь, яку історики згодом назвали Русь–Україна, Київська держава, Київська Русь, або Дав-ньоруська імперія. Вона проіснувала два з половиною століття.

Початком цієї держави вважають 882 р., коли варязький князь Олег (Олаф) силою захопив центр князівства полян Київ і проголосив його столицею всіх східних слов'ян.

Перші правителі Руси–України — князі Олег, Ігор і Святослав, які зосередили свої зусилля на розширенні підвладних їм територій, підпорядкуванні Києву інших східно-слов'янських племінних княжінь, безпечному функціонуванні «шляху із Варяг у Греки», грабіжницьких походах на багату Візантію та виході до узбережжя Чорного моря. Це робилось силою зброї внаслідок переможних військових походів.

Формування могутнього руського війська та флоту було невід'ємною частиною державотворення.

● **Комплектування княжого війська і його структура** ● *В Олега та Ігоря основною складовою збройних сил була наймана варязька дружина*. Не випадково літописець постійно ставить її на перше місце в переліку учасників великих воєнних походів на Візантію. Спільниками київських володарів ставали інші східнослов'янські дружини. Адже *участь у воєнних походах і сплата данини були обов'язковими умовами підпорядкування племінних княжінь Києву*.

Сина Ігоря та Ольги Святослава називають князем-воїном. Він також спирався на варязьку дружину. Більшу частину свого життя *Святослав Ігорович провів у війнах та воєнних походах: розширив територію Руси на північному сході, підкоривши Києву в'ятичів — предків сучасних росіян, розгромив тюркський Хозарський каганат, захопив частину Болгарії, закріпив вихід Руси до Чорного моря між гирлом Дністра і Дніпра* (*іл. 17.1*).

Княгиня Ольга, а згодом її внук Володимир Святославич перенесли основну увагу із загарбницьких походів на утримання та розвиток підвладних земель. *Володимир Великий здійснив військову реформу — відмовився від послуг найманої варязької дружини*. Варяги (нормани) відіграли свою роль у становленні Давньоруської держави, її війська та флоту і змушені були поступитись місцевій слов'янській військовій еліті. Щоб зміцнити свій вплив на підкорені племінні князіння Володимир замінив місцевих правителів своїми синами.

Іл. 17.1. Князь Святослав Ігорович

Нові збройні сили формувалися за феодальним принципом: васали разом зі своїми загонами служили у війську сюзерена — Великого князя Київського.

За часів єдиної Давньоруської держави київський князь у разі війни створював військо із власної дружини, дружин залежних від нього регіональних князів і народного ополчення. Князь був забов'язаний не тільки організувати військо та утримувати дружину, а й будувати й зміцнювати укріплення, готувати оборону.

Із середини XII ст. ця форма правління суттєво змінилася. Держава об'єднувала автономні удільні князівства й землі, правителі яких зовсім не вважали себе зобов'язаними коритися київському володареві й воліли вступати з ним у договірні відносини. Відтепер для участі в походах і битвах проти головної загрози — степовиків-половців — об'єднувались усі наявні на Руси сили: дружинники Київського князя, удільних князів, загони васалів-бояр, міське й сільське ополчення. У сутичках між князями або для боротьби із загонами кочовиків використовували лише князівські дружини.

Дружина поділялася на *старшу* й *молодшу*. До старшої належали представники боярських родів. Це були нащадки племінних князів та перших дружинників-варягів. Належність до дружини була спадковим правом бояр. Молодша дружина — це лицарська молодь, що походила з боярських родів і готувалася до військової служби. До молодшої дружини належали й менш визначні та незаможні бояри.

Поряд із князівською дружиною діяло народне ополчення (вої), яке спиралося на територіальну систему комплектування і скликалося безпосередньо в час ворожих нападів із міщан і селян-хліборобів однієї місцевості. Склалася так звана десяткова система управління (тисяцький –

соцький – десяцький). Мобілізаційний округ, який називали «тисячею», був воєнно-оборонною територією.

Структурний поділ руських військ у бою, за повідомленнями літописців, був переважно тричленний. Головний полк — «чоло» і два бічних — «крила». Оскільки «чоло» першим стикалося з ворогом, очевидно, воно виступало вперед, а втрати були найбільшими саме в цьому передовому полку. Воїни бились у пішому строю. Згодом головний полк у наймогутніших руських князів складався, як правило, з важкоозброєної лицарської кінноти і завдавав найбільших втрат противникові. Історики підкреслюють, що тричленний поділ сил виявився дуже стійким і застосовувався в руському війську протягом XII ст. і першої половини XIII ст.

Військо княжої Руси–України не було регулярним, постійно готовим до війни. Воно збиралося в час нападу ворога або в похід, який визначав князь. Такий тип мобілізації на Руси називали «*совокупити вої та дружину*». Мобілізаційний процес тривав доволі довго. Це послаблювало оборонний потенціал Руси. Тому князь *Володимир Мономах застосував нову тактику боротьби з кочовиками. Замість захисту він організовував глибокі рейди вглиб Степу*. Нищив стійбища кочовиків, захоплював великий полон, ослаблював військовий потенціал половецьких орд.

● **Чисельність війська і війни Руси** ● За часів Ярослава Мудрого відбулась остання велика війна Руси з Візантією. Київські князі перейшли переважно до «шлюбної дипломатії» — укладали мирні угоди із сусідніми державами, скріплюючи їх міждинастичними шлюбами. Однак це не означало припинення війн взагалі. Із кінця XI ст. у південноукраїнських степах поселились кочовики-половці. Стали регулярними їхні набіги на прикордонні землі. Опір кочовикам ускладнювали внутрішні міжусобні війни численних нащадків Ярослава Мудрого. Окрім того, не виключені були локальні війни із прикордонними правителями — польськими, угорськими, литовськими.

Не з'ясованим досі лишається питання чисельності давньоруських військових загонів. Оскільки спеціального письмового обліку воїнів не вели або він невідомий сучасним історикам, то дослідники використовують комплекс інших джерел (археологічних, демографічних, етнографічних та ін.) для розв'язання цієї проблеми.

У літописах можна знайти відомості про значну кількість війська, особливо в найдавніші часи. Олег у поході на Константинополь 907 р. мав, кажуть, 2000 човнів по 40 воїнів, тобто 80 000 війська. Сили Святослава в другому поході на Болгарію, як стверджували греки, становили 60 000, з них у боях полягло начебто 38 000. Ці великі числа не витримують критики істориків. Літописи подавали свої відомості за давніми переказами або з чуток, не перевіряючи їхньої достовірності, а часто і прибільшували, щоб цим уславити перемогу своїх князів або змалювати погром ворога.

В оповіданнях сучасників або й самовидців, що на власні очі бачили бої, кількість військ значно менша — часом така мала, що тепер нам важко повірити, як такими дрібними силами велись війни. У 1068 р. на Русь напали половці. Князь чернігівський Святослав Ярославич силкувався зібрати

для оборони всі можливі сили, але зумів стягнути тільки 3000 воїнів. Із цією потугою він пішов у бій з половцями, яких, за повідомленням літопису, було 12 тис., і подолав їх. У 1073 р. половці знову напали на Київщину. Київський князь Святополк Ігорович мав війська лише 700 отроків — членів молодшої дружини — і більше не міг зібрати, бо «земля збідніла через війни». Печатник Курило 1241 р. привів Данилові 3000 піхоти і 300 кіннотників. Це, за словами визначного історика українського війська І. Крип'якевича, — найбільша кількість дружини, про яку читаємо в літописах того часу.

Але дуже часто князі йшли в бій із значно меншими силами. У битві з уграми 1077 р. Давид Ізяславич мав 100 вояків, його союзник половецький хан Боняк — 300. Із таким військом вони провели успішний бій. У 1152 р. князь Михалко пішов на половців зі 100 людьми дружини й 1500 союзників-берендеїв і переміг ворога. Данило в 1231 р. в одному з епізодів міжусобної війни мав при собі тільки 18 вірних отроків, а в бою з польсько-угорським військом під Ярославом 1245 р. на підмогу воєводі Андрієві вислав лишень 20 «вибраних мужів».

Учені, спираючись на східні джерела, підрахували, що військо Батия, яке насунуло на Русь, нараховувало не мільйон воїнів, як писали руські літописці, а 140 тис. бійців. Це було велетенське на той час військо. Приблизно по 5000 воїнів мали б полки окремих держав-князівств періоду роздробленості Давньоруської імперії.

Основа князівського війська, дружина, складала від кількох сотень до кількох тисяч воїнів.

Для прикладу, пригадаймо відомий сюжет з історії потужної Галицько-Волинської держави — перемогу князівської дружини Данила Галицького над німецькими рицарями-тамплієрами у березні 1238 р. під м. Дорогичин. З польських джерел відомо, що рицарів було 14, кожен із них мав 10–15 озброєних слуг. Таким чином, військо рицарів нараховувало приблизно двісті воїнів.

Історики війська особливо наголошують на тому, що князівські воєнні усобиці періоду Середньовіччя не можна порівнювати із сучасними бойовими діями. У часи Руси–України під час війни не було ні суцільної лінії фронту, ні таборів для військовополонених, ні обов'язкової загальної мобілізації, ні евакуації виробничих потужностей тощо. Князівські усобиці взагалі інколи скидалися на великі лицарські турніри.

● **Озброєння княжих військ і тактика бою** ● Великого значення надавали озброєнню воїнів.

Зброю поділяли на оборонну і зачіпну (наступальну). До оборонної належали шолом, щит і броня (панцир) — сорочка з отвором для голови та короткими рукавами, зроблена з дрібних металевих кілець, сполучених одне з одним. До зачіпної зброї належали спис (копіє), а також меч, шабля, бойова сокира і лук зі стрілами.

Спис мав залізне вістря у формі видовженого листка, з отвором, щоб

насаджувати на древко. Списи використовували важкоозброєне військо, піхота та кіннота. Залежно від роду військ, списи були різної довжини — від 1,5 м до 2,5 м. Зі списами полки йшли в наступ. У бою князь повинен був першим кинути спис, а якщо князь помирав, то списи ставили біля його гробниці.

Усі руські воїни мали при собі меч завдовжки 1 м з масивною ручкою, часом посрібленою і прикрашеною орнаментом. Меч, окрім бойової функції, мав престижне значення. Поширеною була шабля — трохи довша від меча (доходила до 1,2 м), а також легша і зручніша від нього. Сокиру використовували як зброю для наступу. В описах боїв її рідко згадують, частіше — топірець як підручну зброю.

З давніх-давен слов'янам був відомий лук зі стрілами, які носили в сагайдаку. Завдяки цьому виду зачіпної зброї в княжу добу поширилися лучники, яких називали «стрільцями» (*іл. 17.2*). Крім стрільців, у княжому війську був такий рід військ, як оружники (озброєні повною зброєю — бронею, шоломом, щитом, мечем і списом) (*іл. 17.3*). *Оружники і стрільці становили основу піхоти*. У X ст. з'являється і кіннота.

Іл. 17.2. Стрілець

Іл. 17.3. Оружники

Самостійним родом руських військ кіннота стала лише в XI ст.

Військо перед боєм вишиковували в бойову лаву та об'єднували в полки, одні з яких стояли посередині — «чоло», інші утворювали два бічні крила. Князь керував боєм, розпоряджався, коли яка частина війська має вступити в бій. За особливу честь вважали йти в перших лавах на ворога, бо перший удар нерідко був вирішальним. Інколи бій починався не одразу. Озброєне та впорядковане військо стояло на місці й чекало, поки ворог першим розпочне битву. Часом обидві сторони намагалися спровокувати одна одну глузуванням та жартами. Битву в Київській Руси називали «бій», «січа», «брань», «полк», а розпочинав її князь. Князівську звитягу й мужність особливо цінували в давньоруському суспільстві, коли воєначальник зазвичай бився в першому ряду своїх ратників.

Середньовіччі битви переважно відбувалися у відкритому полі. Бої за

місто чи фортецю мали другорядне значення. Бойові шикування війська княжої доби були, як сказано вище, досить простими. Дещо складніший бойовий лад спостерігаємо в нещасливому поході новгород-сіверського князя Ігоря на половців 1185 р. перед боєм над Сурлієм. Тут відзначався виразний поділ на дві бойові лінії. У першій виступали легкоозброєні сили: стрільці, половецькі союзники, боярська молодь; у другій лінії — три полки князів, у яких була дружина й ополчення. Усе це була кіннота.

У княжій Україні–Руси успішно розвивалося не лише сухопутне військо, а й діяв доволі потужний флот. Про його чисельність та ходові якості свідчать успішні походи Руси на Константинополь (нині — Стамбул). Територія Київської Руси порізана густою мережею судноплавних рік. Дніпро, Десна, Прип'ять, Дністер, Буг і Сян були основними шляхами сполучення і в мирний, і у воєнний час. Перші човни «однодеревки», що використовували русини, були різних розмірів, плоскодонні, їх споруджували з видовбаних чи випалених колод столітніх дерев.

Іл. 17.4. Давньоруський корабель-лодія

Новий розвиток суднобудування розпочався з приходом на наші землі варягів, що були найкращими мореплавцями Європи. З дуба вони будували великі судна, основу яких творила довга балка, до якої прибивали вигнуті поперечні ребра — шпангоути. Уздовж корабля влаштовували низькі лави для веслярів, що мали весла до 3 м завдовжки. Кермо було в задній частині човна, а посередині стояла щогла, висота якої сягала 20-ти метрів. Вітрила шили з грубого полотна або з тоншої дорогої тканини — паволоки. Такий корабель мав добрі ходові якості, був стійким та маневреним. З літописів відомо про кілька типів суден: човен, лодія, судно, що відрізнялися одне від одного розмірами (*іл. 17.4*).

Княжа Русь–Україна мала достатньо розвинуту для середньовіччя військову організацію. Військо сприяло внутрішній консолідації держави. Київська Русь була непоборним щитом проти кочовиків, надійною загорожею, за якою безпечно розвивалася західноєвропейська культура.

1. Опишіть структуру княжого війська.
2. Яким чином комплектувалось військо Давньої Руси?
3. Розкрийте суть мобілізаційної системи на Русі.
4. З ким воювали давньоукраїнські князі?
5. Якою була чисельність князівських військ?
6. Дайте характеристику озброєння княжого війська. Порівняйте його із зброєю давніх слов'ян.

§ 18. ЗБРОЙНІ СИЛИ ТА ВІЙНИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У чому полягала особливість війська Галицько-Волинської держави?

Утворення Галицько-Волинської держави та її військо З другої третини XII ст. після смерті Володимира Мономаха і його сина Мстислава Великого Русь–Україна остаточно розпалася на окремі землі й князівства. Це доля багатьох поліетнічних імперій.

На території нинішньої України утворилось п'ять князівств: Чернігово-Сіверське й Переяславське на Лівобережжі та Київське, Волинське і Галицьке — на Правобережжі. Могутня влада Великого князя Київського відійшла у минуле. Однак пам'ять про володаря Києва як власника усієї землі Руської не давала спокою багатьом амбітним князям. На відміну від інших князівств, які перетворилися на спадкові вотчини удільних князів, Київ протягом XII – першої половини XIII ст. постійно перебував у центрі політичної та військової боротьби наймогутніших володарів. *У 1149 р. суздальський князь Андрій Боголюбський організував коаліцію із 12-ти князів, об'єднаними силами захопив і спустошив колишній центр могутньої держави. Це сприймалося як руйнування ворожої столиці.*

Іл. 18.1. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич

Економічний і політичний центр давньоукраїнської держави поступово змістився із Подніпров'я на західні землі. *У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславич, нащадок Володимира Мономаха, заволодів Галичиною і об'єднав обидва князівства в єдину державу* (*іл. 18.1*). З часом він приборкав могутніх галицьких бояр, підкорив собі Київ, під його владу потрапили майже всі давньоукраїнські князівства, його держава простягалася від Карпат до Дніпра і частково — на Лівобережжя. Роман дбав також про забезпечення північних кордонів своєї держави і поширив їх на територію сучасної Литви.

Могутнє Галицько-Волинське князівство стало спадкоємцем Руси–України і другою княжою давньоукраїнською державою. У західних хроніках його називали Королівство Руське.

Авторитет Романа Мстиславовича зміцнили успішні походи проти половців наприкінці XII ст. і в 1202–1204 рр. Його славили в похвальних піснях, галицький літописець величає його «великим князем» і вперше в літописах титулує «самодержцем усієї Руси».

Спираючись на потужне військо, Роман проводив активну зовнішню політику. Князь підтримував тісні стосунки з Візантією, Угорщиною, Папою Римським. Активними були його відносини з поляками. Улітку 1205 р. Роман Мстиславович, перейшовши з військом Віслу, зайняв два міста, але коли з невеличкою дружиною від'їхав від головного війська, поляки несподівано напали на нього й убили під Завихостом на Віслі.

Після смерті Романа його малолітні сини Данило й Василько на якийсь час втратили владу і лише з 1214 р. Данило Романович утвердився на Волині і розпочав багатолітню війну за повернення Галичини. У 1223 р. молодий волинський князь в складі коаліції давньоукраїнських князів і половців брав участь у битві з монголами на р. Калка. Був поранений, але зумів врятуватись від полону. У 1237–1238 рр. Данило остаточно повернув під свою владу Галичину і відновив Галицько-Волинську державу. Навесні 1238 р. Данило Галицький стрімким маршем підійшов до захопленого німецькими рицарями-хрестоносцями волинського міста Дорогичина і взяв його штурмом. Частина рицарів із своїми військовими слугами загинула, а інші на чолі з магістром Добжинського ордену Бруно потрапили в полон.

Напередодні монгольської навали Данило приєднав до Галицько-Волинської держави Київ і поставив там своїм намісником воєводу тисяцького Дмитра.

Багаторічна боротьба з бунтівними боярами, чернігівськими князями, що претендували на Галичину, та польськими й угорськими військами закінчилася перемогою Романовичів. Вирішальна битва відбулася у 1245 р. під Ярославом (нині — у Польщі). Боярська опозиція була знищена. Данило сів на княжий престол у Галичі, а Василько — у Володимирі. Була відновлена влада Романовичів на території Королівства Руського.

Іл. 18.2. Данило Галицький

● Військові реформи Данила Галицького ● Війни із сусідами. *Данило Романович* (1238–1264 рр.) (*іл. 18.2*) не мав змоги комплектувати своє військо з непокірних васалів — галицького боярства.

Він здійснив військову реформу і створив армію нового зразка на основі народного ополчення, до складу якого входили селяни, городяни і дрібні бояри, які одержували платню грішми чи іншими засобами.

Прибутки із прикарпатських солеварень Романовичі призначали «на роздавання оружникам». Князь сам керував військом, призначав воєвод і посилав їх у похід. Військо поділялося на важкоозброєних «оружників» та легкоозброєних «стрільців» (лучників). Легкоозброєні частини починали бій, вражаючи ворога стрілами.

У XIII ст. відбувся помітний прогрес і в озброєнні, і в тактиці. На озброєння були прийняті найсучасніші тогочасні зразки зброї: арбалети, кінні захисні обладунки, метальна артилерія тощо.

Данило застосовував тактику взаємодії в бою різних родів зброї. Дії оружників і стрільців були тісно координовані в бою. Лучники не лише виступали перед військом, але й ставали на фланги. Така тактика була застосована в поході Данила на литовські племена ятвягів у 1251 р.; посередині йшла важкоозброєна піхота, зі щитами й списами, по боках — стрільці з луками.

З літописів дізнаємося, що нерідко битва поділялася на дві окремі ча-

стини: початковий бій легкої кінноти, стрільців та головний удар важкоозброєних полків. Коли стрільці вели бій і обстрілювали ворога, кіннота стояла здалеку і стежила за їхніми успіхами. Потім списники йшли в бій і стрільці поступалися їм місцем.

Одночасно з новою організацією збройних сил відбувалося поліпшення фортифікаційних споруд. Міста, які раніше складалися в основному із земляних валів, з якими були з'єднані дерев'яні городниці, ворота, зведені мости тощо, виявилися заслабкими проти новітніх засобів облоги, які мали у своєму розпорядженні монголи. Щоб захистити народ від ординців, Данило, як обачний володар, почав будувати нові кам'яні міста-фортеці: Холм, Львів, Данилів, Стіжок. Головним нововведенням було обладнання укріплень для використання метальної артилерії. Крім того, в укріпленнях почали встановлювати кам'яні башти на зразок західноєвропейських донжонів. Це збільшувало ефективність арбалета і метальних машин при обороні міст. Під час захоплення ворожих укріплень використовували тактику комбінованого удару. Спочатку фортецю обстрілювали з усіх видів метальної зброї: ручних пращ, луків, арбалетів, катапульт, баліст, трибучетів тощо, потім таранами проломлювали стіни чи вибивали браму й нарешті за допомогою драбин вилазили на стіни.

Тогочасна військова стратегія полягала в знищені ворога одним ударом. Тактику сильного удару — «*руський бій*» — вважали за особливість давньоукраїнського війська.

Військовими атрибутами цього періоду були стяги (хоругви), сурми й бубни. Під час бою військо орієнтувалося на стяг: піднятий догори свідчив, що полк тримається добре: «Данило поглянув сюди й туди й побачив, що стяг Васильків стоїть, добре бореться й угрів жене» (1231 р.). Коли ж прапор хилився або падав, це був знак невдачі; покинути стяги — означало програти битву. Переможці отримували здобич і полонених. Тому часто воєнні походи здійснювали заради наживи.

Війни із сусідами Успішна військова реформа короля Данила Галицького принесла йому не тільки авторитет в українському суспільстві, зміцнила його позиції в державі, але й сприяла активній зовнішньополітичній діяльності.

У 1238 р. Данило Галицький відібрав Дорогочин від хрестоносців, у 1244 р. підкорив Люблінську землю, у 1245 р. розгромив об'єднане польсько-угорське військо під м. Ярославом. Унаслідок цього Польща та Угорщина змушені були укласти мир з Галицько-Волинською державою. На початку 1250-х рр. Данило воював проти чехів за австрійський престол для свого сина Романа, дійшов до Сілезії. За висловом літописця, жоден руський князь не заходив так далеко на захід. У 1240–1250 рр. вів боротьбу з Литвою. У 1254 р. була підписана угода з Тевтонським орденом про визнання за Данилом Ятвязької землі. Уся політика Данила Галицького на північному і західному кордонах мала одну основну мету: створити найкращі умови для неминучої війни з монгольськими ордами, забезпечити собі надійний тил і знайти союзників.

У важкій боротьбі з монголами Данило сподівався на створення великої коаліції держав — Польщі, Чехії, Моравії, Сербії, Померанії та інших, на організацію Папою Римським хрестового походу. Для цього вели переговори і в 1253 р. у Дорогичині, а посланець Папи Інокентія IV коронував Данила Галицького на короля. Відтоді в усіх європейських хроніках Данила титулували «король Руси», а Галицько-Волинська держава — «королівство Руське». Королівський титул мав Данило та його внук Юрій Львович.

Плани щодо утворення загальноєвропейської антимонгольської коаліції так і не були втілені в життя. Монголи воювали з арабами, а останні, як відомо, були об'єктом хрестових походів у війнах за Святу землю. Тому в геополітичних розрахунках папський Рим розглядав можливість союзу з монголами.

Короля Данило змушений був їхати на поклон до хана Золотої Орди, щоб отримати ярлик — право на управління власними землями. Але пізніше, зміцнившись, він успішно здійснює похід на міста Случ, Тетерів, Боз проти т. зв. «татарських людей». Полки Данила отримували перемоги над військами монгольського полководця Куремси у 1252–1258 рр. Щоправда, у 1259–1260 рр. Романовичі змушені були скоритися величезній військовій силі монголів Бурундая; зруйнувати на його вимогу укріплення Володимира, Кремінця, Луцька, Львова та інших міст і взяти участь у спільному поході на Польщу.

Історичною заслугою короля Данила було те, що він зумів послабити владу великих бояр і об'єднати більшість українських земель, протистояв іноземній агресії, сприяв економічному розвитку і політичній стабільності Королівства Руського.

Його син Лев I (1264–1301) продовжував справу свого батька. У 1281 р. він відвоював в Угорщини частину Закарпаття з Мукачевом. У боротьбі за краківський престол зайняв Люблінську землю, яка до 1302 р. була в складі Галицько-Волинського князівства. У 1289 р. Лев Данилович ходив військовим походом аж у Сілезію.

Наслідком такої активної політики було те, що правління його наступника Юрія (1301–1315) історичні джерела змальовують як добу розквіту, спокою та економічного добробуту держави. А про синів Юрія Андрія та Лева II (1308–1323) польський князь писав Папі Римському, що це «руські князі-схизматики, які були непереможним щитом проти жорстокого татарського народу». Останнім князем був Юрій II Болеслав (1325–1340), який у союзі з Пруссією, Литвою та татарами воював проти Польщі. Але повернути Люблін йому так і не вдалося.

1. За які заслуги перед давньоукраїнською державою літописці величали Романа «самодержцем усієї Руси»?
2. Охарактеризуйте суть військової реформи Данила Романовича.
3. Чим були зумовлені зміни в будівництві фортець у XIII ст.?
4. Охарактеризуйте тактику воєнних дій давньоукраїнського війська — «руський бій».
5. Укажіть причини війн часів короля Данила.

§ 19. ЗБРОЙНА БОРОТЬБА З МОНГОЛЬСЬКОЮ НАВАЛОЮ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 20–40-Х РР. XIII СТ.

Якими були причини і наслідки перемог монгольського війська?

Утворення Монгольської імперії. Причини воєнних успіхів монголів У степах Монголії, від озера Байкал на півночі до Великої Китайської стіни на півдні, наприкінці XII – на початку XIII ст. утворилась могутня централізована держава. Її очолив видатний полководець Темучин, якого в 1206 р. вожді племен обрали повелителем монголів — Чингізханом. Нове державне об'єднання вело експансіоністську політику. Чингізхан не приховував, що має намір підкорити всю Азію та Європу, від океану до океану.

З підкореного Китаю на службу до монголів потрапили освічені військові інженери. Вони навчили кочовиків мистецтва облоги і штурму укріплених міст, володіння облоговою технікою, використання пороху. Державні чиновники Китаю передали завойовникам уміння й навички управління осілими народами, зокрема непрямого контролю підкорених земель. Монголи залишали безпосереднє управління завойованими народами місцевим правителям, за якими наглядали представники монгольського хана — баскаки.

Монгольське військо було мобільною легкоозброєною кіннотою з відповідною тактикою і прийомами ведення битви.

Військові історики підкреслюють, що тактика монгольських воєначальників була наступальною, вони намагалися завдавати раптових ударів противникові, який не чекав нападу, розсікати його бойовий порядок, роз'єднувати сили і суто воєнними і дипломатичними (брехливі пропозиції переговорів, миру тощо) засобами. Хани та воєначальники уникали великих фронтальних боїв, віддаючи перевагу розгромові ворога частинами, виснажуючи його частими несподіваними набігами. *Військо монголів, на відміну від їхніх ворогів, було згуртоване залізною дисципліною.*

Вторгненню на Русь (як і до інших країн) передувала тривала розвідка і політична підготовка, метою якої було роздмухування внутрішніх усобиць і перешкоджання організації коаліції з сусідами. У ворожу країну монголи звичайно вторгалися з кількох напрямків військом, розділеним на кілька ударних груп, що прямували до заздалегідь визначених цілей. Їхнім головним завданням було знищення воїнів ворога. Монгольські загони спустошували країну, руйнували міста, забирали худобу і коней, підпалювали поля й ниви, винищували мирних жителів.

Щойно ханам ставало відомо про наближення ворожого війська, групи монгольської кінноти спішно об'єднувались і намагалися завдати несподіваного удару супротивникові всіма наявними силами. Для битви воїнів шикували в кілька ліній, попереду ставили воїнів з підкорених країн, а в резерві — монгольську важко озброєну кінноту. Спочатку противника засипали стрілами, завдаючи втрат і вносячи замішання в його ряди. Хани та їхні воєначальники уникали рукопашного бою, у якому легкі кавале-

ристи не могли протистояти важкоозброєним княжим дружинникам, як і регулярному війську.

Новим для середньовічної тактики було мобільне керівництво боєм. Хани і командири великих воїнських з'єднань не билися разом з воїнами — вони стояли на підвищенні позаду бойового порядку і керували битвою прапорами, світловими і димовими сигналами, звуками труб і барабанів.

Битва на річці Калці Падіння Києва. Уперше монголів помітили на території сучасної України в 1223 р.: вони прийшли із Закавказзя. У Половецькому степу на річці Калка (нинішня Донеччина), відбулася битва між монголами й об'єднаним руcько-половецьким військом. Через неузгодженість дій і суперечки між князями військо не мало єдиного командування. Князі не змогли навіть побудувати спільний табір і розташували свої полки на обидвох берегах Калки. Монголи розгромили супротивника поодинці: спочатку половців, а потім князів. У битві загинули великий князь Київський Мстислав Старий і його зяті; Чернігівський князь Мстислав Святославич і його син; Канівський, Шумський, Теребовльський та інші давньоукраїнські князі. Урятувалися втечею поранений Данило Романович (тоді — князь Володимирський), Мстислав Удатний Галицький і половецький хан Котян із залишками об'єднаного війська (*см. 19.1*).

Із розгрому на Калці руські князі не зробили належних висновків. Міжусобна боротьба тривала, стратегії захисту від монголів не було. Через півтора десятка років протягом 1237–1238 рр. монголи на чолі з внуком Чингізхана Батиєм по черзі розгромили й сплюндрували Північно-Східну Русь: Рязань, Владимир-на-Клязьмі, Ростов, Углич, Твер та інші князівства. Навесні 1239 р. монголи вдерлись на українські землі — захопили та зруйнували Переяслав і Чернігів, підкорили Крим.

Пізно восени 1240 р. монгольське військо з'явилося біля валів Києва. На шляху воно зруйнувало численні міста й укріплені замки Київської землі, що захищали її з півдня: Василів, Білгород, Витичів, Княжу Гору та ін. Уперше для здобуття руського міста Батий зібрав усе своє військо і облогову техніку. Один із літописів повідомляє: «Прийшли татари до Києва і стояли 10 тижнів і 4 дні, й ледве здобули його». Інші літописи уточнюють, що Київ упав «на Миколин день», тобто у грудні 1240 р.

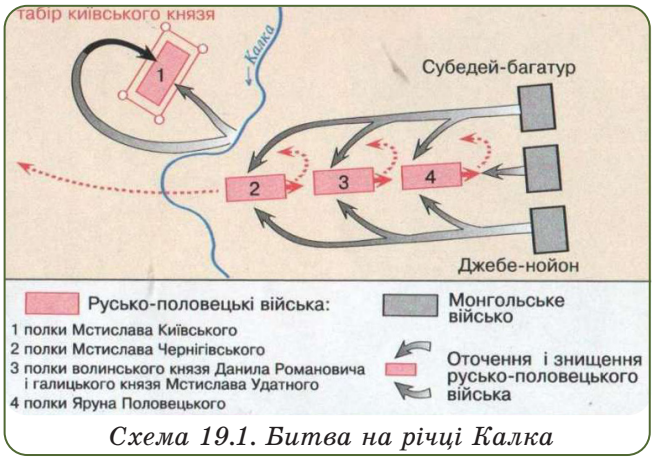

Схема 19.1. Битва на річці Калка

Київ мав потужні укріплення. На величезних земляних валах (заввишки до 12 м, завтовшки 20–25 м) височіли дубові стіни з кам'яними башта-

ми. Усередині зовнішнього пояса укріплень «Міста Ярослава», знаходився внутрішній — «Місто Володимира», де стояла цитадель — «Ярославів двір». У Києві сиділа випробувана в битвах залога на чолі з намісником Данила Романовича Галицького, тисяцьким Дмитром, котрого князь посадив у місті незадовго до Батиєвої навали. Головний удар загарбники спрямували на південні укріплення Києва, у районі так званих «Лядських воріт», де вали й стіни були нижчими, ніж в інших місцях, оскільки з цього боку місто захищало болото. Але закінчувався листопад, ударили морози й багно замерзло. Це дало змогу ворогу підтягнути стінобитні машини впритул до валів. Ката-пульти жбурляли величезне каміння і колоди, щоб збити заборола, тарани безперервно били в брами, до стін приставили численні драбини. Розпочався штурм.

Протягом кількох тижнів монголи зуміли здобути Київ, знищивши при тому переважну більшість його захисників і городян. Археологічні розкопки підтверджують слова літописів про руйнування давньоукраїнської столиці. Із приблизно 40 000 населення уціліла лише десята частина.

Вторгнення монголів у Галицько-Волинську державу Здобуття Києва відкрило перед монгольськими ханами шлях на Захід. Незабаром потому вони розпочали завоювання Галицько-Волинської Руси. Основні сили Батия рушили на Володимир через волинські міста Колодяжин, Кам'янець, Ізяславль, Крем'янець, Данилів. Окремі корпуси завойовників спустошували інші райони князівства. Похід Батия на Волинську й Галицьку землі охопив січень–лютий 1241 р., оскільки в середині березня того ж року хан ударив по Угорщині.

Операції завоювання давньоукраїнських міст були організовані ворожими полководцями з величезним розмахом. Масово використовували метальну артилерію й іншу облогову техніку. Так, для штурму невеликого волинського міста Колодяжина ворог поставив 12 таранів. Можна лише уявити, скільки їх било в стіни і брами головних українських міст: Києва і Чернігова, Володимира і Галича! Проте здобути могутні фортеці Крем'янця і Даниліва на півдні Волині монголи не змогли.

Історикам залишились невідомими подробиці штурмів Володимира і Галича. Літописець коротко повідомив: Батий «*прийшов до Володимира, і взяв його на спис, й перебив усіх, не милуючи, так само вчинив він і в граді Галичі». Потім, коли Данило Романович повернувся до Володимира, його зустріла страшна картина спустошення і смерті: «нікого у Володимирі не залишилось живого, церква Пресвятої Богородиці наповнена трупами, й інші церкви так само наповнені були трупами й мертвими тілами*».

Археологічні дослідження у Володимирі підтвердили, що більшість його захисників загинула. Археологи знаходили в місті черепи захисників із забитими в них цвяхами.

Штурмом було здобуто і Галич, стольний град Галицько-Волинського князівства. Княжий двір і дружина перебралися до нової столиці — заснованого Данилом Романовичем на Волині міста Холм, неприступної фортеці, що стояла на високому горбі. Сам Данило у той час перебував в Угорщи-

ні та Польщі, марно намагаючись умовити тамтешніх князів надати йому збройну допомогу.

Очевидно, Данило Романович пам'ятав битву на Калці і врахував уроки поразок інших руських князів. Тому він не вивів своє військо у відкрите поле для генеральної битви. Надто очевидною була перевага монголів. Ставка була зроблена на опір міст і кам'яних фортець. Дійсно, лише в Галицько-Волинському князівстві військам Батия не вдалось захопити кілька фортець. Тактика збереження дружини для подальшої боротьби невдовзі дала свої результати в наступних війнах з монголами.

На весну 1241 р. ворожі орди зруйнували найбільші міста давньоукраїнської держави. Одна частина монголів вийшла в Закарпаття і у квітні 1241 р. розбила об'єднане військо угорського короля Бели і хорватського князя Коломана, інша — сплюндрувала Південну Польщу й була призупинена в Чехії рицарями й піхотою короля Вацлава. Спустошивши Хорватію, Сербію, Болгарію, Трансільванію і Молдавію, завойовники навесні 1242 р. повернулись у пониззя Волги, де заснували столицю своєї держави — Золотої Орди.

Героїчний опір слов'ян та інших народів Центрально-Східної Європи знекровив монгольські війська, завдав їм важких втрат. Усе це зірвало плани ханів блискавично захопити всю Європу, пограбувати Рим і Париж.

Так завершилася страшна навала монгольських орд на Східну, Центральну й Південну Європу. Літописці назвали її «Батиєвим погромом». Давньоруським землям ворог завдав такого важкого удару, після якого вони не змогли оговтатися ще багато десятиліть. Русь зазнала величезних демографічних втрат і руйнації економіки. Була знищена військова еліта — більшість князів та бояр полягли в боях з нападниками; зруйновані фортеці й оборонні споруди навколо міст. Оборонний потенціал давньоукраїнських князівств був підірваний, що згодом використали сусідні держави.

1. Чим монгольське військо відрізнялось від тогочасних європейських армій?
2. Якою була тактика бою монголів?
3. Проаналізуйте причини розгрому руcько-половецьких військ на берегах Калки?
4. Яке історичне значення опору монголам народів Центрально-Східної Європи?
5. Складіть карту-схему походів монголів на Русь.

ТЕМА 4. ВІЙСЬКОВА СПРАВА В ЧАСИ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

§ 20. ВІЙСЬКОВА СПРАВА РУСИНІВ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

Визначте роль давніх українців-русинів у війську ВКЛ.

Українські землі в складі Великого князівства Литовського. Литовсько-руське військо Після смерті в 1340 р. останнього Галицько-Волинського князя Юрія II розпочалась півстолітня війна сусідніх держав за його спадщину. Унаслідок цієї боротьби більша частина земель з українським населенням — Волинь, Київщина, Чернігово-Сіверщина і Поділля — увійшла до складу Литовського князівства. Перед тим Лит-ва поширила свою владу на землі нинішньої Білоруси. Так утворилась одна з найбільших на той час за територією держава в Східній Європі — *Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (ВКЛ)*. Частіше його називають Литовсько-Руською державою, бо майже дев'яносто відсотків території і населення нової держави складали білоруські й українські землі. Литвини ніколи не змогла б заволодіти просторами Руси, якби не вторгнення монголів. Один із литовських істориків сказав, що ВКЛ XIV ст. — «це шакал, який іде слідом за монгольським тигром». Правляча верхівка ВКЛ утворилась унаслідок шлюбів і злиття двох правлячих династій — литовських Гедиміновичів і руських Рюриковичів. Перший литовський князь, який заволодів Волинню, — *Любарт, був зятем Романовичів*.

Галичину зі Львовом, Західну Волинь (м. Белз) і Західне Поділля (м. Камянець-Подільський) у війнах з Литвою захопило Польське королівство. Закарпаття — Угорщина, а Буковину — Молдавське князівство. Південноукраїнські степи і Крим залишились у складі Золотої Орди, а після її розпаду увійшли до складу Кримського ханату.

Українські землі в складі ВКЛ до кінця XV ст. мали широку автономію, а Київські князі Олельковичі навіть карбували свою монету. Поступово литовська влада звела статус князівств до воєводств. Відтоді українськими землями управляли не спадкові князі, а призначені Великим князем Литовським воєводи.

Військова служба в українських князівствах, як і раніше, ґрунтувалася на феодальному принципі землеволодіння: кожен, хто користувався наданою Великим князем землю, повинен був захищати державу й виходити на війну на коні та в повному озброєнні. Залежно від розміру земельного наділу, кількості підвладного населення і матеріальних можливостей, васал мусив, окрім себе, виставляти ще й відповідну кількість добре споряджених кінних вояків. За відмову від військової служби Великий князь відбирав землю. Це дисциплінувало руcько-литовське військо.

Усі представники військових станів були зобов'язані не тільки виходити на війну, але й у мирний час виконувати чималу кількість пов'язаних з військовою службою обов'язків.

Це передусім супроводження князя чи воєводи в його поїздках, несення гарнізонної служби, захист кордону, розвідка, зустріч і охорона послів чи купецьких караванів тощо. Саме вихідці з цих станів (князів і бояр) формували кадри адміністративного апарату князівств — ставали воєводами, двірськими, намісниками, державцями, сокольниками, конюшими, митниками тощо. *Давньоруський термін «бояри» поступово замінив німецький — «шляхта».*

Під час воєнних дій лави армії поповнювало й міщанство. Мешкаючи компактно і маючи достатньо матеріальних можливостей для озброєння, воно було доволі потужною силою. Міське ополчення ділилося на десятки і йшло в похід під проводом війта.

Тому нерідко в джерелах зазначено просто «Київський полк», «Стародубський полк» тощо. На той час міста, особливо прикордонні, фактично були військовими центрами, а згодом стали й осередками з виробництва зброї.

Розпад Золотої Орди супроводжувався кривавими внутрішніми протистояннями. Татарські мурзи, що зазнали поразки, шукали притулку в українських землях ВКЛ. Таким чином з'явилася ще одна категорія вояцтва — «службові татари». Першим ханом, що втік до Київського князівства, був претендент на ханський престол Тохтамиш. 1396 р. він зі своїми підданими попросив захисту в литовського правителя Вітовта і отримав дозвіл поселитися між Каневом і Черкасами.

На той час ще не було усталеного поділу військ за родами. Кожен, хто мав матеріальну можливість, виходив на війну на коні. Безкінний вояк залишався у замку. Коли вимагалася участь усього війська, йшли й кінні, і піші. Однак під час штурму укріплень, бою на складній місцевості, обороні фортець усі вояки спішувалися.

У XIV ст. піхота суттєво впливала на перебіг війн, що вели українські князівства. Але часті сутички з татарами і зростання майнового рівня військових станів привели до того, що вже у XV ст. армії нерідко складалися виключно з кінноти. Наприклад, зміцнене князем Свидригайлом волинське військо, яке 1431 р. заступило шлях полякам, було повністю кінним.

● Участь русинів у військових кампаніях XIV–XV ст ● Українські землі й населення становили більшу частину ВКЛ. Природно, що й військові сили Литовсько-Руської держави складались переважно з давніх українців-русинів. За правління Любарта та Свидригайла волинські полки були головною ударною силою литовського війська у війнах зі збройними силами Польського королівства.

Любарт Гедимінович у боях з поляками та угорцями в XIV ст. остаточно закріпив Волинь у складі ВКЛ та зупинив експансію Польського королівства на схід.

Ольгерд Гедимінович воював з великим князем Московським Дмитрієм Донським, приєднав до ВКЛ частину Смоленщини. *У 1362 р. руcько-ли-*

товське військо у битві на річці Сині Води (нині — річка Синюха, притока Південного Бугу) розгромило татарське військо. Результатом цієї перемоги стало фактичне скасування економічної і політичної залежності від Золотої Орди. До складу Литовсько-Руської держави було приєднане Поділля.

Великий князь Литовський Вітовт (1348–1430 рр.) вів постійну боротьбу з німецьким Тевтонським орденом, очолював литовсько-руське військо у знаменитій Грюнвальдській битві 1410 р., яка зупинила німецький «натиск на Схід». З руських земель ВКЛ було виставлено 35 бойових підрозділів (хоругов) із 40, які Вітовт привів на поле бою. З підвладних Польській короні українських земель у битві взяли участь ще 7 хоругов.

Вітовт утрутився в міжусобну боротьбу претендентів на ханський престол, підтримав хана Тохтамиша і добився формального зречення Золотої Орди на володіння українськими землями. За правління Вітовта ВКЛ простягнулось від Балтійського до Чорного моря. Він остаточно закріпив південний кордон держави на чорноморському узбережжі між Дністром і Дніпро-Бузьким лиманом, дбав про заселення і господарське освоєння південно-українських земель.

За часів Вітовта, з кінця в XIV ст. літописці вперше згадують про *використання артилерії*.

Іл. 20.1. Суцільнометалева бомбарда-гаківниця початку XVII ст.

Першими артилерійськими установками були гармати і мортири. Їх ставили на фортечних мурах міст. Про польову артилерію згадується рідше. Тарасниці, фуклери, пищалі заряджали як кам'яними, так і залізними ядрами. Одночасно починають застосовувати ручну вогнепальну зброю — ручниці (або гаківниці — зменшені гармати, якими можна було стріляти з руки) (*іл. 20.1*), а наприкінці XV ст. — рушниці з простим ґнотовим замком.

Наприкінці XV – початку XVI ст. українські землі ВКЛ стали об'єктом зазіхань міцніючого Великого князівства Московського. Унаслідок низки виснажливих війн Чернігово-Сіверщина на початку XVI ст. була захоплена Москвою.

На якийсь час московську експансію зупинила перемога 35-тисячного руссько-литовського війська над 50-тисячним московським під Оршею у 1514 р. Великий гетьман Литовський український князь Костянтин Острозький зумів потай переправити свої війська на правий берег Дніпра в ніч на 8 вересня 1514 р. і завдав несподіваного удару ворогу. Московити втратили 30 тис. осіб, у полон потрапив командувач і 8 воєвод, захоплено великі трофеї. Литовсько-руське військо втратило в бою близько 4 тис. воїнів.

Це була не єдина переможна битва видатного полководця. Блискуча перемога над татарами, отримана під Вишнівцем на півдні Волині, дала змогу визволити 16 тис. бранців. Після переможної битви над р. Ольшаниця на Київщині у татар було відбито 40 тис. бранців. Обдарований за свої бойові заслуги величезними земельними маєтками, князь К. Острозький

став одним із найбільших землевла-сників ВКЛ. За переписом руcько-литовського війська 1528 р. він спорядив зі своїх маєтків 426 вершників. Ця цифра може бути орієнтиром для визначення чисельності приватних військ тодішніх магнатів.

Історія українського війська середньовічної доби дає можливість зробити кілька висновків. *По-перше*, князі і шляхта у Середні віки були не дармоїдами, що розкошували у палацах, а військовою елітою, яка оплачувала маєтності своєю кров'ю. *По-друге*, військо стояло на сторожі інтересів усіх верств населення, захищаючи його від зовнішніх ворогів. У зовнішній політиці військова міць Литовсько-Руської держави була заборолом Західної Європи проти агресії зі Сходу.

1. На яких економічних принципах ґрунтувалося формування руcько-литовського війська?
2. Якою була суспільна функція шляхетської верстви ВКЛ?
3. Знайдіть у довідниках значення назв давніх артилерійських систем.
4. Визначте знакові битви часів ВКЛ.
5. Поясніть образний вислів: «ВКЛ XIV ст. — це шакал, який іде слідом за монгольським тигром».

§ 21. СТАНОВЛЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ТА КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА

Чим реєстрові козаки відрізнялись від низових січовиків?

● **Передумови та причини утворення українського козацького війська. Реєстрові козаки** ● В історії національного та державного відродження України велику роль відіграло козацтво. Його виникнення стало закономірним, бо українські землі були частиною «Великого кордону», що розділяв дві цивілізації: землеробську і кочовиків. Вільні озброєні люди — козаки — оселилися на території Дикого Поля — нейтральної смуги між Кримським ханатом з одного боку і ВКЛ та Польським королівством — з другого.

Причинами утворення українського козацтва була наявність величезного масиву вільних земель степової зони, з багатими природними ресурсами, що приваблювали хоробрих та підприємливих людей — «уходників». До цього варто додати погіршення становища українського народу, що обумовлювало втечі селян і міської бідноти на окраїни Польської і Литовсько-Руської держав у пошуках кращої долі. Татарське прикордоння притягувало також молодих шляхтичів — шукачів пригод і воєнної здобичі.

Існування в умовах постійної воєнної загрози обумовило потребу появи в козацтва військової організації. На початку XVI ст. з'явились не лише

самоорганізовані ватаги «уходників» і «здобичників», а козацькі війська. Це були збройні формування козацтва, створені урядовими старостами південних земель ВКЛ. Поступово з козаків постійних козацьких загонів прикордонних замків-фортець склалося *городове козацтво*.

Іл. 20.1. Суцільнометалева бомбарда-гаківниця початку XVII ст.

Польща та ВКЛ у 1569 р. об'єдналися в одну державу — Річ Посполиту. У 1572 р. польський король Сигізмунд II Август зарахував до складу збройних сил Речі Посполитої 300 заможних городових козаків і призначив їм державну платню. Цих козаків було занесено до особливого списку — реєстру. Це започаткувало появу *реєстрових козаків* (*іл. 21.1*). 1578 р. польський король Стефан Баторій збільшив реєстр до 500, а згодом до 600 козаків, надавши реєстровцям привілеї. Серед них: право на самоврядування, власне судочинство, звільнення від податків, право на землеволодіння. Такі козаки мали володіння у королівських маєтностях на території Середнього Подніпров'я. Центром реєстровців було м. Трахтемирів на Черкащині.

Таким чином на Україні був узаконений новий суспільний стан — козацтво та його військова організація — «Військо його королівської милості Запорозьке». Кількість реєстровців зростала й сягнула 6–8 тис. воїнів

Іл. 21.2. Січовий козак

● **Запорізька Січ. Організація та устрій** ● Козаки, які не входили до реєстру, проживали за порогами в нижній течії Дніпра. Вони створили військово-політичне об'єднання *нереєстрових козаків*, яке згодом одержало офіційну назву Вольності Війська Запорозького низового. Вони простягалась від середньої течії Південного Бугу на заході до Сіверського Донця на сході. На них універсалом короля Стефана Баторія 1578 р. поширювались права і вольності, надані Кошу Запорозької Січі. Військовим та адміністративним центром нереєстрових козаків була Запорозька (Запорізька) Січ. Низове козацтво після цього отримало назву *запорожців*, *січовиків* (*іл. 21.2*).

В основу поділу запорізького козацтва було покладено два принципи: військовий і територіальний. Як військо запорозька громада поділялася на 38 куренів, територіально — на округи (паланки). Курені розміщувалися в самій Січі, а назву отримували переважно від прізвищ отаманів-засновників або міст-метрополій.

Паланки були адміністративно-територіальними одиницями земель, де проживали запорожці. Центром кожної з них була фортеця-паланка. До 1768 р. на Запоріжжі було п'ять паланок, а згодом — вісім. Найбільша за площею південно-східна Кальміуська паланка межувала із землями Дон-

ського козацтва. Її центром була фортеця Домаха на місці сучасного Маріуполя.

Запорізькі Січі як військові та адміністративні центри низового козацтва проіснували понад 200 років, із середини XVI ст. до 1775 р. Протягом цього часу вони вісім разів змінювали місце розташування. Споруди Січі робили з неї справж-ню фортецю.

На Запорожжі керувалися звичаєвим правом. Вищим органом влади на Січі була рада, участь у якій брали всі без винятку козаки. До компетенції цього органу входило вирішення найважливіших питань: встановлення військового устрою, обрання старшини, вирішення питання війни та миру, ведення переговорів із іноземними делегаціями. Щороку відбувалися зібрання козацької ради на Різдво, Великдень і на Покрову.

Козацтво еволюціонувало від ватаг і загонів уходників та здобичників до юридично оформленого стану феодального суспільства з чіткими організаційними формами. Поступово наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. козацтво посідає провідне місце в суспільстві, замінивши князівську верству, що полонізувалась. *Козаки стали політичним провідником українського народу, становлячи його військово-політичну еліту.*

Козацька зброя У козацькому війську не було єдиних стандартів озброєння та амуніції, і кожний козак мав зброю згідно з його вподобаннями, здібностями, навичками володіння та матеріальними можливостями.

Іл. 21.3. Козацькі шаблі VII ст.

Основним видом *холодної зброї* у козаків була *шабля* — зазвичай угорсько-польського чи татарського типу (*іл. 21.3*). Це шаблі з довгим, до 90 см, плавно вигнутим клинком, як правило, з відкритим руків'ям, на перехресті іноді знаходився перстень для великого пальця, що забезпечувало надійніше утримання шаблі. Носили її при лівому боці у спеціальних піхвах. Іншими видами холодної зброї, поширеними у козаків, були *келеп* (бойовий молоток) та *чекан* — невелика сокира на короткому держаку. Застосовували і *ножі* — різних розмірів та форм з дерев'яними та кістяними руків'ями, також суцільно металеві. *Списи* використовувала і кіннота, і піхота. Вони мали металеві наконечники завдовжки 27–63 см, а держак — зазвичай 3,5–4 м. Головним видом метальної зброї у козаків був *лук*. Із часом він поступився ручній вогнепальній зброї, але в середовищі запорожців зберігався практично до кінця існування Січі. При стрільбі з лука вправний стрілець міг випустити за хвилину до 20-ти стріл на відстань до трьохсот кроків. Лучники носили за плечима *сагайдаки*, у яких зберігали до 30-ти стріл.

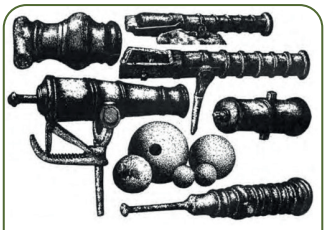
Вогнепальна зброя, яку носили або в спеціальній кобурі вершники, або на ремінці за спиною, була надзвичайно різноманітною. Відсутність стандартизації значно знижувала ефективність стрільби шеренгами. Основною вогнепальною зброєю козаків були *мушкет* (*іл. 21.4*) та *рушниця*, або *аркебуза*, яка була легшою та меншою за калібром. Калібр тогочасної рушниці становив 18–20 мм, довжина ствола, який виготовляли мето-

дом свердління, — 0,85–1 м. Дальність пострілу сягала 250–300 м. Іноді стволи були нарізними, що значно збільшувало (ледь не вдвічі) прицільну дальність пострілу, проте принаймні втричі зменшувало скорострільність. Основним був ударно-кремінний замок, набагато рідше колісний чи ґнотовий. Рушниця була доволі масивною зброєю — вона важила близько 7-ми кілограмів.

Іл. 21.4. Мушкети

Поряд із рушницями використовували *гаківниці* — потужніші та важчі рушниці калібром 25–30 мм і зі стволом завдовжки 1–2,5 м. Їх використовували як стаціонарну зброю, особливо під час облоги чи для захисту табору. Найменш потужним варіантом ручної вогнепальної зброї з коротким стволом був *пістоль*.

Іл. 21.5. Гармати запорожців

У козацькій армії артилерія спочатку рідко відігравала вирішальну роль у битвах та облогах. Запорожці віддавали перевагу легким гарматам, які давали змогу вільно маневрувати під час бою (*іл. 21.5*).

Лише гетьман Богдан Хмельницький створив артилерію як окремий рід військ. Він збільшив артилерійський корпус, закріпив за кожною гарматою власну обслугу. Також наказав встановити 15 малокаліберних гармат на двоколісні вози, які стали своєрідним прообразом бойової тачанки. Це була новація, і тут козаки випередили всю Європу

● **Морські походи українського козацтва** ● Від часу виникнення козацтво нерозривно пов'язане з річками. Використання човнів під час походів на кримські улуси було настільки частим і ефективним, що вже у 1510 р. хан задумав модернізувати Очаківську фортецю, перегородити Дніпро ланцюгами, а малі річки — камінням.

Іл. 21.6. Козацька чайка

Постійна конфронтація з турками примусили козаків створити свою флотилію. Козацький флот складався з легких та надзвичайно маневрених човнів — *чайок* (*іл. 21.6*). Вони рухалися завдяки веслам або вітрилам. Перевагою чайок було й те, що вони могли при-швартуватися до будь-якого берега, на відміну від великих і незграбних турецьких галер. Із XVI ст. козаки почали влаштовувати регулярні морські походи на турецько-татарські володіння на півдні України: *Очаків* (1508, 1516, 1523, 1528 та інші роки); *Аккерман* (нині — *Білгород-Дністровський*: у 1516, 1541, 1555, 1574, 1587, 1594 та наступних роках); *Кілію* — у 1576, 1595, 1598 роках, а також і пізніше.

Визначним серед цих перемог був успішний морський похід запорожців навесні 1602 р. На 30-х чайках і кількох трофейних галерах вони прийшли

під Кілію та розгромили турецький флот. 1606 р. запорожці штурмували фортеці *Кілії* та *Білгорода*.

Особливу винахідливість і кмітливість вони проявили під час взяття *Варни* — неприступної фортеці. Козаки, вивчивши місцевість, піднялися річкою вгору, обійшли місто-фортецю з флангу й відкрили вогонь із гармат і мушкетів. Штурм Варни завершився розгромом берегових укріплень і знищенням турецьких кораблів, які стояли на рейді. Наступного 1607 р. козаки на чолі з *Петром Сагайдачним* розбили турецьку флотилію під *Очаковом*. Восени 1608 р. запорожці взяли *Перекоп*, а 1609 р. на 16 чайках пройшли в гирло Дунаю і здобули *Кілію*, *Ізмаїл*, а згодом — Акерман (нині — м. *Білгород-Дністровський*) на правому березі Дністровського лиману.

1615 р. запорожці на 80 чайках пішли на Стамбул, гарнізон якого тоді нараховував 24 тис. яничар і 6 тис. сіпахів, і спалили два порти. Навесні 1616 р. козаки під проводом Петра Сагайдачного знову вирушили в похід проти турків. Запорожці дісталися узбережжя Криму й узяли місто *Кафу* (нині Феодосія), де знаходився найбільший ринок рабів-невільників. Козаки на чолі із Сагайдачним спалили в гавані турецькі кораблі, розгромили 14-тисячний турецький гарнізон і визволили кільканадцять тисяч невільників. Відтак козаки взяли штурмом Синоп і Трапезунд, де спалили 25 турецьких суден. Звістка про зруйнування турецьких фортець Кафи, Синопа і Трапезунда поширилася далеко за межі Османської імперії. За свідченнями очевидців, на той час на Запорожжі було 30–40 тис. козаків, вони мали 200–300 чайок. Перша чверть XVII ст. стала апогеєм слави козацького флоту. Досить згадати роль козаків у битві на Чорному морі в ході Хотинської війни 1621 р. Українські історики називають цей час *героїчною добою козацьких морських походів*.

Основними рисами козацького воєнно-морського мистецтва на той час були такі: по-перше, рішучість і активність дій, завдавання превентивних ударів з метою перехоплення ініціативи; *по-друге*, висока маневреність та мобільність; *по-третє*, швидка і більш-менш точна оцінка та урахування реальних обставин; *по-четверте*, ретельна підготовка удару; по-п'яте, жорстка військова дисципліна, тверде і безперервне управління особовим складом під час морських походів.

До цього слід додати раптовість нападу, постійну високу готовність до ведення бойових дій за будь-яких умов, уміння вести бій в умовах кількісної переваги противника, стійкий морально-психологічний дух запорожців.

1. Які привілеї були в реєстрового козацтва?
2. Схарактеризуйте Запорізькі Січі.
3. На які адміністративно-територіальні одиниці поділялись землі Вольностей Війська Запорозького низового?
4. Вкажіть основу організаційного устрою козацтва.
5. У чому ви вбачаєте сильні і слабкі сторони козацького озброєння?
6. З якою метою козаки здійснювали морські походи?

§ 22. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ДО 1648 Р.

Яка була динаміка зміни місця та ролі козацтва в Речі Посполитій?

Структура збройних сил та бойові засоби запорізьких козаків Первісними низовими структурами козацького війська на території Дикого Поля, поза межами державної влади ВКЛ і Польщі, були самоорганізовані ватаги уходників і здобичників.

Із виникненням Запорізької Січі у другій половині XVI ст. основною військовою й організаційно-господарською ланкою стають курені. Кількість козаків у курені не була сталою, як і куренів. У XVI ст. їх було на Січі сім, а на початку XVIII ст. — уже 38.

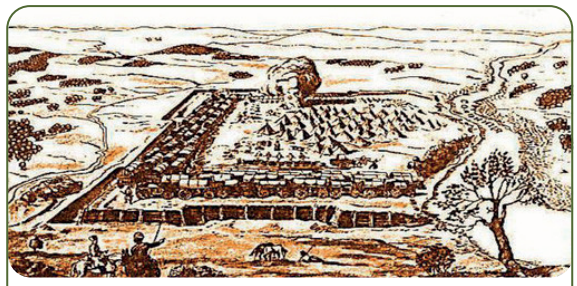
Під час мобілізації від кожного куреня до команд відряджали певну кількість козаків на чолі з наказним курінним отаманом. Команда становила 1000 осіб кожна, їх очолювали *військові старшини*. Ці команди ділили на дві «п'ятисотенні» на чолі з полковниками. Сотні поділяли на п'ятдесятні. А ті — на десятки. Команди комплектували таким чином, щоб у кожній були представлені всі січові курені.

Городові козаки входили до військових структур ВКЛ. У 1560-х рр. під час Лівонської війни з Москвою литовський уряд набирав окремі козацькі роти, сотні та хоругви, які, в свою чергу, поділяли на десятки. З утворенням півтисячного загону реєстрового козацтва у 1578 р. старшим над ними був призначений канівський і черкаський королівський староста. Його помічником і безпосереднім керівником реєстрового війська став польський шляхтич Ян Оришовський, якого король назвав *гетьманом*. Структурно козацьке військоскладалося з особистої роти гетьмана з 30-ти осіб і десятків, якими командували *виборні отамани*.

Козацьке військо виступало в похід на заклик кошового отамана або гетьманського універсалу. У близькі походи йшли без обозу, із самими саквами, а в далекі — зі значною кількістю возів. Як свідчать сучасники, козацькі похідні вози були доволі легкі, невеликі. На десять козаків звичайно брали один віз. Крім обозу, на возах перевозили ще й гармати. У похід військо виступало по два–три полки в колоні, попереду кожного полку йшли музики, а за ними несли полковий прапор-корогву. Сотенні значки несли кожний при своїй сотні.

Запорізьке військо не мало чітко окреслених родів військ, *кожен козак був універсальним воїном*. Особливу славу козаки здобули як піхотинці. Ця риса складалася історично. Оскільки серед козаків було немало вчорашніх селян, вони не володіли навичками верхової їзди так, як шляхтичі. Окрім того, не кожен козак мав змогу придбати бойового коня. Зате в будівництві земляних укріплень і підкопах до ворожих фортець козацька піхота не мала рівних. За типом озброєння та характером бойових дій козацька кіннота належала до легкої з відповідними завданнями: розвідка, переслідування, рейди, флангові атаки, заманювання до пасток тощо. Чітко визначеного місця в бойових порядках вона не мала, її висока рухли-

вість давала змогу маневрувати під час бою.

Іл. 22.1 Козацький табір на р. Солониці

Ведення бойових дій у відкритому степу з татарами і ногайцями, чисельність яких, а також час нападу неможливо було передбачити, примушувало запорізьких козаків виробити власні тактичні прийоми, якими стали використання піхоти під захистом табору з возів, шанців, вогню з мушкетів та артилерії. Неперевершеної майстерності козаки досягли у використанні табору з возів, який застосовувався для просування військ, наступу, а також оборони (*іл. 22.1*). Особливістю рухомого табору з возів було те, що йому не страшна була перевага ворога в озброєнні та військовій майстерності.

Похідний порядок будували за всіма правилами військового мистецтва. Першим рухався козацький розвідувальний загін, який висилали на відстань до 6 км, розвідувальні роз'їзди. За розвідувальними загонами на відстані 4–6 км рухався передовий загін кінноти, який теж виходив на відстань до 6 км, фронтальні та бокові роз'їзди охоронної розвідки. На відстані 11–15 км за передовим загоном йшли під захистом рухомого табору головні сили війська. Від табору на відстань 2–3 км висилали дозори фронтальної та бокової сторожової охорони.

● **Особливості військового мистецтва козаків** ● Запорізьке військо славилось високою боєготовністю і військовою майстерністю. Це досягалося значною мірою завдяки тому, що воно було регулярним і певна його частина перебувала в черговому режимі, тобто жила в куренях на Січі, займаючись повсякденною бойовою підготовкою.

В умовах постійної небезпеки виник новий тип вояка — *умілого, витривалого, готового до швидкої зміни обстановки та індивідуальних дій*. Поступово сформувалася стратегія і тактика бою козацького війська.

Бій із ворогом козаки розпочинали *герцем, тобто двобоєм* окремих сміливців або невеликих загонів. Якщо вороже військо не виходило до бою, козаки починали його облогу. Для артилерійського обстрілу ворожого табору поблизу нього під захистом валів та шанців обладнували під час темряви вогневі позиції. Якщо ж командування противника вирішувало дати бій, то його військо виходило з табору і шикувалось в бойові порядки. Відповідно до нього займало бойовий порядок і козацьке військо. У центрі ставала кіннота, вишикувана в три–чотири шеренги. На флангах піхота розташовувалась в три шеренги (батовий стрій). У розривах між піхотними підрозділами ставали гармаші. За підтримки артилерії з табору починався наступ козацького війська або відсіч атаки ворога. Кіннота розпочинала атаку «лавою», а піхота, ведучи невпинний вогонь з гармат та рушниць, який забезпечували першій шерензі дві інші, готуючи набої, підтримувала атаки кавалерії.

Якщо під час бою козацьке військо змішувалось з ворожим, то такий бій

називався «галасом». Бій окремими загонами, не зв'язаними між собою, козаки називали «розгардіяшем». А якщо піхотний підрозділ потрапляв в оточення, то він приймав бойовий порядок «триангулою», тобто стрій трикутником (*іл. 22.2*). Головними засобами бою було виснаження противника його деморалізація. Із цією метою в таборі створювався резерв, який у вирішальний момент мав завдати раптового удару. Навальне охоплення ворога з флангів, вихід йому в тил, створення резерву та засідки, раптовість удару та вміле використання рельєфу місцевості — характерні риси військового мистецтва запорізьких козаків. Керування підрозділами в бою здійснювали візуальними та звуковими «гаслами», для яких використовували прапор, бунчук, литаври, сурму або голос.

Іл. 22.2. «Триангула» козаків

Сильною стороною козацького війська були його здібності в саперній справі. Кожен козак, крім рушниці та запасу харчів, повинен був мати сокиру, лопату і все, потрібне для того, щоб насипати вали. Шанцевим інструментом вони володіли не гірше, ніж зброєю. Уміння захоплювати фортеці козаки продемонстрували під час походу на Москву в 1618 р. та облоги Дюнкерка у 1646 р. під час Тридцятилітньої війни.

Іл. 22.3. Сторожова служба козаків

Козаки на високому рівні володіли мистецтвом охорони кордонів. Метою прикордонної, або сторожової, служби було своєчасно виявити наближення татар і попередити про це побратимів та населення міст і сіл України (*іл. 22.3*). Для цього не тільки на кордонах запорізьких земель, а й по всій їх території та вздовж русла Дніпра була створена мережа сторожових форпостів. Кожен форпост мав редут, тобто замкнуте польове земляне укріплення для самооборони, житло для козаків та стайню для коней. З форпосту почергово розсилали розвідувальні роз'їзди (бекети), які вели розвідку в призначеному для цього районі. Для передачі інформації про наближення чи напад татар використовували звукову (постріл з рушниці або гармати) та візуальну (дим, полум'я) сигналізації. З цією метою біля кожного форпосту та в інших підвищених місцях будували сигнальні вогняно-димові споруди, які називалися фігурами.

● **Козацькі походи наприкінці XVI – першій половині XVII ст** ● Відмінні бойові якості козацького війська були продемонстровані під час боротьби проти турецько-татарської агресії, а згодом у козацьких війнах з Московією та армією Речі Посполитої.

Наприкінці XVI ст. запорожці не лише боролись з татарами в південноукраїнських степах, а й здійснювали воєнні походи в Молдову, яку загарбала Османська імперія. У 1574 р. запорожці на чолі з Іваном Свірчевським вели бої з турецькими військами в союзі з молдовськими повстанцями. У

1577 р. ватажок запорожців Іван Підкова з 6-тисячним військом захопив столицю князівства Ясси й протягом року був молдовським господарем.

У 1594–1595 рр. об'єднане козацьке військо, до якого входили реєстровці, запорожці і городові козаки під проводом С. Наливайка, втрутилось у велику війну. Її вели між собою турки, поляки, Семигра́ддя і Валахія за Молдову. У цих походах козацтво вперше виступило в ролі самостійного гравця міжнародної політики.

Велику роль в організаційному зміцненні, зростанні чисельності й авторитету козаків відіграв гетьман реєстрового козацтва *Петро Конашевич-Сагайдачний* (1616–1622 рр.) (*іл. 22.4*). Історики вважають його найвидатнішим козацьким ватажком до Б. Хмельницького. У червні 1618 р. 20 тис. козаків, поділені на 6 полків, з артилерією під проводом П. Конашевича-Сагайдачного вирушили в Московське царство на допомогу польському королевичу Владиславу, якому бояри обіцяли царський престол. Захопивши кілька десятків міст, козаки переправились через р. Оку і в жовтні 1618 р. об'єднались під Москвою з військом Владислава. Наслідком було підписане Деулінське перемир'я, згідно з яким Річ Посполита значно розширила свої території на схід за рахунок Смоленщини й Чернігівщини.

Іл. 22.4. Гетьман реєстрового козацтва Петро Конашевич-Сагайдачний (1616–1622 рр.)

У вересні 1621 р. майже 90-тисячне українсько-польське військо завдало ряд поразок 150-тисячній турецькій армії під керівництвом султана Османа II. Перед війною на суходолі козацький флот протягом літа потопив понад 140 турецьких суден, розладнавши постачання морем припасів і підкріплень армії Османської імперії. Султан змушений був розпочати мирні переговори. Ця поразка коштувала йому престолу і життя.

Окремі козацькі загони як найманці брали участь у першій загальноєвропейській Тридцятилітній війні (1618–1648 рр.). Козаки несли військову службу переважно в австрійській армії і з 1619 р. і брали участь у боях з угорцями. Восени 1646 р. 4 тис. запорожців у складі французької армії взяли участь у битві під Дюнкерком. Іспанський гарнізон капітулював і відтоді місто належить Франції. Джерела повідомляють, що в складі козацького загону були Б. Хмельницький, І. Сірко та І. Золотаренко.

● **Козацькі війни проти польської шляхти** ● Зростання чисельності й сили козацтва, колонізація ними земель призвели до напруженості всередині Речі Посполитої між козацькою верствою і землевласниками — шляхтою. Окрім того, утиски православних українців / українок у містах, зростання панщини в селах та підготовка церковної унії призвели до вибуху першого козацького повстання 1591–1593 рр. Його очолив гетьман реєстрового козацтва К. Косинський. Після його загибелі війна проти шляхти продовжилась. У ній брали участь реєстровці й нереєстрові козаки під про-

водом Г. Лободи і С. Наливайка. Останній домагався створення козацької держави південніше Брацлава між Бугом і Дністром. Для придушення повстання у 1596 р. уряд задіяв військо під проводом коронного гетьмана.

Після Хотинської війни і смерті П. Сагайдачного польський уряд відмовився від обіцянок збільшити козацький реєстр і припинити утиски православних. Це стало причиною низки війн всередині держави: у 1625 р. під керівництвом гетьмана М. Жмайла; у 1630 р. на чолі з Т. Федоровичем (Трясилом) козаки змусили уряд збільшити реєстр до 8 тис. Велике козацько-селянське повстання вибухнуло у 1637 р. і продовжилось у 1638 р. під проводом гетьмана об'єднаного козацького війська П. Бута, тоді Я. Остряниці.

У боях з польським військом, яким командували досвідчені полководці — коронні гетьмани Речі Посполитої, козаки застосовували переважно оборонну тактику. Козацьке військо мало слабшу кавалерію й артилерію. Окрім того, повстання мали локальний характер, охоплювали здебільшого Подніпров'я. Хоч повстання кінця XVI – першої половини XVII ст. зазнали поразки, вони відіграли велику роль у становленні національної самосвідомості українців / українок. У військовому відношенні вони продемонстрували сильні і слабкі сторони козацько-селянського війська у збройній боротьбі з шляхетським ополченням і частинами професійних військових-найманців Речі Посполитої. Набутий досвід успішно використав гетьман Б. Хмельницький.

1. Які тактичні прийоми застосовували запорожці в бою?
2. Що було причиною козацьких війн усередині Речі Посполитої?
3. Про що свідчать походи козаків у Молдову, Московію, участь у Хотинській війні?
4. Проаналізуйте сильні і слабкі сторони козацького війська.

§ 23. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО ЧАСІВ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Яку трансформацію пройшло козацьке військо в роки Національно-визвольної війни?

● Причини, характер, основні етапи Національно-визвольної війни ●

Війна, яка розпочалася в середині XVII ст. на українських землях, була справедливою, визвольною і мала на меті звільнення українського народу з-під панування Речі Посполитої.

З-поміж основних її причин можна виділити такі.Відсутність власної державності, що зумовила обмеження українців / українок усіх станів у правах, утиски православної церкви, конфіскація церковного майна і земель-

об'єднали в русі спротиву широкі верстви людності, незважаючи на розбіжність економічних і соціальних інтересів. Реєстрове козацтво, позбавлене «Ординацією Війська Запорозького» 1638 р. більшості колишніх прав і привілеїв, стало запалювальним ґнотом до бочки з порохом народного невдоволення.

В історії України Національно-визвольну війну називають *козацькою революцією*. Така назва слушна: вона відображає докорінні зміни, що відбулись у політичному, економічному, суспільному й культурному житті українського народу.

Національно-визвольна війна, яка розпочалася в 1648 р., пройшла у своєму розвитку три основні періоди:

І. *Січень 1648 р. – серпень 1657 р.* — початок і найбільше піднесення національно-визвольної та соціальної боротьби, яка привела до утворення Української національної держави — Гетьманщини.

ІІ. *Вересень 1657 р. – червень 1663 р.* — громадянська війна (Руїна), що привела до поділу козацької України на Лівобережну і Правобережну.

ІІІ. *Червень 1663 р. – вересень 1676 р.* — боротьба за возз'єднання української держави, за її суверенітет. Тобто, історики вважають, що українська національна революція розпочалась повстанням козаків на Січі у 1648 р., а закінчилась після втрати влади гетьманом П. Дорошенком у 1676 р.

Перший період національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького (1648–1657 рр.) можна умовно розділити на кілька етапів:

- *1648–1649 рр.* — розгортання національно-визвольної боротьби, формування основних сил революції, перші перемоги над поляками під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, трансформація автономістських поглядів Б. Хмельницького в самостійницькі, підписання Зборівського договору і початок розбудови незалежної Української козацької держави;
- *1650–1653 рр.* — продовження кровопролитних боїв з перемінним успіхом: поразка українських військ під Берестечком (липень 1651 р.) у результаті — невигідна Білоцерківська угода та блискучі перемоги під Батогом (травень 1652) і Жванцем (вересень 1653 р.) — скасування цієї угоди і відновлення прав і вольностей козацтва. У цей час був чинний воєнно-політичний союз козаків з Османською імперією та її васалами — Кримом і Молдовою.
- *1654–1655 рр.* — укладення Переяславського договору з Московським царством і спільна українсько-російська війна з Польщею;
- *1656–1657 рр.* — зрада Москви і пошуки Б. Хмельницьким нових союзників — Швеції і Трансільванії в боротьбі проти Польщі.

Особливості формування українського війська, хід бойових дій Запорізька Січ стала центром збирання повстанських сил, базою для розгортання визвольного руху. В основі війська лежала збройна організація його провідного стану — козацтва. З військової точки зору *українське військо було типовим становим ополченням*, яке, окрім козаків, включало повсталих селян і міщан.

За рахунок повсталих селян козацьке військо зростало в кілька разів.

Хоча на початковому етапі війни погано озброєні й не навчені шикуватись покозачені селяни не давали змогу козацькому війську зустрічати удари польської армії у відкритому бою і використовувалися переважно для оборони та переслідування розбитого противника.

Варто відзначити важливу роль у війні на боці повстанців української православної шляхти. Професійні воїни з досвідом бойових дій переважно посідали командні пости в козацькому війську. *Б. Хмельницький* (*іл. 23.1*), *І. Виговський* (*іл. 23.2*), *І. Богун* (*іл. 23.3*), *Ст. Кричевський* (*іл. 23.4*) та ряд інших видатних полководців були шляхетського роду. Ще однією особливістю козацького війська була не лише соціальна, а й національна різнорідність. Серед козацьких полковників і простих козаків зустрічаємо *татарина Ф. Джалалія, поляка Н. Морозенка (Мрозовицького), грека О. Астаматія* та представників інших народів.

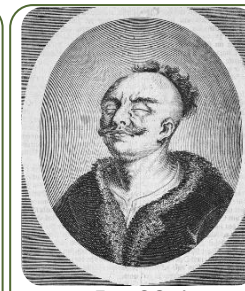
Іл. 23.1.
Б. Хмельницький

Іл. 23.2.
І. Виговський

Іл. 23.3.
І. Богун

Іл. 23.4.
Ст. Кричевський

Успіхи повстанців на початковому етапі боротьби значною мірою пояснюються двома вдалими політичними кроками гетьмана: залученням на свій бік реєстрового козацтва і укладенням союзу з кримськими татарами. *Розпочинаючи боротьбу проти Речі Посполитої, Б. Хмельницький використав абсолютно нову її модель, у якій зовнішньополітичний чинник був одним із центральних.*

Справа в тому, що на території Речі Посполитої на початку XVI ст. проживало близько 12 млн осіб. Населення України в сучасних межах нараховувало понад 5 млн осіб. Близько 3,5 млн з них були українцями. Тобто пошук союзників став необхідною умовою боротьби через кількісну перевагу противника.

Союз із Кримом розв'язав подвійну проблему: застосування у війні з поляками татарської кінноти і забезпечення тилів українських військ від можливих татарських набігів.

Таким чином, військо Б. Хмельницького формувалося з кількох складових частин. Це були низові та реєстрові козаки, що в ході визвольної війни злилися в одну козацьку верству, багатотисячні загони повсталих селян і невеликі загони найманців. Союзниками козаків виступала татарська кіннота. У перших битвах з польським військом татари становили від чверті до половини союзної армії.

Намагаючись якнайшвидше «придушити козацьке свавілля» у самому зародку, Польща навесні 1648 р. кинула проти повстанців численні військ-

ка. Козаки не тільки витримали удар, а й протягом короткого часу 1648 р. тричі отримали блискучі перемоги: у битвах під Жовтими Водами (травень), під Корсунем (травень), під Пилявцями (вересень). Вже під час цих баталій яскраво виявився талант Б. Хмельницького як воєначальника і політика.

У боях успіх досягався завдяки застосуванню різних тактичних прийомів: розгрому ворога частинами під час зустрічної битви (Жовті Води); перекриття противнику, що ухилявся від бою, шляху до відступу (Корсунь); створення психологічної кризи у війську противника з метою його цілковитої деморалізації (Пилявці).

Основними подіями воєнної кампанії наступного 1649 р. були облога українським військом на чолі з Б. Хмельницьким разом із союзниками-татарами війська Речі Посполитої у *м. Збаражі (Тернопільська обл.) і Зборівська битва*.

Коли королівське військо під Зборовом розпочало переправу через річку Стрипу і порушило свої бойові порядки, козаки і татари одночасно вдарили на ворога. Поляки в перший день битви втратили 4000 вояків. Другого дня битва була продовжена, справа наближалась до цілковитого знищення польського війська. Хан Іслам-Ґірей не був зацікавлений у повному розгромі Польщі і вступив у переговори з королем. Битва закінчилась підписанням компромісного Зборівського договору. Його основним пунктом було визнання Польщею створеної в межах Речі Посполитої української автономії — Війська Запорізького (Гетьманщини) у складі трьох воєводств — Київського, Чернігівського і Брацлавського.

У 1651 р. під м. Берестечком на Волині козацьке військо зазнало поразки. Татари знову у вирішальний момент вийшли із бою, ізолювали Б. Хмельницького, і тільки хоробрість і воєнний талант полковника І. Богуна врятували козаків від знищення. Нещаслива Берестецька битва мала політичні наслідки. Козацька автономія звузилась до Київського воєводства. Наступного 1652 р. Б. Хмельницький взяв реванш, розгромивши польську армію під горою Батіг на Вінниччині. Козацька влада знову поширилась на всю територію Гетьманщини.

Ненадійність Кримського хана як союзника змусила Б. Хмельницького шукати підтримки на півночі.

У 1654 р. була укладена воєнно-політична союзна угода з Москвою — Переяславський договір і Березневі статті. Вона передбачала повний розрив Гетьманщини з Річчю Посполитою, перехід козацької держави під протекторат Москви і спільні воєнні дії проти Польщі.

Протягом 1654–1656 рр. козацьке військо спільно з московськими стрільцями завдало ряд поразок полякам у Білорусі й на заході України, був взятий в облогу Львів і здобутий польський Люблін. У війну з Польщею вступили шведи. Не бажаючи посилення Швеції, Московський уряд уклав без відома Б. Хмельницького Віленське перемир'я з урядом Речі Посполитої. В Україні це сприйняли як зраду. Віленська угода 1656 р. по суті відміняла Переяславський договір.

Тактика й стратегія козацького війська На *Визвольну війну українського народу середини* XVII ст. припадає розквіт військового мистецтва козаків.

На першому етапі війни головним тактичним прийомом для остаточного розгрому супротивника залишалась засідка, що особливо добре видно на прикладах *Жовтоводської і Корсунської битв*. Однак у битвах під *Пилявцями, Зборовом, Берестечком і Батогом* простежується новий підхід до розв'язання нетипових для козацьких військ завдань. Козацьке військо вже здатне вести відкриті польові бої за всіма правилами західноєвропейського військового мистецтва.

У цей період найповніше розкриваються стратегічні таланти української козацької еліти, її вміння оперативно управляти військами.

Під час війни було сформовано воєнну доктрину нової української держави, яка ліквідувала оперативно-стратегічну перевагу польської армії не тільки за рахунок держав-союзниць *Гетьманщини — Кримського ханату, Молдовського князівства, Швеції*, а насамперед завдяки розбудові власних збройних сил Гетьманщини, їх забезпеченню та навчанню, переозброєнню армії найсучаснішою і однотипною вогнепальною зброєю, вдосконаленню управління військами, переходу від оборонної стратегії до наступальної.

Великі зміни сталися в українській артилерії: у ній відбувся поділ на *полкову, польову і облогову*. Артилерія в українській армії стала окремим родом військ. Змінилася й військово-політична думка козацької старшини щодо розв'язання завдань війни. Запроваджується маневрування військ на оперативно-стратегічному та оперативно-тактичному рівні, метою якого є виснаження супротивника, блокування його опорних пунктів і комунікацій. Яскравим прикладом цього була *Жванецька кампанія 1653 р.* За кілька років війни козацько-селянські з'єднання перетворились у потужну армію, що досягла європейського рівня в технічному оснащенні і військовому мистецтві, ставши насправді професійною.

1. Чому Національно-визвольну війну називають козацькою революцією?
2. Чому пошук союзників у війні був постійною турботою Б. Хмельницького?
3. Як і чому змінювалися зовнішньополітичні пріоритети Б. Хмельницького?
4. Які зміни ви побачили в тактиці й стратегії козацького війська?

§ 24. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО ТА ЙОГО БОЙОВІ ДІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Яку еволюцію в політичному плані пройшло козацьке військо в добу Руїни?

Причини і наслідки війни Москви з Україною Після смерті Б. Хмельницького в 1657 р. розпочалась жорстока боротьба за владу між колишніми товаришами по зброї з найближчого оточення покійного гетьмана. Період з кінця 50-х до кінця 70-х років XVII ст. — громадянська війна в Україні — залишився в пам'яті народу як «*Руїна*». Її наслідками стала втрата значної кількості надбань, здобутих у визвольній війні. Козацька держава була ослаблена, у 1663 р. поділилась на дві частини — Лівобережну і Правобережну й, зрештою, розчленована між сусідами, втратила незалежність. Руїна принесла величезні людські жертви і матеріальні руйнування.

Характерною ознакою громадянської війни було грубе втручання сусідніх держав в українські справи. Московське царство, Річ Посполита й Османська імперія брали активну участь у громадянській війні задля досягнення власних загарбницьких цілей.

Наступник Б. Хмельницького *гетьман І. Виговський* (1657–1659 рр.) з початку свого правління зіткнувся з опозицією, яку підтримувала Москва, що, по суті, спровокувала громадянську війну в Україні. І. Виговський розпочав переговори з Варшавою, які закінчились підписанням Гадяцького договору 1658 р., що мав на меті зберегти суверенітет України в умовах експансії Московської держави.

Царський уряд у 1659 р. направив на Лівобережну Україну 200-тисячну армію на чолі з князем О. Трубецьким. Невеликі українські заслони відійшли до м. Срібного й *Конотопа (нинішня Чернігівська обл.)*. Успішна оборона Конотопа дала змогу гетьману І. Виговському виграти час і зібрати велике військо, яке разом з невеликими відділами поляків, молдаван, сербів тощо нараховувало майже 60 тис. До української армії долучилася 40-тисячна орда на чолі з кримським ханом Мухаммед-Ґіреєм IV. Як тільки військо *Кримського ханату* з'єдналося з українським, настав час для генеральної битви. 27 червня розпочалися перші сутички біля переправи через р. *Сосницю* під Конотопом. Українські війська почали навмисне відступати, затягуючи ворога в пастку. У момент, коли половина російського війська перейшла річку, а друга ще залишалася на конотопському її боці, козаки зруйнували міст, встигли загатити нижче річку, яка широко розлилася. Головні сили українського війська перейшли в контрнаступ, із засідки вдарила орда. Взята в кільце, російська армія опинилася в безнадійному становищі й була розгромлена. Лише частині московського війська вдалося вирватися з кільця і з'єднатися з тими своїми військами, які лишилися для утримання в блокаді Конотопа. Надвечір вони стали відходити з-під Конотопа під тиском українсько-кримських сил. Побачивши, що російські війська розпочали відступ, ніжинський полковник Г. Гуляниць-

кий вдарив йому в тил, здійснивши вдалу вилазку з-за стін Конотопа, і завдав ворогу нових дошкульних втрат, захопив частину артилерії та обозу.

Унаслідок битви російська армія втратила 40–50 тис. убитими, увесь цвіт своєї кінноти. Втрати ж союзників були значно меншими (10 тис., зокрема, українське військо — 4 тис., а ординці — 6 тис.). Виговський з ханом перейшли українсько-російський кордон і розпочали наступ на Москву, цар Олексій звелів уже зміцнювати укріплення, а сам із сім'єю готувався тікати на береги Волги.

Одначе в тилу у Виговського вибухнуло повстання, очолюване силами, що прагнули поставити гетьманом Юрія Хмельницького. Це змусило Виговського припинити наступ на Москву, вдатися до відсічі опозиції. З часом він змушений був піти у відставку.

Ці події поклали початок кривавій *Руїні*, спустошливій громадянській війні. Однак *Конотопська битва 1659 р. залишилася одним із славних символів національно-визвольної боротьби українського народу*, однією з найвидатніших перемог українського війська в усій його історії.

Іл. 24.1. П. Дорошенко, гетьман України у 1665–1676 рр.

Польсько-турецькі війни та Чигиринські походи. У часи Руїни серед честолюбних, недалекоглядних претендентів на гетьманську булаву своїм патріотизмом і державницькою позицією відзначався *П. Дорошенко, гетьман України* у 1665–1676 рр. (*іл. 24.1*). Намагаючись об'єднати Правобережну й Лівобережну Гетьманщину, він у 1669 р. уклав союзний договір з Османською імперією. Разом з турками козаки воювали проти Речі Посполитої, яка не хотіла змиритись із втратою України.

Турецька армія під командуванням султана вирушила в антипольський похід на початку червня 1672 р. 27 серпня після дев'ятиденної облоги капітулював польський гарнізон Кам'янця-Подільського. 16 жовтня в султанському таборі біля Бучача польські комісари були змушені підписати умови несприятливого для Речі Посполитої миру, за яким територія Подільського воєводства з Кам'янцем-Подільським відходила до Османської імперії, а Правобережна Україна — під владу П. Дорошенка.

Після капітуляції перед російським урядом і відмови від булави у 1676 р. правобережного гетьмана П. Дорошенка Туреччина, намагаючись за всяку ціну втримати Правобережжя у своїх руках, здійснила походи на гетьманську столицю.

Перший Чигиринський похід відбувся в серпні–вересні 1677 р. Під Чигирин підступила 120-тисячна турецько-татарська армія, в обозі якої знаходився і Ю. Хмельницький, проголошений турками гетьманом. Протягом трьох тижнів залога Чигирина (24 тис. російських стрільців і 5 тис. українських козаків) тримала облогу, доки на допомогу не прибули об'єднані російсько-українські сили під командуванням боярина *Г. Ромодановського* і лівобережного гетьмана *І. Самойловича*.

У червні 1678 р. турецька армія вдруге облягла Чигирин, підвела шанці до міста і протягом місяця безперервно його штурмувала. 20 серпня 1678 р. російсько-українське військо відступило за Дніпро. Турецький візир наказав зруйнувати залишки Чигирина.

Трагічний кінець боротьби за Чигирин сприймався сучасниками як символ загибелі правобережної козаччини. І все ж Туреччина змушена була назавжди припинити завойовницькі походи в Україну.

Кримські й Азовсько-Дніпровські походи

У 1686 р. між Польщею і Росією був укладений *«Вічний мир», який остаточно закріпив насильницьке розчленування України. Приєднання Лівобережної України до Московського царства* зміцнило його в економічному та військовому відношенні.

Уклавши «*Вічний мир*», Росія вступила в «*Священну лігу*» — антиосманську коаліцію Австрії, Венеції та Польщі й розпочала боротьбу за землі Північного Причорномор'я і Приазов'я.

У травні 1687 р. стотисячна російська армія під командуванням князя В. Голіцина вирушила в похід. Між річками Оріль і Самара (притоки Дніпра) до неї приєдналося 50-тисячна українське козацьке військо під проводом гетьмана І. Самойловича. Об'єднані війська дійшли до Великого Лугу неподалік Хортиці. Подальше просування ускладнювалося степовою пожежею (татари підпалили висушену пекучим сонцем траву), нестачею продовольства, води, фуражу. Армія змушена була припинити похід. Вину за невдалий похід російські воєводи звалили на *І. Самойловича*, закинувши йому таємні зв'язки з татарами. Його арештували, відправили до Москви, а потім заслали до Сибіру. Скликана 25 липня вузька рада старшини обрала гетьманом генерального осавула І. Мазепу, вибір якого підтримав князь В. Голіцин.

Прагнучи реваншу, 112-тисячна російська армія, до складу якої входили і слобідські козацькі полки, під командуванням князя В. Голіцина виступила в березні 1689 р. в похід. Наприкінці квітня до неї приєдналися гетьманські війська під проводом І. Мазепи. Цього разу об'єднані сили дійшли до Перекопа, де в той час уже діяв загін запорозьких козаків на чолі з отаманом Лугівським, але подолати опір татар і здобути місто не змогли. Велика спека, нестача води, масовий падіж коней, значна відстань від баз постачання та нездатність великих російських військових з'єднань вести бойові дії в незвичних для них степових умовах змусили князя В. Голіцина відмовитися від облоги і штурму Перекопа. Армія почала відступати і за два тижні була вже на берегах р. Самари.

Обидва Кримські походи не принесли бажаних результатів для Росії, але, відволікаючи сили Кримського ханату, сприяли союзним військам у здобутті низки перемог над турецькими силами в Угорщині, Далмації та Греції.

Під час *російсько-турецької війни 1696–1699 рр.* російські війська та українські козацькі полки здійснили походи на турецьку фортецю *Азов*, *щоб здобути* вихід в *Азовське море*, а також у пониззя Дніпра, щоб про-

битися до Чорного моря. Оскільки Україна постійно зазнавала нападів *Османської імперії та Кримського ханату*, то козаки проявили велике завзяття в цих походах. У результаті успішного штурму гарнізон турецької твердині Азов в гирлі Дону капітулював.

● **Військово-територіальні формування українців у другій половині XVII ст** ● З часів Визвольної війни територія Гетьманщини поділялась на полки та сотні. *На території полку формувалось основне тактичне з'єднання козацького війська, яке також називалось полк*. Після поділу Гетьманщини на дві частини та повернення Правобережжя під владу Польщі польський уряд дав змогу відновити тут 4 полки — Фастівський, Богуславський, Брацлавський і Корсунський. Остаточно полково-сотенний устрій на Правобережній Україні був ліквідований поляками в 1714 р.

На Лівобережній Україні з часів гетьманування І. Самойловича (1672–1687 рр.) збройні сили Гетьманщини складалися з десяти полків: *Київського, Чернігівського, Переяславського, Ніжинського, Прилуцького, Стародубського, Лубенського, Миргородського, Гадяцького і Полтавського*.

Загалом структура збройних сил Гетьманщини, що склалася під час Визвольної війни, мало змінилася. Армія складалася з *козацького ополчення, найманого війська, фінансованого державою, та корпусу артилерії*, котрий утримувався частково центральним, частково місцевим бюджетами.

Козацьке військо Гетьманщини складалося з *городових полків* і *охотницького війська*. *Охотницькі полки* формувалися з найманців безстроково. Вони поділялися на *охочекомонні кінні (компанійські)* й *піші (сердюцькі)*. Крім поліцейських функцій, охотницькі полки також брали участь у воєнних походах городового козацького війська.

Наприкінці XVII ст. на військові дії українського козацтва наклала свій відбиток тісна взаємодія з московськими військами, а згодом і підпорядкування козацької старшини російському командуванню. Це призвело до втрати генеральною старшиною можливості керуватись власною стратегією ведення війни. *Тому під час подальших російсько-турецьких війн гетьман був позбавлений самостійної ролі, власної ініціативи і виступав як радник царських воєвод*. Українські козацькі підрозділи все частіше ставали додатком до російських військових частин і з'єднань.

1. Охарактеризуйте Конотопську битву з воєнної і політичної точок зору.
2. Яку мету переслідували Чигиринські походи?
3. Якими були наслідки походів Москви на Крим у 1687 р. і 1689 р.?
4. Про що можна дізнатись із назв козацьких полків?

ТЕМА 5. УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ У XVIII-XIX СТ.

§ 25. УКРАЇНА У ВІЙНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII СТ. ТА НА ПОЧАТКУ XX СТ. УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ В СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

У якому статусі були українці в складі іноземних армій?

Українське військо в складі російської армії. Північна війна Протягом XVIII ст. відбулись важливі зміни на геополітичній карті Європи. У результаті перемоги в Північній війні 1700–1721 рр. Московське царство здобуло вихід до Балтійського моря, увійшло в коло великих європейських держав і перетворилось на Російську імперію. У 1783 р. Росія захопила Кримський ханат і включила його землі до складу імперії. Наприкінці XVIII ст. була ліквідована Річ Посполита і більша частина її земель, зокрема й Правобережна Україна відійшла до Росії, а західноукраїнські землі — до Австрії.

Для Лівобережної України XVIII ст. стало періодом обмеження і зрештою ліквідації автономії Гетьманщини. Цей процес набрав розмаху під час Північної війни, коли московські й українські війська зіткнулись з відмінно організованою регулярною армією Шведського королівства. На першому етапі війни московити зазнали кілька важких поразок.

З початком бойових дій гетьманські, слобідські й запорозькі козаки були задіяні на фронтах у Ліфляндії, Естляндії, Литві, Карелії, Польщі та Пруссії. Козацькі полки під час походів були підпорядковані московським генералам. Козаки виконували спеціальні служби (аванпостну, розвідувальну, поштову, сторожову), а також супроводжували обози.

Іл. 25.1. Гетьман І. Мазепа

Козацькі підрозділи, які перебували в складі московських з'єднань, вивчали стрій і тактику регулярних військ. У 1705 р. два гетьманські козацькі полки, що перебували в Пруссії, було перетворено на регулярні драгунські полки російської армії.

На початку Північної війни слобідські полки підпорядкували особливому бригадиру московської армії, а *з 1716 р. всі українські полки входили до складу Української дивізії*. Після закінчення Північної війни козацькі полки переважно розподілялися між окремими з'єднаннями тоді вже російської армії і вже рідко виступали як організоване ціле. Таким чином *відбувався процес безпосередньої служби українців у російській армії*.

Із самого початку війни цар Петро I та його найближче оточення планували ліквідацію української автономії. У відповідь *гетьман І. Мазепа* підняв антимосковське повстання (*іл. 25.1*). Він вступив у союз зі шведським королем проти Росії, щоб врятувати Гетьманщину. На початку жовтня

1708 р. шведи зайняли територію північних полків Гетьманщини. На цей час усі гетьманські полки, крім Миргородського, Прилуцького і Лубенського та шести найманих компанійських і сердюцьких полків, перебували в складі московської армії. Тому І. Мазепу підтримала лише частина козацтва і запорожці під командуванням кошового Костя Гордієнка.

Цар Петро І негайно захопив і зруйнував гетьманську столицю Батурин. Сердюцькі полки гетьмана І. Мазепи, захищаючи столицю, загинули. Навесні 1709 р. була зруйнована Запорізька Січ. Зосередивши всі сили для вирішального удару, Петро І *улітку 1709 р. під час тривалої і запеклої битви під Полтавою* розгромив шведську армію і козаків І. Мазепи. Царське військо переважало як за кількістю людей (42 тис. осіб проти 25 тис. шведів), так і за кількістю гармат (72 проти 32 шведських, з яких через брак пороху вела вогонь лише батарея з 4 гармат). Залишки шведської армії і гетьманські козаки відступили на територію Молдови, яка була частиною Турецької імперії

Поразка під Полтавою стала не лише особистою трагедією І. Мазепи, а й бідою для козацької України. Автономія Гетьманщини крок за кроком руйнувалась.

Козацькі формування після знищення Запорізької Січі Козацьке військо в Україні під командуванням своєї старшини було одним з головних елементів державності. Тому російський уряд цілеспрямовано зменшував його кількісний склад. Упродовж другої половини XVIII ст. одне за одним були ліквідовані українські козацькі війська на Слобожанщині та Лівобережжі. Дванадцять полків Лівобережної і Слобідської України реформували у полки легкої кавалерії російської армії. У відомому Італійському поході О.Суворова 1799 р. брали участь Сумський, Ізюмський та Охтирський гусарські полки. На 1812 рік вже існували гусарські полки: Єлизаветградський, Ізюмський, Сумський, Олександрійський, Охтирський, Маріупольський, Лубенський, Ольвіопольський, Павлоградський, що принесли бойову славу російській армії.

У 1775 р. *була знищена відбудована раніше остання Січ на території України*. Частина запорожців перебрались на територію, підвладну Туреччині, й заснували там *Задунайську Січ* (1775–1828 рр.).

Населення Задунайської Січі нараховувало до 20 тис. осіб. Козаки не сплачували жодних податків і не виконували повинностей, окрім військової— воювати на боці Туреччини проти її ворогів. Під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. частина козаків на чолі з кошовим отаманом Й. Гладким перейшла на бік російської армії й організувала її переправу через Дунай. Після закінчення війни царський уряд сформував із задунайців Азовське козацьке військо. Тих козаків, що залишились за Дунаєм, турки розселили по території Добруджі.

У зв'язку з російсько-турецькими війнами на Півдні України формувалися козацькі війська, що були тепер повністю підконтрольні російській

військовій адміністрації регіону і поставлені в залежність від царської влади навіть щодо поземельного володіння. Це були *Бузьке козацьке військо, що проіснувало з перервами з 1785 р. до 1817 р., Катеринославське козацьке військо(1787–1796 рр.), Чорно-морське козацьке військо (1787–1860 рр.) — одне з найбільших козацьких форму-вань на території Південної України, переселене згодом на Кубань.*

На початку XIX ст. в Україні за умов воєнного часу російським урядом додатково були сформовані *Дунайське козацьке військо*, що проіснувало з 1828 р. до 1868 р., та *Азовське козацьке військо* (1832–1866 рр.). *Після того, як потреба у військовій допомозі зникла, уряд розформовував козацькі війська, переводив козаків у селянський стан, робив військовими поселенцями або переселяв на Кавказ, де йшла багатолітня війна з гірськими народами.*

● **Рекрутські набори й військові поселення** ● Російський уряд з 1797 р. поширив на українські землі загальноімперську систему примусових рекрутських наборів. До війська набирали селян, козаків, міську бідноту віком від 18-ти до 40-ка років. Кількість рекрутованих була різною: у воєнний час один від двадцяти, у мирний— двоє від 500 дорослих чоловіків.

З XVIII ст. в Україні почали створювати перші військові поселення, жителі яких зобов'язані були військову службу поєднувати з господарською діяльністю. Таким чином Російська держава, що постійно потребувала свіжих військ, намагалась економити кошти на підготовці резерву й утриманні армії. Військовими поселенцями ставали державні селяни і козаки, зливаючись в час війни з регулярними частинами. У першій чверті XIX ст. у східних губерніях України було створено 20 кавалерійських полків військових поселенців. Подвійний тягар — робота в полі й військова муштра — викликав їхній опір. У 1817 р. повстали бузькі військові поселенці, у 1819 р. вибухнуло повстання у Чугуєві, у 1829 р. — у Шебелинці. Військові поселення не виконали завдання створити військовий резерв, замість економії вони принесли збитки державному бюджету і в 1840-х рр. були ліквідовані.

● **Участь українців у війнах на боці Росії в XIX ст.** ● Війна Наполеона проти Росії, похід на Москву у червні–грудні 1812 р., відкривала деякі перспективи для українського національного відродження, які, на жаль, не використала тогочасна українська еліта. Саме тоді було сформовано велику кількість українських військо-вих частин для участі в бойових діях проти армії Наполеона. Невдовзі на території України були сформовані *Українська кінно-козацька дивізія, Лівобережні регулярні кінно-козацькі бригади (15 полків) та інші військові частини.*

Після закінчення війни на підставі спеціального указу імператора всі українські формування повернулися додому. Піші і кінні Полтавські і Чернігівські ополченські полки були негайно розформовані, і солдати знову стали кріпаками своїх поміщиків. А 15 Лівобережних кінно-козацьких полків загальною чисельністю 12,4 тис. козаків (з 18 тис., які пішли на війну) розформували 1816 року. Незадоволені своїм станом, вони в 1820–1825 рр. масово переселялися на Кубань.

Понад 50 тис. українських козаків стали основою Кубанського козачого війська.

● **Кримська (Східна) війна 1853–1856 рр.** ● Російська влада в скрутні часи ще кілька разів зверталась до ідеї відновлення українського війська. *Під час Кримської (Східної) війни в 1853–1856 рр.* росіяни знову сформували з українців бойові частини. Зокрема Волинський, Житомирський, Кременчуцький, Одеський, Подільський, Полтавський і Чернігівський полки. Після завершення війни ці полки у квітні 1856 р. було розформовано.

Іл. 25.2. Генерал М. Чайковський

Окрім гострої потреби у війську, Росія переслідувала ще й політичну мету — не дати можливості використати українців своєму супротивникові — Туреччині. Остання активно сприяла творенню козацьких загонів на території колишньої Задунайської Січі — Добруджі під орудою Мехмет Садик-паші (Михайла Чайковського). *Козацький полк (1400 воїнів) волинського шляхтича й турецького генерала М. Чайковського відіграв важливу роль у воєнних діях 1854 р.:* з його допомогою звільнено фортецю Сілістра на Дунаї, оточену російським військом, полк першим вступив до Бухареста після відступу росіян, а М. Чайковський якийсь час був військовим губернатором столиці Волоського князівства (*іл. 25.2*). Наприкінці 1854 р. загони М. Чайковського досягли р. Прута, по якій проходив кордон із Росією. М. Чайковський у спогадах писав, що планував відновлення Гетьманщини під турецьким протекторатом, а себе бачив гетьманом.

● **Військові реформи в Росії** ● Поразка Росії в Кримській війні спонукала уряд пришвидшити проведення назрілих реформ, зокрема і військових. Основним їхнім завданням було підвищення боєздатності армії шляхом переоснащення її найновішими видами зброї та збільшення чисельності підготовленого до бойових дій військового резерву.

З 1874 р. замість рекрутських наборів ввели *загальну військову повинність для чоловіків від 21 річного віку*. 25-літня військова служба змінювалася 6–7-літньою. Військові реформи передбачали навчання солдат усьому тому, що необхідно було для ведення сучасного бою. Суттєво змінювали підготовку офіцерських кадрів. Збільшили кількість військових навчальних закладів, які поділяли на 4 групи; вищі (академії), середні спеціальні і юнкерські училища, середні загальноосвітні (військові гімназії, кадетські корпуси) та нижчі (військові школи). Розширився доступ до військових вишів представників усіх верств населення. Покращилося санітарне забезпечення війська. Створювали масову армію європейського типу.

Участь українців у війнах Росії кінця XIX – початку XX ст. Реформована армія здобула перемогу в російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., узявши реванш за ганебну поразку в Кримській війні. Серед військ, що воювали проти турків, були укомплектовані українцями піхотні полки.

Зіткнення імперських інтересів Росії та Японії на Далекому Сході й бажання царського уряду послабити внутрішньополітичну напругу призвели до російсько-японської війни 1904–1905 рр. У цій війні початку XX ст. почали широко застосовувати скорострільну нарізну артилерію, магазинні гвинтівки, кулемети, міномети, протикорабельні міни й торпеди та панцирні кораблі. Їхнє застосування вимагало належної логістики, яку не могла забезпечити єдина залізниця, що з'єднувала центр Російської імперії з Далеким Сходом. Японська армія і флот продемонстрували кращу мобільність та організацію, висадили десант у Кореї і блокували російську військово-морську базу Порт-Артур на території сучасного Китаю.

Іл. 25.3. Роман Кондрате-нко, генерал-лейтенант російської армії

Більше 20 % загальноросійської кількості мобілізованих на війну солдатів становили українці. *Роман Кондратенко, генерал-лейтенант російської армії українського походження, військовий інженер, створив нову систему оборони Порт-Артура і керував обороною фортеці (іл. 25.3). Загинув під час бойових дій.*

Знищення російського військового флоту в протоці Цусіма, поразка сухопутної армії під Мукденом і падіння Порт-Артура показали неготовність російської армії й вищого командного складу до організації та ведення сучасної війни. Далися взнаки також віддаленість театру бойових дій від центрів постачання армії та флоту.

Українські збройні формування в Австрії Після першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. західноукраїнські землі виявились частиною імперії Габсбургів.

В Австрії військо формувалось з найманців-добровольців і рекрутів, яких набирали з нижчих верств населення. Відомо, що під час Наполеонівських війн на початку XIX ст. в австрійській армії служили 54 тис. галичан.

Галичани в складі австрійської армії брали участь у війнах імперії проти Сардинського королівства (1859 р.). Особливо відзначився 9-й піхотний полк, який рекрутувався в окрузі неподалік Львова, та 58-й піхотний полк із Станіславова (нині — Івано-Франківськ). У війні з Пруссією 1866 р. австрійська армія, зокрема й галицькі полки в її складі, зазнала поразки. Після цього аж до Першої світової війни (1914–1918 рр.) Австро-Угорщина не брала участі у великих збройних конфліктах. Це не завадило уряду провести реформи щодо організації, комплектування й переозброєння своєї армії. Напередодні Першої світової війни в ній було 415 тис. солдатів, а серед них 25 тис. українців.

1. Пригадайте з курсу історії України причини й наслідки антимосковського повс-тання І. Мазепи.
2. Які козацькі військові формування діяли на Півдні України після ліквідації Запо-різької Січі?
3. У чому різниця між рекрутством і загальною військовою повинністю?

ТЕМА 6. ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР.

§ 26. УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНЦІВ

Що вам відомо про український січових стрільців?

Створення легіону УСС Перша світова війна розпочалася 1 вересня 1914 р. як протистояння Антанти (Англія, Франція, Росія) і Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). У планах противників чільне місце належало завоюванню українських земель, які були театром жорстоких боїв. Українці змушені були воювати на боці російської (3,5 млн) та австрійської (250 тис.) армій за чужі інтереси і вести братовбивчу війну.

Іл. 26.1. Українські Січові Стрільці (УСС)

Іл. 26.2. Полковник Гриць Коссак зі старшинами полку УСС

У серпні 1914 р. уряд Австро-Угорщини дав змогу на добровільних засадах сформувати *легіон Українських Січових Стрільців (УСС)* (*іл. 26.1*). Для цього призначили 16 офіцерів-українців, серед яких були Дмитро Вітовський, Михайло Баран, Григорій Коссак та ін. (*іл. 26.2*). До *Стрия, що на Львівщині*, де формувався легіон, прибуло понад 10 000 добровольців. Проте дозвіл на легіон УСС дали лише 2,5 тис. осіб, адже австрійське командування хотіло бачити українців мобілізованими до імперської армії, де б вони «розчинилися» в масі солдатів інших національностей. Військову присягу складали двічі: уперше — загальну для всього австрійського війська, а вдруге — «свою», національно-патріотичну на вірність Україні.

Уже 3 вересня 1914 р. у Стрию січові стрільці склали присягу й залізницею вирушили на вишкіл у закарпатські села неподалік Мукачева. Ядро легіону становили активісти довоєнного січового, сокільського і пластового руху. Восени того ж року на Закарпатті було проведено військово-організаційне впорядкування легіону УСС, створено десять сотень (по 220 осіб у кожній), поділених між двома куренями під командуванням *Г. Коссака* (1-й курінь) і *М. Волошина* (2-й курінь) та півкуренем під командою *С. Шухевича*. Кожен курінь (батальйон) мав 4 піхотні сотні (роти). Сотні складалися з 4-х чот (взводів), чоти — з 4-х роїв (відділень) по 10–15 осіб.

Бойовий шлях легіону УСС Наприкінці вересня 1914 р. легіон вступив в оборонні бої з російськими військами в районі Верецького та Ужоцького перевалів Карпат, де *усуси* (від абревіатури УСС) бойове хрещення прийняли 25 вересня. Тут проти них вела наступ дивізія кубанських козаків.

Отож одразу ж проявилася й загальнонаціональна для українців / українок трагедія: адже змушені вони були битися один проти одного в лавах ворогуючих армій.

Ще запеклішими були бої в листопаді проти корпусів генерала О. Брусилова, які намагалися пробитися в Карпати. На початку квітня 1915 р. стрілецькі сотні куреня *В. Дідушка* зосереджувались у районі *гори Маківки*, природною перешкодою на шляху до Угорської низовини, куди прорівалися російські війська.

Російський цар Микола II у той час здійснював поїздку по Галичині, знайомлячись з новою російською провінцією. Командування Південно-Західного фронту вирішило ознаменувати «височайший» візит вагомою перемогою. Тому одній з найкращих російських дивізій під командуванням генерала В. Альфтана було наказано захопити Маківку. Російські війська 29 квітня артилерійським вогнем розпочали бої за гору Маківку (*іл. 26.3*). Перші два штурми російських військ були відбиті. Лише в результаті третього штурму 3–4 травня ціною тяжких втрат росіянам вдалося оволодіти Маківкою. У боях на Маківці загинули 42 стрільці, 76 були поранені, 35 потрапили в полон. Серед січовиків-оборонців Маківки траплялися й жінки, наприклад хорунжі *Олена Степанів* (*іл. 26.4*) і *Софія Галечко*, удостоєні срібних «Медалей за хоробрість». Олена Степанів — перша в світі жінка, яка офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера.

Іл. 26.3. Січові стрільці під російською артилерією

Іл. 26.4. Олена Степанів, хорунжа УСС

Добровольці усуси виявилися найстійкішими солдатами австрійської армії, яким доручали найвідповідальніші завдання. Генерал Ігнац фон Фляйшман писав в одному з наказів по дивізії, якою командував і в лавах якої перебували усуси, що «*вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишиться в історії слава їхніх хоробрих діл та лавровий вінок в історії їхнього народу*».

Далі курені УСС відзначились у боях під *Болеховом, Галичем, Завадовом і Семиківцями*. У травні — червні 1915 р. австрійські та німецькі війська прорвали оборону росіян і змусили їх залишити майже всю Східну Галичину. Наприкінці серпня курені УСС знову брали участь у запеклих боях на *Тернопільщині, між річками Серетом і Стрипою*. 2 листопада 1915 р. стрільці ліквідували прорив росіян на *м. Бережани*. У боях на схилах гори Лисоня полк УСС втратив убитими, пораненими й полоненими понад 1000 старшин і стрільців. Після цього полк УСС аж до травня 1916 р. перебував у тилу на відновленні.

У червні 1916 р. розпочався наступ російських військ. Разом з усім фронтом від Стрипи відступив і стрілецький полк, закріпившись під Бережанами в районі Лисоні. Два місяці — серпень і вересень — на цьому

рубежі безперервно точилися запеклі бої. Коли ж було розгромлено сусідні частини, полк УСС опинився в оточенні. Півтори сотні старшин і стрільців полягли у тих боях, близько 1000 потрапили в полон. Лише 150-ти стрільцям та 16-ти старшинам удалося вирватися з оточення.

Під час наступу росіян у жовтні 1916 р. у складі УСС була сформована *Гуцульська сотня* з добровольців — мешканців Гуцульщини й Буковини для ведення партизанської боротьби в тилу російської армії в Карпатах. Нараховувала 180–250 стрільців, підстаршин і старшин — переважно гуцулів із тодішньої Коломийської округи та навколишніх повітів. Гуцульська сотня вела бої з російськими підрозділами, в основному, на Румунському фронті.

Основну частину полку УСС перевели на недавню підросійську Волинь, для поповнення. Скориставшись цим, січові стрільці відразу розпочали велику освітню роботу. Так, вони організували близько 100 українськомовних початкових шкіл і працювали там учителями. Після переформування полку в лютому 1917 р. січовики повернулися на фронт під м. Бережани. На початку липня 1917 в бою під *с. Конюхи*, під час т. зв. Офензиви (наступу) Керенського, в полон потрапила значна частина Легіону УСС. Полонені старшини і стрільці були вивезені на територію Російської імперії та розміщені у таборах. Після Лютневої революції в Росії та невизначеності періоду двовладдя полонені усуси різними способами залишали табори й зібрались у Києві. Тут з ініціативи старшин колишнього Легіону в листопаді 1917р. був сформований *Галицько-Буковинський курінь* січових стрільців як частина Збройних сил Української Центральної Ради. До командного складу увійшли здебільшого старшини із Легіону УСС: Є. Коновалець, А. Мельник, Р. Сушко, В. Кучабський, Р. Дашкевич, Ф. Черник та ін.

Іл. 26.5. Сотня січових стрільців під час військово-вої підготовки. Київ (1918 р.)

Ідейно стійкі, мотивовані до боротьби за самостійну соборну українську державу січовики (600 вояків) охороняли УЦР, її голову — М. Грушевського, штаб Київського військового округу. У січні–лютому 1918р. курінь брав участь в обороні столиці від російських більшовицьких військ М. Муравйова та придушенні антиукраїнського більшовицького повстання в Києві, центром якого був завод «Арсенал». У березні 1918р. курінь реорганізовано в *полк Січових стрільців* кількістю 3000 бійців, більшість із них були галичани і буковинці (*іл. 26.5*). Командував полком *Є. Коновалець*, а начальником штабу був *А. Мельник*. Після приходу до влади Директорії восени 1918 р. утворено Окремий корпус січових стрільців, який входив до складу Армії Української Народної Республіки.

Таким чином, на території України з'явились два військових формування з назвою «Українські січові стрільці». Одні в охопленій революцією Наддніпрянській Україні, другі – у складі австрійської армії Центральних держав.

У лютому 1918 р. після підписання Берестейського миру між УНР і Центральними державами галицькі січовики разом з австро-німецькими частинами вирушили в похід на східну Україну. Їх місцем дислокації стала Херсонщина. На початку жовтня 1918 р. полк УСС було переведено на Буковину, у Чернівці. З проголошенням ЗУНР у листопаді 1918 р. полк було передислоковано до Львова, де він став ядром *Української галицької армії* (УГА).

Січові стрільці, узявши активну участь у Першій світовій війні, стали основою майбутньої української армії на західноукраїнських землях, й однією із найбоєз-датніших частин Армії УНР, яка до 1921 р. вела важку боротьбу, відстоюючи за-воювання української революції. Сам факт існування УСС, їхня боротьба з ро-сійськими військами мали велике національно-пропагандистське значення. Ла-мався двохсотлітній стереотип українця-солдата російської армії. Росіянин на полі бою тепер був ворогом. Відроджувалась історична свідомість і традиції козацької слави, утверджувались ідеї визволення і возз'єднання України. До складу УСС входили студенти, молоді вчителі, інженери, еліта української молоді. Із січовиків вийшла ціла плеяда українських політиків наступного історичного періоду — міжвоєнного часу. У середовищі січовиків розпочалось створення новітнього українського військового словника, термінології, солдатського фольклору, пісень та музики, які досі допомагають бійцям ЗСУ.

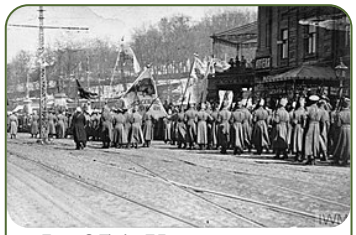
1. Як був створений Легіон Українських Січових Стрільців?
2. Опишіть бойовий шлях Легіону УСС.
3. Чому героїчна боротьба січових стрільців мала велике національно-пропагандистське значення?

§ 27. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Пригадайте з історії етапи української революції 1917–1922 рр.

Доба Української Центральної Ради Перший етап Української революції розпочався відразу після повалення самодержавства в лютому 1917 р. в Петрограді. У березні в Києві було створено зародок майбутнього національного представницького органу — Українську Центральну Раду (УЦР). У багатьох містах колишньої імперії відбувалися мітинги та демонстрації українців, наростало національне піднесення, усвідомлення своєї окремішності.

Після Всеукраїнського національного конгресу УРЦ з київської організації перетворилася на загальноукраїнську. На фронті у той час ішов процес «українізації» армії. Створювались українські національні військові частини в складі Російської імператорської армії та флоту (*іл. 27.1*).

Іл. 27.1. Українізовані війська в Києві, 1917 р.

Ухвалений 23 червня 1917 року *І Універсал Української Центральної Ради*, яким вона перебирала на себе державні функції та оголосила курс на автономію України, викликав величезний резонанс в Петрограді. Автономна Україна мала включати території 9 губерній, де українці становили більшість населення.

16 липня 1917 року на відкритому засіданні Центральної Ради Володимир Винниченко урочисто виголосив *ІІ Універсал*, у якому фіксувалися компромісні домовленості між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом Росії про визнання Петроградом Генерального секретаріату Центральної Ради органом «найвищої краєвої влади Временного правительства на Україні». По суті це означало крок до визнання права України на автономію. Натомість УЦР брала на себе зобов'язання утриматися від «самовільного здійснення автономії України до Всеросійських Установчих зборів».

Після більшовицького збройного перевороту у жовтні (за новим стилем у листопаді) 1917р. і захопленні ними влади, Росія перейшла від демократичного шляху розвитку до однопартійної диктатури і створення передумов громадянської війни. *Українська Центральна Рада* засудила переворот і наголосила, що влада має належати усім демократичним силам, а не лише більшовикам і не визнала самопроголошеного більшовицького уряду— *Раду народних комісарів*. Тоді більшовики спробували захопити владу в Києві. Однак збройний виступ 6 тис. їхніх прихильників придушили вірні *Тимчасовому урядові* російські війська, а також три українські козацькі полки, *Сердюцький полк* та делегати *ІІІ Всеукраїнського військового з'їзду*.

Після придушення більшовицького заколоту російські частини, витіснені українцями, покинули *Київ* і виїхали *на Дон*, де почали гуртуватись антибільшовицькі сили. Київ перейшов під контроль УЦР. 20 листопада своїм *ІІІ-м Універсалом вона проголосила створення Української Народної Республіки*.

У грудні більшовицький уряд Росії (Радарком) направив ультиматум Центральній Раді. В ньому йшлося по суті про безумовне визнання більшовицької влади на території України та втягнення її у громадянську війну. У той же час Радарком вимагав організувати негайне постачання зерна з України у промислові центри Росії. Українці відхилили вимоги і звинуватили росіян у розпалюванні ворожнечі. Раднарком, своєю чергою, оголосив Центральну Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні».

7 січня 1918 року більшовики *оголосили загальний наступ на Україну*. У середині січня 1918-го вони встановили контроль майже на всьому Лівобережжі та просувалися на Київ. За таких умов 22 січня 1918 року Українська Центральна Рада *IV Універсалом проголосила незалежність Української Народної Республіки*. У Четвертому Універсалі уряд УНР закликав до боротьби з більшовицькими військами.

Після захоплення Полтави, вздовж залізниці на захід наступала більшовицька так звана 1-а Революційна армія, а з Гомеля на Бахмач – 2-а. Саме там, де сходилися дві залізничні колії, вони планували об'єднатися.

Тривалий час найбоєздатнішою українською частиною на Чернігівщині був бойовий відділ 1-ї Української військової юнацької школи сотника *Аверкія Гончаренка*. Спільно з іншими військовими підрозділами та добровольцями 25–27 січня вони героїчно обороняли вузлову залізничну станцію Бахмач. Однак під загрозою оточення оборонці змушені були відступити до станції Крути, де почали укріплюватися.

28 січня у Бахмачі обидві радянські армії з'єдналися. Командував ними *Михайло Муравйов*. Більшовики почали рухатися в бік Києва.

На підступах до столиці Муравйов закликав: «*Наше бойове завдання — взяти Київ... Жаліти київських мешканців нема чого, вони терпіли гайдамаків – нехай знають нас і одержать відплату. Жодного жалю до них! Кров'ю заплатять вони нам. Якщо треба, то каменя на камені не залишимо*».

Проте вже наступного дня на станції Крути їхній наступ зупинили українські частини, до яких підійшло підкріплення – учні Київської юнацької військової школи імені Богдана Хмельницького та Помічного студентського куреня Січових стрільців (18–20-річні юнаки з Університету святого Володимира, Українського народного університету, Київської гімназії Кирила та Мефодія). Здебільшого *вони були не готовими до військових дій і мали погане озброєння*. До курсантів юнацької школи, студентів і гімназистів приєдналися близько 80 добровольців із підрозділів Вільного козацтва з Ніжина.

29 січня 1918 року на залізничній платформі в Крутах перебувало до 520 українських вояків, юнаків і студентів, *озброєних 16 кулеметами та однією гарматою*. Росіяни *вдесятеро переважали, мали бронепотяг та артилерію*.

Військами УНР під Крутами командував Аверкій Гончаренко. Завдяки вигідній позиції і героїзму, українцям вдалося завдати росіянам значних втрат і стримати наступ до темряви. Потім, під тиском ворога, українські бійці організовано відступили до ешелонів і вирушили в бік Києва, руйнуючи за собою залізничні колії. Але одна студентська чота – 27 хлопців, заблукавши в темряві, повернулися до станції Крути, яка на той час уже була зайнята більшовиками. Вони потрапили в полон. Хлопців катували, а потім стратили. Згодом майже всіх героїв поховали на Аскольдовій могилі в Києві.

Українців під Крутами загинуло, за різними оцінками, 70–100 осіб.

Втрати більшовицьких військ сягали 300 вояків.

Завдяки звитязі та сміливості українських вояків ворожий наступ більшовиків на Київ було зупинено на кілька днів, коли тривали переговори між Українською Народною Республікою і країнами Четверного союзу. Важливо було, аби на той момент українська столиця перебувала. під контролем Центральної Ради. 9 лютого 1918 року Брестський мирний

договір було підписано. Він означав визнання самостійної Української Народної Республіки суб'єктом міжнародних відносин, а її армія отримала підтримку німецької та австро-угорської армій у боротьбі з більшовиками

Тим часом 4 лютого 1918 року більшовицькі війська Михайла Муравйова підійшли до Києва. Під гуркіт гармат Центральна Рада приймала важливі закони — про ліквідацію права власності на землю та демобілізацію.

Через два дні почався масований артилерійський обстріл, ще через 3 дні муравйовці ввірвалися у місто. 11 лютого 1918 року більшовики проголосили в Києві Українську Робітничо-Селянську Республіку та її Народний секретаріат.

У квітні 1918 року завдяки підтримці німецьких та австро-угорських військ (відповідно до Брестського договору) українці звільнили від більшовиків майже всю Україну. Отже, *бій під Крутами став боєм за майбутнє України*.

● **Розбудова збройних сил Української Центральної Ради** ● Процес розбудови збройних сил Української Центральної Ради поділяють на два етапи.

Перший етап, що охоплював період дії Тимчасового уряду (березень–жовтень 1917 р.), характеризувався розгортанням українського військового руху, пошуком моделей його розвитку та створенням відповідної правової бази.

Ініціатива розбудови українських збройних сил виходила від утворених у березні 1917 р. Українського військового клубу ім. П. Полуботка та Українського організаційного військового комітету, які бачили цю проблему в площині українізації, тобто утворення українських військових формувань у складі Російської імператорської армії з метою подальшої розбудови на їх основі українських національних збройних сил. 1 квітня 1917 р. створено 1-й Український полк ім. Б. Хмельницького. Ідеї українізації російської армії і Чорноморського флоту підтримав *Перший Всеукраїнський військовий з'їзд* (травень 1917 р.), який для практичного проведення такої роботи висловився за створення тимчасового Українського Генерального військового комітету при УЦР.

Лінію на створення українських збройних сил підтримав *Другий Всеукраїнський військовий з'їзд* (червень 1917 р.), документи якого за змістом і політичною спрямованістю мало чим відрізнялися від резолюцій першого військового форуму. Однак тепер з'явилися вимоги про те, щоб рекрути з України відбували військову повинність тільки в її межах, про повернення з армії вчителів тощо. Український Генеральний військовий комітет набув організаційного статусу: затверджено положення про його склад, права і обов'язки.

З утворенням Генерального секретаріату питання військового будівництва мало б координувати Генеральне секретарство військових справ. Однак незабаром Інструкцією Тимчасового уряду військове відомство було вилучене зі складу Генерального секретаріату, а справа військового будівництва й надалі зосереджувалася в руках Українського Генерального військового комітету, якому за цих умов вдалося чимало зробити в плані

розвитку української військової освіти (відкриття двох шкіл підпрапорщиків і українських відділів при інженерній та артилерійській школах) та українізації війська в цілому.

Іншим напрямом у будівництві збройних сил на цьому етапі стало «*Вільне козацтво*», (з квітня 1917 р.), коли постала потреба у створенні територіальної оборони для охорони і підтримки правопорядку. У цей час значно зросла чисельність мародерів і дезертирів з колишньої царської армії. Добровільні військово-міліцейські формування були необхідні населенню в умовах дезорганізації й ослаблення влади після Лютневої революції в Росії. УЦР намагалася взяти під свій контроль«*Вільне козацтво*», починаючи з кінця серпня й у вересні 1917 р. Для організації за єдиним планом загонів «Вільного козацтва» при Українському генеральному військовому комітеті був створений спеціальний відділ, який спочатку був переданий під керівництво Генерального секретаря внутрішніх справ, а пізніше — до міністерства військових справ. Причиною перепідпорядкування було активне залучення «Вільного козацтва» до боротьби з червоногвардійцями.

«Вільне козацтво» мало військову структуру з відповідним старшинством. Основу військових формувань становили сотні (у селах), курені (у волостях), полки (у повітах). У межах губернії діяли коші. Відповідно до стародавніх традицій були заведені виборні старшинські посади: сотник, курінний отаман, кошовий отаман, наказний отаман, а кожному з них допомагали осавули, писарі, судді та обозні. Кожен козак повинен був потижнево проходити вишкіл, негайно виконувати всі розпорядження козацької старшини.

Головою військових формувань «Вільного козацтва» був обраний *П. Скоропадський.*

Єдиних одностроїв та відзнак «Вільне козацтво» не мало, а *використовувало традиційний козацький одяг — жупан, козацькі шаровари, черкеску, шапку із шликом.*

Це ще раз підтверджує, що *«Вільне козацтво» було стихійним виявом патріотизму, національної свідомості українців / українок, могутній потенціал якого Центральна Рада, через свої помилки і прорахунки в розбудові української державності, не змогла використати.*

Другий етап розпочався із проголошення III Універсалом Центральної Ради *Української Народної Республіки*. Наявність військової загрози Україні від російського більшовицького режиму змусили керівництво УНР вжити реальних заходів щодо військового будівництва. Одним із найбільш важливих кроків у цьому напрямі було створення Генерального штабу української армії, який складався з таких відділів: *організаційного, загального, зв'язку, артилерійського, постачання армії, військових шкіл, військово-політичного, військово-комісарського та інспекторату артилерії.*

За умов військової загрози суттєвою перешкодою в розбудові збройних сил залишалася ідеологізація державного життя країни й перенесення партійного лобізму на питання державотворення. Оскільки саме соціалістичні партії встановлювали політичний тон у Центральній Раді, неважко зрозуміти її зневажливе ставлення до проблем утворення постійних обо-

ронних інституцій в Україні. Така позиція Ради була підкріплена відповідною правовою базою й реорганізацією органів військового управління.

Одним із перших нормативно-правових актів, що відкидав ідею постійного війська як засобу панування буржуазії й передбачав після закінчення військових дій пере-формування армії в народну міліцію, був *Статут української народної армії*, який констатував, що обов'язком кожного громадянина УНР є захист рідного краю, життя та добробуту його мешканців від нападу ворогів. Для всіх, хто перебував у лавах армії УНР, встановлювалась єдина назва — козак. Звання офіцера скасували й встановили «*назви козаків на посадах*»: козак, ройовий, чотар, бунчужний, півсотенний, сотник, курінний, осавул, полковник, отаман бригади, отаман дивізії, отаман корпусу тощо. На посади від козака до курінного вояків призначали наказом отамана частини, а на посади від осавула й вище — наказами по Генеральному військовому секретарству.

У Статуті зазначалося, що службові обов'язки козаків визначає не старшина, а рідний край, і саме тому козак має їх виконувати чесно і щиро та лише в межах своєї посади. Цікаво те, що козакові надавалось право не виконувати накази старшини, якщо вони суперечили законам УНР і могли завдати їй шкоди. Козак мав вислухати наказ мовчки, а якщо з'явиться сумнів щодо його законності, перепитати командира про розпорядження, але після відповідного пояснення й підтвердження старшини негайно його виконувати або доповісти вищому керівнику. Відповідальність у такому разі покладали на того, хто віддавав наказ. Необґрунтована відмова від виконання наказу, лінивство, пияцтво, азартна грошова гра, запізнення на службу вважали військовими злочинами. У бою отаман мав право примушувати вояків до виконання своїх наказів силою.

Статут установлював особливу форму. Козаки українізованих частин мали блакитні суконні погони, обшиті жовтим кантом, а на комірах — накутники, на яких були позначені рід військ і номер частини. Відзнаки старшини закріплювали на правому рукаві. Для неукраїнізованих підрозділів були чинними погони захисного кольору і тимчасова форма.

У Статуті йшлося також про виборні військові ради, яким належала вся дисциплінарна влада, надавалось право мотивованого відводу осіб командного складу, а також атестації вояків. Окрім військових рад, порядок в армії мали підтримувати військові суди.

Прийнятий військовий статут був важливим правовим документом, який відіграв значну роль у розбудові армійського життя, хоча й залишив поза своєю увагою багато сторін військової діяльності. Нова його редакція, що була прийнята 10 лютого 1918 р. під назвою «*Статуту Осібної Армії УНР*», успадкувала основні положення попередньої.

Відповідно до прийнятого Центральною Радою Закону «*Про утворення Українського Народного війська*», українське військо створювалося для захисту рідного краю від зовнішнього нападу.

Згідно із цим законом, *військо мало бути демобілізоване, а з його демобілізацією регулярна армія ліквідовувалася повністю*. Документ передбачав лише перші кроки в цьому напрямі, а подальші дії мали бути визначені в законі про народну міліцію, розроблення якого покладалось на Генеральне секретарство військових справ. Затверджувався територіаль-

ний міліцейський принцип комплектування військ. Спочатку на добровільних засадах проводився набір інструкторів, які формувалися в сотні, курені, полки, дивізії, корпуси. Після відповідного вишколу вони повинні були проводити підготовку населення до служби в армії, яка для громадян була необов'язковою. Тільки у випадку війни оголошувалася мобілізація їх для оборони держави.

Такий підхід до комплектації й формування армії знову засвідчив ілюзорність подібних планів й нерозуміння керівництвом УНР необхідності на той час розбудови регулярної армії. Положення самого Закону були досить демократичними. Так, замість армії, яка комплектувалася на основі загальної військової повинності, була зроблена спроба створити професійну найману армію. Однак це не відповідало реаліям тих часів.

Відповідно до реалізації концепції розбудови нерегулярної армії відбулися й певні зміни в структурі Генерального секретаріату військових справ, при якому створювали низка важливих органів: *Головний комітет по відстрочках від призову на військову службу громадян України й Комітет по демобілізації армії*.

Іл. 27.2. Перша Українська (синьожупанна) дивізія

З поверненням Центральної Ради до Києва у березні 1918р. змінилася її військова концепція. Згідно з опрацьованим новим планом, організація постійної армії мала б здійснюватися на основі територіального набору. Структурно українська армія мала складатися з кількох корпусів піхоти і 4–5 дивізій кінноти (*іл. 27.2*). Розроблялися й інші запізнілі заходи, спрямовані на формування регулярної армії, зокрема план призову, який мав розпочатися восени, питання соціального захисту військовослужбовців тощо. Цікаво, що, незважаючи на майже повне зруйнування в лютому–квітні збройних сил УНР, темпи розширення бюрократичної машини військового управління зростали.

Військове будівництво, що традиційно вважається однією з найслабших сторін у державотворчій діяльності Центральної Ради, продовжувало зазнавати чималого ідеологічного пресу. Соціалістичні партії, що входили до Центральної Ради, були переконані, що регулярні збройні сили не потрібні демократичній державі, що вони відімруть після перемоги соціалізму. А тому панівною у військовому будівництві залишалася концепція «народного війська» на міліцейській основі. І лише з великим запізненням Центральна Рада усвідомила нагальну потребу створення регулярної армії. Закладені правові основи військового будівництва свідчать про достатньо високий рівень його нормативно-правового забезпечення.

1. Що передбачали I, II та III Універсали Центральної Ради?
2. Що характерне для першого етапу розбудови збройних сил Центральної Ради?

3. Чому Статут української народної армії був важливим військово-правовим документом?
4. Чому військове будівництво вважається однією найслабших сторін у державотворчій діяльності Центральної Ради?

§ 28. УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ

Що вам відомо про Українську Галицьку Армію?

Створення УГА Назву *Українська Галицька Армія* ця структура отримала після вимушеного об'єднання з Добровольчою армією генерала Денікіна. Зародком УГА були Легіон УСС та підрозділи австро-угорської армії, сформовані з українців, що підпорядковувалися Українській Національній Раді Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР.)

Іл. 28.1. Дмитро Вітовський, полковник, начальний комендант УГА

Листопадову революцію (Листопадовий чин, Листопадовий переворот) у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. у Львові здійснили очолювані *Д. Вітовським* вояки та старшини (*іл. 28.1*), зміцнені куренями УСС з Герцогства Буковина. Регулярний характер УГА підтверджував закон Української Національної Ради від 13 листопада 1918 р. «Про загальний обов'язок військової служби громадян ЗУНР», на основі якого були проголошені в листопаді розпорядження Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС) про військово-територіальний поділ ЗУНР, організаційну схему УГА та мобілізацію до УГА чоловіків-українців віком 18–35 років. Територію ЗУНР (без Карпатської України) поділено на три військові області: Львів, Тернопіль і Станіславів, а з них кожну на 4 військові округи (по 5–8 повітів). На чолі кожної з них був *окружний військовий комендант*, що відповідав за набір новобранців, їхній вишкіл і поповнення армії боєздатними частинами.

Командування УГА За військові справи в ЗУНР відповідав ДСВС, що діяв до 9 червня 1919 р. та поділявся на Військову канцелярію ДСВС і 16 відділів. Після проголошення диктатури Західної області УНР (ЗО УНР) функції ДСВС перейшли частково до *Начальної Команди УГА*, а частково до новоутвореної *Військової канцелярії диктатора*. Утворена у травні 1919 р. *Команда Запілля*, що перебрала тимчасово функції ДСВС, увійшла в червні до *Етапної Команди УГА*.

Формально спочатку верховним головнокомандувачем УГА був *голова УНРади*, якому допомагала Начальна Команда Галицької Армії (НКГА) з функціями генерального штабу. Її очолював *Начальний комендант УГА*, з червня 1919 р. — *Начальний вождь (головком) з помічником — началь-*

ником генштабу (Генеральної Булави).

НКГА керувала операціями УГА та очолювала всі частини УГА, розташовані на фронті. Усіма тиловими окружними командами керувала ДСВС. НКГА поділялася за австрійським зразком на оперативний і організаційно-матеріальний відділи. У червні 1919 р. НКГА реорганізовано: її поділено на Оперативний штаб, Головний відділ фронту і Етапну команду. Зі скасуванням ДСВС НКГА підлягали також усі запасні, вишкільні та обозні частини.

● **Військові формування УГА** ● Перші польові частини УГА створилися стихійно проти повстання польських боївок у Львові та нападу польських військ на Галичину. 13 листопада до галицьких частин приєднався козацький загін ім. І. Гонти, який складався з добровольців із Наддніпрянської України. На 21 листопада 1918 р. в українських військових підрозділах ЗУНР налічувалося 161 старшина і 4517 стрільців. Під час формування Галицької армії гостро відчувався брак професійних старшин. В австрійській служила значна кількість старшин-українців, але здебільшого це були старшини запасу нижчого рангу. Старшин вищих рангів, особливо штабних, із вищою військовою освітою, практично не було. До кінця грудня 1918 р. ГА була мішаниною різних військових груп регулярного, напівпартизанського і навіть партизанського характеру, які обороняли Львів або діяли на шляхах наступу польських військ. Ці групи мали різну назву і дуже різнорідний склад. Залежно від місцевих умов, це були самостійні полки, курені, навіть самостійні сотні. У грудні 1918 р. в ГА було 15 бойових груп, різних за кількістю й складом. Командири цих військових підрозділів призначені в різний час різними командними структурами.

Найсильнішими були групи «Наварія», «Старе Село», «Схід». На північних кордонах ЗУНР для відбиття польської агресії створено групу «Північ»; на південно-західних Обласна Команда в Стрию очолювала різні групи, що створилися самостійно на західному фронті. Усі ці групи не створювали суцільного фронту, рідко мали зв'язок з НКГА і ще рідше між собою.

Іл. 28.2. Солдати Української Галицької армії

У грудні 1918 р. всі польові формування підпорядковано командуванню НКГА, а впродовж січня-лютого ГА реорганізовано в 3 корпуси по 4 бригади, що складалися зазвичай з 3–6 куренів піхоти (у деяких бригадах, об'єднаних у 2 полки), однієї кінної сотні, одного польового гарматного полку з 4–6 батарей, однієї саперної сотні, частин зв'язку та допоміжних відділів і служб (*іл. 28.2*).

Ця організаційна схема УГА збереглася до кінця її існування. Інші бригади не можна було створювати через брак старшин і бойового спорядження.

Назви корпусів і бригад мали порядкові номери, а бригади, окрім числа, отримували ще й назву тієї місцевості, де вони починали формуватися,

наприклад, «2-га Коломийська бригада». Начальна Команда УГА знаходилась у м. Ходорові, де остаточно було сформовано два відділи — оперативний та організаційно-матеріальний. *До оперативного належали підвідділи: оперативний, зв'язку, розвідки, летунства (авіаційний), автомобільний, персональний та ін. Аналогічно організовано штаби корпусів і бригад.*

Найчисленнішою в УГА була *піхота*, озброєна гвинтівками та карабінами (*іл. 28.3*). На польському фронті на 1000 багнетів піхоти припадало 25 шабель кінноти та 8 гармат. Основною бойовою одиницею піхоти був курінь, у складі якого були 4 сотні. Сотні містили чоти (чети), а до кожної чети долучали скорострільну сотню (або чету). Наддніпрянські курені мали по 3 стрілецькі сотні й 1 кулеметну (8 кулеметів). Українська піхота відзначалася витривалістю, була краща в наступі і рукопашному бою, ніж в обороні. Проте їй завжди бракувало набоїв, і тому вона часто змушена була залишати позиції і відступати. У цих випадках піхоту рятувала *артилерія*, яка вважалась найкращою з усіх армій Східної Європи.

Іл 28.3. Вояк Галицької армії, кінець літа – осінь 1919 р.

Кіннота, незважаючи на її широкі можливості в рухливій війні, не відігравала в УГА великої ролі, бо в ДСВС панувала доктрина позиційної війни, у якій кінноті не надавали значення. Тільки з ініціативи генерала О. Грекова під час першого відступу УГА в червні 1919 р. було створено Кінну бригаду у складі 2 полків, а в липні перший полк кінноти 1 корпусу — разом близько 1340 шабель.

Вояк Галицької армії, кінець літа – осінь 1919 р.

Іл. 28.4. Петро Франко

Авіація була організована з авіаційного відділу, що його організував сотник *Петро Франко* (*іл. 28.4*). За допомогою висококваліфікованих пілотів колишньої російської армії було організовано авіаційний полк, що складався з 3 авіаційних сотень, авіашколи, технічної сотні та сотні обслуги. Матеріально-технічну базу летунського підрозділу становили літаки й оснащення, залишені австрійською і німецькою арміями. Уже сам факт наявності бойової авіації підтверджує, що Українська Галицька Армія була насправді сильною, організованою армією. На польському фронті українська авіація мала перевагу над польською, яка негайно зникала з повітря, щойно був помічений український літак. Причиною була не кількісна перевага, а якісна підготовка українських літунів, що навіть на гірших машинах перемагали польських.

Панцерна зброя УГА налічувала два–три панцерні автомобілі і два панцерні потяги, які успішно воювали на Львівському та інших фронтах. На Наддніпрянщині УГА й Армія УНР мали тільки три здобуті від більшовиків сучасні панцерні потяги.

УГА мала *9 саперних сотень*, які формував і вишколював Запасний са-

перний курінь у Чорткові, пізніше реорганізований на Технічний курінь.

● **Військові дії УГА** ● Після відступу зі Львова на сході від міста була створена *група «Схід»*, на півдні — *«Старе Село»*. До їхнього складу входив полк Українських січових стрільців. З цих груп пізніше сформувався ІІ корпус Галицької армії. З військових підрозділів, які діяли проти польських відділів, що намагалися зі Львова прорватися в північну частину Галичини, сформовано *групу «Північ»*, підгрупи якої стали ядром 1-го корпусу УГА. Поблизу Перемишля створено *групу «Південь»*, до якої входили практично самостійні бойові групи, що згодом стали ядром ІІІ корпусу УГА.

Підготовка до загального наступу на Львів почалася у другій декаді грудня 1918 р. Безпосередньо в наступі мали бути задіяні групи «Старе Село» і «Щирець». Початок операції було призначено на 27 грудня.

Однак унаслідок «витоку» інформації польські війська діяли рішучіше і за листопад–грудень 1918 р. зайняли 10 з 59 повітів, у яких на початку листопада була проголошена ЗУНР. Повторний наступ на Львів був призначений на 11 січня. Проте поляки знову випередили війська УГА і провели контрнаступ, захопивши значну частину Львівщини.

Незважаючи на чисельну й технічну перевагу польського війська, за 248 днів війни УГА мала також і перемоги. Але остаточній перемозі галицького війська у першому наступі під Вовчухами в лютому 1919 р. (так звана «*Вовчухівська операція*»), коли практично завершилося оточення Львова, перешкодила Місія Антанти, яка в дуже поганій ситуації для поляків оголосила перемир'я і просування частин УГА було зупинено.

Великий польський наступ уздовж всього фронту розпочався 14 травня, коли поляки, усупереч зобов'язанням перед Антантою, кинули проти УГА шість добре озброєних дивізій генерала Галлера. Під натиском переважаючих сил ворога частини УГА були змушені відступати на схід. Трикратна польська перевага на південному фронті створила безвихідну ситуацію на Прикарпатті. Частини І-ої Гірської бригади і група «Глибока» втратили зв'язки з головними силами і були змушені перейти на Карпатську Україну, де й були інтерновані.

Продовжуючи вести запеклі бої на фронті, Галицька армія була перетворена в бойову силу загальною чисельністю близько 60 тис. бійців. Проте відсутність регулярного матеріального забезпечення та поповнення особового складу, недостатній вишкіл новобранців та брак вищих старшин значно послаблювали її боєздатність. Важка ситуація ще погіршилася, коли 24 травня румунське військо ударило по тилах УГА і почало займати Покуття разом з Коломиєю і Снятином. УГА була затиснута в невеликий трикутник біля Чорткова на південному сході Галичини.

6 червня 1919 р. УГА, зібрана в південно-східному трикутнику Галичини, здобула перемогу під Чортковом і перейшла в наступ. 9 червня командувачем 25-тисячної Галицької армії був призначений генерал О. Греков, який разом з групою старшин підготував план наступальної операції в напрямку Чортків — Львів. 25 червня 1919 р. УГА в ході *Чортківської офензиви* оволоділа Ожидовом і Белзцем. Стомлена тритижневим насту-

пом і відчуваючи постійний брак набоїв, УГА перейшла до оборони. За три тижні наступу здобуто значні успіхи, які не можна було закріпити через повний брак воєнного спорядження в УГА, в основному піхотної амуніції.

28 червня польське керівництво перекинуло на Галицький фронт кілька добре озброєних дивізій під керівництвом маршала Пілсудського. Було прорвано фронт I і II корпусів, розпочався другий відступ УГА до Збруча, а польська армія, прорвавши фронт Галицької армії, перейшла в контрнаступ, який закінчився переходом УГА через р. Збруч. На територію УНР перейшло 49 800 старшин і вояків при 603 кулеметах і 187 гарматах. У складі УГА були також бригади, створені під час Чортківської офензиви, з яких деякі вже брали участь у боях.

25 липня 1919 р. частини II Галицького корпусу вийшли на антибільшовицький фронт, а за ним 2 серпня і вся УГА. 12 серпня почався наступ об'єднаних українських армій на Київ та Одесу. *До кінця серпня 1919 р. українські армії звільнили від більшовиків 72500 кмI території і 6,5 млн населення УНР*. Похід на Київ закінчився 30 серпня здобуттям Києва і зустріччю з Добрармією генерала Денікіна. Проте згодом під натиском більшовицьких військ розпочався відступ обох українських армій на захід.

25 жовтня 1919 р. під час спільної наради представників ЗУНР та УНР з'ясувалось, що в строю залишалось 7000 вояків УГА. Внаслідок епідемії тифу, відсутності постачання різко знизилась дисципліна, зросло дезертирство. Старшини-фронтовики вимагали покінчити з війною, вступити в переговори з Денікіним чи Червоною Армією.

У другій половині листопада 1919 р. кількість хворих не зменшувалась, надавати медичну допомогу було вкрай складно через розкиданість на значних просторах.

Причиною воєнної катастрофи УГА, яка сталася згодом, не були воєнні перемоги ворога, а жахлива епідемія тифу та інших інфекційних хвороб, які вивели з армії до 90 % складу, так що в листопаді 1919 тільки 7 % воїцтва УГА могли лишитися на фронтовій лінії.

Іл. 28.5. Старшини штабу III-го корпусу УГА в таборі військовополонених у м. Тухоля. Польща. 1920 р.

Унаслідок цього 17 листопада в Одесі відбулося підписання сепаратного договору між УГА та Збройними силами Півдня Росії і перехід УГА під командування Денікіна. Галицька армія переходила на бік Добровольчої армії, але її не могли використовувати проти Армії УНР. *Галичани зберігали внутрішню автономію та невтручання білих у призначення командного складу; січові стрільці не були визнані частиною Галицької армії; галицький уряд продовжував свою діяльність; вирішення політичних питань відкладалось на майбутнє*.

Після розгрому Добрармії військами більшовиків і Н. Махна частини Червоної армії окупували райони розташування галицьких бригад, що

примусило УГА перейти у підпорядкування більшовиків і стати *Червоною Українською Галицькою Армією*. Більшовики ліквідували вищий командний склад УГА, заборонили український Гімн, національну символіку і відзнаки.

Остаточно УГА вийшла з боїв, коли у квітні 1920 р. дві колишні галицькі бригади покинули Червону армію й перейшли до Армії УНР, що була в союзі з польським військом. *Після поразки у війні з більшовиками та розриву союзу поляків із С. Петлюрою галицькі формування роззброїли й інтернували в Польщі. (іл. 28.5). Частина УГА прорвалась до Чехословаччини, де також була роззброєна й інтернована.* Більшість старшин і стрільців *ЧУГА*, які залишились у шпиталях і тилових частинах на території, контрольованій більшовиками, були заарештовані, вивезені у табори в Росії та знищені. *УГА як військова структура зникла.*

УГА була добре організована, дисциплінована й боєздатна. Бездоганна дисципліна відзначалася високою національною свідомістю старшин і вояків. Слабкістю УГА була нестача старшин, зокрема вищого ступеня. Престиж старшин УГА був високий, бо вони здебільшого мали вищу освіту і значний життєвий досвід. Про боєздатність УГА свідчать її численні перемоги, часто над краще озброєними противниками. Незважаючи на велику нестачу матеріальних засобів та труднощі, УГА була найкращою армією серед тих, що постали на руїнах Австро-Угорщини. Діяльність УГА має велике історичне значення: вона відновила українську військову традицію на західних українських землях і поширила її серед населення. Інтенсивне плекання цих традицій згодом стало головною рушійною силою відновлення збройної боротьби в лавах Української повстанської армії, Української Національної Армії та інших українських збройних формаціях у роки Другої світової війни.

1. Як була створена УГА?
2. Які військові формування входили до складу УГА?
3. У яких військових діях брали участь вояки УГА?
4. Охарактеризуйте роди військ та озброєння УГА.
5. Чому УГА відіграла значну роль у військовій історії України?

§ 29. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ. ЗБРОЙНІ СИЛИ ДИРЕКТОРІЇ УНР

Коли відзначають День Збройних сил України?

Іл. 29.1. Гетьман Української держави Павло Скоропадський

Іл. 29.2. Гетьман Скоропадський зі штабом оглядає Сірожупанну дивізію, серпень 1918 р.

Іл. 29.3. Сердюки Лубенського кінно-козачого полку на параді в Києві, вересень 1918 р.

Українське військо доби Гетьманату Від самого початку своєї діяльності *Павло Скоропадський* (*іл. 29.1*) приділив значну увагу формуванню регулярних, професійно підготовлених збройних сил. Незважаючи на те, що німецьке командування поставилось до цих планів без ентузіазму, гетьманська адміністрація зробила важливі кроки щодо організації майбутньої української армії: створила законодавчу базу й заклала добрі організаційні структури збройних сил.

Координаційним органом проведення військової політики гетьмана було *Міністерство військових справ*, до складу якого входило три головних управління: артилерійське, інтендантське, інженерне.

Однак безпосередньо організаційну роботу з розбудови армії було покладено на Генеральний штаб. Після реорганізації (червень 1918 р.) Генеральний штаб Української держави діяв у складі двох генерал-квартирмейстерів. До першого входили підрозділи: оперативний, розвідувальний, зв'язку та закордонний. До другого — мобілізаційний, організації війська та головної шкільної управи. Інші підрозділи — інспектура артилерії, залізничний відділ, військово-технічна інспектура та інспектура повітряних сил — були підпорядковані безпосередньо начальникові штабу.

В основі розбудови Збройних сил Української держави лежало кілька нормативно-правових актів.

Головною умовою вступу до української армії була наявність певного зв'язку з Україною за походженням та народженням. Закон про загальний військовий обов'язок визначав чисельність армії, особливості проведення мобілізації та тривалість дійсної військової служби.

Зокрема, у піхоті призовникам доводилося б служити два роки, в кінноті та артилерії — три роки, у флоті — чотири роки. Перебування в запасі мало тривати до 38-ми років. Після запасу всіх чоловіків зараховували до ополчення, а в 45 — їх мали звільняти від військового обов'язку. Загальна чисельність армії мала становити майже 310 тис. вояків. Призов на дійсну

військову службу мав здійснюватися двічі на рік — 15 листопада та 1 березня. Згідно з мобілізаційним планом, до Збройних сил призивали лише 0,05 % населення України. Проте ця робота залишилася незавершеною.

Ще один Закон — «*Про політично-правове становище служащих військового відомства*» — був спрямований на деполітизацію армії. Військовослужбовців позбавляли активного та пасивного виборчого права, можливості входити до складу будь-яких політичних партій чи організацій політичного характеру, забороняли брати участь у політичних мітингах, зборах, маніфестаціях чи демонстраціях. Це дало можливість урядові на певний час послабити вплив політичних партій на військові частини й зміцнити дисципліну.

Планована структура армії передбачала створення восьми армійських корпусів, що комплектувалися за територіальним принципом, відповідали кількості військових округів і називалися за місцем свого розташування. Кожен корпус мав складатися з двох піхотних дивізій (*іл. 29.2*), двох бригад польових гармат та однієї бригади важких гармат, кавалерійського та повітряного полків, технічного та санітарного куренів і кількох сотень — автоброневиків, радіотелеграфних та залізничних. Піхотна дивізія складалася з трьох піхотних полків, полк — з трьох куренів (батальйонів), курінь — з трьох стрілецьких та однієї кулеметної сотні. Окрім цих військових частин і з'єднань, до складу Збройних сил входили Сердюцька (гвардійська) дивізія (*іл. 29.3*), чотири кавалерійські дивізії, окрема таврійська піхотна бригада, три окремі важкогарматні бригади, чотири залізничних курені та два курені понтонерів, ескадрильї великих аеропланів та інші частини. З початком осені 1918 р. були сформовані старшинські та підстаршинські кадри в корпусах і кавалерійських дивізіях, передбачалося також організувати військові навчальні заклади — академію з трирічним терміном навчання та кілька кадетських і старшинських шкіл.

Запроваджено військові ранги і відзнаки для підстаршин, старшин і генералів: під-старшини — гуртковий, ройовий, чотовий, бунчужний; молодша старшина — хорунжий, значковий, сотник; булавна старшина — військовий старшина, осавул, полковник; генеральна старшина — генеральний, генеральний бунчужний, генеральний обозний. Для усього особового складу армії на шапку запроваджувалася відзнака у формі *Тризуба*, а для старшин та підстаршин — відзнаки на зразок німецького погона.

Окрім організаційних заходів щодо створення дієздатної регулярної національної армії, гетьманський уряд велику увагу приділяв визначенню статусу та умов військової служби козацького війська. Організації «Вільного козацтва» часів Центральної Ради («приватні вільно-козачі організації») розпускалися, а натомість задекларовано створення таких формувань українського козацтва, що мали стати соціально-військовим резервом й прообразом народного ополчення. Згідно з гетьманським універсалом про відновлення козацтва, воно мала таку структуру: козаки однієї губернії об'єднувалися в кіш на чолі з кошовим отаманом, який підпорядковувався гетьманові, кіш складався з кількох полків, кожен у межах повіту. На

чолі козаків стояла Велика козацька рада з 32-ох осіб, частина яких обиралася, а інша — призначалася гетьманом. Кошові отамани призначалися з досвідчених офіцерів колишньої російської армії — українців за національністю. Однак ці рішення приймалися наприкінці гетьманського режиму, тому їм переважно не судилося бути реалізованими.

Отже, питанням розбудови національних Збройних сил гетьманський уряд надавав вагомого значення. Проте вибір шляхів їх розбудови значною мірою диктувала австро-німецька військова присутність. Передбачалося створити регулярну й професійно підготовлену армію. Унаслідок планомірної і послідовної, однак не завершеної роботи було створено законодавчу базу військового будівництва й закладено організаційні структури Збройних сил. Було впорядковано облік призовників, завершено реорганізацію військових частин, здійснено деполітизацію української армії, розпочато підготовку офіцерських кадрів. Другим напрямом національного військового будівництва Гетьманату стала спроба створення формувань українського козацтва, яке мало стати соціально-військовим резервом і прообразом народного ополчення.

● **Збройні Сили Директорії УНР** ● Армія Української Народної Республіки (Армія УНР, Дієва Армія) — формування, створене на основі *українізованих частин російської армії, загонів добровольців, Січових стрільців, Вільного козацтва та колишніх військовополонених галичан*. Ядром був Перший український корпус.

Українська Центральна Рада відкидала необхідність створення в Україні регулярної армії, обстоюючи принцип формування збройних сил на міліційній основі. Унаслідок цього, а також під впливом більшовицької агітації українізовані військові частини розпадалися.

У грудні 1918 р. Армія УНР, за певними даними, досягла 300 тис. осіб. До її складу входили: Запорізький корпус. Окремий Загін Січових стрільців, Дніпровська дивізія, Селянська, або Київська дивізія, Запорізька Січ, Волинська дивізія, Подільська дивізія, Полк ім. І. Франка та інші невеликі військові частини. Після відходу українських військ з Києва в лютому 1919 р. діяльність військового міністерства була припинена. Армією УНР керував від імені Головного Отамана штаб, склад якого кілька разів змінювався.

Наприкінці 1918 р. УНР опинилася в оточенні ворожих фронтів. З півночі і сходу в Лівобережну Україну рвалися більшовицькі армії, Українське Причорномор'я окупували війська Антанти і денікінці, на заході країни українським частинам протистояли армії Польщі і Румунії. У цих надзвичайно складних умовах командуванню Армії УНР не залишалось нічого іншого, як вести воєнні дії проти інтервентів в усіх чотирьох напрямках. У грудні 1918 р. було сформовано 4 армійські групи — Лівобережну, Північну (Правобережну), Південну і Дністрянську.

Найбільшу небезпеку для української держави становив лівобережний фронт, де з початку грудня 1918 р. без оголошення війни наступали московські війська під командуванням В. Антонова-Овсієнка. У січні–лютому

1919 р. українські частини деякий час стримували більшовицький наступ, але під натиском у кілька разів переважаючих сил ворога були змушені відступити. 5 лютого 1919 р. частини Армії УНР після триденних кровопролитних боїв з російською Червоною армією залишили Київ. У березні–квітні 1919 р. Наддніпрянська Армія, ведучи важкі оборонні бої, відступила спочатку на Правобережну Україну, а на початку травня — на Волинь і Поділля. Після п'ятимісячних боїв у грудні 1918 – травні 1919 рр. проти більшовиків, військ Антанти і Ю. Пілсудського в Армії УНР залишилось 15 тис. бійців. Унаслідок реорганізації, проведеної в травні 1919 р., Армія УНР складалася з *5 армійських груп: Січових Стрільців, Запорізької, Волинської, групи полковника О. Удовиченка і групи Ю. Тютюнника*.

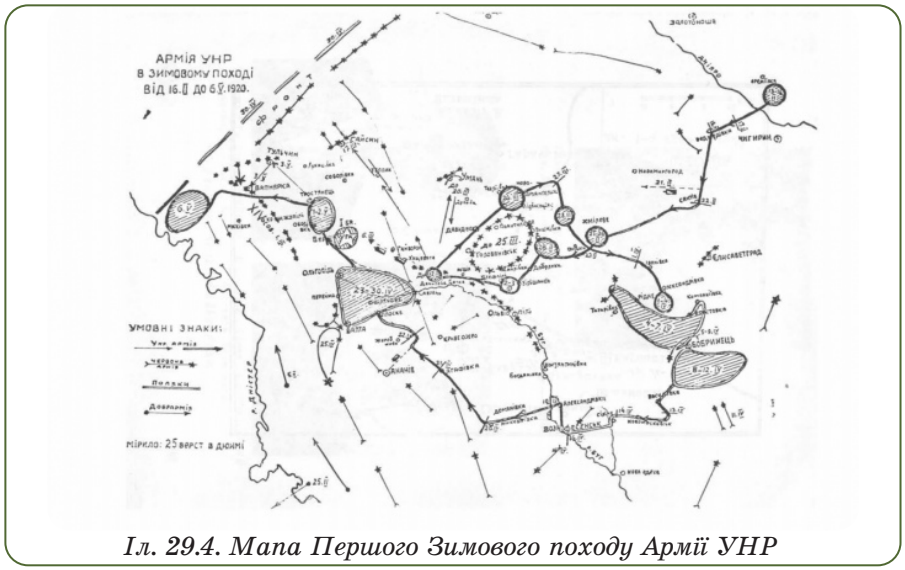
На початку червня 1919 р. Дієва Армія, провівши низку наступальних операцій проти більшовицьких військ, визволила Південно-Східне Поділля і вийшла на лінію Староконстянтинів – Проскурів (тепер Хмельницький) – Кам'янець-Подільський. Таким чином було створено плацдарм для дислокації УГА, яка під тиском польських військ була змушена залишити територію Західноукраїнської Народної Республіки і перейти р. Збруч. У липні–серпні перед походом на Київ армія УНР нараховувала 35 тисяч козаків і старшин, 177 гармат, 533 кулемети, 9 бронепоїздів, 26 літаків. У більшовицькому запіллі з Армією УНР взаємодіяли повстанські загони отаманів Зеленого, Сокола, Павловського, Шепеля та інших загальною кількістю 15 тис. повстанців.

У серпні 1919 р. бойовими діями Армії УНР і УГА під час спільного походу на Київ і Одесу керував Штаб Головного Отамана. 31 серпня 1919 р. українські війська увійшли в Київ. Одночасно до міста вступили частини Добровольчої армії генерала Денікіна. Щоб уникнути збройного конфлікту між двома противниками більшовиків, українське командування вирішило вивести свої війська з Києва і розмістило їх на південному заході від міста.

24 вересня 1919 р., прагнучи припинити антиукраїнський терор, розв'язаний білогвардійцями, і допомогти українському повстанському рухові, Директорія УНР оголосила війну Добровольчій армії. Контрнаступ Армії УНР і УГА відбувався в надзвичайно важких умовах: раптово вдарили морози і в частинах спалахнула епідемія тифу. Позбавлені через блокаду Антанти ліків і санітарних матеріалів, українські армії втратили близько 70 % особового складу. За цих умов, усупереч волі президента ЗУНР Є. Петрушевича, Начальна Команда УГА 6 листопада уклала перемир'я з Добровольчою армією. У середині листопада 1919 р., утративши останнього союзника, частини Наддніпрянської Армії потрапили в оточення більшовицьких, денікінських і польських військ в районі Чорторії та Любара. 4 грудня на нараді членів уряду УНР і командування армії вирішили перейти до ведення партизанської боротьби проти окупантів.

6 грудня 1919 р. частини Армії УНР вирушили в *Перший Зимовий похід*. Боєздатні частини були зведені в 4 групи: Запорізьку, Київську, Волинську та 3-ю стрілецьку дивізію зі Спільною юнацькою школою. Загальна чисельність становила близько 10 тис. вояків (з них боєздатних

3–3,5 тис.), які мали 2 тис. шабель та 12 гармат. Січові стрільці під командою Є. Коновальця відмовилися брати участь у рейді, оскільки не бачили сенсу в партизанських діях. Частина їх самодемобілізувалася, решта приєдналася до інших підрозділів Армії УНР.

Іл. 29.4. Мапа Першого Зимового походу Армії УНР

У грудні 1919 – березні 1920 рр. українські війська, у тяжких боях знищуючи ворожі гарнізони й окремі військові формування білогвардійців та червоних, пройшли по Єлизаветградщині, форсували Дніпро, зайняли Умань, Черкаси, Канів, Смілу та інші населені пункти. Під час походу командування підтримувало постійний зв'язок з урядом і С. Петлюрою. У квітні 1920 р. за наказом Головного отамана Армії УНР С. Петлюри війська почали пробиватися на захід, щоб об'єднатися з українськими частинами на польсько-радянському фронті. 6 травня 1920 р. в районі Ямполя відбулося з'єднання частин Армії УНР (*іл. 29.4*). За 180 днів Зимового походу армія пройшла 2500 км, захопила значні трофеї та полонених. 1-й Зимовий похід сприяв поширенню селянських повстань в Україні, показав силу духу і жертовність вояків Армії УНР в боротьбі за державність. Усіх учасників походу було нагороджено орденом Залізного Хреста. Пізніше в еміграції була створена Орденська рада лицарів Зимового походу.

З походу вернулося 2680 вояків. У жовтні 1920 р. кількість вояків в Армії УНР становила 23 тисячі. У листопаді 1920 р. після тяжких боїв з Червоною армією Армія УНР пере-йшла р. Збруч і була інтернована польською владою в таборах для військовополонених. У 1921 р. Армія УНР дислокувалася у трьох таборах: Каліш, Щипйорно і Стржалково (Стрілків). Загальна її кількість становила 17464 вояки. У січні 1921 р. створений партизанський-повстанський штаб при Головній команді військ УНР, який очолив генерал Ю. Тютюнник. Штаб координував дії повстанських загонів в Україні. У листопаді 1921 р. він здійснив рейд на Правобережну Україну трьома групами (1,5 тисячі вояків) — Бессарабською, Подільською та Волинською, сформованими з добровольців та інтернованих вояків Армії

УНР (*Другий Зимовий похід*). Проте похід завершився невдачею (іл. 29.5).

Іл. 29.5. Другий Зимовий похід Армії УНР

У 1924 р. Армія УНР припинила існування як організована збройна сила.

Інтерновані вояки Армії УНР після тривалого перебування в польських таборах для військовополонених (Вадовіці, Каліш, Ланцуг, Стрілків, Петриків, Щеп'юрно та ін.) поступово перейшли на становище політичних емігрантів. Значна частина колишніх козаків і старшин Армії УНР стали учасниками українських національно-патріотичних організацій, збройних формувань (УВО, ОУН, УПА), які воєнно-політичними засобами продовжували боротьбу за незалежність України.

1. Які заходи були здійснені гетьманом Скоропадський для створення регулярної Армії в Українській державі?
2. Які помилки були зроблені П. Скоропадським у військовій сфері?
3. З яких формувань була створена Армія УНР?
4. Опишіть основні бойові дії Армії УНР в період Директорії.
5. Чому уряд УНР вирішив перейти до ведення партизанської боротьби проти окупантів?

6. Використовуючи додаткову літературу, поясніть, чому Другий Зимовий похід Армії УНР зазнав невдачі.

ТЕМА 7. ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

§ 30. УКРАЇНЦІ В СКЛАДІ РАДЯНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ (1917 – 1930 РР.)

Що вам відомо про репресій радянських воєначальників перед Другою світовою війною?

Політика більшовиків щодо національно-військового будівництва в 1917–1922 рр Під час першої більшовицько-української війни в грудні 1917 – квітні 1918 рр. Раднарком Росії застосував тактику військово-політичної агресії. Разом із вторгненням, на частині захопленої території утворювався повністю підконтрольний московитам маріонетковий «робітничо-селянський уряд» та збройні сили, які, слугували політичним прикриттям військової окупації.

25 грудня 1917 р. у Харкові, окупованому російськими більшовицькими військами, було проголошено встановлення радянської влади в Україні і створено уряд — *Народний Секретаріат*. Він спирався на багнети російських червоногвардійців і протистояв Генеральному Секретаріатові в Києві. Більшовицька влада в Харкові оголосила про скасування всіх виданих Центральною Радою розпоряджень, а передусім про заборону вивозу хліба з України. *Радянська Україна проголошувалась частиною Російської Федерації.*

Під приводом допомоги українським робітникам і селянам у боротьбі з «буржуазною» Центральною Радою росіяни розпочали інтервенцію проти УНР. 24 грудня до Харкова прибув головнокомандувач більшовицької групи військ «для боротьби з контрреволюцією на Півдні Росії» В. Антонов-Овсієнко. 29 грудня Народний Секретаріат затвердив рішення про організацію Першого Українського полку Червоного Козацтва імені Робітничо-Селянської Української Республіки, сформованого на базі роззброєного червоногвардійцями українізованого 2-го Українського полку, дислокованого в Харкові. Із 3500 вояків та старшин 300 осіб згодились увійти до складу нового українського радянського полку. Щоб сформувати повноцінну бойову частину, полк був доукомплектований 700-ма робітниками харківських підприємств.

Через кілька днів більшовики видали Звернення «До всіх вояків-українців» з повідомленням про початок організації в Харкові полку Червоного Козацтва.

Діяльність українців у складі радянських збройних сил На початку січня курінь Червоного Козацтва в складі військ В. Антонова-Овсієнка вирушив уздовж залізниці в напрямку Харків – Полтава – Київ. До середини січня 1918 р. з Росії в Україну прибуло більш як 32 тис. вояків, які разом з місцевими червоногвардійцями наступали на Київ по трьох напрямках вздовж залізних доріг. Головнокомандувачем цими групами військ В. Антонов-Овсієнко призначив колишнього полковника царської армії М. Муравйова.

Щоб відвернути звинувачення в окупації російськими військами України і захопленні ними Києва, наприкінці січня формальним головнокомандувачем військ більшовицької УНР Народним Секретаріатом був призначений син українського письменника Михайла Коцюбинського Юрій. Насправді, командувачем більшовицьких військ залишився М. Муравйов. *Юрій Коцюбинський* лише «політично очолював бойові операції», тобто прикривав іменем свого батька дії червоногвардійців.

У розпал боїв за Київ 2 лютого 1918 р. більшовицький Народний Секретаріат видав декрет про організацію «нової соціалістичної Робітничо-Селянської Армії — Червоного козацтва». Однак організувати повноцінну українську армію більшовики не встигли. 9 лютого 1918 р. між представниками Центральної Ради і держав Четверного союзу був укладений Брестський мирний договір. Під натиском австро-німецьких військ і частин Центральної Ради Народний Секретаріат покинув Київ і переїхав до Полтави.

Третього березня 1918 р. делегація радянської Росії змушена була підписати в Бресті мирний договір з державами Четверного союзу. За його умовами більшовицька Росія втрачала територію площею близько 1 млн км^2, *а Україна та Фінляндія визнавалися самостійними державами*. Раднарком зобов'язався негайно звільнити Україну «від російських військ і російської Червоної гвардії».

Проте втрачати Україну з її ресурсами та людським потенціалом більшовики не збирались. За вказівкою голови Раднаркому В. Леніна, Антонов-Овсієнко переходив у розпорядження Народного Секретаріату і змінював Ю. Коцюбинського на посаді головнокомандувача всіма військами більшовицької УНР. Він, усупереч умовам Брестського миру, повинен був усіма наявними силами стримувати наступ українських та австро-німецьких військ вглиб України, щоб забезпечити вивіз звідси в Росію хліба, вугілля та металу. Завдяки організаційній та матеріальній допомозі, йому вдалося в березні об'єднати окремі червоногвардійські загони та рештки частин старої російської армії, дислокованих на території України, у п'ять так званих революційних радянських армій. Чисельність їх складала 20–25 тис. осіб, а за національним складом *третину становили іноземці, закинуті війною в Україну — чехи, серби, угорці, німці, румуни, китайці*. Більшість складали росіяни і українці. Проте ці армії були розгромлені, уцілілі вояки розійшлись по домівках або відійшли за межі кордонів УНР.

Полки Червоного козацтва самодемобілізувалися або перейшли на бік військ Центральної Ради. Лише один загін Червоного козацтва на чолі з В. Примаковим у складі військ В. Антонова-Овсієнка після боїв під Охтиркою відійшов до Харкова, а звідти — за межі України до Таганрога.

● Організація радянських військ на території України в 1918–1919 рр ●

У період існування Української Держави політика гетьмана П. Скоропадського, спрямована на повернення стихійно розподілених поміщицьких земель колишнім власникам, наштовхнулась на збройний опір селянства. Колишні солдати створювали загони самооборони й повстанські групи. На

чолі цих загонів ставали польові командири — виборні отамани з різними політичними поглядами, а часом без жодних. Деякі з них проголошували кілька сіл у своїй окрузі «незалежними республіками», не підвладними жодному урядові. Повстанський рух з літа 1918 р. почав переростати в селянську війну. Під натиском гетьманських і австро-німецьких військ частина повстанців переходила в «нейтральну зону» — смугу шириною 10–30 км між гетьманською Україною і радянською Росією. Саме тут більшовики розпочали формувати військові частини з повстанських загонів — Богунський і Таращанський полки. На їхній базі до кінця жовтня була створена *Перша дивізія Української Повстанської Армії. На початку листопада організована Друга повстанська дивізія. Обидві дивізії були включені до складу Резервної армії Російської федерації*.

Після поразки Четверного союзу у війні Раднарком денонсував Брестський мир і розпочав підготовку до чергового вторгнення в Україну. За напрацьованим сценарієм у місті Суджа (Росія), зайнятому Другою українською дивізією, 28 листопада був створений *Тимчасовий робітничо-селянський уряд України*, який став політичним прикриттям наступу військ радянської Росії проти УНР і Директорії, та 12 грудня 1918 р. ухвалив Положення про Українську радянську армію, у якому вказувалось, що:

Радянська Українська армія входить складовою частиною до загальноросійської, на неї поширюються всі законоположення, що стосуються цієї останньої, а в оперативному стосунку вона цілком підпорядкована головнокомандувачу всіма збройними силами Російської республіки.

На початку Другої війни радянської Росії проти УНР та Директорії (грудень 1918 – листопад 1919 рр.) російським командуванням було створене тимчасове військове з'єднання — Група військ Курського напряму, яка стала основою утвореного 4 січня 1919 р. Українського фронту. Командувач фронту В. Антонов-Овсієнко прямо й безпосередньо підпорядковувався російському головнокомандувачу, а українські радянські частини зводились в одну дивізію фронту. Таким чином *припинила своє існування Українська радянська армія*. Назви «Українська» були замінені номерними. Так, з 1-ї і 3-ї Українських радянських армій утворено XII армію, з 2-ї — XIV армію.

У 1919 р. розпочалося фізичне знищення тих, хто вірою і правдою служив більшо-викам для повалення української державності. Так, у липні–серпні 1919 р. у XII ар-мії за нез'ясованих обставин раптово захворів і помер комбриг *Василь Боженко*. Вважалося, що він отруївся або був отруєний. Через два тижні загинув комбриг *Тимофій Черняк*. Розстріляний ЧК комбриг *Антон Богунський*. Пострілом у потилицю під час бою був убитий *Микола Щорс*.

● **Структура радянських військ на території України до 1939 р.** ● Військова реформа 1924–1925 рр. У ході громадянської війни в Росії 1918–1922 рр., а також під час вторгнень на територію України війська *Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА)*, що вели бойові дії або здійснювали їх забезпечення, в організаційному плані поділялися на фронти. Фронти

ділилися на армії, а ті, у свою чергу — на з'єднання (бригада, дивізія, корпус) і частини та інші формування.

Усього було сформовано 22 армії, з яких 2 кінні. До Червоної армії мобілізовано 6 млн 707 тис. осіб, а її загальні безповоротні втрати склали близько мільйона осіб. Чисельність особового складу частин та з'єднань РСЧА, розташованих на українській території в цей період, становила 1 млн 200 тис.осіб. Тут дислокувалися зведені в п'ять армій 21 стрілецька, 14 кавалерійських дивізій, 2 стрілецькі та 8 кавалерійських бригад, технічні та спеціальні частини, військові установи та військові навчальні заклади.

Після поразки української національної революції 1917–1921 рр. 85 % особового складу РСЧА в Україні становили росіяни, 6 % — поляки, білоруси, татари, євреї та інші й лише 9 % — українці. Тобто не лише за політичною роллю, а й за національним складом це була окупаційна армія. У 1922–1923 рр. абсолютна більшість призовників з України була відправлена за межі республіки.

Закінчення громадянської війни в Росії, утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), перехід до нової економічної політики та відбудови економіки держави, потреба в робочих руках та необхідність зменшення видатків на військо підштовхнули більшовицьке керівництво до реорганізації армії.

У 1924–1925 рр. було проведено військову реформу. Її основними напрямами стали: демобілізація, введення територіально-міліційної системи будівництва РСЧА у поєднанні з кадровою; запровадження єдиноначальності; створення національних формувань; зміни організаційно-штатної структури частин і з'єднань тощо.

Із запровадженням територіально-міліційної системи збільшилась кількість українців у частинах на території республіки. У процесі політики українізації в Українському військовому окрузі (УВО) було створено 6 українізованих стрілецьких дивізій, кілька німецьких і татарських підрозділів, українська школа Червоних старшин у Харкові, Українська кавалерійська школа у Зінов'євську (нині — Кропивницький). У 1927 р. в територіальних дивізіях українці становили переважну більшість. Попри те, командно–політичний склад залишався переважно російським. Росіяни, євреї, білоруси й представники інших національностей складали три чверті командирів, українці — 24,6 %. *Навіть у період політики українізації 1923–1933 рр. серед командувачів Українського військового округу, їх заступників, ні серед начальників штабу українців не було.*

Змішана система проіснувала до початку 1930-х рр. Перебування на території УСРР військових частин, укомплектованих українцями в умовах припинення політики українізації та знищення її активних провідників, примусової колективізації, організованого Голодомору здалося більшовицькому керівництву небезпечним. Територіальну систему було згорнуто, розпочався перехід до кадрової побудови РСЧА, що давало можливість планово збільшувати їхню чисельність.

Служба в Червоній армії мала на меті не лише військову підготовку новобранців, а й політичну обробку. Завдяки наполегливій роботі політвідділів сотні тисяч молодих людей за час військової служби мали одержати початкову освіту і заодно позбутись «буржуазних націоналістичних і релігійних пережитків». Повернувшись додому, вони мали забезпечувати на місцях підтримку радянської влади.

Воєнні дії РСЧА в 1929–1939 рр. Репресії серед командного складу радянських Збройних сил на території України. До середини 1930-х рр. війська Туркестанського фронту, а згодом частини РСЧА Середньоазіатського військового округу боролись з національно-релігійним визвольним повстанським рухом у Туркестані (басмачами).

У липні–серпні 1938 р. відбулась серія збройних сутичок між військами Японії та СРСР біля озера Хасан на Далекому Сході. Причиною воєнного конфлікту була прикордонна суперечка. Хоча втрати убитими й пораненими в СРСР були більшими, він закріпив за собою спірну територію біля озера Хасан, а Червона армія набула досвіду боїв із японцями, який був успішно застосований через рік на річці Халгин-Голі.

У травні–вересні 1939 р. поблизу річки Халгин-Гол (Монголія) відбувся збройний конфлікт між японськими і радянсько-монгольськими військами. Японці планували оточити й знищити радянсько-монгольські війська в районі річки Халгин-Гол і поширити свою владу на територію Монгольської Народної Республіки. У результаті тримісячних боїв наприкінці серпня основні частини 6-ї японської імператорської армії були знищені. 15 вересня у Монголії підписали перемир'я з Японією. Ця перемога розв'язала руки Сталіну у Польщі.

На початку Другої світової війни 1939–1945 рр. СРСР і Червона армія в якості союзника гітлерівської Німеччини взяла участь у двох війнах: *радянсько-польській* (вересень 1939 р.) та *радянсько-фінляндській* (30 листопада 1939 – 13 березня 1940 рр.); а також у двох військових акціях — введення контингенту радянських військ до *Литви, Латвії, Естонії* (жовтень 1939 – червень 1940 рр.) та до Бессарабії і Північної Буковини у червні 1940 р.

Важливою сторінкою історії Червоної армії є *нищення командного складу радянських військ* у ході сталінських репресій. Домагаючись одноосібної влади в державі, керівник комуністичної (більшовицької) партії Йосип Сталін усунув з керівних посад, а згодом домігся фізичного знищення найвпливовіших членів партії. Другу загрозу своїй необмеженій владі він убачав в армійському керівництві. Тому здійснив превентивні заходи. Тисячі командирів були звинувачені в «троцькізмі» — симпатіях до Л. Троцького, конкурента Сталіна в боротьбі за найвищі керівні посади. Були фізично знищені популярні у військах полководці періоду громадянської війни і встановлення більшовицької диктатури М. Тухачевський, І. Уборевич, А. Корк, Р. Едейман, Й. Якір і багато інших. Лише генералів було репресовано майже 2000. Під час репресій у 1930-х рр. загинуло близько 40 тис. вищих офіцерів, більше ніж за всі роки німецько-радян-

ської війни 1941–1945 рр. Під час сталінського терору з п'яти маршалів СРСР розстріляли трьох (у роки війни з 13 маршалів не загинув жоден). Із 14 командармів репресували і розстріляли 13, а на війні загинули лише троє. Зокрема, у Київському військовому окрузі з 9 командирів корпусів були репресовані 9, з 25 комдивів репресовано 24, з 9 командирів бригад — 5; із 135 командирів полків репресовано 87. Подібні цифри були й серед начальників штабів різних частин і підрозділів військ.

Серед «ворогів народу», репресованих у цей період, були такі легендарні більшовицькі герої, українці за походженням, що боролись проти військ Центральної Ради і Директорії: командарм I рангу *І. Федько*, командарм другого рангу *І. Дубовий*, комкор М. Криворучко, комкор А. Борисенко, комдиви *М. Зюка, П. Григор'єв, П. Потапенко* — усі колишні командири Червоного козацтва та багато інших. Репресували також і самих організаторів Червоного козацтва: *Ю. Коцюбинського* та комкора *В. Примакова*, що на час арешту обіймав посаду першого заступника командувача Ленінградського військового округу. Усіх їх було звинувачено в українському націоналізмі та знищено.

Ліквідація досвідчених військових командирів була однією із вагомих причин воєнної катастрофи 1941 р. та величезних людських втрат Червоної армії в німецько-радянській війні.

1. Яку політику проводили більшовики щодо національно-військового будівництва у 1917–1922 рр.?
2. Що вам відомо про діяльність українців у складі радянських збройних сил у 1918 р.?
3. Розкажіть про організацію радянських військ на території України у 1918–1919 рр.
4. У чому суть військової реформи 1924–1925 рр.?
6. Чому, на вашу думку, репресії серед командного складу радянських Збройних сил на території України були однією з причин воєнної катастрофи 1941 р.?

ТЕМА 8. УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

§ 31. УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ / УКРАЇНОК У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1939–1945 РР.) ТА НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ (1941–1945 РР.) У СКЛАДІ ЗБРОЙНИХ СИЛ СРСР

Пригадайте з історії України, що вам відомо про роль українців / українок у перемозі над фашистською Німеччиною.

Українці в іноземних збройних формуваннях Другої світової війни Друга світова війна розпочалась 1 вересня 1939 р. та тривала до 2 вересня 1945 р. Це була наймасштабніша з усіх 14 тис. війн і збройних конфліктів в історії людства, яка забрала життя мільйонів людей та завдала непоправних втрат людській цивілізації та культурі. У ній взяла участь 61 країна, або 80 % населення Землі, воєнні дії відбувались на територіях 40 країн. Загальні людські втрати, за підрахунками істориків, досягли 50–55 млн осіб, у тому числі 27 млн осіб загинуло на фронті.

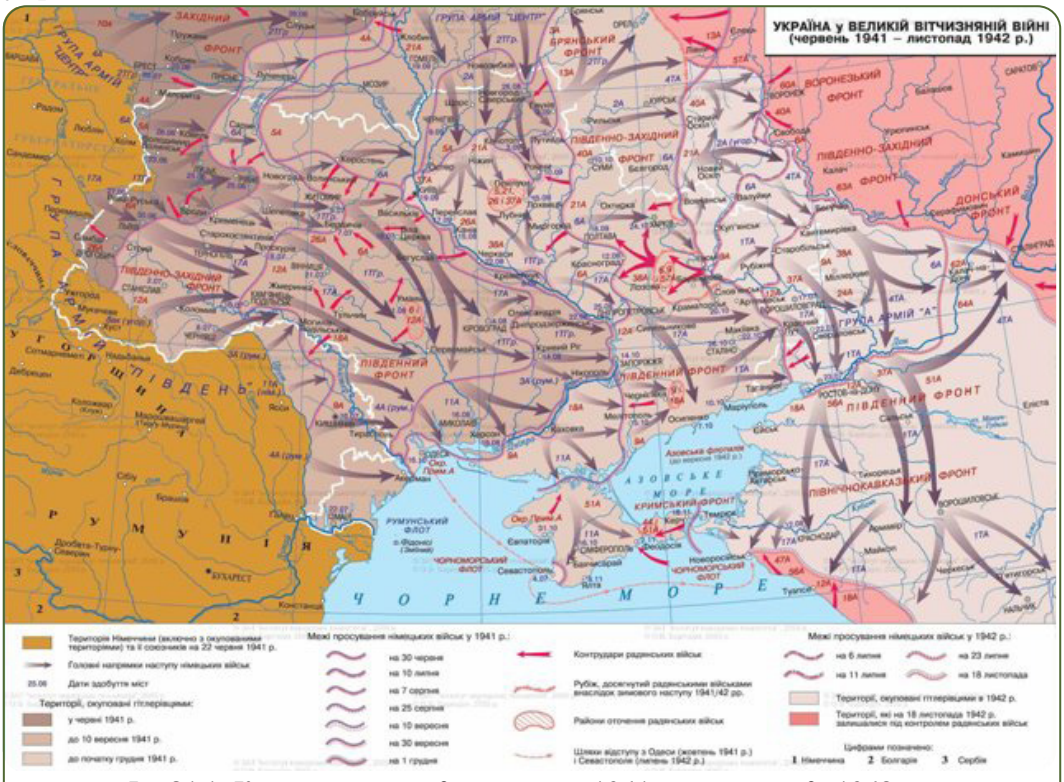
Український народ зробив величезний внесок у перемогу над нацизмом та водночас став одним із найбільш постраждалих народів у роки Другої світової війни. Уже в березні 1939 р. українцям Закарпаття довелося відчути дихання майбутньої світової війни, ведучи бойові дії проти *окупаційних військ хортистської Угорщини* — союзниці гітлерівської Німеччини. У вересневій кампанії 1939 р. 112 тис. українців вступили у двобій з вермахтом *у складі Війська Польського*, 7834 з них загинули в боях під польськими прапорами, а 16 тис. зазнали поранення.

Українці служили також у *румунській армії*. Значна кількість українців увійшла до *чехословацьких збройних формувань*, які створювалися на території СРСР під час війни. У 1 й окремій Чехословацькій бригаді з 15 тис. її особового складу 11 тис. були закарпатськими українцями. В *армії Канади* служили близько 40 тис. етнічних українців, *у збройних силах Франції* тільки у складі Іноземного легіону — 5000. *Близько 40 тис. американців українського походження* воювали в тихоокеанському регіоні, Малій Азії, Північній Африці, Європі, допомагали здійснювати поставки до СРСР по ленд-лізу, брали участь в операції «Оверлорд».

Вихідці з України брали активну участь у лавах борців європейського руху Опору. Статус окремих підрозділів у таборі французького руху опору одержали три українські відділи — курінь ім. І. Богуна, курінь ім. Т. Шевченка та відділ поручика Круковського. За активну участь у боротьбі з фашизмом сотні наших співвітчизників були відзначені високими урядовими нагородами європейських країн.

Українці в складі радянських збройних сил Другої світової війни З перших днів вторгнення вермахту на територію СРСР Україна стала ареною запеклих бойових дій. До кінця літа 1941 р. з території України до Червоної армії було призвано майже 3,2 млн осіб. У складі військ Південно-Західного фронту українці становили до 50 % бійців. На території

України відбулися перші великі битви на Східному фронті Другої світової війни — Волинська танкова битва, оборона Києва, Одеси, Севастополя. В Україні у 1941 р. відбулися два великі оточення — Уманське і Київське. До кінця 1941 р. в німецькому полоні опинилося понад 1 млн 300 тис. українців.

Іл. 31.1. Карта воєнних дій у червні 1941 — листопаді 1942 рр.

У 1942 р. на територію України знову припало два великі оточення — Харківське та Керченське *(іл. 31.1)*. У 1943–1945 рр. з України були призвані до діючої армії ще 4,5 млн осіб. З другої половини 1943 р. і в 1944–1945 рр. українці становили 60–80 % солдатів у з'єднаннях Українських фронтів. У ході Другої світової війни було утворено чотири Українські фронти; на теренах України значного розмаху набув і партизанський рух як П'ятий Український фронт, при цьому загальна чисельність учасників розмаїтих форм партизанського руху, за останніми даними, сягала майже мільйона осіб.

Усього у 1941–1945 рр. до Червоної армії було мобілізовано 30 млн громадян СРСР. З України до радянських збройних сил було забрано близько 8 млн осіб. Усього СРСР у роки війни втратив 16,2 млн військовослужбовців, *4 млн з них були вихідцями з України. 1,7 млн мешканців України повернулися з Червоної армії інвалідами*. Поряд зі звичними мобілізаціями в Україні провадилися мобілізації польовими військкоматами, які забрали до лав Червоної армії близько 1,5 млн осіб. В Україні широко

практикували так званий достроковий призов юнаків 16–17 років. Лише за офіційними даними, їх призвали 265 тис., крім тих, кого призивали польовими військкоматами.

Представники України становили значну частку вищого командного складу Червоної армії — *серед генералів та адміралів їх близько 300*. Маршали й генерали українського походження очолювали понад половину фронтів, які діяли в період війни Радянського Союзу з Німеччиною.

Іл. 31.2. Кожедуб Іван Микитович

Вихідці з України воювали на різних фронтах, виявляючи при цьому звитягу і доблесть. Серед Героїв Радянського Союзу — вищої відзнаки СРСР — українці становили 18,2 %, або 2072 воїни. Із 113 двічі Героїв Радянського Союзу, удостоєних цього звання під час війни, — 32 українці та уродженці України, а Іван Микитович Кожедуб — тричі Герой Радянського Союзу (*іл. 31.2*).

Усього за мужність та відвагу, виявлені в боях із загарбниками, українці та вихідці з України отримали 2,5 млн орденів та медалей.

Українці брали участь у боях за визволення Румунії, Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, Югославії, Австрії.

Серед 800 тис. жінок, що служили в Червоній Армії на різних фронтах під час Другої світової війни, було 127 тис. представниць України.

У тилу німецьких військ, на території України, воювали понад 50 тис. радянських партизанів, близько 2000 загонів і груп, численні підпільні організації, а також збройні загони українських націоналістів.

Тільки в липні–листопаді 1943 р. *українські повстанці* провели 120 боїв, знищивши близько 4,5 тис. гітлерівців, при цьому втратили 1,6 тис. вояків. Цілі райони Волині і Галичини опинилися під повним або частковим контролем *Української Повстанської Армії* (УПА). Тут створювалась нова адміністрація, проводилось наділення селян землею. Восени 1944 р. УПА провела 800 рейдів.

Українські збройні формування воювали і на боці Німеччини. Це батальйони «Роланд» (350 осіб), «Нахтігаль» (330 осіб) і дивізія СС «Галичина» (призвані на службу 19 тис. добровольців). Ця дивізія стала однією із 28 національних дивізій, сформованих німцями в окупованих країнах. Частина українців воювала на боці Німеччини на добровільній, інші — на примусовій основі. Згідно з радянськими документами, *на Лівобережжі наприкінці 1942 р. понад 150 тис. осіб виявили бажання воювати проти більшовиків. А в Дніпропетровську, наприклад, гітлерівці створили 15-тисячний добровольчий козачий корпус, рядовий склад якого представляли українці, а командний — німці та угорці.* Кілька тисяч колишніх військовополонених-українців перебували в складі 130-и тисячної Російської визвольної армії, якою командував недавній генерал-лейтенант Червоної Армії А. Власов.

Протягом війни німецька окупаційна адміністрація на всій захопленій території спиралася на цілу систему поліцейських формацій, створених з

місцевих жителів та військовополонених. В Україні діяла так звана «*Допоміжна українська поліція*». На початок 1943 р. чисельність цієї поліції та інших воєнізованих частин (охоронних сотень та батальйонів або куренів) в Україні становила близько 300 тис. осіб.

Зазначимо, що українські вояки в німецьких мундирах — явище складне й неоднозначне. *Вони воювали на боці Німеччини з різних причин*: *одні* — з політичних міркувань (боротьба за суверенну Україну, ненависть до сталінізму); *інші* — від безвиході (німецький полон, загроза голодної смерті, страх перед НКВС); *деяка частина* мстилася більшовицькій владі за пережиті кривди і знущання (голодомор, розкуркулювання, репресії, утиски на релігійному ґрунті тощо).

Війна принесла українському народу незліченні жертви і страждання. Україна посідає перше місце за абсолютною кількістю загиблих у роки Другої світової війни і друге (після Польщі) за відсотковим співвідношенням між чисельністю загиблих і тими, хто вижив. Загальні безповоротні втрати військовослужбовців українського походження становлять понад 4 млн (вбитих, загиблих у полоні, зниклих безвісти, померлих у шпиталях у перші повоєнні роки), з них майже 1,6 мільйони були страчені у таборах військовополонених. Кожен другий з тих, хто лишився живим, залишився на все життя інвалідом.

У результаті Другої світової війни істотно змінилася геополітична ситуація, зокрема у Європі. Це безпосередньо торкнулося й України. До України повернулись західноукраїнські землі, що в міжвоєнний період перебували в складі Польщі. Відбулося приєднання Закарпатської України до УРСР. Україна стала членом — засновником ООН. Таким чином, держави антигітлерівської коаліції визнали великі заслуги українського народу у боротьбі проти нацизму, а також у звільненні народів Європи з-під гітлерівської окупації. Україна, також уперше, була включена в систему світової співдружності, набула статусу суб'єкта міжнародного права.

1. Які битви на Східному фронті Другої світової війни відбулися на землях України?
2. Яких людських втрат зазнала Україна у Другій світовій війні?
3. Чому, на вашу думку, Йосип Сталін намагався применшити роль українського народу в перемозі над фашистською Німеччиною.

§ 32. СПРОБИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ВІЙСЬКА В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Що вам відомо про ОУН та УПА?

● **Течії руху опору в Україні** ● Восени 1941 р. німецькі спеціальні частини «СС» знищили в Україні близько 850 тис. євреїв. Узимку 1941–1942 рр. у німецьких таборах загинуло з голоду сотні тисяч полонених Червоної Армії. З лютого 1942 р. німці почали примусово вивозити українців з Рейхкомісаріату «Україна» до Німеччини як «остарбайтерів».

Така політика німецької влади в Україні викликала збройний опір населення — *рух опору*. Його складовою стали дії *частин ОУН та Української повстанської армії* (УПА). Це була самостійницька течія руху опору, учасники якої прагнули створення незалежної української держави. ОУН і УПА, відстоюючи в роки Другої світової війни основну свою стратегічну мету — відновлення української державності, потрапили в німецько-радянське протистояння. У цій ситуації ці формування відігравали роль «третьої сили», яка відстоювала інтереси українського народу і представляла самостійницький рух опору, що зумовило боротьбу на три фронти — проти німецьких окупантів; радянських партизан, Червоної армії і загонів НКВС; польських формувань Армії Крайової.

Іншою поширеною течією руху опору на українських землях під час німецько-фашистської окупації була *радянська*. Її представники відстоювали насамперед інтереси загальносоюзного керівництва з Москви. Незважаючи на те, що близько половини учасників радянської течії руху опору становили етнічні українці, їх об'єднувало почуття належності до СРСР, усвідомлення себе як «радянських людей», а тільки потім як українців. Україну представники цієї течії розглядали як складову Радянського Союзу.

На Волині та Галичині була поширена *польська течія* руху опору. Її учасники ставили собі за мету відновлення Польської держави в довоєнних кордонах.

Кожна із складових руху опору мала власні військові формування, які здебільшого вели партизанську боротьбу з ворогом.

Іл. 32.1. Степан Бандера

● **Організації українських націоналістів (ОУН)** ● На кінець 1939 р. налічувалося 8–9 тис. членів ОУН, що розкололася. ОУН на чолі з *Андрієм Мельником* (ОУН(м)) (*іл. 32.1*) вважала, що у боротьбі за незалежну Україну потрібно робити ставку на Третій рейх, а інша частина, на чолі з *Степаном Бандерою* ОУН(б) (*іл. 32.2*) — що треба створювати збройне підпілля і бути готовими до партизанської війни, в тому числі і з нацистами. Обидві частини організації погоджувалися, що СРСР — головний ворог. ОУН(б) під проводом С. Бандери почало готувати повстання на Галичині та Волині.

Окупація Західної України Червоною Армією у 1939–1941рр. та більшовицький терор викликали опір місцевого населення під проводом ОУН. За радянськими джерелами, тільки в квітні 1941 р. оунівці вбили 38 радянських і партійних працівників, провели десятки диверсій на транспортних, промислових і сільськогосподарських підприємствах. У квітні–червні 1941 р. НКВС ліквідували 38 повстансько-диверсійних груп, вбили і заарештували 273 оунівці. Після нападу 22 червня 1941 р. Німеччини на СРСР, радянські каральні органи без суду знищили тисячі політичних вязнів у тюрмах.

Іл. 32.2. Андрій Мельник

Оунівці на початку війни підтримали частини вермахту під час взяття Львова. Першим у Львів увійшов батальйон «Нахтігаль», який знаходився у складі полку абверу «Бранденбург-800» і був укомплектований з членів ОУН(б). Слідом за фронтом, що швидко рухався на схід, були відправлені невеликі загони оунівців («похідні групи») по 7–12 осіб, які формували українські органи місцевого самоврядування та поліцію.

Іл. 32.3. Ярослав Стецько

30 червня 1941 р. у Львові на багатотисячному мітингу був проголошений «Акт відродження Української держави», створений уряд на чолі з *Ярославом Стецьком* (*іл. 32.3*). Ядром армії нової держави повинен був стати створений 25 лютого 1941 р. з санкції керівника військової розвідки абверу адмірала Канаріса «Український легіон». У оунівських документах це формування фігурує під назвою ДУН (Дружини українських націоналістів), що складалися з групи «Північ» (батальйон «Нахтігаль») і групи «Південь» (батальйон «Роланд»).

Ставлення німецького керівництва до ОУН було суперечливим. Військова розвідка готова була підтримати ОУН. Адмірал Канаріс вважав, що лише «створення Української держави уможливить перемогу німців над Росією». Абвер дав змогу готувати групи ОУН у своїх навчальних таборах. Він виділив ОУН 2,5 млн марок. За це ОУН постачали військову розвідку інформацією про частини Червоної Армії і війська НКВС, їх озброєння, дислокацію, чисельність, командний склад, про військові об'єкти тощо.

Натомість політичне керівництво гітлерівської Німеччини і верхівка правлячої нацистської партії відкидали з ідеологічних міркувань будь-яку співпрацю з ОУН.

Спроба створити власну державу викликала незадоволення Гітлера. Він зажадав негайно знищити «змову українських самостійників». 5 липня в Кракові був заарештований С. Бандера, 9 липня у Львові — Ярослав Стецько та члени уряду . С. Бандера постав перед берлінськими чинами, де від нього зажадали публічного скасування «Акту відродження». Не добившись згоди, його помістили до в'язниці, а через півтора року — в концтабір Заксенхаузен. Після звільнення у 1944р. С. Бандера категорично не пішов на співпрацю і відмовився зробити ОУН і УПА союзниками Рейху у

війні проти антигітлерівської коаліції.

Іл. 32.4. Олена Теліга

Успіхи німецької армії і швидке просування на схід до середини вересня 1941 р. стали приводом для Гітлера остаточно відмовитися від ідеї появи «незалежної української держави». До найбільш активних членів ОУН (б) в Генерал-губернаторстві були застосовані репресії. Починаючи з вересня 1941 р., гестапо почав масові арешти учасників похідних груп. Арешти проходили в бага-тьох містах України. Німецькі репресії проти членів ОУН тривали і в 1942 р. У лютому–березні у Бабиному Яру було розстріляно 621 членів ОУН(м), серед яких відома українська поетеса *Олена Теліга* (*іл. 32.4*).

До кінця березня 1942 р. «Український легіон», де Роман Шухевич був заступником командира, був направлений до Білорусі до складу 201-ої охоронної дивізії поліції і СД. 1 грудня 1942 р. закінчився термін річного контракту військовослужбовців «Українського легіону», однак ніхто з них не погодився підписати новий контракт. Після цього підрозділ було розформовано, а його колишніх солдатів і офіцерів почали перекидати назад до дистрикту Галичина Генерал-губернаторства.

● **Українська Повстанська Армія (УПА)** ● — військово-політичне формування, що діяло в Україні протягом 1942–1956 рр., озброєне крило Організації українських націоналістів.

Іл. 32.5. Тарас Боро-вець — отаман «Тарас Бульба»

Початки формування Української Повстанської Армії (УПА) як військового формування українського повстанського руху сягають перших місяців війни, коли загони під такою назвою створювали у північно-західних українських землях (на Поліссі та Волині) за ініціативою *Тараса Бульби* (Боровця) (*іл. 32.5*). Ще в липні 1941 р. Т. Бульба організував тут загони «Поліської Січі» для боротьби із червоноармійцями, що залишилися в німецькому тилу і займались мародерством. Бульба не був оунівцем, а користувався підтримкою уряду УНР в екзилі. Потім він назвав свої загони УПА і боровся одночасно з німецькими гарнізонами і з радянськими партизанами. Проте воєнна активність цих формувань не була високою. Отож ініціатива створення УПА не належала ОУН. У даному випадку вона лише намагалася встигнути за подіями.

Восени 1942 р. ОУН(б) взяла курс на створення партизанської армії, в основі якої мало бути широке підпілля ОУН. Перших два відділи були сформовані й виступили на Волині в жовтні 1942 р. Об'єктами їхньої боротьби тоді були радянські партизани та загони польської підпільної Армії Крайової, що палили українські села, вбивали українських селян. Проте справжнє військо, яке за своїм складом було переважно селянське, було створене лише протягом третьої декади березня 1943 р., коли за наказом Проводу ОУН пішла в ліси майже вся Українська допоміжна поліція Воли-

ні та Полісся, сформована бандерівцями ще в 1941 р. Зважаючи на сумний досвід визвольних змагань 1917–1921 рр., бандерівці нещадно боролися проти всякої отаманщини.

Структура УПА відповідала структурі регулярної армії. На чолі УПА стояли Головна команда та Головний військовий штаб, які були створені на основі ухвал проводу ОУН Північно-західних українських земель і Крайового військового штабу. Головну команду становили головний командир та члени Головного військового штабу. Першим командиром УПА до часу своєї загибелі в бою з німецьким військовим підрозділом був Василь Івахів. Після нього обов'язки Головного Командира УПА виконував колишній політвязень польських і радянських тюрем «*Клим Савур*» (*Дмитро Клячківський*) (*іл. 32.6*). Штаб ділився на відділи: організаційно-оперативний, розвідувальний, постачання, персональний, вишкільний, політичного виховання, зв'язку, медично-санітарний тощо.

Іл. 32.6. Командир УПА Дмитро (Роман) Клячківський (псевдо «Клим Савур»)

Іл. 32.7. Територіальна структура УПА, 1944 р.

Армія складалася з трьох Генеральних військових округів: УПА–Північ (Волинь і Полісся), УПА–Захід (Галичина, українські землі у складі Польщі), УПА–Схід (УПА–Південь) — Кам'янець-Подільська, Вінницька області та Крем'янеччина (*іл. 32.7*). Кожна Генеральна військова округа (ГВО) поділялася на військові о́круги (ВО).

В УПА було запроваджено систему рангів, яка базувалась на традиціях армії УНР. Були ранги рядових: стрілець і старший стрілець; підстарший вістун, стар-ший вістун, булавний, старший булавний; старшина, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник; генералів: генерал-хорунжий, генерал-поручник, гене-рал-полковник. За часів УПА лише тричі присвоювали генеральські знання.

Основною бойовою (тактичною) одиницею УПА була сотня (рота). За статутом у сотні налічувалося 136 бійців, але фактично її чисельність становила 130–200 осіб. Сотня мала по три-чоти (поділялася на три рої). Кілька сотень (4–5) становили курінь (батальйон). Групи куренів утворювали загони (полки). Усі військові одиниці становили групу (дивізію) з різною чисельністю— від 12 до 36 сотень. Окрім бойових одиниць, в УПА при

кожній сотні діяли інтендантська група, санітарна група, розвідка та польова жандармерія, група зв'язку.

Тактика УПА впродовж війни зазнавала змін. Після Сталінградської битви, зрозумівши, що Гітлера буде розбито, Провід ОУН готувався до повернення в Україну сталінської влади. Попри те, що загони на місцях вели численні бої з німцями, головною для УПА стала боротьба проти радянських партизанів, загони яких Український штаб партизанського руху спеціально перекидав у західні області з інших регіонів республіки, а згодом — і регулярні війська Червоної Армії. Звичайно, що протистояти відкрито могутній як технічно, так і чисельно Червоній Армії, УПА було не під силу. Після кількох успішних боїв з регулярними досить чисельними частинами радянських військ було прийнято єдино можливу *партизанську тактику*. А це зумовило її реорганізацію.

У 1944–1950 рр., коли УПА протистояли війська і підрозділи НКДБ/МДБ і НКВС/МВС, понад 300 винищувальних батальйонів, на які були перетворені недавні радянські партизанські загони, а часто й червоноармійські частини, тактичними одиницями формування стають «*бригади*». Бригада ділилася на загони, а ті — на відділи і підвідділи. Тактичні одиниці УПА ідентифікувалися за кодовими назвами, іменами історичних осіб, подій, загиблих бійців. Іноді вживалися шифри чи порядкові номери. Основу УПА й далі складали піхотні підрозділи, хоча кожен мав по 1–2 сотні кінноти, а також відділи важкої артилерії.

Український національно-визвольний рух на заході республіки набрав масштабів громадянської війни. Як і будь-яка громадянська війна, боротьба точилася часто в найжорстокіших формах. Про жорстокість бандерівців, якщо врахувати більшовицькі газети, мабуть, написані сотні тисяч сторінок. Та цю лють було спрямовано виключно проти тих, кого бандерівці вважали національними зрадниками, агентурою антинародного сталінського режиму. Проти населення, народу бандерівці ніколи не виступали, бо тільки на нього й спиралися, самі були його частиною. Попалені хати, спалені й знелюднені села (часто траплялося, коли «бандитськими» оголошувалися цілі села) у Західній Україні — це справа рук не бандерівців, а тих, хто з ними боровся. Чинячи свої звірства, радянські каратели перевдягалися в упівців, щоб перекласти на них свої злочини і тим самим дискредитувати підпілля.

Іл. 32.7. Жінки в складі УПА

● **Роль жінок в УПА** ● Як і будь-яка армія, УПА вимагала значних людських та матеріальних витрат. У повстанській пропаганді того часу жінок поділяли на дві групи: *активні учасниці* визвольної боротьби та *її прихильниці*.

До активних учасниць зараховували жінок, які були задіяні в інфраструктурі УПА і безпосередньо в бойових одиницях, найчастіше чотах, *у санітарній службі*,

розвідці, референтурі пропаганди, виконували функції зв'язкових (*іл. 32.7*). До прихильниць — жінок, які займалися господарськими справами: постачали харчі, забезпечували необхідним одягом, дбали про доставку медикаментів.

Жінки в УПА були лікарками, медсестрами, санітарками, друкарками, пропагандистками, зв'язковими, а також боролись зі зброєю в руках як розвідниці, учасниці відділів Української повстанської армії, інколи й командири роїв, чот чи навіть сотень. Та найбільша кількість жінок і дівчат була задіяна саме в медичній службі УПА, яка вимагала спеціальних знань, умінь та навичок.

В умовах підпільної боротьби медичні сестри нерідко розділяли долю своїх підопічних: у разі потреби брали до рук зброю, ставали до бою, гинули, потрапляючи в оточення. Зазвичай такий бій тривав до передостанього набою, останній залишали собі.

На початку січня 1947 р. в районі гори Хрещата, що на Лемківщині, коли підпільний шпиталь УПА оточили війська МДБ, поранені разом з усім медперсоналом чинили відчайдушний опір, поки вистачало набоїв, а коли їх не стало, застрелилися. Серед 17 полеглих було також двоє медсестер: *Пчілка* і *Калина*.

Освічені й талановиті жінки залучалися до роботи в референтурі пропаганди, займалися редагуванням і виданням підпільної преси та літератури, виконуючи не лише творчі, а й технічні роботи. Вони часто працювали друкарками (машиністками) у спеціально обладнаних підпільних типографіях із друкарськими верстатами та різографами. Жінки нерідко виконували функції коректорок і редакторок, готували інформаційні матеріали. Часто їм доводилося працювати в підпільних друкарнях, які містилися під землею, що було нелегкою й небезпечною справою.

Зв'язкові також можуть слугувати прикладом напівмирних жіночих ролей у підпіллі. Вони виконували важливу функцію в налагоджені контактів між розрізненими загонами УПА: переносили листи («грипси»), усні повідомлення, пропагандистські матеріали, долаючи пішки величезні відстані.

Важливою ділянкою повстанської роботи учасниць визвольної боротьби була розвідувальна. Розвідниці мали більше можливостей вести спостереження за діями ворога в населених пунктах. І це часто використовували командири загонів. Зокрема, керівник розвідувальної групи УПА-Захід *Сергій* навесні 1944 р. в Рогатинському районі Станіславської області організував спеціальні курси для повстанських розвідниць.

Разом із бойовими відділами жінки здійснювали кількамісячні рейди. Переодягнені в селянок, вони могли відносно вільно ходити в окупованих ворогом населених пунктах і здобувати відомості про ворожі сили та їхні подальші дії. Під час облав жінки були чи не єдиними постачальниками необхідної інформації.

Дуже часто жінки в загонах УПА виконували кілька функцій одночас-

но. Вони були і санітарками, і зв'язковими, і розвідницями, і нерідко брали участь у бойових діях.

Яскраве підтвердження цього — приклад *Мирослави Гресько (Уляни)*, медсестри сотні Різуна. Протягом тривалого часу жінка опікувалася хворими, витягувала з бою поранених, облаштовувала для них підпільні лікарні («шпиталики»). Улітку 1945-го поблизу містечка Комарно, що на Львівщині, коли сотня УПА зав'язала бій із військами НКВС і командира було поранено, вона надала йому першу медичну допомогу і вивела за собою бійців через ліс. За мужність і безстрашність у бою Уляну нагородили Срібним Хрестом Бойової Заслуги 2-го ступеня.

● **Карпатська Січ** ● Організація народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС) — спочатку напіввійськова організація з вишколу учасників українського національного руху для оборони Карпатської України, як автономії у складі Чехо-Словаччини, а згодом Збройні Сили Карпатської України. Установчі збори відбулися 9 листопада 1938 р. в м. Хусті, на них було ухвалено Статут організації, у якому проголошувалося, що головною метою ОНОКС є «оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Руси та плекання оборонного духа в українському громадянстві краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Руси, зокрема для удержування ладу та безпеки». Головним командантом ОНОКС було обрано Д. Климпуша, а до політичного штабу організації ввійшли І. Роман, І. Рогач і С. Росоха.

ОНОКС мала чітку й розгалужену структуру. Головними її органами були Головна команда і Рада. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів команди. У компетенції вищих органів ОНОКС було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Були такі референтури: організації і зв'язку; пропаганди, преси та морального виховання; інструкторсько-оборонного навчання. При Головній команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени організації поділялися на *дійсних*, які були прийняті командою; *благодійних*, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку; *почесних*, які мали заслуги перед українським народом. Члени ОНОКС мали право брати участь у всіх заходах, що проводились організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити формений одяг, знаки і зброю.

Низові організації ОНОКС поділялися на відділи. Кілька відділів складали кущ. За званнями керівний склад поділявся таким чином: *старший січовик, десятник, сотник і атаман*. Посади, які вони обіймали, були такими: *гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант*. Відзнаки посад розміщувалися на рукавах і головних уборах форменого одягу. Керівний склад приймав присягу в присутності команданта. Команди ОНОКС були створені в Іршаві, Воловому (нині смт. Міжгір'я), Великому Бичкові, Перечині, Рахові, Середньому, Тячеві та Хусті. Кількість їхніх дійсних членів не перевищувала 2 тис. осіб. Крім політичного штабу,

який діяв легально, був також військовий (таємний) штаб. ОНОКС видавала тижневик «Наступ», мала жіночий відділ. Серед бійців Січі були добровольці-галичани, члени ОУН. ОНОКС захищала кордони Карпатської України від нападів угорських і польських диверсантів, вона справили істотний політичний вплив на проведення виборів до Сойму.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. Угорщина, за підтримки Третього Рейху розпочала збройну окупацію Карпатської України. 15 березня 1939р. Сойм автономії проголосив повну державну самостійність Карпатської України. Державним прапором та гімном республіки були визнані синьо-жовтий стяг і український національний гімн «Ще не вмерла України..». Державною мовою – українську.

Незважаючи на зусилля штабу ОНОКС, січовики виявилися непідготовленими через відсутність збро) до боїв з регулярною армією, озброєною легкими танками та артилерією. Відділи ОНОКС разом з гімназистами певний час стримували наступ переважаючих угорських сил по лінії Перечин – Середнє – Іршава – Севлюш (нині м. Виноградів) – Королеве, однак 16 березня 1939 р. армія противника захопила м. Хуст, а через кілька днів останні захисники Карпатської України припинили організований опір, хоча ще до кінця травня в горах продовжували діяти партизанські загони. У боях ОНОКС втратила близько 1 тис. осіб. Угорські власті повідомили, що під час березневих операцій в Карпатській Україні їх армія втратила 72 вояки вбитими, 163 пораненими, 4 пропали безвісти.

На честь ОНОКС під назвою «Карпатська Січ»у складі Сухопутних військ ЗСУ нині воює 49 стрілецький батальйон.

1. Які течії Руху Опору в Україні вам відомі?
2. Дайте коротку характеристику Організації українських націоналістів (ОУН) як політичній організації в структурі українського повстанського руху.
3. Як змінювалась військова тактика УПА впродовж Другої світової війни?
4. Яку роль відігравали жінки в УПА?
5. Яке значення мала Карпатська Січ в організації Українського Руху Опору?

§33. РАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ ТА ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Які радянські підпільники періоду німецько-радянської війни вам відомі? Чим саме?

Радянське підпілля періоду німецько-радянської війни Радянське підпілля було організоване в 1941 р. з ініціативи партійних, державних і військових органів влади СРСР. У підпіллі було залишено близько 30 тис. осіб. Спочатку воно складалося лише з нелегальних комуністичних і комсомольських організацій, а створення непартійних антифашистських осередків не передбачалося. Партійно-державні органи відразу взяли радянський рух Опору під свій ідеологічний, кадровий і організаційний контроль. Упродовж усієї війни Компартія намагалася утримувати під своїм впливом і керівництвом не тільки партійне і комсомольське, а й так зване «патріотичне» підпілля, яке виникло стихійно й основний склад якого не був комуністичним. Партійні центри ставили перед підпіллям завдання, координували і контролювали його дії, підпорядковуючи їх інтересам фронту. Ідеологічною основою більшості радянських підпільних формувань була більшовицька ідеологія, а відновлення радянської влади проголошувалося кінцевою метою.

Москва поставила перед радянськими антифашистами завдання тотальної і безкомпромісної війни, підпорядкованої інтересам Червоної Армії, незважаючи на труднощі і втрати цивільного населення, яке страждало через відплатні каральні акції окупантів. Одним із найбільш ефективних та масових видів руху Опору стала підпільна боротьба, що була поширена по всій території України і здійснювалась в різноманітних формах — від антифашистської агітації та пропаганди до масштабних диверсій і збройного повстання проти нової окупаційної влади.

Через прогалини в управлінні, брак досвіду та відсутність широкої підтримки населення на першому етапі своєї діяльности радянське підпілля зазнало важкого удару. Лише 10 % організацій пережили зиму 1941–1942 рр. Проте гітлерівський терор призвів до зростаючої підтримки населення руху опору протягом 1942 р., активізації комуністичного підпілля та стихійного виникнення нових антифашистських груп.

Специфіка українського ландшафту зумовила те, що в степових та лісостепових районах УРСР тривала діяльність партизанських загонів була неможливою. Тому на більшості території України *головною антифашистською силою виступали підпільні організації, які за необхідності змінювали свою тактику — від підпільної на партизанську і навпаки*. Основною зоною діяльності партизанських загонів і з'єднань було Полісся.

У 1943–1944 рр. радянське підпілля зростає кількісно й здобуває масову підтримку цивільного населення. Кульмінацією діяльності підпільників стають збройні повстання проти загарбників та безпосередня взаємодія з підрозділами наступаючої Червоної Армії під час захоплення населених пунктів.

Оцінюючи внесок радянського підпілля в перемогу над ворогом, слід наголосити, що впродовж 1941–1944 рр. в його лавах боролися десятки тисяч людей різних національностей, які завдали окупантам відчутних втрат у живій силі, техніці, зміцнювали віру населення в перемогу та підривали економічний потенціал загарбників. Підпільники боролися з поневолювачами навіть там, де цього не могли робити партизани. Саме тому підпільні форми руху Опору стали основними в більшості регіонів, за винятком Українського Полісся. Історичне значення антифашистської боротьби на території України полягає в тому, що вона засвідчила несприйняття нацистського «нового порядку», що виявився не кращим від більшовицького режиму, більшістю населення, продемонструвала мужність і стійкість українського народу.

Партизанський рух на території України в роки Другої світової війни

Упродовж першого року війни фашистам вдалося захопити всю територію України. На окупованих землях ворог будував системи всебічного матеріально-технічного забезпечення своїх військ, намагався широко та якісно використати захоплену радянську інфраструктуру та примусити населення до покірної рабської праці.

Водночас з перших днів окупації перед партійно-державним керівництвом СРСР гостро постало питання протидії намірам фашистських загарбників. Найбільш повно дезорганізувати тил ворожих військ мав широкомасштабний партизанський рух (*іл. 33.1*).

Іл. 33.1. Партизанська група на марші

Слід зазначити, що перед Другою світовою війною, розглядаючи імовірність окупації супротивником частини території СРСР, радянське керівництво вжило комплекс заходів із завчасної підготовки партизанського руху. Зокрема, облаштовували схованки зі зброєю, боєприпасами, продовольством та матеріально-технічними засобами, а також готували кадри для партизанських формувань. Проте напередодні війни була прийнята доктрина наступальних операцій на ворожій території і помилкове рішення про відмову від завчасної підготовки партизанського руху. Отож на значній території, що була захоплена в результаті стрімкого просування фашистських військ на схід, формування партизанських загонів треба було починати наново.

За вказівкою командування Червоної Армії та керівництва партійних органів, після відступу радянських військ на окупованих територіях залишався актив (зазвичай серед керівників партійних та адміністративних установ) для розгортання партизанської боротьби. Проте практичне формування партизанських загонів супроводжувалося значними труднощами. На початку війни партизанські загони діяли хаотично, були нечисленними та неорганізованими, погано озброєними, не мали засобів зв'язку та необхідних матеріально-технічних засобів.

Одним з головних завдань, яке тоді вирішувало радянське керівництво, було *створення системи централізованого керівництва партизанським*

рухом. З цією метою 30 травня 1942 р. при Ставці Верховного Головнокомандування був створений *Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР)*. Для забезпечення взаємодії партизан з регулярними військами при військових радах низки фронтів і армій були створені представництва партизанських організацій. Крім того, важливу роль в організації партизанського руху відіграло радянське підпілля.

У червні 1942 р. був створений *Український штаб партизанського руху (УШПР)*, керівником якого був призначений заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкач. Серед інших важливих завдань було налагодження зв'язку з партизанами та забезпечення партизанських формувань підготовленими фахівцями, озброєнням та матеріально-технічними запасами. Для цього в розпорядження УШПР були виділені радіовузли, шпиталі, зброя, транспортні літаки тощо.

Почала діяти спеціальна школа, у якій готували командирів, комісарів, радистів, підривників, розвідників, медпрацівників та інших фахівців для партизанських формувань. Протягом близько 3-ох місяців майбутні партизани вивчали приймально-передавальну радіоапаратуру, опановували роботу на телеграфному ключі, шифрувальну справу, вітчизняну і німецьку стрілецьку зброю, мінно-підривну справу та інші необхідні у ворожому тилу питання. Пізніше, крім школи, за наказом ЦШПР в багатьох містах країни були створені курси радистів, підривників та командирів загонів.

Іл. 33.2. Сеанс радіозв'язку між партизанськими загонами й УШПР

Іл. 33.3. Сидір Ковпак

Особлива увага приділялася налагодженню радіозв'язку між партизанськими загонами й УШПР (*іл. 33.2*), організації партизанської розвідки, формуванню нових партизанських загонів на базі підготовлених кадрів.

Оскільки розгортання партизанського руху було нерівномірним, у листопаді 1942 р. Державний Комітет Оборони прийняв спеціальну постанову «Про партизанський рух на Україні», у якій особлива увага зверталась на розвиток партизанського руху в правобережних областях республіки, де розгортався націоналістичний рух опору.

Слід зазначити, що в ході війни форми і методи партизанської боротьби суттєво змінювалися і вдосконалювалися. Так, у 1943 р. партизанські загони розпочали практику рейдів у тилу противника, які відволікали великі сили гітлерівців, що було суттєвою допомогою військам. Зокрема, був здійснений «Карпатський рейд» партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака (*іл. 33.3*). Хоча мети рейду — знищення нафтових промислів Прикарпаття — досягнуто не було, він справив велике враження на населення України та засвідчив зростання бойового потенціалу радянських партизанів.

Найбільш результативні рейди здійснили формування відомих парти-

занських командирів С. Ковпака, О. Федорова та О. Сабурова. Партизанський загін під командуванням О. Сабурова восени 1942 р. здійснив рейд з Брянських лісів на Правобережну Україну. Відстань у кількасот кілометрів партизани подолали протягом місяця, форсувавши при цьому Десну, Дніпро і Прип'ять (*іл. 33.4*). Тільки в дні рейду загін О. Сабурова розгромив фашистські гарнізони в 6-ти райцентрах, зруйнував 29 залізничних і шосейних мостів. Згодом сабурівці спільно з партизанами загону С. Ковпака, загонами з Житомирської і Рівненської областей та білоруськими партизанами утворили в Поліссі вільний від фашистів край, який охоплював 14 районів з населенням близько 200 тис. осіб.

Іл. 33.4. Рейд загону О. Сабурова

Іл. 33.5. «Рельсова» війна

Головні удари партизани завдавали по комунікаціях противника, перешкоджаючи перекиданню військ та бойової техніки противника, виводили з ладу важливі об'єкти інфраструктури, знищували представників керівництва окупаційної влади, забезпечували ведення розвідки на стратегічну глибину. Диверсії партизан на важливих транспортних магістралях ворога («рельсова» та «шляхова» війна) сковували та послаблювали німецькі війська, збільшували напруження та безлад у фашистському тилу (*іл. 33.5*).

Окремим напрямком діяльності радянських партизанів була боротьба з українськими національними повстанськими загонами.

Під час війни в тилу ворога на території України діяло, згідно радянських даних, 60 партизанських з'єднань, 1993 загони і диверсійно-розвідувальні групи чисельністю понад 500 тис. осіб.

З виходом Червоної Армії на Правобережжя Дніпра, наближенням фронтової смуги до районів дії партизан в їхній тактиці з'явилися нові прийоми боротьби — захоплення важливих об'єктів інфраструктури або опорних пунктів, переправ і мостів й утримання їх до підходу частин армії.

Загалом протягом війни 1941–1945 рр. партизани України, за підрахунками радянських істориків, знищили близько 500 тис. гітлерівських солдатів і офіцерів, розгромили 467 ворожих гарнізонів, комендатур, штабів, пустили під укіс 5019 ешелонів з живою силою і бойовою технікою, підбили і захопили 1566 танків і бронемашин, 790 гармат, 13535 автомашин, 211 літаків.

Близько 200 тис. радянських партизанів нагороджені орденами та медалями, у тому числі понад 127 тис. — медаллю «Партизан Великої Вітчизняної війни» I та II ступенів, 233 з них — присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

За своїми масштабами рух опору в тилу ворога став важливим військово-політичним фактором у розгромі фашизму.

1. Яка роль радянського підпілля в боротьбі з фашистськими окупантами в Україні?
2. Чому на початку Другої світової війни партизанський рух на території України був малорозвинений?
3. Яку роль відіграв Центральний штаб партизанського руху в організації руху опору?

4. Чому рейди в тилу противника були ефективною формою партизанських дій?
5. Яке значення мав партизанський рух для розгрому фашистських загарбників на території України?

§ 34. СЛУЖБА УКРАЇНЦІВ / УКРАЇНОК У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ СРСР У 1945–1991 РР.

Хто з радянських військових начальників вам відомий?

Радянські збройні сили були знаряддям русифікації народів СРСР (до складу якого, юридично, на правах союзної держави, до 1991 р. входила одна з засновниць ООН, Україна. Мовою Радянської армії була винятково російська, а призвані до війська військовозобов'язані відбували службу поза межами своїх республік. У війську зовсім були відсутні іншомовні культурні розваги, преса, бібліотеки; демобілізованих агітували поселятися й працювати на різних новобудовах, головним чином на сході СРСР. У політичному навчанні серед вояків відверто поширювався російський шовінізм, плекалися традиції винятково російських «героїв». До програми політичного вишколу належить також тема про єдиний «*радянський народ*». Серед офіцерства плекався кастовий дух супроти рядових вояків; матеріальні привілеї, майже тотожні з царською армією: військові звання, ступені, уніформи, нашивки, ордени, прапори, назви гвардійських частин, дисциплінарний статут, почесті.

Наприкінці Другої світової війни і після її звершення серед генералітету Радянської армії були такі маршали українського походження: *Р. Малиновський, А. Єременко, К. Москаленко, маршал танкових військ П. Рибалко, генерал армії І. Черняхівський та С. Штеменко, генерал танкових військ А. Кравченко, генерал-полковник авіації Г. Кравченко, генерал-лейтенант І. Кожедуб* та інші. Дехто з них мав високі посади, аж до міністра оборони СРСР (маршали Р. Малиновський і А. Гречко). У різні часи вищий генералітет українського походження представляли маршали авіації *С. Руденко й В. Судець, генерали артилерії П. Батицький, А. Гетьман, І. Павловський* та інші. Більше українських прізвищ трапляється серед вищого політичного офіцерства та викладачів вищих військових шкіл. По-

між радянських космонавтів є *генерал-майори П. Попович, Г. Береговий, А. Леонов, А.Філіпченко, полковники Г. Добровольський і П. Климчук*, які народилися в Україні і тут же закінчили військові авіаційні школи. Більшу частину сержантського складу армії становили українці, що відрізнялись освітою, дисцип-лінованістю та військовим умінням.

Система військової освіти змінювалася після війни відповідно до змін у воєнній доктрині СРСР. Найвищою військовою школою залишалася Академія Генерального Штабу. Крім неї, було ще 16 академій різного роду військ, з яких одна є у Харкові — Національна академія Національної гвардії, а решта лишилася у Російській Федерації; до них приймають за вибором, і то лише офіцерів з вищою освітою. Вищу військову освіту надавали «училища» та деякі інститути. У 1973 р., їх було в СРСР 126, у тому числі 87 в Російській Федерації і 28 в Україні (серед них 6 авіаційних, 2 морські і 6 артилерійських). Термін навчання — 4-5 рр., випускники одержували звання лейтенанта і часто диплом інженера. Освітній рівень офіцерства Радянської армії був доволі високий: чверть з них мала закінчену вищу освіту, майже половина — звання інженера.

За законом 1967 р., всі чоловіки, що досягали 18 років, були військовозо-бов'язаними. Служба тривала 2 роки (у флоті — 3); випускники вищих навчальних закладів служили лише один рік. Перед початком служби призовник проходив військову підготовку в середній школі (з 9 класу). Після демобілізації вояків запасу ще залучали до 35 років на військово-польові збори 6 разів, а до 45 — ще 4 рази. Обліком військовозобов'язаних, проведенням призову та розподілом призовників до частин керували військові комісаріати (районні, міські, обласні). Призвані до війська відбували службу, зазвичай, не на території свого військового округу.

Радянська Армія мала близько 175 дивізій, половина з них у формі й стані за штатами воєнного часу. Дивізії було розташовано на територіях військових округів, яких нараховувалось 15, у тому числі в Україні 3: Київський, Прикарпатський й Одеський. У Прикарпатському військовому окрузі було значне скупчення ракетних військ. Крім військових округів, на території Східної Європи було зосереджено ще 4 групи військ, до них входила 31 дивізія Радянської Армії. Чорноморський флот нараховував 65 кораблів і 25 підводних човнів (на всьому ВМФ СРСР відповідно їх було 240 і 340).

Наприкінці 1980-х рр. війська трьох округів, що перебували на території України, налічували близько 780 тис. осіб (14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії, 8 артилерійських бригад, 1 бригада спецназу, 9 бригад протиповітряної оборони, 7 полків бойових вертольотів). На озброєнні цих формувань було танків близько 6500 одиниць; бойових машин піхоти та бронетранспортерів усіх видів — 11 тис.; артилерії — близько 2 тис. стволів; мінометів — близько 500 одиниць; 132 ракети Р-300. В Україні були розташовані 4 повітряні армії (бл. 1100 бойових літаків), 1 армія протиповітряної оборони. *Стратегічні ядерні сили, дислоковані на території України, мали 176 міжконтинентальних балістичних ракет, а також близько 2600 одиниць тактичної ядерної зброї.*

1. Чому радянські збройні сили були знаряддям русифікації народів СРСР?
2. Які українці-маршали збройних сил СРСР вам відомі?
3. Яка система військової освіти була в СРСР?
4. Яке озброєння мали військові округи збройних сил СРСР на території України?

ТЕМА 9. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПЕРІОД 2014-2022 РР.

§ 35. АНЕКСІЯ КРИМУ ТА ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ

Що вам відомо про анексію Росією Криму?

Окупація Криму Після відмови керівництва держави на чолі з В. Януковичем підписати *Угоду про асоціацію між Україною та Євросоюзом* і розгону мітингу студентів у Києві з 30 листопада 2013 р. почалося протистояння між тодішньою владою країни та мітингарями, яке в подальшому переросло в Революцію гідності. Наслідком перемоги Революції стало відсторонення Верховною Радою України президента Януковича від влади та його втеча в Росію, відновлення Конституції України 2004 року, скасування диктаторських законів, призначення дострокових президентських виборів. Зміна влади кардинально зменшила силу впливу Росії на Україну.

Революція гідності була приводом, який використала Росія для початку агресії, але ніяк не причиною війни. Є навіть версії, що російські спецслужби цілеспрямовано працювали на радикалізацію протестів з метою руйнування української державності загалом і таки скористались моментом тимчасової відсутності Президента, інших вищих посадових осіб, зокрема силових органів, для захоплення Криму.

Одним з аспектів підготовки Росії до агресії стало правове протистояння Росії і України. Правове та юридичне забезпечення протистояння з боку Росії здійснювалось на вищому законодавчому рівні шляхом прийняття тих чи інших постанов з питань, які дозволяли найбільш ефективно, з точки зору російського політикуму, сприяти поверненню контролю над Україною. Серед таких питань найбільш розробленими виявились питання юридичного статусу Криму, рівня співробітництва України з НАТО та статусу російської мови в Україні.

А Російська Федерація 20 лютого 2014 р. розпочала спецоперацію із *захоплення та анексії півострова Крим, яка надалі переросла в російську*

збройну агресію проти нашої держави та війну на Сході України.

У ніч на 27 лютого будівлі Верховної Ради та Уряду АРК захопили озброєні невідомі особи та встановили на будівлях російські прапори. За словами народного депутата Сергія Куніцина, адміністративні будівлі захопили професійно підготовлені люди, озброєні автоматичними карабінами, кулеметами, гранатометами тощо. За повідомленнями ЗМІ, центр Сімферополя було перекрито правоохоронцями, піднятими по тривозі, обмежено рух громадського транспорту.

1 березня 2014 року президент Росії Володимир Путін отримав офіційний дозвіл у Ради Безпеки Російської Федерації на використання військ на території України.

Починаючи з 1 березня 2014 року, відбулася низка акцій, проведених за участі російських спецслужб у східних, центральних і південних регіонах України у березні-квітні 2014 року, учасники яких виступали здебільшого за відокремлення півдня і сходу України та приєднання цих регіонів до Російської Федерації, проведення референдуму щодо федерального устрою України, надання російській мові статусу другої державної та проти нової української влади. На противагу цим акціям, у східних і південних регіонах проукраїнські сили проводять акції на підтримку територіальної цілісності України та її державного устрою.

1 березня 2014 р. Збройні сили України були приведені в *повну бойову готовність*.

16 березня 2014 року Росія провела невизнаний у світі референдум в Криму в умовах військової окупації півострова.

17 березня 2014 р. в Україні було оголошено часткову мобілізацію. Відтоді наша держава почала функціонувати *в умовах особливого періоду*.

18 березня 2014 року було здійснено *анексію* Криму (*іл. 35.1*).

Іл. 35.1. Облога і захоплення військових частин ЗСУ у АР Крим і Севастополі у березні 2014 року

Анексія (лат. annexio — приєднання) — це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави або нації в односторонньому порядку. За сучасним міжнародним правом анексія — один з видів агресії і спричиняє міжнародно-правову відповідальність.

Антитерористична операція. Анексія Криму та ескалація напруги на Півдні та Сході України супроводжувалася захопленням приміщень СБУ, міліції та адміністративних будівель, проголошення «народних республік». У деяких містах (як, наприклад, у Харкові) вдалося навести лад силами українського спецназу. Однак у середині квітня почалося стрімке загострення ситуації: за підтримки російських спецслужб і «російських козачків» терористами було захоплено ряд адміністративних будівель у містах Донецької області: *Краматорськ, Артемівськ, Лиман, Дружківка, Єнакієво, Макіївка, Маріуполь, Горлівка, Харцизьк, Жданівка і Кіровське*. Під їхнім контролем опинилася половина Донеччини і Луганщини.

Коли 12 квітня бойовики під командуванням полковника російських спецслужб *Ігоря Гіркіна (Стрелкова)* зайняли *Слов'янськ*, стало зрозуміло, що це війна і сил правоохоронних органів тут буде недостатньо.

14 квітня виконувач обов'язків президента України Олександр Турчинов підписав Указ про виконання ухваленого на засіданні РНБО рішення «*Про невідкладні заходи з подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності», оголосивши початок антитерористичної операції (АТО)* зі звільнення захоплених підконтрольними Росії бойовиками територій Донецької та Луганської областей України.

Після втечі Віктора Януковича гостро постало питання про проведення дострокових президентських і парламентських виборів, що в умовах воєнного стану було неможливо, тому було обрано формат саме антитерористичної операції із залученням Збройних сил України. Також в операції брали участь сформовані напередодні підрозділи Національної гвардії та добровольчі батальйони.

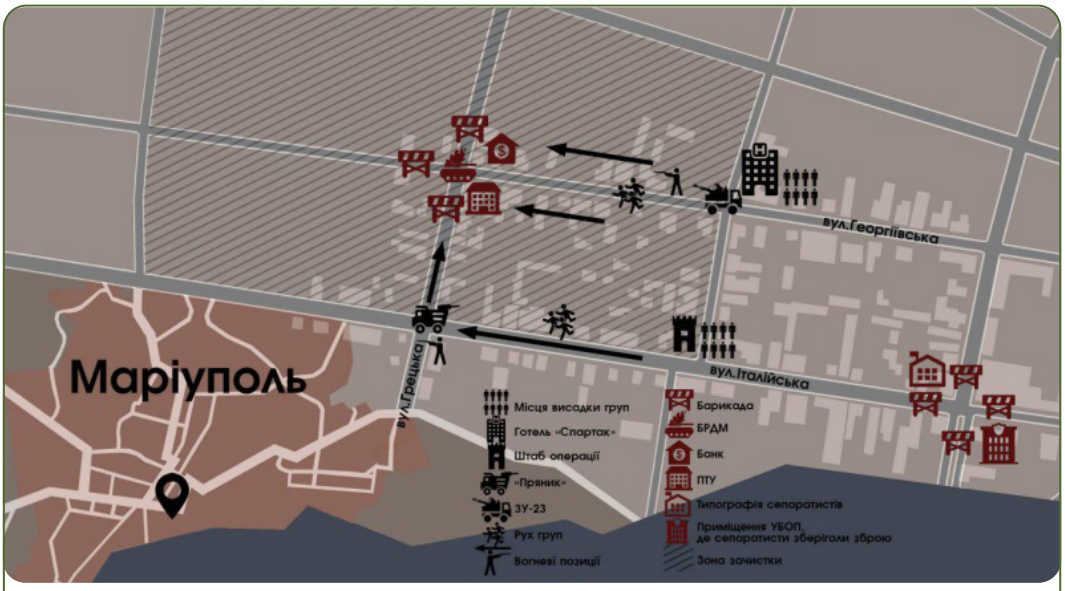
На початку проведення АТО на Сході України керівництво ЗСУ зіткнулося з величезними проблемами, починаючи від необхідності в стислі строки різко наростити чисельність ЗСУ та їхню професійну підготовку й закінчуючи потребою у відновленні боєздатності значної кількості основних типів та видів ОВТ, які через брак коштів протягом значного часу не обслуговувалися та не ремонтувалися належним чином. Через недалекоглядну політику попереднього керівництва держави у сфері оборони у військах бракувало значної кількості основних ресурсів та предметів матеріально-технічного забезпечення — від палива до продуктів харчування та польової форми одягу. Це стосувалося також і бойового спорядження, екіпірування, зброї та окремих типів боєприпасів. Наявне модернізоване та нове озброєння, що отримували підрозділи ЗСУ в одиничних екземплярах протягом попередніх років, кардинально не покращувало рівень боєздатності частин і підрозділів.

Уночі 22 травня сепаратисти неочікувано напали на табір сил антитерористичної операції (АТО) під Волновахою, внаслідок якого 18 військовослужбовців українській армії було вбито.

Перша масштабна успішна операція сил АТО була проведена 26 травня, коли відбувся бій за Донецький аеропорт. За допомогою авіації та десанту було знищено до 300 сепаратистів, при цьому українська армія не зазнала жодних втрат.

4 червня сили антитерористичної операції повністю звільнили *Лиман Донецької області* від терористів.

13 червня українські війська звільнили *Маріуполь* (*іл. 35.2*).

Іл. 35.2. План-схема операції по визволенню Маріуполя 13 червня 2014 р.

14 червня сепаратисти збили Іл-76 Збройних сил України, що доправляв військових у Луганський аеропорт, унаслідок якого загинуло 49 осіб, в тому числі екіпаж літака. Того ж дня були здійснені численні напади терористів на блокпости сил АТО, під час яких було вбито 6 військовослужбовців. Загалом за день втрати силовиків склали 55 чоловік, що було найбільшою військовою втратою України за часи незалежності.

До вечора 19 червня основні сили АТО були кинуті на взяття під контроль державного кордону Донбасу у зв'язку з підготовкою до перемир'я.

20 червня Президент Петро Порошенко віддав наказ про припинення бойових дій на окупованих терористами територіях. Перемир'я було оголошене з 22:00 20 червня по 10:00 27 червня 2014 року. В представленому плані «*припинення вогню*» було 15 обов'язкових пунктів щодо його виконання.

За час перемир'я загинули 27 і було поранено 69 українських силовиків. Загальна кількість нападів сепаратистів на позиції АТО — 108 разів, зокрема терористи обстрілювали позиції українських військових на висоті *Карачун, Краматорську, Амвросіївці та Рубіжному*. Бойовиками ДНР була захоплена розташована в Донецьку військова частина ЗСУ 3004, а також збитий Мі-8, у результаті чого загинуло 9 українських військових, у тому числі 3 члени екіпажу.

Після наради РНБО Петром Порошенком було вирішено продовжити односторонє перемир'я з 27 по 30 червня. Рішення викликало широке обурення в суспільстві, армії та добровольчих батальйонах.

Поновлення антитерористичної операції Рішенням РНБО АТО було відновлено в перші години 1 липня 2014 року, а українськими військовими було завдано авіаційних та артилерійських ударів по позиціях терористів у *Слов'янську, Краматорську, Луганську* та іншим точках. Загалом були атаковані 120 розвіданих раніше скупченнях терористів.

Протягом 1 липня поблизу *Карлівки* та *Донецька* відбулися танкові бої, у Донецьку був здійснений напад на Донецьке облуправління міліції, що раніше перейшло на бік ДНР, а також мінометним обстрілом терористами позицій українських військ поблизу Слов'янська було знищено Слов'янську телевежу на *горі Карачун*.

Вранці 2 липня сили АТО увійшли в Луганськ, почалась битва за місто. Багато сепаратистів здалися українським військовим. Бойовикам ЛНР з Росії було поставлено 20 танків і 122 одиниці бронетехніки, також було відомо про передачу 10 установок БМ-21 «Град».

У боях поблизу Слов'янська та Миколаївки 3 липня було знищено 6 пунктів терористів, втрати — не менше 150 чоловік, серед українських військових — 2 вбитих і 4 поранених.

Після поразки в Миколаївці 5 липня терористи відступили зі *Слов'янська*, українські війська зайняли місто, підняли прапор України. Колони сепаратистів відступили і з *Краматорська*. Близько 1 тисячі бойовиків разом з Гіркіним колоною рушили до Донецька. Того ж дня від терористів було звільнено *Краматорськ, Дружківку, Костянтинівку*. Усі сили сепаратисти кинули на оборону *Донецька, Луганська, Горлівки*, покидаючи при цьому інші населені пункти

6 липня українські війська зайняли *Артемівськ*, під контролем терористів залишилось 7 великих міст Донбасу: *Донецьк, Горлівка, Луганськ, Сніжне, Антрацит, Краснодон і Сєвєродонецьк*.

Під час наступу 10 липня сили АТО завдали низку успішних авіаційних ударів по позиціях терористів та звільнили *Сіверськ*. Було знищено близько 100 бойовиків, 2 танки й установку «Град». Основними епіцентрами боїв стали Донецьк і Луганськ.

11 липня відбувся обстріл з установок БМ-21 «Град» проросійськими сепаратистами табору сил антитерористичної операції неподалік села Зеленопілля Луганської області. Унаслідок атаки загинуло 19 українських військовослужбовців, 93 були поранені. У відповідь українськими військовими було завдано серії авіаударів та знищено численні бази і колони терористів. Усього протягом доби виконано 16 вильотів, було знищено близько 1000 бойовиків.

17 липня російські сили ППО з установки ЗРК «Бук-М» *збили пасажирський Боїнг-777 рейсу MH17 Амстердам-Куала-Лумпур*, у результаті чого загинули всі 298 осіб, які були на борту (*іл. 35.3*). Збиття Боїнга спричинило нову хвилю міжнародних санкцій західних держав проти Російської Федерації.

Переломним моментом став кінець серпня 2014 року, коли Росія ввела регулярні війська на територію України, зупинивши наступ на Донецьк. Наприкінці серпня добровольчі підрозділи і загони ЗСУ загальною чисельністю близько 1500 осіб зробили спробу пробитися до важливого вузла Іловайськ, але Росія, попри домовленість про зелений коридор, застосувала свої регулярні війська, унаслідок чого була оточена, загинула і потрапила до ворожого полону значна кількість (від 229 до 459 загинуло за різними оцінками) захисників України.

Іл. 35.3. Залишки малазійського пасажирськооо Боїнгу-777 рейсу MH17 Амстердам-Куала-Лумпур, збитого сепаратистами

Скориставшись поразкою підрозділів ЗС України під Іловайськом, російські підрозділи просунулися на захід і, зокрема, захопили Тельманівський район з узбережжям Азовського моря до Маріуполя.

5 вересня в Мінську були підписані перші Мінські угоди в рамках Тристоронньої контактної групи, після чого війна на Донбасі перейшла в режим *позиційного протистояння*, хоча військові дії продовжувалися.

Одночасно зі збільшенням угруповання військ в окремих районах Донецької та Луганської областей зазнала значних змін система матеріально-технічного забезпечення Збройних сил, побудована за територіальним принципом. Вона перейшла на функціонування в умовах проведення АТО. На етапі розгортання системи матеріально-технічного забезпечення розв'язання значної частини проблем ЗСУ взяв на себе *волонтерський рух*.

Наприкінці року при Міністерстві оборони України була створена *Рада волонтерів* — громадське об'єднання, яке стало ініціатором реформ, що кардинально змінили ситуацію із забезпеченням військово-службовців основними предметами постачання.

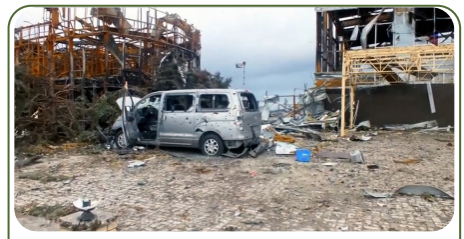
Події 2014 р. виявили потребу в проведенні докорінних змін у підходах до політики у сфері оборони та національної безпеки. Тому керівництво держави визначило як стратегічні пріоритети у сфері оборони *забезпечення готовності сектора безпеки і оборони, економіки та всього суспільства до відбиття повномасштабної збройної агресії проти України, а також відмову від позаблокового статусу і поступову інтеграцію в загальноєвропейські та північноатлантичні системи безпеки*. Протягом року за підсумками мобілізаційного розгортання військ (сил) були сформовані 4 бригади та 29 батальйонів територіальної оборони, які згодом були переформовані в окремі мотопіхотні батальйони. На кінець 2014 р. чисельність ЗС сягнула позначки у 250 тис. осіб, 204 тис. з яких — військовослужбовці.

З вересня 2014 року до 23 січня 2015 року тривали бої за Донецький аеропорт (*іл. 35.4, 35.5*)), які стали одними з найзапекліших у війні на Сході України. Бої розгорнулися між українськими військами і бійцями

добровольчих формувань з однієї сторони та силами проросійських збройних угруповань і окупаційних військ з іншої за контроль над Донецьким міжнародним аеропортом.

Іл. 35.4. Донецький аеропорт до початку бойових дій

Іл. 35.5. Руїни аеропорту (зовні)

Іл. 35.6. Руїни нового терміналу

Іл. 35.7. Руїни диспетчерської вежі

Українські військовики утримували старий та новий термінали аеропорту, опорним пунктом українських сил було селище Піски — через нього захисникам аеропорту поставляли провізію та боєприпаси, через нього здійснювалася ротація бійців. У цьому ж селищі була розгорнута артилерія вогневої підтримки. Проросійські сили атакували аеропорт з прилеглого Київського району м. Донецьк, з території монастиря на півдні та с. Спартак на сході.

Проросійські сили здійснювали систематичні штурми терміналів, займаючи нові позиції, втрачаючи їх та знову готуючи штурми. Унаслідок боїв руйнувалася інфраструктура аеропорту — у грудні 2014 року значних руйнувань зазнав старий термінал, 13 січня 2015 року остаточно впала диспетчерська вежа (*іл. 35.7*), яку утримували українські бійці. У новому терміналі бої точилися за різні його поверхи — на фінальних етапах битви українські вояки утримували перший поверх, а підвал та верхні поверхи контролювалися супротивником.

20 січня 2015 року проросійські сили підірвали новий термінал, бетонні перекриття і стеля у багатьох секціях обвалилася, ховаючи під собою українських захисників (*іл. 35.6*). 22 січня 2015 року вцілілі захисники вийшли з термінала, проте багато поранених і контужених українських бійців потрапила до полону. Оборона терміналів аеропорту тривала *242 дні*.

За час боїв українська армія вибудувала оборону, створивши лінію укріплень навколо злітної смуги по периметру навколишніх сіл — *у Пісках, Водяному, Опитному, біля вентиляційного ствола шахти Бутівки*.

Також у 2015 році були довготривалі бої за *Дебальцеве, в районі Світлодарської дуги, Маріуполя, Широкіна, Мар'їнки*.

Протягом 2015 р. Збройним силам України вдалося стабілізувати обстановку в районі проведення антитерористичної операції та стримати російську агресію. Вони значною мірою відновили боєздатність, набули бойового досвіду, оперативної спроможності, необхідного рівня технічної оснащеності та матеріальної забезпеченості для захисту суверенітету і територіальної цілісності держави.

За результатами комплексного огляду сектора безпеки і оборони у 2015 р. схвалено *Стратегію національної безпеки України*, нову редакцію *Воєнної доктрини України* та *Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України*. Країна вперше чітко визначила курс на європейську інтеграцію та окреслила свої наміри щодо вступу в НАТО, а *головною загрозою та ймовірним воєнним противником назвала Російську Федерацію*.

Доведено до логічного завершення створення окремого роду військ — *Сил спеціальних операцій*, сформовано Командування Сил спеціальних операцій. Удосконалено підготовку військ — до навчання військових були залучені інструктори з армій країн НАТО та ЄС.

Навесні 2016 р. відновлено призов на строкову службу, що не допустило зниження укомплектованості частин та підрозділів ЗСУ до критичного для їхньої бойової спроможності рівня та дало змогу замінити в тилу військовослужбовців, переміщених до частин, задіяних в АТО. У війську в стислі терміни покращено медичне забезпечення, головні заходи якого зосереджені на підвищенні безпеки військовослужбовців, а також впроваджено курс медико-психологічної та соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції. Антитерористична операція на території Донецької і Луганської областей тривала до квітня 2018 року.

● **Операція Об'єднаних сил ЗСУ** ● 18 січня 2018 року Верховна Рада України за поданням Президента України Петра Порошенка прийняла Закон «*Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях*». Президент підписав закон 20 лютого. У законі окрема увага приділялась *запровадженню воєнного стану*. У випадку введення воєнного стану координацію і контроль на окупованій території Донецької та Луганської областей здійснював Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ під керівництвом Генштабу.

16 березня командувачем Об'єднаних сил на Донбасі призначено генерал-лейтенанта Сергія Наєва. Командувач об'єднаних сил здійснював керівництво через Об'єднаний оперативний штаб ЗС України, начальник штабу був першим заступником командувача Об'єднаних сил.

30 квітня 2018 року Президент України й Верховний Головнокомандувач Петро Порошенко підписав указ «*Про затвердження рішення РНБО «Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей»*», яким вводилось в дію рішення Ради національної безпеки й оборони. Глава держави також підписав *наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «Про початок операції Об'єднаних сил*

Іл. 35.8. Емблема Об'єднаних сил ЗСУ

із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей». Згідно з наказом, з 14:00 30 квітня 2018 року розпочато операцію Об'єднаних сил відповідно до плану операції об'єднаних сил (*іл. 35.8*). Крім того, Президент підписав наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «*Про затвердження положення про Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ*».

NB

Операція Об'єднаних сил (ООС, англ. *Joint Forces Operation*) — комплекс військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур 30 квітня 2018 — 24 лютого 2022 року, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України.

Основними відмінностями від режиму АТО були:

- Повноваження з керування військовими та правоохоронними підрозділами на Донбасі перейшли від СБУ до Генерального штабу, який очолює Збройні сили України.
- Вводилась посада Командувача об'єднаних сил для керування всіма військовими й правоохоронними підрозділами, залученими для проведення заходів із забезпечення національної оборони та відсічі збройної агресії Росії в Донецькій і Луганських областях. Командувач об'єднаних сил призначався президентом за поданням начальника Генштабу. Його повноваження також окремо визначались відповідним рішенням президента. У його підпорядкуванні був Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил. До штабу увійшли усі роди Збройних Сил і правоохоронці, які перебували на території проведення заходів із нацбезпеки до виведення окупаційних військ.
- Усі рішення в зоні проведення ООС на Донбасі ухвалював Командувач об'єднаних сил.
- З'явилися поняття «райони бойових дій» і «зони безпеки». «Зони безпеки» розташовувались на контрольованих урядом територіях поруч із лінією розмежування. Межі «зон безпеки» визначав начальник Генерального штабу за поданням Командувача об'єднаних сил.
- На території проведення ООС діяв особливий порядок, який наділяв військовослужбовців розширеними правами.

1. Що таке анексія?
2. Яка причина, на вашу дамку, анексії Росією Криму?
3. Чому було обрано формат саме антитерористичної операції із залученням Збройних сил України, а не військової операції?

ART

4. З якими проблемами на початку проведення АТО на Сході України зіткнулося керівництво ЗСУ?
5. Який хід проведення АТО в червні 2014 року?
6. Чому, на вашу думку, кінець серпня 2014 року став переломним моментом під час проведення АТО?

7. Яку роль відіграв волонтерський рух у розгортанні системи матеріально-технічного забезпечення ЗСУ?
8. Чому бої за Донецький аеропорт мали особливе значення для проведення АТО?

§ 36. ЕСКАЛАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ У 2021-2022 РР.

Чи припинились військові дії після зроведення операції Об'єднаних сил на Сході України?

Ситуація навколо північно-східних кордонів України У 2021 році Росія розкритикувала масштабні військові навчання НАТО під назвою *Defender-Europe 21*, одні з найбільших військових навчань під проводом НАТО в Європі за останні десятиліття, які почалися у березні 2021 року. Військові навчання складалися з майже одночасних операції на більш ніж 30-ти тренувальних ділянках у Центральній та Східній Європі. Початок масштабних навчань НАТО фактично означав *сценарій «захисту Європи»* на ділянці від Балтійського до Чорного моря у випадку збройного протистояння з Росією.

Наприкінці березня — на початку квітня 2021 року російські військові перекинули велику кількість озброєння і техніки з західної та центральної Росії, а також із Сибіру в окупований Крим і навчальний центр Погоново біля російського Воронежа. Спеціалісти з *групи розвідки «Джейнс»* виявили 14 російських військових частин з Центрального військового округу, які перемістилися під російсько-український кордон, назвавши це найбільшим неоголошеним військовим пересуванням після вторгнення в Крим 2014 року.

Головнокомандувач ЗСУ *Руслан Хомчак* повідомив, що Росія розмістила вздовж кордону 28 батальйонних тактичних груп і очікується, що буде доставлено ще 25, у тому числі в Брянській та Воронезькій областях Росії (Західний військовий округ). Наступного дня *російське державне інформаційне агентство ТАРС* повідомило, що 50 її БТГ, що складаються з 15 000 солдатів, були зібрані для навчань у Південному військовому окрузі, до якого входить окупований Крим, а також він межує з зоною конфлікту на Донбасі. Станом на 9 квітня голова Державної прикордонної служби України підрахував, що 85 000 російських військових уже перебувають у Криму або в межах 40 км від українського кордону.

Президент України Володимир Зеленський розмовляв з американським президентом Джо Байденом і закликав членів НАТО прискорити рух України до членства в альянсі. Речник Кремля запевнив, що російські військові переміщення не становлять загрози, однак російський чиновник

Дмитро Козак попередив, що російські сили можуть *діяти для «захисту» російських громадян в Україні* і будь-яка ескалація конфлікту означатиме «початок кінця України» — «не постріл в ногу, а в обличчя».

На той час близько пів мільйона людей у самопроголошених ДНР і ЛНР отримали російські паспорти. Росія відмовилася від запрошення України взяти участь у зустрічі з Францією, Німеччиною та ОБСЄ. Канцлер Німеччини Ангела Меркель зателефонувала президентові Росії Володимиру Путіну з вимогою припинити нарощування військової загрози. Прессекретар Білого дому США Джен Псакі оголосила на початку квітня 2021 року, що скупчення російських військ на кордоні з Україною було найбільшим з 2014 року.

24 березня Президент України Зеленський підписав Указ № 115/2021, яким затверджувалася «*стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя*».

У середині квітня Федеральна служба безпеки Росії (ФСБ) затримала генерального консула України в Санкт-Петербурзі *Олександра Сосонюка* за звинуваченнями в шпигунстві, обвинувачуючи Сосонюка в спробі отримати секретну інформацію з баз даних. Міністерство закордонних справ Росії заявило, що викликало тимчасового повіреного у справах України Василя Покотила і повідомило йому, що Сосонюк має покинути країну до 22 квітня. Міністерство закордонних справ України згодом заявило, що Сосонюк був протриманий кілька годин, перш ніж був звільнений. МЗС також протестувало проти затримання Сосонюка та відкинуло звинувачення Росії, додавши, що видворить «старшого дипломата посольства Росії у Києві» у відповідь на «провокацію» протягом 72 годин з 19 квітня.

22 квітня міністр оборони Росії Сергій Шойгу оголосив про скорочення навчань із поверненням військ на бази до 1 травня, але обладнання залишиться на навчальному базі Погоново для щорічних навчань з Білоруссю у вересні 2021 року.

У вересні 2021 року Україна провела військові навчання з силами НАТО. Кремль попередив, що розширення військової інфраструктури НАТО в Україні *перетне «червоні лінії» для президента Путіна*. У вересні майже 200 тис. російських військовиків брали участь у великих спільних російсько-білоруських військових навчаннях «Захід-2021», зосереджених на «західному стратегічному напрямку», як його називає російський Генштаб

Згідно з оцінками розвідки США, станом на 3 грудня 2021 року Росія розмістила близько 70 000 військовослужбовців, переважно на відстані 100—200 км від українського кордону. За їхньою оцінкою, чисельність могла бути збільшена до 175 000 чоловік.

У листопаді 2021 року Міністерство оборони Росії назвало розгортання кораблів ВМС США у Чорному морі «загрозою регіональній безпеці та стратегічній стабільності». У заяві міністерства сказано: «*Справжньою метою діяльності США в Чорноморському регіоні є вивчення театру*

військових дій на випадок спроб Києва силою врегулювати конфлікт на Південному Сході».

На початку листопада повідомлення про нарощування російської армії спонукали чиновників США попередити ЄС, що Росія може планувати вторгнення в Україну. Прессекретар Кремля Дмитро Пєсков спростував звинувачення, що Росія готується до вторгнення в Україну. Він звинуватив Україну в «плануванні агресивних дій проти Донбасу». Пєсков закликав НАТО припинити «зосередження військового кулака» біля кордонів Росії та припинити озброювати Україну сучасною зброєю.

Наприкінці листопада Путін заявив, що розширення присутності НАТО в Україні, особливо розгортання будь-яких ракет великої дальності, здатних завдати удару по Москві, або системи протиракетної оборони, подібно до Румунії та Польщі, *було б питанням «червоної лінії» для Кремля*. Він сказав, що ці системи протиракетної оборони можуть бути перетворені на пускові установки наступальних крилатих ракет великої дальності. За словами Путіна, «якщо якісь ударні системи з'являться на території України, час польоту до Москви становитиме 7-10 хвилин і п'ять хвилин у разі розгортання гіперзвукової зброї».

На це Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг відповів: «Лише Україна та 30 союзників по НАТО вирішують, коли Україна буде готова приєднатися до НАТО. Росія не має права вето, Росія не має права голосу, і Росія не має права створювати сфери впливу, щоб спробувати контролювати своїх сусідів».

1 грудня Росія звинуватила Україну в розгортанні половини своєї армії — близько 125 тис. військовослужбовців — на Донбасі для протистояння проросійським сепаратистам. 3 грудня президент Путін розкритикував Україну за використання безпілотника турецького виробництва *Bayraktar TB2* проти проросійських сепаратистів на Донбасі, заявивши, що цей крок порушує Мінські мирні угоди. 9 грудня Росія звинуватила Україну в переміщенні важкої артилерії до лінії фронту, де воюють російські окупаційні війська з українськими силами. Начальник російського Генерального штабу Валерій Герасимов заявив, що «поставки в Україну гелікоптерів, безпілотних літальних апаратів та літаків підштовхують українську владу до різких і небезпечних кроків. Будь-які провокації української влади шляхом примусового врегулювання проблем Донбасу будуть придушені».

На початку січня 2022 року президент Джо Байден в розмові з президентом Зеленським дав зрозуміти, що Сполучені Штати і їхні союзники та партнери дадуть рішучу відповідь у разі, якщо Росія вторгнеться в Україну.

17 січня російські війська та озброєння почали прибувати до Білорусі для спільних *навчань «Союзницька рішучість»*, які планувалися в лютому 2022 року.

Співробітники розвідки США попередили, що Росія планує великий військовий наступ на Україну в січні 2022 року. 19 січня 2022 року президент Джо Байден заявив, що, на його думку, Росія вторгнеться в Україну.

Байден сказав, що повномасштабне вторгнення в Україну буде «*найважливішим, що сталося у світі з погляду війни та миру*» з часів Другої світової війни.

Сполучені Штати підрахували, що Росія може зібрати 175 тис. військовиків для вторгнення в Україну. На що Міністр оборони України Олексій Резніков зробив заяву, що «у нас 250 000 офіційних... військовослужбовців, 400 тис. ветеранів і 200 тис. резервістів. 175 тис. недостатньо, щоб поїхати в Україну». Олексій Резніков також сказав, що Росія може почати широкомасштабний напад на Україну наприкінці січня 2022 року.

Сполучені Штати звинуватили Росію у відправці диверсантів в Україну для проведення «*операції під фальшивим прапором*», яка створила б привід для вторгнення Росії в Україну.

Кремль неодноразово заперечував, що має будь-які плани вторгнення в Україну.

24-25 січня 2022 року секретар Ради національної безпеки і оборони України Олексій Данилов, міністр оборони України Олексій Резніков, заступник міністра оборони України Ганна Маляр заявляли, що немає загрози повномасштабного російського вторгнення в Україну, бо різноманітних російських військ, зосереджених на кордонах України, «*замало для повномасштабного вторгнення*».

26 січня 2022 року НАТО відправило кораблі та винищувачі до Східної Європи. Сполучені Штати заявили, що 8 500 військових перебувають у бойовій готовності. США в офіційній відповіді Держсекретаря США Ентоні Блінкена *відхилили вимогу Росії заборонити Україні вступити до НАТО*.

28 січня 2022 року Президент України Володимир Зеленський закликав Захід не створювати в його країні «паніку» через потенційне вторгнення Росії, оскільки постійні попередження про «неминучу» загрозу вторгнення ставлять під загрозу економіку України. Зеленський сказав, що «ми не бачимо більшої ескалації», ніж на початку 2021 року, коли почалося військове нарощування Росії. 5 лютого 2022 року Росія відправила два літаки великої дальності, здатні патрулювати, у Білорусь у розпал напруженості навколо України.

11 лютого 2022 року радник Байдена з національної безпеки Джейк Салліван публічно попередив про ймовірність російського вторгнення в Україну до завершення зимових Олімпійських ігор 2022 року, закликаючи всіх американців негайно покинути Україну. Американська розвідка оприлюднила подробиці того, як може статися вторгнення Росії в Україну. Було передбачено можливість повітряних нальотів Росії, а також ракетних ударів, радіоелектронної боротьби з наступним наземним вторгненням. Високопоставлений чиновник адміністрації Байдена сказав журналістам: «Ми базуємо цю оцінку на тому, що ми бачимо на місцях на власні очі, а саме: продовження нарощування Росії на кордоні з Україною і відсутність значущих доказів деескалації». Розвідка США зазначила, що Росія планує вторгнутися в Україну 16 лютого 2022 року (*іл. 36.1*).

15 лютого 2022 року Росія заявила, що відвела частину своїх військ з українського кордону, яку дехто сприйняв як спробу деескалації. Однак ситуація залишалася невизначеною. Цей крок Росії викликав підозру західних лідерів, яка ще більше посилилася після того, як того ж дня на Україну була здійснена кібератака, яку, як вважають, організувала Росія. Президент США Джо Байден не мав впевненості в тому, що Росія не вторгнеться, і закликав усіх американців в Україні негайно евакуюватися. Міністр закордонних справ Польщі Збігнєв Рау відвідав Москву, щоб обговорити поточну ситуацію з черговою спробою запобігти війні.

Іл. 36.1. Карта із зображенням двох імовірних російських планів, опублікованих окремо Bild і Центром стратегічних і міжнародних досліджень

16 лютого 2022 року, за даними розвідки США, до кордону з Україною було перекинуто ще близько 7 тис. російських військових. Це сталося через день після того, як Москва заявила, що відвела частину своїх військ від українського кордону. Як вважають США, вторгнення в Україну не відбулося.

17 лютого 2022 року будівлю українського дитячого садка обстріляли з артилерії. Була висловлена підозра, що обстріл здійснили російські війська. Унаслідок обстрілу ніхто не загинув, а Москва заперечила свою причетність до інциденту. Західні лідери попередили, що обстріл може бути операцією під «фальшивим прапором», яку Росія може використати для виправдання вторгнення в Україну.

20 лютого 2022 року президент Росії Володимир Путін заявив, що дипломатичні спроби врегулювати український конфлікт необхідно активізувати. Він наголосив, що для запобігання конфлікту НАТО має серйозно поставитися до вимог Москви щодо гарантій безпеки. Після телефонної розмови з президентом Франції Еммануелем Макроном Путін розкритикував НАТО за «завантаження в Україну складної зброї та боєприпасів».

21 лютого 2022 року указом Володимира Путіна визнано терористичні квазідержави «ДНР» та «ЛНР» як незалежні державні утворення, офіційно введено на територію України регулярну армію, а також підписано Договір про дружбу, співпрацю з так званими ДНР і ЛНР та обопільну допомогу.

22 лютого 2022 року Сполучені Штати та Велика Британія оголосили, що в найближчі дні почнуть вводити санкції проти Росії. Це сталося через день після того, як Путін заявив, що офіційно визнає «ДНР» і «ЛНР»

незалежними регіонами, та почав вводити війська в ці частини Східної України. Путін стверджував, що присутність більшої кількості російських збройних сил є просто для підтримки миру, однак це викликало серйозну реакцію з боку світових лідерів. Того ж дня президент України Володимир Зеленський заявив, що розгляне можливість розриву дипломатичних відносин України з Росією.

23 лютого 2022 року президент України Володимир Зеленський оголосив надзвичайний стан на 30 днів для всієї України, за винятком Донецької та Луганської областей, які перебували у режимі надзвичайного стану з 2014 року.

Увечері 23 лютого 2022 ватажки «ДНР» та «ЛНР» звернулись до Володимира Путіна з проханням про воєнну допомогу.

1. Яка хронологія подій, що передувала повномасштабному вторгненню Росії в Україну?

2. Чи була можливість в країн НАТО зупинити цю агресію?

§ 37. РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ 2022 РОКУ

Які події передували повномасштабному вторгненню Росії в Україну?

● **Початок повномасштабного вторгнення** ● 24 лютого 2022 року Російська Федерація *розпочала новий етап восьмирічної війни проти України* — повномасштабний наступ. Близько четвертої години за київським часом *24 лютого 2022 року* президент Російської Федерації В. Путін оголосив про «*спеціальну воєнну операцію*» з метою нібито «демілітаризації та денацифікації України». Уже за кілька хвилин почалися ракетні удари по всій території України, у тому числі неподалік від Києва. Російські війська вдерлися до України поблизу *Харкова, Херсона, Чернігова, Сум, Миколаєва, Маріуполя, увійшовши з Росії, Білорусі й тимчасово окупованого Росією Криму. Чернігов і Суми* опинилися в оперативному оточенні.

Верховна Рада України одноголосно ухвалила запровадження воєнного стану. Більшу частину доби по всій Україні лунали сирени повітряного нальоту. Інфраструктура ІКТ в Україні погіршилася в результаті кібератак і бомбардувань армією Росії

З першого дня вторгнення Росія порушувала правила ведення війни і масово чинила воєнні злочини. Крім того, російська влада вела активну інформаційну війну та застосовувала шовіністичну пропаганду.

Разом з Росією війну проти України фактично вела *Білорусь*, з прикордонних районів якої були завдані ракетні удари по території України, здійснювались вильоти бойової авіації для завдання ракетно-бомбових ударів по території України, відбувалась передислокація війська та його забезпечення.

Особливо важка ситуація склалася на півдні, де окупаційні війська майже безперешкодно подолали *Чонгар і Перекоп*, а згодом *форсували Дніпро і захопили Херсон*. Також були захоплені міста *Мелітополь, Бердянськ, Токмак на Запоріжжі* й забезпечено оточення *Маріуполя* із заходу. Відбувалися жорстокі бої за *Волноваху*.

З України в Європу почалася масова міграція цивільного населення, переважно жінок і дітей.

Проте завдяки спротиву української армії та сил самооборони вже в перші дні агресії російська армія зазнала значних втрат у живій силі та техніці. У своїй новітній історії, за оцінками українських та міжнародних експертів, *Росія в жодній війні ще не зазнавала навіть приблизно таких великих втрат за такий короткий час*. За визнанням західної розвідки, Росія зустріла сильніший, ніж очікувала, опір, що зумовило матеріально-технічні проблеми для її військ, нестачу пального, боєприпасів і продовольства, підрив бойового духу нападників. Швидке об'єднання країн світу для допомоги Україні, як і запровадження *потужних санкцій проти Росії*, стало несподіваним ударом для країни-агресора, але не зупинило його.

● **Продовження вторгнення** ● У **березні** окупанти підійшли на дальні підступи до *Запоріжжя (Василівка)*, намагалися переправитись через Південний Буг біля Вознесенська у напрямку Одеси, продовжували штурмувати північні передмістя Києва та Харкова, а також оволоділи *Північною Луганщиною і Східною Харківщиною*.

Але незабаром у окупантів виявились проблеми з постачанням і втратами армії, тому наприкінці березня загарбники відступили *з північних областей України*, перекинувши війська на Донбас в надії оточити там підрозділи ЗСУ. Одночасно ЗСУ незначно посунули ворога на *півночі правобережної Херсонщини і під Харковом*. Тривала оборона оточеного Маріуполя. Розпочалися бої на підступах до *Рубіжного* і *Сєвєродонецька*.

16 березня росіяни скинули потужну авіабомбу на драмтеатр Маріуполя, де переховувались декілька сот цивільних.

Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 року засудила дії Росії та назвала їх агресією проти України. Міжнародний суд ООН в Гаазі 16 березня 2022 року зобов'язав Росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 року воєнні дії в Україні.

Квітень відзначився захопленням Ізюму і впертими спробами окупантів просунутися далі на *Слов'янськ* і *Барвінкове*, що створило б загрозу оточення ЗСУ на Донбасі. Втрачено Кремінну на Луганщині. Тривали жорстокі бої на Донбасі. Захисники Маріуполя опинилися оточеними на заводі «Азовсталь».

До 8 квітня 2022 року Збройні сили України повністю звільнили *Київщину, Житомирщину, Чернігівщину та Сумщину*. Були задокументовані численні порушення законів проти людяності.

Унаслідок російського ракетного удару по привокзальній площі у Краматорську 9 квітня загинуло 59 людей.

13 квітня в результаті влучання двома ракетами БРК «Нептун» біля о. Зміїний ввечері загорівся, а наступного дня при буксируванні затонув флагман ЧФ РФ — *крейсер «Москва»*.

Іл. 37.1. Ексгумація тіл із масового поховання у Бучі. Київська область, 8 квітня 2022 року

14 квітня 2022 року Верховна Рада України визнала дії, вчинені Російською Федерацією під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, *геноцидом українського народу*. Вказується, що акти геноциду в діях Росії проявляються, зокрема, у вчиненні масових звірств в *містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь* та інших (*іл. 37.1*).

Геноцид, влаштований російськими військами в Україні під час російсько-української війни, може стати найбільшим у Європі з часів *Другої світової війни*.

Геноцид (від грец. γένος — рід, плем'я та лат. caedo – вбиваю) — кампанія повного чи часткового знищення національної, расової, етнічної, релігійної групи як такої.

22 квітня 2022 року Міністерство оборони Російської Федерації оголосило цілі війни, розв'язаної в Україні — *повний контроль над Донбасом та Південною Україною, включаючи сухопутний коридор у Крим і Придністров'я*.

У **травні** ЗС залишили *Попасну, Рубіжне, Лиман, Світлодарськ*; розпочалися *бої в Северодонецьку*. Одночасно ЗСУ звільнили низку населених пунктів на північ від Харкова. Тривали атаки росіян на *Ізюмському плацдармі*. За наказом Президента України захисники «Азовсталі» здались у полон.

Відчуваючи, що Україна переможе в цій війні, відновили роботу у Києві посольства США та Канади. Президент США *Джо Байден* підписав закон про *лендліз* для України. Фінляндія і Швеція вирішили приєднатися до НАТО.

Лендліз (англ. lend-lease, від lend — давати в борг і lease — здавати в оренду) — загальна назва системи надання одними країнами-союзницями по антигітлерівській коаліції іншим країнам-союзницям військової техніки, зброї, боєприпасів, спорядження, сировини, продовольства та послуг. Походить від назви закону США від 11 березня 1941, згідно з яким уряд мав право на умовах позики-оренди поставляти зброю, боєприпаси, спорядження тощо державам, чия оборона в роки війни визнана життєво важливою для безпеки США.

22 травня 2022 року Верховна Рада України визнала Російську Федерацію *державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом, геноцид українців Росією, заборонила його пропаганду, а також пропаганду акту агресії Росії проти України*.

У **червні** ЗСУ після вуличних боїв відступили з *Сєвєродонецька*, також з району *Гірського-Золотого на Луганщині*. 30 червня під ударами артилерії ЗСУ окупанти залишили о. Зміїний.

Проведено найбільший обмін полоненими у форматі 144×144, зокрема, визволено 95 захисників «Азовсталі».

Європарламент рекомендував надати Україні *статус кандидата на вступ до Європейського Союзу*.

На початку липня Сили оборони України під загрозою оточення вимушені були залишити *Лисичанськ*, після чого основні бої точилися на східних підступах до *Сіверська-Соледара-Бахмута, на північний схід від Авдіївки, на північний захід від Слов'янська (на межі області), на північ від Харкова і на півночі Бериславського району*.

Іл. 37.2. РСЗВ HIMARS в дії

ЗСУ почали активно використовувати отримане західне озброєння, зокрема, РСЗВ *HIMARS* для враження ворожих складів БК, баз, інфраструктури на окупованих територіях — за даними МО України HIMARS на 16.07.2022 знищили понад 30 логістичних об'єктів військ РФ (станом на 25.07. 2022 повідомляється про 50 знищених російських складів із боєприпасами), що значно знизило інтенсивність ворожих обстрілів, а під Херсоном пошкоджено мости через Дніпро і Інгулець (*іл. 37.2*).

22 липня 2022 року у *Стамбулі* за посередництва Туреччини й ООН підписано «зернові» угоди щодо гарантій безпечного вивозу з українських морських портів зерна на експорт. Уже наступного ранку росіяни завдали ракетного удару по Одеському порту.

У ніч з 28 на 29 липня в результаті вибуху у виправній колонії №120 у окупованій *Оленівці* за даними окупантів загинуло 53 *полонених ЗСУ, переважно «азовців»*. Українська сторона заявила, що підрив (або обстріл) барака *здійснили самі росіяни з метою приховування катувань і вбивств українських полонених*.

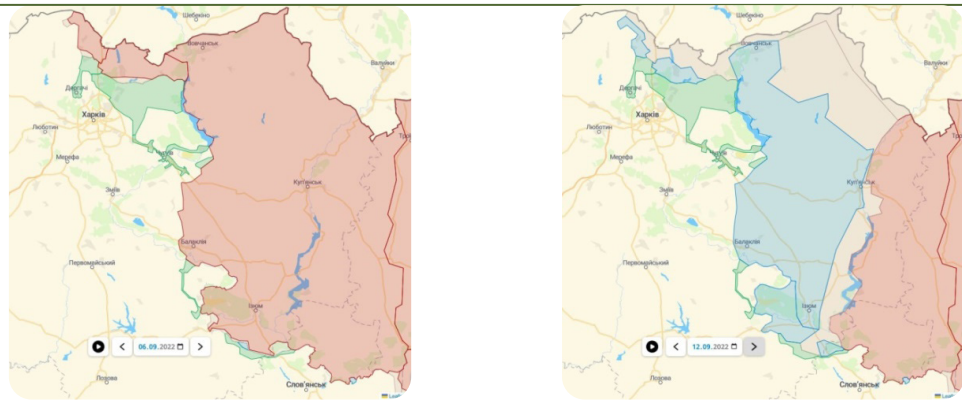
Суттєвих змін на лінії фронту протягом **серпня** не відбулося, основні бої точилися на східних підступах до Сіверська-Соледара-Бахмута, на північний схід від Авдіївки, в районах Мар'їнки і Пісків, на північний захід від Слов'янська (на межі області) і в районі між Херсоном і Миколаєвом.

Загалом це перший місяць масштабного вторгнення, коли загарбникам не вдалося захопити жодного міста і жодного великого населеного пункта.

Наприкінці місяця (28-29.08) стала з'являтися інформація про активізацію ЗСУ в Херсонській області. Уперше обстрілів зазнали воєнні об'єкти окупантів в окупованому Криму, зокрема, *Новофедорівка*, *Севастополь*, *Джанкой*.

Тривало перекидання окупаційних військ на правобережжя Херсонщини і нагнітання ситуації навколо захопленої *Запорізької АЕС*, під прикриттям якої окупанти створили свою військову базу.

● **Контрнаступальні дії ЗСУ** ● У **вересні** російським загарбникам знов не вдалося досягти будь-яких суттєвих успіхів на фронтах, за винятком незначного просування в бік *Бахмута* і *Соледара*. Натомість ЗСУ провели ефективну **контрнаступальну операцію у Харківській області** і звільнили за активний період 06–13.09.2022 майже всю її окуповану частину з містами *Балаклія, Ізюм, Куп'янськ* (всього 300 населених пунктів на Харківщині, 3800 кмІ території, де живуть 150 тис. людей) (*іл. 37.3*). Далі продовжилось поступове просування ЗСУ в бік міст *Лиман* (який на 30.09. потрапив в оперативне оточення), *Лисичанськ* і створення плацдармів на східному березі *р. Оскіл*. Також продовжилось поступове розширення плацдарму ЗСУ і на східному березі *р. Інгулець* і тиск на Херсонському напрямку.

Іл. 37.3. Звільнення Харківщини 06-12 вересня 2022 року

Росіяни цілеспрямовано знищували енергетичну інфраструктуру України, а також почали застосовувати отримані від Ірану безпілотники.

21 вересня Путін оголосив указ про *часткову мобілізацію*. Того ж дня відбувся найбільший *обмін полоненими* — з полону звільнено 215 захисників України, Росія отримала 55 полонених на чолі з арештованим зрадником Віктором Медведчуком.

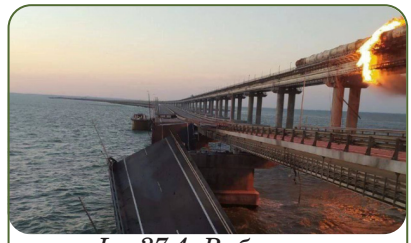
23-27 вересня російські окупанти провели на захоплених територіях України (окрім Криму) *псевдореферендуми* щодо включення окупованих областей до складу Росії.

29 вересня ватажок РФ В. Путін видав укази про визнання незалежності Запорізької і Херсонської областей.

30 вересня, посилаючись на проведені псевдореферендуми, ватажок рф путін оголосив про *включення до складу рф «ДНР», «ЛНР», Запорізької та Херсонської областей*.

Головними подіями жовтня 2022 року стали *вибух на Керченському мосту* 08.10.2022 (*іл. 37.4*), який, окрім логістичних проблем, завдав удару по іміджу Путіна і російської влади в цілому, звільнення Лиману 01.10.2022, також північної частини Бериславського району Херсонщини і масовані ракетні

атаки по всій Україні вранці 10 і 31 жовтня. Станом на 25.10., за даними Міністерства енергетики, ворожими ракетними ударами було пошкоджено близько 40 % енергетичної інфраструктури України.

Іл. 37.4. Вибух на Керченському мосту

Головною подією **листопада** стало *звільнення Херсона і правобережних окупованих районів Херсонщини*.

У **грудні** вздовж всієї лінії фронту тривали обстріли, активні бойові дії точились на східних ділянках — на східних околицях *Бахмута*, де намагалися наступати росіяни, і на захід від *Кремінної і Сватового*, де росіяни вимушені були стримувати натиск ЗСУ.

16 грудня російські загарбники завдали чергового масованого ракетного удару по цивільній та енергетичній інфраструктурі нашої держави. Усього ворог випустив 98 ракет та здійснив понад 65 обстрілів з РСЗВ. Ще один масований ракетний удар було завдано 29 грудня.

Іл. 37.5. Безпілотний літальний апарат PD-1, створений в Україні за допомогою волонтерів / волонтерок

● **Волонтерський рух в Україні** ● З початком війни проявилося погане забезпечення української армії, якій не вистачало навіть їжі та обмундирування. Через це в Україні виник потужний волонтерський рух, що став надавати військовим різноманітну допомогу — від продуктів і ліків до дорогої техніки (тепловізори, приціли, безпілотні літальні апарати, протикумулятивні екрани тощо) (*іл. 37.5*). Інші волонтери / волонтерки займалися медичною допомогою постраждалим, підтримкою переселенців / переселенок, пошуком зниклих безвісти та роботою зі звільнення полонених. Зазвичай великі волонтерські групи працювали на основі *краудфандингу*, і деякі з них досягли стандартів прозорості, що значно перевищили державні. Волонтерські організації діяли у всіх підконтрольних Україні великих містах і багатьох інших населених пунктах; значну підтримку надавала також українська діаспора.

1. Яка хронологія подій повтомасштабного вторгнення Росії в Україну?
2. Чому, на вашу думку, Росія здійснювала геноцид українського народу?
3. Яку роль відіграли волонтерські організації у перемозі України?

ТЕМА 9. ЗБРОЙНІ СИЛИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

§ 38. ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗБУДОВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Як ви вважаєте, чи вплинула сучасна російська агресія на розбудову ЗСУ? Обґрунтуйте відповідь.

Становлення ЗСУ З розпадом СРСР під юрисдикцію України перейшли *14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9293 танки, 11 346 бойових броньованих машин), бригада спецпризначення, 9 бригад ППО Сухопутних військ, 7 полків бойових вертольотів, 3 повітряні армії (близько 1500 бойових літаків) і окрема армія ППО*. Стратегічні ядерні сили, дислоковані на території України, мали на озброєнні *130 міжконтинентальних ракет РС-18 на рідкому паливі з шістьма ядерними боєголовками кожна і 46 ракет РС-22 на твердому паливі з десятьма боєголовками кожна*. Окрім того, в Україні було розгорнуто повітряний компонент стратегічних сил СРСР, який становили *21 бомбардувальник ТУ-95мс та 19 бомбардувальників ТУ-160 із загальним боєкомплектом у 500 крилатих ядерних ракет*. До того ж, розгорнуте на теренах України угруповання мало *понад 2000 тактичних та оперативно-тактичних ядерних зарядів*. Після розпаду Радянського Союзу Україна *стала власником третього за величиною ядерного потенціалу в світі*. А на час проголошення Україною незалежності загальна чисельність військ в Україні становила близько *980 тис. осіб*. Зрозуміло, що молода українська держава не була спроможна утримувати майже мільйонне важкоозброєне військо.

Верховна Рада України затвердила принцип без'ядерності нашої держави, закріплений у *Декларації про державний суверенітет України* від 16 липня 1990 р. Тож стало зрозуміло, що наша держава протягом найближчого часу добровільно позбудеться успадкованого ядерного арсеналу. 6 грудня 1991 р. ВРУ приймає критично важливі для військового будівництва закони — «*Про оборону України*» і «*Про Збройні сили України*».

У середині червня 1992 р. ВРУ ратифікувала *Договір про звичайні збройні сили в Європі*, яким визначалися максимальні рівні озброєння і військової техніки для України. Тож відповідно до цих міжнародних зобов'язань ВРУ було визначено чисельність ЗСУ — 450 тис. військовослужбовців. На цьому ж засіданні Верховної Ради України була затверджена перша з часу відновлення державної незалежності України Воєнна доктрина, яка передбачала необхідність змінити систему оборони країни відповідно до тогочасних геополітичних умов.

У 1997 р. вперше було проведено стратегічне планування оборони України. За його підсумком, Президентом України затверджено *Стратегічне рішення на застосування ЗСУ*.

З 1998 р. запроваджена нова система військово-адміністративного розподілу території України. *Замість військових округів було утворено оперативні командування*. Одночасно продовжувалось скорочення українського війська: станом на 31 грудня 1998 р. його чисельність становила 320 тис. військовослужбовців і 100 тис. працівників; на 31 грудня 1999 р. — 310 тис. військовослужбовців і 90 тис. працівників. Разом із тим протягом 1993–1998 рр. воєнно-політичне керівництво держави суттєво скоротило чисельність основних типів ОВТ у військах. Так, *протягом п'яти років ЗСУ позбулися понад 5000 танків і 4300 бойових броньованих машин, близько 470 літаків та вертольотів*.

З 1999 р. в ЗСУ здійснено перехід на нову систему тилового забезпечення за територіальним принципом. Завдяки цьому вдалося скоротити кількість тилових структур. У 2004–2005 рр. здійснено перехід ЗСУ з чотиривидової на тривидову структуру шляхом створення на базі ВПС і Військ ППО єдиного виду — Повітряних Сил. Протягом 2000–2002 рр. продовжувалась подальша оптимізація організаційно-штатної структури ЗСУ, насамперед — у сфері реорганізації органів управління. Головні командування видів ЗСУ були переформовані у командування видів з відповідною оптимізацією їхньої структури та чисельності. З трьох оперативних командувань залишилися два (Західне та Південне), а північне оперативне командування переформоване в територіальне управління «Північ». З метою оптимізації системи оперативного (бойового) та матеріально-технічного забезпечення сформовано *Командування сил підтримки*. До його складу ввійшли понад 50 військових частин і підрозділів забезпечення.

Загальна чисельність особового складу ЗСУ станом на кінець 2005 р. становила 245 тис. осіб (від року проголошення незалежності зменшилась майже вчетверо), із них 180 тис. військовослужбовців. Протягом 2001–2005 рр. відбулися суттєві зміни у структурі ЗСУ та системі управління військами (силами). Зокрема був запроваджений функціональний принцип побудови ЗСУ та їхнього застосування. Функціональними структурами ЗСУ стали *Об'єднані сили швидкого реагування, Основні сили оборони і Стратегічні резерви*.

Загалом протягом 2006–2011 рр. було удосконалено структуру та скорочено чисельність ЗСУ, сформовано корпус швидкого реагування Сухопутних військ, реформовано систему військової освіти, кадрового і медичного забезпечення, розширено сферу діяльності міжнародного військового співробітництва. Чисельність ЗСУ зменшено з 245 тис. до 192 тис. осіб (з яких 145 тис. — військовослужбовці).

Водночас у складі ЗСУ внаслідок поспішних рішень тогочасного керівництва продовжувала спостерігатись явна диспропорція між бойовими частинами та частинами забезпечення. Навіть після певних зусиль керівництва оборонного відомства та держави у виправленні ситуації, питома вага бойових з'єднань і військових частин була доведена лише до 47 %, тоді як штаби, органи управління, військові частини і підрозділи логістики, військові навчальні заклади, адміністративні установи та організації становили до 53 %.

З 2012 р. розпочалося формування нового роду військ — *високомобільних десантних військ*. Згодом ВДВ було виведено з підпорядкування командуванню Сухопутних військ і включено до складу військ, безпосередньо підпорядкованих Генеральному штабу.

Разом із тим у ЗСУ продовжували набирати обертів негативні тенденції. Починаючи з 2013 р., уперше за останні роки на потреби оборони були передбачені видатки менше 1 % ВВП, що фактично не задовольняло навіть мінімальні ресурсні потреби ЗСУ. Продовжувалося скорочення особового складу та так звана «оптимізація» всіх ланок військового управління, а також окремих бойових частин та підрозділів. Так, було змінено у бік зменшення організаційно-штатну структуру механізованих бригад. У Військово-Морських Силах розформовано Центр морських операцій, проведено ще низку скорочень та розформувань органів управління та бойових частин і підрозділів.

На кінець 2012 р. чисельність ЗСУ становила до 184 тис. осіб, серед них до 139 тис. військовослужбовців. На кінець 2013 р. чисельність ЗСУ становила вже 165,5 тис. осіб, 120,9 тис. з яких — військовослужбовці.

● **Структура і завдання сучасних ЗСУ** ● *Збройні сили України (ЗСУ)* — це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Чисельність Збройних сил України визначена законом у кількості, яка не перевищує 261 000 осіб, у тому числі 215 000 військовослужбовців.

В особливий період чисельність Збройних сил України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України.

ЗСУ потребують належного управління. Керівництво в межах Конституції України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗСУ. При Президентові України утворюють спеціальний орган, який є колегіальним у вирішенні питань керівництва обороною та безпекою держави, — Рада Національної безпеки і оборони України (РНБО), функцією якої є забезпечення захисту суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності України, розробка стратегії та політики національної оборони.

Найвищою військовою посадовою особою у Збройних силах України є Головнокомандувач Збройних сил України, який здійснює через Генеральний штаб Збройних сил України безпосереднє військове керівництво Збройними силами України.

Міністр оборони України здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво Збройними силами України.

Збройні сили України мають таку загальну структуру (*схема 38.1*):

Схема 38.1

Головнокомандувач Збройних сил України

Генеральний штаб Збройних сил України

- Командування об'єднаних сил
- Сухопутні війська
- Повітряні сили
- Військово-морські сили
- Десантно-штурмові війська
- Сили спеціальних операцій
- Сили територіальної оборони
- Сили підтримки
- Сили логістики
- Війська зв'язку та кібербезпеки
- Медичні сили
- Органи управління, військові частини, ВВНЗ, установи, що не належать до видів та родів

Генеральний штаб Збройних сил України (*іл. 38.1*) є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони в межах, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Генеральний штаб Збройних сил України в особливий період є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача.

Сухопутні війська (*іл. 38.2*) є головним носієм бойової могутності Збройних сил України. За своїм призначенням та обсягом покладених на них завдань вони відіграють вирішальну роль у виконанні Збройними силами своїх функцій як у мирний, так і у воєнний час .

Повітряні сили (*іл. 38.3*) — високоманеврений вид Збройних сил, призначений для охорони повітряного простору держави, ураження з повітря об'єктів противника, авіаційної підтримки своїх військ (сил), висадки повітряних десантів, прикриття важливих об'єктів держави, угруповань своїх військ від ударів засобів повітряного нападу, ведення повітряної розвідки та повітряного перевезення військ і матеріальних засобів.

Іл. 38.1. Шеврон Генерального штабу Збройних сил України

Іл. 38.2. Шеврон Сухопутних військ України

Іл. 38.3. Шеврон Повітряних сил України

Іл. 38.4. Шеврон Військово-Морських сил України

Військово-Морські сили (*іл. 38.4*) — призначені для стримування, локалізації і нейтралізації збройного конфлікту, а за необхідності — відсічі збройної агресії з моря як самостійно, так і у взаємодії з іншими видами Збройних сил України, військовими формуваннями, сприяння Сухопутним військам України на приморському напрямку.

Іл. 38.5. Емблема Десантно-штурмових військ України

Іл. 38.6. Емблема Сил спеціальних операцій України

Десантно-штурмові війська (*іл. 38.5*) — окремий рід військ Збройних сил України, який призначений для вертикального охоплення противника та дій в його тилу.

Сили спеціальних операцій (*іл. 38.6*) — окремий рід сил, який може залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці, що знаходиться поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь в міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Сили територіальної оборони — окремий рід сил Збройних сил України, на який покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони.

Війська зв'язку та кібербезпеки — спеціальні війська, призначені для планування та забезпечення розгортання, згортання, функціонування системи зв'язку та інформаційних систем, систем бойового управління та оповіщення, їх нарощування в мирний час, особливий період, в умовах надзвичайного та воєнного стану з метою виконання завдань забезпечення управління військами (силами) ЗС України, а також здійснення заходів функціонування національної системи кібербезпеки та відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (кібероборони).

Сили логістики призначені для організації логістичного забезпечен-

ня Збройних сил України в повсякденній діяльності, під час проведення заходів бойової підготовки, під час відмобілізування і стратегічного (оперативного) розгортання, підготовки та ведення операцій (бойових дій), відновлення боєздатності військ (сил), отримання, накопичення, обліку, зберігання, постачання та поповнення запасів матеріальних засобів.

Сили підтримки призначені для оперативного забезпечення військ. Зокрема інженерної підтримки, радіоелектронної боротьби (РЕБ), радіаційного, хімічного та біологічного захисту (РХБЗ), топографічного та гідрометеорологічного забезпечення.

Медичні сили призначені для медичного забезпечення Збройних сил України. Медичні підрозділи Сухопутних військ, Повітряних сил, ВМС, ДШВ, ССпО, СТрО, Сил підтримки, Сил логістики, Військ зв'язку та кібербезпеки.

У складі Збройних сил України діє *Військова служба правопорядку* — спеціальне правоохоронне формування, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних сил України, а також для захисту майна Збройних сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі в протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах. Визначена Законом гранична чисельність військовослужбовців і працівників Військової служби правопорядку не може перевищувати 1,5 відсотка загальної чисельності Збройних сил України.

1. Як відбувались становлення та розбудова Збройних сил України?
2. Охарактеризуйте організаційну структуру Збройних сил України.
3. Чому Сухопутні війська є головним носієм бойової могутності Збройних сил незалежної Української держави?

§ 39. ІНШІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНИ

Які військові формування України, окрім Збройних сил України, вам відомі?

Поняття військового формування Закон України «*Про оборону України*» дає поняття *військового формування*.

Військове формування — створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканності в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Національна гвардія України (*іл. 39.1*) є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що належить до системи МВС України і призначене для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних зазіхань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами— із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Гранична чисельність Національної гвардії визначена *Законом України «Про Національну гвардію України»* у 60 000 військовослужбовців. В особливий період чисельність Національної гвардії України зростає на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України.

Іл. 39.1. Емблема Національної гвардії України

Іл. 39.2. Емблема Державної прикордонної служби України

Іл. 39.3. Емблема Державної спеціальної служби транспорту України

Державна прикордонна служба України (*іл. 39.2*) є правоохоронним органом спеціального призначення. На Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Загальна чисельність Держприкордонслужби визначена Законом України «*Про Державну прикордонну службу України*»

у 53 000 осіб, у тому числі 45 000 військовослужбовців.

Державна спеціальна служба транспорту (*іл. 39.3*) є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період.

Загальна чисельність Державної спеціальної служби транспорту становить 5000 осіб, у тому числі 4600 військовослужбовців. В особливий період чисельність цієї служби збільшується на кількість особового складу, призваного на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (*іл. 39.4*) є органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складовою сектора безпеки і оборони України.

Затверджена *Законом України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»* загальна чисельність Служби складає 7500 осіб, у тому числі 6095 військовослужбовців.

Іл. 39.4. Емблема Держслужби спеціального зв'язку та захисту інформації України

Іл. 39.5. Емблема Служби безпеки України

Іл. 39.6. Емблема Служби зовнішньої розвідки України

Служба безпеки України (*іл. 39.5*) — державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

На СБУ покладається в межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, зазіхань окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припи-

нення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Затверджена *Законом України «Про Службу безпеки України»* загальна чисельність Служби складає 27 000 осіб, в особливий період (крім періоду дії воєнного стану) — у кількості 31 000 осіб, а на період дії воєнного стану — у кількості, що відповідає Мобілізаційному плану України на особливий період.

Служба зовнішньої розвідки України (*іл. 39.6*) є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах.

У своїй діяльності Служба зовнішньої розвідки України керується Конституцією України, *Законом України «Про Службу зовнішньої розвідки України»*, іншими законами та нормативно-правовими актами.

На СЗР України покладають такі основні завдання: ● добування, аналітичне опрацювання та надання визначеним законодавством України керівникам вищих органів державної влади розвідувальної інформації; ● сприяння спеціальними заходами здійсненню державної політики України в економічній, політичній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцненню обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку країни; ● участь у забезпеченні безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їхніх сімей у країні перебування, а також відряджених за кордон громадян України, які обізнані з відомостями, що становлять державну таємницю; ● участь у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, незаконною міграцією; ● вжиття заходів протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України.

За усталеною світовою практикою функціональна структура розвідки охоплює процеси добування шляхом проведення агентурної та технічної розвідки актуальної інформації, її аналізу та підготовки аналітичних матеріалів, прогнозів і сценаріїв розвитку ситуації у сфері національної та міжнародної безпеки.

Затверджена Законом загальна чисельність Служби складає 4350 осіб, у тому числі до 4010 військовослужбовців.

Управління державної охорони України (*іл. 39.7*) — державний правоохоронний орган спеціального призначення, підпорядкований Президентові України та підконтрольний Верховній Раді України. На Управління покладаються такі завдання: здійснення державної охорони щодо органів державної влади України; забезпечення безпеки посадових осіб (визна-

чених законом) за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами; забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, які проживають разом з ними або супроводжують їхнього; запобігання протиправним зазіханням на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення; охорона визначених об'єктів, забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для посадових осіб, що охороняються; участь в заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Затверджена законом загальна чисельність Управління складає 2694 особи.

Іл. 39.7. Управління державної охорони України

1. Що таке військові формування?
2. Які військові формування вам відомі?
3. Яке призначення Національної гвардії України?
4. Які завдання покладаються на Державну прикордонну службу України?
5. До складу чого входить Державна спеціальна служба транспорту?
6. На що спрямована діяльність Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України?
7. Які завдання Служби безпеки України?
8. У чому полягає специфіка функціонування Служби зовнішньої розвідки України?
9. Які завдання покладаються на Управління державної охорони України?

ТЕМА 9. ВІЙСЬКОВА ПРИСЯГА ТА ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ

§ 40. ВІЙСЬКОВА ПРИСЯГА ТА ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ

Прочитайте рядки вірша. Про що він? Висловіть міркування щодо цих понять.

... Мене куплять і спродувать не раджу,
Моя душа не ходить на базар...
... І хоч на світі сторони чотири,
Я тут живу, бо я цей край люблю...

Ліна Костенко

● **Походження Військової присяги, Бойового прапора, військових відзнак та символіки ЗСУ** ● Ритуал прийняття військової присяги, як клятви воїна на вірність своєму народові та Вітчизні, виконують з давніх-давен. На території нашої держави цей ритуал започатковано ще в IX ст. з прихо-

дом на наші землі варягів, від яких і походить цей військовий обряд. Вступаючи до княжої дружини, воїни клялися князеві у своїй вірності. Після цього дружинники вважалися побратимами

Уперше ритуал прийняття військової присяги на вірність Україні був проведений Легіоном січових стрільців 3 вересня 1915 р.

Під час княжої доби кожний полк і його підрозділ мав прапор, труби, бубон — обов'язкові військові атрибути. Прапор (стяг, хоругва) був символом і знаком, що об'єднував воїнів навколо князя.

Прапори були однакової форми — видовжене трикутне полотно на держаку. Відрізняли їх за забарвленням, зображеннями (зорі, місяць), а також за тим, що саме було на держаку (півмісяць, спис, волосся).

Коли прапор піднімали над військом — це був знак до початку бою. Навколо прапора йшла завзята боротьба, усі воїни були зобов'язані боронити свій прапор. Вважали за доблесть здобути ворожий прапор — це була перемога. Піднятий прапор означав, що військо успішно б'ється, що його не перемогли. Трубами та бубнами подавали сигнал до бою, до походу.

Іл. 40.1. Козацькі січові хоругви (за Д. Яворницьким і М. Грушевським). У центрі — Велика хоругва Запорізької Січі

Відзнаки козацького війська називали клейнодами. За клейноди війська вважали гетьманську булаву й бунчук, печать, хоругви (*іл. 40.1.*), бубни і труби, деколи й козацьку гармату.

Ці ознаки влади запорозьке військо надзвичайно цінувало й ставилось до них з пошаною. В історичних джерелах поняття «військові клейноди» трапляється від 1630 р. аж до кінця козацької доби. Коли мали відбутися вибори гетьмана, старши́на несла «клейноди гетьманські»: булаву, бунчук, хоругву, печать. Несли з великою пошаною «на подушках, тафтою червоною укритих». Нижча старшина також мала відзнаки: полковник — пірнач, хоругву і значок, сотник — хоругву.

Розрізняли три види хоругв: усього війська, або гетьманська; полкові; сотенні.

У козацькому війську довго не було одного типу козацьких хоругов, а панувала повна довільність і щодо барв прапорів, і щодо знаків, що на них зображені. Бувало, козацьке військо використовувало прапори тих держав, що брали його на службу.

Свою печать із написом «*Печать Славного Войска Запорозького Низового*» мав кожний полк, а деколи й сотня. Різні запорозькі паланки мали свої печаті, з різними знаками (о́лені, леви, птахи, шаблі, списи, стріли).

Мали свої військові символи й Січові стрільці: прапори, відзнаки роду військ, номери частин, військових посад тощо.

У березні 1918 р. Мала Рада УНР затвердила герб УНР — *знак Київської держави часів Володимира (тризу́б, оточений вінком із листя), великий та малий герби, печатки. Тоді ж затвердили військово-морський прапор*

УНР із зображенням тризуба.

● **Зміст Військової присяги. Порядок її складання** ● Військову присягу на вірність народу України складають громадяни України, які призвані або добровільно вступили на військову службу. Відбувається ця подія в надзвичайно урочистій обстановці. Молодий воїн зі зброєю в руках біля Бойового прапора військової частини перед строєм командирів дає персональну клятву народові України.

Текст Військової присяги

Я, (прізвище, ім'я, по батькові), вступаю на військову службу і урочисто присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів, неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, зберігати державну таємницю. Присягаю виконувати свої обов'язки в інтересах співвітчизників. Присягаю ніколи не зрадити Українському народові!

Військова присяга — документ юридичної сили, що має державне значення. У ній сформульовано найважливіші вимоги до воїна, які він має неухильно виконувати в інтересах національної безпеки України. Складаючи присягу, воїн ЗСУ присягає народові, державі бути вірним і відданим, як були вірними й відданими рідній землі козаки, Січові стрільці, воїни в роки Другої світової війни. Відданість народу, державі означає сумлінне виконання воїном обов'язків щодо захисту свободи та незалежності держави. Вірність народу, державі означає чесне служіння інтересам усього народу, держави в цілому, а не інтересам окремих людей чи груп.

Іноземець або особа без громадянства, який/яка вперше приймається на військову службу до ЗСУ, замість присяги офіційно зобов'язується неухильно додержуватися Конституції та законів України, сумлінно виконувати обов'язки військової служби.

● **Бойовий прапор військової частини ЗСУ** ● Кожна військова частина під час формування отримує Бойовий Прапор. Бойови́й Пра́пор військово́ї частини в Збройних силах України, як і в багатьох інших країнах світу, є символом честі, доблесті, бойової слави і продовження бойових традицій. За визначенням типу прапора — бойовий прапор.

Бойовий Прапор військової частини Збройних сил України є символом: честі, доблесті, слави і зобов'язує кожного військовослужбовця Збройних сил України віддано служити Українському народові, мужньо, вміло і непохитно боронити Українську державу, не шкодуючи свого життя.

Бойовий Прапор військової частини є почесним знаком, що визначає особливості її бойового призначення, історії та заслуг і свідчить про належність військової частини до Збройних сил України.

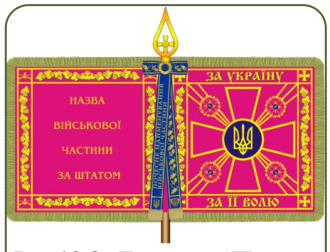
Бойовий Прапор після сформування військової частини вручається їй від імені Президента України представником, призначеним Міністром оборони України.

Бойовий Прапор закріплюється за військовою частиною на весь час незалежно від зміни її найменування і номера. Зміни найменування військової частини вносять до Грамоти Президента України, що видається під час вручення Бойового Прапора.

Бойовий Прапор завжди знаходиться зі своєю військовою частиною, а на полі бою — в районі бойових дій, у яких частина бере участь.

У разі втрати Бойового Прапора командир військової частини і військовослужбовці, що є безпосередніми винуватцями цього, несуть відповідальність згідно із законом.

Для охорони Бойового Прапора у військовій частині виставляють пост № 1 — найвідповідальніший і найважливіший, який довірено найкращим воїнам. Під Бойовим Прапором військовослужбовці приймають присягу, беруть участь у парадах, походах, маневрах.

Іл. 40.2. Бойовий Прапор військової частини ЗСУ

Бойовий Прапор військової частини (з'єднання) Збройних сил України (далі — Бойовий Прапор)— квадратне полотнище малинового кольору розміром 130×130 см із запасом для прикріплення до ратища (*іл. 40.2*).

На лицьовій стороні Бойового Прапора в центрі зображено емблему Збройних сил України, вміщену на тлі золотих променів, які по три розходяться від центра між сторонами емблеми (хреста). На променях міститься зображення вінків із листя і кетягів калини, в центрі яких зображено емблему виду Збройних сил України, до якого належить військова частина (з'єднання).

Полотнище по периметру має лиштву, обшиту золотим кантом. Верхня частина лиштви містить напис «*ЗА УКРАЇНУ*», а нижня — напис «*ЗА ЇЇ ВОЛЮ*». Права і ліва частини лиштви прикрашені орнаментом у вигляді зображення листя і кетягів калини. У кутах Бойового Прапора в обшитих по периметру золотим кантом квадратах вміщено зображення прямих рівносторонніх хрестів із розбіжними сторонами.

На зворотній стороні Бойового Прапора в центрі міститься напис назви військової частини (з'єднання), якій вручається Бойовий Прапор.

Полотнище зворотної сторони Бойового Прапора прикрашено по периметру лиштвою з орнаментом у вигляді зображення листя і кетягів калини. У кутах розміщено емблему роду військ, до якого належить військова частина (з'єднання).

Усі зображення та написи на полотнищі Бойового Прапора виконані золотим шитвом.

Вільні сторони Бойового Прапора прикрашено золотою бахромою.

Висота емблеми Збройних сил України становить 5/7 висоти полотнища, ширина лиштви разом із кантом — 1/10 ширини полотнища.

Ратище Бойового Прапора дерев'яне, коричневого кольору. Верхівка ратища стрілоподібна з жовтого металу, у ній вміщено рельєфне зображення емблеми Збройних Сил України. Підток ратища з жовтого металу у вигляді зрізаного конуса. Головки прапорних цвяхів з жовтого металу.

У разі наявності в назві військової частини (з'єднання) почесного найменування до трубки верхівки древка прикріплюється двостороння стрічка синього кольору, обшита по периметру золотавим кантом. Кінці стрічки прикрашені золотавою бахромою. Розмір стрічки 250×12 см.

На одному кінці стрічки з обох сторін вишитий напис золотавими буквами — почесне найменування військової частини (з'єднання) і зображення Знака Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України). Інший кінець стрічки з обох сторін прикрашений рослинним орнаментом та зображенням медальйона — підвіски із Знаком Президента України.

Стрічка зав'язується бантом розміром 30 см з двома горизонтальними променями та скріплюється розеткою діаметром 10 см.

Стрічка є невід'ємною частиною Бойового Прапора.

Порядок вручення Бойового Прапора, його зберігання та утримання визначається додатком 2 Статуту внутрішньої служби «*Положення про порядок вручення бойових прапорів військовим частинам Збройних Сил України, їх зберігання та утримання*».

● **Військова символіка Збройних сил України** ● Указом Президента України «Про символіку, яка використовується у Збройних силах України» від 20 червня 2006 року № 551/2006 (із змінами)» були засновані емблеми і прапори Збройних сил України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних сил України, Сухопутних військ Збройних сил України, Повітряних сил Збройних сил України, емблему Військово-Морських сил Збройних Сил України і Військово-Морський Прапор Збройних сил України (*іл. 40.3–40.10*), Десантно-штурмових військ Збройних сил України (*іл. 40.11*), Сил спеціальних операцій Збройних сил України (*іл. 40.12*), штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних сил України, командувачів Сухопутних військ Збройних сил України, Повітряних сил Збройних сил України, Військово-Морських сил Збройних сил України, Десантно-штурмових військ Збройних сил України, Сил спеціальних операцій Збройних сил України (іл. 40.13), емблему Головного управління розвідки Міністерства оборони України.

У додатках даного указу подано опис та малюнки відповідних прапорів, емблем та штандартів.

Іл. 40.3. Прапор Збройних сил України

Іл. 40.4. Емблема Збройних сил України

Іл. 40.5. Прапор Сухопутних військ ЗСУ

Іл. 40.6. Емблема Сухопутних військ ЗСУ

Іл. 40.7. Прапор Повітряних сил ЗСУ

Іл. 40.8. Емблема Повітряних сил ЗСУ

Іл. 40.9. Прапор Військово-Морських сил ЗСУ

Іл. 40.10. Емблема Військово-Морських сил ЗСУ

Іл. 40.11. Прапор Десантно-штурмових військ Збройних сил України

Іл. 40.12. Прапор Сил спеціальних операцій Збройних сил України

Іл. 40.13. Штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних сил України, командувачів Сухопутних військ Збройних сил України, Повітряних сил Збройних сил України, Військово-Морських сил Збройних сил України, Десантно-штурмових військ Збройних сил України, Сил спеціальних операцій Збройних сил України

1. Охарактеризуйте історичні витоки Військової присяги, Бойового прапора, військових відзнак та символіки України.
2. Витлумачте зміст, значення та порядок складання Військової присяги на вірність Українському народові.
3. Вивчіть напам'ять текст присяги.
4. Що таке пост № 1 у військовій частині? Для чого його виставляють?
5. Чому Бойовий прапор військової частини ЗСУ є символом честі, доблесті й слави?
6. Як зберігають Бойовий прапор військової частини в мирний час?
7. Наведіть приклади, у яких би йшлося про Бойовий прапор, Військову присягу, військові відзнаки.
8. Обговоріть, чому Військовій присязі надано юридичної сили.

ТЕМА 9. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ

§ 41. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА З ВІЙСЬКОВИХ ПИТАНЬ

Коли відзначають День Збройних сил України?

Законодавство України про військову службу Будівництво правової держави в Україні передбачає, з одного боку, виховання високої правової культури громадян, у тому числі військовослужбовців, з іншого — вимагає від усіх державних інститутів діяти в правовому полі. Для Збройних сил України правове поле формують *Конституція України, інші Закони і нормативно-правові акти загального характеру*, а також військове законодавство як сукупність законів і інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері будівництва, життя і діяльності Збройних сил.

Для військових дуже важливим є ознайомлення з його основами, щоб вони мали змогу кваліфіковано, на правовій основі вирішувати питання повсякденної та службової діяльності. Сучасна політична та правова доктрина України формує й розвиває систему військового законодавства України. Це зафіксовано в нормативних актах, де відображені основні положення політики держави щодо Збройних сил України, обмеження політичної активності їх військовослужбовців та працівників; будівництва й діяльності Збройних сил України відповідно до сучасних вимог внутрішньої та зовнішньої політики України; забезпечення верховенства права за допомогою демократичного цивільного контролю.

Від стану законності і воєнного правопорядку в Збройних силах, що діють відповідно до законодавства України, багато в чому залежить ефективність виконання покладених на них найважливіших державних завдань. Окремі закони, військові статути та інші підзаконні нормативні акти чітко і точно регламентують усі сфери життя та діяльності Збройних сил України. На призовників, військовослужбовців та військовозобов'язаних покладається неухильне дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, військової присяги, наказів командирів (начальників).

Нормативно-правова база з військових питань спрямована на ознайомлення громадян із системою законів, які забезпечують обороноздатність держави. Вони, зокрема, регулюють питання проходження військової служби та мобілізації. Ця нормативно-правова база містить Закони України, Укази Президента України, постанови та розпорядження КМУ, накази МО України, інші нормативні акти.

Передусім це *Закони України*: Конституція України, «Про Збройні сили України», «Про оборону України», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про національну безпеки України», «Про порядок направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим

надзвичайного стану», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» та інші.

Крім названих законодавчих актів, механізм державної політики у сфері військового обов'язку і військової служби реалізується у виданні *інших нормативно-правових актів, які регулюють ті чи інші аспекти військової сфери*. Це, зокрема, Закони України «Про Статут внутрішньої служби ЗСУ», «Про Статут гарнізонної та вартової служб ЗСУ», «Про Стройовий статут ЗСУ», «Про Військову службу правопорядку у ЗСУ» та ін.

Держава також забезпечує соціальний і правовий захист призовників, військовослужбовців та військовозобов'язаних, членів їх сімей, працівників Збройних сил України, а також членів сімей військовослужбовців та військовозобов'язаних, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні в ході бойових дій (війни), при надзвичайному стані чи під час проходження військової служби за межами України в порядку військового співробітництва або в складі Миротворчих сил ООН під час участі в міжнародних миротворчих операціях.

На це спрямовані норми загального законодавства про працю, про державну службу, а також *спеціального військового законодавства* — Законів України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням ЗСУ, та членів їхніх сімей», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та ін.

Проаналізувавши військове законодавство України та його структуру, умовно розмежуємо це законодавство на такі ланки:

1) нормативні приписи, що містяться в Конституції України;

2) нормативні приписи, що містяться в кодифікованих законодавчих актах: кодексах та статутах, до яких належать загальновійськові статути Збройних сил України;

3) нормативні приписи, що складають зміст поточних законів України.

Отже, можна стверджувати про наявність в національному законодавстві окремого військового правового інституту, у якому об'єднуються відповідні норми конституційного, адміністративного, кримінального та інших галузей права.

Воєнно-політична ситуація, яка склалася в Україні з початку 2014 р., зумовила внесення змін до чинних та прийняття нових нормативних актів у військовій сфері: ● Укази Президента України «Про часткову мобілізацію», затверджені Законами України щодо оголошення та проведення часткових мобілізацій, «Про загальну мобілізацію»; ● Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час про-ведення мобілізації».

Зазначеним Законом внесені зміни до низки діючих законодавчих актів

України, у тому числі Кодексу законів про працю України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Податкового Кодексу України, Законів України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» тощо.

Міністром оборони України 3 листопада 2014 р. підписаний наказ № 91 від 19.03.2022 «*Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України*», Цим нормативним документом визначено особливості проходження військової служби громадянами України в особливий період.

1. Які нормативні акти складають нормативно-правову базу з військових питань України?
2. На які ланки можна розмежувати військове законодавство України?
3. Чому з початку 2014 р. внесли низку змін до чинних та ухвалили нові нормативні акти у військовій сфері?

§ 42. ВІЙСЬКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК І ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА

Які законодавчі акти у військовій сфері України вам відомі?

● Правові основи військового обов'язку і військової служби в Україні ●

Правовою основою військового обов'язку і військової служби є *Конституція України, Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію»*, інші закони України, а також прийняті відповідно до них *укази Президента України та інші нормативно-правові акти* щодо забезпечення обороноздатності, виконання військового обов'язку, проходження військової служби, служби у військовому резерві та статусу військовослужбовців, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», який у первинній редакції мав назву *«Про загальний військовий обов'язок і військову службу»*, був схвалений 25 березня 1992 року. Цей Закон здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України у

зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Слід зазначити, що до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» неодноразово вносились зміни і доповнення.

● **Військовий обов'язок** ● Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України.

Військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Військовий обов'язок включає: ● підготовку громадян до військової служби; ● приписку до призовних дільниць; ● прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; ● проходження військової служби; ● виконання військового обов'язку в запасі; ● проходження служби у військовому резерві; ● дотримання правил військового обліку.

Громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою згідно з Конституцією України та *Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу»*. Від виконання військового обов'язку громадяни України звільняються на підставах, визначених цим Законом. Військовий обов'язок *не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні*.

Виконання військового обов'язку громадянами України забезпечують державні органи, органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до законів України військові формування, підприємства, установи і організації незалежно від підпорядкування і форм власності в межах їхніх повноважень, передбачених законом, та районні (об'єднані районні), міські (об'єднані міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Порядок утворення та повноваження територіальних центрів, філіалів комплектування військовослужбовцями за контрактом визначаються положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Щодо військового обов'язку громадян України розподіляють на *такі категорії*: ● допризовники — особи, які підлягають приписці до призовних дільниць; ● призовники — особи, приписані до призовних дільниць; ● військовослужбовці — особи, які проходять військову службу; ● військовозобов'язані — особи, які перебувають у запасі для комплектування ЗСУ та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони; ● резервісти — особи, які проходять службу у військовому резерві ЗСУ, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період.

До категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу в ЗСУ.

Громадяни України, які приписані до призовних дільниць або перебувають у запасі ЗСУ, інших військових формуваннях чи проходять службу у військовому резерві, *зобов'язані*: ● прибувати за викликом районного (об'єднаного районного), міського (районного у місті, об'єднаного міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі — відповідні районні (міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки), Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідного підрозділу Служби зовнішньої розвідки України для оформлення військово-облікових документів (посвідчень про приписку до призовних дільниць, військ-ових квитків, тимчасових посвідчень військовозобов'язаних), приписки, проходження медичного огляду, направлення на підготовку з метою здобуття або вдосконалення військово-облікової спеціальності, призову на військову службу або на збори військовозобов'язаних та резервістів; ● проходити медичний огляд та лікування в лікувально-профілактичних закладах згідно з рішеннями комісії з питань приписки, призовної комісії або військово-лікарської комісії відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, закладів охорони здоров'я Служби безпеки України, а у Службі зовнішньої розвідки України — за рішенням керівників відповідних підрозділів або військово-лікарської комісії Служби зовнішньої розвідки України; ● проходити підготовку до військової служби, військову службу і виконувати військовий обов'язок у запасі; ● виконувати правила військового обліку, встановлені законодавством.

Резервісти зобов'язані прибувати до військової частини, у якій вони проходять службу у військовому резерві, за викликом командира цієї військової частини.

Жінок, які мають спеціальність та/або професію, споріднену з відповідною військово-обліковою спеціальністю, визначеною в переліку, затвердженому КМУ, та придатні до проходження військової служби за станом здоров'я, віком та сімейним станом, беруть на військовий облік військовозобов'язаних. Жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час. У мирний час жінки можуть бути прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом).

● Військова служба і виконання військового обов'язку в запасі ●

Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Час проходження військової служби зараховують громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а

також до стажу державної служби.

Проходження військової служби здійснюється: — громадянами України — у добровільному порядку або за призовом; — іноземцями та особами без громадянства — у добровільному порядку на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу ЗСУ.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями.

Військова служба в Україні організовується з дотриманням конституційної вимоги про відокремлення церкви і релігійних організацій від держави.

Види військової служби: ● строкова; ● за призовом під час мобілізації, на особливий період; ● за контрактом осіб рядового складу; ● за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; ● військова служба (навчання) курсантів вищих ВНЗ, а також ВНЗ, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки; ● військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; ● військова служба за призовом осіб офіцерського складу; ● військова служба за призовом резервістів в особливий період.

Строкову військову службу громадяни України проходять відповідно до законів України в ЗСУ та інших військових формуваннях з метою здобуття військово-облікової спеціальності, набуття практичних навичок і умінь для збройного захисту Вітчизни.

Виконання військового обов'язку в запасі полягає в дотриманні військовозобов'язаними правил військового обліку, проходженні зборів для вдосконалення знань, навичок і умінь, необхідних для виконання обов'язків військової служби в особливий період.

Громадяни України добровільно можуть проходити службу у військовому резерві ЗСУ або інших військових формувань.

Кожен громадянин України, уперше вступаючи на військову службу до ЗСУ, особисто складає Військову присягу на вірність українському народові й скріплює її власноручним підписом. Іноземець або особа без громадянства, який (яка) уперше приймається на військову службу до ЗСУ, бере офіційне зобов'язання неухильно додержувати Конституції та законів України, сумлінно виконувати обов'язки військової служби.

Громадяни України, які приписуються до призовних дільниць, направляються для підготовки до військової служби; особи, які призиваються або приймаються на військову службу, приймаються на службу у військовому резерві; та військовозобов'язані, призначені для комплектування посад за відповідними військово-обліковими спеціальностями під час проведення мобілізації; проходять обов'язковий медичний огляд. Порядок проходження медичного огляду затверджується МО України та центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Виконання військового обов'язку в особливий період здійснюється з особливостями, визначеними Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та іншими нормативно-правовими актами.

1. Які нормативні акти складають нормативно-правову базу з військових питань України?
2. На які ланки можна розмежувати військове законодавство України?

4. Чому з початку 2014 р. було внесено низку змін до чинних нормативів та прийняття нових?

ДОПРИЗОВНА ПІДГОТОВКА

РОЗДІЛ 3. СТАТУТ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

ТЕМА 1. ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ І ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ НИМИ

§ 43. ПОНЯТТЯ ПРО ВІЙСЬКОВІ СТАТУТИ

Які є затверджені Статути ЗСУ і яке їх призначення?

Поняття про військові статути Життя і діяльність Збройних сил України (ЗСУ) визначаються військовими Статутами.

Статути ЗСУ — це зведення законів військової служби, які лежать в основі повсякденного життя, виховання, навчання та бойової діяльності військ.

Вони визначають порядок військової служби, обов'язки посадових осіб, правила внутрішнього розпорядку, носіння військової форми одягу, знаки розрізнення, систему військових звань, дисципліну і субординацію, правила взаємовідносин між військовослужбовцями.

Статути зобов'язують військовослужбовців сумлінно виконувати військовий обов'язок, вивчати військову справу, бойову техніку і зброю, запам'ятовувати все, чого навчають командири, зразково виконувати показані їм військові прийоми. Положення і вимоги статутів є обов'язковими для всіх військовослужбовців Збройних сил України.

Правила поведінки і діяльності, урегульовані ними, мають правовий, обов'язковий для виконання всіма військовослужбовцями характер.

Реформування ЗСУ передбачає зміни статутів. Статути стали демокра-

тичнішими, а елементи підготовки адаптовані до практики західних країн. Збройні сили України переходять на зброю і стандарти НАТО. Це не тільки сприйняття технічних стандартів; це й інша культура воєнного планування, діяльності та військово-громадянських відносин.

Статути ЗСУ поділяють на загальновійськові та бойові статути. До загальновійськових статутів належать:

а) Статут внутрішньої служби ЗСУ;

б) Дисциплінарний статут ЗСУ;

в) Статут гарнізонної та вартової служб ЗСУ;

г) Стройовий статут ЗСУ.

Статут внутрішньої служби ЗСУ визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних сил України і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб бригади (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону) та її підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах.

Дисциплінарний статут ЗСУ висвітлює сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг.

Статут гарнізонної та вартової служб ЗСУ розкриває організацію і порядок несення гарнізонної та вартової служб, права і обов'язки посадових осіб гарнізону та військовослужбовців, які залучаються для несення цих служб;

Стройовий статут ЗСУ визначає стройові прийоми і рухи без зброї та із зброєю; строї підрозділів та військових частин у пішому порядку і на машинах; порядок виконання військового вітання, проведення стройового огляду; місце Бойового Прапора військової частини в строю, порядок його внесення і винесення; обов'язки військовослужбовців перед шикуванням і в строю та вимоги до їхнього стройового навчання.

Усі військовослужбовці ЗСУ незалежно від своїх військових звань, службового становища та заслуг повинні неухильно керуватися вимогами цих Статутів.

Загальні обов'язки військовослужбовців: ● свято і непорушно додержувати Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок; ● бути хоробрим, ініціативним і дисциплінованим; ● беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою, як святиню оберігати Бойовий Прапор своєї частини; ● постійно підвищувати рівень військових професійних знань, удосконалювати свою виучку і майстерність, знати та виконувати свої обов'язки та додержувати вимог статутів ЗСУ; ● знати й утримувати в готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно; ● дорожити бойовою славою ЗСУ та своєї військової частини, честю і гідністю військо-

вослужбовця ЗСУ; ● поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, що перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини; ● бути пильним, суворо зберігати державну таємницю; ● вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до повного виконання поставленого завдання; ● виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим званням, сприяти їм у підтриманні порядку і дисципліни; ● додержувати правил військового вітання, ввічливості й поведінки військовослужбовців, завжди бути одягненим за формою, чисто й охайно.

Про все, що сталося з військовослужбовцем і стосується виконання ним службових обов'язків, та про зроблені йому зауваження військовослужбовець зобов'язаний доповідати своєму безпосередньому начальникові.

Військовослужбовець зобов'язаний додержувати вимог безпеки, вживати заходів до запобігання захворюванню, травматизму, повсякденно підвищувати фізичну загартованість і тренованість, утримуватися від шкідливих для здоров'я звичок.

Із службових та особистих питань військовослужбовець має звертатися до свого безпосереднього начальника, а якщо він не може їх розв'язати — до наступного прямого начальника.

Військовослужбовець зобов'язаний знати і неухильно додержувати прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права.

Кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами ЗСУ, а також відповідними посібниками, порадниками, положеннями та інструкціями.

● Військові звання і знаки розрізнення ●

Військо́ві звання — ранги різних ступенів, що надаються у Збройних силах України військовослужбовцям, відповідно до їхньої посади, кваліфікації, фахової підготовки та терміну служби.

Військове звання визначає положення (права та обов'язки) одних військовослужбовців щодо інших.

ЗСУ мають два типи рангів — армійські, які використовують у Сухопутних військах, Повітряних силах, Силах спеціальних операцій, Десантно-штурмових військах, і морські — для Військово-Морських сил (*табл. 43.1*).

Таблиця 43.1.

Перелік військових звань, згідно із стандартами НАТО

Категорії	Армійські звання	Корабельні звання	Відповідник НАТО	Опис
Рядовий склад	Рекрут	Рекрут	OR1	тимчасове звання до прийняття присяги
	Солдат	Матрос	OR2	рядовий
	Старший солдат	Старший матрос	OR3	досвідчений солдат, помічник командира відділення

Сержантський і старшинський склад	молодший	Молодший сержант	Старшина 2 статті	OR5	заступник командира відділення
		Сержант	Старшина 1 статті	OR6	командир відділення
	старший	Старший сержант	Головний старшина	OR7	заступник командира взводу
		Головний сержант	Головний корабельний старшина	OR8	старшина роти
		Штаб-сержант	Штаб-старшина	OR9	головний сержант батальйону
	вищий	Майстер-сержант	Майстер-старшина		головний сержант бригади
		Старший майстер-сержант	Старший майстер-старшина		головний сержант роду військ
		Головний майстер-сержант	Головний майстер-старшина		головний сержант роду військ, головний сержант ЗСУ
Офіцерський склад	молодший	Молодший лейтенант	Молодший лейтенант	OF-1a	командир взводу
		Лейтенант	Лейтенант		
		Старший лейтенант	Старший лейтенант	OF-1b	
		Капітан	Капітан-лейтенант	OF-2	командир роти
	старший	Майор	Капітан 3 рангу	OF-3	заступник командира батальйону
		Підполковник	Капітан 2 рангу	OF-4	командир батальйону, заступник командира полку
		Полковник	Капітан 1 рангу	OF-5	командир полку
	вищий	Бригадний генерал	Коммодор	OF-6	командир бригади
		Генерал-майор	Контр-адмірал	OF-7	командир дивізії
		Генерал-лейтенант	Віце-адмірал	OF-8	командир корпусу
		Генерал	Адмірал	OF-9	командир армії

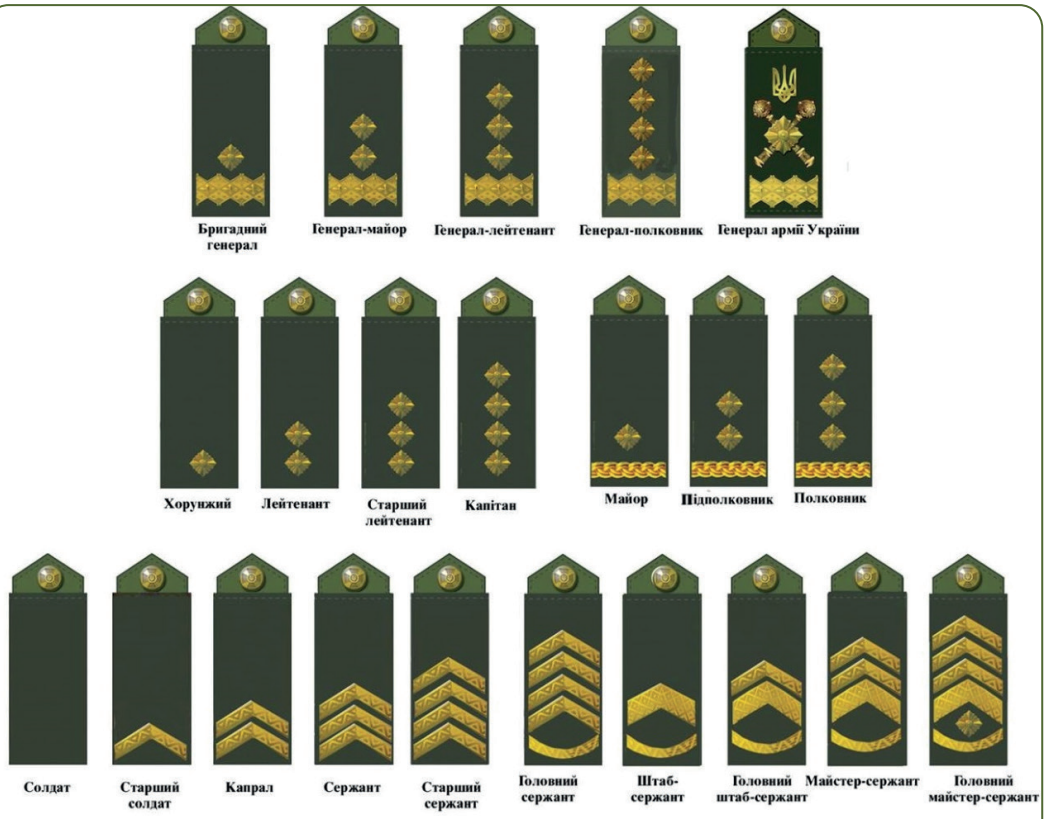
Знаки розрізнення до форменого одягу Наказом МО України «*Про затвердження зразків військової форми одягу та загальних вимог до знаків розрізнення військовослужбовців та ліцеїстів військових ліцеїв*» від 18.07.2017 № 370 (із змінами) запроваджено нову форму одягу та знаків розрізнення військовослужбовців. Це насамперед знаки на форменому одязі, призначені для позначення військових звань, посад, належності до держави, військового формування тощо (*іл. 43.1, 43.2*). Обов'язковий атрибут знаків розрізнення є тризуб — символ Малого Герба України. У ЗСУ він розміщений на армійських емблемах — на кокардах, ґудзиках тощо.

1. Нарукавний знак «Державний Прапор України» (праве та ліве передпліччя в місці, передбаченому конструкцією).
2. Нарукавний знак військової частини, навчального закладу (у місці, передбаченому конструкцією).
3. Нарукавний знак або знак за курсами навчання (у місці, передбаченому конструкцією).
4. Знаки розрізнення військових звань.
5. Нагрудний знак з прізвищем військовослужбовця (у місці, передбаченому конструкцією).

Іл. 43.1. Знаки розрізнення для Сухопутних військ

6. Нагрудний знак «Збройні сили України».

Іл. 43.2. Військові звання та знаки розрізнення Збройних сил України (крім корабельного складу ВМС України)

Погон — наплічний або нагрудний елемент форменого одягу, на якому розміщені знаки розрізнення військового звання та інші елементи військової символіки.

Нагрудний знак може мати форму таблички із зазначенням прізвища, групи крові, належності до військового формування тощо та містити затверджені державні символи.

Нарукавний знак означає належність до держави, військового формування тощо.

Кокарда — знак установленого зразка на головному уборі. Кокарду, як правило, прикріплюють у центрі кашкета, кепі, шапки або іншого головного убору.

Беретний знак прикріплюють ліворуч від центру берета.

Емблема означає належність військовослужбовців до держави, відповідного військового формування тощо. Емблеми розміщують на лацканах кітеля з обох боків.

Позумент — плетений золотавими або сріблястими нитками шнур. Позумент використовують для обладнання формених головних уборів (кашкетів) або погонів.

Кант — вузька кольорова смужка, облямівка по краю або шву форменого одягу

На ґудзиках зображено затверджені елементи державної або відомчої символіки.

Використовується три види погонів (*іл. 43.3*).

Іл. 43.3. Погони-муфта з тканини напіввовняної захисного, синього, темно-сірого або чорного кольору у формі прямокутника (а); погони з бавовняної або змішаної, гладкофарбованої або набивної (камуфльованої) тканини, з текстильною застібкою, у формі прямокутника (б); погони з рельєфною вишивкою для парадної та парадно-вихідної форми одягу захисного, синього або чорного кольору (в).

Офіцерські зірки розміщують за вертикальною віссю одного муфти. Молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант і капітан мають відповідно 1–4 зірки. П'ятипроменеві офіцерські зірки замінено ромбоподібними однакового розміру для всіх груп офіцерів (*іл. 43.4*).

Звання молодших офіцерів позначають лише зірки. Старших офіцерів на додачу до зірок відрізняє знак у вигляді «плетінки» (*іл. 43.5*).

Іл. 43.4. Ромбоподібна зірка

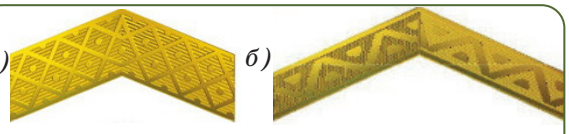
Іл. 43.5. Зірки та знак у вигляді «плетінки» виріз-няє старших офіцерів

Іл. 43.6. Знак категорії вищих офіцерів у вигляді т. зв. «зубчатки»

Для категорії вищих офіцерів установлено знак т. зв. «зубчатка» на основі орнаменту з петлиць генеральних старшин Галицької Армії (*іл. 43.6*).

Знаки розрізнення для сержантів — широкий та вузький шеврони (V-подібна нашивка з галуна) (*іл. 43.7*). Їх використовували ще в збройних силах УНР (1917–1919).

Іл. 43.7. Шеврони: а — широкий; б — вузький

Іл. 43.8. Дугоподібна личка — елемент сержантських відзнак

Ще одним елементом сержантських відзнак є дугоподібна личка (*іл. 43.8*). Комбінування цих елементів створило знаки розрізнення для додаткових сержантських звань.

● Начальники (прямі та безпосередні) та підлеглі, старші та молодші, їхні права і обов'язки ● За своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців.

Начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов'язаний перевіряти їх виконання.

Підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до начальника з повагою.

Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником.

Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням не є стосовно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням.

Старші за військовим званням військовослужбовці мають право вимагати від молодших за військовим званням військовослужбовців додержання військової дисципліни, громадського порядку і форми одягу, а також правил поведінки і військового вітання. Молодші за званням військовослужбовці повинні беззастережно виконувати зазначені вимоги старших за військовим званням військовослужбовців.

У разі спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їхні службові відносини не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад — старший за військовим званням.

1. Що таке Статути ЗСУ і як вони поділяються?
2. Назвіть загальновійськові статути і коротко охарактеризуйте їх.
3. Розкажіть товаришу про загальні обов'язки військовослужбовців.
4. Назвіть військові звання і знаки розрізнення, що прийняті в ЗСУ.

5. Розкажіть товаришу, хто є начальники та підлеглі, старші та молодші за званням та службовим становищем. Кого називають прямими начальниками військовослужбовців?
6. Які обов'язки начальників та підлеглих?

§ 44. ДОТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ СТАТУТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Який порядок звернення до начальників, віддання і виконання наказів?

Дотримання військовослужбовцями статутних взаємовідносин

Відносини між військовослужбовцями повинні ґрунтуватися на взаємній повазі, і у питаннях служби вони звертаються один до одного на «Ви». Начальники й старші за військовим званням військовослужбовці в питаннях служби до підлеглих і молодших звертаються за військовим званням і прізвищем або тільки за званням, додаючи в останньому випадку перед званням слово «пане (пані)». Наприклад: «Солдат Черняк», «Пане (пані) солдат»; «Сержанте Павлюк», «Пане (пані) сержанте». «Лейтенанте Малишенко», «Пане (пані) лейтенанте». Військовослужбовці під час звертання до них командира (начальника) або старшого за військовим званням повинні стати у стройове положення.

Правила військової ввічливості і поведінки військовослужбовців

Військовослужбовці повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою й поважати гідність інших людей, зобов'язані завжди пам'ятати, що за їхнього поведінкою судять не лише про них, а й про Збройні сили України в цілому.

Усі військовослужбовці повинні під час зустрічі (обгону) вітати один одного, додержуючи правил, визначених Стройовим статутом ЗСУ.

NB

Військове вітання — це вияв взаємної поваги і згуртованості військовослужбовців.

У громадських місцях, у міському транспорті та приміських поїздах за відсутності вільних місць військовослужбовець повинен запропонувати своє місце командирові (начальникові) або старшому.

Якщо під час зустрічі немає можливості вільно розминутися з командиром (начальником) або старшим за військовим званням, підлеглий (молодший за військовим званням) повинен, вітаючи, пропустити його. За потреби обігнати командира (начальника) або старшого за військовим званням, слід попросити у нього на це дозволу. Військовослужбовцям забороняється тримати руки в кишенях одягу, а також сидіти в присутності командира (начальника) або старшого за військовим званням без його дозволу.

Порядок звернення до начальників, віддання і виконання наказів. Підлеглі й молодші за військовим званням звертаються в службових справах до командирів (начальників) і старших за військовим званням, додаючи перед званням слово «пане (пані)». Наприклад: «Пане (пані) лейтенанте». Якщо необхідно звернутися до іншого військовослужбовця в присутності командира (начальника) або старшого за військовим званням, слід попросити на це дозволу командира (начальника) або старшого за військовим званням. Наприклад: «Пане (пані) полковнику, дозвольте звернутися до майора Іващенка».

Доповідаючи чи вислуховуючи рапорт, військовослужбовець прикладає руку до головного убору і опускає її після закінчення доповіді. Якщо перед доповіддю була команда «Струнко», то доповідач за наступною командою «Вільно» повторює її й опускає руку.

Накази віддаються, зазвичай, у порядку підпорядкованості. За крайньої потреби, командир (начальник), старший за службовим становищем, ніж безпосередній начальник, може віддати наказ підлеглому, минаючи його безпосереднього начальника, про що повідомляє безпосереднього начальника підлеглого чи наказує підлеглому особисто доповісти своєму безпосередньому начальникові. Якщо військовослужбовець, який виконує наказ, отримав від іншого командира (начальника), старшого за службовим становищем чи військовим званням, новий наказ, що стане перешкодою для виконання попереднього, він доповідає про це командирові (начальникові), який віддав наступний наказ. Після отримання його згоди військовослужбовець припиняє виконання попереднього наказу.

Військовослужбовець після отримання наказу відповідає: «Слухаюсь» — і далі виконує його. Для того щоб переконатися, чи правильно підлеглий зрозумів відданий наказ, командир (начальник) може зажадати від нього стисло передати зміст наказу. Підлеглий має право звернутися до командира (начальника) з проханням уточнити наказ.

Військовослужбовець зобов'язаний неухильно виконати відданий йому наказ у зазначений термін. Про виконання або невиконання наказу військовослужбовець зобов'язаний доповісти командирові (начальникові), який віддав наказ, і своєму безпосередньому командирові (начальникові), а також вказати причини невиконання наказу або його несвоєчасного (неповного) виконання. Якщо військовослужбовець розуміє, що він не спроможний виконати наказ своєчасно та в повному обсязі, він про це зобов'язаний доповісти вищезазначеним особам негайно.

1. Як військовослужбовці повинні звертатися один до одного щодо питань служби?
2. Що повинні робити всі військовослужбовці під час зустрічі (обгону) один одного?
3. Який порядок звернення до начальників?

4. Потренуйтеся с товаришем щодо звернення до начальників та віддання і отримання наказів.
5. Які можуть бути дії командира (начальника), щоб переконатися, чи правильно підлеглий зрозумів відданий наказ?
6. Яке право має підлеглий щодо уточнення наказу?

ТЕМА 2. РОЗМІЩЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

§ 45. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО РОЗМІЩЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Які, на вашу думку, повинні бути вимоги до розміщення військовослужбовців?

Військовослужбовці, які проходять строкову військову службу, та військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, курсанти / курсантки військових навчальних закладів, крім матросів і старшин, які перебувають на кораблях, розміщуються в казармах, а ті, що проходять військову службу за контрактом, — у службових житлових приміщеннях.

У разі відсутності службового житлового приміщення військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом і не перебувають у шлюбі, можуть розміщуватись у спеціально пристосованих казармах у розташуванні військової частини, а сімейні — у сімейних гуртожитках. Військовослужбовці-жінки розміщуються в окремих службових житлових приміщеннях.

Для розміщення кожної роти необхідно передбачати такі приміщення: ● спальне приміщення для особового складу; ● інформаційний центр; ● кімнату для командира роти; ● кімнату головного сержанта роти; ● кімнату для підготовки офіцерів до занять; ● кімнату для підготовки сержантів до занять; ● кімнату для зберігання зброї; ● кімнату (місце) для чищення зброї; ● кімнату побутового обслуговування; ● кімнату для зберігання майна роти та особистих речей військовослужбовців; ● кімнату (місце) для занять фізичними вправами та спортом; ● кімнату для вмивання; ● сушарню для просушування обмундирування і взуття; ● кімнату (місце) для чищення взуття та куріння; ● місце для зберігання господарського інвентарю; ● душову; ● туалет.

Для проведення занять у військовій частині обладнують відповідні класи.

Для розміщення особового складу в спальних приміщеннях відводять площу з розрахунку 2,5–4 м^2 на кожного військовослужбовця. При цьому об'єм повітря має становити 9–12 м^3 на одну особу.

Ліжка в спальних приміщеннях розставляються так, щоб біля кожного з них чи біля двох зсунутих разом лишалося місце для тумбочок, а між рядами ліжок було вільне місце, необхідне для шикування особового складу. Ліжка повинні бути однаковими (стандартними), їх розставляють не ближче 50 см від зовнішніх стін із додержанням суворого рівняння. Ліжка в спальних приміщеннях можуть бути розміщені в один або два яруси.

Тумбочка біля ліжка призначена для зберігання предметів туалету, комірців, носових хустинок та інших дрібних предметів особистого користування. У тумбочці також можна зберігати книги й зошити. Постіль військовослужбовців, розміщених у казармі, має складатися з ковдри, двох простирадл, подушки з наволочкою, матраца й підстилки. Біля кожного

ліжка мають бути тапочки, килимки чи доріжки. Забороняється сідати й лягати на постіль в обмундируванні, за винятком чергового роти під час відпочинку (сну). Рушники для обличчя складаються вдвоє за довжиною і вішаються на спинках ліжок у головах, а рушники для ніг — на нижніх поперечинах ліжок у ногах і підгортають під матраци.

Польові утеплені куртки, брюки та головні убори зберігають у шафах, установлених у приміщеннях казарми. Парадно-вихідне обмундирування та спортивний одяг зберігають на вішалках у шафах кімнати для зберігання майна. Спеціальне обмундирування, призначене для роботи, зберігається поза спальним приміщенням роти в спеціальних шафах, на окремих стелажах і вішалках. Місця для зберігання всіх видів обмундирування закріплюють за військовослужбовцями й позначають ярликами із зазначенням військового звання, прізвища та ініціалів військовослужбовця.

Повсякденне обмундирування і ремінь поясний перед сном охайно і в певному порядку складають на табуретку, взуття ставлять у ногах біля ліжка.

Одяг, білизна і взуття за потреби просушують у сушарнях. Укомплектовані речові мішки, сталеві шоломи та індивідуальні засоби захисту зберігають у спальному чи іншому приміщенні в шафах чи на стелажах.

Порядок зберігання і користування особистими фотоапаратами, магнітофонами, радіоприймачами, мобільними телефонами, іншими засобами мобільного зв'язку та передачі інформації, комп'ютерною та іншою побутовою радіоелектронною технікою для військовослужбовців, які виконують обов'язки військової служби, встановлює командир військової частини.

Умивальники обладнують з розрахунку один кран на 5–7 осіб, не менше двох ніжних ванн з проточною водою на роту; душова обладнується з розрахунку один кран (душова сітка) на 15–20 осіб. При майстернях, парках, хлібопекарнях, хлібозаводах та їдальнях, крім того, має бути обладнана душова з теплою водою, а біля умивальників повинні бути мило і рушники.

Для чищення обмундирування і взуття виділяють окремі спеціально обладнані приміщення або місця.

Кімната побутового обслуговування обладнується місцем для ремонту обмундирування, місцем для прасування речового майна, місцем для гоління, місцем для шевця, місцем для перукаря. Зазначені місця комплектують необхідними меблями, інструментом, інвентарем, приладдям та ремонтними матеріалами. На особистих предметах обмундирування, взуття та спорядження військовослужбовців строкової служби ставлять номер їхнього військового квитка.

На всіх військовослужбовців роти, які мешкають поза частиною, повинні бути іменні списки із зазначенням адреси, номера телефону й способу виклику кожного. Ці списки зберігають у командира і чергового роти.

● **Утримання приміщень** ● Усі будівлі й приміщення, а також територія військової частини повинні завжди утримуватися в чистоті та порядку.

Кожен начальник відповідає за правильне використання будівель і приміщень, збереження обладнання, інвентарю, меблів і засобів пожежогасіння, а також за переведення будівель і споруд на режим весняно-літньої та осінньо-зимової експлуатації.

На зовнішній стороні вхідних дверей кожної кімнати вивішують табличку із зазначенням номера кімнати та її призначення, а всередині кожної кімнати на стіні — опис наявного в ній майна: меблів, інвентарю й обладнання.

У спальних приміщеннях для особового складу або в інших приміщеннях на видному місці мають вивішувати на спеціальних щитах розпорядок дня, розклад занять, листки нарядів, опис майна і необхідні інструкції.

Приміщення щоденно прибирають чергові прибиральники під безпосереднім наглядом чергового роти. Крім того, один раз на тиждень прибирають усі приміщення під керівництвом старшини роти. Тоді вся постіль (матраци, подушки, простирадла, ковдри) виноситься з приміщень, старанно вибивають і провітрюють.

У всіх приміщеннях, що мають водопровід, для пиття води обладнують фонтанчики, а в приміщеннях, де немає водопроводу, встановлюють закриті на замок бачки з питною водою, які також обладнують фонтанчиками. Бачки щоденно під наглядом чергового роти прополіскують і поповнюють свіжою питною водою. Один раз на тиждень здійснюють їх дезінфекцію. Ключі від бачків зберігають у чергового роти.

Туалети обладнують з розрахунку одна кабіна з унітазом (очком) та один пісуар на 10–12 осіб. Туалети слід утримувати в чистоті, своєчасно дезінфікувати, забезпечувати їхню вентиляцію та освітлення. Нагляд покладають на сержантів із матеріального забезпечення (старшин) рот, санітарних інструкторів і чергових рот. Інвентар для прибирання зберігають у спеціально визначеному місці (шафі). Зовнішні туалети влаштовують з водонепроникними вигрібними ямами не ближче 100 м від житлових приміщень, їдалень і пекарень. Доріжки до зовнішніх туалетів уночі освітлюють.

Район розташування військової частини, територія військового містечка й прилеглі до нього вулиці мають бути озеленені, утримуватися в чистоті та порядку, а з настанням темноти освітлюватися. Територія військового містечка огороджується. Сміття з неї збирають у контейнери, які закривають кришками і регулярно вивозять.

Узимку в житлових приміщеннях підтримується температура не нижче +18°С, а в медичних установах — не нижче +20°С. Приміщення в казармах провітрюють днювальні під наглядом чергового роти: у спальних кімнатах — перед сном і після сну, у класах — перед заняттями і в перервах між ними.

Усі військовослужбовці повинні знати й виконувати вимоги пожежної безпеки та вміти користуватися засобами пожежогасіння. Якщо виникла пожежа, військовослужбовець повинен викликати пожежний підрозділ та негайно гасити вогонь усіма наявними засобами, а також рятувати людей, озброєння, бойову та іншу техніку і матеріальні засоби.

Командир військової частини відповідає за стан екологічної безпеки військової частини. Кожен військовослужбовець повинен дбати про раціональне користування природними ресурсами (природокористування) та охорону довкілля, утримуватися від дій, які можуть спричинити забруднення землі, водних ресурсів та повітря або заподіяти шкоду рослинному чи тваринному світу. Для запобігання негативному впливові військ на довкілля у військовій частині щорічно складають план екологічного забезпечення, у якому відображають заходи раціонального природокористування та охорони довкілля в пункті постійної дислокації, у районах розташування, проведення занять, навчань, маневрів та на маршрутах пересування підрозділів (військ), а також заходи виховного та освітнього характеру щодо екологічної безпеки. Його доводять до відома особового складу.

Перевірку виконання зазначених заходів проводять щомісяця.

1. Де розміщуються військовослужбовці, які проходять строкову військову службу, та військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, курсанти / курсантки військових навчальних закладів, крім матросів і старшин, які перебувають на кораблях?
2. Які необхідно передбачати приміщення для розміщення кожної роти?
3. Яку площу та об'єм повітря відводять на кожного військовослужбовця при розміщенні особового складу в спальних приміщеннях?
4. Для чого призначена тумбочка біля ліжка та з чого складається постіль військовослужбовців, розміщених у казармі?

5. Розкажіть товаришу, як мають зберігати зброю та хто охороняє кімнату для її зберігання?
6. Як повинен діяти військовослужбовець у разі виникнення пожежі?

ТЕМА 3. РОЗПОДІЛ ЧАСУ І ПОВСЯКДЕННИЙ ПОРЯДОК

§ 46. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО РОЗПОДІЛ ЧАСУ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

Яку роль відіграє режим дня в житті людини? Чи дотримуєте ви певного режиму дня?

Загальні положення про розподіл часу та його використання Розподіл часу здійснюють для забезпечення у військовій частині постійної бойової готовності, проведення занять з бойової підготовки та створення умов для підтримання порядку, військової дисципліни й виховання військовослужбовців, підвищення їхнього культурного рівня, всебічного побутового обслуговування, відпочинку та харчування.

Для військовослужбовців строкової військової служби й курсантів військових навчальних закладів, навчальних центрів, військових частин встановлюють шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. Тривалість робочого тижня визначає закон. Військові навчання, походи кораблів, бойові стрільби та бойове чергування, несення служби в добовому наряді здійснюють у будь-які дні тижня без обмеження загальної тривалості службового часу.

Розподіл часу у військовій частині протягом доби і протягом тижня відбувається згідно з розпорядком дня, яким встановлюють виконання основних заходів повсякденної діяльності, навчання й побуту особового складу підрозділів та штабів.

Розпорядок дня встановлює командир відповідно до завдань, покладених на військову частину, і залежно від пори року. Розпорядок дня затверджують на період навчання. Його може уточнювати командир на час проведення навчань, походів кораблів, бойових стрільб, бойового чергування, несення служби в добовому наряді, варті тощо з урахуванням особливостей їх виконання.

У розпорядку дня має бути передбачений час для:

- проведення підйому, ранкових процедур (огляду, зарядки), ранкового й вечірнього туалету;
- навчальних занять і підготовки до них;
- для інструктажу та розводу добового наряду;
- зміни спеціального (робочого) одягу, чищення одягу, взуття, миття рук перед споживанням їжі, харчування, обслуговування озброєння, бойової та іншої техніки;
- гуманітарної, культурно-освітньої та спортивно-масової роботи, слухання радіо й перегляду телепередач, інших медіаресурсів;
- огляд хворих у медичному пункті;
- приймання військовослужбовців командуванням з особистих питань, відвідування військовослужбовців;
- особистих потреб, вечірньої прогулянки, вечірньої перевірки та восьмигодинного сну.

Проміжок між харчуванням не може перевищувати 7 годин. Після обіду протягом не менше ніж 30 хвилин заняття не проводять і роботи не виконують.

Повсякденна діяльність у будь-якій обстановці має здійснюватися відповідно до вимог військових статутів і порадників щодо створення здорових умов їхньої служби і побуту.

Уранці, за 10 хв до сигналу «Підйом», черговий роти піднімає заступників командирів взводів, а в установлений час (за сигналом «Підйом») здійснює *підйом роти*. Відтак виконують фізичну зарядку, прибирають приміщення і територію, заправляють постіль, проводять ранковий туалет і ранковий огляд військовослужбовців строкової військової служби.

Для ранкового огляду за командою чергового роти «Рота, для ранкового огляду — СТАВАЙ» головні сержанти (заступники командирів) взводів та

командири відділень шикують свої підрозділи у визначеному місці, прикомандировані шикуються на лівому фланзі. Черговий роти доповідає головному сержантові роти або особі, яка його заміщує, про готовність роти до огляду. За командою головного сержанта роти головні сержанти (заступники командирів) взводів і командири відділень проводять ранковий огляд.

На ранкових оглядах перевіряється наявність особового складу, зовнішній вигляд і додержання правил особистої гігієни.

Черговий роти вносить до книги запису хворих прізвища військовослужбовців, які хочуть звернутися за медичною допомогою до медичного пункту частини.

У дні відпочинку ранкову фізичну гімнастику не проводять.

У передбачений розпорядком дня час під керівництвом головного сержанта роти або одного з головних сержантів (заступників командирів) взводів проводять вечірню прогулянку. Під час вечірньої прогулянки особовий склад строкової військової служби виконує стройові пісні у складі підрозділів. Після прогулянки за командою чергового роти «Рота, на вечірню повірку – СТАВАЙ» головні сержанти (заступники командирів) взводів та командири відділень шикують свої підрозділи для перевірки особового складу. Черговий роти доповідає головному сержантові роти або особі, яка його заміщує, про готовність роти до вечірньої повірки.

Головний сержант роти або особа, яка його заміщає, віддавши команду «Струнко», розпочинає вечірню повірку, на початку якої називає прізвища військовослужбовців, зарахованих наказом Міністра оборони України до складу роти навічно згідно з Порядком зарахування військовослужбовців Збройних сил України до списків особового складу військових частин навічно. Головний сержант (заступник командира) першого взводу, почувши прізвище військовослужбовця, доповідає: «(Військове звання й прізвище) поліг як герой у бою за волю і незалежність України».

Після цього головний сержант роти перевіряє особовий склад військовослужбовців строкової військової служби за іменним списком. Почувши своє прізвище, кожен відповідає: «Я». За відсутніх відповідає командир відділення (екіпажу, обслуги). Наприклад: «У відпустці», «У наряді».

Після перевірки особового складу головний сержант роти уточнює бойовий, пожежний розрахунки на випадок приведення військової частини в бойову готовність (переведення на функціонування в умовах особливого періоду) або пожежі, оголошує накази та розпорядження, які стосуються всіх військовослужбовців, та наряди на наступний день. Після закінчення вечірньої повірки головний сержант роти віддає команду «Вільно» і встановлює час для вечірнього туалету. В установлений час подають сигнал «Відбій» і вмикають чергове освітлення.

Після ранкового огляду й вечірньої повірки чергові рот доповідають черговому частини і подають відомості про відсутніх, а також військові звання, прізвища, імена та по батькові самовільно відсутніх військовослужбовців строкової військової служби.

У ЗСУ здійснюють триразове харчування — сніданок, обід і вечеря

(чотириразове харчування — для ліцеїстів, для особового складу кораблів та суден і для льотного складу). Приготування їжі має бути закінчено за 30 хвилин до встановленого розпорядком дня терміну її приймання.

Військовослужбовці строкової військової служби приходять до їдальні в почищеному взутті та одязі строєм під командою одного з командирів відділень або головних сержантів (заступників командирів) взводів. У їдальні заборонено споживати їжу в головному уборі, польовій утепленій куртці, спеціальному (робочому) одязі.

Військовослужбовці, що в добовому наряді, їдять у визначений командиром військової частини час.

Проміжок між харчуванням не може перевищувати 7 годин. Після обіду протягом не менше ніж 30 хвилин заняття не проводять і роботи не виконують.

Іл. 46.1. Навчальні заняття з бойової підготовки

Навчальні заняття. Бойова підготовка є основним елементом щоденної діяльності військовослужбовців у мирний час. Заходи, визначені планом бойової підготовки і розкладом занять, може переносити тільки командир, який їх затвердив (*іл. 46.1*).

На навчаннях має бути присутнім весь особовий склад військової частини (підрозділу). Від навчань звільняють осіб, що перебувають у добовому наряді. Заняття розпочинають і закінчують за сигналом у час, визначений розпорядком.

Перед виходом на заняття командири відділень і заступники командирів взводів перевіряють наявність підлеглих і переконуються, чи додержано правил носіння одягу, чи правильно припасовано спорядження, чи розряджена зброя.

Після закінчення занять і навчань командири відділень і головні сержанти (заступники командирів) взводів перевіряють наявність підлеглих і переконуються, чи додержано правил носіння одягу, чи правильно припасовано спорядження та чи розряджено зброю, а командири підрозділів перевіряють розрядженість зброї, наявність і комплектність усього озброєння, бойової та іншої техніки, навчально-тренувальних засобів, а також наявність стрілецької зброї та боєприпасів. Результати перевірки доповідають за підпорядкованістю. Невикористані боєприпаси та гільзи здають в установленому порядку. Зброю чистять, здійснюють технічне обслуговування озброєння, бойової та іншої техніки, а місцевість, де проводилися заняття, прибирають.

Заходи, пов'язані із забезпеченням бойової та мобілізаційної готовності військової частини, виконують за наказом її командира з наданням військовослужбовцям не менше ніж 4 год відпочинку на добу.

Для обслуговування озброєння, бойової техніки, матеріальних засобів, дообладнання і впорядкування парків та об'єктів навчально-матеріальної бази, упорядкування містечок, будівель і виконання інших робіт у вій-

ськовій частині встановлюють парко-господарський день.

Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для особового складу, крім військовослужбовців, які виконують службові обов'язки. Ці дні, а також вільний час призначені для відпочинку, культурно-освітньої роботи, спорту заходів та ігор.

Напередодні днів відпочинку концерти, кінофільми та інші заходи дозволяють закінчувати на одну годину пізніше, ніж зазвичай. Підйом у дні відпочинку здійснюють пізніше за рішенням командира військової частини.

Військовослужбовці строкової військової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися по території військової частини, а під час звільнення — і в межах гарнізону. Виїзд військовослужбовців строкової військової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється.

Військовослужбовці строкової військової служби, які не мають дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на чергове звільнення, користуються правом на звільнення з розташування військової частини. При цьому звільнення військовослужбовців здійснюється в такій черговості, щоб це не призводило до зниження рівня бойової готовності військової частини та якості бойового чергування.

Військовослужбовців строкової військової служби звільняє з розташування військової частини командир роти в установленому командиром військової частини порядку. Військовослужбовці одержують право на звільнення з розташування військової частини після складання ними Військової присяги.

Дозвіл на звільнення дається почергово. Черговість звільнень контролюють головні сержанти (заступники командирів) взводів.

Повсякденна діяльність у будь-якій обстановці має здійснюватися з додержанням вимог військових статутів і порадників щодо створення здорових умов їхньої служби і побуту.

Відвідувати військовослужбовців строкової служби, а також тих, хто проходить службу за контрактом, дозволено в час, визначений розпорядком дня, у спеціально відведеній для цього кімнаті військової частини. Особи, які бажають відвідати військовослужбовців, допускаються в кімнату відвідувачів із дозволу чергового контрольно-пропускного пункту. Члени сімей військовослужбовців та інші особи з дозволу командира військової частини можуть відвідувати казарму, їдальню та інші приміщення для ознайомлення з життям і побутом особового складу військової частини. Для їх супроводу та надання необхідних пояснень призначається військовослужбовець.

Відвідувачів із спиртними напоями чи в стані сп'яніння для відвідування військовослужбовців не допускають. Прибулим не можна ночувати в казармах та в службових приміщеннях.

1. З якою метою здійснюють розподіл часу у військовій частині?
2. Розкажіть товаришу, що має бути передбачено в розпорядку дня?
3. Які військовослужбовці строкової служби мають право на чергове звільнення?
4. До кого військовослужбовець звертається за дозволом на звільнення?
5. Коли і де дозволено відвідувати військовослужбовців строкової служби, а також тих, хто проходить службу за контрактом?
6. Кого не допускають для відвідування військовослужбовців?

ТЕМА 4. ДОБОВИЙ НАРЯД

§ 47. ПОНЯТТЯ ДОБОВОГО НАРЯДУ, ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ І СКЛАД

Яке призначення добового наряду у військовій частині? Який його склад?

● **Поняття добового наряду, його призначення** ● Добовий наряд призначають для підтримання внутрішнього порядку, охорони особового складу, озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контролю за станом справ у підрозділах і своєчасного вжиття заходів для запобігання правопорушенням, а також для виконання інших обов'язків внутрішньої служби.

Склад добового наряду оголошують наказом по військовій частині на період навчання. *Добовий наряд військової частини призначають у такому складі:* черговий частини; помічник чергового частини; черговий підрозділ; варта; черговий і днювальні парку, а також механіки-водії (водії) чергових тягачів; черговий фельдшер або санітарний інструктор і днювальні медичного пункту; черговий і помічники чергового контрольно-пропускного пункту; черговий їдальні та робітники їдальні; черговий штабу частини та посильні; черговий сигналіст; пожежний наряд; водії чергових автомобілів.

Щоденно наказом по частині призначають чергового частини, помічника чергового частини, начальника варти, чергового парку, чергового підрозділу, а також підрозділу, від яких виділяють добовий наряд частини й особовий склад для виконання нарядів на роботи.

Усі чергові та їхні помічники повинні мати на лівому боці грудей нагрудний знак (пов'язку на лівому рукаві) з відповідним написом.

Підготовка добового наряду. У ніч напередодні заступання в наряд підрозділи та особи, призначені в добовий наряд, звільняються від усіх занять і робіт. У день заступання в наряд у години, зазначені в розпорядку дня, особовому складові надається не менше 3 год для підготовки до несення

служби і не менше однієї години для відпочинку (сну).

Підготовка особового складу добового наряду (крім варти), призначеного від роти, здійснюється старшиною роти чи іншою посадовою особою, призначеною командиром роти. Підготовка добового наряду, призначеного від батальйону чи від військової частини, організовується відповідними командирами та здійснюється їхніми заступниками. Визначені наказом по військовій частині військовослужбовці відповідно до службового призначення у встановлений час напередодні або в день заступання в наряд прибувають на заняття (інструктаж) добового наряду, яке проводить заступник командира військової частини чи призначений для цього командир військової частини іншою службовою особою.

Особовий склад добового наряду, що несе службу із стрілецькою зброєю, і наряд по їдальні повинен пройти в день заступання медичний огляд. На занятті (інструктажі) вивчають положення статутів, інструкцій, вимоги безпеки та порядок дій у разі виникнення пожежі, а також перевіряють знання особовим складом наряду спеціальних обов'язків.

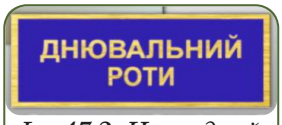
Озброєння добового наряду. Черговий частини та його помічник, черговий парку, черговий контрольно-пропускного пункту, черговий штабу частини, призначені з офіцерів і прапорщиків, повинні мати на озброєнні пістолети з двома спорядженими магазинами.

Черговий парку, черговий контрольно-пропускного пункту, черговий штабу частини, призначені із сержантів, помічники чергового контрольно-пропускного пункту, чергові та днювальні підрозділів, а також днювальні парку та посильні повинні мати багнети в піхвах. Багнет кріпиться на поясі ліворуч, на ширину долоні від пряжки.

Іл. 47.1. Днювальний на місці для несення служби в добовому наряді роти

Призначення добового наряду роти. Добовий наряд призначають для підтримання внутрішнього порядку, охорони особового складу, озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контролю за станом справ у підрозділах і своєчасного вжиття заходів для запобігання правопорушенням, а також для виконання інших обов'язків внутрішньої служби.

Іл. 47.2. Нагрудний знак днювального роти

У добовий наряд роти призначають чергового роти (гуртожитку) і днювальних роти (*іл. 47.1*). Чергові й днювальні підрозділів, а також посильні мають багнети в піхвах. Багнет прикріплюють на поясі ліворуч, на ширину долоні від пряжки.

Чергового роти призначають із сержантів і, як виняток, із найпідготовленіших рядових і підпорядковують його черговому частини та його помічникові, а щодо внутрішньої служби в роті — командирові й старшині роти. Черговому роти підпорядковані днювальні, також він є начальником для військовослужбовців рівного з ним і нижчого звання.

Черговий роти відповідає за додержання порядку в роті й виконання розпорядку дня, збереження зброї, ящиків із боєприпасами, майна роти, особистих речей військовослужбовців і за правильне несення служби днювальними. Черговий повинен мати на лівому боці грудей нагрудний знак (пов'язку на лівому рукаві) з відповідним написом. Нагрудний знак (пов'язку) черговий передає своєму наступнику після доповіді про здавання та приймання чергування, такий самий нагрудний знак (пов'язка) має бути в днювального роти (*іл. 47.2*).

Після розводу новопризначений черговий разом із попереднім здійснює перевірку та прийняття зброї, ящиків з боєприпасами й печаток на них, майна за описом, наявності та справності засобів пожежогасіння, оповіщення й сигналізації, відтак чергові розписуються в книзі приймання та здавання чергування. Зброю приймають поштучно, за номерами й комплектністю, перевіряючи справність замків, охоронної сигналізації, шаф, печаток та іншого обладнання.

Днювального роти призначають із рядового складу і підпорядковують його черговому роти. Днювальний роти відповідає за зберігання зброї, шаф із боєприпасами, майна роти та особистих речей, які є під його охороною. Черговий днювальний роти несе службу всередині казарми біля вхідних дверей, поблизу кімнати зберігання зброї.

Черговому днювальному заборонено сидіти, знімати спорядження та перебувати в розстебнутому одязі.

Днювальний вільної зміни зобов'язаний: ● підтримувати чистоту та порядок у приміщеннях роти й нікуди не виходити без дозволу чергового роти; ● надавати йому допомогу в разі порушення встановлених статутами правил стосунків між військовослужбовцями роти; ● залишаючись замість чергового роти, виконувати його обов'язки.

1. Для чого і на який період призначають добовий наряд у військовій частині?
2. Розкажіть про склад добового наряду.
3. Яке озброєння в добового наряду?
4. Яке призначення добового наряду роти?
5. Кого призначають черговим роти і які його обов'язки?
6. Кого призначають днювальним роти і які його обов'язки? Що йому заборонено?

§ 48. ОБОВ’ЯЗКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДОБОВОГО НАРЯДУ

У чому полягають обов’язки військовослужбовців добового наряду?

Обов’язки військовослужбовців добового наряду Усі військовослужбовці добового наряду повинні твердо знати, неухильно й сумлінно виконувати свої обов’язки, наполегливо домагаючись додержання розпорядку дня та правил внутрішнього порядку. Без дозволу чергового частини військовослужбовці добового наряду не мають права припиняти чи передавати будь-кому виконання своїх обов’язків. Про всі події, що сталися під час несення служби, а також обставини, які викликали зміни в порядку несення служби, військовослужбовці добового наряду повинні негайно доповідати черговому військової частини та своїм командирам (начальникам). Після прибуття в підрозділи начальників від командира військової частини і вище чергові під-розділів повинні негайно доповідати про це черговому частини.

Черговий частини відповідає за своєчасне оповіщення підрозділів та управління військової частини про оголошення тривоги, за підтримання внутрішнього порядку в частині і несення служби добовим нарядом, а також за зберігання пістолетів та боєприпасів офіцерів і прапорщиків військової частини.

Помічник чергового частини повинен знати інструкцію чергового частини, уміти поводитися із засобами оповіщення та зв’язку, приладами радіаційної і хімічної розвідки, які перебувають у чергового частини; залишаючись за чергового, виконувати його обов’язки.

Черговий контрольно-пропускного пункту відповідає за правильність пропуску осіб, які прибувають до частини, та винесення (внесення) чи вивезення (ввезення) будь-якого майна.

Помічник чергового контрольно-пропускного пункту несе відповідальність за додержання правил пропуску на територію військової частини осіб та винесення (внесення) чи вивезення (ввезення) будь-якого майна.

Черговий батальйону (підрозділів забезпечення військової частини) виконує обов’язки відповідно до обов’язків чергового роти.

Черговий їдальні відповідає за правильність одержання продуктів із складу, повноту закладання їх у казан, своєчасну роздачу їжі за встановленими нормами, а також за санітарно-гігієнічний стан їдальні й додержання в ній порядку.

Черговий фельдшер (санітарний інструктор) медичного пункту відповідає за внутрішній порядок у медичному пункті, а за відсутності лікаря — за надання медичної допомоги.

Днювальний медичного пункту зобов’язаний: за вказівкою чергового фельдшера (санітарного інструктора) й під його наглядом здійснювати санітарну обробку новоприбулих хворих; приймати особисті речі хворих й готувати їх до дезінфекції; обслуговувати хворих, роздавати їм їжу й воду; стежити за додержанням у медичному пункті встановленого внутрішнього порядку.

Черговий штабу частини відповідає за охорону службових кімнат та чистоту в приміщенні штабу, збереження майна штабу, сумлінне несення служби посильними і за своєчасне приймання кореспонденції та телефонограм.

Пожежний наряд зобов'язаний: стежити за виконанням правил пожежної безпеки в усіх підрозділах і на території військової частини; нести пожежно-постову службу згідно з табелем постів; стежити за справністю засобів пожежогасіння на об'єктах; разом з начальниками сховищ, складів і черговим парку перевіряти перед закриттям об'єктів додержання вимог пожежної безпеки й вимикання електричної мережі, після цього передавати начальникові сховища (складу) пожежний жетон; доповідати черговому частини в установлений табелем постів час про виконання вимог пожежної безпеки у військовій частині; у разі виникнення пожежі брати участь у її гасінні.

Черговий сигналіст-барабанщик повинен перебувати в приміщенні поблизу кімнати чергового частини й подавати сигнали за наказом чергового частини або його помічника.

Черговий підрозділ призначається для посилення варти або термінового виклику в разі виникнення пожежі, стихійного лиха та в інших випадках. Заборонено використовувати його для виконання господарських робіт поза розташуванням військової частини.

● **Порядок призначення нарядів та звітність щодо них** ● Підрозділи призначаються у наряд разом із своїми командирами. Військовослужбовці строкової служби і служби за контрактом призначаються для несення служби в усіх видах нарядів.

Черговість нарядів у роті між взводами встановлює старшина роти, а у взводі — заступник командира взводу. Наряди розподіляють серед військовослужбовців рівномірно. Військовослужбовців до складу добового наряду призначають з додержанням законодавства з питань охорони материнства та дитинства.

Листки нарядів заповнюють на кожен місяць окремо: на солдатів — заступником командира взводу; на сержантів — старшиною роти; на прапорщиків та офіцерів — у штабі військової частини (*іл. 48.1*). Листки нарядів зберігають упродовж року.

_____ взводу _____ роти на _____
(місяць, рік)

Військове звання, прізвище, ініціали	Наряд на службу									
	у роті					поза ротою				
	К-сть нарядів за минулі місяці	Добовий	Денний	Нічний	Усього	К-сть нарядів за минулі місяці	Добоий	Денний	Нічний	Усього
Солдат Сидоренко Т. Р.	1	3			4	2	5		5	10
Солдат Дмитрук А. Г.	2		4	5	9		5	7		12

Заступник командира взводу _____
(військове звання, підпис, прізвище)

Іл. 48.1. Листок нарядів

1. Які загальні обов'язки військовослужбовців добового наряду?
2. Для чого призначають черговий підрозділ?
3. Який порядок призначення нарядів та яка є звітність щодо них?
4. Хто встановлює черговість нарядів у роті між взводами та у взводі?
5. Яка установлена звітність про добові наряди?

ТЕМА 5. ВІЙСЬКОВА ДИСЦИПЛІНА. ОБОВ'ЯЗКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ЇЇ ДОТРИМАННЯ

§ 49. ВІЙСЬКОВА ДИСЦИПЛІНА, ЇЇ СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ

Що означає дотримання військової дисципліни військовослужбовцями ЗСУ?

● **Дисциплінарний статут** ● *Дисциплінарний статут ЗСУ* є основним державним правовим актом, який затверджено Законом України від 24.3.1999 р. № 551-XIV із змінами та доповненнями, що внесені такими Законами. Він визначає сутність військової дисципліни, на чому вона ґрунтується та чим досягається; обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів щодо її додержання; роз'яснює поняття «наказу» в ЗСУ, права та обов'язки військовослужбовців щодо віддання та виконання наказів; види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо застосування заохочень і накладення дисциплінарних стягнень; порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг.

Усі військовослужбовці Збройних сил України незалежно від своїх військових звань, службового становища та заслуг повинні неухильно керуватися вимогами Дисциплінарного статуту ЗСУ.

● **Військова дисципліна** ●

NB **Військова дисципліна** — це бездоганне й неухильне додержання військовослужбовцями порядку та правил, установлених військовими статутами й іншим законодавством України.

Вона ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Значення військової дисципліни, без якої не може діяти сучасна армія, особливо зростає під час розбудови якісно нових ЗСУ і полягає в посиленні вимог до дисципліни кожного воїна. У складний час, коли наша Батьківщина захищає свою незалежність від зовнішньої агресії, завдяки міцній

військовій дисципліні й організованості можна вирішити такі важливі для становлення ЗСУ завдання, як виховання високих морально-бойових якостей у воїнів і формування в них умінь, знань та навичок в опануванні сучасної військової техніки і озброєння й військової науки в цілому, необхідних для захисту держави. Усвідомлення кожним військовослужбовцем характеру військової дисципліни зміцнює і робить стійкими ЗСУ. В умовах частих змін бойової (навчально-бойової) обстановки й великих нервово-фізичних навантажень бійцям необхідно швидко узгоджувати свої дії у складі підрозділів і частин. Тому кожний військовослужбовець повинен поєднувати чесність і хоробрість з високою дисциплінованістю та беззаперечним й точним виконанням наказів командирів і начальників.

Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця:

- додержувати Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів;
- бути пильним, зберігати державну та військову таємницю;
- додержувати визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство;
- виявляти повагу до командирів і товаришів, додержувати військового етикету;
- поводитися з гідністю, не допускати самому негідних вчинків і стримувати інших;
- не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати алкогольні напої під час виконання обов'язків військової служби.

За стан дисципліни у військовому підрозділі, закладі та установі відповідає командир. Інтереси захисту Вітчизни зобов'язують підтримувати військову дисципліну, вимагати її додержання, не залишати поза увагою жодного правопорушення.

Стан дисципліни у військовій частині (підрозділі), закладі, установі та організації визначають: ***а)*** здатністю особового складу виконувати в повному обсязі та в строк поставлені завдання; ***б)*** морально-психологічним станом особового складу; ***в)*** спроможністю командирів (начальників) підтримувати на належному рівні військову дисципліну.

Військова дисципліна досягається шляхом:

- виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях ЗСУ, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі;
- особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів;
- формування правової культури військовослужбовців;
- умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників (далі — командири) до підлеглих без приниження їхньої, з дотри-

манням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу;
- зразкового виконання командирами військового обов'язку, їхнього справедливого ставлення до підлеглих;
- підтримання у військових з'єднаннях, частинах (підрозділах), закладах та установах необхідних матеріально-побутових умов, статутного порядку;
- своєчасного і повного постачання військовослужбовців встановленими видами забезпечення;
- чіткої організації і повного залучення особового складу до бойового навчання.

Право командира — віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого — їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження. Наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк. Відповідальність за наказ несе командир, який його віддав. У разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів примусу аж до арешту винного й притягнення його до кримінальної відповідальності. Стосовно кожного випадку правопорушення командир зобов'язаний вирішити, чи необхідно притягнути винного до відповідальності, залежно від обставин скоєння правопорушення, ступеня вини, попередньої поведінки порушника та розміру завданих державі та іншим особам збитків.

Діяльність командира щодо підтримання військової дисципліни оцінюють не кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а виконанням обов'язків з додержанням вимог законів і статутів ЗСУ, повним використанням дисциплінарної влади для дотримання порядку і запобігання порушенням військової дисципліни. Тому кожний військовослужбовець зобов'язаний сприяти командирові в постійному підтриманні порядку й дисципліни.

Командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення злочину чи безпосередньо після вчинення злочину, пов'язаного із непокорою, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством, із негайним доставлянням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками злочину.

Застосування зброї допускається лише в бойовій обстановці, а в мирний час — у виняткових випадках, відповідно до вимог Статуту гарнізонної та вартової служб та Статуту внутрішньої служби ЗСУ.

Командир, який не забезпечив додержання військової дисципліни та не вжив заходів для її відновлення, відповідає за ухиляння від цього обов'язку.

1. Що ви знаєте про Дисциплінарний статут ЗСУ?
3. До чого зобов'язує військова дисципліна кожного військовослужбовця?
4. Яким шляхом досягається військова дисципліна?
5. Що визначає стан дисципліни у військовій частині (підрозділі), закладі, установі та організації?
6. Хто несе відповідальність за відданий наказ?

ТЕМА 6. ЗАОХОЧЕННЯ ТА СТЯГНЕННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬ ДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

§ 50. ВИДИ ЗАОХОЧЕНЬ ТА ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ. ПРАВА КОМАНДИРІВ ЩОДО ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Які заохочення та дисциплінарні стягнення застосовували до вас і за які дії?

Застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення можуть тільки прямі командири та командири, визначені в розділі 3 *Дисциплінарного статуту Збройних сил України (далі — ДС ЗСУ)*. Дисциплінарну владу, яка надана молодшим командирам, завжди мають і старші командири.

Заохочення є важливим засобом виховання військовослужбовців і зміцнення військової дисципліни. Кожний командир у межах прав, наданих йому Дисциплінарним статутом України, зобов'язаний заохочувати підлеглих військовослужбовців за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов'язків. Але заохочення має бути заслуженим. Визначаючи вид заохочення, беруть до уваги характер заслуг військовослужбовця та його ставлення до служби за попередній час.

До військовослужбовців застосовуються такі заохочення: *а)* схвалення; *б)* подяка; *б-1)* дострокове зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення; *в)* додаткове звільнення з розташування військової частини або корабля на берег поза чергою (для військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); *г)* повідомлення батькам або колективу за місцем роботи чи навчання військовослужбовця до призову (вступу) на військову службу про зразкове виконання ним військового обов'язку та отримані заохочення; *ґ)* додаткова відпустка строком до 5 діб (для військовослужбовців строкової військової служби);

д) грамота; *е)* цінний подарунок; *є)* грошова премія; *ж)* занесення прізвища військовослужбовця до Книги пошани військової частини (корабля); *з)* дострокове присвоєння чергового військового звання; *и)* почесні нагрудні знаки; *і)* відомчі заохочувальні відзнаки.

За мужність і відвагу, проявлені під час виконання військового обов'язку, зразкове управління військами, високі показники в бойовій підготовці, оволодінні військовою технікою та озброєнням, інші заслуги перед Вітчизною, Збройними силами України начальники від командира полку (командира корабля 1 рангу), командири, які мають рівні з ними права та вищі, командири окремих батальйонів (кораблів 2 рангу), а також командири окремих військових частин, які користуються відповідно ДС ЗСУ дисциплінарною владою командира батальйону (корабля 3 рангу), мають право висувати підлеглих військовослужбовців для відзначення *державними нагородами України*.

Заохочення оголошуються, зазвичай, перед строєм або на зборах (нарадах). Оголошення подяки застосовують до окремого військовослужбовця, а також до всього особового складу підрозділу, військової частини.

● **Стягнення за порушення військової дисципліни** ● За невиконання (неналежне виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності — накласти дисциплінарне стягнення.

На військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: *а)* зауваження; *б)* догана; *в)* сувора догана; *г)* позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); *ґ)* попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); *д)* пониження в посаді; *е)* пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); *є)* пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); *ж)* звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів).

Під час оголошення дисциплінарного стягнення до відома військовослужбовця доводять, у чому полягає порушення ним військової дисципліни чи громадського порядку. Вважається, що військовослужбовець не має дисциплінарних стягнень після їх зняття відповідним командиром.

На військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнен-

ня, які визначені ДС ЗСУ і відповідають військовому званню військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення.

Під час накладення дисциплінарного стягнення та обрання його виду враховується: характер та обставини вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби.

Дисциплінарне стягнення має бути накладене не пізніше, *ніж за 10 діб від дня*, коли командирові (начальникові) стало відомо про правопорушення, а у разі провадження службового розслідування — *протягом місяця від дня його закінчення*, не враховуючи часу перебування військовослужбовця на лікуванні або у відпустці. Під час накладення дисциплінарного стягнення командир не має права принижувати гідність підлеглого.

Військовослужбовець, який вважає, що не вчинив правопорушення, має право протягом місяця з часу накладення дисциплінарного стягнення подати скаргу старшому командирові або звернутися до суду у визначений законом строк.

Заборонено за одне правопорушення накладати кілька дисциплінарних стягнень, накладати стягнення на весь особовий склад підрозділу замість притягнення до дисциплінарної відповідальності безпосередньо винних осіб.

● Права командирів (начальників) щодо застосування заохочень до підлеглих військовослужбовців ● Командири (начальники) у межах прав, передбачених статтями 16-24 ДС ЗСУ, можуть застосовувати заохочення у формі схвалення, оголошення подяки та нагородження грамотою, цінним подарунком, грошовою премією як до окремого військовослужбовця, так і до всього особового складу підрозділу, військової частини.

Командир відділення, головний сержант (заступник командира) взводу мають право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«$б^{-1}$» статті 15 ДС ЗСУ.

Головний сержант роти, головний сержант (головний старшина) батальйону (корабля 3 рангу), головний сержант (головний старшина) бригади (полку, корабля 1 рангу), командир взводу має право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«в» статті 15 ДС ЗСУ.

Головний сержант (головний старшина) з'єднання, окремого роду військ (сил), виду Збройних сил України має право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«в» статті 15 ДС ЗСУ цього ДС ЗСУ.

Головний сержант Збройних сил України має право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«в» та «д» статті 15 цього ДС ЗСУ.

Командир роти (корабля 4 рангу), командир батальйону (корабля 3 рангу) має право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«в» статті 15 цього ДС ЗСУ.

Командир окремого батальйону (корабля 2 рангу) має право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«ж» статті 15 ДС ЗСУ.

Командир бригади (полку, корабля 1 рангу) має право застосовувати

заохочення, передбачені пунктами «а»-«ж», а також пунктом «з» (до майстер-сержанта (майстер-старшини) включно) статті 15 ДС ЗСУ.

Командир корпусу, командувач військ оперативного командування, командувач виду, окремого роду військ (сил) Збройних сил України має право застосовувати заохочення, передбачені пунктами «а»-«ж», а також «з» (до підполковника включно) статті 15 ДС ЗСУ.

● **Права командирів (начальників) накладати дисциплінарні стягнення на підлеглих військовослужбовців** ● *Командир відділення, головний сержант (заступник командира) взводу* мають право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г» статті 48 ДС ЗСУ.

Головний сержант роти, головний сержант (головний старшина) батальйону (корабля 3 рангу), головний сержант (головний старшина) бригади (полку, корабля 1 рангу), командир взводу має право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г» статті 48 ДС ЗСУ.

Головний сержант (головний старшина) з'єднання, окремого роду військ (сил), виду Збройних сил України має право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г» статті 48 ДС ЗСУ.

Головний сержант Збройних сил України має право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г» статті 48 ДС ЗСУ.

Командир роти (корабля 4 рангу), командир батальйону (корабля 3 рангу) має право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г» статті 48.

Командир окремого батальйону (корабля 2 рангу), а також командир окремої військової частини, який користується дисциплінарною владою командира батальйону (корабля 3 рангу), має право застосовувати стягнення, визначені в пунктах «а»-«ґ» статті 48 ДС ЗСУ (крім попередження про неповну службову відповідність осіб офіцерського складу).

Командир бригади (полку, корабля 1 рангу) має право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«ґ», а також пунктами «д»-«ж» (до майстер-сержанта (майстер-старшини) включно) статті 48 ДС ЗСУ.

Командир корпусу, командувач військ оперативного командування, командувач виду, окремого роду військ (сил) Збройних сил України має право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«ґ», а також пунктами «д»-«ж» (до підполковника включно) статті 48 цього ДС ЗСУ.

1. За що кожний командир у межах прав, наданих йому ДС ЗСУ, зобов'язаний заохочувати підлеглих військовослужбовців?
2. Де оголошують заохочення військовослужбовцю?
3. Хто має право висувати підлеглих військовослужбовців для відзначення державними нагородами?
4. Що повинен зробити командир у випадку невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення ним військової дисципліни або громадського порядку?
5. Що доводять до відома військовослужбовця під час оголошення дисциплінарного стягнення?
6. Хто може застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення щодо підлеглих військовослужбовців?

ТЕМА 7. ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НЕСЕННЯ ВАРТОВОЇ СЛУЖБИ

§ 51. ПОНЯТТЯ ВАРТИ. ВИДИ ВАРТ, СКЛАД ТА ОЗБРОЄННЯ ВАРТИ; ОБ'ЄКТИ, ЯКІ ОХОРОНЯЮТЬ ВАРТИ

У чому полягають права та обов'язки чатового?

Поняття варти Для несення вартової служби віднаряджуються варти.

Вартою називають озброєний підрозділ, віднаряджений для виконання бойового завдання для охорони та оборони військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті й у дисциплінарній частині (батальйоні).

Об'єкт охорони (об'єкт, що охороняється) — ділянка місцевості з розташованими на ній будівлями, спорудами, майданчиками для відкритого зберігання військової та іншої техніки, боєприпасів і майна; будівлі та споруди, які стоять окремо, приміщення в цих будівлях і спорудах, що перебувають під охороною варти.

Види варт. Варти можуть бути *внутрішніми* (корабельними) або *гарнізонними*, *постійними* або *тимчасовими*.

Призначення, склад та озброєння варти. *Гарнізонні варти призначають*, зазвичай, для охорони та оборони в гарнізоні військових об'єктів, які не мають своїх підрозділів охорони.

Внутрішні (корабельні) варти призначають для охорони та оборони військових об'єктів військової частини (корабля). До їх складу призначають військовослужбовців від однієї військової частини гарнізону (корабля).

Склад варти: начальник варти; вартові за кількістю постів і змін; розвідні; у разі потреби, помічник начальника варти; помічник начальника варти з технічних засобів охорони або оператор з технічних засобів охорони; помічник начальника варти із служби вартових собак; водії транспортних засобів; у варти при гауптвахті — вивідні й конвойні. Начальником варти призначають офіцера або прапорщика (мічмана), а за наявності менш як трьох постів — сержанта (старшину).

Озброєння варти. Особовий склад варти має бути озброєний справною, приведеною до нормального бою зброєю (автоматами або карабінами з багнетами). Вартові контрольно-пропускних постів як виняток можуть бути озброєні пістолетами. Начальники варт озброюються своєю штатною зброєю.

Боєприпасами варта забезпечується із розрахунку: на кожний автомат і пістолет — по два споряджені магазини і на кожний карабін — 30 патронів.

Розвід варт проводять для перевірки готовності варт до несення служби, переходу їх у підпорядкування щойно призначених чергових та їхніх помічників, надання вартам права зміни попередніх варт. Розвід варт про-

водять чергові варт (чергові частини). Тривалість розводу не має перевищувати 40 хв.

Пароль. Черговий варт нагадує кожному начальникові варт про особливості його служби та вручає записки з *паролями*.

Пароль (від фр. *Parole*) — це таємне слово, яке слугує для начальника варти (чергової зміни) доказом, що варта, яка прибула для заміни, справді призначена з цією метою.

Допуск до вартового приміщення. Начальник нової варти після прибуття з розводу до місця розташування попередньої варти залишає варту перед входом на територію об'єкта, що охороняється, або перед вартовим приміщенням, відрекомендовується начальникові попередньої варти й повідомляє йому пароль для зміни.

Начальник попередньої варти переконується в правильності пароля та допускає нову варту для шикування на майданчику перед вартовим приміщенням і шикує свою варту на майданчику перед фронтом нової варти.

У вартовому приміщенні залишається помічник начальника варти або один із розвідних.

Зміна варт. Після доповідей один одному про зміну варт начальники варт змінюють чатового біля входу у вартове приміщення. Нова варта заходить до вартового приміщення, попередня — до кімнати для попередньої варти.

Права та обов'язки чатового. Для безпосередньої охорони та оборони об'єктів із складу варти виставляються чатові. Чатовим називають озброєного вартового, який виконує бойове завдання щодо охорони та оборони дорученого йому *поста*.

Постом називають усе, доручене для охорони та оборони чатовому, а також місце або ділянка місцевості, на якій він виконує свої обов'язки.

Чатовий підпорядковується начальнику варти, помічнику начальника варти, своєму розвідному. *Він є особою недоторканною.*

Недоторканність чатового полягає: ● в особливій охороні законом його прав і особистої гідності; ● у підпорядкуванні його лише певним особам — начальникові варти, помічникові начальника варти та своєму розвідному; ● в обов'язку всіх осіб неухильно виконувати вимоги чатового, які визначені його службою; ● у наданні йому права застосовувати зброю у випадках, визначених Статутом гарнізонної та вартової служб ЗСУ.

Чатового мають право змінити або зняти з поста лише начальник варти, помічник начальника варти й розвідний, якому підпорядкований чатовий (*іл. 51.1*). У виняткових випадках зняти або змінити чатового може черговий варт (військової частини) в присутності командира роти (батареї) або батальйону (дивізіону), звідки призначений чатовий.

Іл. 51.1. Зміна чатового

Чатовий зобов'язаний:

- пильно охороняти та стійко обороняти свій пост, нічим не відволікатися, не випускати з рук зброї й нікому не віддавати її, включаючи осіб, яким він підпорядкований;
- під час виконання завдання на посту тримати зброю зарядженою, завжди готовою до застосування (при цьому патрон у патронник не досилати);
- рухаючись визначеним маршрутом, уважно оглядати підступи до поста й огорожу та доповідати через засоби зв'язку про хід несення служби у визначені табелем постів строки;
- не залишати пост, доки його не буде змінено або знято;
- не допускати до поста ближче, ніж на відстань, визначену в табелі постів, та позначки на місцевості нікого, крім начальника варти, помічника начальника варти й свого розвідного та осіб, яких вони супроводжують, а також чергового варт (військової частини);
- знати маршрут руху транспортних засобів варти, а також їх розпізнавальні знаки й сигнали;
- уміти застосовувати засоби пожежогасіння, які є на посту;
- викликати начальника варти в разі виявлення будь-яких неполадок в огорожі об'єкта (на посту) та за будь-якого порушення поблизу свого чи сусіднього поста;
- почувши сигнал технічних засобів охорони або гавкання вартового собаки, негайно доповісти до вартового приміщення;
- віддавати військове вітання начальникам, яким він підпорядкований, а також іншим начальникам, які прибули на пост в їх супроводі (чатовий стає в положення «Струнко»).

Чатовому заборонено сидіти, притулятися до чого-небудь, спати, курити, розмовляти, їсти, пити, читати, писати, справляти природні потреби, передавати й приймати будь-які предмети, досилати без потреби патрон у патронник, заходити в зону роботи технічних засобів охорони.

Чатовий повинен відповідати на запитання лише начальника варти, його помічника, свого розвідного й осіб, які прибули з ними для перевірки.

У разі раптового захворювання (поранення) чатовий повідомляє про це вартовому приміщення й далі несе службу на посту.

Озброєння чатового. Чатовий на посту, за винятком тих, хто несе службу з багнетом, має автомат, заряджений спорядженим магазином. Він має тримати зброю із примкнутим багнетом (автомат зі складаним прикладом — без багнета, багнет — у піхвах на поясному ремені); уночі — у положенні приготування до стрільби стоячи, вдень — у положенні «на ремінь» або в положенні приготування до стрільби стоячи.

Порядок застосування зброї чатовим. У разі нападу на об'єкти, які охороняються, *чатовий діє відповідно до інструкцій*.

Застосуванню фізичної сили, вогнепальної та холодної зброї, якщо сприяють обставини, мають передувати попередження про намір їх використання.

Перевищення повноважень у застосуванні сили (зброї) передбачає відповідальність, установлену законом України.

Чатовий застосовує зброю без попередження у разі явного нападу на нього або на об'єкт, який він охороняє.

Усіх осіб, які наближаються до поста або до забороненої зони, позначеної покажчиками, крім начальника варти, помічника начальника варти, свого розвідного та осіб, яких вони супроводжують, чатовий зупиняє вигуком *«Стій, назад»* або *«Стій, обійти праворуч (ліворуч)»*. За невиконання особою, яка наближається до поста або до забороненої зони, цієї вимоги чатовий попереджає порушника вигуком *«Стій, стрілятиму»* й негайно викликає начальника варти або розвідного. *Якщо порушник не виконує цієї вимоги*, чатовий досилає патрон у патронник і робить попереджувальний постріл угору.

Якщо порушник не виконує й цієї вимоги та намагається проникнути на пост чи до об'єкта, який охороняють (перетнути заборонену зону), або якщо він після такої спроби вдається до втечі, то чатовий застосовує зброю.

Чатовий, озброєний багнетом, попереджує порушника вигуком *«Стій, буде застосована зброя»* і негайно викликає начальника варти або розвідного, не послабляючи уваги за об'єктом, що охороняє, стежить за поведінкою порушника до прибуття резервної групи на чолі з начальником варти, розвідним.

Якщо на вигук чатового надійде відповідь *«Іде начальник варти (помічник начальника варти, розвідний)»*, чатовий наказує: *«Начальник варти (помічник начальника варти, розвідний), до мене, решта — на місці»*; за потреби чатовий вимагає, щоб особа, яка наближається до нього, освітила своє обличчя. Переконавшись, що той, хто назвався, справді начальник варти (помічник начальника варти, розвідний), чатовий допускає до себе всіх осіб, які прибули.

Якщо той, хто назвався начальником варти (помічником начальника варти, розвідним), виявиться невідомим або якщо особи, які перебувають з ним, не виконують вимогу чатового залишитися на місці, чатовий попереджає порушників вигуком *«Стій, стрілятиму»*. За невиконання порушником цієї вимоги чатовий застосовує до нього зброю без попереджувального пострілу вгору.

Коли необхідно вступити в рукопашний бій для захисту себе або об'єкта, чатовий повинен рішуче і сміливо діяти багнетом і прикладом. У крайніх, невідкладних випадках або за несправності засобів зв'язку й сигналізації чатовий може викликати на пост начальника варти або розвідного пострілом угору.

Без попередження фізичну силу, зброю можуть застосовувати в разі виникнення загрози життю або здоров'ю військовослужбовців, нападу на чатового, на об'єкти, які охороняють, вартове приміщення або зміну, що прямує до постів (з постів).

За неможливості уникнення застосування сили (зброї) це не повинно перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на чатових обов'язків. У разі заподіяння чатовими шкоди особовий склад варти забезпечує в найкоротший строк надання потрібної допомоги постраждалим.

Про застосування фізичної сили (зброї) чатовий або розвідний негайно доповідає начальникові варти, а начальник варти — черговому варт (військової частини).

1. Що означає поняття «варта»?
2. Що ви зрозуміли про: а) розвід варт; б) зміну варт; в) пароль; г) допуск до вартового приміщення.
3. Які права та обов'язки чатового?
4. Яке озброєння чатового?
5. Який порядок застосування зброї чатовим?

ТЕМА 8. ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ СЛУЖБИ ПІД ЧАС РОЗТАШУВАННЯ НА ПОЛІГОНАХ І В ТАБОРАХ

§ 52. ВНУТРІШНІЙ ПОРЯДОК У ТАБОРІ. РОЗМІЩЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ. ДОБОВИЙ НАРЯД У ТАБОРАХ, ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ, СКЛАД

Чи доводилося вам жити в будь-яких таборах? Якщо так, то що вам сподобалося, а що — ні. Якщо ні — то, як ви уявляєте життя в таборі?

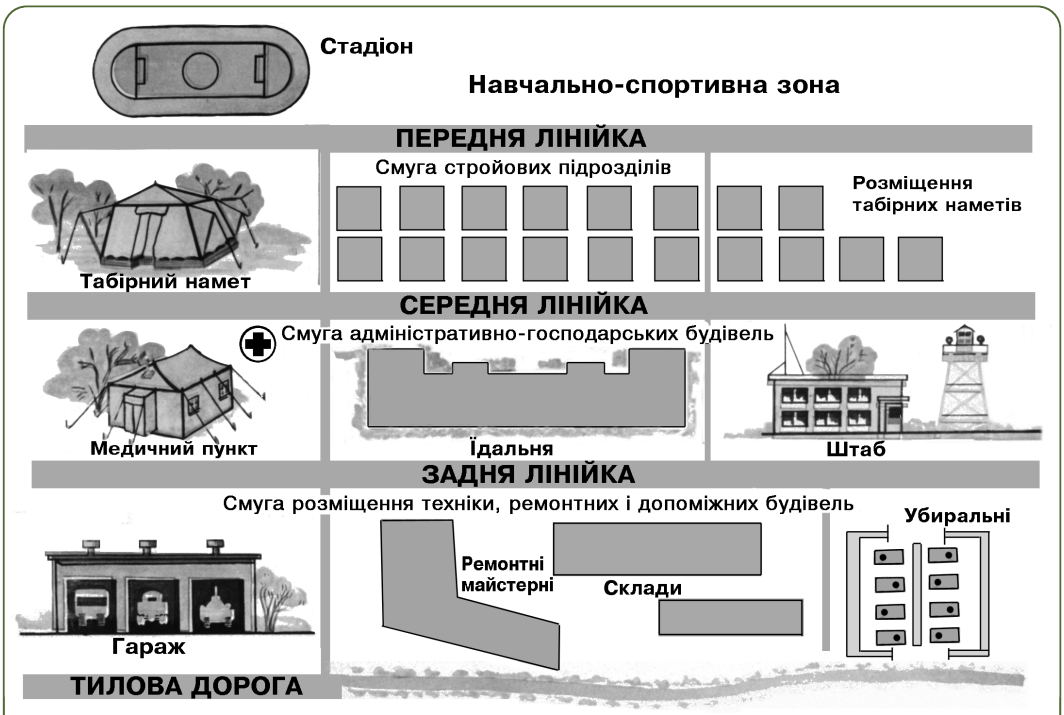

Внутрішню службу у військовій частині та її підрозділах під час перебування на полігоні (у таборі) організовують згідно з вимогами до внутрішнього порядку — це суворе додержання визначених військовими статутами правил розміщення, повсякденної діяльності, побуту військовослужбовців у військовій частині (підрозділі) й несення служби добовим нарядом.

Військова частина та її підрозділи розташовуються на полігоні в приміщеннях або наметних таборах. Межі полігону (табору), за які особовому складові виходити заборонено, оголошують у наказі по частині.

Територія полігону (табору) має утримуватися в чистоті, з додержанням вимог пожежної безпеки та охорони довкілля. Сміття збирають і щоденно вивозять у місця, погоджені з органами санітарного нагляду і віддалені від меж розташування військової частини не менше ніж на 3 км, з урахуванням напрямку вітру.

У разі розташування військової частини табором (у наметах) розбиття табору проводять на прямокутні квартали повздовжніми та поперечними лініями, які є водночас і шляхами сполучення (*іл. 52.1*).

Іл. 52.1. Табірне розміщення

У глибину табір розділяють на смуги трьома паралельними до фронту табору лініями — передньою, середньою та задньою. Відстань між лініями в глибину визначається системою розміщення наметів, необхідних споруд та обладнання. Перпендикулярно до фронту табір розділяють поперечними лініями, які прокладають між батальйонами та окремими підрозділами військової частини.

У *першій смузі* (між передньою та середньою лініями) в наметах розміщують підрозділи згідно з порядком їх номерів. За наметами рот розміщуються приміщення (намети) для зберігання зброї, поблизу яких обладнують місця для чищення зброї, а за ними — погрібці для води та умивальники. *Друга смуга* (між середньою і задньою лініями) призначається для розміщення штабу військової частини, медичного пункту і їдальні. У *третій смузі* (між задньою лінією та дорогою для техніки) розміщують туалети, склади, майстерні та інші господарські споруди.

Сержанти строкової служби розміщуються у своїх підрозділах. Для головного сержанта роти виділяють окремий намет, у якому зберігають документи роти.

Офіцери, сержанти контрактної служби, а також військовослужбовці-жінки розміщуються в окремих наметах, з розрахунку один табірний намет на три особи, або в приміщеннях. У батальйоні виділяють намет для штабу батальйону.

Постові грибки для днювальних встановлюють на передній лінії по од-

ному на правому й лівому флангах кожного батальйону.

Добовий наряд в таборах, його призначення, склад. Для несення внутрішньої служби у військовій частині призначають *добовий наряд*.

Його завдання таке: підтримання внутрішнього порядку, охорона особового складу, озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контроль за станом справ у підрозділах і своєчасне вжиття заходів для запобігання правопорушенням, а також виконання інших обов'язків внутрішньої служби.

Добовий наряд військової частини оголошують наказом по військовій частині на період навчання.

Склад добового наряду оголошують наказом по військовій частині на навчальний рік (період навчання). Добовий наряд військової частини призначають, зазвичай, у такому складі: ● черговий військової частини; ● помічник чергового військової частини; ● варта; ● черговий і днювальні парку, а також механіки-водії (водії) чергових тягачів; ● черговий підрозділ; ● черговий і помічники чергового контрольно-пропускного пункту; ● черговий штабу військової частини та посильні; ● черговий і днювальні медичного пункту; ● черговий їдальні та робітники їдальні; ● черговий сигналіст; ● пожежний наряд; ● водії чергових автомобілів.

1. Які вимоги встановлено до внутрішнього порядку?
2. Де розташовуються на полігоні військова частина та її підрозділи?
3. Як має розташуватися військова частина табором (у наметах)?
4. Що розміщують у кожній смузі табору?
5. Яке призначення добового наряду в таборах та який його склад?

§ 53. ПОРЯДОК ОБЛАДНАННЯ КІМНАТИ ДЛЯ ЗБЕРІГАННЯ ЗБРОЇ ТА ВИМОГИ ДО НЕЇ

Чим, на вашу думку, обґрунтовані жорсткі вимоги до зберігання зброї в ЗСУ?

● **Організація обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у ЗСУ** ● Наказом Міністра оборони України № 359 від 29.06.2005 затверджено *Інструкцію про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у ЗСУ*. Ця інструкція визначає порядок організації обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів до неї військовослужбовцям у структурних підрозділах Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗСУ.

Забезпечення обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів є обов'язком командирів (керівників, начальників) структурних

підрозділів, органів військового управління, військових частин (далі — командир військової частини). Командири військових частин завжди повинні мати точні дані про наявність і стан стрілецької зброї та боєприпасів. Вони зобов'язані забезпечити належний порядок їх охорони, обліку, зберігання, який унеможливлював би втрати та крадіжки.

Про кожний випадок крадіжок або втрат стрілецької зброї і боєприпасів командир військової частини має: доповісти за підпорядкованістю, повідомити командира військової частини А0120, а також повідомити підрозділ військової контррозвідки СБУ, регіональний орган СБУ, Національну поліцію, орган управління Військової служби правопорядку в ЗСУ (далі — Служба правопорядку), у зоні діяльності якого дислокується військова частина; призначити службове розслідування за фактом крадіжки (втрати) стрілецької зброї (боєприпасів), за підсумками якого прийняти відповідні рішення; організувати співпрацю з відповідним органом управління Служби правопорядку та Національною поліцією України щодо розшуку викраденої або втраченої стрілецької зброї (боєприпасів).

● **Обладнання кімнати для зберігання зброї, порядок обліку та видачі стрілецької зброї** ● *Кімнати для зберігання зброї (іл. 53.1) мають відповідати таким вимогам:*

Іл. 53.1. Кімната для зберігання зброї

- бути ізольованими від інших приміщень;
- перекриття стелі, підлога і стіни повинні бути міцними і не давати можливості проникнення до кімнат;
- внутрішні стіни еквівалентні за міцністю спарованим гіпсобетонним панелям товщиною не менше 80 мм кожна з прокладеними між ними сталевими ґратами або цегляній стінці завтовшки не менше 120 мм, армовані сталевою сіткою;
- бути обладнані двома дверима. Зовнішні двері — дощані одностулкові завтовшки не менше 40 мм, оббиті з двох сторін оцинкованим покрівельним залізом, із загином країв листа на торець дверей; внутрішні — ґратчасті залізні. Зовнішні двері з оглядовим вікном розміром 100×100 мм замикаються на два внутрішніх замки та запечатуються. Внутрішні

ґратчасті двері замикаються на внутрішній або навісний замок, обрамлення дверних прорізів кімнати для зберігання зброї виготовляють із залізного профілю;

- віконні прорізи із середини приміщення або між рамами обладнують металевими ґратами.

Кімнати для зберігання зброї мають бути обладнані відповідною електрозвуковою, світловою сигналізацією, ТЗО (технічні засоби охоронної сигналізації) та засобами пожежної сигналізації. Перед входом у цю кімнату вивішують витяг із *Кримінального кодексу України* про відповідальність за викрадення зброї та боєприпасів.

У кімнаті для зберігання зброї вивішують опис військового майна, де зазначають кількість ставниць, шаф, ящиків, стендів та іншого майна, що зберігається в цій кімнаті, а також інвентарні номери шаф і номер печатки, якою їх запечатують.

Місця зберігання стрілецької зброї та боєприпасів чергових підрозділів (підрозділів посилення охорони об'єктів варти, патрульного наряду) та підрозділів з протидії диверсіям і терористичним актам (протидиверсійних резервів, груп) і конкретна кількість стрілецької зброї та боєприпасів для виконання завдань визначені в наказі командира військової частини про організацію служби військ та бойового навчання (про організацію службової діяльності) на відповідний навчальний рік.

Ставниці (*іл. 53.2*), шафи, ящики зі стрілецькою зброєю та боєприпасами повинні замикатися і запечатуватися в порядку, передбаченому ст. 150–151 *Статуту внутрішньої служби ЗСУ*.

а)

б)

ОПИС
зброї, яка зберігається у шафі (ящику)

№ з/п	Найменування зброї та боєприпасів	Складає на		
1	2	3	4	5
Підпис особи, відповідальної за внесення змін до опису				

Начальник штабу _____ _____ _____
(посада, військове звання) (підпис) (П. І. Б.)

"____" _____ 20___ року

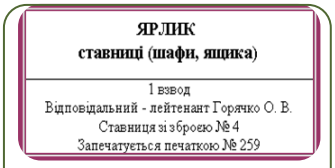
Іл. 53.2. Зберігання зброї у ставниці

У ставниці зі зброєю вивішується опис зброї, яка зберігається у ставниці (*іл. 53.2 а*), у шафі, ящику зі зброєю — опис зброї, яка зберігається у шафі (ящику) (*іл. 53.2. б*), із зазначенням виду й кількості стрілецької зброї, яка в них зберігається. Зміни в опис вносять у день отримання (здавання) стрілецької зброї зі складу (на склад).

На кожній ставниці, шафі, ящику закріплюється ярлик ставниці (*іл. 53.3*) (шафи, ящика) із зазначенням підрозділу, військового звання, прізвища та ініціалів відповідальної особи, номера ставниці, шафи, ящика та номера печатки, якою їх запечатують.

Біля кожного гнізда ставниці, шафи, ящика закріплюють відповідний ярлик зброї (*іл. 54.4.*),що зберігається, із зазначенням виду, номера стрілецької зброї, військового звання, прізвища та ініціалів особи, за якою закріплена стрілецька зброя.

У кожному ящику з боєприпасами має бути опис боєприпасів, які зберігаються в ящику, у якому зазначають найменування, виробничі дані на боєприпаси та їх кількість, підписаний командиром підрозділу. У разі зберігання магазинів та стрічок до стрілецької зброї в спорядженому вигляді строк зберігання їх не повинен перевищувати три роки. Якщо строк зберігання перевищує три роки, то магазини і стрічки розспоряджують, комісійно проводять технічний огляд боєприпасів і цими самими боєприпасами споряджують інші магазини і стрічки, які є при стрілецькій зброї, у тій самій кількості і на той самий строк, про що складається відповідний акт. У ящику зі спорядженими магазинами і стрічками повинен лежати графік переспорядження магазинів (*іл. 53.5*).

ЯРЛИК
ставниці (шафи, ящика)

1 взвод
Відповідальний - лейтенант Горячко О. В.
Ставниця зі зброєю № 4
Запечатується печаткою № 259

Іл. 53.3. Ярлик ставниці

ЯРЛИК
зброї, що зберігається

АК-74 № 123589
Рядовий
Короп А.Г.

ПМ КР № 2563
Сержант
Сидоренко О. М.

Іл. 53.4. Ярлик зброї

ГРАФІК
переспорядження магазинів

Номер магазина (коробки)	Дата спорядження			
Підпис старшини підрозділу				

Командир _____ _____ _____
(посада, військове звання) (підпис) (П. І. Б.)
"___" _____ 20___ року

Іл. 53.5. Графік переспорядження магазинів

Навчальна зброя і навчальні боєприпаси зберігаються окремо від бойових.

За відсутності окремої ставниці навчальну зброю дозволено зберігати разом з бойовою. У цьому разі місце для зберігання навчальної зброї позначають написом «НАВЧАЛЬНА ЗБРОЯ» і відокремлюють перегородкою.

● **Основні вимоги щодо видачі зброї військовослужбовцям, відповідальність за її збереження, порядок здійснення перевірки наявності зброї** ● Видачу навчальної та спортивної зброї, навчальних і спортивних боєприпасів проводять так само, як і бойових. Стрілецька зброя та боєприпаси особовому складу для навчання, занять, під час заступання у варту, а також для чищення видають під особистий підпис, а боєприпаси для несення вартової служби — під підпис начальника варти в книзі видачі зброї та боєприпасів (*іл. 53.6*).

КНИГА

видачі зброї та боєприпасів _____ роти

№ з/п	Видано					Повернено		
	дата	найменування зброї (боєприпасів)	кількість	військове звання, прізвище особи, якій видано зброю (боєприпаси)	підпис про одержання зброї (боєприпасів)	дата	кількість	підпис про прийняття зброї (боєприпасів)
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Іл. 53.6. Книга видачі зброї та боєприпасів роти

Перевірка стрілецької зброї під час приймання (здавання) чергування проводить черговий підрозділу (військової частини) поштучно, за номерами і комплектністю, згідно з описами стрілецької зброї, яка зберігається в ставницях, шафах, ящиках, і за книгою видачі зброї та боєприпасів, а боєприпасів — за кількістю запечатаних (опломбованих) ящиків без їх відкриття, згідно з описом військового майна, які зберігаються в кімнаті для зберігання зброї, про що роблять запис у «Книзі прийняття та здавання чергування» (*іл. 53.7*). Перевірку обліку, наявність стрілецької зброї та боєприпасів, організацію їх зберігання здійснюють посадові особи підрозділів забезпечення в строки, визначені статутами ЗСУ та іншими нормативними документами.

КНИГА
ПРИЙНЯТТЯ ТА ЗДАВАННЯ ЧЕРГУВАННЯ

у військовій частині _____ (роті)

Число та місяць	Запис про прийняття та здавання чергування, про кількість прийнятої зброї і ящиків із боєприпасами та про виявлені недоліки в несенні служби під час чергування	Рішення командира

Іл. 53.7. Книга прийняття та здавання чергування.

● **Обов'язки днювального роти щодо збереження зброї та порядок її видачі** ● Ставниці зі зброєю, шафи і ящики з боєприпасами, а також кімната для зберігання зброї мають замикатися й запечатуватися мастиковими печатками: ● ставниці — печаткою чергового роти; ● шафи і ящики з боєприпасами — печаткою старшини роти; ● кімната для зберігання зброї — печаткою чергового роти та командира роти (за його відсутності — старшини роти).

Ключі від ставниць і кімнати для зберігання зброї мають бути постійно в чергового роти, а ключі від шаф і ящиків з боєприпасами — у старшини роти. Передавати ключі іншим особам заборонено. Запасні ключі в пеналі, запечатаному командиром роти, зберігають у чергового частини в замкненому металевому ящику.

Боєприпаси чергового підрозділу зберігаються в чергового частини в окремих металевих ящиках, замкнених і запечатаних печаткою начальника штабу військової частини, ключі від яких зберігаються в чергового військової частини. У кожному ящику має бути опис наявних боєприпасів. Боєприпаси черговий частини видає командирові чергового підрозділу під особисту розписку.

Правила безпеки при поводженні зі зброєю і боєприпасами. Під час видачі стрілецької зброї та боєприпасів військовослужбовцям командир (керівник, начальник) зобов'язаний нагадати їм порядок

поводження зі стрілецькою зброєю та боєприпасами, зокрема щодо заборони:

- використання несправної стрілецької зброї;
- зберігання поза розташуванням військової частини (удома, у гуртожитку, на робочому місці) стрілецької зброї, у тому числі й спортивної, та боєприпасів;
- носіння пістолета без кобури, боєприпасів до будь-якої зброї розсипом;
- мати при собі стрілецьку зброю під час перебування в санаторії, будинку відпочинку, у відпустці, на лікуванні, а також під час відвідування театрів, клубів та інших громадських місць, якщо перебування в них не пов'язане з несенням служби;
- під час поводження зі стрілецькою зброєю безпідставно спрямовувати зброю у бік людей, тварин, транспорту, будинків, інших будівель, споруд.

1. Обґрунтуйте призначення «Інструкції про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних силах України».
2. Прокоментуйте правила безпеки при поводженні зі зброєю і боєприпасами.
3. За яким документом видають зброю у військовому підрозділі?
4. Прокоментуйте правила ведення «Книги обліку зброї».
5. Яким органам повинен доповідати командир військової частини про кожний випадок крадіжок або втрат стрілецької зброї і боєприпасів? Обґрунтуйте.

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СТРОЙОВОГО СТАТУТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

§ 54. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СТРОЙОВОГО СТАТУТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ. ОБОВ'ЯЗКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПЕРЕД ШИКУВАННЯМ І В СТРОЮ

Чи спостерігали ви в русі стрій військовослужбовців? За яких обставин? Яке враження це справило на вас?

● **Стройовий статут ЗСУ** ● визначає, що стройова підготовка є одним з найважливіших розділів військового навчання, тому що готує підрозділи до злагоджених дій. Вона виховує у військовослужбовців високу дисциплінованість, звичку швидко, без зволікань, чітко та узгоджено виконувати прийоми та дії, бути підтягнутими й охайними.

Стройова підготовка — це знання обов'язків військовослужбовців перед шикуванням і в строю та вимог до їх стройового навчання, уміння кожного військовослужбовця приймати стройове положення, виходити зі строю та повертатися до нього, здійснювати військові вітання, безпомилково виконувати повороти на місці та в русі, прийоми і рухи без зброї та зі зброєю, знати строї підрозділів та військових частин.

Стрій — визначене Стройовим статутом ЗСУ розміщення військовослужбовців, підрозділів і частин для їхніх спільних дій у пішому порядку та/або на машинах.

Розглянемо елементи строю.

Шеренга — стрій, у якому військовослужбовці розміщені один біля одного на одній лінії. Лінія машин — стрій, у якому машини розміщені на одній лінії одна біля одної.

Фланг — правий (лівий) край строю. Під час поворотів назви флангів не змінюються.

Фронт — бік строю, до якого військовослужбовці повернені обличчям, а машини — лобовою частиною.

Тильний бік строю — тильний бік строю — бік, протилежний фронту.

Інтервал — відстань по фронту між військовослужбовцями (машинами), підрозділами та частинам — відстань у глибину між військовослужбовцями (машина-ми), підрозділами та частинами.

Ширина строю — відстань між флангами.

Глибина строю — відстань від першої шеренги (військовослужбовця, що стоїть попереду) до останньої шеренги (військовослужбовця, що стоїть позаду), а під час дій на машинах — відстань від першої лінії машин (машини, що стоять попереду) до останньої лінії машин (машини, що стоять позаду).

Двошеренговий стрій — стрій, у якому військовослужбовці однієї шеренги розміщені за військовослужбовцями іншої шеренги на відстані

одного кроку (витягнутої руки, покладеної долонею на плече військовослужбовця, що стоїть попереду). Шеренги поділяють на першу та другу. Після повороту строю назви шеренг не змінюються.

Колона — стрій, у якому військовослужбовці або підрозділи (машини) розміщені один (одна) за одним (одною) на дистанціях, установлених Статутом або командиром. Колони можуть бути вишикувані по одному, по два, по три, по чотири та більше військовослужбовців. Колони застосовують для шикування військовослужбовців, підрозділів і частин у розгорнутий або похідний стрій.

Розгорнутий стрій — стрій, у якому військовослужбовці, підрозділи (машини) вишикувані на одній лінії по фронту в одношеренговому чи двошеренговому строю (в лінію машин) або в лінію колон з інтервалами, установленими Статутом або командиром. Розгорнутий стрій застосовують для проведення перевірок, розподілу, оглядів, парадів, а також в інших необхідних випадках.

Похідний стрій — стрій, у якому підрозділ вишикуваний у колону або підрозділи в колонах вишикувані один за одним на дистанціях, установлених Статутом або командиром. Похідний стрій застосовують для пересування підрозділів, проходження урочистим маршем або з піснею та в інших необхідних випадках.

Напрямний — військовослужбовець (підрозділ, машина), що рухається на чолі строю у визначеному напрямку. За напрямним має переміщуватися решта військовослужбовців (підрозділів, машин).

Замикаючий — військовослужбовець (підрозділ), який рухається останнім у колоні.

Лінійний — військовослужбовець, призначений для позначення лінії шикування підрозділів і частин, а також лінії проходження урочистим маршем.

Управління строєм здійснюється командами та розпорядженнями, які подає командир голосом, сигналами та особистим прикладом і які передаються за допомогою технічних і рухових засобів. Команди та розпорядження можуть передаватися колоною через командирів підрозділів (старших машин) і спостерігачів.

Обов'язки військовослужбовців перед шикуванням і в строю

Командир зобов'язаний:

- визначити місце, час, порядок шикування, форму одягу та спорядження, а також озброєння й техніку; у разі потреби призначати спостерігача;
- перевіряти й знати наявність у строю підлеглих свого підрозділу (підрозділів, частини), озброєння, техніки, боєприпасів, засобів індивідуального захисту та шанцевого інструменту (інструмент, призначений для виконання вручну інженерних робіт — самообкопування, відривання траншей і ходів сполучення тощо);
- перевіряти зовнішній вигляд підлеглих, а також наявність спорядження і правильність його припасування;
- підтримувати дисципліну в строю і вимагати точного виконання підрозділами команд і сигналів, а військовослужбовцями — своїх обов'язків у

строю;

- під час подання команд у пішому строю приймати стройове положення;
- проводити зовнішній огляд озброєння і техніки, якщо підрозділи шикуються з нею; перевіряти наявність і справність обладнання для перевезення особового складу, а також правильність кріплення матеріальної частини, що перевозиться; нагадувати особовому складові заходи безпеки; під час руху додержувати визначених дистанцій, швидкості та правил руху.

Військовослужбовець зобов'язаний:

- перевіряти справність своєї зброї, закріплених за ним озброєння й техніки, боєприпасів, засобів індивідуального захисту, шанцевого інструменту, обмундирування та спорядження;
- мати коротку зачіску; охайно заправляти обмундирування, правильно надівати та припасовувати спорядження, допомагати товаришеві усувати помічені недоліки;
- знати своє місце в строю, ставати до строю швидко, без метушні; під час руху зберігати рівняння, інтервал і дистанцію; не виходити зі строю (машини) без дозволу;
- у строю без дозволу не розмовляти, додержувати цілковитої тиші; бути уважним до наказів (розпоряджень) і команд (сигналів) свого командира, виконувати їх швидко й точно, не заважаючи іншим;
- передавати накази (розпорядження), команди (сигнали) без перекручень, гучно й чітко

1. У чому полягає роль стройової підготовки для військовослужбовців?
2. Що таке стрій військовослужбовців, підрозділів і частин? Назвіть його елементи.
3. Хто такий «напрямний» і яка його роль у строю?
4. Хто такий «замикаючий» і яка його роль у строю?
5. Хто такий «лінійний» і для чого він призначений?
6. Які обов'язки військовослужбовців перед шикуванням і в строю?

ТЕМА 2. СТРОЙОВІ ПРИЙОМИ ТА РУХИ БЕЗ ЗБРОЇ

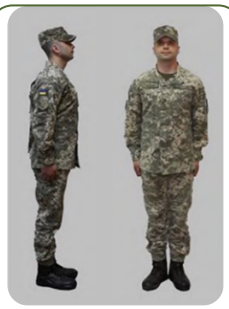
§ 55. СТРОЙОВЕ ПОЛОЖЕННЯ

Яке положення ви повинні приймати за командами «СТРУНКО» і «ВІЛЬНО»?

Стройове положення Стройове положення (*іл. 55.1*) приймають за командою «*СТРУНКО*», що означає триматися прямо, без напруження, підбори поставити разом, а носки розвести по лінії фронту на ширину сто-

пи; ноги в колінах випрямити, але не напружувати їх, груди підняти, а все тіло трохи подати вперед; живіт втягти; плечі розвернути; руки опустити так, щоб кисті, повернені долонями всередину, були збоку стегон, а напівзігнуті пальці торкалися стегна; голову тримати високо й прямо, не виставляючи підборіддя; дивитися перед собою; бути готовим до негайної дії.

Стройове положення на місці приймають без команди під час віддання й отримання наказу, доповіді, виконання Державного Гімну України, а також під час військового вітання й подання команд.

Іл. 55.1. Стройове положення

Іл. 55.2. Виконання команди «ВІЛЬНО»

Іл. 55.3. Положення знятого убору: а) берета; б) кашкета польового

За командою «*ВІЛЬНО*» слід відставити ліву ногу в сторону на ширину плечей, а руки завести за спину (*іл. 55.2*), треба бути уважним і не розмовляти. Після команди «*ВІЛЬНО*» може бути подана команда «*ЗАПРАВИТИСЬ*», за якою, не залишаючи свого місця в строю, потрібно поправити зброю, обмундирування та спорядження; у разі потреби вийти із строю – звернутися за дозволом до безпосереднього командира (начальника); можна розмовляти тільки з дозволу старшого командира.

Характерні помилки під час виконання:

№ з/п	Прийоми, команди, дії	Помилки
1	Стройове положення	Носки ніг розвернуті не за лінією фронту і не на ширину ступні. Підбори не поставлені разом. Кисті рук не по середині стегон, тримаються долонями назад. Груди не підняті, живіт не підібраний. Тулуб не поданий вперед, голова опущена. Руки зігнуті в ліктях
2	Команда «Вільно»	Військовослужбовець зійшов з місця. Ослаблена увага. Розмовляє в строю
3	Команда «Заправитись»	Недоліки у зовнішньому вигляді не усунені. Військовослужбовець без дозволу вийшов із строю. Розмовляє або курить в строю без дозволу

Стройовий статут ЗСУ поділяє команди на *підготовчі та виконавчі*, хоча можуть бути лише виконавчі. Підготовчу команду подають чітко (виразно), гучно і протяжно, щоб військовослужбовці підготувалися до дій, яких вимагає від них командир.

За підготовчою командою військовослужбовці, які перебувають у строю, приймають стройове положення, під час руху переходять на стро-

йовий крок, а поза строєм — повертаються в бік начальника й приймають стройове положення. У разі потреби привернути увагу підрозділу або окремого військовослужбовця в підготовчій команді, називається підрозділ або військове звання військовослужбовця. Наприклад: «*Відділення (1-ше відділення) — СТІЙ*»; «*Солдат Карпенко, кру-ГОМ*».

Виконавча команда подається після паузи гучно, уривчасто і чітко. Її треба виконати негайно і точно.

Для зняття головних уборів є команда «*Головні убори (головний убір) — ЗНЯТИ*», а для надівання — «*Головні убори (головний убір) — НАДІТИ*».

За потреби, поодинокі військовослужбовці знімають і надівають головні убори без команди. Знятий головний убір слід тримати у лівій вільно опущеній руці беретним знаком (знаком на кашкеті або пілотці) вперед (*іл. 51.3*). Без зброї або зі зброєю в положенні «за спину» головний убір знімається і надівається правою рукою, а зі зброєю в положенні «на ремінь», «на груди» і «до ноги»— лівою рукою.

За командою «*Відділення — РОЗІЙДИСЬ*» військовослужбовці виходять зі строю. Для збору відділення подають команду «*Відділення — ДО МЕНЕ*», за якою військовослужбовці бігом збираються до командира і за його додатковою командою шикуються.

1. За якою командою приймають стройове положення і як її потрібно виконати?
2. За яких обставин стройове положення на місці приймають без команди?
3. Як Стройовий статут ЗСУ поділяє команди?
4. Що дозволено і що заборонено робити за командою «ВІЛЬНО»?
5. Які команди подають для зняття та для надівання головних уборів? Як треба тримати знятий головний убір?
6. За якою командою військовослужбовці виходять із строю та яку команду подають для збору відділення?

§ 56. ПОВОРОТИ НА МІСЦІ. РУХ СТРОЙОВИМ КРОКОМ

Де ви спостерігали рух стройовим кроком? Чи ви самі ходили стройовим кроком?

● **Повороти на місці** ● виконуються за командами: «*Право–РУЧ*», «*Півоберта право–РУЧ*», «*Ліво–РУЧ*», «*Півоберта ліво–РУЧ*», «*Кру–ГОМ*».

Повороти виконуються на два рахунки (*іл. 56.1, 56.2*): на рахунок «раз» військовослужбовці повертаються у визначений бік, зберігаючи правильне положення корпусу та не згинаючи ніг у колінах, переносять вагу тіла на ногу, що попереду; на рахунок «два» — найкоротшим шляхом приставляють другу ногу, правому підборі й на лівому носку.

Іл. 15.2. Поворот праворуч

Іл. 15.2. Поворот праворуч

● Рух стройовим і похідним кроком ● Рух здійснюють кроком або бігом. Нормальна швидкість руху кроком — 110–120 кроків за хв, довжина кроку — 70–80 см. Нормальна швидкість руху бігом — 160–180 кроків за хв, довжина кроку — 80–90 см.

Розрізняють крок *стройовий і похідний*. Стройовий крок застосовують під час проходження підрозділів урочистим маршем; виконуючи військове вітання під час руху; підходячи до начальника та відходячи від нього; під час виходу зі строю та повернення на місце, а також під час занять зі стройової підготовки. Похідний крок застосовують в усіх інших випадках.

Рух стройовим кроком починають за командою «*Стройовим кроком — РУШ*», а рух похідним кроком — за командою «*Кроком — РУШ*» (малими літерами — підготовча команда, великими — виконавча). За підготовчою командою подають корпус вперед, переносять масу тіла на праву ногу, із збереженням стійкості; за виконавчою командою починають рух з лівої ноги повним кроком.

Ногу з витягнутим уперед носком потрібно винести на висоту 15–20 см від землі та поставити її твердо на всю стопу, піднімаючи водночас другу ногу (*іл. 56.3*).

Руками, починаючи від плеча, потрібно здійснювати рух біля тулуба: уперед — руки згинають у ліктях так, щоб кисті піднімалися вище пряжки пояса на ширину долоні й на відстані долоні від тулуба до рівня ліктя; назад — до упору в плечовому суглобі. Пальці рук напівзігнуті у фалангах. Під час руху стройовим кроком голову та корпус тримати прямо, дивитися вперед.

Іл. 56.3. Рух стройовим кроком

Під час руху похідним кроком ногу виносити вільно, не відтягуючи носок, і ставити її на землю, як під час звичайної ходьби; руками здійснювати вільні рухи біля тулуба. Якщо під час руху похідним кроком подають команду «*СТРУНКО*», то слід перейти на стройовий крок, а за командою «*ВІЛЬНО*» — на похідний крок.

Рух бігом починати за командою «*Бігом — РУШ*». Під час руху з місця за підготовчою командою треба корпус трохи подати вперед, руки напівзігнуті, лікті трохи відвести назад; за виконавчою командою почати біг з лівої ноги, руками вільно рухати вперед і назад у такт бігу.

Для переходу з кроку на біг за підготовчою командою руки напівзігнути, лікті від-вести назад. Виконавчу команду подають одночасно з поставленням лівої ноги на землю. За цією командою правою ногою слід зробити крок і з лівої ноги почати рух бігом.

Для переходу від бігу на крок подають команду «*Кроком — РУШ*». Виконавчу команду подають одночасно з поставленням правої ноги на землю. За цією командою слід зробити ще два кроки бігом і з лівої ноги почати рух кроком.

Позначення кроку (бігу) на місці здійснюють за командою «*На місці, кроком (бігом) — РУШ*» (під час руху — «*НА МІСЦІ*»). За цією командою крок слід позначати підніманням та опусканням ніг, причому ногу піднімати на 15–20 см від землі й ставити її на землю від передньої частини стопи на всю підошву (під час бігу — на передню частину стопи); руками здійснювати рухи в такт кроку. За командою «*ПРЯМО*», яку подають одночасно з поставленням лівої ноги на землю, зробити правою ногою ще один крок на місці і з лівої ноги почати рух повним кроком (бігом).

Для зміни швидкості руху подаються команди: «*ДОВШИЙ КРОК*», «*КОРОТШИЙ КРОК*», «*ЧАСТІШИЙ КРОК*», «*РІДШИЙ КРОК*», «*ПІВКРОКУ*», «*ПОВНИЙ КРОК*».

Для переміщення поодиноких військовослужбовців на кілька кроків вбік подається команда, наприклад: «*Солдат Василенко. Два кроки праворуч (ліворуч), кроком – РУШ*». За цією командою військовослужбовець робить два кроки праворуч (ліворуч), приставляючи ногу після кожного кроку. Для переміщення вперед або назад на кілька кроків подається команда, наприклад: «*Два кроки вперед (назад), кроком – РУШ*». За цією командою слід зробити два кроки вперед (назад) і приставити ногу. Під час переміщення праворуч, ліворуч і назад рухи руками не здійснюються.

Характерні помилки під час виконання:

№ з/п	Прийоми, команди, дії	Помилки
1	Повороти на місці	Після повороту не дотримується правильне положення корпусу або ніг. Ноги в колінах згинаються. Руки відходять від стегон. Нога приставляється не найкоротшим шляхом. Поворот проведений не на 90° (45) або 180°
2	Стройовий крок	Корпус відведений назад. Немає координації рук і ніг під час руху. Голова опущена донизу. Рух руками біля тулуба проводиться не від плеча, а за рахунок згину в ліктях. Піднімання ноги від землі значно нижче 10 см. Розмір кроку менше (більше) 70–80 см. Занесення ноги за ногу. Рух руками вперед проводиться значно нижче (вище) встановленої висоти; назад — не до упору в плечовому суглобі

3	Рух бігом	Руки не напівзігнуті. Довжина кроку значно менше (більше) 80-90 см. Під час переходу з кроку біг починається не з лівої ноги
4	Позначення кроку (бігу) на місці	Піднімання ноги проводиться значно нижче 10 см від землі. Нога стає на землю не з передньої частини стопи, а на весь слід (під час бігу не на передню частину стопи). Рухи руками не в такт кроку (бігу). Корпус не тримається прямо. Рухи руками вперед проводяться значно нижче (вище) встановленої висоти; назад – не до упору в плечовому суглобі
5	Припинення руху	Після зупинки не прийнято положення «Струнко». Після подання виконавчої команди не зроблений ще один крок або зроблено два кроки вперед
6	Зміна швидкості руху	Після подання команди швидкість не змінюється
7	Переміщення праворуч (ліворуч) і вперед (назад)	Недоліки ті ж самі, що й під час руху стройовим кроком і зупинці. При переміщенні вбік або назад проводяться рухи руками

1. За якими командами виконують повороти на місці?
2. На скільки рахунків і як військовослужбовці виконують повороти на місці? Потренуйтеся почергово з товаришем у виконанні поворотів на місці.
3. Яка швидкість руху кроком, швидкість руху бігом, довжина кроку при їх виконанні?

4. Коли військовослужбовці застосовують стройовий крок? Потренуйтеся почергово з товаришем у виконанні руху стройовим кроком.
5. За якою командою і як починають рух бігом?
6. За якою командою і як переходять від бігу на крок?
7. Які команди подають для зміни швидкості руху?
8. Як здійснюється переміщення поодиноких військовослужбовців?

§ 57. ВИКОНАННЯ СТРОЙОВИХ ПРИЙОМІВ І РУХУ БЕЗ ЗБРОЇ. ПОВОРОТИ ПІД ЧАС РУХУ

Чи доводилося вам виконувати повороти під час руху? За яких обставин?

● **Повороти під час руху** ● Повороти під час руху кроком виконують за командами: «*Стройовим кроком – РУШ*», «*Право-РУЧ*», «*Пів оберта право-РУЧ*», «*Ліво-РУЧ*», «*Півоберта ліво-РУЧ*», «*Кругом-РУШ*».

Щоб повернути праворуч і пів оберта праворуч, виконавчу команду подають одночасно з поставленням правої ноги на землю.

За цією командою лівою ногою слід зробити крок, повернутися на носку лівої ноги, одночасно з поворотом винести праву ногу вперед і рухатися далі в новому напрямку. Щоб повернути ліворуч і пів оберта ліворуч, виконавчу команду подають одночасно з поставленням лівої ноги на землю. За цією командою правою ногою слід зробити крок, повернутися на носку правої ноги, одночасно з поворотом винести ліву ногу вперед і рухатися далі в новому напрямку.

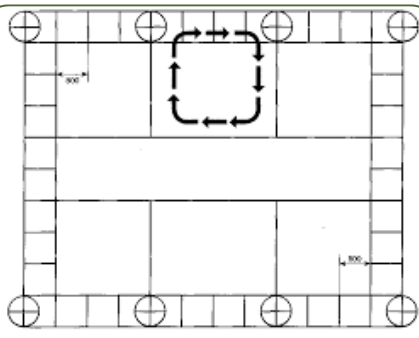
Щоб виконати поворот кругом, виконавчу команду подають одночасно з поставленням правої ноги на землю.

За цією командою зробити ще один крок лівою ногою (на рахунок «раз»), витягти праву ногу на пів кроку вперед, трохи ліворуч і, різко повернувшись у бік лівої руки на носках обох ніг (на рахунок «два»), рухатися далі з лівої ноги в новому напрямку (на рахунок «три»).

Поворот праворуч під час руху в цілому виконують за командою «*Право-РУЧ*» з розподілом на три рахунки: «*роби – РАЗ*» — необхідно лівою ногою зробити крок, змах руками у такт кроку і зупинитися в положенні з опущеними руками, «*роби – ДВА*» — різко повернутися праворуч на носку лівої ноги, одночасно з поворотом винести праву ногу вперед і зробити крок у новому напрямку, на рахунок «*роби – ТРИ*» — приставити ліву ногу.

Поворот під час руху ліворуч виконують так, як і поворот праворуч. Лише при повороті ліворуч на черговий рахунок «раз» виконують поворот на носку правої ноги. Виконавчу команду подають одночасно з поставленням лівої ноги на землю.

Методика проведення занять зі стройової підготовки Проводити тренування в поворотах праворуч і ліворуч доцільно по малому і великому квадрату стройового майданчика з дотриманням дистанції між ними чотири кроки.

Іл. 57.1. Схема стройового майданчика

Зазвичай, спочатку виконання поворотів під час руху показує керівник. Для тренування доцільно розподілити тих, хто навчається, на першого та другого, потім поставити їх навпроти один одного на відстані у вісім кроків з інтервалом у боки на чотири кроки, щоб кожний з них стояв напроти малого квадрата на внутрішніх лініях стройового майданчика. Виконання повороту проводять за командою: «Поворот під час руху праворуч на чотири рахунки, кроком – РУШ». На рахунок «раз, два, три» ті, хто навчаються, роблять три стройових кроки вперед уздовж лінії квадрату, а під виконавчий рахунок «чотири» — поворот праворуч і крок. Далі за наступним рахунком «раз, два, три, чотири» вправу повторюють. Усі рухи роблять по квадрату 4×4 кроки. Темп руху спочатку усього 70 кроків за хвилину, а потім поступово пришвидшується до 110–120 кроків за хвилину (*іл. 57.1*).

Виконання повороту ліворуч починають за командою «*Поворот під час руху ліворуч на чотири рахунки, кроком – РУШ*», далі йде рахунок «раз, два, три, чотири», а під наступний виконавчий рахунок «*РАЗ*» ті, хто навчаються, роблять поворот і крок, а на рахунок «два, три, чотири» продовжують рух.

Поворот кругом під час руху починається за розподілом на чотири рахунки за командою «*Поворот під час руху кругом, за розподілом: роби – РАЗ, роби – ДВА, роби – ТРИ, роби – ЧОТИРИ*». На відміну від поворотів праворуч або ліворуч, його виконують на носках обох ніг. При цьому рух після повороту кругом починають з лівої ноги в момент, коли ноги стоять на носках. Опускатися на п'яти після повороту не можна.

Виконавчу команду для повороту кругом подають одночасно з поставленням правої ноги на землю, а потім на три рахунки виконується поворот

На рахунок «*роби – РАЗ*» роблять крок уперед з лівої ноги і залишаються в такому положенні, на рахунок «*роби – ДВА*» виносять праву ногу на пів кроку вперед і дещо ліворуч, потім різко повернувшись у бік лівої руки на носках обох ніг, залишаються в такому положенні. Одночасно з винесенням правої ноги на пів кроку вперед лівою рукою теж роблять рух уперед, а правою назад. Після того як права нога опуститься на носок, руки опускають. З початком повороту на носках обох ніг руками рухають у такт кроку. На рахунок «*роби – ТРИ*» здійснюють крок з лівої ноги вперед, права рука починає рух вперед, а ліва назад. На рахунок «*роби – ЧОТИРИ*» приставляють праву ногу.

Особливу увагу під час тренування у виконанні повороту треба приділяти координації руху рук у такт кроку.

Повороти та півоберти праворуч і ліворуч під час руху бігом виконують за тими самими командами, що й під час руху кроком, поворотом на одному місці на два рахунки в такт бігу. Поворот кругом під час бігу здійснюють у бік лівої руки на одному місці на чотири рахунки в такт бігу.

Характерні помилки під час виконання:

№ з/п	Прийоми, команди, дії	Помилки
1	Повороти під час руху	Поворот під час руху виконаний несвоєчасно. Поворот праворуч (ліворуч), пів оберта праворуч (ліворуч) проводиться не на носку лівої (правої) ноги. Поворот кругом проведений не на носках обох ніг. Під час повороту рух руками здійснюється не в такт кроку

1. За якими командами виконують повороти під час руху кроком?
2. Як виконують повороти під час руху праворуч і пів оберта праворуч?
3. Як виконують поворот ліворуч?
4. Як виконують поворот кругом під час руху?

5. Чому треба приділяти особливу увагу під час тренування у виконанні повороту?
6. Як виконують повороти під час руху бігом? Потренуйтесь у виконанні поворотів під час руху.

ТЕМА 4. СТРОЙОВІ ПРИЙОМИ ТА РУХИ ЗІ ЗБРОЄЮ

§ 58. ВИКОНАННЯ ПРИЙОМІВ ЗІ ЗБРОЄЮ НА МІСЦІ. ПОВОРОТИ ТА РУХ ЗІ ЗБРОЄЮ

Де ви спостерігали виконання військовослужбовцями прийомів зі зброєю? Чи ви самі виконували прийоми зі зброєю?

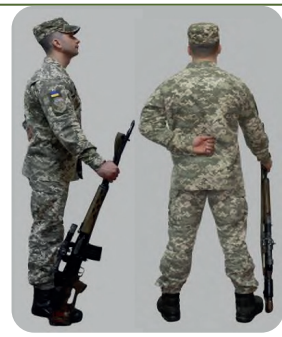
Стройове положення та прийоми зі зброєю Стройове положення зі зброєю те саме, що й без зброї, при цьому автомат слід тримати в положенні «на ремінь» дульною частиною догори, кистю правої руки торкатися верхнього зрізу ременя, а автомат зі складеним прикладом (штурмова гвинтівка типу «Форт»)— дульною частиною вниз (*іл. 58.1 а, б, в*). Ручний гранатомет у положенні «на ремінь» тримати дульною частиною догори (*іл. 58.1 ґ*). Ручний і ротний кулемети (снайперську гвинтівку) тримати біля ноги, при цьому опущеною правою рукою обхопити ствол (*іл. 58.1 д, е*).

За командою «*ВІЛЬНО*» слід відставити ліву ногу в сторону на ширину плечей, ліву руку завести за спину, а для снайперської гвинтівки, ручного (ротного) кулемету додатково подати зброю вперед на витягнуту руку (*іл. 58.2*).

а) б) в) г) ґ) д)

Іл. 58.1. Стройове положення зі зброєю: а) з автоматом з прикладом (відкинутим прикладом); б) з автоматом зі складеним прикладоом; в) із штурмовою гвинтівкою типу «Форт»; г) із снайперсокою гвинтівкою; ґ) з ручним гранатометом; д) з ручним (ротним) кулеметом

а) б)

Іл. 58.2. Із зброєю по команді «ВІЛЬНО»: а) вид з правого боку; б) вид з тилу

Виконання прийомів зі зброєю на місці. Перед вивченням прийомів з автоматом (штурмовою гвинтівкою) необхідно показати та пояснити військовослужбовцям, як і в яких випадках носять автомат (штурмову гвинтівку) у положенні «на ремінь», «на груди» і «за спину».

У положення «на ремінь» автомат (штурмову гвинтівку) беруть при шикуваннях, на марші в пішому строю, вартові на посту (у денний час) та в інших випадках.

У положенні «на груди» автомат носять на марші в пішому строю, при проходженні урочистим маршем, а також при виконанні тактичних завдань.

У положенні «за спину» автомат носять на марші в пішому строю, а також під час виконання робіт (наприклад, при гасінні пожежі).

Переведення автомата із прикладом (відкинутим прикладом) в положення «на груди» із положення «на ремінь». Автомат із прикладом (відкинутим прикладом) в положення «на груди» із положення «на ремінь» береться за командою «*Автомат на – ГРУДИ*» у два прийоми (*іл. 58.3*):

перший прийом — подати праву руку за ременем трохи вгору, зняти автомат із плеча й, підхопивши його лівою рукою біля верхньої антабки ременя так, щоб пальці руки були повернуті на себе, взятися на пістолету рукоятку правою рукою так, щоб ремінь залишився на зап'ясті правої руки (*іл. 58.3 в*);

другий прийом — ліву руку підняти над головою та завести лікоть лівої руки під ремінь; закинути ремінь за голову й швидко опустити ліву руку вниз; правою рукою взятися за пістолетну рукоятку, при чому указівний палець правої кисті має бути витягнутий вздовж кришки ствольної коробки (*іл. 58.3 в*).

а) б) в) г)

Іл. 58.3. Прийоми з автоматом із прикладом (відкинутим прикладом) в положення «на груди» з положення «на ремінь»: а) автомат в положенні «на ремінь», вид з тилу; б) автомат в положенні «на ремінь», вид з фронту; в) перший прийом; г) другий прийом.

Переведення автомата зі складеним прикладом в положення «на груди» із положення «на ремінь». Автомат зі складеним прикладом в положення «на груди» із положення «на ремінь» береться за тією самою командою у три прийоми (*іл. 58.4*):

перший прийом — подати праву руку за ременем трохи вгору, зняти автомат із плеча й, підхопивши його лівою рукою за ложе та ствольну накладку, тримати автомат перед собою магазином донизу, а дульною частиною — ліворуч; правою рукою утримувати ремінь пальцями на себе на рівні трохи вище голови (*іл. 58.4 б*);

другий прийом — правою рукою перехопити автомат за пістолетну рукоятку, а лівою рукою підняти ремінь трохи вище голови, при чому пальці лівої руки мають бути повернуті на себе (*іл. 58.4 в*);

третій прийом — закинути ремінь за голову; взяти автомат правою рукою за пістолетну рукоятку, причому указівний палець правої кисті має бути витягнутий вздовж кришки ствольної коробки; а ліву руку швидко опустити (*іл. 58.4 г*).

а) б) в) г) ґ)

Іл. 58.4. Прийоми з автоматом зі складеним прикладом в положення «на груди» з положення «на ремінь: а) автомат в положенні «на ремінь»; б) перший прийом; в) другий прийом ; г) третій прийом; ґ) автомат в положенні «на груди», вид з тилу.

Переведення автомата із прикладом (відкинутим прикладом) в положення «на ремінь» із положення «на груди». Автомат із прикладом (відкинутим прикладом) в положення «на ремінь» із положення «на груди» береться за командою «*На ре – МІНЬ*» у три прийоми (*іл. 58.5*):

а) б) в) г) ґ)

Іл. 58.5. Прийоми з автоматом із прикладом (відкинутим прикладом) в положення «на ремінь» з положення «на груди»: а) автомат в положенні «на груди»; б) перший прийом; в) другий прийом; г) третій прийом; ґ) автомат в положенні «на ремінь», вид з тилу

перший прийом — вивільняємо лікоть лівої руки з-під ременя та одночасно піднімаємо автомат за цівку лівою рукою знизу, тримаючи дульну частину догори під кутом 45°, правою рукою притримуючи за пістолетну рукоятку (*іл. 58.5 б*);

другий прийом — взятися правою рукою біля ствольної антабки ременя та вивести ремінь із-за голови; лівою рукою утримувати автомат за цівку дульною частиною перед собою вертикально, магазином ліворуч, дульним зрізом на рівні очей (*іл. 58.5 в*);

третій прийом — правою рукою взяти ремінь за його верхню частину й закинути автомат за праве плече в положення «на ремінь», а ліву руку швидко опустити (*іл. 58.5 г*).

Переведення автомата зі складеним прикладом в положення «на ремінь» із положення «на груди». Автомат зі складеним прикладом в положення «на ремінь» із положення «на груди» береться за тією самою командою у три прийоми (*іл. 58.6*):

перший прийом — лівою рукою взяти автомат за цівку та ствольну накладку й, піднімаючи його трохи вгору на рівень грудей, вивільнити лікоть правої руки з-під ременя; правою рукою утримувати автомат за пістолетну рукоятку (*іл. 57.6 б*);

другий прийом — правою рукою взяти ремінь біля ствольної антабки та, повертаючи автомат ствольною коробкою вгору, перекинути ремінь через голову

й тримати автомат дульною частиною донизу, а зрізом ствольної коробки на висоті підборіддя (*іл. 58.6 в*);

третій прийом — закинути автомат за праве плече в положення «на ремінь», а ліву руку швидко опустити (*іл. 58.6 г*).

а) *б)* *в)* *г)*

Іл. 58.6. Прийоми з автоматом зі складеним прикладом в положення «на ремінь» з положення «на груди»: а) автомат зі складеним прикладом в положенні «на груди»; б) перший прийом; в) другий прийом; г) третій прийом

Переведення штурмової гвинтівки типу «Форт» в положення «на ремінь» із положення «на груди». Гвинтівка в положення «на ремінь» із положення «на груди» береться за командою «*Гвинтівку на ре – МІНЬ*» у три прийоми (*іл. 58.7*):

перший прийом — утримуючи правою рукою гвинтівку за пістолетну рукоятку, трохи підняти гвинтівку вгору та вивільнити лікоть лівої руки з-під ременя; взятися лівою рукою за приклад та утримувати гвинтівку дульною частиною донизу, магазином праворуч, зрізом прикладу на рівні підборіддя (*іл. 58.7 б*);

другий прийом — утримуючи лівою рукою гвинтівку за приклад, взятися правою рукою за ремінь біля прикладу; перекинути ремінь через голову; гвинтівку утримувати дульною частиною донизу, магазином праворуч, зрізом прикладу на рівні підборіддя (*іл. 58.7 в*);

третій прийом — закинути гвинтівку за праве плече в положення «на ремінь», а ліву руку швидко опустити (*іл. 58.7 г*).

а) *б)* *в)* *г)* *ґ)*

Іл. 58.7. Прийоми із штурмовою гвинтівкою типу «Форт» в положення «на ремінь» з положення «на груди»: а) гвинтівка в положенні «на груди»; б) перший прийом; в) другий прийом; г) третій прийом; ґ) гвинтівка в положенні «на ремінь», вид з тилу.

Зброя з положення «на ремінь» в положення «за спину» береться за командою «*Зброю – ЗА СПИНУ*» в два прийоми:

перший прийом — лівою рукою взяти ремінь трохи нижче правого плеча, а правою рукою одночасно взятися за приклад (автомат із складаним прик-

ладом, штурмову гвинтівку типу «Форт» — за ствол; ручний гранатомет — за розтруб);

другий прийом — правою рукою трохи підняти зброю вгору, а лівою рукою закинути ремінь за голову на ліве плече; зброю та руки швидко опустити (*іл. 58.7 г*).

Зброя «за спину» береться без приєднаного багнет-ножа.

а) б) в) г) ґ) д)

Іл. 58.8. Положення зброї «за спину»: а) автомат із прикладом (відкинутим прикладом); б) автомат із складеним прикладом; в) снайперська гвинтівка; г) із штурмовою гвинтівкою типу «Форт»; ґ) ручний протитанковий гранатомет; д) ручний кулемет.

Зброя з положення «за спину» береться в положення «на ремінь» за командою «*Зброю на ре – МІНЬ*» у два прийоми:

перший прийом — лівою рукою взяти ремінь трохи нижче лівого плеча, правою рукою одночасно взятися за приклад (автомат із складаним прикладом, штурмову гвинтівку типу «Форт» — за ствол; ручний гранатомет — за розтруб);

другий прийом — правою рукою зброю трохи підняти, а лівою рукою перекинути ремінь через голову на праве плече, ремінь узяти правою рукою; ліву руку швидко опустити.

Для переведення автомата (штурмової гвинтівки) з положення «на груди» в положення «за спину» та з положення «за спину» в положення «на груди», зброя попередньо береться за командою в положення «на ремінь». Ручний кулемет (снайперська гвинтівка) у положення «за спину» береться якнайзручніше.

Характерні помилки під час виконання:

№ з/п	Прийоми, команди, дії	Помилки
1	Стройові прийоми зі зброєю	Прийоми виконують з перекрученням статутних вимог. Падіння головного убору. Необхідність подання команди «Заправитись» після виконання кожного прийому. Порушення стройового положення

Повороти та рух зі зброєю Повороти та рух зі зброєю виконуються за такими самими правилами та командами, як і без зброї.

Під час поворотів зі зброєю біля ноги на місці за попередньою командою зброю трохи підняти й одночасно подати на себе дульну частину, а праву руку злегка притиснути до правого стегна. Зробивши поворот, одночасно з приставлянням ноги плавно опустити зброю на землю. Під час руху зі зброєю «на груди» ліва рука за попередньою командою «Кроком» кладеться зверху на

газову трубку зі ствольною накладкою (газову трубку з планкою «Пікатінні», планку «Пікатінні») (*іл. 54.9*) або береться за цівку (передню рукоятку цівки).

1. Що необхідно виконати для прийняття стройового положення зі зброєю?
2. Що треба виконати зі зброєю перед поданням команд: «На ремінь», «На груди»?
3. Виконайте за командою товариша послідовно прийоми з автоматом «На ремінь», «На груди».
4. Виконайте за командою товариша послідовно послаблення (підтягування) ременя автомата.
5. Виконайте за командою товариша послідовно прийоми з автоматом «Покласти зброю», «До зброї», «За зброю».
6. Виконайте під час руху з автоматом послідовно повороти: «Кру-ГОМ», «Ліво-РУЧ», «Півоберта ліво-РУЧ», «Право-РУЧ», «Півоберта право-РУЧ», «Стройо-вим кроком – РУШ». «Ліво-РУЧ», «Півоберта ліво-руч», «Кругом – РУШ».

ТЕМА 5. ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ВІТАННЯ, ВИХІД ІЗ СТРОЮ, ПОВЕРНЕННЯ В СТРІЙ ТА ПІДХІД ДО НАЧАЛЬНИКА

§ 59. ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРИВІТАННЯ. ВИХІД ІЗ СТРОЮ, ПОВЕРНЕННЯ В СТРІЙ

У яких випадках військовослужбовці зобов'язані виконувати прийоми військового вітання?

● **Виконання військового вітання на місці та під час руху** ● Усі військовослужбовці зобов'язані під час зустрічі (обгону) вітати один одного.

Підлеглі та молодші за військовим званням вітають першими, а за умови рівного становища першим вітається той, хто вважає себе більш вихованим і ввічливим. Військовослужбовці зобов'язані, крім того, вшановувати через виконання прийомів військового вітання: могилу Невідомого солдата; братські могили воїнів, які загинули в боях за волю і незалежність України; бойові прапори військових частин, а також Військово–Морський Прапор з прибуттям на військовий корабель і під час відбуття з нього; похоронні процесії, які супроводжуються військами.

Військове вітання виконується чітко й бадьоро, з точним дотриманням правил стройового положення та руху.

Для військового вітання на місці поза строєм без головного убору за п'ять-шість кроків до начальника, старшого за військовим званням, повернутися в його бік, прийняти стройове положення й дивитися йому в обличчя, повертаючи голову вслід за ним.

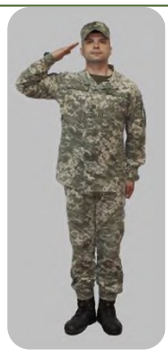
Якщо головний убір надітий, то, крім того, прикласти праву руку до головного убору так, щоб пальці були разом, долоня пряма, середній палець торкався нижнього краю головного убору (біля козирка), а лікоть був на лінії й висоті плеча (*іл. 59.1*). Під час повороту голови в бік начальника, старшого за військовим званням, положення руки залишається без зміни.

Після того як начальник, старший за військовим званням, мине того, хто вітав, голову слід повернути прямо й опустити руку.

Для військового вітання під час руху поза строєм без головного убору (*іл. 59.2 а*) за п'ять-шість кроків до начальника, старшого за військовим званням, одночасно з поставленням ноги припинити рух руками, повернути голову в його бік і, рухаючись далі, дивитися йому в обличчя.

Пройшовши повз начальника, старшого за військовим званням, голову повернути прямо і продовжувати рух руками.

При надітому головному уборі разом з поставленням ноги на землю повернути голову й прикласти праву руку до головного убору, ліву руку тримати нерухомо біля стегна (*іл. 59.2 б, в*); пройшовши повз начальника, старшого за військовим званням, одночасно з поставленням лівої ноги на землю голову повернути прямо, а праву руку опустити. Випереджаючи начальника, старшого за військовим званням, вітати його одночасно з першим кроком обгону, за другим кроком голову повернути прямо і праву руку опустити.

Іл. 59.1. Військове вітання на місці.

а) б) в)

Іл. 59.2. Військове вітання під час руху: а) без головного убору; б) з головним убором, начальник ліворуч; в) з головним убором, начальник праворуч.

Якщо у військовослужбовця в руках ноша, то військове вітання слід виконувати поворотом голови в бік начальника, старшого за військовим званням.

Військове вітання зі зброєю на місці поза строєм виконується так само, як і без зброї, при цьому положення зброї, не змінюється і рука до головного убору не прикладається.

Зі зброєю в положенні «за спину» військове вітання слід виконувати, прикладаючи праву руку до головного убору.

Для виконання військового вітання під час руху поза строєм зі зброєю в положенні «біля ноги», «на ремінь» або «на груди» за п'ять – шість кроків до начальника, старшого за військовим званням, одночасно із поставленням ноги повернути голову в його бік і припинити рух вільною рукою; зі зброєю в положенні «за спину», крім того, прикласти руку до головного убору.

За командою «Для зустрічі праворуч (ліворуч, з фронту) зброєю – ЧЕСТЬ» усі військовослужбовці, які перебувають у строю, приймають стройове положення й одночасно повертають голову в бік начальника, проводжаючи його поглядом. Якщо в строю військовослужбовці мають автомати, кулемети і ручні гранатомети, то положення їх не змінюється.

Під час виконання Державного Гімну України військовослужбовці, які перебувають у строю, приймають стройове положення без команди, а командири підрозділів від взводу і вище, крім того, прикладають руку до головного убору.

Військовослужбовці поза строєм під час виконання Державного Гімну України приймають стройове положення, а якщо вони в головних уборах, прикладають руку до них.

На вітання командира (начальника) або старшого за військовим званням «Слава Україні» всі військовослужбовці, що перебувають у строю, відповідають *«Героям слава»*; якщо командир (начальник) або старший за військовим званням прощається, то на його слова «Слава Україні» військовослужбовці відповідають «Героям слава».

Поза строєм на вітання командира (начальника) або старшого за військовим званням «Бажаю здоров'я, пане (пані)» або «Вітаю, воїни (воїне)» військовослужбовці відповідають «Бажаємо (бажаю) здоров'я, пане (пані)», додаючи в кінці відповіді військове звання без зазначення роду військ чи служби.

Якщо начальник або старший за військовим званням прощається, то на його слова «До побачення, панове» військовослужбовці відповідають *«До побачення, пане (пані)»*, додаючи в кінці відповіді військове звання без зазначення роду військ чи служби.

Якщо командир (начальник) поздоровляє військовослужбовця або дякує йому, то військовослужбовець відповідає командирові (начальникові) «Служу Українському народові».

Якщо командир (начальник) поздоровляє військову частину (підрозділ), то вона відповідає протяжним триразовим «Слава», а якщо командир (начальник) дякує, то військова частина (підрозділ) відповідає «Служимо Українському народові».

Характерні помилки під час виконання:

№ з/п	Прийоми, команди, дії	Помилки
1	Виконання військового вітання	Вітання виконано менше ніж за п'ять-шість кроків. Рука до головного убору прикладена неправильно: пальці правої руки не разом, долоня зігнута, середній палець не торкається нижнього краю головного убору (біля козирка). Змінено положе-

		ння руки під час повороту голови у бік начальника. Рука до головного убору прикладається не найкоротшим шляхом, а через бік. Військовослужбовець не повернув голови убік начальника і не дивиться йому в обличчя

Вихід із строю та повернення у стрій Для виходу військовослужбовця із строю подають команду, наприклад: «Солдат Іванченко. Вийти із строю на стільки-то кроків» або «Солдат Іванченко. До мене (до мене бігом – РУШ)». Військовослужбовець, почувши своє прізвище, відповідає «*Я*», а за командою на вихід (виклик) із строю відповідає «*Слухаюсь*». За першою командою він стройовим кроком виходить із строю на вказану кількість кроків, рахуючи від першої шеренги, зупиняється і повертається обличчям до строю. За другою командою, ступивши один-два кроки від першої шеренги прямо, на ходу повертається в бік начальника, найкоротшим шляхом стройовим кроком підходить або підбігає до нього, за два-три кроки зупиняється й одночасно з приставлянням ноги прикладає праву руку до головного убору, а потім доповідає про прибуття, наприклад: «Пане лейтенанте. Солдат Сидоренко за вашим наказом прибув» або «Пане полковнику. Капітан Петренко за вашим наказом прибув». Після доповіді руку опускає.

Під час підходу до начальника:

- поза строєм військовослужбовець за п'ять-шість кроків до нього переходить на стройовий крок, за два-три кроки зупиняється й одночасно з приставлянням ноги прикладає праву руку до головного убору, а потім доповідає про прибуття;
- зі зброєю рука до головного убору не прикладається, за винятком випадку, коли зброя перебуває в положенні «за спину».

Під час виходу військовослужбовця:

- з другої шеренги він злегка торкається долонею лівої руки плеча військовослужбовця, який стоїть попереду, той робить крок вперед і, не приставляючи правої ноги, – крок праворуч, пропускає військовослужбовця, який виходить із строю, а потім стає на своє місце;
- попередньої шеренги його місце займає військовослужбовець, який стояв за ним;
- із строю з колони по два, по три, по чотири він виходить із строю в бік найближчого флангу, попередньо зробивши поворот праворуч (ліворуч). Якщо поруч стоїть військовослужбовець, то він робить крок правою (лівою) ногою вбік і, не приставляючи лівої (правої) ноги, — крок назад, пропускає військовослужбовця, який виходить із строю, а потім повертається назад на своє місце;
- із строю положення зброї не змінюється.

Для повернення військовослужбовця в стрій подають команду, наприклад: «Солдат Іванченко. Стати до строю» або тільки «Стати до строю». За командою «Солдат Іванченко» військовослужбовець, який стоїть обличчям до строю, почувши своє прізвище, повертається обличчям до начальника і відповідає «Я», а за командою «Стати до строю», якщо він без зброї або зі зброєю в положенні «за спину», прикладає праву руку до головного

убору і відповідає «Слухаюсь», повертається у напрямку руху, з першим кроком (з поставленням лівої ноги на землю) опускає руку, рухаючись стройовим кроком, найкоротшим шляхом стає на своє місце в строю.

Якщо подається команда «Стати до строю» (без називання прізвища), військовослужбовець повертається до строю без попереднього повороту до начальника та без відповіді «Я».

Після повернення у стрій зброю беруть у те положення, що й у військовослужбовців, які стоять у строю.

Отримавши дозвіл іти поза строєм, військовослужбовець прикладає праву руку до головного убору і відповідає «Слухаюсь», повертається в напрямку руху, з першим кроком (з поставленням лівої ноги на землю) опускає руку та, зробивши три-чотири кроки стройовим, далі рухається похідним кроком.

Начальник, подаючи команду для повернення військовослужбовця в стрій або даючи йому дозвіл іти, прикладає руку до головного убору та опускає її.

Характерні помилки під час виконання:

№ з/п	Прийоми, команди, дії	Помилки
1	Вихід із строю та повернення у стрій	Вихід із строю або повернення у стрій проводиться похідним кроком. Вихід здійснюється не на вказану кількість кроків. Не виконано поворот обличчям до строю. Під час виходу з другої шеренги торкається не лівою, а правою долонею руки плеча військовослужбовця, який стоїть попереду. Немає відповіді «Слухаюсь» після поданої команди. Військовослужбовець, який стоїть обличчям до строю, почувши своє військове звання і прізвище, не повернувся обличчям до начальника і не відповів «Я». За командою «Стати до строю» не приклав або неправильно приклав руку до головного убору. Порушується стройове положення
2	Підхід до начальника та відхід від нього	Не зроблено один — два кроки від першої шеренги прямо і поворот під час руху вбік начальника. Підхід (відхід) здійснено не найкоротшим шляхом. Неправильний зміст доповіді. Неодночасно з приставлянням ноги прикладається рука до головного убору. Решта недоліків ті ж самі, що й під час виходу із строю та повернення у стрій

1. Розкажіть товаришу, у яких випадках виконують військове вітання.
2. Виконайте перед товаришем ритуал військового привітання на місці і під час руху відповідно до вимог Стройового статуту.
3. Які команди для виконання військового вітання подають військовослужбовцю, що перебуває в строю?
4. Які команди подають для виходу військовослужбовця з одношеренгового / двошеренгового строю?
5. Яку команду подають військовослужбовцю для повернення в стрій?
6. Що має зробити військовослужбовець, отримавши дозвіл стати в стрій?

ТЕМА 6. СТРОЇ ВІДДІЛЕННЯ, ВЗВОДУ В ПІШОМУ ПОРЯДКУ

§ 60. РОЗГОРНУТИЙ СТРІЙ

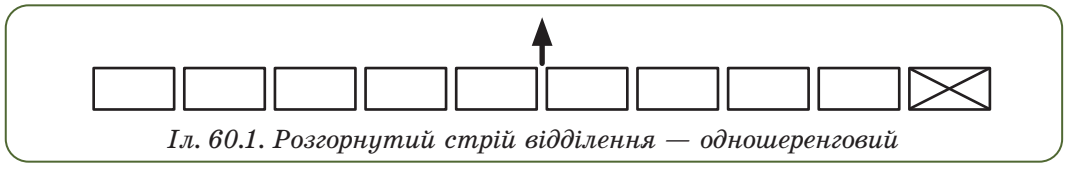
Де можна перебувати в розгорнутому строю?

Розгорнутий стрій відділення може бути одношеренговий або двошеренговий.

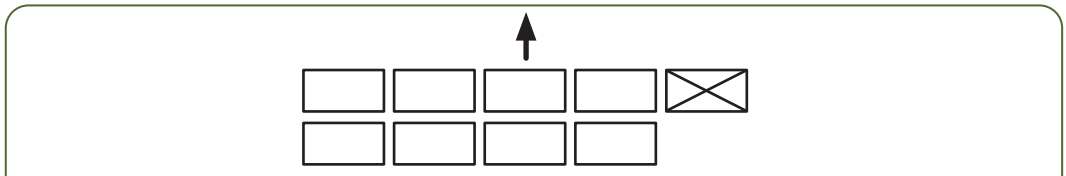
Шикування відділення в одношеренговий (двошеренговий) стрій відбувається за командою «*Відділення, в одну шеренгу (в дві шеренги) – СТАВАЙ*».

Прийнявши стройове положення і подавши команду, командир відділення стає обличчям у бік фронту шикування; відділення шикується згідно зі штатом ліворуч від командира (*іл. 60.1,60.2*) за інтервалами і дистанціями, що визначені Стройовим статутом ЗСУ — у зімкнутому строю військовослужбовці в шеренгах розміщені по фронту один від одного з інтервалами на ширину долоні між ліктями; у розімкнутому строю військовослужбовці в шеренгах розміщені по фронту один від одного з інтервалами на один крок або з інтервалами, які визначає командир.

У двошеренговому строю військовослужбовці однієї шеренги розміщені за військовослужбовцями іншої шеренги на відстані одного кроку (витягнутої руки, покладеної долонею на плече військовослужбовця, що стоїть попереду.

Іл. 60.1. Розгорнутий стрій відділення — одношеренговий

Іл. 60.2. Розгорнутий стрій відділення — двошеренговий

На початку шикування командир відділення виходить із строю і стежить за шикуванням відділення. Відділення (екіпаж, обслуга) у кількості чотирьох осіб і менше завжди шикується в одну шеренгу.

У разі потреби вирівняти відділення на місці подається команда «РІВНЯЙСЬ» або «*Ліворуч – РІВНЯЙСЬ*».

За командою «*РІВНЯЙСЬ*» усі, крім правофлангового, повертають голову праворуч (праве вухо вище від лівого, підборіддя трохи підняте) і вирівнюються так, щоб кожен бачив груди четвертої особи, вважаючи себе першим. За командою «*Ліворуч –РІВНЯЙСЬ*» усі, крім лівофлангового, повертають голову ліворуч (ліве вухо вище від правого, підборіддя трохи

підняте).

Під час рівняння військовослужбовці можуть трохи пересуватися вперед, назад або в той чи інший бік.

Під час рівняння з кулеметами в положенні «до ноги» за виконавчою командою дульну частину притискають до правого боку.

Після закінчення рівняння подають команду «*СТРУНКО*», за якою всі військовослужбовці швидко повертають голову прямо, а кулемети приводять у попереднє положення.

Під час рівняння відділення після повороту його кругом у наступній команді вказується бік рівняння, наприклад: «*Праворуч (ліворуч) – РІВНЯЙСЬ*».

За командою «*Відділення – РОЗІЙДИСЬ*» військовослужбовці виходять із строю. *Для збору відділення* подають команду «*Відділення – ДО МЕНЕ*», за якою військовослужбовці бігом збираються до командира і за його додатковою командою шикуються.

Повороти відділення виконуються одночасно всіма військовослужбовцями з дотриманням рівняння. Після повороту відділення в двошереговому строю праворуч (ліворуч) командир відділення робить пів кроку праворуч (ліворуч), під час повороту кругом – крок вперед.

Для розмикання відділення на місці подають команду «Відділення – праворуч (ліворуч, від середини) розім – КНИСЬ» або «Відділення – праворуч (ліворуч, від середини) на стільки-то кроків розім – КНИСЬ (бігом, розім – КНИСЬ)». За виконавчою командою всі військовослужбовці, за винятком того, від якого здійснюється розмикання, повертаються у вказаний бік, одночасно з приставлянням ноги повертають голову в бік фронту строю і рухаються прискореним півкроком (бігом), дивлячись через плече на того, хто іде позаду, і не відриваючись від нього; після зупинки того, хто іде позаду, кожен робить ще стільки кроків, скільки їх визначено командою, та повертається ліворуч (праворуч).

Якщо інтервал не був визначений, розмикання проводять на один крок.

Під час розмикання від середини за командою вказується середній.

Військовослужбовець, названий середнім, почувши своє прізвище, відповідає «*Я*», витягує вперед ліву руку і опускає її.

Під час рівняння відділення зберігається інтервал, визначений для розмикання.

Для змикання відділення на місці подають команду «*Відділення, праворуч (ліворуч, до середини) зім – КНИСЬ (бігом, зім – КНИСЬ)*». За виконавчою командою всі військовослужбовці, за винятком того, до кого призначене змикання, повертаються в бік змикання, після чого прискореним півкроком (бігом) підходять на визначений для зімкненого строю інтервал і з підходом самостійно зупиняються та повертаються ліворуч (праворуч).

Для руху відділення подають команди «*Відділення, на ре – МІНЬ*»; «*Кроком (стройовим кроком, бігом) – РУШ*». У разі потреби в команді визначають напрямок руху та бік рівняння, наприклад: «*Відділення, на ре –МІНЬ»; «На такий – то предмет, рівняння праворуч (ліворуч),*

кроком (стройовим кроком, бігом) – РУШ».

За командою «РУШ» усі військовослужбовці одночасно починають рух із лівої ноги, додержуючи рівняння й зберігаючи інтервали та дистанції.

Якщо бік рівняння не визначено, то рівняння здійснюють у бік правого флангу поглядом без повернення голови.

Для того щоб зупинити відділення, подають команду «*Відділення – СТІЙ*».

За наявності у військовослужбовців різних видів зброї та у разі потреби привести її в інше положення у команді визначають назву цієї зброї, наприклад: «*Автомати, на – ГРУДИ*»; «*Кулемети, на ре – МІНЬ*» тощо.

Для переміщення на кілька кроків вбік в строю на місці подають команду «*Відділення, право – РУЧ (ліво – РУЧ)*», а після повороту строю – «*Стільки-то кроків вперед кроком – РУШ*». Після того як військовослужбовці зроблять необхідну кількість кроків, відділення за командою «*Ліво – РУЧ (право –РУЧ)*» повертається у вихідне положення.

Під час переміщення назад рух руками не здійснюють.

Коли не потрібно йти в ногу, подають команду «*ІТИ НЕ В НОГУ*», а для руху в ногу — «*ІТИ В НОГУ*» (рух в ногу здійснюється за напрямним або під лічбу командира).

Для зміни напрямку руху подають команду «*Відділення – правим (лівим) плечем уперед, кроком – РУШ» (під час руху – «РУШ»)*.

За цією командою відділення починає заходження правим (лівим) плечем уперед: військовослужбовець крайнього флангу, який заходить, повернувши голову вздовж фронту, іде повним кроком, узгоджуючи свій рух так, щоб не потіснити інших до нерухомого флангу; крайній військовослужбовець нерухомого флангу позначає крок на місці та поступово повертається ліворуч (праворуч), узгоджуючи свій рух із флангом, який заходить; решта військовослужбовців, дотримуючи рівняння по фронту поглядом у бік флангу, що заходить (не повертаючи голови), і, відчуваючи ліктем сусіда з боку нерухомого флангу, робить крок настільки менший, наскільки ближче перебуває кожний із них до нерухомого флангу.

Коли відділення змінить напрямок руху, подають команду «*ПРЯМО*» або «*Відділення – СТІЙ*».

Для перешикування відділення з однієї шеренги в дві попередньо здійснюють розподіл на перший та другий за командою «*Відділення – на перший та другий – РОЗПОДІЛИСЬ*».

Розподіл починається з правого флангу. Кожний військовослужбовець, швидко повертаючи голову до військовослужбовця, який стоїть ліворуч від нього, називає свій номер і відразу повертає голову прямо; лівофланговий голову не повертає.

За таким самим правилом відбувається розподіл за загальною нумерацією, для чого подають команду «*Відділення – за порядком – РОЗПОДІЛИСЬ*».

У двошеренговому строю лівофланговий другої шеренги після закінчення розподілу за загальною нумерацією доповідає «*Повний*» або «*Неповний*».

Перешикування відділення на місці з однієї шеренги у дві здійснюється за командою «*Відділення – у дві шеренги – ШИКУЙСЬ*».

За виконавчою командою другі номери роблять лівою ногою крок назад, не приставляючи правої ноги, крок праворуч, щоб стати позаду перших номерів, і приставляють ліву ногу.

Для перешикування відділення на місці із зімкненого двошеренгового строю в одношеренговий стрій відділення попередньо розмикається на один крок, після чого подають команду «*Відділення, в одну шеренгу – ШИКУЙСЬ*».

За виконавчою командою другі номери виходять на лінію перших, роблять лівою ногою крок ліворуч, не приставляючи правої ноги, крок вперед і приставляють ліву ногу.

Зброю кладуть на землю за командою «*Відділення, покласти – ЗБРОЮ*». За підготовчою командою автомати й ручні гранатомети беруть у праву руку; гвинтівки й кулемети — до ноги; у кулеметах, крім того, відкидають сошки. За виконавчою командою перша шеренга робить два кроки вперед, потім обидві шеренги одночасно роблять лівою ногою крок уперед і кладуть зброю на землю ручкою затвора (затворної рами) вниз, затильником прикладу біля носка правої ноги, після чого ліву ногу приставляють до правої.

Ручні гранатомети кладуть на землю ручкою ствола ліворуч. Кулемети ставляться на сошки.

В одношеренговому строю за виконавчою командою здійснюють лише дві останні дії. Для підняття зброї із землі подають команду «*Відділення – ДО ЗБРОЇ*», а потім – «*ЗА ЗБРОЮ*».

За першою командою відділення шикується біля зброї. За другою – військовослужбовці роблять лівою ногою крок уперед, беруть зброю в праву руку й, випрямившись, приставляють ліву ногу до правої. Друга шеренга робить два кроки вперед, після чого обидві шеренги одночасно беруть зброю в положення «на ремінь». У кулеметах попередньо складають сошки.

Розгорнутий стрій відділення (взводу) може бути одношеренговий (шеренга) або двошеренговий.

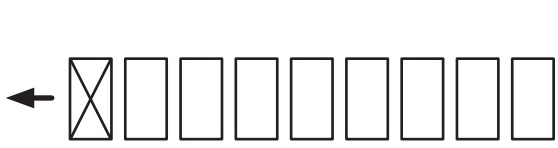
1. Які команди подають для шикування в одношеренговий (двошеренговий) стрій? 2. Розкажіть товаришу про дії командира відділення (взводу) при керуванні військовослужбовцями, які перебувають у розгорнутому строю.
3. Яку команду подають для розмикання відділення на місці і як її виконують?
4. Яку команду подають для змикання відділення на місці і як вона виконується?
5. Як попередньо здійснюється розподіл для перешикування відділення з однієї шеренги в дві?
6. Як перемістити відділення на кілька кроків убік в строю на місці?

§ 61. ПОХІДНИЙ СТРІЙ

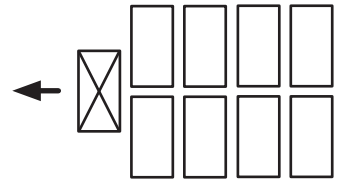
Чи вам доводилося ходити похідним строєм в колоні? Які були відчуття?

Похідний стрій відділення може бути в колону по одному або в колону по два.

Шикування відділення в колону по одному (по два) на місці проводять за командою «*Відділення, в колону по одному (по два) – СТАВАЙ*». Прийнявши стройове положення і подавши команду, командир відділення стає обличчям в напрямку руху, а відділення згідно із штатом шикується, як зображено на *іл. 61.1* та *61.2*.

Іл. 61.1. Похідний стрій відділення — колона по одномуколона по одному

Іл. 61.1. Похідний стрій відділення — колона по одному

Відділення (екіпаж, обслуга) у складі чотирьох осіб і менше завжди шикується в колону по одному.

Перешикування відділення з розгорнутого строю в колону проводять поворотом відділення праворуч за командою «*Відділення, право – РУЧ*». Під час повороту двошеренгового строю командир відділення робить пів кроку праворуч.

Перешикування відділення з колони в розгорнутий стрій проводять поворотом відділення ліворуч за командою «*Відділення, ліво – РУЧ*». Під час повороту відділення з колони по два командир відділення робить пів кроку вперед.

Перешикування відділення з колони по одному в колону по два проводять за командою «*Відділення, в колону по два, кроком – РУШ» (під час руху – «РУШ»)*.

За виконавчою командою командир відділення (напрямний) іде пів кроком, другі номери, вийшовши праворуч, у такт кроку займають свої місця в колоні (*іл. 61.2*); відділення рухається *півкроком до команди* «*ПРЯМО*» або «*Відділення – СТІЙ*».

Перешикування відділення з колони по два в колону по одному проводять за командою «*Відділення, в колону по одному, кроком –«РУШ» (під час руху – «РУШ»)*».

За виконавчою командою командир відділення (напрямний) іде повним кроком, всі інші — півкроком; із звільненням місця другі номери в такт кроку заходять за перші й рухаються далі повним кроком (*іл. 61.1*).

Для зміни напрямку руху колони подають команди «Відділення, правим (лівим) плечем вперед – РУШ». Напрямний (напрямні) заходить

(заходять) ліворуч (праворуч) до команди «*ПРЯМО*», інші йдуть за ним (ними). «*Відділення, за мною – РУШ (бігом – РУШ)*». Відділення йде за командиром. «*Відділення, кругом – РУШ*». Відділення одночасно повертається кругом за правилами, викладами вище.

Виконання військового вітання у строю на місці та під час руху. *Для виконання військового вітання у строю на місці*, коли начальник підійде на 10–15 кроків, командир відділення командує «*Відділення, СТРУНКО, рівняння – ПРАВОРУЧ (ЛІВОРУЧ, НА СЕРЕДИНУ)*».

Військовослужбовці відділення приймають стройове положення, одночасно повертають голову праворуч (ліворуч) і проводжають начальника поглядом, повертаючи вслід за ним голову.

Під час підходу начальника із тильного боку строю командир відділення командує «*Кру – ГОМ*», а потім подає команду для військового вітання.

Подавши команду для військового вітання, командир відділення (якщо він без зброї або зі зброєю в положенні «за спину», — прикладає руку до головного убору; підходить стройовим кроком до начальника, зупиняється за два-три кроки до нього й доповідає, наприклад: «Пане лейтенанте. Друге відділення займається тим-то. Командир відділення сержант Мельник».

Начальник, якого вітають, прикладає руку до головного убору після подання команди для виконання військового вітання.

Закінчивши доповідь, командир відділення, не опускаючи руки від головного убору, робить лівою (правою) ногою крок убік із одночасним поворотом праворуч (ліворуч) і, пропустивши начальника перед собою, йде за ним на відстані одного-двох кроків із зовнішнього боку строю.

Після проходження начальника або за командою «*Вільно*» командир відділення командує «*ВІЛЬНО*» та опускає руку.

Якщо начальник звертається до військовослужбовця, що перебуває в строю, назвавши військове звання та прізвище, той відповідає «Я», а під час звертання тільки за військовим званням військовослужбовець у відповідь називає свою посаду, звання та прізвище. При цьому положення зброї не змінюється й рука до головного убору не прикладається.

Для виконання військового вітання в строю під час руху за 10-15 кроків до начальника командир відділення командує «*Відділення, СТРУНКО, рівняння – ПРАВОРУЧ (ЛІВОРУЧ)*».

За командою «Струнко» всі військовослужбовці переходять на стройовий крок, а за командою «*Рівняння – ПРАВОРУЧ (ЛІВОРУЧ)*» одночасно повертають голову в бік начальника та припиняють рух руками або рукою, не зайнятою зброєю. Командир відділення, якщо він без зброї або зі зброєю у положенні «за спину», повернувши голову, прикладає руку до головного убору.

Після того, як відділення пройде повз начальника, або за його командою «*ВІЛЬНО*», командир відділення командує «*ВІЛЬНО*» й опускає руку.

На привітання начальника або під час оголошення подяки військовослужбовці відповідають гучно, чітко, одностайно. Під час руху всі військовослужбовці починають відповідати з поставленням лівої ноги на землю,

вимовляючи слова відповіді на кожний крок.

1. Якими можуть бути похідні строї роти, взводу, відділення?
2. Розкажіть товаришу, як відбувається шикування відділення в колону по одному (по два) на місці.
3. Як перешикувати відділення з розгорнутого строю в колону?
4. Яка команда подається для перешикування відділення з колони по одному в колону по два і як вона виконується?
5. Які команди подають для зміни напрямку руху колони?

6. Розкажіть і покажіть товаришу, як виконують команди для зміни напрямку руху колони.

РОЗДІЛ 5. ВОГНЕВА ПІДТРИМКА

ТЕМА 1. ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ, ЇЇ ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ. ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ

§ 62. ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ, ЇЇ ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ. ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ

Що, на вашу думку, є основною метою уроків з вогневої підготовки?

Вогнева підготовка та її завдання Влучний і дієвий вогонь під час бою разом з майстерним маневром є однією з основних умов успішного виконання підрозділами бойових завдань. Ефективність вогню залежить від уміння зразково володіти зброєю і застосовувати її під час бою. Для цього необхідно знати матеріальну частину зброї, тримати її в постійній бойовій готовності і вести з неї влучну стрільбу (*іл. 62.1*). Вогнева підготовка — одна з основних дисциплін бойової підготовки.

Вогнева підготовка містить вивчення матеріальної частини зброї, основних правил та прийомів стрільби (метання гранат), способів розвідки цілей та виявлення дальності до них, керування вогнем, відпрацювання сучасних дій підрозділу під час стрільби.

Іл. 62.1. Вогнева підготовка

Завдання вогневої підготовки такі: навчити (стрілка, автоматника, кулеметника, гранатометника, снайпера, оператора, навідника, навідника-оператора, номерів обслуги) самостійно вести вогонь в складній тактичній обстановці; навчити особовий склад виконувати вогневі завдання у складі підрозділу в умовах сучасного загальновійськового бою; навчити командирів організовувати вогневе ураження противника та управляти вогнем штатних, доданих і підтримуючих підрозділів (вогневих засобів) у ході бою. Крім того, у процесі навчання вогневої підготовки в особового складу повинні формуватися інтерес до озброєння та впевненість у своїй зброї, фізична витривалість і морально-психологічна стійкість у бою (*іл. 62.2*).

Іл. 62.2. Формування фізичної морально-психологічної стійкості

Для виконання зазначених завдань у процесі навчання особовий склад повинен оволодіти теоретичними знаннями та практичними навичками, які в сукупності характеризують рівень вогневої виучки стрільця та вогневу злагодженість підрозділу. Здатність стрільця (підрозділу) підтримувати штатне озброєння в бойовій готовності та повністю реалізовувати його вогневі можливості різних умов бою прийнято називати вогневою виучкою стрільця (вогневою злагодженістю підрозділу).

Для успішного виконання вогневих завдань необхідно:

- знати бойові можливості, матеріальну частину зброї та боєприпасів;
- уміти готувати зброю та набої до стрільби (*іл. 62.3*), вести влучний вогонь усіма способами на ураження різних цілей;

Іл. 62.3. Підготовка зброї до стрільби

- мати міцні (доведені до автоматизму) навички в діях зі зброєю, під час ведення вогню всіма методами по нерухомих (рухомих) цілях удень та вночі в будь-яких умовах. Тільки це дасть змогу досягнути найбільш повного та ефективного використання бойових можливостей стрілецької зброї в разі грамотної експлуатації та правильного застосування, що неможливо без глибоких знань принципів побудови та роботи.

● Заходи безпеки поводження зі зброєю і боєприпасами ●

Отримавши зброю:

- перевірте, чи не заряджена вона;
- не направляйте ствол у бік людей, не цільтеся в колегу й не допускайте, щоб цілилися у вас;
- будь-яку зброю вважайте зарядженою доти, доки не перевірите її власноруч і не розрядите її;
- розрядивши зброю, поводьтеся з нею, як із зарядженою;
- при взводі курка (при відведенні затвора назад) ствол зброї спрямовуйте тільки в бік цілі або вгору під кутом 45–60 у безпечному напрямку (не слід спрямовувати ствол зброї в бік поверхонь, які можуть спровокувати рикошет, наприклад: бетонна підлога, стеля, стіни);
- не накладайте палець на спусковий гачок, доки не буде необхідності у відкритті вогню;
- перед навчальною стрільбою насухо протріть канал ствола, перевірте, чи немає в стволі сторонніх предметів,
- переконайтеся в справності зброї та спорядження до неї.

● Вимоги безпеки під час проведення стрільб на військовому стрільбищі ● Безпека під час стрільби досягається чіткою організацією стрільб, точним дотриманням правил та вимог безпеки, високою дисциплінованістю всіх учасників стрільби. Для безпеки перед кожною стрільбою виставляють оточення (*іл 62.4*).

Іл. 62.3. Підготовка зброї до стрільби

Візуальний сигнальний пристрій (ВСП)

Військовослужбовець оточення

Іл. 62.3. Підготовка зброї до стрільби

Ведення вогню дозволяють тільки після підняття на всіх ділянках та командному пункті червоних прапорів ВСП (*іл. 62.5*).

Стрільбу негайно припиняють за командою керівника або самостійно кожним стріляючим у разі: появи людей, тварин і машин на мішеневому полі; підняття білого прапора (ВСП — візуально сигнальний пристрій).

Іл. 62.6. Рубіж відкриття вогню

Для негайного припинення вогню тими, хто стріляє, подають сигнал «Відбій», а також подають команду: «Стій! Припинити вогонь» та виставляють білий прапор замість червоного. За командою «Стій! Припинити вогонь» ті, хто стріляє, припиняють вогонь. Зброю розряджають. Зброю дозволяють заряджати тільки на рубежі відкриття вогню (*іл. 62.6*). У вихідне положення стрільці повертаються тільки за командою керівника.

Категорично заборонено:

- заряджати зброю бойовими та холостими боєприпасами до сигналу «Вогонь» (команди керівника, командира);
- спрямовувати зброю на людей, у бік або в тил стрільбища незалежно від того, заряджена вона чи ні;
- відкривати та вести вогонь: з несправної зброї, несправними боєприпасами при піднятому білому прапорі на командному (дільничному) пункті та укриттях (бліндажах);
- у разі втрати зв'язку з керівником стрільби;
- залишати будь-де заряджену зброю або передавати її іншим особам;
- залишати на вогневій позиції (місці для стрільби) індивідуальну зброю без команди керівника стрільби;
- перебувати на лінії вогню тим, хто не входить до зміни, яка стріляє.

1. Назвіть і схарактеризуйте завдання вогневої підготовки.
2. Що потрібно знати і вміти для успішного виконання вогневих завдань?
3. Перелічіть заходи безпеки під час стрільби.
4. Об'єднайтеся в групи і повправляйтесь у виконанні обов'язків посадовими особами стрільбища під час стрільби.
5. Якого кольору прапор дає дозвіл на відкриття (зупинення) вогню?

ТЕМА 2. МАТЕРІАЛЬНА ЧАСТИНА СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ (АК-74, РПК ТА ІНШІ)

§ 63. АВТОМАТ АК-74. ПРИЗНАЧЕННЯ, БУДОВА ЧАСТИН ТА МЕХАНІЗМІВ АВТОМАТА

Що, на вашу думку, стало основною причиною винаходу швидкострільної автоматичної зброї та застосування її на полі бою?

Автомат Калашнікова (АК-74) — індивідуальна стрілецька зброя, призначена для знищення живої сили противника та ураження його вогневих засобів. Для ураження противника в рукопашному бою до автомата додано багнет.

Автомат складається з таких основних частин і механізмів (*іл. 63.1*):

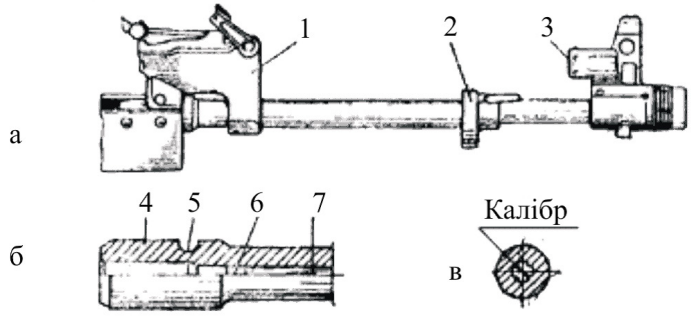

а

б

Іл. 63.1. Автомат АК-74: а — загальний вигляд; б — основні частини й механізми автомата: 1 — ствол зі ствольною коробкою, ударно-спусковим механізмом, прицільним пристроєм, прикладом і рукояткою; 2 — дульне гальмо-компенсатор; 3 — газова трубка зі ствольною накладкою; 4 — кришка ствольної коробки; 5 — зворотний механізм; 6 — затворна рама зі штоком (газовим поршнем); 7 — затвор; 8 — пенал з приладдям; 9 — магазин; 10 — цівка; 11 — шомпол

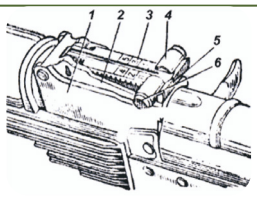
Іл. 63.2. Ствол автомата: а — зовнішній вид ствола автомата; б — казенна частина в розрізі; в — розріз ствола; 1 — колодка прицілу; 2 — кільце цівки; 3 — колодка мушки; 4 — патронник; 5 — виїмка для штифта ствола; 6 — кульовий вхід; 7 — нарізна частина

Будова частин та механізмів автомата *Ствол* призначений для спрямування польоту кулі в напрямку цілі. Усередині ствол (*іл. 63.2*) має канал із чотирма гвинтовими нарізами, спрямованими ліворуч – угору – праворуч. Нарізи слугують для надання кулі обертального руху. Виступи між нарізами називають *полями*. Відстань між двома протилежними полями за діаметром називають *калібром ствола*. У *казенній частині* канал гладкий і виконаний за формою гільзи; ця частина каналу слугує для установки набою, її називають *набійником*. Перехід від набійника до *нарізної частини* каналу ствола — це *кульовий вхід*.

Дульне гальмо-компенсатор призначене для збільшення купчастості стрільби та зменшення енергії віддачі.

Ствольна коробка призначена для з'єднання частин і механізмів автомата, для забезпечення закривання каналу ствола затвором і запирання затвора. У ствольній коробці міститься ударно-спусковий механізм. Зверху коробка закривається кришкою. Прицільний пристрій слугує для наведення автомата при стрільбі по цілях на різні відстані. Він складається із прицілу й мушки.

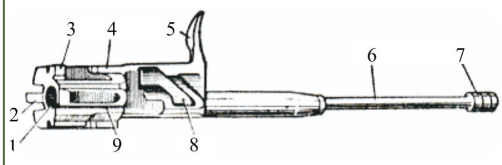

Іл. 63.3. Приціл автомата: 1 — колодка прицілу; 2 — сектор; 3 — прицільна планка; 4 — хомутик; 5 — гривка прицільної планки; 6 — засувка хомутика

Приціл автомата (*іл. 59.3*) складається з колодки прицілу, пластинчастої пружини, прицільної планки й хомутика.

Прицільна планка має гребінь з прорізом для прицілювання та вирізи для тримання хомутика в заданому стані за допомогою спеціальної засувки з пружиною. На прицільній планці згори нанесена шкала з поділками від 1 до 10. Цифри позначають дальність стрільби в сотнях метрів. На прицільній планці є буква «П» — постійна установка прицілу, що відповідає приблизній дальності прямого пострілу, тобто відстані до цілі 440 м.

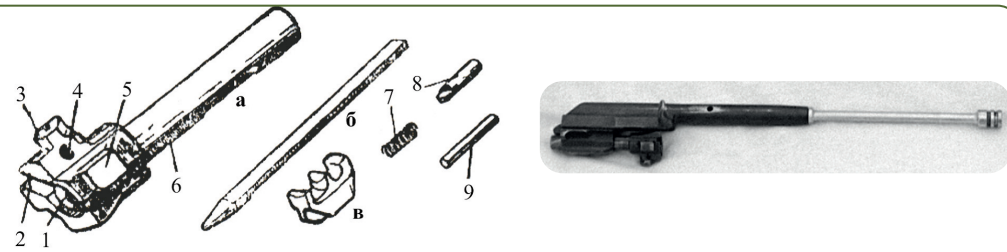
Кришка ствольної коробки оберігає від забруднення механізми, які кріпляться в ствольній коробці. Приклад і пістолетна ручка забезпечують зручність стрільби з автомата. Приклад автомата виконано з деревини й має наконечник, скобу для кріплення паска, гніздо для зберігання пенала з приладдям.

Іл. 63.4. Затворна рама зі штоком: 1 — канал для затвора; 2 — запобіжний виступ; 3 — виступ для опускання важеля автоспуску; 4 — паз для відгинів ствольної коробки; 5 — рукоятка; 6 — шток; 7 — газовий поршень; 8 — фігурний виріз; 9 — паз для виступу відбивача

Затворна рама зі штоком пускає в хід затвор й ударно-спусковий механізм. Вона (*іл. 63.4*) має всередині канал для зворотного механізму й канал для затвора; позаду — запобіжний виступ; з боків — пази для спрямування руху затворної рами відгинами ствольної коробки; із правого боку — виступ для опускання (повороту) важеля автоспуску й рукоятку для перезаряджання автомата; знизу — фігурний виріз для кріплення в ньому напрямного виступу затвора й канавку для проходу відбивача ствольної коробки. У передній частині затворної рами укріплений шток з газовим поршнем.

Затвор забезпечує досилання набою в набійник, запирання каналу ствола розбивання капсуля й видалення з набійника стріляної гільзи (набою). Затвор складається з корпусу затвора, ударника, викидача, пружини викидача, осі викидача й штифта ударника (*іл. 59.5*).

Іл. 63.5. Затвор: а — корпус затвора; б — ударник; в — викидач 1 — чашечка для дна гільзи; 2 — виріз для викидача; 3 — спрямовуючий виступ; 4 — отвір для осі викидача; 5 — бойовий виступ; 6 — поздовжній паз; 7 — пружина викидача; 8 — вісь викидача; 9 — штифт ударника

Зворотний механізм призначений для повернення затворної рами із затвором у попереднє положення. Він складається зі зворотної пружини, спрямовуючого стержня, рухомого стержня й муфти.

Газова трубка зі ствольною накладкою складається з газової трубки, переднього й заднього кільця, ствольної накладки, металевого півкільця (якщо дерев'яна накладка) і пластинчатої пружини. Газова трубка спрямовує рух штока газового поршня.

Ствольна накладка захищає руку автоматника від опіків під час стрільби.

Ударно-спусковий механізм конструкційно вмонтований у ствольній коробці, де кріпиться трьома осями.

Цівка призначена для зручності володіння автоматом і оберігає руки стрільця від опіків.

Магазин (іл. 63.6) призначений для розташування набоїв і подачі їх у ствольну коробку.

Іл. 63.6. Магазин

Пасок для носіння призначений для перенесення автомата в бойовому й похідному положенні. У сумці для магазинів зберігають й переносять магазини й приладдя.

Приладдя для чищення і змащення автомата (*іл. 63.7*). Приладдя забезпечує складання, чищення та змащення автомата. До приладдя належать шомпол, протирка, кругла (циліндричної форми) щітка, викрутка, вибивач, пенал, маслянка.

Іл. 63.7. а — стіл для чищення автомата; б — приладдя для чищення автомата

1. Для чого призначений автомат АК-74?
2. Складіть презентації та продемонструйте їх колегам: а) «Загальна будова автомата АК-74»; б) «Приладдя для чищення та змащення автомата».
3. Поясніть на макеті будову й призначення затвора.
4. Поясніть будову й призначення прицільних пристроїв на макеті АК-74.
5. Охарактеризуйте будову й призначення затворної рами з газовим поршнем на макеті АК-74.

§ 64. ТАКТИКО-ТЕХНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ПРИНЦИП РОБОТИ АВТОМАТА

Чи є важливим знання принципу роботи автомата для солдата? Чому?

Тактико-технічні характеристики автомата АК-74 подані в *таблиці 64.1*.

Таблиця 64.1

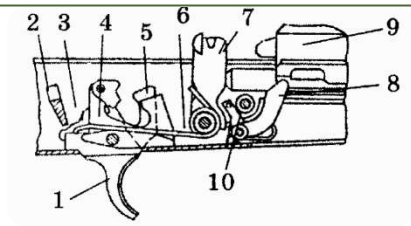
Тактико-технічні характеристики автомата АК-74

№ з/п	Назва характеристики	Одиниця вимірювання	Автомат АК-74
1	Прицільна дальність стрільби	м	1000
2	Дальність прямого пострілу: по грудній цілі по цілі, яка біжить	 м м	 440 625
3	Темп стрільби	постр./хв	

4	Бойова скорострільність: під час стрільби поодинокими пострілами під час стрільби чергами	 постр./хв постр./хв	 40 100
5	Початкова швидкість кулі	м/с	900
6	Гранична дальність польоту кулі	м	3150
7	Маса автомата: з порожнім пластмасовим магазином із заповненим пластмасовим магазином	 кг кг	 3,3 3,6
8	Кількість набоїв у магазині	шт.	30
9	Маса багнета в комплекті	кг	0,49
10	Калібр	мм	5,45
11	Кількість нарізів у стволі	шт.	4
12	Убивча дальність польоту кулі	м	1350

● **Принцип роботи частин та механізмів автомата** ● Під час пострілу частина порохових газів, які рухаються за кулею, прямують через отвір у стволі в газову камеру, тиснуть на передню стінку газового поршня і відкидають поршень та затворну раму із затвором у крайнє заднє положення. При відході затворної рами назад, затвор відкриває канал ствола, вилучає гільзу з патронника і викидає її назовні. При цьому затворна рама стискає зворотну пружину і зводить курок (ставить його на бойовий звід автоспускання).

У попереднє положення затворна рама із затвором повертається під дією зворотного механізму, затвор при цьому досилає наступний патрон з магазина в патронник і закриває канал ствола. Якщо запобіжник встановлений на автоматичний вогонь, то постріли будуть продовжуватися, доки натиснутий спусковий гачок і є патрони в магазині. Якщо ж запобіжник встановлений на поодинокий вогонь (нижнє положення запобіжника), то під час натискання на спусковий гачок відбудеться тільки один постріл; для здійснення наступного пострілу необхідно відпустити спусковий гачок і знову натиснути на нього.

Іл. 64.1. Положення частин ударно-спускового механізму до заряджання при включеному запобіжнику й спущеному курку: 1 — спусковий гачок; 2 — сектор перевідника; 3 — шептало одиночного вогню; 4 — сповільнювач курка; 5 — фігурний виступ спускового гачка; 6 — бойова пружина; 7 — курок; 8 — важіль автоспуску; 9 — затворна рама; 10 — шептало автоспуску

● **Взаємне положення частин і механізмів автомата до заряджання** ● (*іл. 64.1*). Затворна рама з газовим поршнем і затвором під дією зворотного механізму перебуває в крайньому передньому положенні: газовий поршень — у каналі труби газової комори. Затвор повернутий навколо поздовжньої осі праворуч, його бойові виступи розташовані у вирізах ствольної коробки — затвор запертий. Зворотно-бойова пружина стиснена мінімально. Важіль автоспуску під дією виступу затворної рами

повернутий уперед і вниз. Курок спущений і впирається в затвор. Ударник під дією курка перебуває в передньому положенні. Бойова пружина стиснена мінімально.

● **Робота частин і механізмів під час заряджання та стрільби** ● Для заряджання автомата необхідно приєднати до нього споряджений магазин, поставити перевідник на автоматичну (АВ) або одиночну (ОД) стрільбу, відвести затворну раму назад до упору й різко відпустити її. Автомат заряджений. Якщо не передбачається негайне відкриття стрільби, то необхідно поставити перевідник на запобіжник.

● **Робота частин і механізмів при автоматичній стрільбі** ● Для здійснення автоматичної стрільби необхідно поставити перевідник на автоматичну стрільбу (АВ), якщо він не був поставлений при заряджанні, і натиснути на спусковий гачок. Коли перевідник поставлено на автоматичну стрільбу, сектор перевідника звільняє прямокутний виступ спускового гачка (відмикає спусковий гачок), але перекриває фігурний виступ шептала одиночної стрільби. Спусковий гачок отримує можливість повертатися навколо своєї осі, шептало одиночної стрільби від повороту разом зі спусковим гачком утримується сектором перевідника.

Коли натискають на спусковий гачок, його фігурний виступ виходить із зачеплення з бойовим взводом курка. Курок під дією бойової пружини повертається на своїй осі та енергійно вдаряє по ударнику. Ударник бойком розбиває капсуль набою. Пороховий заряд капсуля набою загоряється, полум'я через спеціальні отвори в дні гільзи передається до порохового заряду й запалює його. Автомат стріляє. Куля під дією порохових газів рухається вздовж каналу ствола; як тільки вона мине газовідвідний отвір, частина газів спрямовується через цей отвір у газову камеру, тисне на газовий поршень штока й відкидає затворну раму назад. Відходячи назад, затворна рама (як і при відведенні її назад за ручку) переднім скосом фігурного вирізу повертає затвор навколо поздовжньої осі й виводить його бойові виступи через бойові упори ствольної коробки — відбувається відмикання затвора й відкривання каналу ствола, виступ затворної рами звільняє важіль автоспуску, він під дією пружини трохи піднімається доверху, і шептало автоспуску притискається до передньої площини курка. До цього моменту куля залишає канал ствола.

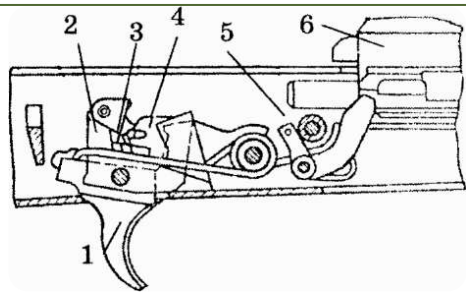
Після вильоту кулі з каналу ствола порохові гази потрапляють у задню камеру дульного гальма-компенсатора, розширюються й через компенсаційні отвори утворюють реактивну силу, яка відкидає дульну частину автомата у бік, протилежний розташуванню отворів (ліворуч вниз), таким чином забезпечується зменшення дії факела полум'я і сили звуку при пострілі на автоматника. Затворна рама із затвором за інерцією продовжує рух назад: гільза, яка утримується зачепом викидача, надходить на корпус відбивача ствольної коробки й викидається назовні. Надалі робота частин і механізмів, за винятком роботи курка й сповільнювача, відбувається так само, як і при заряджанні. Курок стає на верхній виступ шептала автоспуску й утримується на ньому при поверненні затворної рами із затвором у переднє положення. Після того як затвор доправить верхній набій з ма-

газина в набійник, відбувається закривання каналу ствола й запирання затвора, затворна рама, продовжуючи рух уперед, виводить шептало автоспуску з-під взводу автоспуску курка.

Курок під дією бойової пружини повертається й ударяє по засувці сповільнювача курка; сповільнювач повертається назад, підставляючи під удар курка передній виступ; унаслідок цих ударів по сповільнювачу рух курка вперед трохи сповільнюється, що дає змогу стволу після удару по ньому затворної рами із затвором прийняти положення, близьке до початкового, і цим покращити купчастість стрільби. Після удару по передньому виступу сповільнювача курок б'є по ударнику. Автомат здійснює постріл.

● Робота частин і механізмів автомата під час стрільби одиночними пострілами ●

Для стрільби автомата одиночними пострілами перевідник режиму вогню необхідно поставити на позначку «ОД» і натиснути на спусковий гачок. Під час установки режиму стрільби з положення «На запобіжник» у положення «ОД» його сектор вивільняє прямокутний виступ спускового гачка, останній повністю виходить з вирізу шептала одиночного вогню і під час стрільби в роботі ударно-спускового механізму участі не бере. Під час натискання на спусковий гачок його фігурний виступ виходить із зачеплення з бойовим взводом курка. Курок під дією пружини повертається навколо своєї осі й енергійно ударяє по ударнику. Автомат здійснює постріл.

Іл. 64.2. Положення частин ударно-спускового механізму після пострілу, якщо перевідник установлений на одиночний вогонь 1 — спусковий гачок; 2 — сповільню-вач курка; 3 — шептало одиночного вогню; 4 — курок; 5 — шептало автоспуску; 6 — затворна рама

● Положення частин ударно-спускового механізму після пострілу ● (*іл. 64.2*).

Для виконання наступного пострілу необхідно відпустити спусковий гачок і повторно натиснути його. Коли спусковий гачок буде відпущений, він під дією сили бойової пружини обернеться разом із шептало одиночного вогню. Шептало одиночного вогню вийде із зачеплення з бойовим взводом і звільнить курок. Курок стане на бойовий взвод. Під час натискання на спусковий гачок його фігурний виступ виходить із зачеплення з бойовим взводом курка — і робота частин і механізмів повторюється.

1. Перелічіть і поясніть бойові характеристики автомата АК-74?
2. Поясніть, що таке калібр ствола.
3. Поясніть на макеті АК-74 положення частин ударно-спускового механізму до заряджання при ввімкненому запобіжнику й спущеному курку.
4. Поясніть і продемонструйте на макеті АК-74 положення частин ударно-спускового механізму після пострілу.

5. Складіть презентацію «Взаємне розташування частин і механізмів автомата до заряджання» та продемонструйте.

§ 65. ПОРЯДОК НЕПОВНОГО РОЗБИРАННЯ ТА ЗБИРАННЯ АК-74

Поміркуйте, з якою метою військовослужбовці розбирають та збирають автомат «на швидкість».

● **Розбирання й складання автомата** ● Розбирання автомата може бути неповним і повним: неповне використовують для чищення, змащення й огляду автомата; повне — для чищення в разі сильного забруднення автомата, після застосування його під дощем (снігом) і під час ремонту. Занадто часте розбирання автомата шкідливе, тому що прискорює зношування частин і механізмів.

При складанні автомата необхідно перевірити відповідність номерів ствольної коробки, затворної рами, затвора й інших відокремлюваних деталей, що мають номер.

● **Послідовність неповного розбирання автомата** ●

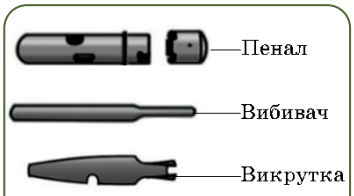
1. Відокремити магазин. Утримуючи автомат лівою рукою за шийку приклада або цівку, правою рукою обхопити магазин (*іл. 64.1*). Натискаючи великим пальцем на засувку, подати нижню частину магазину вперед і відокремити його. Після цього перевірити, чи немає набою в набійнику, для чого відпустити перевідник вогню вниз, поставивши його в положення АВ (автоматична стрільба) або ОД (одиночна стрільба), відвести за рукоятку затворну раму назад, оглянути патронник, відпустити рукоятку затворної рами й спустити курок з бойового взводу.

Іл. 65.1. Відокремлення магазину

Іл. 65.2. Відокремлення пенала з приладдям для чищення

Іл. 65.3. Вийняти — викрутку і вибивач

2. Вийняти пенал з приладдям із гнізда приклада (*іл. 65.2*). «Утопити» пальцем правої руки кришку гнізда так, щоб пенал під дією пружини вийшов із гнізда, розкрити пенал і вийняти з нього приладдя — викрутку і вибивач (іл. 65.3).

3. Відокремити шомпол. Відтягнути кінець шомпола від ствола так, щоб

його головка вийшла з-під упору на основі мушки, і витягнути шомпол (*іл. 65.4*). Якщо відокремлення шомпола ускладнене, дозволено користуватися вибивачем, який слід вставити в отвір головки шомпола, відвести від ствола кінець шомпола й витягнути його.

Іл. 65.4. Відокремлення шомпола

Іл. 65.5. Відокремлення гальма-компенсатора

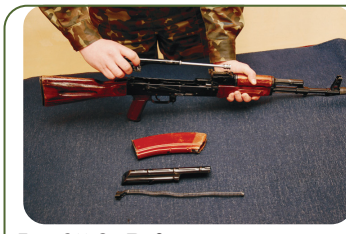
Іл. 65.6. Відокремлення кришки ствольної коробки

4. Відокремити дульне гальмо-компенсатор. «Утопити» викруткою фіксатор гальма-компенсатора й викрутити гальмо-компенсатор із різьбового виступу колодки мушки (зі ствола), обертаючи його проти ходу годинникової стрілки (*іл. 65.5*). У випадку надмірно тугого обертання корпусу гальма-компенсатора припускається викручування його за допомогою шомпола, вставленого в отвори гальма-компенсатора.

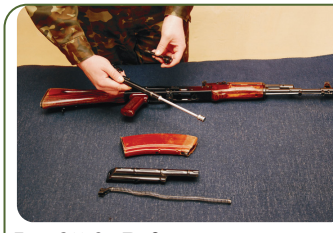
5. Відокремити кришку ствольної коробки. Лівою рукою обхопити шийку (передню частину) приклада, великим пальцем руки натиснути на виступ спрямовуючого паза зворотного механізму, правою рукою підняти догори задню частину кришки ствольної коробки і відокремити кришку (*іл. 65.6*).

Іл. 65.7. Відокремлення зворотного механізму

Іл. 65.8. Відокремлення затворної рами із затвором

Іл. 65.9. Відокремлення затвора від затворної рами

6. Відокремити зворотний механізм. Утримуючи автомат лівою рукою за шийку приклада, правою рукою подати вперед спрямовуючий стержень зворотного механізму до виходу його п'яти з поздовжнього стержня ствольної коробки; підняти задній кінець спрямовуючого стержня й витягнути механізм із каналу затворної рами (*іл. 65.7*).

7. Відокремити затворну раму із затвором. Продовжуючи втримувати автомат лі-вою рукою, правою відвести затворну раму назад до упору, підняти її разом із затвором і відокремити від ствольної коробки (*іл. 65.8*).

8. Відокремити затвор від затворної рами. Узяти затворну раму в ліву руку за-твором догори, правою рукою відвести затвор назад, повернувши так, щоб спрямовуючий виступ вийшов з фігурного вирізу затворної рами, і вивести затвор уперед (*іл. 65.9*).

Іл. 65.10. Відокремлення газової трубки зі ствольною накладкою

Іл. 65.11. Відокремлена цівка

Іл. 65.12. Вигляд автомата, його механізмів та деталей після неповного розбирання

9. Відокремити газову трубку зі ствольною накладкою. Утримуючи автомат лівою рукою, правою прямокутним отвором у корпусі пенала для приладдя зачепити за виступ замикача газової трубки і повернути його від себе до вертикального положення, зняти газову трубку з патрубка газової камери (*іл. 65.10*).

10. Відокремити цівку (*іл. 65.11*).

● Послідовність складання автомата після неповного розбирання ● Складання автомата виконати у зворотному порядку (*іл. 65.12*).

Заходи безпеки під час розбирання та збирання автомата

Коли беруть зброю в руки, то насамперед треба перевірити, чи вона розряджена (відсутність патрона в патроннику). Перед спуском курка автомат тримати під кутом. Категорично забороняється автомат направляти на людей, навіть коли він не заряджений. Після занять ставити автомат на запобіжник. Споряджаючи магазин, не слід допускати ударів по капсулю. Оберігати від ударів, стежити, щоб у ствол не потрапили сторонні предмети (розрив ствола). Не спускати без потреби курок.

● Розбирання і складання автомата. Виконання нормативів № 13, № 14 ●

Таблиця 65.1

Умови виконання нормативів № 13, № 14

Норматив, умови (порядок) його виконання	Критерії оцінки											
	високий		достатній			середній			низький			
	Помилок немає		Не більше однієї помилки			Не більше двох помилок			Більш трьох помилок			
Неповне розбирання автомата	13 с	15 с	18 с	19 с	20 с	21 с	22 с	23 с	25 с	27 с	29 с	31 с
Складання автомата після неповного розбирання	23 с	24 с	25 с	26 с	28 с	30 с	31 с	33 с	35 с	37 с	39 с	41 с

1. Як і в якій послідовності проводять неповне розбирання АК-74? Виконайте норматив № 13.
2. У якій послідовності проводять неповне збирання АК-74? Виконайте норматив № 14.

3. Обґрунтуйте необхідність тренування в розбиранні та складанні автомата.
4. За допомогою зустрічних запитань перевірте знання свого товариша щодо правил безпеки поводження з АК-74.
5. Чому шомпол і приладдя автомата відокремлюють після від'єднання магазину?

§ 66. РКК. ПРИЗНАЧЕННЯ, БУДОВА ЧАСТИН І МЕХАНІЗМІВ, ТАКТИКО-ТЕХНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ПРИНЦИП РОБОТИ

Поміркуйте, чому саме в сучасному бою недостатньо мати стрілецьку зброю таку, як автомати та пістолети.

Призначення кулемета, тактико-технічні характеристики Ручний кулемет Калашникова РКК-74 калібру 5,45 мм (*іл. 66.1*) є зброєю стрілецького відділення. Призначений для знищення вогнем живої сили та ураження вогневих засобів противника. Для стрільби та спостереження в умовах природної освітленості ручних кулеметів приєднується нічний приціл універсальний (НСПУ).

Іл. 66.1. 5,45 мм, ручний кулемет Калашникова

Загальна будова частин та механізмів, принцип роботи РКК Ручний кулемет Калашникова (РКК-74) складається з таких основних частин і механізмів (*іл. 66.2*): ствола зі ствольною коробкою, прицільним пристосуванням; кришки ствольної коробки; затворної рами з газовим поршнем; затвора; зворотного механізму; газової труби зі ствольною накладкою; ударно-спускового механізму; цівки; вогнегасника та сошки; магазина, пенала.

Полум'ягасник слугує для зменшення величини полум'я під час пострілу. Він має різьбу для кріплення на стволі, п'ять виїмок для фіксатора і п'ять поздовжніх щілин для випускання газів. До комплекту кулемета входять: приладдя, ремінь, дві сумки для магазинів

Іл. 66.2. Кулемет Калашникова (РПК-74): загальна будова в розрізі

Таблиця 66.1

Тактико-технічні характеристики РКК-74

Прицільна дальність стрільби, м	1000
Найбільш ефективний вогонь, м	
по повітряних цілях / по наземних цілях, до	500/500
Дальність прямого пострілу:	
по грудній фігурі/ по ростовій фігурі, м	460/640
Вага зброї зі спорядженим магазином, кг	5,46
Початкова швидкість кулі, м/с	960
Дальність, до якої зберігається убійна дія кулі, м	1350
Гранична дальність польоту кулі, м	3150
Вмістимість магазинів, (патронів)	45
Кількість нарізів	4

Будова частин та механізмів, принцип роботи *Ствол* слугує для спрямування польоту кулі. Усередині ствола є канал з чотирма нарізами, що в'ються зліва догори праворуч.

Нарізи надають кулі обертальний рух. Проміжки між нарізами називають полями. Відстань між двома протилежними полями називають калібром зброї: у РКК-74 калібр дорівнює 5,45 мм.

Ствольна коробка слугує для з'єднання частин і механізмів кулемета, для забезпечення закривання ствола затвором та замикання затвора. У ній поміщається ударно-спусковий механізм, який зверху закривають кришкою.

Затворна рама з газовим поршнем слугує для приведення в дію затвора і ударно-спускового механізму. У передній частині затворної рами закріплений газовий поршень.

Затвор слугує для досилання патрона в патронник, закриття канала ствола, розбивання капсуля та видалення з патронника гільзи (патрона).

Зворотний механізм слугує для повернення затворної рами затвором

в переднє положення. Він складається зі зворотної пружини, напрямного стержня, рухомого стержня і муфти.

Газова трубка зі ствольною накладкою слугує для спрямування порохових газів з ствола на газовий поршень затворної рами та захисту рук кулеметника від опіків під час стрільби.

Ударно-спусковий механізм слугує для спуску курка з бойового взвода або зі взвода з автоспуска, здійснення удару по ударнику.

Магазин слугує для зберігання патронів і подачі їх у ствольну коробку.

Сошка — це підставка у вигляді двоноги, яка є частиною ручного кулемета. Використовується для фіксації ствола в напрямку стрільби в положенні лежачи, що забезпечує підвищення стійкості зброї при стрільбі і відповідно купчастості стрільби.

Приладдя слугує для розбирання, збирання, чищення, змащення та спорядження магазина патронами. У нього входить шомпол, викрутка, маслянка, протирка.

Принцип роботи частин і механізмів кулемета ґрунтується на використанні енергії порохових газів, які відводяться через отвори в каналі ствола. Під час пострілу частина порохових газів, які рухаються за кулею, прямують через отвір у стволі в газову камеру, тиснуть на передню стінку газового поршня і відкидають поршень та затворну раму із затвором у крайнє заднє положення. Під час відходу затворної рами назад затвор відкриває канал ствола, вилучає гільзу з патронника і викидає її назовні. При цьому затворна рама стискує зворотну пружину і зводить курок (ставить його на бойовий звід автоспуску). У попереднє положення затворна рама з затвором повертається під дією зворотного механізму, затвор при цьому досилає черговий патрон з магазина в патронник і закриває канал ствола. Якщо запобіжник встановлений на автоматичний вогонь, то постріли будуть продовжуватися, доки натиснутий спусковий гачок і є патрони в магазині. Якщо ж запобіжник встановлений на поодинокий вогонь (нижнє положення запобіжника), то під час натискання на спусковий гачок відбудеться тільки один постріл для здійснення наступного пострілу, необхідно відпустити спусковий гачок і знову натиснути на нього.

● **Неповне розбирання та складання кулемета** ● Розбирання кулемета може бути *неповним* і *повним*: неповне використовують для чищення, змащення й огляду кулемета; повне — для чищення в разі сильного забруднення кулемета, після застосування його під дощем (снігом) і під час ремонту.

Послідовність неповного розбирання кулемета РКК-74. Перед розбиранням РКК-74 необхідно установити його на сошку дульною частиною ліворуч, для чого звільнити ноги сошки від пружинної застібки і відвести сошку ствола так, щоб її ноги зайняли фіксоване положення; розбирання виконати в такій послідовності, як і автомата АК-74, тобто: ● відокремити магазин; ● перевірити відсутність патрона в патроннику, зробити контрольний спуск; ● вийняти пенал із приладдям; ● відокремити шомпол; ● відокремити вогнегасник; ● відокремити кришку ствольної коробки; ● відокремити зворотний механізм; ● відокремити затворну раму із затвором;

● відокремити затвор від затворної рами; ● відокремити газову трубку зі ствольною накладкою.

Послідовність складання кулемета після неповного розбирання: збирання виконати в такій послідовності, як і автомата АК-74, тобто: ● приєднати газову трубку зі ствольною накладкою; ● приєднати затвор до затворної рами; ● приєднати затворну раму із затвором до ствольної коробки; ● приєднати зворотний механізм; ● приєднати кришку ствольної коробки; ● спустити гачок з бойового взводу і поставити на запобіжник; ● приєднати вогнегасник; ● приєднати шомпол; ● поставити пенал в гніздо приклада; ● приєднати магазин до кулемета.

Будьте уважні: наприкінці збирання у РКК необхідно зложити ноги сошки, для чого, утримуючи кулемет лівою рукою у вертикальному положенні, правою рукою (дещо зводячи ноги сошки) притиснути їх до ствола і закріпити пружинною застібкою.

● Нормативи збирання та розбирання РКК-74. Неповне розбирання РКК-74 ●

Норматив № 13.

Умови виконання нормативу: 1. Ручний кулемет встановлений на сошку дульною частиною ліворуч, магазин примкнутий. 2. Учень знаходиться біля зброї (на вихідному положенні) з опущеними руками.

Послідовність виконання нормативу: керівник заняття подає команду: «*До неповного розбирання зброї — ПРИСТУПИТИ!*».

Таблиця 66.2.

Часові показники і оцінка за виконання нормативу № 13

Вид зброї — автомат РКК-74
Оцінка за часом (секунд):
«Відмінно» — 17 с
«Добре» — 19 с
«Задовільно» — 21 с

Норматив № 14 — складання автомата РКК-74 після неповного розбирання.

Таблиця 66.3.

Часові показники і оцінка за виконання нормативу № 14

Вид зброї — кулемет РКК-74
Оцінка за часом (секунд):
«Відмінно» — 27 с
«Добре» — 29 с
«Задовільно» — 34 с

Заходи безпеки під час розбирання РКК-74:

1. Отримавши зброю, перевірте, чи не заряджена вона.
2. Не спрямовуйте ствол у бік людей, не цільтеся в інших і не допускайте, щоб цілилися у вас.

3. Зброю вважайте зарядженою, доки самі не перевірите і не розрядите її.
4. Розрядивши зброю, поводьтеся з нею, як із зарядженою.

1. Виконайте неповне розбирання кулемета РКК-74?
2. Виконайте неповне збирання РКК-74?
3. Обґрунтуйте необхідність тренування в розбиранні та складанні кулемета за нормативами.
4. За допомогою зустрічних запитань перевірте знання свого товариша щодо правил безпеки поводження з РКК-74.
5. Охарактеризуйте бойові властивості ручного кулемета Калашникова РКК-74?
6. Які особливості неповного розбирання та збирання після неповного розбирання ручного кулемета Калашникова РКК-74? Обґрунтуйте.

ТЕМА 3. ДОГЛЯД ЗА ЗБРОЄЮ

§ 67. ОГЛЯД АК-74 ТА РКК. ПІДГОТОВКА ДО СТРІЛЬБИ. ПОРЯДОК ЧИСТКИ ТА ЗМАЩУВАННЯ АВТОМАТА ТА КУЛЕМЕТА ПІСЛЯ СТРІЛЬБИ. УСТРІЙ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПРИЛАДДЯ

Доповніть солдатське прислів'я «Зброя любить, ласку чистоту та...». Щоб це легко вдавалося, уважно прочитайте цей параграф.

● Порядок огляду і підготовки зброї до стрільби, правильність чищення та змащування автомата та кулемета, призначення приладдя і його використання ●

Підготовку зброї до стрільби проводять з метою забезпечення безвідмовної роботи її під час ведення вогню.

Для підготовки зброї до стрільби необхідно перевірити якість чищення, оглянути зброю в розібраному стані і оглянути зброю в зібраному стані, оглянути магазин. Перевірити комплектність зброї. Безпосередньо перед стрільбою прочистити насухо канал ствола, оглянути набої й спорядити ними магазин.

Якщо зброя тривалий час перебувала на морозі, перед її заряджанням слід кілька разів уручну енергійно відтягнути назад і дослати вперед затворну раму автомата (кулемета).

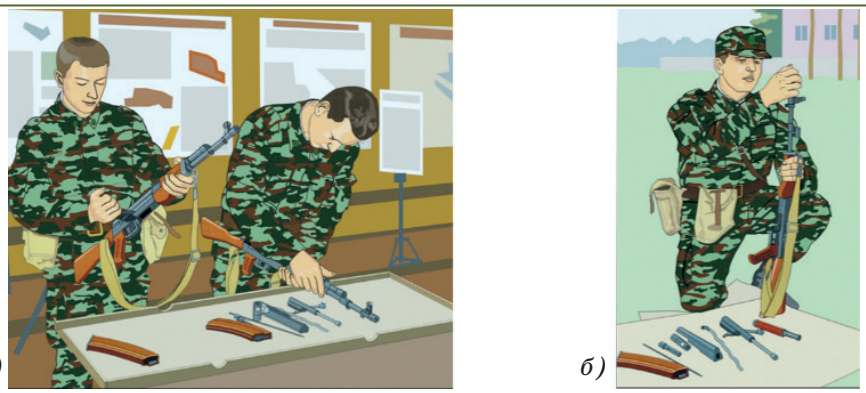
Під час щоденного огляду пересвідчитись у відсутності набою в набійнику; у наявності всіх частин; перевірити, чи немає подряпин та інших пошкоджень нормальної роботи механізмів тріщин, відколів.

Чищення та змащування стрілецької зброї проводити під безпосереднім керівництвом командира відділення.

● Порядок чищення, змащення і зберігання зброї, догляд за зброєю в польових умовах ● Порядок чищення та змащування автомата та кулемета після стрільби. Чищення автомата у підрозділі проводять: ● при підготовці до стрільби; ● після стрільби бойовими і холостими набоями — негайно по закінченню стрільби на стрільбищі (у полі); ● при цьому чистять і змащують ствольну коробку, канал ствола, газову камеру, газовий поршень, затворну раму і затвор; ● остаточна чистка автомата (кулемета) проводиться після повернення зі стрільби та протягом наступних 3–4 днів щодня; ● після наряду і занять у полі без стрільби — після повернення з наряду або занять; ● *у бойовій обстановці та на тривалих навчаннях — щодня в періоди затишшя бою і під час перерв навчань*; ● якщо автомат (кулемет) не застосовувався — не рідше одного разу на тиждень.

Після чищення автомат необхідно змастити.

При казарменому або табірному розташуванні чистку автомата необхідно проводити в спеціально відведених місцях на обладнаних для цієї мети столах, *а в бойовій обстановці і на навчаннях — на чистих підстилках, дошках, фанері тощо* (*іл. 67.1*).

а) *б)*

Іл. 67.1. Чищення автомата: а) у підрозділі; б) у польових умовах

● Для чищення і змащення автомата застосовують: ●

- *рідке рушничне мастило* (для чищення автомата та змазування його частин і механізмів за температури повітря від +50°С до −50°С);
- *рушничне мастило* — для змащування каналу ствола, частин і механізмів автомата після їх чищення; це змащення застосовують за температури повітря вище 50 °С;
- *розчин РЧС (розчин чищення стволів)* — для чищення каналів стволів та інших частин автомата, які зазнали впливу порохових газів.

Мастило необхідно наносити тільки на добре очищену і суху поверхню негайно після чищення, щоб не допустити впливу вологи.

На стрільбищі автомат після стрільби чистити у відведених для цього місцях розчином РЧС або рідким рушничним мастилом. Чистку автоматів розчином РЧС проводять тільки під керівництвом офіцерів або старшини підрозділу.

Автомат, вичищений на стрільбищі рідким рушничним мастилом, після повернення в казарму необхідно вичистити розчином РЧС.

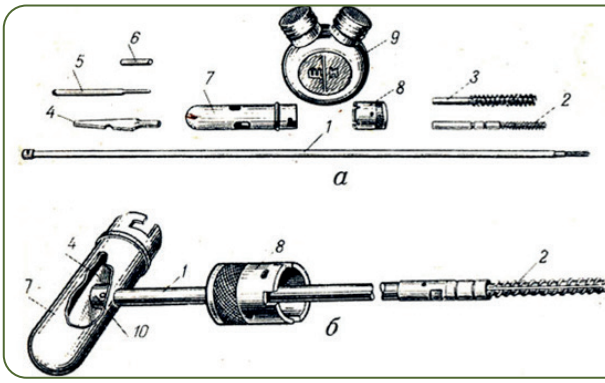
У польових умовах чищення й змащення автомата проводять тільки рідким рушничним мастилом.

● **Послідовність змащення автомата (кулемета)** ● Спочатку змащують канал ствола, нагвинчують на шомпол протирку і кладуть на нього ганчір'я, просочене оливою, вводять протирку в канал ствола з дульної частини і плавно просувають її два–три рази по всій довжині ствола, щоб рівномірно змастити його тонким шаром оливи. Потім змащують набійник з казенної частини ствола.

Решта всіх металевих частин і механізмів автомата (кулемета) покривають тонким шаром оливи за допомогою просоченого оливою ганчір'я. Зайва олива забруднює частини автомата (кулемета) і може викликати затримки під час стрільби. Дерев'яні і пластмасові деталі не змащують. У холодну пору року за температури повітря 5 °С і нижче автомат (кулемет) змащують тільки оливою рушничною рідкою.

Автомат (кулемет), внесений з морозу в тепле приміщення, чистять через 10–20 хв після того, як висохне волога з металевих частин. Рекомендується перед входом у тепле приміщення зовнішні поверхні автомата (кулемета) обтерти ганчір'ям, просоченим рідким рушничним мастилом. Після закінчення змащування автомат (кулемет) збирають.

● **Устрій та призначення приладдя для чищення і змащення автомата і кулемета, його використання** ● Для чищення і змащення автомата і кулемета застосовуються приладдя (*іл. 67.2*). Приладдя автомата і кулемета призначене також для розбирання і складання автомата та кулемета.

Іл. 67.2. Приладдя для чищення і змащення автомата (кулемета): а) деталі та приладдя для чищення; б) приладдя, готове до застосування
1 — шомпол; 2 — протирка; 3 — йоршик; 4 — викрутка; 5 — виколотка; 6 — шпилька; 7 — пенал; 8 — кришка пенала; 9 — маслянка; 10 — головка шомпола

Шомпол застосовують для чищення і змащування каналу ствола, а також каналів і порожнин частин автомата (кулемета).

Протирку застосовують для чищення і змащування каналу ствола, каналів і порожнин інших частин автомата (кулемета).

Йоршик (щітка кругла) використовують для чищення каналу ствола розчином РЧС (розчин для чищення ствола).

Викрутку і виколотку застосовують під час розбирання та збирання автомата (кулемета). Виріз на кінці викрутки призначений для вгвинчу-

вання і вигвинчування мушки, а бічний виріз — для закріплення протирки на шомполі.

Пенал слугує для зберігання протирки, йоршика, викрутки і виколотки. Він закривається кришкою. Пенал також застосовують як ручку для викрутки під час закручування і викручування мушки і для повороту замикача газової трубки, а також як ручку для шомпола.

Маслянка слугує для зберігання мастила, переносять її в кишені сумки для магазинів.

Обойма слугує для зберігання набоїв і прискореного спорядження магазину набоями. В обоймі розміщується 15 набоїв.

Перехідник (*іл. 67.3*) слугує для з'єднання обойми з магазином під час спорядження його набоями.

Іл. 67.3. Перехідник служить для з'єднання обойми з магазином

Правила техніки безпеки. Автомат (кулемет) зберігається і переноситься завжди незаряджений із знятим багнетом-ножем, окрім випадків, передбачених статутами і пов'язаних із бойовою обстановкою. Автомат (кулемет) завжди повинен бути на запобіжнику, його знімають із запобіжника тільки для ведення вогню

1. Розкладіть на столі та перелічіть призначення предметів приладдя для чищення і змащення зброї.
2. Повправляйтесь у згортанні комплекту приладдя для чищення і змащення ствола.
3. Повправляйтесь в з'єднанні обойми з магазином за допомогою перехідника.
4. На макеті автомата МГМ АК-74 виконайте огляд зброї перед стрільбою.
5. На макеті автомата МГМ АК-74 виконайте детальний огляд затворної рами. Прокоментуйте.

§ 68. ЗАТРИМКИ ПІД ЧАС СТРІЛЬБИ З АВТОМАТА АК-74 І КУЛЕМЕТА РКК-74 ТА СПОСОБИ ЇХ УСУНЕННЯ

Поміркуйте, наскільки небезпечними є затримки при стрільбі зі стрілецької зброї в бою.

● Можливі затримки та несправності під час стрільби і способи їхнього усунення ●

Частини й механізми автомата (кулемета) за умови правильного належного догляду тривалий час працюють надійно і безвідмовно. Однак в

результаті забруднення механізмів, зношування частин і недбалого поводження з автоматом (кулеметом), а також за несправності набоїв можуть виникнути затримки під час стрільби.

а)

б)

Іл. 68.1. Стрілецька зброя: а) автомат АК-74; б) кулемет РПК-74

Затримку, яка виникла при стрільбі, варто спробувати усунути перезарядженням, для чого швидко відвести затворну раму за рукоятку назад до відмови, відпустити її і продовжувати стрільбу. Якщо затримка не усунена, то необхідно з'ясувати причину її виникнення і усунути затримку, як зазначено нижче в *таблиці 68.1*.

Таблиця 68.1

Затримки та їхня характеристика	Причини затримок	Спосіб усунення
Неподання набою		
Затвор в передньому положенні, але постріл не відбувся — у патроннику немає набою	1. Забруднення або несправність магазина	Перезарядити автомат (кулемет) і продовжувати стрільбу. У разі повторення затримки замінити магазин
	2. Несправність засувки магазина	У разі несправності засувки магазина відправити автомат (кулемет) у ремонтну майстерню
Утикання набою		
Набій кулею уткнувся в казенний зріз ствола, рухомі частини зупинилися в середньому положенні	Несправність магазина. Погнутість загинів бокових стінок магазина	Утримуючи рукоятку затворної рами, видалити набій, який уткнувся, і продовжувати стрільбу. У разі повторення затримки замінити магазин
Осічка		
Затвор у передньому положенні, набій у набійнику, курок спущений — постріл не відбувся	1. Несправність набою	Перезарядити автомат (кулемет) і продовжувати стрільбу
	2. Несправність ударника або ударно-спускового механізму; забруднення або застигання мастила (відсутній або неглибокий слід наколу бойка на капсулі)	У разі повторення затримки оглянути і прочистити ударник і ударно-спусковий механізм; у разі поломки або зношування ударно-спускового механізму автомат (кулемет) відправити в ремонтну майстерню
	3. Заклинювання ударника в затворі	Відокремити ударник від затвора і прочистити отвір в затворі під ударником

Невихід гільзи		
Гільза в набійнику, черговий набій впирається в неї кулею, рухомі частини зупинилися в середньому положенні	1. Брудний набій або забруднення набійника	Відвести рукоятку затворної рами назад і, утримуючи її в задньому положенні, відокремити магазин і витягти набій, що вперся у гільзу. Витягнути (за допомогою затвора або шомпола) стріляну гільзу з набійника. Продовжувати стрільбу. Якщо повторюється затримка, прочистити набійник і набої
	2. Забруднення або несправність викидача або його пружини	Оглянути і очистити від бруду викидач і продовжувати стрільбу. Якщо несправний викидач автомата (кулемета), відправити в ремонтну майстерню
«Прикусування» або невикидання гільзи		
Гільза не викинута зі ствольної коробки, а залишилася в ній попереду затвора або дослана затвором назад у набійник	1. Забруднення тертьових частин, газових шляхів або набійника	Відвести рукоятку затворної рами назад, викинути гільзу і продовжувати стрільбу
	2. Забруднення або несправність викидача	У разі повторення подібної затримки прочистити газові шляхи, частини, що труться, і набійник змастити. За несправності викидача, автомат (кулемет) відправити в ремонтну майстерню
Недохід рами затвора в переднє положення		
	Поломка зворотної пружини	Замінити пружину (у бойовій обстановці передню частину пружини повернути заправленим кінцем назад) і продовжувати стрільбу

1. Повправляйтесь на МГМ АК-74 у видаленні набою, який уткнувся.
2. Прокоментуйте та поясніть «осічку» при стрільбі на МГМ АК-74.
3. Покажіть на МГМ АК-74 утикання набою, використовуючи навчальні набої та гільзи.
4. Використовуючи приладдя для чищення зброї, витягніть (за допомогою шомпола) стріляну гільзу з набійника МГМ АК-74 або РКК-74.
5. Створивши групи, повправляйтесь (на швидкість) у заміні зворотної пружини у випадку її поломки в бою за такої умови: ви в окопі для стрільби лежачи, ніч, противник веде прицільний вогонь.

ТЕМА 4. ПРИЙОМИ ТА ПРАВИЛА СТРІЛЬБИ З АВТОМАТА І КУЛЕМЕТА

§ 69. ПОЛОЖЕННЯ ПІД ЧАС СТРІЛЬБИ З МІСЦЯ (ЛЕЖАЧИ, З КОЛІНА, СТОЯЧИ) ТА В РУСІ. ВИБІР І ЗАЙНЯТТЯ ПРАВИЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ ДЛЯ СТРІЛЬБИ

Чому, на вашу думку, вибір і зайняття правильної позиції для стрільби такі важливі в бою?

● Прийоми і правила стрільби із стрілецької зброї ●

Прийоми стрільби — це найбільш доцільні дії стрільця при підготовці до стрільби, веденні вогню та його припиненні, які закріплені в посібниках зі стрілецької справи.

Стрільба складається з виконання таких прийомів: ● приготування до стрільби (прийняття положення для стрільби та заряджання зброї); ● виконання пострілу (установлення прицілу (цілика) та перевідника на потрібний вид вогню, прикладка, прицілювання, спуск курка й утримання зброї при стрільбі); ● припинення стрільби (припинення натиску на хвіст спускового гачка, включення запобіжника (переведення перевідника режиму вогню у верхнє положення) і розряджання зброї.

Правила стрільби — це комплекс обґрунтованих положень, точне дотримання яких у поєднанні з прийомами стрільби забезпечує виконання вогневих завдань

Правила стрільби такі: ● порядок спостереження в бою; ● оцінка і вибір цілі; ● визначення відстані до неї; ● порядок вибору встановлення прицілу і точки прицілювання при стрільбі по різних цілях за сприятливих і несприятливих метеорологічних умов; ● порядок вибору виду вогню і моменту його відкриття; ● ведення спостереження за результатами стрільби і її коректування.

● Послідовність дії під час приготування до стрільби ● Приготування до стрільби передбачає виконання таких прийомів: ● прийняття положення для стрільби; ● заряджання зброї.

Зважаючи на те, що стрільба виконується за системою «стрілець – зброя», то перший прийом «приготування до стрільби» складається з приготування до стрільби стрільця: прийняття ним положення для стрільби та приготування до стрільби зброї; заряджання автомата.

Прийняття положення повинно забезпечувати найбільшу влучність при стрільбі й зручність дій стрільця, залежно від індивідуальних особливостей. Правильне положення має відповідати таким вимогам: ● природне положення тіла та найменше м'язове напруження; ● рівновага і стійкість системи «стрілець – зброя». Прийом «приготування до стрільби» в цілому виконують за командою «До бою», але для тренування слід виконувати його за розподілами, для цього подають команди: «Магазин — спорядити», «Положення для стрільби таке-то — прийняти», «Магазин до автомата — приєднати», «Заряджай», «До бою» тощо.

● Вибір і зайняття правильної позиції для стрільби ●

Дуже важливою умовою для успішного застосування вогню в бою є вмілий вибір вогневої позиції — місця для стрільби із кулемета, автомата.

Під час вибору вогневої позиції (місця для стрільби) необхідно прагнути, щоб вони забезпечували: ● достатній огляд і обстріл на максимальні дальності в різних напрямках; ● ураження противника фланговим вогнем; ● надійне укриття від різних засобів ураження противника; ● зоровий зв'язок із командиром і стрільцями поруч; ● можливість скритного відходу в тил і скритного переміщення на запасну вогневу позицію; ● надійне маскування від спостереження противника; ● можливість ведення вогню вночі.

Найбільш придатним місцем для розташування вогневої позиції механізованого відділення є бойовий гребінь, тому що розміщення позиції біля підошви схилу зменшує дальність огляду та обстрілу і ускладнює сполучення підрозділу з тилом, а його розташування на топографічному гребені зменшує скритність, заважає спостереженню і обстрілу найближчих підходів через велику кількість «мертвих» зон.

Досвід бойових дій показує, що: ● положення для стрільби доцільно приймати різними способами; ● кожен сам обирає для себе зручний для нього спосіб прийняття положення для стрільби, враховуючи свої фізичні дані, власну вагу із спорядженням та засобами захисту, умови, за яких приймається положення для стрільби; ● під час прийняття положення для стрільби будь-яким способом стрілець має спостерігати за полем бою та продовжувати утримувати зброю, направлену у бік противника, в готовності до відкриття вогню; ● після прийняття положення для стрільби здійснити переміщення в сторону (відповзти в бік), що унеможливить ведення прицільного вогню противником.

Перед прийняттям положення для стрільби та заряджанням стрілецької зброї зі складеним прикладом необхідно відкинути приклад, але у випадку раптового нападу ворога стрілець готується до стрільби та веде вогонь зі зброї, не відмикаючи приклад.

Крім того, приймаючи положення для стрільби зі зброєю з оптичними (тепловізійними, коліматорними тощо) прицілами, з них, за наявності, знімають чохол та з об'єктивів — гумові ковпачки (заглушки).

Розгляньмо найбільш зручний порядок прийняття положення для стрільби лежачи з автоматом модифікацій АК:

1) якщо автомат в положенні «на ремінь», подати праву руку по ременю дещо вгору та, знімаючи автомат з плеча, підхопити його лівою рукою заствольну накладку і цівку (у автомата із складаним прикладом відкинути приклад);
2) якщо автомат у положенні «на грудях» дульною частиною догори, взяти лівою рукою автомат знизу за цівку та ствольну накладку і, піднімаючи його дещо вперед і вгору, вивести праву руку з-під ременя, а потім перекинути ремінь через голову (у автомата із складаним прикладом відкинути приклад);
3) якщо автомат у положенні «на грудях» дульною частиною донизу, взя-

ти лівою рукою автомат знизу за цівку та ствольну накладку і, піднімаючи його дещо вперед і вгору, вивільнити лікоть правої руки з-під ременя, а потім перекинути ремінь через голову (у автомата із складаним прикладом відкинути приклад);

4) якщо автомат у положенні «на грудях», ремінь перекинутий через шию, взяти лівою рукою автомат знизу за цівку та ствольну накладку і, піднімаючи його дещо вперед і вгору, взяти правою рукою біля ствольної антабки ременя та вивести ремінь із-за голови (у автомата із складаним прикладом відкинути приклад);

Потім для пунктів 1-4 необхідно взяти автомат правою рукою за ствольну накладку і цівку дульною частиною вперед;

5) якщо автомат у положенні для стрільби стоячи або з коліна (тощо), взяти автомат правою рукою за ствольну накладку і цівку дульною частиною вперед;

Одночасно з цим для прийняття положення:

а) на місці (без пересування, якщо противник попереду) — схиляючись уперед, присісти та опуститись на коліна з наколінниками і поставити ліву або праву (для шульги, далі – «недомінантну», для ніг аналогічно) руку на землю попереду себе, кистю правої для правши або лівою для шульги (далі — «домінантною», для ніг аналогічно) руки щільно без зайвого напруження тримати автомат за пістолетну рукоятку в напрямку противника спостерігаючи за полем бою. Потім, опираючись на «недомінантну» руку, розкинути злегка ноги в боки передньою частиною назовні (підбори притиснути до землі), швидко лягти на живіт, автомат при цьому покласти цівкою на долоню «недомінантної» руки (або автомат утримувати «недомінантною» рукою за магазин чи за передню рукоятку);

б) на місці або після пересування (якщо противник попереду) — вибрати будь-яке укриття (ямка, вибоїна, пень, камінь, кущ, дерево), зробити нешироκий крок в вперед-убік «недомінантною» ногою (ліворуч — для правші, праворуч — для шульги) для прийняття більш стійкого положення та присісти на обидві ноги, поставити «недомінантну» руку на землю попереду себе, кистю «домінантної» руки щільно без зайвого напруження тримати автомат за пістолетну рукоятку в напрямку противника, спостерігаючи за полем бою; розкинути злегка ноги в боки передньою частиною назовні (підбори притиснути до землі), швидко лягти на живіт, автомат при цьому покласти цівкою на долоню «недомінантної» руки (або автомат утримувати «недомінантною» рукою за магазин чи за передню рукоятку).

Положення лежачи можна приймати на животі, на лівому, правому боці і на спині. Найбільш поширене положення для стрільби лежачи на животі (*іл. 69.1*). У такому положенні зброя впирається прикладом у плечову ямку (за відсутності на стрільці засобів захисту), причому розгорнута на невеликий кут ліворуч відносно осі хребта.

Іл. 69.1. Положення для стрільби лежачи на животі: а) утримання автомата лівою рукою за цівку; б) утримання автомата лівою рукою за магазин; в) утримання автомату за передню рукоятку.

Для прийняття положення лежачи на лівому боці (варіант для правши), необхідно вперти зброю прикладом у плече (*іл. 69.2 а*). Ліва рука від плеча до ліктя спирається на поверхню землі, кисть тримає цівку (передню рукоятку або за магазин; магазин і ствольну коробку автомату). У такому положенні прицільні пристрої повернуті на 90° по відношенню до класичного положення — на животі. Стрільба з такого положення на великі відстані неефективна через необхідність врахування спеціальної поправки, яку в умовах ближнього бою доцільно не враховувати.

Іл. 69.2. Варіанти положення для стрільби лежачи на правому (лівому) боці та спині: а) положення для стрільби лежачи на лівому боці; б) положення для стрільби лежачи на правому боці; в) положення для стрільби лежачи на спині

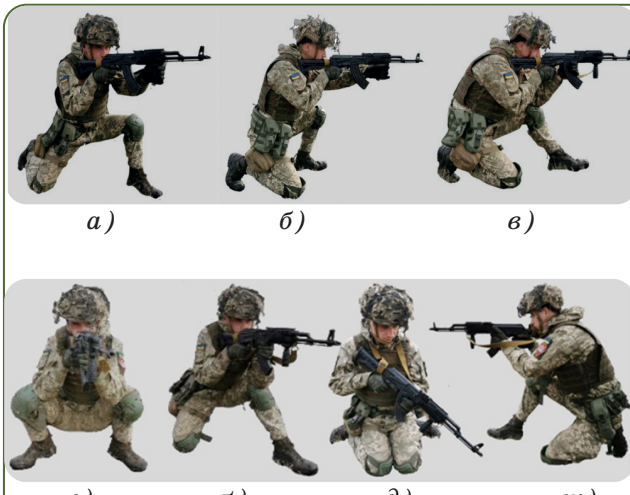
Ноги стрільця залишаються так, як і в положенні лежачи на животі, але розгортаються у відповідну сторону та торкаються поверхні землі: верхня нога – внутрішнім ребром стопи, а нижня нога – зовнішнім. Таке положення забезпечує швидке та ефективне перенесення вогню. Для перенесення вогню на незначні кути досить зміни положення передпліччя руки, що утримує цівку автомату. Якщо потрібно перенесення вогню під великим кутом, стрілок переміщує всю руку, міняючи кут поверхні опори руки.

Для прийняття положення лежачи на правому боці (варіант для правші, необхідно «недомінантною» рукою тримати зброю за цівку (передню рукоятку або за магазин; магазин і ствольну коробку автомату), регулюючи положенням руки і вигином ліктя напрямок зброї на ціль. Права

рука тримає пістолетну рукоятку і зовнішньою стороною може торкатися поверхні землі, створюючи додатковий опір (*іл. 69.2 б*). У такому положенні стрільцю легко здійснювати перенесення вогню, за винятком положення, коли зброя направлена в бік ніг під гострим кутом. При такому положенні вкрай незручно тримати в правій руці пістолетну рукоятку автомата. Дане положення ефективно використовують стрільці для ураження противника через низько розташовані отвори або укриття, що мають гострий кут до поверхні землі, наприклад: отвір у стіні (укритті), гусеницю БМ тощо. Положення лежачи на спині (*іл. 69.2 в*). приймається із попереднього положення стрільця лежачи *на животі або з положення стоячи чи присівши (навпочіпки)*.

При стрільбі з коліна стійкість зброї забезпечується головним чином правильною постановкою зробити довший, ніж зазвичай, крок лівою або правою ногою вперед (або назад) і в бік. Таке положення, окрім рівноваги та стабільності стрільця, забезпечує амплітуду рухів тілом під час стрільби, наприклад, через укриття (*іл. 69.3 а*). Але слід зауважити, що цей спосіб застосовується за необхідності швидкої зміни положення для стрільби з положення стоячи та наявності вільного простору для здійснення широкого кроку ногою вперед або назад.

Під час ведення вогневого бою на коротких дистанціях, за необхідності негайного відкриття вогню та за умов неможливості зробити крок вперед або назад, наприклад, у будівлі, положення для стрільби з коліна може прийматися одночасним присіданням на обох ногах, зброя при цьому тримається як при стрільбі стоячи (без опори на коліно) (*іл. 69.3 б*). За таких умов лікоть недомінантної руки не впирається в м'язи коліна опорної ноги. За наявності укриття, стрілок може обходитися без упору сідничних м'язів на п'яту ноги, випрямляючи задню ногу на рівні тазу. З такого положення значно зростає можливість маневру вогнем, зміни положень для стрільби та зміни вогневої позиції (переходу за інше укриття).

Іл. 69.3. Варіанти положення (прийняття положення) для стрільби з коліна: а) з кроком лівою ногою вперед; б) із присіданням на обох ногах; в) із присіданням на обох ногах та упором «недомінантної» руки; г) прийняття положення по елементах за рахунком «один»; ґ) прийняття положення по елементах за рахунком «два»; д) перенесення точки опори на два коліна під час зміни напрямку стрільби на 180°; ж) зміна напрямку стрільби на 180° з положення для стрільби з коліна

Не менш ефективним способом прийняття положення для стрільби з коліна є одночасне присідання на правій нозі для правші (лівій нозі — для шульги) з виносом лівої ноги (правої для шульги) вперед, причому лікоть лівої руки для правши (правої для шульги) має впиратися у м'язи стегна трохи вище колінного суглобу для забезпечення рівноваги та стабільності під час прицілювання і стрільби (*іл. 69.3 б*). Лікоть «домінантної» руки не повинен підніматися на рівні плеча. Для забезпечення стабільності та рівноваги під час стрільби сідничні м'язи мають впиратися в п'яту ноги.

Однак, в разі прийняття такого положення на твердому покритті (асфальті тощо) без наколінників, можливе отримання мікротравми колінного суглобу.

Тому необхідно прийнятти проміжне положення для стрільби з коліна, виконання якого попереджує травмування (*іл. 69.3 г, 69.3 в*).

За необхідності зміни напрямку стрільби на 180° (за умов певної обстановки бою) потрібно перенести точку опори на два коліна, приклад зброї відвести трохи назад і вище підборіддя для попередження утикання стволу в землю (*іл. 69.3 ґ*) та з одночасним повертанням в інший бік, виставити праву ногу для правші (ліву — для шульги) вперед та прийняти положення для стрільби з коліна (*іл. 69.3 ж*).

Для стрільби стоячи стрілець приймає фронтальну стійку до напрямку стрільби, при цьому ледь згинає ноги в колінах, жорстко фіксуючи м'язами тазостегнових суглобів для забезпечення стійкого положення (*іл. 69.4*), тулуб при цьому трохи подається вперед. «Недомінантною» рукою зброю підтримує за цівку (передню рукоятку або за магазин; магазин і ствольну коробку автомата), а «домінантною» — без зайвого напруження, за пістолетну рукоятку. Лікоть «домінантної» руки притискається до тулуба — таке положення стрільця зменшує його візуальні розміри. Плечі мають бути злегка підняті так, щоб прицільні пристрої були на одному рівні з очима з метою попередження зайвого нахилу голови вперед. Приклад автомата має зручно упиратися в плечову ямку (у разі відсутності засобів індивідуального захисту (бронежилету), щока має торкається прикладу або знаходитися біля нього. При стрільбі у засобах захисту (бронежилеті) приклад автомата ефективніше впирати у фронтальну пластину бронежилету ближче до центру грудної клітини на рівні підборіддя.

Іл. 69.4. Положення для стрільби стоячи

На перший погляд, таке положення буде здаватися незвичним, але доволі зручним, забезпечуючи гасіння віддачі під час стрільби вагою всього тіла. У будь-якому випадку стрілець, враховуючи свої особисті антропометричні дані (зріст, довжину рук), можливість регулювання довжини прикладу зброї, має сам визначити для себе ту індивідуальну прикладку, яка буде для нього зручна та забезпечуватиме ефективність ведення влучного вогню.

Стрільба із-за укриття (окопи, траншеї, кювет, вирви, із-за пенька,

насип, дерево, камені, з руїни будинку, віконні і дверні прорізи тощо) проводиться з різних положень: лежачи, з коліна, стоячи. Варіанти положень стрільця для ведення вогню лежачи із-за укриття наочно зображено на *іл. 69.5*. У разі правильного використання захисних властивостей укриття, збільшується стійкість стрільця та зброї, результат і влучність стрільби.

а) *б)* *в)* *г)*

Іл. 69.5. Варіанти положень для стрільби лежачи із-за укриття: а) стрільба із-за дерева; б) стрільба з кювету; в) стрільба з через віконні прорізи; г) стрільба з окопу (траншеї)

Вихід із-за укриття здійснюється не за рахунок кроку вліво (вправо), а за рахунок переміщення центру ваги тіла через роботу коліна стрільця. Вихід праворуч (*іл. 69.6 а*) здійснюється за рахунок зрушення на колінах вправо, при цьому ліва нога виконує роль балансира, дає можливість висунутися із-за укриття настільки далеко, наскільки вимагає ситуація. Під час виходу стрільця із-за укриття він має бути готовий до здійснення негайного пострілу, тому прикладка та наведення зброї в напрямку цілі має відбуватися ще до того. Дотримання цієї послідовності зменшує час на прицілювання та постріл. Після прицільного пострілу (черги) або в разі зникнення цілі, стрілець має разом зі зброєю знов сховатися за укриття.

Під час виходу із-за укриття з лівої сторони (*іл. 69.6 б*) дії стрільця не відрізняються від дій його дій з правої сторони, за виключенням прикладки зброї — автомат необхідно перенести на ліве плече, здійснити прикладку, наведення на ціль та прицілювання.

Вогонь із автомата та ручного кулемета в русі ведуть «навскидку» з короткої зупинки і на ходу. Зупинка солдата під час руху є вигідним моментом для ведення по ньому вогню противником (час прицілювання в середньому складає 5 с), тому припиняти рух потрібно лише на дуже короткий час або зовсім не зупинятися. Швидкість ведення вогню з короткої зупинки повинна досягатися головним чином за рахунок швидкісного «вскидання» зброї та прицілювання.

а) *б)*

Іл. 69.6. Варіанти положення для стрільби стоячи під час виходу із-за укриття: а) вихід із-за укриття праворуч; б) вихід із-за укриття ліворуч

При виявленні цілі одночасно з постановкою лівої ноги для правші або правої — для шульги (при цьому зберігається більш стійке положення тіла стрільця) на землю, не приставляючи домінантну ногу, швидко «вскинути» зброю до плеча, припинити рух і, розподіливши вагу тіла на обидві ноги, прицілювались та натискали на спусковий гачок; після короткої черги одразу ж продовжували рух. Під час зупинки ноги були злегка зігнуті в колінах, а корпус тіла нахилений вперед трохи більше, ніж при стрільбі стоячи з місця. Допустима тривалість зупинки для здійснення пострілу не повиннна перевищувати більше 5 с.

Під час стрільби не уповільнювати рух та не зупинятися, не відкривати вогонь, стоячи на одній нозі, та не рухатися на прямих ногах. Крім того, звернути увагу на положення тулуба та рук (*іл. 69.7*). Лікоть домінантної руки не має бути витягнутий в бік на рівні плеча, а навпаки притискається до тулуба (приймається зручне природне положення) (*іл. 69.7 б*); лікоть недомінантної руки не має притискатися до тулуба, з метою запобігти зайвому коливанню зброї під час руху (*іл. 69.7 а*).

а) *б)*

Іл. 69.7. Положення тулуба та рук стрільця під час ведення вогню на ходу: а) вид з лівого боку; б) вид з правого боку

Рух стрільця може відбуватися як вперед, назад, так і по фронту (*іл. 69.8*). При цьому тулуб того, хто навчається, трохи подається вперед для забезпечення стійкості при стрільбі та гасіння віддачі.

а) *б)* *в)*

Іл. 69.8. Варіанти руху стрільця під час ведення вогню на ходу: а) рух вперед; б) фронтальний рух; в) рух назад

● **Постріл та лінія прицілювання, робота на спусковому гачку** ● Варто пам'ятати, що для здійснення влучного пострілу (черги) має велике значення точність й одноманітність прицілювання.

Постріл — це викидання кулі з каналу ствола енергією газів, які утворюються внаслідок згорання порохового заряду.

Лінія прицілювання — пряма лінія, яка проходить від ока стрільця через середину прорізу прицілу (на рівні з її краями) і вершину мушки в точку прицілювання

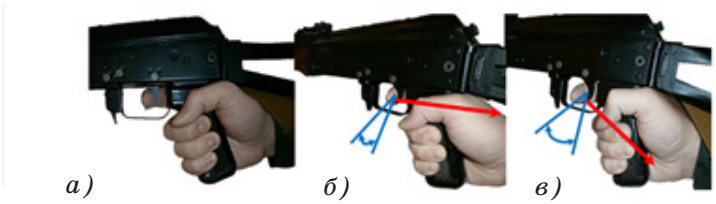
Під час прицілювання стрільцю необхідно точно оцінювати взаєморозташування: ● прорізу прицілу (цілика), ● мушки, ● точки прицілювання (мішені). Якість цієї оцінки залежить від різних чинників: гостроти зору стрільця, а також освітлення місця стрільби і його розташування (тир, стрільбище, відкрита місцевість, поле бою). У процесі прицілювання, як правило, бере участь одне око, його називають «провідним» або «напрямним» напрямком зорового аналізатора. У більшості людей провідне око — праве.

Головне у прицілюванні: чіткість, різкість бачення мушки і прорізу цілика, також правильне їх розташування і менш чітке, розмите бачення мішені і місця (точки) прицілювання.

Основне завдання під час прицілювання — контроль за чіткістю бачення мушки і прорізу цілика.

● **Робота на спусковому гачку** ● Для спуску курка потрібно, міцно утримуючи автомат лівою рукою за ствольну накладку або магазин, правою притиснути приклад до плеча, затамувавши подих, продовжувати плавно натискати на спусковий гачок доти, поки курок непомітно для стрільця не спуститься з бойового взводу, тобто поки не відбудеться постріл. При цьому вказівний палець правої руки першою фалангою накладають на спусковий гачок зброї. Натискати на гачок потрібно плавно, відтягуючи його прямо назад. (*іл. 69.9*).

Якщо автоматник, натискаючи на спусковий гачок, відчує, що він не може більше затримувати подих, тоді потрібно, не посилюючи і не послаблюючи натиску пальцем на спусковий гачок, відновити дихання і, знову затамувавши його на видиху, уточнити наводку і продовжувати тиснути на спусковий гачок.

Іл. 69.9. Положення вказівного пальця при натисканні на спусковий гачок: а) правильне натискання нігтьовою фалангою пальця (вид збоку); б) правильне натискання нігтьовою фалангою пальця (вид під кутом), з напрямком натискання; в) неправильне натискання середньою фалангою пальця (вид під кутом), з напрямком натискання

● **Послідовність дій під час ведення вогню** ● Корегування стрільби здійснюють, змінюючи положення точки прицілювання по висоті й бічному напрямку або змінюючи установки прицілу. Точки прицілювання виносять на величину відхилення рикошетів або трас у протилежний бік відхиленню їх від цілі. Якщо відхилення куль від цілі за дальністю перевищує 100 м, то необхідно змінити установку прицілу на одну поділку. Для корегування стрільби за трасами необхідно, щоб стрільбу вели набоями зі звичайними й трасуючими кулями у співвідношенні: на три набої зі звичайними кулями один набій із трасуючою кулею, першим має бути набій із трасуючою кулею.

Ознаками, які вказують на дієвість і ефективність стрільби, можуть бути такі: ● втрати противника; ● перехід його від перебіжок до переповзань; ● розчленовування й розсіювання колони противника; ● ослаблення або припинення вогню противником; ● відхід противника.

● **Послідовність дій під час припинення вогню** ● Для тимчасового припинення стрільби подають команду «*Стій*», під час руху — «*Припинити вогонь*».

За цими командами автоматник (кулеметник) припиняє натискати на спусковий гачок, ставить автомат на запобіжник і, якщо потрібно, доповнює магазин патронами або змінює його. Для повного припинення стрільби після команди «*Стій*» або «*Припинити вогонь*» подають команду «*Розряджай*». За цією командою автоматник повинен поставити приціл на поділку «П», розрядити автомат (у автомата з металевим прикладом, крім того, скласти приклад) і далі діяти відповідно до обстановки.

1. Розкрийте послідовність приготувань до стрільби по наземних цілях.
2. Використовуючи МГМ АК74, повправляйтесь у роботі на спусковому гачку.
3. Використовуючи МГМ АК74, повправляйтесь у послідовності дій під час припинення вогню.
4. Використовуючи МГМ АК74, повправляйтесь у прийманні бойового положення для стрільби з автомата лежачи.
5. Прокоментуйте, використавши іл. 69.8, особливості у прийманні бойового положення для стрільби з автомата під час руху.

§ 70. СПОРЯДЖЕННЯ МАГАЗИНА ПАТРОНАМИ І ПОРЯДОК ЗАРЯДЖЕННЯ АВТОМАТА; ВИКОНАННЯ ПОСТРІЛУ, ПРИПИНЕННЯ СТРІЛЬБИ

Яка кількість набоїв у магазині АК-74?

● **Спорядження магазина** ● *Для спорядження магазина патронами* (*іл. 70.1*) потрібно взяти магазин у ліву руку горловиною вгору і випуклою стороною від себе, а у праву руку — патрони кулями до мізинця так, щоб дно гільзи було трохи вище рівня великого і вказівного пальців. Утримуючи магазин з невеликим нахилом донизу, слід вкладати патрони по одному на подавач (попередній патрон) дном гільзи до задньої стінки магазина та натисканням великого пальця лівої руки заводити їх під загини бокових стінок і просувати до задньої стінки магазина

Для спорядження магазина патронами з обойми (*іл. 70.2*) необхідно: взяти його в ліву руку, правою рукою приєднати до нього перехідник так, щоб загини увійшли у відповідні пази на горловині магазина; тримаючи магазин у лівій руці, правою рукою вставити обойму з патронами в перехідник, при цьому патрони мають бути спрямовані кулями вгору; натискаючи вказівним пальцем правої руки на корпус гільзи верхнього патрона (біля дна) і пропускаючи обойму між середнім і вказівним пальцями, утопити патрони в магазин; вийняти з перехідника порожню обойму, вставити нову обойму з патронами і доспорядити магазин; зняти з магазина перехідник. Використання обойми прискорює спорядження магазина.

Для видалення патрона з магазина потрібно: **1.** Відокремити магазин. **2.** Зняти автомат із запобіжника. **3.** Повільно відвести затворну раму за рукоятку назад, витягти патрон з патронника і відпустити затворну раму. **4.** Натиснути на спусковий гачок (спустити курок з бойового взводу). **5.** Поставити автомат на запобіжник, взяти його «на ремінь», якщо стрільба велася з положення стоячи, або покласти на землю, якщо стрільба велася з положення лежачи або з коліна. **6.** Видалити патрон з магазина (*іл. 70.3.*). **7.** Забрати патрон, витягнутий з патронника.

Іл. 70.1. Спорядження магазина патронами

Іл. 70.2. Спорядження магазина патронами з обойми

Іл. 70.3. Видалення патрона з магазина

Норматив № 5 (спорядження магазина автомата АК-74 30 патронами). Умови виконання (*табл. 70.1*): 1. Учень розміщується перед підстилкою, на якій розкладені магазини і навчальні патрони розсипом. 2.

Час відраховують від команди керівника: «До спорядження магазина приступити!» до доповіді учня: «Готово!»

Таблиця 70.1

Найменування зброї	відмінно	добре	задовільно
Спорядження магазина до АК-74	за 33 с	за 38 с	за 43 с

До стрільби автоматник готується за командою або самостійно.

Для заряджання автомата необхідно: зняти автомат із запобіжника, установивши перевідник на необхідний вид вогню (положення АВ — автоматичний вогонь, ОД — поодинокий вогонь) (*іл. 66.4*). Енергійно відвести раму затвора за рукоятку назад повністю і відпустити її. Якщо не подана команда «Вогонь», поставити зброю на запобіжник, піднявши перевідник угору.

Іл. 66.4. Зняти (поставити) автомат із запобіжника (на запобіжник)

● Припинення стрільби, розряджання та огляд зброї після стрільби ●

Припинення стрільби може бути тимчасове і повне. У першому випадку припиняють натиснення на спусковий гачок і автомат ставлять на запобіжник, у другому — автомат розряджають. Кожен автоматник, керуючись загальними правилами виконання прийомів стрільби, повинен з урахуванням індивідуальних особливостей виробити і застосовувати найбільш вигідне і стійке положення для стрільби, добиваючись однолінійного положення корпуса, рук і ніг.

Для тимчасового припинення стрільби подають команду «*Стій*», під час руху — «*Припинити вогонь*». За цією командою автоматник припиняє натискати на спусковий гачок, ставить автомат на запобіжник і доповнює магазин патронами або змінює його.

Для повного припинення стрільби після команди «*Стій*» або «*Припинити вогонь*» подають команду «*Розряджай*». За цією командою автоматник повинен поставити приціл на поділку «П», розрядити автомат (в автомата з металевим прикладом, крім того, скласти приклад) і далі діяти відповідно до обстановки. Під час положення автоматника лежачи кладуть автомат так, щоб він лежав ложем на передпліччі лівої руки.

Для розряджання автомата необхідно: ● відокремити магазин; ● зняти автомат із запобіжника; ● відвести за рукоятку раму затвора назад (витягнути патрон з патронника) і відпустити її; ● натиснути на спусковий гачок; ● поставити автомат на запобіжник; ● якщо не передбачається стрільба, вийняти патрони з магазина і приєднати магазин до автомата.

Після розряджання автомата командир подає команду «Зброю — до огляду». За цією командою автоматник бере автомат у положення підго-

товки для стрільби стоячи, утримуючи його лівою рукою знизу за ложе; правою рукою відокремлює магазин і перекладає його в ліву руку приймачем угору й увігнутою частиною до себе (магазин притискається до ложа з правого боку чотирма пальцями лівої руки), відводить раму затвора назад і подає автомат дещо вліво вгору. Командир перевіряє, чи немає патронів у патроннику і магазині. Після цього автоматник подає раму затвора вперед, натискає на спусковий гачок, ставить автомат на запобіжник, приєднує магазин і бере його в положення «на ремінь».

Основні положення інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю. Отримавши зброю та боєприпаси, учень зобов'язаний: перевірити, чи поставлена зброя на запобіжник, а також особисто переконатися, що зброя не заряджена, для чого: ● від'єднати магазин; ● зняти зброю із запобіжника; ● відвести затвор у крайнє заднє положення та, оглянувши патронник, переконатися, що в ньому немає набоїв; ● зробити контрольний спуск курка, поставити зброю на запобіжник; ● особисто перевірити кількість отриманих боєприпасів і оглянути кожен патрон; ● оглянути кулю, гільзу та капсуль, на поверхні патрона не повинно бути механічних пошкоджень, що перешкоджають досиланню в патронник, корозії, особливо на стику кулі з гільзою і капсулі.

Патрони, вважають непридатними, якщо виявлено: ● випадання кулі або її ворушіння в гільзі, ● є вм'ятини, забоїни на кулі й гільзі, ● уражені корозією фланець гільзи, капсуль або кільцева канавка під викидач.

Не можна також використовувати і патрони з тріщинами на дульці, корпусі або фланці гільз, так як при заряджанні ймовірний випадковий постріл.

1. Використовуючи магазин та набої, повправляйтесь у техніці спорядження магазину патронами.
2. Використовуючи обойму та набої, повправляйтесь у техніці спорядження обойми патронами.
3. Використовуючи магазин та набої, повправляйтесь у техніці видалення патрона з магазина.
4. Повправляйтесь у спорядженні магазина патронами на час, згідно з нормативом.
5. Повправляйтесь у виконанні таких команд: «Припинити вогонь»; «Припинити вогонь. Розряджай»; «Зброю — до огляду».

ТЕМА 4. ПРИЙОМИ ТА ПРАВИЛА СТРІЛЬБИ З АВТОМАТА І КУЛЕМЕТА

§ 71. КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІЛЕЙ ТА ЇХНЯ СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА. ВИБІР ПРИЦІЛУ ТА ТОЧКИ ПРИЦІЛЮВАННЯ. ВИБІР ЧАСУ ДЛЯ ВІДКРИТТЯ ВОГНЮ

Наскільки важливо військовослужбовцю бути обізнаним з виглядом та поведінкою цілі?

● **Класифікація цілей та їхня стисла характеристика** ● За своїм станом цілі для стрілецької зброї розподіляють на *нерухомі*, *такі, що з'являються*, та *рухаються*. Характерними для стрілецької зброї є *живі цілі* — розрахунки вогневих засобів, групи стрільців противника чи окремі фігури, що ведуть вогонь із різних положень (лежачи, з коліна, стоячи) тощо. Усі цілі в бою рідко залишаються нерухомими, тому стрільбу по живих цілях доводиться частіше вважати стрільбою по цілях, що з'являються, причому такими, що з'являються, зазвичай, не надовго — на кілька десятків секунд і менше. Часто такі цілі з'являються в різних місцях, здійснюють перебігання, переповзання, переходи, тобто є такими, що рухаються.

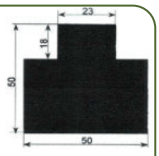
Окрім живих цілей, рухомими цілями для стрілецької зброї є танки, бронетранспортери, автомобілі, мотоцикли та інші рухомі засоби. Для узагальнення правил стрільби прийняті середні розміри цілей, які вказані в «*Курсі стрільб зі стрілецької зброї та бойових машин*», затвердженому наказом Генерального штабу ЗСУ від 17.04.2018 № 160.

Фігура людини як ціль завширшки 0,5 м, заввишки — ростова — 1,5 м, що залягла — 0,5 м, що в окопі — 0,3 м тощо. Прийняті середні швидкості руху цілей: швидкість піхоти, що біжить — 3 м/с, швидкість автомобіля — 8–10 м/с.

● **Живі цілі** ● (*іл. 71.1–71.4*).

а) ціль

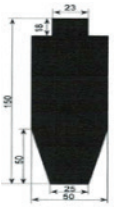
б) мішень

Іл. 71.1. Автоматник веде вогонь з положення лежачи

а) ціль

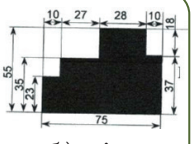
б) мішень

Іл. 70.3. Видалення патрона з магазина

а) ціль

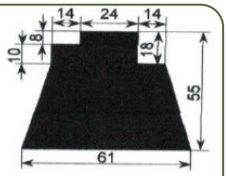

б) мішень

Іл. 71.3. Кулеметник веде вогонь з положення лежачи

а) ціль

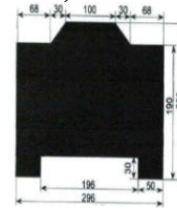
б) мішень

Іл. 71.4. Гранатомет в окопі

● **Рухомі цілі** ● (*іл. 71.5, 71.6*)

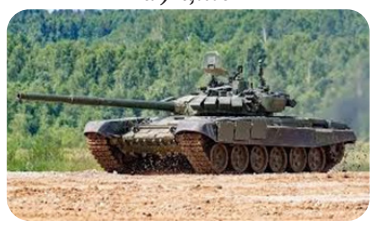
а) ціль *б) мішень*

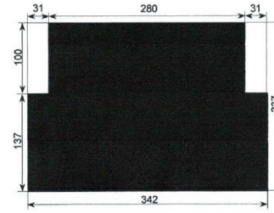

Іл. 71.5. Бойова машина піхоти (БМП-2)

а) ціль *б) мішень*

Іл. 71.6. Танк Т-72

● **Вибір прицілу та точки прицілювання** ● Вибір часу для відкриття вогню. Вихідною (початковою) для вибору прицілу і точки прицілювання є дальність до цілі або рубежу, по якому намічено вести вогонь. Тому для успішного виконання вогневого завдання бойові розрахунки всіх вогневих засобів повинні намагатися якомога точніше визначити відстань до цілі.

У разі точного визначення відстані до цілі і за табличних (нормальних) умов стрільби приціл призначають відповідно до дальності до цілі, а точку прицілювання вибирають у центрі цілі. У цьому випадку середня траєкторія пройде через середину цілі й вірогідність влучення буде найбільшою. Для сучасної стрілецької зброї, яка має високу купчастість бою, за таких умов ураження цілі досягається, як правило, з першої черги. Вирішальним в досягненні такого результату є точне визначення дальності до цілі.

Визначення відстаней до цілей можна здійснити за допомогою прицільних пристосувань (мушки) шляхом порівняння видимих розмірів цілі з криючою величиною мушки або прорізу прицілу (*іл. 71.7 а*). Зброю в цьому разі утримують у положенні приготування до стрільби.

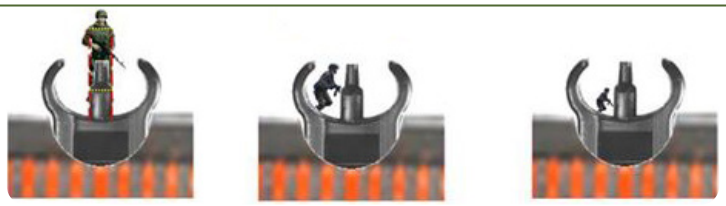
0-01 — одна тисячна

Іл. 71.7. Спостереження цілі через мушку зброї

У механізованих підрозділах основним способом визначення дальності до цілей є окомір; іноді дальності можуть визначитися за кутовими величинами предметів (цілей), за топокартою, за допомогою мушки автомата (*іл. 71.7 а, б*).

За практичним сприйняттям — мушка автомата на 100 м перекриває приблизно 25 см. Знаючи криючу величину мушки автомата і те, що вона на дальності 100 м перекриває ділянку приблизно в 25 см, на дальності 200 м, відповідно, припускаємо, що мушка буде перекривати ділянку місцево-

сті або частину предмета приблизно в 50 см; на 300 м — приблизно 75 см; на 400 м — приблизно 1 м тощо — отож можна легко визначити дальності до цілей, знаючи їхні лінійні розміри (іл. 71.8 а, б). Їх небагато, і вони легко запам'ятовуються. Ширина танка сягає приблизно 3 м; ширина БТР приблизно — 2,5 м; людини — приблизно 0,5 м; кулеметної обслуги (2 особи) — приблизно 1 м.

а) до цілі 250 м *б) до цілі 500 м* *в) до цілі 1000 м*

Іл. 71.8. Визначення відстаней до цілей можна здійснити за допомогою мушки зброї

Призначення вихідної (початкової) установки прицілу при стрільбі із стрілецької зброї нерозривно пов'язане з вибором точки прицілювання. Для установки прицілу, який відповідає відстані до цілі (наприклад, на 500 м приціл 5), найвигіднішою точкою прицілювання по висоті є середина цілі. Але практично під час стрільби із стрілецької зброї, яка має відкриті механічні прицільні пристрої, по низьких і малих цілях (піхота, що залягла чи окопалася, спостерігач в амбразурі довготривалої оборонної споруди) прицілитися в середину цілі часто немає можливості — важко визначити середину фігури, оскільки мушка закриває більшу частину цілі. Тому під час стрільби по малих цілях та таких, які погано видно, точку прицілювання вибирають на нижньому краї цілі.

● **Вибір моменту для відкриття вогню** ● Момент для відкриття вогню визначають командою командира «Вогонь!», а під час самостійного ведення вогню — залежно від обстановки і положення цілі. Найбільш вигідні моменти для відкриття вогню такі: коли ціль можна вразити раптово з близької відстані; коли ціль добре видно; коли ціль зосередилася, підставляє фланг або піднімається на весь зріст; коли ціль наближається до місцевого предмета (орієнтира), за яким установка прицілу уточнена прицільною стрільбою; у русі, коли коливання машини найменше. Раптовий вогневий напад на противника (особливо з флангу) викликає в нього розгубленість і завдає йому найбільших втрат.

● **Виконання контрольного нормативу «Виявлення цілей удень», вибір цілі для обстрілу** ●

Передусім необхідно вражати найнебезпечніші, важливі цілі, наприклад, обслугу кулеметів і гармат, командирів і спостерігачів супротивника. Із двох однаково важливих цілей вибирають для обстрілу найближчу й найбільш уразливу. З появою під час стрільби нової, важливішої, цілі, вогонь негайно переводять на неї

Таблиця 71.1

Умови нормативу «Виявлення цілей удень»

№ Нормативу	Найменування нормативу	Умови (порядок) виконання нормативу	Категорія тих, хто навчається (підрозділи)	Оцінки за часом		
				«відмінно»	«добре»	«задовільно»
13	Виявлення цілей та визначення відстані до них	Спостережний пост (СП) у складі 2-х чоловік, завдання поставлене. Вказується 10 цілей на відстані 200–250 м від СП.		Кількість цілей		
		вдень	Військовослужбовець	8	7	6
		Час відраховується від команди: «Приступити до розвідки». На відпрацювання нормативу відводиться: 20 хв				

1. Охарактеризуйте нерухомі та рухомі цілі, їхні особливості та ступінь загрози.
2. Повправляйтесь у визначенні відстаней до цілей за допомогою мушки зброї, використавши іл.71.8.
3. Повправляйтесь, використавши МГМ АК-74, у виборі прицілу та точки прицілювання.
4. Повправляйтесь, використавши МГМ АК-74, у виборі моменту для відкриття вогню.
5. Сформувавши спостережний пост, повправляйтесь з виконання нормативу «Виявлення цілей удень».

ТЕМА 5. СТРІЛЕЦЬКО-ТРЕНУВАЛЬНІ ПРИЛАДИ

§ 72. СТРІЛЕЦЬКО-ТРЕНУВАЛЬНІ ПРИЛАДИ. ВИКОНАННЯ ПІДГОТОВЧИХ ВПРАВ НА НИХ

Яка, на вашу думку, користь від застосування в бойовій підготовці військ навчально-тренувальних засобів?

● **Призначення та склад командирського ящика КЯ-83** ● *Командирським ящиком (КЯ)* називають (*іл. 72.1*) комплект навчальних стрілецьких приладів та пристосувань, які для зручності зберігання й перенесення (перевезення) розміщені в спеціальному ящику (футлярі). Командирський ящик (КЯ-83) призначений для використання в навчальних класах, на стрільбищах, у стрілецьких вогневих містечках для навчання стрільбі із

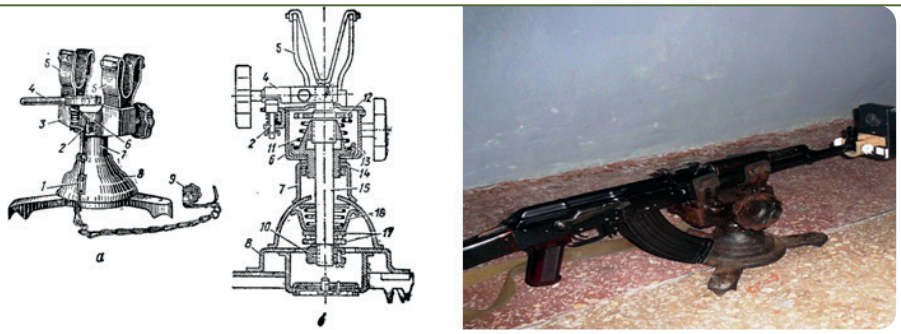
стрілецької зброї, ручних протитанкових гранатометів у денний і нічний час без витрати боєприпасів.

Іл. 72.1. Ящик командирський КЯ-83

Склад комплекту КЯ-83: ● ортоскоп до оптичних прицілів; ● фіксатор прицілювання; ● чотири бокових скла; ● мушка; ● указка магнітна з екраном і імітатором стрільби; ● лінійка стрілецька з показною мушкою і двома власниками магнітними; ● лінійка гранатометна; ● чотири вкладиші до ортоскопа з оптичним прицілом; ● шість сіток оптичних прицілів; ● ліхтар кишеньковий світлосигнальний зі світлофільтром; ● секундомір; ● викрутка і ЗІП; ● ящик.

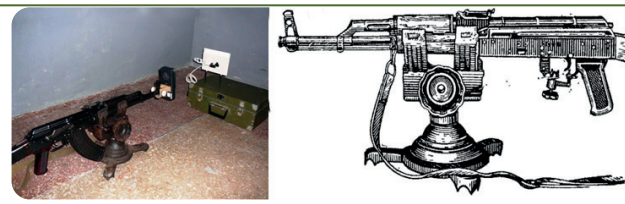
Прицільний верстат ПС-51 (*іл. 72.2*) застосовують для навчання стрільбі, як правило, на дійсну дальність удень і вночі. ПС-51 складається з корпусу верстата, верхньої частини верстата з обоймами, гвинта з шайбою, нарізної втулки, затискної пружини, заводної рукоятки (маховичка), притискача з шайбою, кілець сепаратора з кульками, гайки і спускового пристрою.

Іл. 72.2. Прицільний верстат ПС-51: а — загальний вигляд; б — розріз; 1 — муфта; 2 — спуск заводної рукоятки (маховичка); 3 — верхня частина верстата; 4 — заводна рукоятка (маховичок); 5 — обойма; 6 — чашка; 7 — опорна втулка; 8 — підстава верстата; 9 — струбцина з гачком; 10 — гайка; 11 — заводна пружина; 12 — повідець заводної пружини; 13 — гвинт заводної пружини: 14 — нарізна втулка; 15 — гвинт з шайбою; 16 — сідло пружини з шайбою; 11 — кільця сепаратора

Для підготовки верстата до занять необхідно виконати такі дії: міцно встановити верстат на ґрунт або дерев'яну підставку, прикріпивши верстат до неї цвяхами; вкласти зброю в обойми і закріпити її затискними гвинтами; затиснути на спусковій скобі зброї струбцини так, щоб її гачок знаходився позаду спускового гачка зброї (*іл. 72.3*); поставити заводну рукоятку на стопор (звести заводну пружину) і одягнути одну з ланок ланцюжка на штифт гачка струбцини; відрегулювати за допомогою муфти

довжину ланцюжка (троса) так, щоб при натисканні на спусковий гачок зброї стопор звільняв заводну рукоятку, потім закріпити муфту за допомогою маховика гайки.

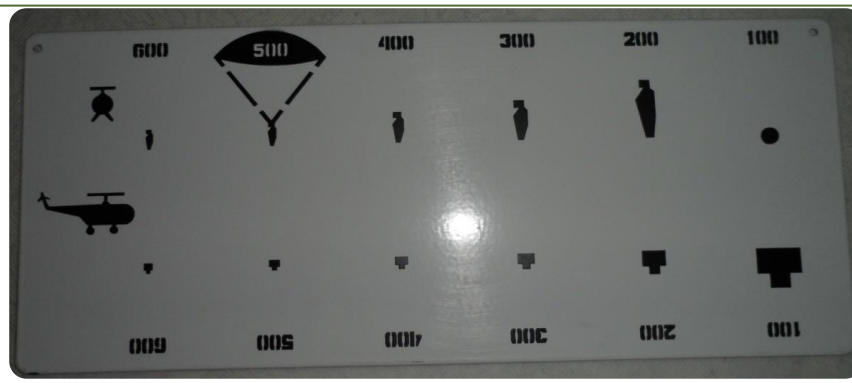
Іл. 72.3. Кріплення автомата на прицільному верстаті ПС-51

Після цього слід перевірити надійність з'єднання верхньої частини верстата з корпусом, для чого зарядити зброю навчальними патронами, навести її в ціль і натиснути на спусковий гачок. При цьому верхня частина верстата повинна автоматично закріпитися на корпусі, а наводка не повинна збиватися. Ці дії потрібно повторити 2–3 рази.

● Методика використання на практиці приладів з комплекту КЯ-83 для навчання стрільбі із стрілецької зброї ●

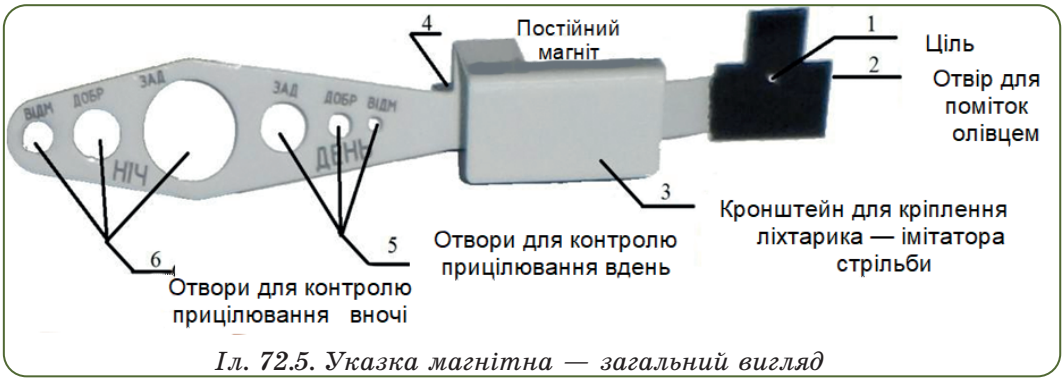
Призначення: для вивчення правил стрільби і прицілюванню із стрілецької зброї.

Методика навчання стрільбі з використанням лінійки (*іл. 72.4*) — навчання правильному прицілюванню. Керівник розміщує сітку оптичного прицілу необхідного виду зброї на лінійці, розміщує поділки сітки прицілу з серединою або нижнім зрізом цілі, пояснює і показує тим, хто навчається, якою поділкою сітки необхідно прицілюватись по цілі на дальності 200, 300, 400 м тощо. Наприклад, під час навчання правильного прицілювання з АК-74 по грудній фігурі на відстані 200 м керівник розміщує поділку 2 та ціль на 200 м, на 300 м — поділку 3 та ціль на 300 м тощо.

Іл. 72.4. Лінійка стрілецька-загальний вигляд

Під час показу видимих співвідношень розмірів сітки оптичного прицілу й цілей керівник послідовно накладає дальномірну шкалу сітки прицілу на ціль на лінійці, показує та пояснює правила визначення відстані до цілі по дальномірній шкалі сітки оптичного прицілу. Після цього тренує учнів / учениць у визначенні відстані до цілі із використанням оптичного прицілу.

Іл. 72.5. Указка магнітна — загальний вигляд

Указка магнітна (*іл. 72.5*) призначена для перевірки правильності та одноманітності прицілювання на зменшеній дальності вдень та вночі. Її використовують разом з екраном та ліхтариком-імітатором стрільби.

Методика навчання одноманітності та правильності прицілювання. Показувач (учень, який перебуває біля екрана) розміщує мішень указки в центральній частині екрана. Керівник наводить зброю в ціль (мішень на указці), фіксує станок з наведеною зброєю, подає команду «Відмічай». Показувач через отвір мішені ставить на аркуші контрольну крапку. Після цього указку пересувають у будь-який бік. Підлеглий, не збиваючи наведення зброї, займає місце біля неї, з'ясувавши точку прицілювання і подаючи показувачу команди на пересування указки, добивається суміщення «рівної мушки» з точкою прицілювання на мішені. За командою «Відмічай» показувач через отвір у цілі робить помітку на аркуші і знову пересуває указку в будь-який інший бік. Наведення здійснюють тричі, після чого керівник заняття робить оцінку одноманітності та правильності прицілювання.

Оцінка одноманітності прицілювання. У разі установки екрана на відстані 6 м одноманітність прицілювання оцінюють «відмінно», якщо всі три позначки наведення помістилися в коло діаметром 3 мм (уночі — 6 мм); «добре» — у коло діаметром 5 мм (уночі — 10 мм); «задовільно» — у коло діаметром 10 мм (уночі — 20 мм).

Оцінка правильності прицілювання. Задовільно оцінюють правильність (влучність) прицілювання в тому разі, якщо середня точка влучення, яка визначена за трьома позначками учня, віддалена від контрольної точки не більш як на 5 мм (уночі — на 10 мм).

Аналіз помилок. Для наочного показу помилок керівник повертає аркуш з його позначками наведення на 180°, тобто верхнім краєм донизу, щоб позначки наведення давали пряме зображення. Це пояснюється тим, що під час роботи з указкою, зброя, закріплюючись у станку, залишається нерухомою, а переміщується на екрані указка. Якщо учень зробить помилку в установці ока відносно напрямку лінії прицілювання, він буде підводити указку в неправильному напрямку та фіксувати свою помилку на екрані у зворотному напрямку. Припустимо, що позначка нижче контрольної точки. Це означає, що під час наведення учень узяв «крупну» мушку або навів у мішень указки вище за її нижній обріз (точки прицілю-

вання), тобто врізався в чорне поле мішені указки. Якщо позначка розташована вище за контрольну точку, то це означає, що учень взяв «дрібну» мушку або навів у мішень указки нижче її нижнього обрізу (з просвітом). У разі подібних помилок у прицілюванні трикутник позначок наведення буде мати велику висоту і малу основу, тобто буде витягнутий у вертикальному напрямку.

Ліхтарик-імітатор стрільби з виносною лампою. Мета використання: забезпечення місцевого освітлення місця для навчання; імітація стрільби сумісно з екраном та магнітною указкою. Для місцевого освітлення використовують функцію постійного світла ліхтаря білого кольору. Кріплення дає змогу закріпляти ліхтар за допомогою ременів на голові. Для імітаційної стрільби ліхтарик закріплюють на полицю магнітної указки або поряд з нею і вмикають імпульсний режим освітлення. Для зручності імітації ліхтарик обладнаний виносною лампою, яка за допомогою магнітного блоку може кріпитися поряд з магнітною указкою. Конструктивно зроблено так, що лампа повторює імпульси спалаху ліхтарика. Одночасно показувач, утримуючи указку на поверхні екрана, пересуває її відповідно до команд учня.

Методика використання на практиці приладу ПС-51 для навчання стрільби зі стрілецької зброї. Навчання правильному прицілюванню з верстата ПС-51 і плавному натисканню на спусковий гачок відбувається в такій послідовності: ● керівник заняття лівою рукою ставить заводну рукоятку на стопор, потім переносить руку під приклад біля плеча; ● наводить зброю в обрану точку прицілювання і плавно натискає на спусковий гачок (відбувається закріплення верхньої частини верстата в корпусі верстата); ● перевіряє точність наведення зброї (якщо потрібно, уточнює її) і наказує тим, хто навчається, по черзі займати таке ж положення за верстатом, як і керівник, і спостерігати, як потрібно наводити зброю в ціль; ● керівник заняття збиває наведення зброї і наказує тим, хто навчається, діяти за показаною ним методикою з правильного прицілювання.

Перевіряючи точність прицілювання і плавність натискання на спусковий гачок та помітивши помилку, керівник заняття з'ясовує її причину та пояснює, як її виправити.

1. Для чого призначений командирський ящик (КЯ-83)?
2. Покажіть і перелічіть що входить до комплекту командирського ящика КЯ-83?
3. Покажіть і перелічіть, що входить до комплекту прицільного верстата ПС-51?
4. Прокоментуйте дії показувача і керівника під час проведення заняття.
5. Покажіть та прокоментуйте, за якою методикою оцінюється одноманітність прицілювання?

ТЕМА 6. СРІЛЬБА ПО НЕРУХОВИМ ЦІЛЯМ

§ 73. ПРАКТИЧНЕ ВИКОНАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ВПРАВИ №1 НАВЧАЛЬНИХ СТРІЛЬБ ІЗ АК-74. УМОВИ ВИКОНАННЯ ВПРАВИ №1 НАВЧАЛЬНИХ СТРІЛЬБ

Чи є економічно обґрунтованим, на вашу думку, виконання навчальних стрільб із АК-74 та РПК?

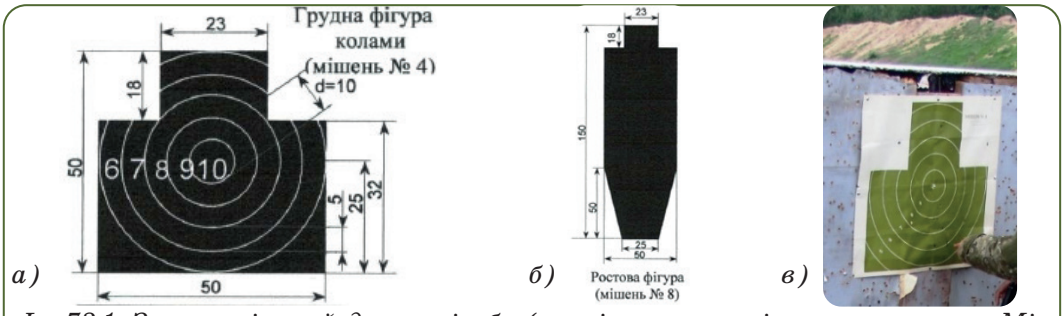
● **Умови виконання вправи №1 навчальних стрільб** ● *Практичне виконання вправи початкових стрільб КС 1.01(02-04).1.1. Стрільба з місця по нерухомих цілях.*

Літерну частину позначення складають дві великі літери «КС», які відповідають скороченому типу документа. Цифрова частина складається з чотирьох груп цифр: (Х ХХ. Х Х), де перша цифрова група (від 1 до 6) — коди за призначенням вправ стрільб; друга цифрова група (від 01 до 20) — коди за видом зброї (озброєння), складом підрозділу; третя цифрова група (від 1 до 2) — за видом бою (бойових дій); четверта цифрова група (від 01 до 50) — порядковий номер вправи, згідно з Курсом стрільб.

● **Вправи початкових стрільб** ● Зразки мішеней (*іл. 73.1*).

Стрілець, що обороняється, — грудна фігура з колами (мішень № 4), що кріпиться на щиті розміром 0,75 × 0,75 м на рівні поверхні землі (без просвіту); для тренувальної стрільби з усіх видів вогнепальної зброї. Мішень грудна № 4 — це класична грудна мішень темного або зеленого кольору з білими колами (кільцями) кроком 5 см і розміром фігури 50 см × 50 см, має грудний габарит людини. Мішень зображена на папері, тому в результаті стрільби видно кучність влучень (точність вашої стрільби) — *іл. 73.1. в.*

Стрілець, що атакує (контратакує), — ростова фігура (мішень № 8); для тренувальної стрільби з усіх видів вогнепальної зброї. Мішень темного кольору має ростовий габарит людини розміром фігури 150 см × 50 см. Мішень зображена на папері, тому в результаті стрільби видно кучність влучень (точність вашої стрільби).

Іл. 73.1. Зразки мішеней для стрільби (розміри позначені в сантиметрах. Мішені, що мають лінійні розміри до 1 м, можна виготовляти з допуском ±1 см, а мішені, які мають більші лінійні розміри, — з допуском ± 2 см)

Умови виконання вправи початкових стрільб КС 1.01(02-04).1.1. (*табл. 73.1*). Відстані до цілей подані в метрах).

Таблиця 73.1

Вид зброї	Цілі	
	стрілець, що обороняється	стрілець, що атакує (контратакує)
Автомат, ручний кулемет, кулемет	100	200
Снайперська гвинтівка СГД/	400–350/	450–400/

Час на стрільбу — необмежений. Кількість набоїв: для автомата, ручного кулемета та кулемета — 11, з них 3 — для стрільби по стрільцю, що обороняється; для снайперської гвинтівки — 6, з них 3 — для стрільби по стрільцю, що обороняється; положення для стрільби — лежачи (із сошок).

Оцінка: **«відмінно»** — 25 очок, ураження стрільця, що атакує (контратакує); **«добре»** — 20 очок, ураження стрільця, що атакує (контратакує); **«задовільно»** — 15 очок, та ураження стрільця, що атакує (контратакує). Особливості виконання вправи. Режим ведення вогню для автомата та кулемета: по стрільцю, що обороняється, — одиночними пострілами; по стрільцю, що атакує (контратакує), — чергами. Після виконання вправи керівник стрільби разом з тим, хто навчається, оглядає мішень № 4 та вказує на допущені помилки.

● **Підготовка зброї до стрільби. Вибір позиції для стрільби** ● Важливе значення для здобуття успіху в бою має те, наскільки правильно солдат вибере місце для ведення вогню і спостереження за противником.

На місцевості солдат відшуковує природне укриття— канаву, вирву, колоду тощо, потім оглядає все довкола і непомітно переміщується до нього. Перш ніж розпочати обладнання позиції, необхідно швидко вивчити місцевість, звернувши особливу увагу на низини, канави, борозни та інші укриття, що їх противник може використати для непомітного наближення. Вивчивши місцевість і переконавшись у правильності вибору місця, солдат починає рити окоп для стрільби лежачи. Зброю кладе праворуч від себе на відстані простягненої руки стволом у напрямі противника.

Якщо перед окопом є чагарник або висока трава, то з метою поліпшення огляду й обстрілу потрібно розчистити їх непомітно для противника. Крім того, слід підготувати автомати і кулемети для ведення вогню вночі. Для автомата роблять у бруствері жолобок з таким розрахунком, щоб покладений у нього автомат був наведений точно у вказаному командиром напрямі. Краї жолобка утрамбовують і обкладають дерном. Кілочки-обмежувачі забивають по два біля цівки і приклада автомата. По можливості кілочки замінюють рогатками.

● **Виконання контрольного нормативу «Приховане висування до об'єкта противника перебіжками»** ●

Таблиця 73.2

№ Нормативу	Найменування нормативу	Умови (порядок) виконання нормативу	Категорія тих, хто навчається (підрозділи)	Оцінки за часом		
				«відмінно»	«добре»	«задовільно»

13	Пересування на полі бою (потайне висунення до об'єкта противника): перебіжками	Військовослужбовець (підрозділ) долає ділянку місцевості завглибшки 300 м короткими перебіжками (у відділеннях — по одному).	Військовослужбовець	2 хв 20 с	2 хв 30 с	3 хв

Заходи безпеки під час виконання вправи

1. Безпека під час стрільби залежить від чіткої організації стрільб, точного дотримання правил та вимог безпеки, високої дисциплінованості усіх військовослужбовців. На стрільбищі з урахуванням особливостей та місцевих умов розробляють та вивішують на командному пункті інструкцію щодо вимог заходів безпеки, яку повинен знати особовий склад підрозділу, що виконуватиме стрільбу. Особовий склад, який не засвоїв правила та вимоги заходів безпеки, до стрільби та обслуговування стрільби не допускають.

2. Дозвіл на відкриття вогню на військовому стрільбищі дає старший керівник стрільби. Ведення вогню дозволяють тільки після підняття на всіх ділянках та командному пункті червоних прапорів (ВСП).

3. Стрільбу припиняють за командою керівника або самостійно ті, хто стріляє, у таких випадках: ● поява людей, тварин та машин на мішеневому полі, низько літаючих апаратів, вертольотів над районом стрільби; ● доповідь або подання встановленого сигналу з поста оточення про небезпеку продовження стрільби; ● якщо піднятий білий прапор (ВСП, ліхтарі) на командному пункті; ● виникнення пожежі на мішеневому полі та на території полігона; ● втрата орієнтування тими, хто стріляє. Для негайного припинення вогню всіма тими, хто стріляє, подають команду: «Стій. Припинити вогонь!» — та встановлюють білий прапор (ВСП, ліхтар) замість червоного. За командою «Стій. Припинити вогонь!» ті, хто стріляє, припиняють вогонь. Зброю розряджають.

4. Зброю дозволено заряджати тільки після проходження рубежу відкриття вогню.

5. На рубежі припинення вогню зброю розряджають, проводять контрольні спуски, після чого доповідають керівнику стрільби: «Такий-то. Зброю розряджено».

6. Категорично забороняється: ● заряджати зброю бойовими та холостими набоями (також бойовими та інертними гранатами) до сигналу «Вогонь» (команди керівника, командира); ● направляти зброю на людей, у бік або в тил стрільбища незалежно від того, заряджена вона чи ні; ● відкривати та вести вогонь з несправної зброї, несправними набоями; за межі небезпечних напрямків стрільби; у разі піднятого білого прапора на командному (дільничному) пункті; ● по бліндажах, незалежно від того, є в них люди чи ні, а також по інших спорудах (вишках, тригонометричних пунктах та декоративному обладнанню); ● після втикання ствола зброї в ґрунт або перешкоду; ● залишати будь-де заряджену зброю або передавати її іншим особам.

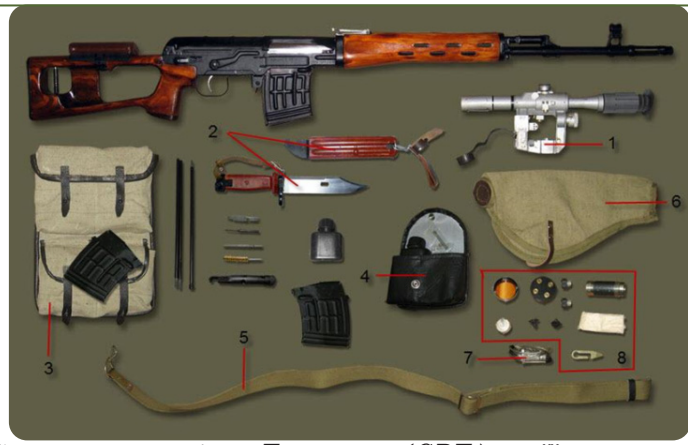
1. Прокоментуйте вибір позиції для стрільби з АК-74 та РПК.
2. Використовуючи МГМ АК-74, повправляйтесь з вибором позиції для стрільби на ділянці стрільбища.
3. Використовуючи МГМ АК-74, повправляйтесь у веденні прицільного вогню.
4. Сформуйте групи та виконайте на час норматив «Приховане висування до об'єкта противника перебіжками».
5. Прокоментуйте заходи безпеки під час виконання вправи.
6. Виконайте вправу початкових стрільб КС 1.01(02-04).1.1.

ТЕМА 6. МАТЕРІАЛЬНА ЧАСТИНА СГД

§ 74. ПРИЗНАЧЕННЯ, ЗАГАЛЬНА БУДОВА СГД, ТАКТИКО-ТЕХНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ПРИНЦИП РОБОТИ ЧАСТИН ТА МЕХАНІЗМІВ

Чому, на вашу думку, снайпер — особлива професія на полі бою?

● **Призначення, загальна будова СГД, тактико-технічна характеристика** ● *7,62-мм снайперська гвинтівка Драгунова* (*іл. 74.1*) — це зброя снайпера, призначена для знищення одиночних цілей, які з'являються, рухаються, відкритих і маскованих.

Іл. 74.1. Снайперська гвинтівка Драгунова (СВД) та її комплект: 1 — приціл снайперський оптичний; 2 — багнет-ніж; 3 — сумка для прицілу і магазинів; 4 — сумочка для перенесення зимового пристрою освітлення сітки, запасних батарейок і маслянки; 5 — ремінь для носіння стрілецької зброї; 6 — чохол для оптичного прицілу; 7 — зимовий пристрій освітлення сітки прицілу; 8 — запасні частини, інструмент і приладдя до оптичного прицілу

Вогонь зі снайперської гвинтівки найбільш ефективний на відстані до 800 м. Прицільна дальність стрільби з оптичним прицілом — 1300 м, з відкритим прицілом — 1200 м. Дальність прямого пострілу по грудній фігурі — 430 м, а по фігурі, що біжить, — 640 м.

Бойова скорострільність — до 30 пострілів за хвилину.

Вага снайперської гвинтівки без багнета, з оптичним прицілом, неспорядженим магазином і щокою приклада — 4,3 кг.

Для стрільби зі снайперської гвинтівки застосовують гвинтівкові патрони зі звичайними, трасуючими і бронебійно-запальними кулями або гвинтівкові снайперські патрони.

Вогонь зі снайперської гвинтівки ведуть одиночними пострілами.

Подача патронів під час стрільби здійснюється з коробчатого магазина ємністю на 10 патронів.

Снайперська гвинтівка є самозарядною зброєю.

Снайперська гвинтівка складається з таких основних частин і механізмів (*іл. 74.2*): 1. Ствола зі ствольною коробкою, відкритим прицілом і прикладом. 2. Кришки ствольної коробки зі зворотним механізмом. 3. Рами затвора. 4. Затвора. 5. Штовхача з пружиною. 6. Газового поршня. 7. Ударно-спускового механізму. 8. Запобіжника. 9. Щоки приклада. 10. Ствольних накладок. 11. Магазина.

Іл. 74.2. Загальна будова СВД

Приладдя (*іл. 74.3*) слугує для розбирання, збирання, чищення і змащення снайперської гвинтівки, його переносять у сумці для прицілу і магазинів. Склад приладдя: щока, шомпол, протирка, кругла щітка, викрутка, вибивач, пенал і маслянка. Щоку використовують для стрільби з гвинтівки з оптичним прицілом. У цьому випадку її надівають на приклад гвинтівки і фіксують на ньому за допомогою замка.

Іл. 74.3. Приладдя для чищення СГД: 1. Шомпол.2. Подовжувач шомпола. 3. Маслянка. 4. Корпус пенала. 5. Кришка пенала. 6. Протирка. 7. Кругла щітка. 8. Вибивач. 9. Викрутка. 10. Щока.

● **Неповне розбирання та збирання після неповного розбирання снайперської гвинтівки Драгунова (СГД)** ● Розбирання снайперської гвинтівки може бути *неповним* і *повним*: неповне — для чищення, змащення й огляду гвинтівки, а повне — для чищення при сильному забрудненні гвинтівки, після перебування її під дощем або в снігу, у разі переходу на новий сорт мастила чи ремонту.

Складаючи гвинтівку, необхідно звірити номери на її частинах — номеру на ствольній коробці повинні відповідати номери на рамі затвора, затворі, ударно-спусковому механізмові, кришці ствольної коробки, оптичному прицілі й інших частинах гвинтівки.

Порядок неповного розбирання снайперської гвинтівки.

1) Від'єднати магазин. Взяти магазин правою рукою, натискаючи великим пальцем на засувку, подати нижню частину магазина вперед і відокремити його. Після цього перевірити, чи немає патрона в патроннику, для чого опустити запобіжник униз, відвести рукоятку перезаряджання назад, оглянути патронник і відпустити рукоятку (*іл. 74.4*).

Іл. 74.4. Від'єднання магазина

2) Від'єднати оптичний приціл. Припідняти ручку затискного гвинта і повернути її у бік окуляра до упору, зсунути приціл назад і відокремити його від ствольної коробки (*іл. 74.5*).

а *б* *в*

Іл. 74.5. Від'єднання оптичного прицілу

3) Від'єднати щоку приклада. Повернути застібку замка щоки вниз; зняти петлю із зачепа обойми і від'єднати щоку (*іл. 74.6*).

Іл. 74.6. Від'єднання щоки приклада

Іл. 74.7. Від'єднання кришки ствольної коробки із зворотним механізмом

4) Від'єднати кришку ствольної коробки із зворотним механізмом. Повернути замикач кришки ствольної коробки назад до постановки його на фіксатор; підняти вгору задню частину кришки ствольної коробки (*іл. 74.7*) і від'єднати кришку із зворотним механізмом.

5) Від'єднати затворну раму із затвором. Відвести затворну раму назад до упору, трохи підняти (*іл. 74.8*) її й відокремити від ствольної коробки.

Іл. 74.8. Від'єднання затворної рами із затвором

6) Від'єднати затвор від затворної рами. Відвести затвор назад; повернути його так, щоб ведучий виступ затвора вийшов з фігурного вирізу затворної рами, і вивести затвор уперед (*іл. 74.9*).

7) Від'єднати ударно-спусковий механізм. Повернути запобіжник угору до вертикального положення, зрушити його праворуч і відокремити від ствольної коробки, притримуючи за спускову скобу, рухом униз відокремити ударно-спусковий механізм від ствольної коробки (*іл. 74.10*).

Іл. 74.9. Від'єднання затвора від затворної рами

Іл. 74.10. Від'єднання ударно-спускового механізму

8) Від'єднати ствольні накладки. Притиснути замикач верхнього упорного кільця до газової трубки до виходу відгину замикача з вирізу кільця і повернути замикач праворуч до упору; зрушити рухому частину верхнього упорного кільця вперед, натискаючи ствольну накладку вниз і відводячи вбік, відокремити її від ствола. У разі утрудненого відділення ствольних накладок потрібно вставити виріз ключа пенала у вікно накладки і рухом вниз і вбік відокремити ствольну накладку (*іл. 74.11*).

9) Від'єднати газовий поршень і штовхач з пружиною. Відвести штовхач назад, вивести його передній кінець із гнізда поршня і відокремити від газової трубки поршень, ввести передній кінець штовхача в газову трубку, підтиснути пружину штовхача до виходу її з каналу прицільної колодки і відокремити штовхач з пружиною, а потім відокремити пружину від штовхача (іл. 74.12).

Іл. 74.11. Від'єднання ствольних накладок

Іл. 74.12. Від'єднання газового поршня і штовхача з пружиною

Порядок складання снайперської гвинтівки після неповного розбирання.

1) Приєднати газовий поршень і штовхач із пружиною. Надіти пружину на задній кінець штовхача; увести передній кінець штовхача в газову трубку, підтиснути пружину і ввести задній кінець штовхача з пружиною в канал прицільної колодки; відвести штовхач назад і вивести його передній кінець з газової трубки вбік; вставити газовий поршень у газову трубку, а передній кінець штовхача — у гніздо поршня.

2) Приєднати ствольні накладки. Вставити задній (розширений) кінець правої (лівої) ствольної накладки в нижнє упорне кільце вирізом накладки до прицілу і, натискаючи накладку вниз, приєднати її до ствола; насунути частину верхнього упорного кільця, яка переміщається, на наконечники накладок і повернути замикач верхнього упорного кільця у бік газової трубки до входження його відгину у виріз на кільці.

3) Приєднати ударно-спусковий механізм. Завести вирізи корпуса ударно-спускового механізму за вісь перемички ствольної коробки і притиснути ударно-спусковий механізм до ствольної коробки; ввести вісь запобіжника в отвір ствольної коробки; повернути запобіжник у вертикальне положення, щільно притиснути до ствольної коробки і повернути вниз до входження виступу щитка в нижню фіксуючу виїмку ствольної коробки.

4) Приєднати затвор до затворної рами. Вставити затвор циліндричною частиною в канал затворної рами; повернути затвор так, щоб його ведучий виступ увійшов у фігурний виріз затворної рами, і просунути затвор уперед до упору.

5) Приєднати затворну раму з затвором. Утримуючи затвор у передньому положенні, вставити напрямні виступи затворної рами у вирізи відгинів ствольної коробки, невеликим зусиллям притиснути затворну раму до ствольної коробки і просунути вперед.

6) Приєднати кришку ствольної коробки зі зворотним механізмом. Ввести зворотний механізм у канал затворної рами; стискаючи зворотні пружини, вставити виступи на передньому кінці кришки у вирізи на нижньому упорному кільці; натиснути на задній кінець кришки до повного її прилягання до ствольної коробки; повернути замикач кришки ствольної коробки вперед до постановки його на фіксатор.

7) Приєднати щоку приклада. Накласти щоку на верхню частину приклада застібкою праворуч проти вирізу для неї; надіти петлю на зачіп обойми і повернути застібку нагору.

8) Приєднати оптичний приціл. Сполучити пази на кронштейні прицілу з виступа-ми на лівій стінці ствольної коробки; просунути приціл уперед до упору і повернути ручку затискного гвинта вбік об'єктива до заходу її відгину у виріз на кронштейні.

● **Принцип роботи частин та механізмів** ● *Положення частин і механізмів до заряджання.* Затворна рама із затвором під дією зворотного механізму перебуває в крайньому передньому положенні; канал ствола зачинений затвором. Затвор повернутий навколо повздовжньої осі ліворуч, його бойові виступи перебувають у вирізах ствольної коробки — затвор замкнений. Зворотні пружини мають найменше стиснення. Газовий по-

ршень і штовхач під дією пружини штовхача перебувають у крайньому передньому положенні. Пружина штовхача — у найменшому стисненні. Важіль автоспуска під дією виступу затворної рами повернутий уперед і вниз — і автоспуск виключений. Курок спущений і впирається в затвор.

Ударник під дією курка поданий уперед. Бойова пружина найменш стиснена і своєю петлею притискає курок до затвора, довгим кінцем притискає хвіст шептала до обмежника, а коротким кінцем — натискає вниз на хвіст автоспуска. Спусковий гачок під дією пружини відведений уперед. Пружина спускового гачка петлею натискає на задній кінець тяги, і тяга верхньою площиною із зачепом упирається в перемичку шептала. Запобіжник перебуває в крайньому верхньому положенні, зачиняє виріз у кришці ствольної коробки й обмежує рух затворної рами назад; потовщена частина осі запобіжника знаходиться під обмежником щитка і над хвостом шептала та перешкоджає їхньому обертанню (запирає шептало і спусковий гачок).

Робота частин і механізмів під час заряджання.

Для заряджання снайперської гвинтівки потрібно приєднати до неї споряджений магазин, опустити запобіжник униз (поставити його в положення «Вогонь» — повинно бути видно букву «О»), відвести затворну раму назад до упору і відпустити її. Гвинтівка заряджена.

Робота частин і механізмів під час стрільби. Для здійснення пострілу необхідно зняти гвинтівку із запобіжника і натиснути на спусковий гачок.

Під час зняття гвинтівки із запобіжника (переведення у положення «Вогонь») відкривається виріз для руху рукоятки перезаряджання і звільняються хвіст шептала і спусковий гачок.

Під час натискання на хвіст спускового гачка він разом з тягою переміщується назад, зачіп тяги повертає шептало і розчіплює його з бойовим взводом курка. Курок під дією бойової пружини повертається на своїй осі та енергійно завдає удару по ударнику. Ударник бойком розбиває капсуль патрона. Ударний склад капсуля патрона запалюється, полум'я через затравлювальні отвори в дні гільзи проникає до порохового заряду і запалює його. Відбувається постріл.

1. Перелічіть ТТХ СГД.
2. Обдумайте і обґрунтуйте послідовність розбирання СГД.
3. Обдумайте і обґрунтуйте послідовність збирання СГД.
4. Розкажіть, у якому положенні перебувають частини і механізми СГД до заряджання.
5. Обґрунтуйте призначення предметів приладдя СГД.

ТЕМА 7. МАТЕРІАЛЬНА ЧАСТИНА РУЧНИХ ГРАНАТ, ПРИЙОМИ ТА ПРАВИЛА ЇХ МЕТАННЯ

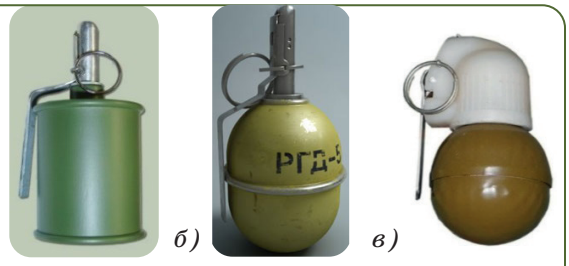
§ 75. ПРИЗНАЧЕННЯ, УСТРІЙ ТА ТАКТИКО-ТЕХНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РУЧНИХ ГРАНАТ Ф-1, РГД-5

Які види гранат вам відомі? З яких джерел ви отримали інформацію про них?

Ручна уламкова граната (лат. *granatus* — зернистий) — вибуховий боєприпас, призначений за допомогою ручного метання для ураження живої сили і бойової техніки противника уламками й ударною хвилею, що створюються під час вибуху.

Застосовують їх у ближньому бою (під час атаки, в обороні, в окопах, сховищах, населених пунктах, лісах, горах). Ручні гранати вибухають не тільки внаслідок удару об твердий предмет або ґрунт, але й у разі падіння в грязюку, сніг і воду. Під час вибуху утворюється велика кількість уламків, які розлітаються в різні боки.

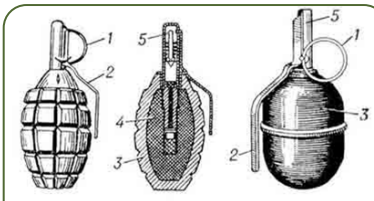
На озброєнні в ЗСУ, залежно від відстані розлітання уламків після вибуху, є гранати наступальні та оборонні. До наступальних належать гранати РГ-42 (ручна граната 1942 р.) (*іл. 75.1 а*), РГД-5 (ручна граната дистанційна, модифікація — 5) (*іл. 75.1 б*), РГН (ручна граната наступальна) (*іл. 71.1 а*). Їхні уламки уражають живу силу в радіусі до 25–30 м.

Іл. 75.1. Загальний вигляд наступальних ручних гранат: РГ-42, РГД-5, РГН

Іл. 75.2. Загальний вигляд оборонних ручних гранат: Ф-1, РГО

Іл. 75.3. Устрій ручних протипіхотних осколкових гранат: 1 — кільце запобіжної чеки; 2 — спусковий важіль запалу; 3 — корпус; 4 — вибуховий заряд; 5 — запал

В обороні використовують ручні гранати дистанційної дії Ф-1, оскільки їхній радіус ураження сягає до 200 м (*іл. 75.2 а*) та РГО — з радіусом можливого ураження до 150 м (*іл. 75.2 б*).

Устрій та принцип дії ручних уламкових гранат. Граната складається з металевого корпуса або з інших легких матеріалів високої питомої міцності, заряду вибухової речовини і підривача (запалу) (*іл. 75.3*).

Корпус гранати містить вибуховий заряд та трубку для запалу. З корпуса під час вибуху гранати утворюється велика кількість

уламків. У нього є дві частини: верхня та нижня. Верхня частина корпуса складається із зовнішньої оболонки, яка називається ковпаком, та вкладиша ковпака. До верхньої частини за допомогою манжети кріпиться трубка запалу.

Трубка запалу слугує для герметизації вибухового заряду в корпусі і для кріплення запалу до гранати. Для збереження трубки від забруднення в неї угвинчують пластмасовий корок. Готуючи гранату до метання, замість корка в трубку угвинчують запал.

Нижня частина корпуса складається із зовнішньої оболонки, яка називається піддоном, і вкладиша піддона. *Вибуховий заряд* наповнює корпус, під час його вибуху граната розривається на уламки.

Спусковий важіль утримує у взведеному положенні стиснену бойову пружину. На трубці ударного механізму спусковий важіль утримується запобіжною чекою. Запобіжна чека проходить через отвори спускового важеля і стінок трубки ударного механізму. На трубці є кільце, висмикуючи яке, звільняють чеку. Після висмикування запобіжної чеки й метання гранати, спусковий важіль відходить убік під дією бойової пружини, яка віддає енергію ударникові. Ударник завдає удару по капсулю-запальнику. Промінь вогню від капсуля-запалювача переходить на сповільнювач, запалює його й, пройшовши через нього, передається капсулю-детонатору, який, вибухаючи, підриває розривний заряд гранати. Корпус гранати розривається, і осколки розлітаються в різні боки.

Запал слугує для підриву вибухового заряду гранати. Він складається з втулки сповільнювача, капсуля-запалювача сповільнювача і капсуля-детонатора. Втулка сповільнювача у верхній частині має різьбу для з'єднання з трубкою ударного механізму і гніздо для капсуля-запалювача, у середині — канавку, у якій розміщений сповільнювач, зовні — проточку для приєднання гільзи капсуля-детонатора. Він розміщений у гільзі, яка закріплена на нижній частині втулки сповільнювача. Запал завжди перебуває в бойовому положенні.

Розбирати запал і перевіряти роботу ударного механізму категорично заборонено. Його вибух спричиняє тяжкі травми.

● **Тактико-технічні характеристики ручних гранат** ● (*табл. 75.1*).

Таблиця 75.1

Тактико-технічні характеристики ручних гранат

Основні дані	РГ-42	РГД-5	РГН	Ф-1	РГО	РКГ-3
Тип гранати	Наступальна	Наступальна	Наступальна	Оборонна	Оборонна	Протитанкова
Середня дальність метання гранати, м	35–40	40–50	30–45	35–45	20–40	15–20
Маса, г	400	310	310	600	530	1070
Запал	УЗРГМ	УЗРГМ	УДЗ	УЗРГМ	УДЗ	Миттєвої дії
Дія запалу	Дистанційна	Дистанційна	Ударно-дистанційна	Дистанційна	Ударно-дистанційна	Ударна

Час горіння порохового уповільнювача, с	3,2–4,2	3,2–4,2	3,2–4,2	3,2–4,2	3,2–4,2	Миттєво
Розривний заряд	Тротил	Тротил	Тротил	Тротил	Тротил	Тротил
Маса розривного заряду, г	110–120 г	110 г	112 г	60	92	600
Радіус розлітання вбивчих осколків гранати, м	До 15–20	25	25	200	150	
Радіус зони ефективного ураження, м	5	5	8	7	12	

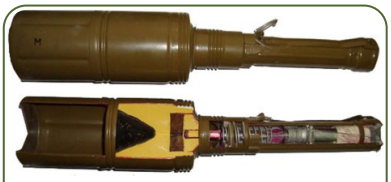
1. Розкажіть товаришу про призначення ручної уламкової гранати.
2. Які є гранати на озброєнні в ЗСУ, залежно від відстані розлітання уламків після вибуху?
3. Розкажіть товаришу про устрій та тактико-технічні характеристики ручних гранат Ф-1, РГД-5.
4. Поясніть устрій та принцип дії ручних уламкових гранат.
5. Для чого слугує запал гранати і що з ним категорично забороняється робити?
6. Розкажіть товаришу про тактико-технічні характеристики ручних гранат.

§ 76. ПРИЗНАЧЕННЯ, ТАКТИКО-ТЕХНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА, УСТРІЙ ТА ПРИНЦИП ДІЇ РУЧНОЇ ПРОТИТАНКОВОЇ ГРАНАТИ РКГ-3

Чи ви бачили застосування ручної протитанкової гранати? Де саме?

Стисла характеристика ручної протитанкової кумулятивної гранати

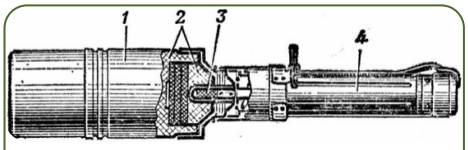
Ручна кумулятивна граната РКГ-3 (*іл. 76.1*) — протитанкова граната спрямованої дії, призначена для боротьби з танками та іншими броньованими цілями (самохідно-артилерійськими установками, бронетранспортерами, бронеавтомобілями), а також для руйнування міцних перешкод і сховищ польового типу та ураження живої сили противника в них. Вона має ударну дію і, влучаючи в ціль (тверду перешкоду), миттєво вибухає. Хоча для боротьби із сучасними танками, оснащеними динамічним захистом, вони вже малопридатні, але для ураження БМП, БТР та інших бронемашин ці гранати залишаються достатньо ефективними.

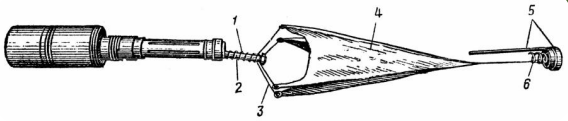
Іл. 76.1. Ручна кумулятивна граната РКГ-3 (загальний вигляд)

Бронепробійність — 170 мм (РКГ-3Е), 220 мм (РКГ-3ЕМ).

● **Будова РКГ-3** ● Граната складається з корпуса, руків'я і запалу (*іл. 76.2*). Циліндричний корпус вміщає основний вибуховий заряд, додатковий заряд і трубку для запалу. Основний заряд має кумулятивну воронку, обернену до дна корпуса і покриту тонким шаром металу. Вільний простір між воронкою і дном забезпечує відстань до поверхні цілі, оптимальну для формування і дії кумулятивного струменя. На верхній частині кришки корпуса є різьба для з'єднання з руків'ям. На зовнішній поверхні корпуса є інструкція щодо поводження з гранатою. У руків'ї змонтовані стабілізатор, закритий відкидним ковпаком рукоятки, і ударний механізм із чотирма запобіжниками.

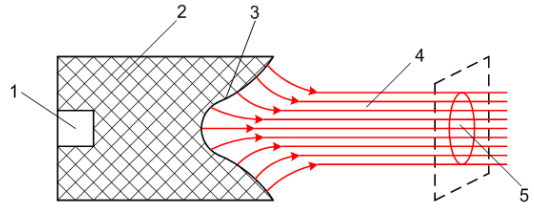

Іл. 76.2. Устрій ручної протитанкової кумулятивної гранати РКГ-3: 1 — корпус; 2 — розривний заряд; 3 — запал; 4 — руків'я

Іл. 76.3. Граната РКГ-3 під час польоту: 1 — пружина стабілізатора; 2 — рухома трубка; 3 — дротове пір'я; 4 — матер'яний конус; 5 — відкидний ковпак з планкою; 6 — пружина ковпака

Коли із запалу висмикнута чека і граната кинута, з руків'я вистрибує підпружинений «парашут», завдяки якому граната летить (*іл. 72.3*) кумулятивною воронкою до мішені. У момент удару гранати дном корпуса або бічною частиною в ціль (перешкоду) ударник з інерційною кулькою під дією бойової пружини різко просувається вперед, наколює капсуль-детонатор запалу, він запалюється й викликає миттєвий вибух. Утворений унаслідок вибуху та зібраний завдяки кумулятивній воронці у вузький пучок струмінь газів високої температури і щільності пробиває навіть броню сучасних танків чи інших об'єктів та знищує усередині них екіпаж і устаткування (*іл. 76.4*).

Іл. 76.4. Кумулятивний ефект РГК-3: 1 — підривник; 2 — заряд; 3 — металева лійка; 4 — гази; 5 — фокус кумуляції (найбільш вузька частина кумулятивного струменя)

Іл. 76.5. Ручні термобаричні гранати

● **Ручні термобаричні гранати** ● Гранати РГТ-27С, РГТ-27С2 (або GHTB-27 — hand thermobaric grenade) призначені для комбінованого ураження живої сили противника в укриттях різного типу, на відкритій місцевості, а також для виведення з ладу автомобільної та легкоброньованої техніки (*іл. 76.5*).

Під час вибуху граната створює на чотири секунди вогняну хмару об'ємом 13 м^3, де температура сягає 2500-3000°С, що дозволяє не лише знищувати живу силу, але і виводити з ладу легкоброньовану техніку. «Квадратний» варіант гранати дозволяє, наприклад, встановити її на об'єкті ураження за допомогою магніта чи клейкого елемента.

Вимоги безпеки під час навчання метанню гранат Для вивчення устрою гранат користуються навчальними або навчально-імітаційними гранатами й плакатами.

Перед виконанням вправ з метання ручних навчально-імітаційних гранат особи, які навчаються, повинні вивчити вимоги безпеки, будову гранат, правила поводження з ними, прийоми і правила метання, які передбачені для бойових гранат. Навчально-імітаційні гранати, які застосовують для метання, за масою та формою повинні відповідати бойовим, мати навчальний запал із запобіжною чекою і бути справними.

Під час навчання метанню бойових гранат потрібно дотримувати таких застережних заходів безпеки:

- особи, які навчаються, та керівник повинні бути в засобах індивідуального бронезахисту — кевларових (сталевих) шоломах і бронежилетах, а екіпажі бойових машин під час метання гранат з бойових машин — у шоломофонах. Зброя бійця повинна перебувати в положенні, що забезпечує її негайне застосування;
- перед заряджанням необхідно оглянути гранати й запали; у разі виявлення пошкоджень доповісти керівнику;
- метання уламкової оборонної та протитанкової гранат проводять з окопу чи із-за захисного облаштування, що не пробивається уламками, під наглядом керівника;
- під час метання однією особою, що навчається, кількох гранат, кожну наступну гранату метати не раніше, ніж через 5 с після вибуху попередньої;
- якщо гранату не кинули (запобіжна чека не виймалася), розряджання її роблять тільки за командою і під безпосереднім наглядом керівника;
- вести облік гранат, що не розірвалися, і помічати місця їх падіння червоними прапорцями; після закінчення метання гранати, що не розірвалися, знищують підривом на місці падіння. Згідно з правилами, що викладені в Керівництві по зберіганню артилерійського озброєння і боєприпасів у військах, підрив гранат (запалів) організовує командир частини;
- район метання ручних гранат оточувати в радіусі не менше 300 м;
- особовий склад, що не задіяний до метання гранат, відводять у сховище або на безпечну відстань від вогневого рубежу (не ближче 350 м);
- вихідне положення для метання гранат помітити білими прапорцями, вогневий рубіж — червоними;
- пункт видачі гранат і запалів обладнують у сховищі не ближче 25 м від вихідного положення.

Треба оберігати гранати і запали від сильних поштовхів, ударів, вогню, бруду й вологи. Забруднені або мокрі гранати за першої ж можливості обережно витирають і під наглядом просушують на сонці або в теплому

приміщенні, але не біля вогню. Гранати, що зберігаються тривалий час у гранатних сумках, слід періодично оглядати. Несправні гранати й запали здають на склад для знищення. Заряджати гранату (вставляти запал) дозволено тільки перед її метанням. Бойові гранати видають тільки тим, хто навчався поводитися з ними.

Розбирати бойові гранати й усувати в них несправності, переносити гранати без сумок (підвішеними за кільце запобіжної чеки), торкатися гранати, що не розірвалася, ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ!

1. Яке призначення ручної протитанкової гранати РКГ-3?
2. Розкажіть товаришу про устрій та принцип дії ручної протитанкової гранати РКГ-3.
3. Завдяки чому граната під час метання летить кумулятивною воронкою до мішені?
4. Які заходи безпеки під час вивчення та практичного застосовування гранат?
5. Яка роль кумулятивної воронки РКГ-3?

ТЕМА 8. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА БОЙОВІ ВЛАСТИВОСТІ РУЧНОГО ПРОТИТАНКОВОГО ГРАНАТОМЕТА

§ 77. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ТАКТИКО-ТЕХНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РПГ. ПОРЯДОК РОЗБИРАННЯ ТА ЗБИРАННЯ ГРАНАТОМЕТА

Поява на полі бою якої саме техніки спонукала інженерів-конструкторів до винаходу гранатомета?

● **Призначення та тактико-технічна характеристика РПГ** ● Висока ефективність РПГ-7 доведена в багатьох конфліктах останніх десятиліть, включаючи Афганістан, Чечню й Ірак, Схід України. Донині РПГ-7 може заслужено вважатися одним з кращих зразків «артилерії маленької людини», що значною мірою зумовлено як простотою конструкції та використання самого гранатомета, так і успішним створенням різноманітних і високоефективних боєприпасів для нього.

Гранатомет РПГ-7 (*іл. 77.1*) може ефективно використовувати одна людина (штатний розрахунок — 2 людини, гранатометник і помічник гранатометника (підношувач боєприпасів)) як проти танків і броньованої техніки противника, так і проти укріплень і вогневих точок (сучасні гранати здатні пробити метрову бетонну стіну і вражати живу силу противника, яка схована за нею). Тип — динамореактивний (безвідкатний) — (пуск – плюс реактивний прискорювач на гранаті). РПГ-7 — це гладкоствольний

однозарядний пусковий пристрій безвідкатного типу, з відкритим ззаду стволом.

Іл. 77.1. Загальний вигляд РПГ-7

Протитанкові гранати для РПГ-7 мають надкаліберну БЧ калібру 70–103 мм залежно від модифікації. Хвостова частина гранати має калібр 40 мм, її під час заряджання вставляють у ствол гранатомета спереду. У середній частині гранати розташований твердопаливний реактивний двигун, який здійснює розгін гранати на траєкторії. Сопла двигуна розташовані в його передній частині, радіально і під кутом до поздовжньої осі гранати, забезпечуючи додаткову стабілізацію на активній фазі польоту. Запуск гранати здійснюють за допомогою вишибного динамо-реактивного заряду, що перебуває в картонній гільзі, яка згоряє навколо хвостової частини гранати, що приєднується перед заряжанням. Під час пострілу частина порохових газів вишибного заряду вилітає із сопла гранатомета назад, забезпечуючи компенсацію віддачі і створюючи позаду стрілка небезпечну зону завглибшки понад 20 метрів. Запуск ракетного двигуна гранати здійснюється автоматично на відстані 10–20 м від стрільця. Деякі варіанти гранат, наприклад уламкова ОГ-7В, не мають реактивного двигуна і використовують тільки вишиб-ний заряд. Стабілізація гранат на траєкторії здійснюється за допомогою розкладних стабілізаторів, а також завдяки обертанню гранати, викликаному спеціальною турбіною в її хвостовій частині та скосами на стабілізаторах.

● **Тактико-технічні характеристика гранатомета**: ● ● калібр — 40 мм; ● довжина — 950 мм; ● маса гранати (2–4,5) кг; ● початкова швидкість

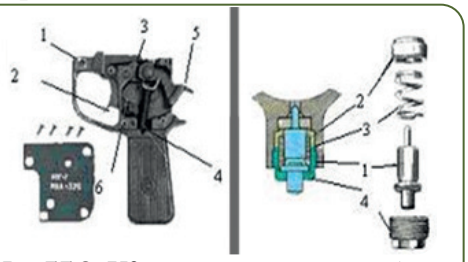

Іл. 77. 2. Основні частини і механізми РПГ-7: 1 — труба; 2 — механічний (відкритий) приціл; 3 — ударно-спусковий механізм; 4 — розтруб; 5 — РПГ-7Д складений

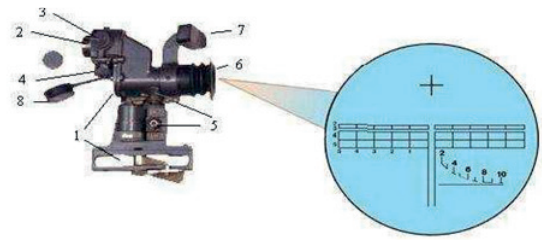
ПГ-7 — 120 м/с; ● ПГ-7ВМ — 140 м/с; ● максимальна швидкість — 300 м/с; ● бойова скорострільність — 4–6 пострілів/хв; ● прицільна відстань — 500 м; ● відстань прямого пострілу по цілі заввишки 2 м у разі стрільби пострілом ПГ-7В — 330 м, а ПГ-7ВМ — 310 м; ● вага сумки з двома пострілами і ЗІП ПГ-7В — 7,1 кг.

Основні частини та механізми гранатомета РПГ-7 зображені на *іл. 77.2*.

Ударно-спусковий та бойковий механізми (*іл. 73.3*). Гранатомет оснащений відкритим прицілом (*іл. 77.4*), проте зазвичай комплектується оптичним прицілом ПГО-7 кратністю 2,7. Приціл має далекомірну шкалу за маркою заввишки 2,7 м (танк), а також шкали дистанційних і бічних поправок.

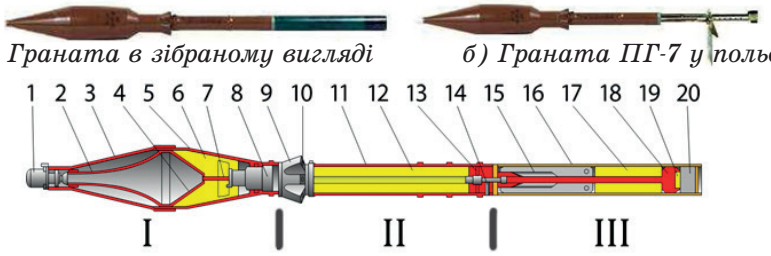

Іл. 77.3. Ударно-спусковий та бойковий механізми: а) 1 — корпус; 2 — спусковий гачок; 3 — шептала; 4 — стрижень з бойовою пружиною; 5 — гачок; 6 — запобіжник; б) 1 — бойок; 2 — опорна втулка; 3 — пружина бойка; 4 — ніпель

Іл. 77.4. Оптичний приціл: 1 — корпус із кронштейном; 2 — оптична система; 3 — механізм вивірення; 4 — маховик механізму температурних поправок; 5 — пристрій освітлення сітки; 6 — наочник; 7 — налобник; 8 — ковпачок

Постріл до гранатомета. Створена наприкінці 1980-х рр. граната ПГ-7ВР з тандемною бойовою частиною калібра — 65/103 мм здатна пробивати понад 600 мм сталевої броні, додатково прикритої динамічним захистом або противокумулятивними екранами.

а) Граната в зібраному вигляді *б) Граната ПГ-7 у польоті*

в) Розріз пострілу ПГ-7В

Іл. 77.5. Постріл до гранатомета: I — головна частина, II — реактивний двигун, III — пороховий заряд: 1 — головна частина підривача; 2 — електропровідний конус; 3 — обтічник; 4 — кумулятивна воронка; 5 — корпус; 6 — розривний заряд; 7 — провідник; 8 — донна частина підривача; 9 — сопловий блок; 10 — сопло; 11 — корпус реактивного двигуна; 12 — пороховий заряд реактивного двигуна; 13 — дно реактивного двигуна; 14 — капсуль-запальник; 15 — лопасний стабілізатор; 16 — гільза з паперу; 17 — пороховий заряд; 18 — турбінка; 19 — трасер; 20 — заглушка з пінопласту

Порядок неповного розбирання гранатомета РПГ

Порядок неповного розбирання РПГ-7

1. Зняти чохли: спочатку з казенної, а потім з дульної частини.
2. Розібрати ствол:
- відтиснути важіль механізму блокування;
- утримуючи трубу, повернути патрубок проти напрямку часової стрілки до упору.

3. Відокремити ударно-спусковий механізм:
- натиснути на розрізну частину чеки;
- виштовхнути її виколоткою.

4. Відокремити боковий механізм:
- викрутити ключем-відкруткою ніпель;
- вилучити з гнізда бойок, пружину і опорну втулку;
- відокремити кришку корпуса ударно-спускового механізму;
- вивернути чотири гвинта.

Порядок збирання гранатомета РПГ після неповного розбирання

Порядок збирання гранатомета РПГ-7 після неповного розбирання

1. Приєднати кришку корпуса ударно-спускового механізму: поставити на місто кришку корпуса і вкрутити чотири гвинти.
2. Приєднати бойковий механізм.
3. Приєднати ударно-спусковий механізм.
4. У гранатомета РПГ-7Д зібрати ствол.
5. У гранатомета з нічним прицілом приєднати сошку.
6. Перевірити правильність зберігання гранатомета.
7. Одягнути чохли: спочатку на дульну, а потім на казенну частину гранатомета.

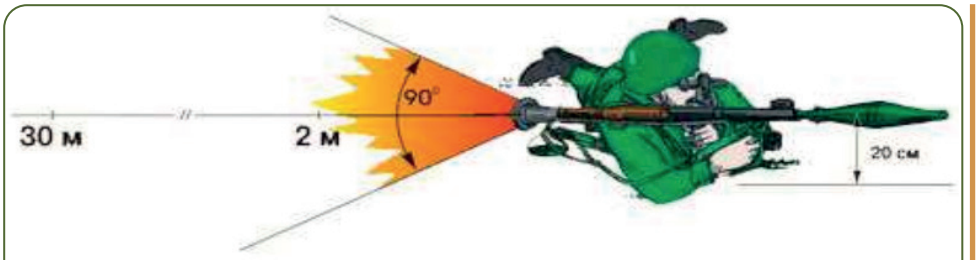
Правила безпеки під час стрільби та розбирання і складання гранатомета

1. До стрільби допускаються особи, які вивчили матеріальну частину гранатомета, пострілів, пристроїв для стрільби, засвоїли прийоми і правила стрільби та заходи безпеки.

2. У напрямку пострілу не повинно бути місцевих предметів, за які могла б зачепитися граната. Під час вибору вогневої позиції гранатометник зобов'язаний перевірити можливості ведення вогню в заданому секторі (напрямку).

3. Під час стрільби лежачи гранатометник розташовується по відношенню до ствола гранатомета так, щоб уникнути ураження себе течією порохових газів, що витікають з казенної частини.

5. Між казенним зрізом ствола і стіною окопу або іншого укриття повинна бути відстань не менше 2 м. Під час заряджання, стрільби і розряджання позаду гранатомета на віддаленні 30 м у секторі 90о не повинні знаходитися люди, боєприпаси, вибухові та горючі речовини. Відстань між дульною частиною гранатомета та укриттям або поверхнею повинна бути не менше 20 см, щоб виключити можливість зачеплення стабілізатором за землю або укриття (*іл. 77.6*).

Іл. 77.6. Небезпечна зона при стрільбі з гранатомета

6. Під час руху в атаку гранатомет повинен бути заряджений і знаходитися на запобіжнику, а курок спущений із бойового зводу. До заряджання гранатомета курок повинен бути в стані спущеного з бойового зводу.

7. Під час навчання стрільбу бойовими пострілами по броньованих цілях ведуть тільки із окопу або іншого укриття, оскільки окремі фрагменти гранати і осколки броні летять на відстань до 150 м. Особовий склад поза укриттям не повинен перебувати ближче 300 м від цілі.

Забороняється:

- упирати казенну частину ствола без одягненого на неї чохла у будь-які предмети чи ґрунт;
- вести вогонь із гранатомета, ствол якого забруднений;
- залишати курок після стрільби на бойовому взводі;
- торкатися боєприпасів, які не розірвалися після стрільби.

1. Перелічіть бойові характеристики РПГ-7.
2. Обґрунтуйте принцип дії РПГ.
3. Перелічіть основні складові деталі РПГ.
4. Обґрунтуйте послідовність неповного розбирання.
5. Обґрунтуйте правила техніки безпеки під час стрільби з РПГ.

ТЕМА 9. ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ БАЛІСТИКА

§ 78. ПОСТРІЛ І ЙОГО ПЕРІОДИ. ПОЧАТКОВА ШВИДКІСТЬ КУЛІ. ТРАЄКТОРІЯ ТА ЇЇ ЕЛЕМЕНТИ. ФОРМА ТРАЄКТОРІЇ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

По якій траєкторії, на вашу думку, летить куля?

Під час пострілу зі стрілецької зброї від удару по капсулю бойового патрона миттєво вибухає ударна суміш капсуля. Сильне полум'я, що виникає через отвори на дні гільзи проникає в товщу порохового заряду, запалюючи зерна пороху. Поро-ховий заряд, згораючи майже миттєво, виділяє велику кількість сильно нагрітих газів, які створюють у каналі ствола ви-

сокий тиск на дно кулі, дно та стінки гільзи, а також на стінки ствола і затвора. Зустрічаючи опір міцних стінок ствола і дна гільзи, що упирається в затвор, порохові гази спрямованні у бік найменшого опору, штовхаючи кулю попереду себе. Остання врізається в нарізи, обертаючись, проходить з безперервно зростаючою швидкістю каналом ствола і викидається назовні. Тобто відбувається постріл.

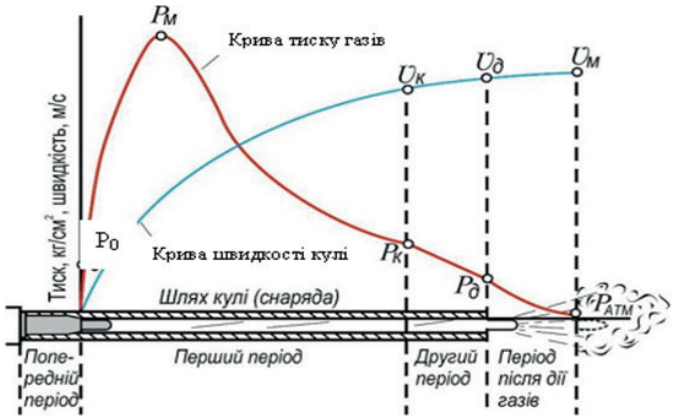
Постріл — викидання кулі (гранати) з каналу ствола, зброї енергією газів, які утворюються під час згорання порохового заряду.

Процеси, які відбуваються під час пострілу та під час руху кулі (гранати) в каналі ствола, вивчає *внутрішня балістика*.

Тиск газів на дно гільзи викликає *рух зброї назад*. Від тиску газів на дно гільзи і ствола відбувається їх розтяг (пружна деформація), і гільза, міцно притискаючись до патронника, перешкоджає прориванню порохових газів у бік затвора (цей процес називається обтюрацією). Водночас під час пострілу виникають *коливальний рух (вібрація) ствола* і його нагрівання. Розжарені гази і частинки незгорілого пороху, які виходять із каналу ствола слідом за кулею, під час зустрічі з повітрям породжують полум'я і ударну хвилю. Остання є джерелом звуку під час пострілу.

Хоча постріл відбувається в дуже короткий проміжок часу (0,001-0,06с), у ньому розрізняють чотири послідовних періоди: *попередній, перший або основний, другий та третій, або період післядії газів* (*іл. 78.1*).

Попередній період триває від початку горіння порохового заряду до повного врізання оболонки кулі в нарізи ствола. Протягом цього періоду в каналі ствола утворюється тиск газів, необхідний для того, щоб зрушити кулю з місця. Коли він досягає певної величини, достатньої для подолання сил опору руху (затискання кулі в дульці гільзи, урізування її в нарізи тощо), куля починає свій рух. Цей тиск називається тиском форсування і досягає 250 500 кг/см^2, залежно від будови нарізів, ваги кулі та твердості її оболонки.

Іл. 78.1. Періоди пострілу: P_0 — тиск форсування; $P_м$ — найбільший тиск; $P_к$ і $V_к$ (Рд і Vд) — тиск газів та швидкість кулі в момент закінчення згорання пороху (у момент вильоту кулі з каналу ствола); $V_м$ — найбільша швидкість кулі; Ратм — атмосферний тиск

Перший, або основний, період триває від початку руху кулі до моменту повного згорання порохового заряду. У цей період горіння порохового

заряду відбувається у швидко змінюваному об'ємі. На початку періоду, коли швидкість кулі по каналу ствола ще невелика, кількість газів збільшується швидше, ніж об'єм закульного простору (простір між дном кулі і дном гільзи), тиск газів швидко збільшується і досягає найбільшої величини — 294 МПа (приблизно 3000 кг/см^2). Цей тиск називається максимальним тиском. Він утворюється під час проходження кулею 4-6 см шляху і викликає прискорення руху кулі. Пороховий заряд повністю згорає незадовго до того, як куля вилетить із каналу ствола.

Другий період триває від моменту повного згорання порохового заряду до моменту вильоту кулі з каналу ствола. З початком цього періоду приплив порохових газів припиняється, однак сильно стиснуті і нагріті гази розширюються і, продовжуючи тиск на кулю, збільшують швидкість її руху. Спад тиску в другому періоді відбувається дуже швидко і біля дулового зрізу (*дуловий тиск*) становить 300-900 кг/см^2. Швидкість кулі в момент вильоту з каналу ствола (*дулова швидкість*) трохи менша за початкову швидкість ($V_д < V_0$)). У деяких видах стрілецької зброї, особливо у короткоствольних, другий період відсутній, оскільки повного згорання порохового заряду до моменту вильоту кулі з каналу ствола фактично не відбувається.

Третій період, або період післядії газів, триває від моменту вильоту кулі з каналу ствола до моменту закінчення дії порохових газів на кулю. Протягом цього періоду порохові гази, витікаючи з каналу ствола із швидкістю, більшою за швидкість кулі (приблизно 1200-2000 м/с), продовжують діяти на кулю і надають їй додаткової швидкості. Найбільшої (максимальної) швидкості куля досягає в кінці третього періоду ($V_м > V_0$) на відстані декількох десятків сантиметрів (до 20 см) від дулового зрізу ствола. Цей період закінчується в той момент, коли тиск порохових газів буде вирівняно з опором повітря.

Таким чином, із просуванням кулі в каналі ствола швидкість її безперервно зростає, досягаючи найбільшої величини в декількох сантиметрах від дулового зрізу.

● **Початкова швидкість кулі, її вплив на бойові властивості зброї** ● Після закінчення дії на кулю порохових газів її рух продовжується за інерцією. Зустрічаючи опір повітряного середовища, вона починає втрачати швидкість. Оскільки швидкість кулі весь час змінюється, її прийнято фіксувати тільки в яких-небудь певних фазах руху.

Початковою швидкістю (V_0) називається швидкість руху кулі біля дулового зрізу ствола.

Початкова швидкість є однією з головних характеристик бойових властивостей зброї. *Під час збільшення початкової швидкості*: ● збільшується дальність польоту кулі; ● збільшується дальність прямого пострілу; ● збільшується убивча та пробивна дія кулі; ● збільшується траєкторія польоту кулі, вона стає більш пологою; ● зменшується вплив зовнішніх умов на її політ.

За початкову швидкість береться умовна швидкість, яка дещо більша за дулову і менша за максимальну. Вона визначається дослідним шляхом з такими розрахунками. Величина початкової швидкості кулі зазначається в *Таблицях стрільби і в бойових характеристиках зброї*.

Величина початкової швидкості кулі залежить від: довжини ствола; маси кулі; маси, температури і вологості порохового заряду, форми розміру зерен пороху і щільності заряджання.

Що довший ствол, то більше часу на кулю діють порохові гази і — більша початкова швидкість.

За умов постійної довжини ствола і ваги порохового заряду початкова швидкість тим більша, чим менша вага кулі.

Зміна ваги порохового заряду призводить до зміни кількості порохових газів, а звідси і до зміни величини максимального тиску в каналі ствола і початкової швидкості кулі. Що більша вага порохового заряду, то більші максимальний тиск і початкова швидкість кулі.

Форма та розміри пороху дуже впливають на швидкість горіння порохового заряду, а звідси і на початкову швидкість кулі. Вони підбираються відповідним чином під час конструювання зброї та патронів. Збільшення щільності заряджання може призвести під час пострілів до різкого стрибка тиску і внаслідок цього — розриву ствола. Зменшення щільності заряджання викликає повільне та неправильне горіння пороху.

Величина початкової швидкості є однією з найважливіших характеристик не тільки патронів, але і зброї. Проте судити про балістичні властивості зброї тільки на основі однієї початкової швидкості кулі не можна. Необхідно знати, що швидкість кулі пов'язана з її масою. Важливо знати, яку енергію має куля та яку роботу вона може виконувати. Для цього вводять поняття *убивчість кулі і пробивна дія кулі*.

Убивчість кулі характеризується її енергією в момент зустрічі із ціллю. Для нанесення ураження людині (виведення її зі строю) достатньо енергії, що дорівнює 10 кг/м.

Пробивна дія кулі характеризується здатністю пробивати перешкоду (укриття) певної щільності і товщини.

Під час горіння заряду порохові гази у стволі зброї розвивають, як ми вже зазначали, дуже високий тиск. Навіть найменший тиск у дуловій частині ствола в момент вильоту кулі дорівнює декільком сотням атмосфер. Природно, щоб витримувати таке напруження, ствол зброї повинен мати велику міцність. Вона залежить від товщини стінок ствола і якості металу.

Звичайно міцність ствола розраховують так, щоб ствол зазнавав тільки пружних деформацій розширення, тобто під впливом тиску розширювався, а з припиненням дії тиску набирав початкових розмірів.

Якщо тиск у стволі перевищить величину, на яку розрахована міцність ствола, то ствол може зазнати залишкової деформації, яка спостерігається як роздуття ствола, а іноді і його розриву.

Роздуття ствола відбувається в тих випадках, коли в стволі зброї на шляху руху кулі знаходиться стороннє тіло (пакля, що залишилася після чищення, ганчірка, мастило, зібране в краплю, пісок, бруд і т. ін.). Сто-

роннє тіло є перешкодою, натикаючись на яку, куля сповільнює свій рух. Гази, що виходять услід за кулею, відштовхуються від її дна і дають зворотну хвилю, але основна маса газів продовжує рухатися до дулової частини. Відбувається зіткнення двох хвиль газів, які рухаються в протилежних напрямах. Унаслідок цього позаду кулі виникає дуже сильний тиск газів радіального напряму, що перевищує міцність стінок ствола. Він і викликає роздуття або розрив ствола.

У переважній більшості випадків у появі роздуття винен той, хто стріляє. З метою попередження роздуття необхідно ретельно протирати і уважно оглядати канал ствола перед стрільбою, а також оберігати його і патрони від забруднення.

У процесі стрільб ствол зазнає зносу. Причини, що викликають знос ствола, можна розділити на три основні групи: *хімічного, механічного і термічного характеру*.

У результаті *дій хімічного характеру* в каналі ствола утворюється нагар.

Якщо після стрільби не вичистити весь пороховий нагар, то канал ствола протягом певного часу в місцях сколювання хрому покриється іржею, після видалення якої залишаються сліди. У разі повторення таких випадків ступінь ушкодження ствола буде зростати і може призвести до виникнення раковин, тобто значних поглиблень у стінках каналу ствола. Негайне чищення і змащування каналу ствола після стрільби запобігають його ураженню іржею.

Ушкодження механічного характеру — удари і тертя кулі об нарізи, неправильне чищення — призводять до стирання полів нарізів чи округлення кутів полів нарізів, особливо їхньої лівої грані, викришування і сколювання хрому в місцях сітки розпалу.

Причини термічного характеру (висока температура порохових газів, періодичне розширення каналу ствола і повернення його в початковий стан) призводять до утворення сітки розгару і оплавлення поверхні стінок ствола в місцях сколювання хрому.

Під дією всіх цих явищ канал ствола розширюється, змінюється його поверхня, унаслідок чого збільшується прорив порохових газів між кулею та стінками каналу ствола, зменшується початкова швидкість кулі і збільшується розкидання куль.

Для збільшення строку придатності ствола до стрільби необхідно виконувати встановлені правила чищення і огляду зброї і боєприпасів, уживати заходів щодо зменшення нагрівання ствола під час стрільби.

Режимом вогню називається найбільша кількість пострілів, яка може бути виконана за визначений проміжок часу без шкоди для матеріальної частини зброї, порушень заходів безпеки і без зниження результатів стрільби.

З метою виконання режиму вогню необхідно проводити зміну ствола або охолоджувати його через визначену кількість пострілів.

Живучістю ствола називається можливість ствола витримувати визначену кількість пострілів.

Нехтування нормами режиму вогню призводить до надмірного нагрівання ствола і, як наслідок, до передчасного його зносу, а також до різкого зниження результатів стрільб.

Після цього він зношується і втрачає свої якості (значно збільшується розкидання куль, зменшуються початкова швидкість і стійкість польоту кулі). Живучість хромованих стволів стрілецької зброї сягає 10-20 тисяч пострілів.

Підвищення живучості ствола досягається дотриманням режиму вогню, усуненням причин, що викликають роздуття ствола, своєчасним і правильним чищенням та змащуванням зброї.

Віддача зброї — це рух зброї назад під час пострілу. Віддача відчувається як поштовх у плече стрільця, його руку або в ґрунт. Дія віддачі зброї характеризується величиною швидкості та енергією, яку вона розвинула під час руху назад. (*іл. 78.2*).

Іл. 78.2. Підкидання дульної частини ствола вгору при пострілі в результаті дії сили віддачі

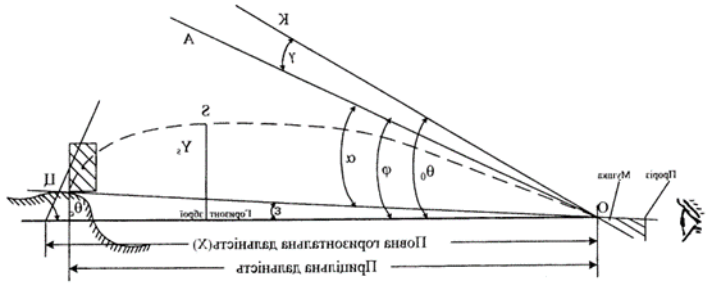
● Траєкторія та її елементи. Форма траєкторії та її практичне значення ●

Під яким кутом до горизонту і з якою початковою швидкістю треба кидати кулю певної ваги і форми, щоб вона досягла цілі — це завдання *зовнішньої балістики* — науки, що вивчає рух кулі (гранати) після припинення дії на неї порохових газів.

Вилетівши з каналу ствола під дією порохових газів, куля рухається за інерцією і під час польоту в повітрі зазнає дії двох сил: тяжіння і опору повітря. У результаті дії цих сил швидкість польоту кулі постійно зменшується, а її траєкторія нагадує за формою нерівномірно зігнуту криву лінію. Опір повітря польоту кулі зумовлений тим, що повітря є пружним середовищем. Тому на рух у цьому середовищі витрачається частина енергії кулі. Сила опору повітря залежить від трьох основних причин: тертя повітря, утворення завихрень та балістичної хвилі.

Траєкторія — це крива лінія, яку описує центр тяжіння кулі в польоті.

Для вивчення траєкторії кулі (гранати) прийняті такі позначення (*іл. 78.3*).

Іл. 78.3. Елементи траєкторії: О — точка вильоту; ОА — лінія пострілу; ОЦ — лінія цілі; ОК — лінія кидання; α — кут прицілювання; ε — кут місця цілі; φ – кут підвищення; θ_0 — кут кидання; γ — кут вильоту; S – вершина траєкторії; Y_s — висота траєкторії; θ_c — кут падіння

Пряма лінія, яка проходить від ока стрільця через середину прорізу прицілу (нарівні з його краями) і вершину мушки в точку прицілювання, називається **лінією цілі (ОЦ).**

Кут, утворений лінією підвищення і лінією цілі, називається **кутом прицілювання (α).**

Кут, утворений лінією прицілювання і горизонтом зброї, називається **кутом місця цілі (ε).** Кут місця цілі вважається додатним (+), коли ціль вище горизонту зброї, і від'ємним (–), коли ціль нижче горизонту зброї.

Відстань від точки вильоту до перетину траєкторії з лінією прицілювання називається *прицільною дальністю (Дп).*

Найкоротша відстань від будь-якої точки траєкторії до лінії прицілювання називається **перевищенням траєкторії над лінією прицілювання.**

Точка перетину траєкторії з площиною цілі (землі, перешкоди) називається **точкою зустрічі.**

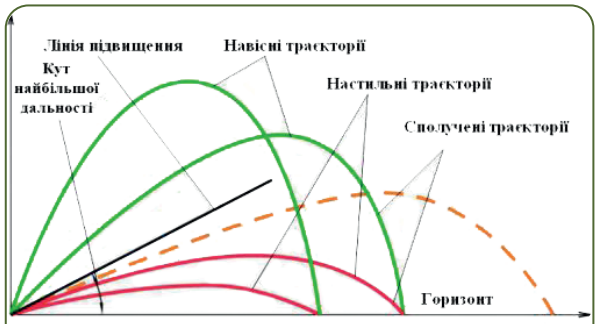
Форма траєкторії залежить від величини кута підвищення. Зі збільшенням кута підвищення висота траєкторії та повна горизонтальна дальність польоту кулі збільшується, але це відбувається до певної межі, за якою висота траєкторії продовжує зростати, а повна горизонтальна дальність починає зменшуватись. І нарешті, при куті підвищення 90° вона буде дорівнювати нулю.

Кут підвищення, за якого повна горизонтальна дальність польоту кулі стає найбільшою, називається **кутом найбільшої дальності.**

Величина цього кута залежить від конструктивних особливостей кулі і зброї. Для різних куль стрілецької зброї кут найбільшої горизонтальної дальності коливається в межах від 30° до 35°.

● **Форма траєкторії** ● (*іл. 78.4*) залежить від величини кута підвищення (кут між лінією підвищення і горизонтом зброї). Зі збільшенням кута підвищення висота траєкторії і горизонтальна дальність кулі зростає, але до певної межі. За цією межею висота траєкторії продовжує збільшуватись, а горизонтальна дальність починає зменшуватись. Кут підвищення, за якого повна горизонтальна дальність польоту кулі (гранати) стає найбільшою, називається кутом найбільшої дальності. Величина найбільшої дальності для куль різних видів зброї становить близько 35°. Траєкторії, які отримують при кутах підвищення, менших від кута найбільшої даль-

ності, називають настильними. Траєкторії, які отримують при кутах підвищення, більших від кута найбільшої дальності, називають навісними. У разі стрільби з однієї і тієї ж зброї (за однакових початкових швидкостей) можна отримати дві траєкторії з однаковою горизонтальною дальністю: настильною і навісною.

Іл. 78.4. Форми траєкторії

Траєкторії, які мають однакову горизонтальну дальність за різних кутів підвищення, називаються сполученими. Під час стрільби з вогнепальної зброї і використовують тільки настильні траєкторії. Що пологіша траєкторія, то на більшому просторі місцевості ціль може бути уражена з одним встановленням прицілу (тим менший вплив на результати стрільби мають помилки в межах встановлення прицілу); у цьому полягає практичне значення настильної траєкторії.

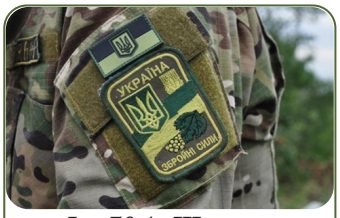
1. Що таке внутрішня балістика?
2. Що таке зовнішня балістика?
3. Прокоментуйте явище пострілу.
4. На які періоди поділяють постріл? Прокоментуйте один з них.
5. Поясніть поняття «дульна швидкість кулі».
6. Прокоментуйте механізм утворення початкової швидкості кулі.

ТЕМА 1. БОЙОВИЙ СТАТУТ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК (ЧАСТИНА ІІІ. ВЗВОД, ВІДДІЛЕННЯ, ТАНК)

§ 79. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ПІДГОТОВКУ ВИДІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Які, на ваш погляд, головні властивості ЗСУ мають бути забезпечені державою?

Україна, враховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава має Збройні сили України (ЗСУ) із необхідним рівнем їхньої бойової готовності та боєздатності (*іл. 79.1*).

Іл. 79.1. Шеврон (нарукавний знак) ЗСУ

Нагадаємо, шо ЗСУ мають таку загальну структуру:

- *Генеральний штаб Збройних сил України* як головний орган військового управління; ● *Об'єднаний оперативний штаб Збройних сил України* як орган управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил);
- *види Збройних сил України* — Сухопутні війська, Повітряні сили, Військово-Морські сили; ● з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів Збройних сил України;
- *окремі роди сил ЗСУ*: Сили спеціальних операцій; Сили територіальної оборони; Сили логістики; Сили підтримки (інженерні війська; радіоелектронної боротьби РЕБ; радіаційного, хімічного та біологічного захисту — РХБЗ; топографічного та гідрометеорологічного забезпечення; війська підтримки; арсенали); Медичні сили;
- *окремі роди військ ЗСУ*: Десантно-штурмові війська; Війська зв'язку та кібербезпеки. Організаційно Збройні сили України складаються з органів військового упрвління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій.

Керівництво Збройними силами України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює *Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних сил України*. В особливий період керівництво Збройними силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через *Ставку Верховного Головнокомандувача*, робочим органом якої є *Генеральний штаб Збройних сил*

України. Начальник Генерального штабу — Головнокомандувач Збройних сил України — здійснює безпосереднє військове керівництво Збройними силами України. Безпосереднє військове керівництво — діяльність, спрямована на здійснення заходів щодо розвитку ЗСУ, їхнього технічного оснащення, підготовки та всебічного забезпечення, визначення основ їх застосування, а також управління ними.

Міністр оборони України здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво Збройними силами України, а також інші повноваження, передбачені законодавством. Військово-політичне керівництво — діяльність, спрямована на забезпечення реалізації політики держави в ЗСУ, політичних та стратегічних цілей у сфері оборони, принципів і напрямів розвитку ЗСУ. Адміністративне керівництво — діяльність, спрямована на всебічне забезпечення життєдіяльності ЗСУ, їх функціонування та розвитку в межах виконання основних завдань державної політики у сфері оборони.

Міністерство оборони України є центральним органом виконавчої влади і військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України. Його обов'язки: ● здійснює військово-політичне та адміністративне управління ЗСУ; ● реалізує політику держави в ЗСУ, розробляє принципи їх будівництва, визначає напрями їхнього розвитку і підготовки в мирний та воєнний час; ● забезпечує життєдіяльність ЗСУ, їх функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, боєздатність, підготовку до виконання покладених на них завдань, застосування, комплектування особовим складом та його підготовку, постачання озброєння та військової техніки, підтримання справності, технічної придатності та модернізації зазначеного озброєння і техніки, матеріальних, фінансових, інших ресурсів та майна згідно з потребами; ● провадить розвідувальну та інформаційно-аналітичну діяльність з метою забезпечення виконання завдань, які покладені на ЗСУ.

ЗСУ — це військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. Вони забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй на суходолі, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

З'єднання, військові частини і підрозділи ЗСУ можуть залучатися до: ● здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану; ● організації та підтримання дій руху опору; ● проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством; ● заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення); ● посилення охорони державного кордону; ● захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у

відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави; ● заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження; ● протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів у відкритому морі; ● ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; ● надання військової допомоги іншим державам; ● брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки ЗСУ, Сили спеціальних операцій ЗСУ можуть залучатися до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони, підготовки та проведення спеціальних операцій та/або спеціальних дій, забезпечення готовності ЗСУ до оборони держави. Сили спеціальних операцій ЗСУ також здійснюють спеціальну розвідку.

Органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що ЗСУ не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їхній діяльності. Ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій щодо цивільного населення, його майна та навколишнього середовища.

Нормативно-правовими документами, що регламентують підготовку видів Збройних сил України до їх застосування, підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності та боєздатності є *Конституція України, Закони України «Про Збройні сили України», «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про основи національної безпеки України», «Про порядок направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», статути Збройних сил України та інші закони України, акти Президента України, КМУ, міжнародні договори України, що регулюють відносини в оборонній сфері*.

Базуючись на Сухопутних військах, у нашій державі створюють сучасну модель ЗСУ — оптимальних за чисельністю, мобільних, добре озброєних, усебічно забезпечених і навчених військ, спроможних виконувати покладені на них завдання за будь-яких умов. Сухопутні війська є головним носієм бойової могутності ЗСУ. За призначенням та обсягом покладених на них завдань вони відіграють вирішальну роль у виконанні завдань як у мирний, так і у воєнний час. Сучасні Сухопутні війська ЗСУ — це моноліт механізованих і танкових військ, ракетних військ і артилерії, армійської авіації, частин і підрозділів протиповітряної оборони, спеціальних військ, частин та установ технічного й тилового забезпечення. Важливим документом є *Бойовий статут Сухопутних військ*, у якому визначаються цілі,

завдання, способи бойових дій та принципи застосування військовослужбовців, підрозділів (відділення, взвод, рота, батальйон), частин (окремий батальйон, полк) і з'єднань (бригада, дивізія), основні положення з організації, підготовки і ведення сучасного загальновійськового бою, а також щодо його забезпечення та управління військами. У *Бойовому статуті механізованих і танкових військ Сухопутних військ ЗС України, частина III (взвод, відділення, екіпаж)*, затвердженому наказом Командувача Сухопутних військ ЗСУ № 238 від 25.05.2016, викладено основні положення підготовки та ведення загальновійськового бою (виконання інших завдань) взводом (відділенням, екіпажем танка) у взаємодії з підрозділами родів військ і спеціальних військ. Положення, які містяться в Бойовому статуті, слід застосовувати творчо відповідно до обстановки, що склалася, не допускаючи шаблонних дій. Вони є основою для розробки тактичних прийомів і способів дій у кожному конкретному випадку.

1. Які основні завдання покладаються на ЗСУ?
2. До яких завдань можуть можуть залучатися з'єднання, військові частини і під-розділи ЗСУ?
3. До яких завдань не можуть бути задіяні Збройні сили України?
4. Яка загальна структуру Збройні сили України?
5. Хто здійснюється керівництво ЗСУ і в межах яких повноважень?
6. Якими нормативно-правовими документами регламентують підготовку видів Збройних сил України до їх застосування?

ТЕМА 2. ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОГО БОЮ

§ 80. БІЙ — ОСНОВНА ФОРМА ТАКТИЧНИХ ДІЙ ВІЙСЬК, ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОГО БОЮ ТА ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ. МЕТА БОЮ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ

Обговоріть, яка, на вашу думку, послідовність дій у загальновійськовому бою.

Іл. 80.1. Відділення під час виконання бойового завдання

Тактична підготовка (ТП) — основа польової виучки особового складу підрозділів і частин, їй підпорядковано вивчення всіх інших предметів бойової підготовки. ТП об'єднує в єдиний комплекс знання, уміння та навички, здобуті особовим складом на заняттях з вогневої, технічної, інженерної, стройової та фізичної підготовки, з цивільного захисту

та інших навчальних предметів. Критерієм тактичної підготовленості особового складу підрозділів і частин є перемога в бою.

Взвод (відділення) (*іл. 80.1*) під час виконання бойових завдань веде воєнні дії тактичного рівня, основною формою яких є *бій*.

Бій — сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом ударів, вогню і маневру дій, які ведуть за єдиним замислом і планом для виконання тактичних бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Бій може бути *загальновійськовим, вогневим, повітряним, протиповітряним, морським*. Взвод (відділення) також може вести *бойові дії* (особлива форма воєнних дій тактичного рівня, яка застосовується підрозділами для виконання окремих тактичних бойових завдань). Під час підготовки і ведення воєнних дій тактичного рівня відділення може здійснювати пересування та розташовуватися на місці.

Загальновійськовий бій — різновид бою, який ведуть об'єднаними зусиллями військових частин і підрозділів різних родів військ та спеціальних військ Сухопутних військ (СВ) у взаємодії з іншими видами Збройних сил України (ЗСУ), а також органами і підрозділами інших військових формувань (ІВФ) та правоохоронних органів (ПрО).

Основними видами загальновійськового бою є *оборонний* і *наступальний* бій.

Складовими елементами загальновійськового бою є *удар*, *вогонь* і *маневр*.

Удар — одночасне ураження військ і об'єктів противника шляхом потужної дії на них зброєю або військами.

Залежно від засобів, що застосовуються, удари поділяють на вогневі та удари військами (силами); *за масштабом* — на оперативні або тактичні. Вогневі удари за засобами доставки можуть бути ракетними, ракетно-артилерійськими та авіаційними; *за кількістю засобів, які беруть участь, і об'єктів, що підлягають ураженню*, — зосереджені, групові й поодинокі.

Вогонь — ураження противника стрільбою (пуском) з різних видів зброї (озброєння).

Вогонь розрізняють за:

- *характером завдань* — на знищення, подавлення, виснаження, руйнування, задимлення (засліплення), освітлення тощо;
- *видами зброї* — зі стрілецької зброї, гранатометів, танків (танкових гармат і кулеметів), бойових машин піхоти (бронетранспортерів) (БМП (БТР), гармат, мінометів, протитанкових ракетних комплексів (ПТРК), зенітних ракетних, зенітних ракетно-артилерійських, зенітних артилерійських комплексів (бойових машин, установок) тощо;
- *способами ведення* — прямою, напівпрямою наводкою, із закритих вогневих позицій;
- *напруженістю* — короткочасний (поодинокими пострілами, короткими або довгими чергами), безперервний, кинджальний, швидкий, мето-

дичний, залповий тощо;

- *напрямком стрільби* — фронтальний, фланговий, перехресний;
- *способами стрільби* — з місця, із зупинки (з короткої зупинки), з ходу, з борта, з розсіюванням по фронту, з розсіюванням у глибину, по площині тощо;
- *видами* — по окремій цілі, зосереджений, загороджувальний, багатошаровий, багато-ярусний тощо.

Вогонь є основним способом знищення противника в загальновійськовому бою. Він може вестись окремим вогневим засобом або зосередженим вогнем взводу (відділення).

Маневр — організоване пересування підрозділів під час бою (дій) з метою зайняття вигідного положення стосовно противника і зосередження необхідних сил і засобів на новому напрямку (рубежі, районі), відведення підрозділів з-під ударів противника, а також перенесення (зосередження) вогню для найбільш ефективного ураження противника.

Залежно від складу сил і засобів, маневр здійснюють підрозділом (взводом, відділенням) та вогнем.

Видами маневру підрозділом є *охоплення, обхід, відхід*.

Охоплення — маневр, який здійснюють підрозділи для виходу у фланг противнику.

Обхід — більш глибокий маневр, який здійснюють підрозділи для виходу в тил противника.

Відхід — маневр, який здійснюють підрозділи (вогневими засобами) з метою виходу з-під ударів сил противника, що переважають, недопущення оточення або для зайняття більш вигідного положення для подальших дій. Відхід проводять тільки з дозволу або за наказом старшого командира.

Маневр вогнем полягає в *зосередженні, розподіленні і перенесенні вогню*.

Зосередження вогню — ураження однієї цілі вогнем високої щільності в короткий проміжок часу.

Розподілення вогню — одночасне ураження підрозділом кількох цілей.

Перенесення вогню — послідовне ураження цілей або перенацілювання і ведення вогню по нових цілях у разі їх виявлення.

Маневр повинен бути простим та виконуватися швидко і раптово для противника.

Основними способами ведення загальновійськового бою є послідовний розгром підрозділів противника або одночасне ураження противника на всю глибину побудови його бойового порядку.

Загальновійськовий бій може вестися із застосуванням *звичайної зброї, ЗМУ або нетрадиційних засобів ураження*. Підрозділи повинні вміти успішно вести бій із застосуванням звичайної зброї і завжди перебувати в готовності до дій в умовах застосування противником ЗМУ, а також інших нетрадиційних засобів ураження.

До *звичайної зброї* належать усі вогневі й ударні засоби, які застосо-

вують артилерійські, зенітні, авіаційні, стрілецькі боєприпаси і ракети у звичайному спорядженні; боєприпаси об'ємного вибуху (термобаричної зброї), запалювальні боєприпаси та суміші.

Принцип дії боєприпасу об'ємного вибуху заснований на детонації хмари горючого аерозолю. Завдяки великим розмірам хмари (на порядки більше, ніж розміри зарядів з конденсованою вибуховою речовиною), ударна хвиля зберігає вражаючу дію на значній відстані від центру хмари.

Вибух відбувається у дві стадії:

- за командою детонатора, як правило, безконтактного, підривається невеликий заряд звичайної вибухової речовини (його мета — рівномірно розподілити горючу речовину за об'ємом хмари);
- з невеликою затримкою (90–500 мс) підривається другий заряд (іскровий) (або кілька зарядів), що спричиняє детонацію аерозолю (*іл. 80.2*).

Основні руйнування спричиняє надзвукова повітряна ударна хвиля (швидкість детонації аерозольної хмари 1500—3000 м/с) і висока температура (залежить від калорійності пального). Як основний заряд у термобаричних боєприпасах застосовують висококалорійні палива. Укроборонпром розробив нові зразки термобаричної зброї — піхотний вогнемет РПВ-16 та гранати РГТ-27С та РГТ-27С2 (*іл. 80.3*).

Іл. 80.2. Вибух темобаричного боєприпаса

Іл. 80.3. Термобаричні боєприпаси

Найвищу ефективність мають високоточні системи звичайної зброї, що забезпечують виявлення об'єктів для ураження, цілевказання і наведення на них в автоматизованому режимі (*іл. 80.4*), а також інші комплекси (системи) озброєння, які застосовують керовані (кореговані) і самонавідні ракети та боєприпаси, здатні вражати ціль першим пострілом (пуском) на будь-якій дальності в межах її досяжності, наприклад переносний протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) «*Джавелін*» (*іл. 80.5*).

Іл. 80.4. Ураження об'єкта високоточною зброєю

Іл. 80.5. Переносний протитанковий ракетний комплекс «Джавелін»

Переносний протитанковий ракетний комплекс FGM-148 «Джавелін» (англ. FGM-148 Javelin «дротик») — виробництва американських підприємств Raytheon та Lockheed Martin. Перший серійний ПТРК третього покоління, якому властивий принцип «вистрілив – забув», — оператор ракетного комплексу не має супроводжувати і коригувати політ ракети, поки вона наближається до цілі. Джавелін призначений для ураження бронетехніки, укріплень на землі, а також деяких літальних об'єктів, що переміщуються на низькій висоті й швидкості, — гелікоптерів або безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Розроблявся з 1986 р., прийнятий на озброєння армії США в 1996 р. Успішно використовувався в Іраку. Постачається на експорт у деякі країни світу, а з 30 квітня 2018 р. — і до України.

Зброя масового ураження (З) противника є найпотужнішим засобом ураження. Вона дає змогу в короткі терміни знищувати угруповання військ, створювати райони масових руйнувань і зони зараження. До ЗМУ належать *ядерні, хімічні, біологічні (бактеріологічні) боєприпаси та засоби їх доставки*.

До нетрадиційних засобів ураження належить зброя, дія якої пов'язана з використанням особливих фізичних принципів або властивостей речовин. Це — *лазерна, високочастотна, радіохвильова зброя та інші.*

● Мета бою та засоби її досягнення ● *Мета бою* — це результат тактичних бойових завдань, якого необхідно досягти в конкретній бойовій обстановці. В обороні мета бою полягає в зриві чи відбитті наступу противника, утриманні зайнятих районів (рубежів, об'єктів) і створенні умов для переходу до наступу. У наступі метою бою є розгром противника та оволодіння визначеними районами (рубежами, об'єктами) місцевості, які забезпечать подальший розвиток наступу.

Для виконання мети бою командирами підрозділів розробляється обґрунтоване рішення, яке передбачає: ● всебічну і глибоку оцінку обстановки, що склалася з урахуванням бойових можливостей частин (підрозділів) і кількісно-якісного співвідношення сил та засобів сторін; ● доведення до підлеглих напружених, активних, але реальних завдань; ● організацію взаємодії, всебічного забезпечення та стійкого і безперервного управління.

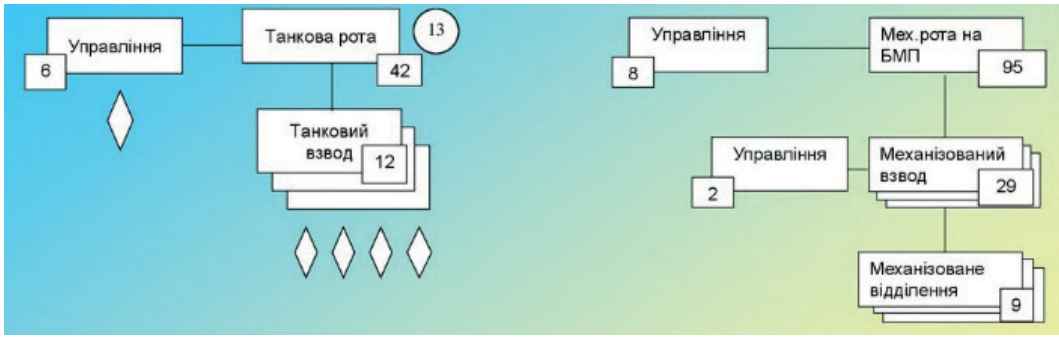
Основними силами і засобами ведення загальновійськового бою є механізовані й танкові військові частини та підрозділи Сухопутних військ ЗСУ. Механізований (танковий) взвод, відділення (танк) є складовими елементами механізованих (танкових) підрозділів Сухопутних військ ЗСУ:

взвод — військове формування, складовий елемент роти, відділення — первинне військове формування, складовий елемент взводу (*ск. 80.1*).

Механізованому взводу можуть додавати гранатометний, протитанковий, вогнеметний, а іноді інженерно-саперний підрозділи, хіміки-розвідники і танк, підрозділ (вогневий засіб) протиповітряної оборони (ППО), а танковому взводу, крім того, — механізований підрозділ. Додані підрозділи і засоби підпорядковуються командиру взводу і виконують поставлені ним завдання.

Схема 80.1

Механізовані (танкові) підрозділи Сухопутних військ ЗСУ

Під час ведення бою механізований взвод (відділення) застосовує вогонь зі зброї БМП (БТР), автоматів, кулеметів, снайперських гвинтівок, гранатометів, ручні гранати, а в рукопашному бою — удари багнетом, прикладом і піхотною лопаткою; танковий взвод (екіпаж танка) — вогонь з гармати, зенітного та спареного кулеметів, а під час дій поза танками — з автоматів, застосовує ручні гранати.

Всебічне забезпечення бою (дій) — це комплекс взаємопов'язаних організаційних і практичних заходів, які здійснюють з метою створення сприятливих умов для ефективного застосування підрозділів шляхом якісної підготовки до виконання бойового завдання, збереження їх у боєздатному стані та зменшення впливу сил і засобів противника.

Організація всебічного забезпечення бою (дій) включає підготовку та проведення заходів *бойового забезпечення* та виконання заходів *морально-психологічного, технічного, тилового і медичного забезпечення*.

Бойове забезпечення організовують та здійснюють з метою недопущення раптового нападу противника, зниження ефективності його вогню (ударів), створення сприятливих умов для організованого вступу підрозділів у бій та успішного виконання ними бойового завдання. Серед *заходів бойового забезпечення* у взводі (відділенні, танку) ведуть *розвідку*, здійснюють *охорону*, виконують *заходи тактичного маскування, інженерного забезпечення, РХБ захисту*, а також *захисту від ВТЗ противника*.

1. Дайте визначення загальновійськовому бою, назвіть його основні види та складові елементи.
2. Опишіть тактичні поняття: удар, вогонь, маневр, назвіть види маневру підрозділом і вогнем.

3. У чому полягають основні способи ведення загальновійськового бою? Опишіть зброю яка може застосовуватись.
4. Дайте визначення мети бою, в чому полягає мета бою в обороні та наступі, як вона формулюється.
5. Які основні сили і засоби ведення загальновійськового бою та які підрозділи додаються?
6. Що передбачає всебічне забезпечення бою (дій)?
7. Назвіть мету і заходи бойового забезпечення.

§ 81. ОСНОВНІ ВИДИ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОГО БОЮ, ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА ТА МЕТА

Пригадайте, як показано ведення оборонного і наступального бою в художніх фільмах.

● **Основні види загальновійськового бою** ● *Механізоване відділення* — найменший тактичний підрозділ (9 осіб особового складу), який організаційно входить до складу механізованого взводу і бойові завдання, як правило, виконує в його складі. Його очолює командир відділення. Основна бойова сила — БМП або БТР (1 шт.). За їх відсутності, особовий склад можна перевозити автомобілем. На озброєнні: автоматів АК-74 — 5 шт.; кулемет РПК-74 — 2 шт.; гранатомет РПГ-7 — 1 шт.; пістолет АПС — 1 шт. (у командира); СВД — 1 шт. Водій БТР озброєний АК-74. Екіпаж танка складається із трьох осіб: командира, навідника та механіка-водія.

Успішне виконання бойового завдання значним чином залежить від уміння ко-мандира управляти відділенням у бою. Його роль під час бою визначається тим, що він, перебуваючи безпосередньо на позиції відділення, своїми командами, діями і особистим прикладом надихає підлеглих, підтримує їхню віру в досягненні мети. Його впевнені й умілі дії сприяють успішному виконанню бойового завдання. Від кожного воїна бій вимагає волі, упевнених, ініціативних, а деколи зухвалих дій, знання озброєння і техніки, непохитної стійкості в обороні й рішучості в досягненні успіху в наступі. Володіючи цими якостями, військовослужбовець здатний здобути перемогу над сильним і хитрим противником у складній бойовій обстановці.

Основними видами загальновійськового бою є *оборонний і наступальний бій*.

NB **Оборонний бій** — вид загальновійськового бою, який ведуть з метою відбиття наступу противника, завдання йому максимальних втрат, утримання важливих районів (рубежів, об'єктів) місцевості і створення сприятливих умов для переходу в наступ або ведення інших дій.

Оборонний бій взводу (відділення, танка) включає *послідовне виконання тактичних завдань, основними з яких є*: ● ураження підрозділів противника під час їхнього розгортання й переходу в атаку перед переднім краєм оборони (*іл. 81.1*); ● відбиття атаки противника й утримання зайнятого опорного пункту (позиції) (*іл. 81.2*); ● знищення противника, який увірвався на передній край та вклинився в оборону (*іл. 81.3*).

Іл. 81.1. Розгортання танків у бойовий порядок

Іл. 81.2. Відбиття атаки противника й утримання зайнятого опорного пункту (позиції)

Іл. 81.3. Знищення противника, який увірвався на передній край та вклинився в оборону

Взвод (відділення, танк) повинен бути готовим до тривалого ведення оборонного бою в умовах застосування противником усіх видів зброї та засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ) і здатним відбити атаку переважаючих сил танків і піхоти, які підтримуються вогнем артилерії та ударами авіації, активними діями повітряних (морських) десантів та диверсійно-розвідувальних сил (ДРС). Підрозділи можуть переходити до ведення оборонного бою навмисно або вимушено, в умовах відсутності зіткнення з противником або безпосереднього під час зіткнення з ним. Оборонний бій організовують завчасно або в ході бою, протягом тривалого часу або в стислі терміни.

Підрозділ повинен утримувати опорний пункт (позицію) і не залишати його без наказу старшого командира. Дії особового складу повинні бути стійкими й активними.

Наступальний бій — вид загальновійськового бою, який проводять з метою розгрому (знищення) противника та оволодіння важливими районами (рубежами) місцевості або об'єктами.

Він полягає в ураженні противника всіма наявними засобами, рішучій атаці переднього краю його оборони, стрімкому просуванні в глибину його бойового порядку, знищенні та полоненні живої сили, захопленні ОВТ, матеріальних засобів, оволодінні визначеним районом (рубежем) місцевості, об'єктом (*іл. 81.4*).

Взвод (відділення, танк) повинен вести наступальний бій з повним напруженням сил, безупинно, у високому темпі, удень і вночі, у будь-яку погоду і в тісній взаємодії з іншими підрозділами знищити противника, який обороняється. Це досягається: ● умілим застосуванням усіх наявних сил і засобів, ● своєчасним використанням результатів вогневого

Іл. 81.4 Дії відділення в наступі

ураження противника, ● швидким подоланням загороджень і захопленням з ходу рубежів (об'єктів), ● широким застосуванням маневру вогнем і підрозділами з використанням особливостей місцевості для швидкого виходу на фланги і в тил противнику, ● проведенням рішучих атак, ● своєчасним і постійним уточненням (постановкою) завдань підлеглим і забезпеченням їх дій у ході ведення наступального бою.

Наступальний бій взводу (відділення, танка) передбачає послідовне виконання тактичних завдань, основними з яких є: ● зайняття вихідного положення для наступу; ● висування до рубежу переходу в атаку і розгортання в бойовий порядок; ● подолання інженерних загороджень і природних перешкод; ● атаку й знищення противника на передньому краї оборони, ● оволодіння визначеним об'єктом; ● розвиток наступу в глибині оборони і переслідування противника.

Взвод (відділення, танк) може наступати на противника, який обороняється, наступає або відходить. Наступ на противника, який наступає, здійснюють шляхом ведення зустрічного бою; на противника, який відходить, — переслідуванням. Наступ на противника, який обороняється, залежно від готовності його оборони і ступеня завданого йому вогневого ураження здійснюють висуванням із глибини (з ходу) або із положення безпосереднього зіткнення з ним.

Для успішного ведення бойових дій потрібні відмінна виучка, висока військова дисципліна і фізичне загартування, уміння використовувати всю міць озброєння і техніки, застосовувати засоби захисту і маскування.

Підготовка взводу (відділення, екіпажу танка) до майбутніх дій полягає в підготовці особового складу, озброєння та військової техніки і майна.

● **Озброєння та екіпірування військовослужбовців** ● Для успішного ведення бою солдата озброюють та екіпірують. Стрілецьку зброю застосовують для знищення живої сили, що обслуговує вогневі засоби противника, а також для ураження повітряних цілей на гранично малих висотах. Масовою індивідуальною зброєю бійців ЗСУ є автомат Калашникова в різних модифікаціях (від АК-47 до АКС-74 та АКСУ-74). У травні 2016 р. Міноборони прийняло на озброєння армії новий піхотний кулемет українського виробництва «Маяк» КМ-7,62. Він призначений для ураження живої сили супротивника і його технічних засобів, а також для ураження повітряних цілей (*іл. 81.5*).

Іл. 81.5. Піхотний кулемет КМ-7,62

Іл. 81.6. Новий ручний протитанковий гранатомет РПГ-М7

Особистою зброєю солдата також є ручний протитанковий гранатомет. Зокрема, виготовлений з українських комплектуючих новий ручний протитанковий гранатомет РПГ-М7, призначений для боротьби з бронетанковою технікою супротивника на середніх та ближніх відстанях (*іл. 81.6*).

Крім того, у солдата має бути необхідна кількість боєприпасів, ручні осколкові гранати (РГН, РГО, РГД-5, Ф-1, РГ-42), а також можуть бути протитанкові гранати — РКГ-3. Кожний солдат має не менше 5-ти магазинів по 30 шт. набоїв (150 шт. до автомата), а після переходу до оборонних дій усім бійцям негайно (відповідно до обстановки) видають додаткові боєприпаси.

Солдат зобов'язаний утримувати особисту зброю та екіпірування в справному стані, постійно стежити за витрачанням боєприпасів і своєчасно доповідати про те, що ним використано 0,5 і 0,75 запасу боєприпасів.

До екіпірування *солдата ЗС України* належать такі речі: головні убори, обмундирування та білизна, засоби індивідуального захисту (шолом балістичний та чохол для нього, бронежилет модульний захисний балістичний та чохол для нього, маска спеціальна та балаклава, костюми спеціальні залежно від пори року — літній, зимовий, маскувальний); взуття — черевики спеціальні; спорядження (окуляри-маска захисні балістичні, рукавички захисні, сітка та полог протимоскітні, налокітники та наколінники тактичні бойові, навушники спеціальні, ремінь з лямками розвантажувальними тактичними захисними, сумка-укладка медична, сумка-підсумок транспортна бойова, підсумок транспортний бойовий універсальний, сумка-підсумок розкладна універсальна, рюкзак бойовий індивідуальний та ін. (*іл. 81.7*). Перспективні розробки екіпірування солдата показані на іл. 81.8.

Іл. 81.7. Сучасне екіпірування солдата ЗС України

Є частина екіпірування, яку можна перевозити на різному броньованому транспорті (БТР, БМП, бронеавтомобілях). Це можуть бути сухі пайки, столовий набір індивідуальний польовий, казанок індивідуальний польовий, кухоль індивідуальний складний, сумка-підсумок з предметами особистої гігієни та ін. Кожний командир повинен стежити за станом екіпірування солдатів та правильним його використанням.

Іл. 81.8. Перспективні розробки екіпірування солдата ЗСУ

1. Дайте визначення поняттю «бій». Які є основні види загальновійськового бою?
2. Назвіть складові елементи та характерні риси сучасного загальновійськового бою.
3. Назвіть основні риси та способи ведення загальновійськового бою. Із застосуванням якої зброї можна вести загальновійськовий бій?
4. Дайте визначення поняттям «удар», «вогонь», «маневр».
5. Охарактеризуйте: а) оборонний бій; б) наступальний бій.
6. Чим озброюють солдата для ведення бою? Охарактеризуйте екіпірування.

§ 82. ХАРАКТЕРНІ РИСИ СУЧАСНОГО ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОГО БОЮ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЙОГО ВЕДЕННЯ

Згадайте епізоди кульмінаційних моментів ведення бойових дій в документальних і художніх фільмах.

● **Характерні риси сучасного загальновійськового бою** ● Загальновійськовий бій, незважаючи на різні його види, має певні характерні риси, які постійно розвиваються й удосконалюються. У сучасних умовах до основних характерних рис сучасного загальновійськового бою належать: ● рішучість у досягненні мети; ● висока напруженість і швидкоплинність;

● висока маневреність; ● різкі зміни обстановки, швидкий перехід від одних видів бойових дій до інших; ● наземно-повітряний характер ведення бойових дій (одночасно на суші, у повітрі, на морському узбережжі), ведення їх на широкому фронті, на великій глибині та у швидкому темпі; ● одночасне застосування різноманітних засобів ураження і способів ведення бою; ● широке застосування технічних засобів і автоматизованих систем (*іл. 82.1*).

Іл. 82.1. Характерні риси сучасного загальновійськового бою

Ці риси слід удосконалювати, застосовуючи в бою якісно нові засоби боротьби, особливо ракети різного призначення, велику кількість танків, інших броньованих машин, артилерії, авіації, повітряних десантів, аеромобільних частин і підрозділів, нових засобів протиповітряної оборони і радіоелектронної боротьби; більш досконалі способи ведення бою та операції.

Рішучість у досягненні мети полягає в прагненні особового складу, завдяки високими морально-бойовими якостям, усіма наявними бойовими засобами, протягом мінімального терміну і з найменшими втратами знищити противника і здобути перемогу.

Висока напруженість бойових дій зумовлена прагненням протидіючих сторін вести рішучі активні бойові дії з використанням усіх наявних можливостей; використанням у бою складних сучасних систем зброї великої руйнівної сили; масовими втратами в бою особового складу, озброєння, техніки й матеріальних засобів; великим психологічним впливом на військовослужбовців якісно нової зброї з метою зламати волю противника до подальшого опору; безперервним веденням бойових дій у будь-яку пору року, удень і вночі, на різних напрямах і в різноманітних умовах обстановки.

Швидкоплинність (короткочасність) сучасного бою визначається великою потужністю засобів ураження, які використовуються, їхньою швидкою дією; здатністю військ за короткий термін здійснити маневр і

завдати рішучого ураження противнику вогневими ударами, стрімко з ходу атакувати, у високому темпі нарощувати успіх у глибину для завершення повного розгрому.

Висока маневреність сучасного бою є результатом застосування різноманітних потужних засобів ураження та способів ведення бойових дій на велику глибину, на новий напрям та по окремих важливих об'єктах; зростання мобільності військових частин і підрозділів; можливого переведення деяких видів бойової техніки на більш важливі ділянки фронту. Отже, маневр у бою здійснюють вогнем, силами і засобами.

Різкі зміни обстановки, швидкий перехід від одних видів бойових дій до інших визначають динамічність бойових дій, зі зміною обстановки під час бою не по годинах, а по хвилинах. Динаміка залежить від здатності засобів ураження знищити визначені об'єкти противника за мінімальний час і від швидкості пересування військ. Різкі зміни обстановки зумовлені якісними та кількісними змінами складу угруповань своїх військ і військ противника, співвідношенням сил і засобів, радіаційною та хімічною обстановкою, підходом резервів, висадкою десантів, потужними ударами бойових гвинтокрилів, що може призвести до різкої зміни способів дій, переходу від одного виду бою до іншого. Такі умови вимагають сміливих дій військ, стрімких проривів углиб, широкого використання охоплень і обходів з метою нанесення ударів у фланг і тил противнику.

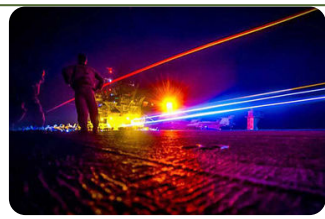
Наземно-повітряний характер ведення бойових дій (одночасно на суші, у повітрі, на морському узбережжі), ведення їх на широкому фронті, на великій глибині та у високому темпі стали можливими завдяки різкому зростанню бойових можливостей, далекобійності та ефективності в застосуванні засобів ураження. Зростання бойових можливостей сучасних підрозділів, частин і з'єднань, зміна характеру оборони та способів наступу, необхідність розосередження військ призвели до збільшення просторових меж і темпу ведення сучасного бою.

Застосування в сучасному бою різноманітних засобів ураження, висока динамічність і короткочасність бойових дій, швидкі й різкі зміни обстановки, швидка зміна видів бою створюють *необхідність одночасного застосування різних способів його ведення*. За таких умов підрозділи та частини повинні бути готовими протягом доби вести активні наступальні дії: прориватися оборону, форсувати водні перешкоди, воювати з противником у зустрічному бою, переслідувати його; оборонятися, а інколи здійснювати маневр з метою виходу з бою та відходу. Кожному виду бою і його різновидам притаманні свої способи ведення бойових дій, свої тактичні прийоми, які також будуть змінюватися залежно від конкретних умов обстановки. Тому для перемоги над противником у сучасних умовах потрібно оволодіти мистецтвом застосування різних тактичних прийомів, наполегливо вести пошук, розробляти та оволодівати новими, більш ефективними способами.

Широке застосування технічних засобів і автоматизованих систем. В Україні є розробки високоточної зброї, які не поступаються західним аналогам (*іл. 82.2*).

Іл. 82.2. Керований артилерійський снаряд «Квітник»

Іл. 82.3. Дія забороненої МГП лазерної зброї, яку Росія застосовувала на Донбасі

Керований артилерійський снаряд «Квітник» — це осколочно-фугасний боєприпас з лазерною напівактивною головкою самонаведення (типу 9Е421), призначений для оснащення систем ствольної артилерії калібру 152 і/або 155 мм (під стандарти НАТО). Прийнятий на озброєння ЗСУ 06.12.2012 р. Забезпечує ураження танків, пускових ракетних установок, броньованих машин, захисних споруд (ДОТів; ДЗОТів; будівель, пристосованих для оборони тощо); самохідних та буксированих артилерійських гармат; командних, центрів керування, вузлів зв'язку; мостів та водних переправ; бойових, десантних і транспортних кораблів тощо одним пострілом.

Технічний прогрес призвів до створення нетрадиційних засобів ураження. Варто відзначити, що РФ застосовувала на Донбасі проти українських військ заборонену МГП лазерну зброю, яка завдала опіків очей українським військовослужбовцям (*іл. 82.3*). Ця зброя була заборонена *Додатковим протоколом до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (1995)*.

Високочастотна зброя генерує коливання в межах від 300 мГц до 30 гГц. Вона діє на організми та призводить до порушень роботи центральної нервової системи, мозку, серця, кровоносної системи. Ці промені діють також на психіку людини, порушують сприйняття і використання інформації про навколишню дійсність, спричиняють слухові галюцинації, перекручують мовні повідомлення у свідомості людини.

Радіохвильова (психотронна) зброя — це вид зброї масового ураження, яка впливає на людину електромагнітними полями чи акустичними хвилями. Вони зумовлюють зміну поведінки, розумової діяльності, реакцій на події та ситуації, призводять до порушень у роботі функціональних систем організму і змін тканин.

Аналіз характерних рис сучасного загальновійськового бою показує, що для його ведення необхідні висока тактична, військово-технічна, моральна і психологічна підготовка військ, бойовий досвід, дисципліна і фізична підготовленість особового складу.

Принципи загальновійськового бою — це основні керівні положення щодо організації та ведення бою. Вони відображені в статутах, керівни-

цтвах та інших офіційних порадниках. Знання принципів ведення бою допомагає командирам і штабам у їхній практичній діяльності, сприяє прояву розумної ініціативи і творчості в процесі управління військами.

Основні принципи ведення загальновійськового бою є такі: ● постійна бойова готовність підрозділів до виконання бойового завдання; ● завчасна всебічна підготовка особового складу, озброєння та військової техніки (ОВТ) до ведення бою (дій); ● відповідність бойових завдань підрозділів їхнім бойовим можливостям; ● раптовість дій і застосування військової хитрості; ● зосередження зусиль на головному напрямку та у вирішальний момент; ● маневр підрозділами, вогневими засобами та вогнем; ● рішучість, активність і безперервність ведення бою; ● організація і підтримання безперервної взаємодії; ● безперервне управління підрозділами; ● всебічне забезпечення бою (дій); ● надійний захист підрозділів; ● своєчасне відновлення боєздатності підрозділів; ● повна напруженість моральних і фізичних сил в інтересах виконання бойового завдання.

Удосконалення засобів збройної боротьби істотно змінило зміст і характер сучасного загальновійськового бою та зумовило пошук, розроблення і застосування нових принципів та способів його організації і ведення бойових дій. Оволодіння цими принципами і способами, а також мистецтвом їхнього практичного застосування — найважливіша умова досягнення успіху в бою.

1. Назвіть основні характерні риси сучасного загальновійськового бою.
2. Дайте стислу характеристику кожній з характерних рис сучасного загальновійськового бою.
3. Назвіть основні принципи ведення загальновійськового бою.

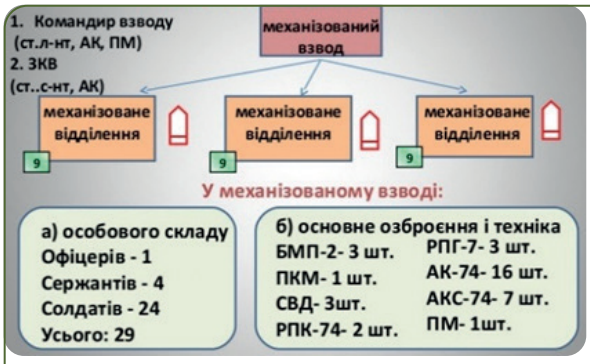
§ 83. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА БОЙОВИЙ ПОРЯДОК МЕХАНІЗОВАНОГО, ГРАНАТОМЕТНОГО І ПРОТИТАНКОВОГО ВІДДІЛЕННЯ, ЇХНІЙ ШТАТНИЙ СКЛАД ТА ОЗБРОЄННЯ

Пригадайте розповіді ваших родичів і знайомих про участь в бойових діях на території України.

● **Механізоване відділення** ● призначене для виконання завдань: в оборонному бою відбиття наступу противника і завдання ураження його підрозділам, що наступають, утримання зайнятого опорного пункту (позицій, об'єкту), знищення противника, що вклинився; у наступальному бою — знищення противника, який обороняється, захоплення важливих ділянок місцевості, рубежів і об'єктів, форсування водних перешкод і переслідування противника, що відходить.

Механізовані відділення входять у бойовий порядок механізованого взводу і виконують основні завдання щодо знищення живої сили і бойової техніки противника, утримання позицій в обороні, ураження і захоплення об'єктів у наступі (*іл. 79.1*).

Механізоване відділення (танк) може діяти також у *розвідці, вогневій засідці, бойовій (похідній, сторожовій) охороні*. Для забезпечення автономності під час виконання бойових завдань механізованому відділенню можуть додаватися або виділятись для підтримки підрозділи і вогневі засоби інших родів військ. Механізованому відділенню можуть додаватися гранатометний, протитанковий, вогнеметний, а іноді інженерно-саперний підрозділи, хіміки-розвідники і танк, підрозділ (вогневий засіб) протиповітряної оборони (ППО), а танковому відділенню, крім того, — механізований підрозділ. Додані підрозділи і засоби підпорядковуються командиру відділення і виконують поставлені ним завдання.

Структура механізовваного відділення:
● *командир відділення – командир бойової машини;* ● *навідник башенного кулементу – заступник командира бойової машини;* ● *старший стрілець;* ● *гранатометник;* ● *стрілець, помічник гранатометника;* ● *стрілець-санітар;* ● *кулеметник;* ● *кулеметник; водій (механік водій)*

Іл. 83.1. Організаційно–штатна структура механізованого взводу та відділення

Командир відділення (танка) зобов'язаний:

● знати тактику дій, можливості та способи застосування відділення (танка) в різних видах бою; ● досконало володіти основними видами озброєння й техніки відділення (танка); ● уміло командувати відділенням (екіпажем) у бою і наполегливо домагатися виконання поставленого завдання; ● уміти робити вивірювання і пристрілювання зброї, водити БМП (БТР), танк, вести влучний вогонь зі зброї відділення, озброєння БМП (БТР), танка, орієнтуватися на будь-якій місцевості, користуватися навігаційною апаратурою і топографічною картою, визначати положення цілей, наносити їх на карту (схему) і передавати дані командиру взводу; ● уміло використовувати прилади спостереження, особисто вести спостереження за противником, сигналами командира взводу і діями сусідів; ● за наявності дублюючого пульта управління в необхідних випадках вести вогонь по цілях з озброєння танка; ● постійно підтримувати засоби зв'язку справними, готовими до використання, уміти працювати на них, підтримувати стійкий зв'язок з командиром взводу; ● утримувати в справному стані БМП (БТР), танк і озброєння, вчасно організовувати їх технічне обслуговування, а в разі пошкодження — ремонт; ● стежити за розходом боєприпасів і паль-

ного, доповідати командиру взводу про використання 0,5 і 0,75 носимого (возимого) запасу боєприпасів і заправки пального, уживати заходів щодо їхнє поповнення; ● підтримувати високу бойову злагодженість відділення (танка) і постійну готовність до ведення бою; ● бути для підлеглих прикладом активності, хоробрості, витривалості, постійно піклуватися про своїх підлеглих, доповідати командиру взводу про їхні потреби; ● знати обов'язки командира взводу і в разі потреби виконувати їх.

Бойові характеристики:
Бойова вага – 13,6т.
Екіпаж – 3 чол.
Десант – 7 чол.
Озброєння:
кулемет ПКВТ – 14,5мм.
кулемет ПКТ 7,62мм.
Потужність двигуна – 260 к. с.
Швидкість по шосе – 80 км/год.
Швидкість на плаву – 10 км/год.
Запас ходу по шосе – 600 км.
Запас ходу на плаву – 12 год.
Боєкомплект до ПКВТ – 500.
Боєкомплект до ПКТ – 2000.

Іл. 83.2 Озброєння механізованого відділення — БТР або БМП

Під час ведення бою механізоване відділення застосовує вогонь зі зброї БМП (БТР) (*іл. 79.2*), автоматів, кулеметів, снайперських гвинтівок, гранатометів, ручні гранати, а в рукопашному бою — удари багнетом, прикладом і піхотною лопаткою.

Під час виконання бойових завдань механізовані відділення, залежно від обстановки, діють у похідному, передбойовому і бойовому порядках. Механізоване відділення може діяти на БМП (БТР), у пішому порядку (взимку — на лижах), а також десантом на танках.

NB **Похідний порядок** – шикування взводу (відділення в пішому порядку) для руху в колоні.

Його застосовують на марші, під час переслідування, проведення маневру. Він має забезпечувати високу швидкість руху, зручне розгортання в передбойовий і бойовий порядки, найменшу уразливість від зброї противника, підтримання стійкого управління.

NB **Передбойовий порядок** — шикування взводу для пересування в колонах відділень у пішому порядку, які рознесені по фронту та в глибину.

Він повинен забезпечувати швидке розгортання в бойовий порядок, високі темпи пересування з подоланням загороджень, районів руйнувань, пожеж, затоплень, зон забруднення, найменшу уразливість від зброї противника, підтримання стійкого управління.

NB **Бойовий порядок** — шикування підрозділів для ведення бою.

Він повинен відповідати бойовому завданню, замислу майбутнього бою і забезпечувати повне використання бойових можливостей підрозділів, своєчасне зосередження зусиль на обраному напрямку (районі), надійне ура-

ження противника на глибину бойового завдання; швидке використання результатів вогневого ураження противника (ВУП) і вигідних умов місцевості; нарощування зусиль під час бою і можливість здійснення маневру; найменшу уразливість підрозділів від ударів усіх видів зброї противника, можливість відбиття ударів з повітря; підтримання безперервної взаємодії і зручність управління підрозділами.

Бойовий порядок механізованого відділення — бойова лінія. БМП (БТР) може перебувати в бойовому порядку відділення або входити до складу групи бойових машин взводу. *Бойова лінія відділення* утворюється військовослужбовцями, які розміщені для ведення бою рівномірно або бойовими групами («двійками», «трійками»), склад яких визначає командир відділення. Залежно від завдань і умов обстановки бойова лінія може формуватись уступом, клином, кільцем тощо.

Бойові групи можуть бути *маневреними* і *вогневими*.

Маневрена група створюється для виконання окремих завдань щодо знищення (захоплення) противника у взаємодії з вогневою групою шляхом зближення з ним і зайняттям вигідного положення, використовуючи при цьому складки місцевості (місцеві предмети). До складу маневреної групи можуть входити старший стрілець, стрілець та кулеметник.

Вогневу групу створюють для підтримки вогнем дій маневреної групи і виконання разом з нею завдань щодо знищення супротивника. До складу вогневої групи входять, як правило, командир відділення, кулеметник, гранатометник і стрілець — помічник гранатометника.

Бойова машина піхоти (бронетранспортер) призначена для підтримки вогнем дій відділення (бойових груп), знищення броньованих і захищених об'єктів противника, а також перевезення особового складу відділення.

Підготовка бою (дій) розпочинається з отриманням бойового наказу (розпорядження) або орієнтування старшого командира про майбутні дії і продовжується впродовж усього періоду часу, відведеного на приведення підрозділу в готовність до виконання завдання. Послідовність підготовки до бою: організація бою (дій); підготовка підрозділу до застосування; практична робота командира в підлеглих підрозділах та інші заходи. Порядок роботи командира відділення (танка) з підготовки бою (дій) залежить від конкретної обстановки, отриманого завдання і наявності часу.

● **Гранатометне відділення** ● є вогневим засобом командира механізованого підрозділу і призначене для ураження живої сили та вогневих засобів супротивника, розташованих поза сховищами, у відкритих окопах (траншеях) та за складками місцевості.

Штат та озброєння гранатометного відділення (*іл. 79.3*): командир — 1; старший навідник АГС-17 — 2; номери обслуги — 2; навідник-оператор БМП — 1; механік-водій — 1; бойова машина піхоти (БМП-2) — 1: автоматичний гранатомет станковий (АГС-17) — 2: автомат АК-74 — 7 (у кожного військовослужбовця).

Автоматичний гранатомет станковий (АГС-17)

Бойова машина піхоти (БМП-2)

Іл. 83.3. Озброєння гранатометного відділення та його графічне зображення

В оборонному бою гранатометне відділення використовують для відбиття атак противника з будь-якого напрямку. Воно займає бойовий порядок у проміжках між позиціями механізованих відділень або на одному з флангів опорного пункту взводу. У наступі, у вихідному положенні, гранатометне відділення, як правило, займає вогневу позицію, на якій риють і обладнують окопи з метою відбиття можливої атаки противника. Під час наступу вогневими засобами підтримує атаку механізованих взводів вогнем із гармати та кулемета.

● **Протитанкове відділення** ● призначене для знищення танків, бронетранспортерів та інших броньованих цілей противника. Штат (на БТР): ● обслуга ПТКР — 3, у складі кожної: командир обслуги — старший оператор (командир першої обслуги — є командиром відділення), оператор (по 2 особи — усього 6); ● кулеметник БТР; водій БТР. Разом у відділенні: особового складу — 8 осіб.

В оборонному бою додане протитанкове відділення розташовують у проміжках між позиціями механізованих відділень або на одному з флангів опорного пункту взводу. Протитанкове відділення займає вогневу позицію фронтом завдовжки до 50 м. Бойові машини відділення розташовуються за позиціями вогневих засобів на відстані до 50 м від них з таким розрахунком, щоб забезпечити прикриття вогнем відділення на позиції. Позиція протитанкового відділення включає основні та запасні (тимчасові) позиції вогневих засобів і БМП (БТР). Їх розташування повинне забезпечувати взаємний вогневий зв'язок. У ході наступального бою протитанкове відділення, що додане до механізованого взводу, висувається за бойовими порядками відділень на відстані до 300 м у проміжках між відділеннями або на одному з флангів взводу. БМП (БТР, бронеавтомобілі) протитанкового відділення займають вогневі позиції (укриття) поруч із обслугами або на відстані до 100 м від них і своїм вогнем підтримують їхні дії. Переміщення протитанкового відділення здійснюється всім складом одночасно або послідовно окремими обслугами так, щоб забезпечувалася безперервна підтримка атаки механізованих відділень.

1. Які основні завдання та бойовий порядок механізованого відділення?
2. Розкажіть про обов'язки командира механізованого відділення.
3. Які основні завдання, штатний склад та озброєння гранатометного і протитанкового відділення?

ТЕМА 3. ОСНОВИ ОБОРОНИ

§ 84. МЕТА ОБОРОНИ ТА ВИМОГИ ДО НЕЇ

Поміркуйте, яка мета оборони військ під час наступу противника і що потрібно для організації оборони.

Оборона, її мета Оборона — один із видів загальновійськового бою. *Мета оборони досягається:*

- постійною розвідкою противника, своєчасним розкриттям підготовки його наступу та замислу дій;
- знищенням (подавленням) засобів ураження противника, особливо його артилерії, танків, БМП, а також наземних елементів систем високоточної зброї;
- глибокоешелонованим та майстерним шикуванням оборони, з повним використанням для цього вигідних умов місцевості та її інженерним обладнанням;
- своєчасним маневром, силами й засобами з неатакованих ділянок, стійким утриманням позицій та районів, проведенням рішучих контратак, нав'язуванням противнику своєї волі, створенням для нього невигідних умов бою;
- створенням та ефективним використанням систем вогню всіх видів, насамперед протитанкового, на дальніх та ближніх підступах до оборони, на флангах та проміжках у поєднанні з системою інженерних загороджень;
- постійним прикриттям військ від ударів противника з повітря, швидким знищенням його десантів, аеромобільних та диверсійно-розвідувальних груп;
- маскуванням елементів бойового порядку та введенням противника в оману щодо способу їхніх дій;
- підготовкою частин та підрозділів до ведення тривалого оборонного бою;
- постійним захистом військ від засобів масового ураження (ЗМУ), високоточної зброї (ВТЗ) противника та його засобів радіоелектронного придушення;
- надійним, всебічним забезпеченням, стійким управлінням, швидким відновленням боєздатності військ.

Вимоги до оборони *Оборона повинна бути:*

- стійкою і активною. *Під стійкістю оборони розуміють* її здатність витримати удари ядерної зброї, протистояти авіації і вогню артилерії, атакам танків, мотопіхоти, аеромобільних військ. *Під активністю оборони* розуміють прагнення підрозділів, що обороняються, захопити й удержувати ініціативу бою, у нав'язуванні противнику своєї волі, свого плану бою.
- протитанковою;
- протиповітряною;
- підготовленою до тривалого ведення бою в умовах застосування про-

тивником ЗМУ, ВТЗ, ведення радіоелектронної боротьби;
- глибокоешелонованою;
- здатною протистояти ударам усіх видів зброї, діям його десантів, аеромобільних та диверсійно-розвідувальних груп.

● **Види оборони** ● Залежно від бойового завдання, наявності сил і засобів, а також від характеру місцевості *оборона може бути позиційною або маневровою*.

Позиційна оборона — основний вид оборони. Вона більш повно відповідає головній меті оборони — завдавати максимальних втрат противнику під час стійкого утримання підготовлених до оборони районів місцевості.

Позиційна оборона застосовується на більшості напрямів і там, де втрата території недопустима. Її ведуть за принципом «ні кроку назад»

Маневрена оборона застосовується з метою нанесення противнику втрат, виграшу часу і збереження своїх сил шляхом послідовних оборонних боїв на завчасно намічених і ешелонованих углибину рубежах з одночасними короткочасними контратаками. Вона допускає залишення деякої території.

Під час ведення маневреної оборони війська змушують противника наступати в напрямі, на якому підготовлена стійка позиційна оборона, або заманюють у район, який забезпечує вигідні умови для його знищення контратаками.

● **Способи та умови переходу до оборони** ● *Залежно від наявності сил, засобів, умов бойової обстановки,* до оборони війська можуть переходити *навмисно* або *вимушено*, завчасно або в ході бою.

Завчасний перехід до оборони найбільш типовий для початку війни. У ряді випадків його здійснюють і під час бойових дій, коли вигідніше зупинити противника, спираючись на обладнану в інженерному відношенні місцевість, а також із метою економії сил та засобів для наступу на інших напрямах.

Вимушений перехід до оборони є, як правило, збігом обставин під час відбиття удару переважаючих сил противника, невдалого закінчення зустрічного бою, у разі нестачі сил та засобів для ведення наступу.

Під *умовами переходу військ до оборони* слід розуміти ту конкретно сформовану обстановку (положення, стан і характер дій противника і своїх підрозділів, а також сусідів, умови місцевості, застосовувані засоби ураження та ін.), у якій здійснюється підготовка оборони.

Тому, залежно від віддаленості противника, розрізняють переходи до оборони: *а)* в умовах відсутності зіткненням з противником, тобто завчасно; *б)* в умовах безпосереднього зіткнення з противником (*іл. 84.1*).

В умовах відсутності зіткнення з противником	В умовах безпосереднього зіткнення з противником
- у загрозливий період для прикриття державного кордону; - на напрямку, де наступ наших військ не передбачається, але можливий наступ противника; - на морському узбережжі і островах в умовах загрози висадку десанту противника; - при діях у другому ешелоні (резерві); - на тих напрямках, де необхідно забезпечити висування, розгортання, і перехід у наступ головних сил.	- у ході наступу при відбитті контратак противника; - для утримання і закріплення на захоплених рубежах; - для прикриття флангів наступаючих військ на загрозливому напрямку; - у результаті невдалого зустрічного бою з переважаючими силами противника; - у ході наступу, коли наші війська зазнали значних втрат.

Іл. 84.1 Умови переходу військ до оборони

1. Назвіть вимоги до оборони.
2. Які є види оборони? Обґрунтуйте у яких ситуаціях кожна з них застосовується.

§ 85. ПОБУДОВА ОБОРОНИ

Поміркуйте, які фактори можуть впливати на організацію оборони підрозділу.

● **Побудова оборони механізованого взводу** ● У системі військової освіти побудова оборонного бою підрозділом класично розглядається на прикладі побудови оборони механізованого взводу, який є базовим для формування Сухопутних військ.

Для організації оборонного бою механізованому взводу вказують *опорний пункт, смугу вогню (сектор обстрілу) і додатковий сектор обстрілу, одну–дві ділянки зосередженого вогню.* До механізованого взводу можуть додавати гранатометне, артилерійські (протитанкове, мінометне), вогнеметне, інженерно-саперне відділення. Побудова оборони повинна забезпечити наростаючу протидію противнику, відбиття його атаки і утримання опорного пункту. Вона включає *бойовий порядок, опорний пункт взводу і систему вогню.*

Бойовий порядок механізованого взводу, залежно від поставленого завдання та умов місцевості і обстановки, може будуватися в одну або дві лінії і розміщуватись кутом уперед (назад), уступом праворуч (ліворуч).

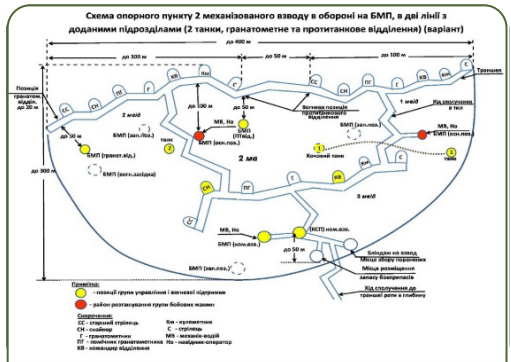
Зазвичай, він складається з бойових порядків механізованих відділень, групи управління і вогневої підтримки, засобів посилення, які залишаються в безпосередньому підпорядкуванні командира взводу. У деяких випадках у взводі може створюватися група бойових машин.

Механізовані відділення призначені для ураження противника перед переднім краєм оборони вогнем усіх засобів, стійкого утримання бойової позиції і відбиття атаки. *Група управління і вогневої підтримки* призна-

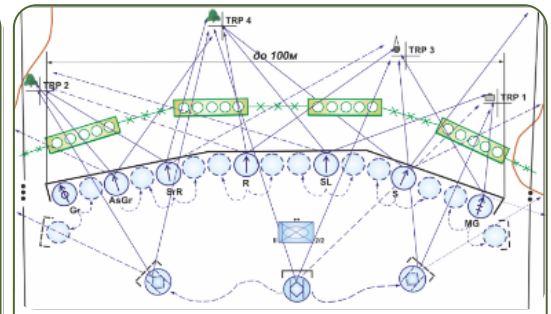
чається для управління підрозділами і вогнем у ході бою, підтримки вогнем механізованих відділень, завдання ураження живій силі і броньованим машинам противника, а також для вирішення вогневих завдань, які раптово виникають. До її складу можуть входити вогневі засоби, які перебувають у безпосередньому підпорядкуванні командира взводу, а також додані підрозділи (вогневі засоби). *Група бойових машин* призначається для підвищення стійкості й активності оборони, підтримки бою механізованих відділень із заздалегідь обраних вогневих рубежів.

Для введення противника в оману відносно розташування й кількості вогневих засобів у механізованому взводі може призначатись *кочова бойова машина піхоти (танк)*. Із зав'язкою бою вона веде вогонь по противнику і приховано змінює вогневі позиції, після чого займає основну вогневу позицію або діє за вказівкою командира взводу. БМП механізованого взводу без десанту (танки) можуть виділятися для дій у *вогневих засідках*.

Опорний пункт взводу — ділянка місцевості, підготовлена до ведення оборони, обладнана в інженерному відношенні і зайнята взводом для виконання бойового завдання (*іл. 85.1*).

Іл. 85.1 а. Схема опорного пункту взводу

Іл. 85.1 б. Схема опорного пункту взводу за стандартами НАТО

Взвод обороняє опорний пункт по фронту до *400 м і до 300 м* у глибину. Проміжки між опорними пунктами взводів можуть бути *до 300 м*. Вони повинні бути в полі зору, прикриватися вогнем і загородженнями. Опорний пункт механізованого взводу складається з бойових позицій механізованих відділень і доданих підрозділів; вогневих позицій БМП (БТР), танків та інших вогневих засобів; позиції групи управління і вогневої підтримки; місця розташування групи бойових машин, місця розміщення запасу боєприпасів і місця збору поранених, траншеї і ходів сполучення.

Позиції механізованих відділень розміщують в одній траншеї з інтервалом 50 м між ними. При побудові бойового порядку взводу у дві лінії позиція одного з відділень може облаштовуватися у глибині опорного пункту (на другій лінії) на відстані 100–200 м за траншеєю.

Додані підрозділи розташовуються в межах опорного пункту взводу на бойових позиціях механізованих відділень, а гранатометне і протитанкове відділення — у проміжках між ними або на одному з флангів опорного

пункту взводу. Гранатометне відділення займає вогневу позицію по фронту до 20 м, а протитанкове — *до 50 м*. Бойові машини цих відділень розташовуються за позиціями вогневих засобів на відстані до 50 м від них з таким розрахунком, щоб забезпечити прикриття вогнем відділення на позиції.

Основні вогневі позиції БМП (танків) в опорному пункті взводу розташовуються розосереджено по фронту з інтервалом *до 200 м* і в глибину від траншеї *до 100 м* (*іл. 85.2*). Позиції для кочових вогневих засобів обирають з урахуванням характеру місцевості для швидкої і прихованої зміни.

Інші вогневі засоби розташовують у межах опорного пункту взводу. Додані механізованому взводу артилерійські (протитанкові, мінометні) підрозділи можуть розташовуватися на позиціях механізованих відділень для ведення вогню прямою наводкою або в глибині оборони для стрільби із закритих вогневих позицій (*іл. 85.3*), а гранатометне відділення — у проміжках між механізованими відділеннями або на фланзі опорного пункту взводу.

Позиція групи управління та вогневої підтримки включає командно-спостережний пункт (КСП) командира взводу, вогневі позиції штатних і доданих вогневих засобів, які входять до складу групи. КСП командира механізованого взводу розташовують у ході сполучення між першою і другою траншеєю (на позиції відділення, що обладнана в глибині опорного пункту) або в БМП (БТР), у зручному для спостереження за діями взводу місці (*іл. 85.4*). Поблизу нього обладнуються вогневі позиції засобів групи вогневої підтримки.

Район розташування групи бойових машин визначають у місці, яке забезпечує приховане розміщення групи, зручність проведення маневру в потрібному напрямку, а також сприятливі умови для спостереження і ведення вогню. *Місце розміщення запасу боєприпасів* взводу обладнують на відстані *до 50 м* від КСП взводу, *місце збору поранених* — у ході сполучення або в бліндажі в глибині опорного пункту (на позиції відділення другої лінії). Збір поранених, їхній облік і відправлення на медичний пост, а за потреби охорону й оборону здійснює стрілець-санітар (*іл. 85.5*). *Траншею* риють на всьому фронті опорного пункту механізованого взводу, вона з'єднує бойові позиції відділень (окопи). Перша траншея є переднім краєм оборони і обороняється механізованими відділенням. Вона повинна забезпечувати спостереження за противником, найкращі умови для створення зони суцільного багатошарового вогню всіх видів зброї перед переднім краєм, на флангах, у проміжках між взводами і ведення вогню з глибини оборони роти. *Ходи сполучення* виривають від бойових позицій відділень до окопів для БМП (БТР), танків й інших вогневих засобів, КСП командира взводу, укриттів для особового складу і боєприпасів, а також у глибину оборони до наступної траншеї.

Іл. 85.2 Бойова позиція БМП в обороні

Іл. 85.3 Вогонь артилерійських підрозділів

Іл. 85.4 Командно-спостережний пункт командира взводу

Іл. 85.5. Оборона медичного поста роти

Систему вогню будують з урахуванням вогневих можливостей і узгоджених дій усіх видів зброї взводу і доданих йому вогневих засобів, у поєднанні з інженерними загородженнями та природними перешкодами. Вона повинна забезпечувати ураження противника, передусім його танків та інших броньованих машин, на підступах до оборони, перед переднім краєм, на флангах й у глибині оборони, можливість ведення ефективного фронтального, флангового і перехресного вогню, а також кругову оборону опорного пункту. Усі вогневі засоби, включені в систему вогню, повинні бути готові до ведення вогню і здійснення маневру вночі та в інших умовах обмеженої видимості. Основу системи вогню механізованого взводу складає вогонь БМП, танків, протитанкових гранатометів і кулеметів. Готовність системи вогню визначається зайняттям БМП (БТР), танками та іншими вогневими засобами вогневих позицій, підготовкою даних для стрільби, а також наявністю боєприпасів.

● **Ведення оборонного бою** ● В обороні взвод перебуває в постійній готовності до відбиття атаки противника. З активізацією дій противника окремі його групи, які намагаються вести розвідку, пробляти проходи в загородженнях і проникнути в глибину оборони або вести інженерні роботи перед переднім краєм, знищують вогнем чергових засобів з тимчасових (запасних) вогневих позицій. Після виконання завдання вогневі позиції негайно змінюють. Снайпери знищують офіцерів, обслугу вогневих засобів, снайперів, спостерігачів та інші виявлені цілі противника.

Іл. 85.6. Вогнева підготовка атаки

Іл. 85.7. Укриття особового складу в окопах під час вогневої підготовки противника

З початком вогневої підготовки атаки противника (*іл. 85.6*) особовий склад взводу і доданих йому підрозділів (вогневих засобів) за командою командирів укривається в окопах (*іл. 85.7*) з протиосколковими козирка-

ми, підбрустверних протиосколкових нішах, щілинах, бліндажах, БМП (танках), на дні окопів і траншеї в готовності швидко зайняти свої місця на позиціях для відбиття атаки. Чергові вогневі засоби залишаються на своїх позиціях у готовності до відкриття вогню. Командири підрозділів і спостерігачі ведуть спостереження за діями противника для своєчасного виявлення переходу його в атаку (*іл. 85.8*).

Іл. 85.8. Спостереження за діями противника

З отриманням сигналу про безпосередню загрозу застосування противником ЗМУ весь особовий склад займає укриття, а в разі застосування противником хімічної зброї — негайно надягає засоби індивідуального захисту (у танках, БМП вмикається система колективного захисту). У разі знищення противником під час вогневої підготовки частини вогневих засобів, командир взводу негайно відновлює систему вогню і уточнює завдання особовому складу, що залишився.

З перенесенням противником вогню артилерії в глибину оборони і переходом його в атаку взвод за командою (сигналом) командира негайно готується до бою. Вихід танків (БМП, БТР) із укриття на основні вогневі позиції здійснюється за командою командира або самостійно з початком бою. Вогонь по противнику відкривають з наближенням його на відстань дійсного вогню зброї взводу і доданих йому вогневих засобів. Насамперед вогнем протитанкових засобів і танків знищують командирські машини і броньовану техніку противника, яка оснащена мінними тралами, з метою порушення управління і ускладнення прокладання проходів у мінних полях.

Атаку танків і піхоти противника, що наступає на броньованих машинах без спішування, відбивають шляхом зосередження вогню БМП, танків і протитанкових засобів механізованого взводу по машинах управління, головних (найбільш небезпечних) танках і танках із тралами, а потім — по інших танках і броньованих машинах, щоб змусити піхоту спішитися.

Піхоту противника, яка спішилась, відсікають від танків вогнем стрілецької зброї і знищують. Атаку танків і піхоти, яка наступає за ними в пішому порядку, відбивають вогнем з БМП, танків і протитанкових засобів взводу по танках противника і одночасно вогнем із стрілецької зброї, кулеметів бойових машин, доданих вогнеметів по піхоті з метою відсікти її від танків і знищити. БТР ведуть вогонь по легкоброньованих цілях, протитанкових засобах і групах управління противника. З наближенням противника до переднього краю оборони вогонь досягає найвищої напруги. У всіх випадках взвод повинен намагатися зірвати атаку противника до його виходу на передній край оборони.

Іл. 85.9 Вогнем із стрілецької зброї знищують піхоту, що наступає за танками

Противника, що увірвався в опорний пункт взводу, знищують вогнем упритул, гранатами і в рукопашному бою. Танки противника, які пройшли через траншею, знищують з тилу і флангів вогнем із протитанкових гранатометів і реактивними кумулятивними гранатами. Одночасно вогнем із стрілецької зброї знищують піхоту, що наступає за танками (*іл. 85.9*).

Для недопущення просування піхоти противника траншеями і ходами сполучення в глибину опорного пункту і убік флангів у них швидко встановлюють заздалегідь підготовлені їжаки, рогатки та інші переносні загородження. Взвод за підтримки вогневих засобів старшого командира повинен утримати опорний пункт і не допустити просування противника і розвитку його наступу. Під час вклинення противника на позиції сусідів взвод, продовжуючи обороняти свій опорний пункт, виділяє частину вогневих засобів для стрільби у фланг і тил противнику, що вклинився, та посилює оборону на загрозливому напрямку. У разі обходу противником опорного пункту взвод переходить до кругової оборони і, продовжуючи утримувати позиції, що займаються, знищує противника з тилу вогнем усіх видів зброї з основних і запасних позицій або діє за вказівкою командира роти.

Взвод (відділення, танк) не має права залишати опорний пункт (позицію), який (яку) займає, і відходити без наказу командира роти (взводу). Отримавши наказ (дозвіл) на відхід, взвод виходить на вказаний (вигідний) рубіж під прикриттям вогню бойових машин і доданих артилерійських підрозділів.

1. Опишіть бойовий порядок механізованого взводу в обороні.
2. Як обладнується опорний пункт взводу?
3. Що таке система вогню і як вона будується?
4. Розкажіть послідовність ведення оборонного бою.

§ 86. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ВІДДІЛЕННЯ В ОБОРОНІ

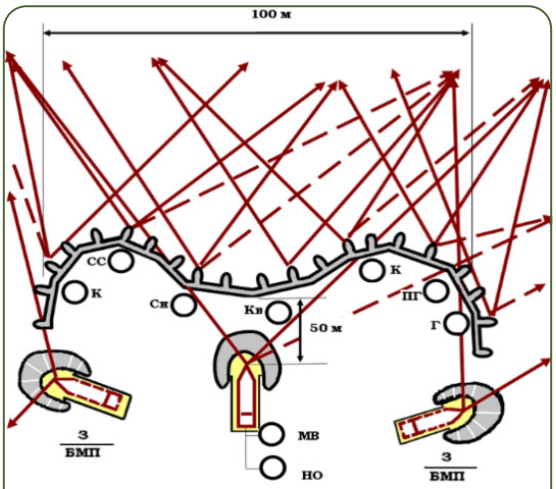
Пригадайте, які завдання виконували ви і ваші друзі під час організації військово-спортивних ігор в школі, юнацьких організаціях, оздоровчих таборах.

Механізоване відділення в оборонному бою діє, зазвичай, у складі взводу, а також може бути призначене у вогневу засідку. БМП (БТР) без десанту може використовуватися для дій у вогневій засідці як кочовий вогне-

вий засіб у складі групи бойових машин взводу або бронегрупи батальйону (роти).

Механізоване відділення в оборонному бою займає і обороняє бойову позицію *до 100 м* по фронту, на якій обладнують основні й запасні (тимчасові) позиції для вогневих засобів, що забезпечують можливість знищувати противника вогнем разом із сусідніми відділеннями перед фронтом і на флангах опорного пункту взводу. Усі підступи до неї повинні бути під дійсним, особливо фланговим і перехресним вогнем, а загородження і перешкоди добре проглядатися і прострілюватися.

У межах бойової позиції механізованого відділення обладнують окопи для основної і запасної (тимчасової) вогневої позиції БМП (БТР), ручного кулемета, гранатомета, місць для стрільби стрільців, командира відділення, укриття для особового складу (перекрита ділянка траншеї, щілина, бліндаж), хід сполучення до БМП (БТР), ніші для бойових і господарських запасів, розширення для забезпечення зустрічного руху, відхоже місце, дренажну яму. За наявності часу, обладнують укриття для БМП (БТР) (*іл. 86.1*).

Іл. 86.1 Система вогню мвід (варіант)

На бойовій позиції відділення або на її фланзі можуть розташовуватись вогневі засоби старшого командира. Вогнева позиція для БМП (БТР) може обладнуватись у центрі бойової позиції відділення, на її фланзі або позаду неї на віддаленні до 50 м з таким розрахунком, щоб забезпечувалось прикриття відділення вогнем бойової машини, ураження противника з максимальної відстані та безпека особового складу відділення. Бойова позиція відділення, що розміщується на другій лінії опорного пункту взводу (запасній), повинна мати добрий обстріл перед своїм фронтом, у проміжках між відділеннями, що розміщені попереду, а також у тил опорного пункту взводу. Командира відділення на бойовій позиції розташовують у такому місці, звідки зручніше керувати підлеглими, спостерігати за місцевістю і сигналами командира взводу.

Відділення має бути готовим до здійснення маневру на загрозливий напрямок, ведення оборонного бою вночі та в інших умовах обмеженої видимості, а також у випадку оточення. *Бойовий порядок* механізованого відділення — бойова лінія і БМП (БТР). Залежно від обстановки і рішення командира, стрільці, кулеметник і гранатометник відділення в бойовій лінії розміщуються рівномірно або розосереджено в складі бойових груп («двійками», «трійками»). Відстань між військовослужбовцями під час рівномірного розміщення може бути до 14–16 м, між бойовими групами — 20–30 м, а між собою в групі — до 5 м. БМП (БТР), зазвичай, розташову-

ють у бойовому порядку відділення, вона (він) є основою оборони позиції відділення.

Роботу з організації оборонного бою командир відділення розпочинає з отриманням бойового завдання і проводить її, як правило, на місцевості. Отримавши завдання на перехід до оборони *в умовах відсутності зіткнення з противником,* командир відділення повинен організувати підготовку відділення до виконання завдання, вивести відділення на вказану позицію, організувати безпосередню охорону; вказати основну і запасну вогневі позиції для БМП (БТР), кулеметника, гранатометника і місця для стрільби стрільцям, визначити порядок дій відділення і завдання підлеглим; провести бойовий розрахунок; віддати бойовий наказ. Надалі він організовує інженерне обладнання і маскування позиції, готує дані для ведення вогню вдень і вночі, складає картку вогню відділення, керує підготовкою відділення до дій та у встановлений час доповідає командиру взводу про готовність до бою.

В умовах безпосереднього зіткнення з противником командир відділення організовує захоплення вказаної позиції, визначає порядок дій відділення в оборонному бою. Після зайняття позиції та закріплення на ній організовує безпосередню охорону; детально вивчає місцевість, уточнює бойовий розрахунок відділення, вогневі позиції для БМП (БТР), кулеметника, гранатометника і місця для стрільби стрільцям та завдання підлеглим; віддає бойовий наказ; складає картку вогню відділення і завершує підготовку особового складу, ОВТ до виконання отриманого завдання. Під час *проведення бойового розрахунку* командир відділення повинен визначити склад бойових груп («двійок», «трійок») та їх старших, призначити спостерігача, черговий вогневий засіб, виділити за необхідності зв'язківця та підношувача боєприпасів. У разі призначення БМП для дій як кочового (рухомого) вогневого засобу, її екіпажу вказуються завдання, маршрут руху, кілька вогневих позицій, порядок їхньої зміни та дій після виконання завдання.

Особовий склад відділення перебуває в постійній готовності до відбиття нападу противника, його диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ) і вертольотів (літаків). До переходу противника в наступ на позиції відділення постійно несе службу спостерігач. Для відбиття раптового нападу противника і знищення його дрібних груп, які ведуть розвідку, намагаються прорублювати проходи в загородженнях або намагаються просочитись у глибину оборони, призначається черговий вогневий засіб (кулеметник або стрілець), який розташовується, як правило, на запасній (тимчасовій) вогневій позиції.

Поодиноких військовослужбовців і дрібні групи противника, які намагаються вести розвідку, діяти перед переднім краєм або на флангах бойової позиції, відділення захоплює в полон, а в разі неможливості захоплення — знищує вогнем, як правило, чергового вогневого засобу із запасної (тимчасової) вогневої позиції. Великі групи противника, що наближаються до позиції відділення, знищують вогнем кулемета або БМП (БТР), а за потреби— вогнем усього відділення. Вогонь відкривають за командою команди-

ра відділення.

Під час вогневої підготовки атаки противника командир відділення і спостерігач ведуть спостереження, а решта особового складу укривається в окопах з протиосколковими козирками, підбрустверних протиосколкових нішах, щілинах і бліндажах або в БМП (БТР) у готовності швидко зайняти свої місця на позиції. З отриманням сигналу про безпосередню загрозу застосування противником ЗМУ (у разі ядерного удару противника) особовий склад відділення застосовує засоби індивідуального захисту, а після проходження ударної хвилі готується до відбиття атаки противника.

Виявивши перехід противника в атаку, за командою командира (сигналом спостерігача) «Відділення — до БОЮ», особовий склад негайно займає позиції і готується до відкриття вогню. Вогонь по противнику відкривають з наближенням його на дальність ефективного вогню зброї відділення: спочатку з ПТРК, БМП (БТР), потім з кулеметів, а з дистанції 400–600 м — з усієї зброї відділення — і вогонь доводять до найвищої напруги.

Танки й інші броньовані машини противника знищують ПТКР, вогнем БМП, гранатометів і реактивними протитанковими гранатами, а піхоту, що спішилася, — відсікають від танків та знищують вогнем кулеметів і автоматів. Вогонь протитанкових засобів відділення зосереджують насамперед на головному танку або танку з тралом, який долає загородження перед переднім краєм оборони, а потім на інших танках і броньованих машинах, що атакують. З метою знищення танків, які долають загородження перед позицією відділення, командир може вислати вперед гранатометника з помічником (стрільця з реактивними протитанковими гранатами). Біля найбільш імовірного місця пророоблення противником проходу в загородженнях можна обладнувати окоп і хід сполучення до нього (влаштовується вогнева засідка). В окопі розташовують гранатометника або кулеметника (стрільця), а також заздалегідь готують мінний шлагбаум. Кулеметник (стрілець) і снайпер у боротьбі з танками зосереджують свій вогонь на їхніх приладах прицілювання і спостереження.

У разі виходу танка противника безпосередньо до позиції відділення він уражається реактивними протитанковими гранатами в борт або кормову частину. Екіпаж, який залишає уражений танк, знищують вогнем стрілецької зброї. З підходом піхоти противника на відстань 30–40 м відділення застосовує гранати. Противника, що ввірвався на позицію відділення, знищують вогнем упритул, гранатами і в рукопашному бою. Рух противника траншеєю і ходом сполучення негайно затримують вогнем і швидким встановленням заздалегідь підготовлених рогаток, їжаків та інших переносних загороджень. У ході оборонного бою БМП (БТР) веде вогонь самостійно і за командами (сигналами) командира відділення. У разі обходу або вклинення противника в оборону БМП (БТР) під прикриттям вогню відділення та аерозольних (димових) завіс займає запасну вогневу позицію і знищує його вогнем у фланг і тил. Зміну вогневих позицій здійснюють тільки за наказом командира взводу.

У разі пошкодження БМП (БТР) екіпаж за можливості продовжує вогнем знищувати противника, уживаючи одночасно заходи щодо усунення

пошкодження. Екіпаж має право залишити БМП (БТР), якщо машина горить і всі вжиті для гасіння пожежі заходи виявилися безрезультатними. Під час залишення бойової машини екіпаж забирає закріплені за ним стрілецьку зброю, боєприпаси до неї і гранати, за можливості, демонтує спарені кулемети (екіпаж БМП, крім того, ПТРК і ракети до нього), займає місце на позиції відділення і доповідає командиру відділення причину залишення машини.

Після відбиття атаки противника командир відділення має перевірити стан особового складу, озброєння і техніки; організувати збір і надання медичної допомоги пораненим; доповісти командиру взводу про результати бою (втратах особового складу, озброєння і техніки, наявності ракет і боєприпасів, палива та інших матеріальних засобів); поповнити запас ракет і боєприпасів, інших матеріальних засобів; ужити заходів щодо відновлення системи вогню, інженерних загороджень, обслуговування бойової машини; підготувати відділення до відбиття повторних атак противника.

1. Як організовується оборона механізованого відділення?

§ 87. ОБОВ'ЯЗКИ СОЛДАТА В БОЮ. ДІЇ СОЛДАТА В ОБОРОНІ

Поміркуйте, що має робити солдат у бою.

● **Обов'язки солдата в бою** ● Кожен військовослужбовець відповідає за виконання поставленого йому завдання, утримання в постійній бойовій готовності й уміле застосування в бою зброї (озброєння бойової машини). У разі потреби, він повинен бути готовим замінити товариша, який вибув зі строю.

Кожен військовослужбовець зобов'язаний: ● досконало знати способи й прийоми дій у бою, мати вміння і навички в діях зі зброєю (при озброєнні бойової машини); ● знати й розуміти своє завдання, сигнали управління, взаємодії, оповіщення і порядок дій за ними; ● уміти вести розвідку противника й місцевості, під час виконання отриманого завдання постійно вести спостереження, вчасно виявляти та уражати противника; ● знати, уміти готувати до бойового застосування і використовувати в бою штатну зброю (озброєння бойової машини); ● уміти вести вогонь зі стрілецької зброї по літаках, вертольотах й інших повітряних цілях, що діють на малих висотах; ● знати порядок обладнання фортифікаційних споруд, уміти швидко обладнувати окопи й укриття, у тому числі й з використанням

вибухових речовин, здійснювати їх маскування; ● знати способи захисту від ЗМУ і ВТЗ противника; ● уміло використовувати захисні й маскувальні властивості місцевості та місцевих предметів, засоби індивідуального захисту і захисні властивості машин; ● уміти долати загородження і перешкоди, встановлювати і знешкоджувати міни; ● проводити спеціальну обробку; ● без дозволу командира не залишати свого місця в бою; ● у разі поранення або ураження радіоактивними, отруйними речовинами, біологічними засобами вживати необхідних заходів само- і взаємодопомоги та продовжувати виконання завдання; ● швидко і спритно споряджати патронами обойми, магазини, стрічки; ● стежити за витратою боєприпасів і заправки БМП (БТР), танка пальним, вчасно доповідати своєму командиру про витрати 0,5 і 0,75 носимого (возимого) запасу боєприпасів і наявності пального; у разі пошкодження БМП (БТР), танка швидко вживати заходів щодо їхнього відновлення; стійко і завзято діяти в обороні, сміливо й рішуче в наступі; проявляти хоробрість, ініціативу і спритність у бою, надавати допомогу товаришам, не залишати особисту зброю за будь-яких умов. Кожен сержант і солдат зобов'язаний захищати командира в бою, у разі його поранення або загибелі бути готовим взяти на себе командування підрозділом.

Кожен військовослужбовець повинен знати і дотримувати норм МГП: під час виконання поставленого завдання застосовувати зброю тільки проти противника та його військових об'єктів; не нападати на осіб і об'єкти, які перебувають під захистом МГП, якщо ці особи не вчиняють ворожих дій, а об'єкти не використовують (не підготовлені до використання) у воєнних цілях; не заподіювати зайвих страждань, не завдавати більшого збитку, ніж необхідно для виконання бойового завдання; якщо обстановка сприяє, підбирати поранених, хворих противника і осіб, які не ведуть ворожих дій, та надавати їм допомогу; гуманно ставитися до цивільного населення, поважати його гідність; стримувати підлеглих і своїх товаришів від порушення норм МГП, про випадки такого порушення доповідати старшому командиру. Порушення норм МГП не тільки безчестить Батьківщину, але й у встановлених законом випадках передбачає кримінальну відповідальність. Усі командири повинні враховувати норми МГП під час ухвалення рішення і забезпечити їхнє виконання своїми підлеглими.

● **Дії солдата в обороні** ● *Вибір місця і приховане розташування на ньому для спостереження і ведення вогню. Обладнання і маскування окопу для стрільби лежачи.* Важливим для перемоги над противником і збереження себе від ураження є те, наскільки правильно солдат вибере місце для ведення вогню і спостереження за противником. На місцевості солдату слід відшукати природне укриття (канаву, вирву від вибуху снаряда або міни, колоду тощо), до якого після огляду місцевості довкола треба непомітно

Іл. 87.1. Дії солдата в оборонному бою

переміститися. Тільки переконавшись у правильності вибору місця, солдат може починати рити окоп для стрільби лежачи.

Займаючи оборону, за відсутності контакту з противником, є можливість більш ретельно вибрати і повністю обладнати місце для стрільби (вогневу позицію), установити загородження і за необхідності провести розчищення сектора обстрілу та виконати інші завдання (*іл. 87.1*). Але незалежно від того, у яких умовах займається оборона, завжди потрібно проявляти пильність і готовність застосувати зброю, безперервно спостерігати за місцевістю, особливо вночі та в інших умовах обмеженої видимості, коли може бути найбільш вірогідним раптовий напад противника.

● **Завдання спостереження. Вимоги до вибору, обладнання і маскування місця для ведення спостереження** ● Щоб своєчасно виявити противника й визначити момент переходу його в атаку і своєчасно знищити його вогнем, слід вести безперервне спостереження за полем бою. Спостереження є одним з найбільш поширених способів ведення розвідки противника й місцевості. Спостереження організовують у всіх видах бойової діяльності військ і ведуть безперервно вдень і вночі. В умовах обмеженої видимості — із застосуванням приладів нічного бачення та інших технічних засобів освітлення місцевості та підслуховуванням. Кожен солдат зобов'язаний безперервно й цілеспрямовано вести спостереження за полем бою, тобто за противником і місцевістю, і здобувати важливі відомості про характер його дій. Спостереженням у роки війни виявлялися і підтверджувалися зосередження військ противника для переходу в наступ, розташування його вогневих засобів, бойової техніки, пунктів управління, інженерних загороджень та інші відомості.

● **Знищення противника в оборонному бою** ● *Прийоми знищення противника перед переднім краєм оборони і противника, що увірвався в окоп (траншею): знищення противника, що атакує, вогнем зі стрілецької зброї і гранатою; знищення противника, що увірвався в окоп (траншею), вогнем в упор, гранатами, штиком і прикладом.*

Мета оборони може бути досягнута, якщо солдат майстерно обладнає і замаскує свій окоп, проявить витримку, стійкість і завзятість, а також уміло використовуватиме свою зброю, фортифікаційні споруди, вигідні умови місцевості для знищення атакуючого противника; постійно взаємодіючи із сусідами, може знищити його танки та інші бронемашини. З початком вогневої підготовки противника солдат, якщо він не призначений спостерігачем, за командою (сигналом) командира ховається в щілині або в бліндажі, перебуваючи в стані готовності негайно зайняти вогневу позицію. Солдат-спостерігач перебуває на своєму посту, спостерігає за діями противника і доповідає командирові про результати спостереження.

Якщо противник почав атаку, то за сигналом спостерігача чи командою командира солдат займає вогневу позицію і готується до бою. Вогонь по піхоті, що атакує, він відкриває за командою командира, коли піхота наближається на відстань прицільного вогню. До цього вогонь по противнику ведуть артилерія, танки, БМП, ПТКРС та інші вогневі засоби. У цей час солдат уважно спостерігає за діями противника, доповідає про важливі

події командирові й обирає цілі, які він знищуватиме в міру їх наближення. Надалі, коли противник наблизиться, солдат веде вогонь самостійно. Головне завдання кожного солдата — не допустити противника на свої позиції. Його вогонь особливо ефективний у той момент, коли противник вимушений уповільнити атаку для подолання інженерних загород перед переднім краєм. Якщо все ж він підійде до траншеї, то солдат знищує його вогнем в упор, гранатами чи в рукопашному бою. Відбиваючи атаки піхоти з танками, гранатометники знищують танки, а найважливіше завдання автоматників і кулеметників — відсікти своїм вогнем піхоту противника від танків. Таким чином, успіх дій відділення в обороні залежить від стійкості, витримки солдата, його вміння використовувати свою зброю, діяти відповідно до своїх обов'язків, взає-модіяти з рештою особового складу відділення.

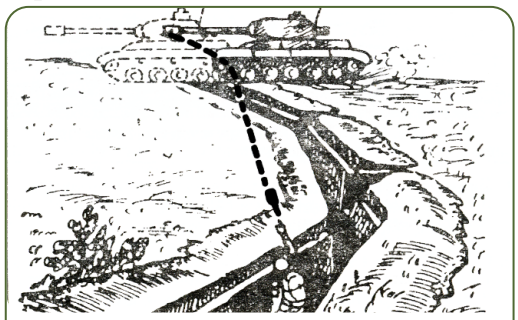
Якщо окремі групи противника увірвалися в траншею, солдат повинен негайно встановити заздалегідь заготовлені загородження у вигляді «їжаків» і «рогаток» з колючого дроту і знищувати противника, що вклинився, вогнем упритул, гранатами і в рукопашному бою. Солдат в основному змушений розраховувати на власну майстерність ведення рукопашного бою, на свою зброю і свої сили, вдаючись до таких прийомів, як уколи штиком, удари прикладом, магазином чи піхотною лопаткою, метання гранати, вогонь в упор.

Відбивши атаку, слід негайно почистити зброю, поповнити боєкомплект, надати допомогу пораненим товаришам і, виправивши пошкодження окопу (траншеї, ходу сполучення), приготуватися до відбиття повторної атаки. Відхід на іншу позицію відбувається тільки за наказом командира, під прикриттям вогню артилерії і мінометів. Відхід здійснюють раптово для противника, для цього використовують дими, туман та інші умови обмеженої видимості.

● Дії солдата в бою з танками і броньованими машинами, що прорвалися до переднього краю оборони ● Танки та інші бронеоб'єкти противника — це найважливіші й найнебезпечніші для солдата цілі на полі бою. Вибір засобів та способу знищення бронеоб'єктів противника залежить від конкретної обстановки. Вогонь протитанкових засобів відділення зосереджує найперше на головному танку або на танку з тралом, який робить проходи в загородженнях перед переднім краєм оборони, а потім уражає решту танків та інші броньовані машини. Бронеоб'єкти противника, а особливо танки, найдоцільніше вражати у верхню частину корпусу і башти під час подолання ними підйомів та на крутих поворотах. Перед переднім краєм оборони встановлюють вогняні фугаси, а також може бути проведений розлив палива або інших горючих рідин з подальшим їх підпалом, коли танки заїжджають на залиту ними ділянку місцевості.

Вогонь на ураження танків ведуть протитанковими керованими ракетними снарядами, гранатометами, а кулеметники та снайпер зосереджують свій вогонь на оглядові прилади танків. Якщо ж танк або інші броньовані машини противника уразити на дальніх підступах не вдалося і вони наближаються до позиції (окопу), то потрібно зачекати, щоб танк підійшов

на відстань 25–30 м. На такій відстані танк уже не може вражати вогнем, оскільки навіть за найбільшого нахилу гармати й кулемета їхній вогонь не може поцілити в солдата. Цей момент треба використовувати для кидка протитанкової гранати. Не виключено, що кинута солдатом протитанкова граната не вразить танк, в цей момент треба відскочити по траншеї вбік або лягти на її дно, а коли танк пройде, швидко встати і кинути гранату в борт або кормову частину танка. Після вибуху треба бути готовим до стрільби для знищення екіпажа, який покидатиме вражений танк.

Іл. 87.2. Прицілювання перед метанням гранати в танк, що рухається

Під час метання гранат по танках, що наступають, БМП і бронетранспортерах противника правильне перенесення точки прицілювання має вирішальне значення, оскільки протитанкові гранати спрацьовують тільки в разі безпосереднього влучення в броньовану ціль. Так, метаючи гранати по танку, який рухається вздовж фронту за 15–20 м від солдата зі швидкістю приблизно 15 км/год (швидкість людини, що спокійно біжить), точку прицілювання слід переносити на 1/2 корпусу танка від переднього обрізу бічної броні (*іл. 87.2*). У боротьбі з танками та іншими броньованими цілями противника перемогу над ними забезпечують сміливість, рішучість, умілість і непохитна впевненість солдата у своїх силах та можливостях. Боротьбу з танками та іншими рухомими бронеоб'єктами можна вести з використанням протитанкових мін. Протитанкові міни на місцевості встановлюють за допомогою мінних загороджувачів, а солдатом — вручну.

1. Розкажіть обов'язки солдата в бою.
2. Які дії солдата допоможуть добитися мети оборони?
3. Які основні завдання солдата в обороні?
4. Розкажіть товаришу про прийоми знищення противника перед переднім краєм оборони і противника, який увірвався в окоп (траншею).
5. Як правильно діяти солдату в бою з танками і броньованими машинами, що прорвалися до переднього краю оборони?

ТЕМА 4. ОСНОВИ НАСТУПУ

§ 88. НАСТУП: МЕТА ТА ВИМОГИ. СПОСОБИ ПЕРЕХОДУ В НАСТУП

Поміркуйте, що має робити солдат у наступальному бою.

● **Наступальний бій (наступ)** ● — вид загальновійськового бою, який проводиться з метою розгрому (знищення) противника та оволодіння важливими районами (рубежами) місцевості або об'єктами.

Сутність наступу: ● в ураженні противника всіма наявними засобами, ● рішучій атаці переднього краю його оборони, ● стрімкому просуванні в глибину його бойового порядку, ● знищенні та полоненні живої сили, захопленні озброєння, бойової техніки, матеріальних засобів, ● оволодінні визначеним районом (рубежем) місцевості, об'єктом.

Розгляньмо наступальний бій на прикладі наступу механізованого відділення.

Використовуючи результати вогневого ураження противника, відділення повинне вести наступ із повним напруженням сил, у високому темпі, безупинно, вдень і вночі, у будь-яку погоду і в тісній взаємодії штатних, доданих, підтримуючих і сусідніх підрозділів і знищити противнка, який обороняється.

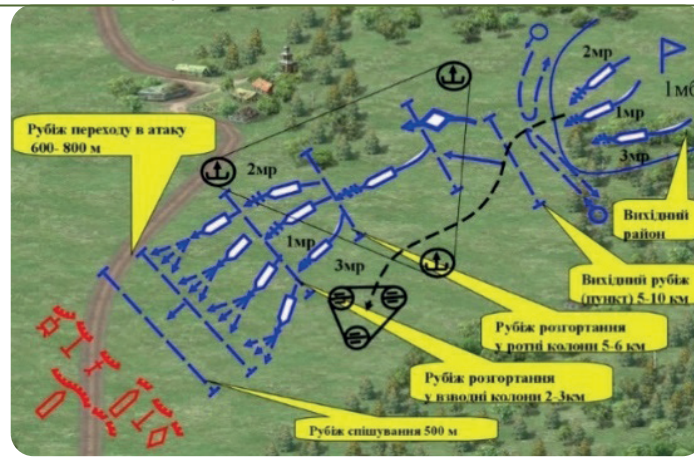
Це досягається: ● умілим застосуванням усіх наявних сил і засобів; ● своєчасним використанням результатів вогневого ураження противника; ● швидким подоланням загороджень і вмілим поєднанням дій у бойовому і передбойовому порядках із широким використанням способів пересування на полі бою і захопленням з ходу рубежів (об'єктів); ● широким застосуванням маневру вогнем; умілим використанням місцевості для маневру підрозділами з метою швидкого виходу у фланги і тил противнику; ● проведенням рішучих атак; ● своєчасним і постійним уточненням (постановкою) завдань підрозділам і забезпеченням їх під час бою.

● **Способи переходу в наступ** ● Відділення (танк) може наступати на противника, який обороняється, наступає або відходить. Наступ на противника, який наступає, здійснюють шляхом ведення зустрічного бою; на противника, який відходить, — переслідуванням. Наступ на противника, який обороняється, залежно від готовності його оборони і ступеня завданого йому вогневого ураження, здійснюють висуванням із глибини (з ходу) або із положення безпосереднього зіткнення з ним.

Наступ з висуванням із глибини (з ходу) забезпечує прихованість підготовки наступу, раптовість дій, маневру, меншу уразливість військ від ЗМУ та ВТЗ. До переходу в наступ відділення у складі взводу розташовується у вихідному районі і перебуває поза досяжністю наземних засобів розвідки, радіолокації, вогню далекобійної артилерії. Відділення розташоване у вказаному командиром взводу місці на відстані 25-50 м від сусідніх відділень (у місці, зручному для маршруту на маневр висунення).

Підготовку до наступу проводять у вихідному районі, де відділення розташовується приховано у визначеному йому місці в постійній готовності до відбиття можливого нападу противника, для чого обладнують фортифікаційні споруди.

Для забезпечення організованого висування, розгортання в бойовий порядок і одночасної атаки противника призначають: маршрут висування; вихідний пункт (рубіж) — віддаленість 5-10 км від вихідного району; рубежі (пункти) розгортання; рубіж переходу в атаку, а за умов атаки механізованих підрозділів у пішому порядку — рубіж спішування (*іл. 88.1*). На топографічних картах (схемах) синім кольором наносять: положення, завдання і дії своїх військ, *червоним* — військ (сил) противника, з використанням відповідних умовних знаків.

Іл. 88.1. Рубежі під час наступу з висуванням із глибини (з ходу)

Рубіж (пункт) розгортання у взводні колони призначають, у міру можливості, за складками місцевості, на відстані 2–3 км від переднього краю оборони противника, а на відкритій місцевості і на більшій відстані. Висування до нього здійснюють у складі роти. Із досягненням ротою рубежу розгортання у взводні колони взвод без зупинки виходить на свій напрямок і стрімко продовжує просування до рубежу переходу в атаку.

Рубіж переходу в атаку вибирають так, щоб вихід на нього здійснювався приховано, а його віддалення забезпечувало ведення дійсного вогню з основних видів зброї атакуючого підрозділу і досягнення переднього краю оборони противника у встановлений час «Ч». Рубіж переходу в атаку призначають на відстані *до 600 м* від переднього краю оборони противника. Залежно від умов місцевості і характеру оборони противника віддалення може бути іншим. З виходом на нього взвод розгортається в лінію бойових машин, витримуючи при цьому напрямок руху для виходу на призначений об'єкт атаки.

Рубіж спішування визначають якнайближче до переднього краю оборони противника, як правило, у місцях, захищених від вогню кулеметів і протитанкових засобів ближнього бою противника. Іноді він може збігатися з рубежем переходу в атаку, бути попереду або більш віддаленим.

З досягненням рубежу спішування особовий склад висаджується з БМП (БТР), розгортається в бойову лінію і продовжує наступ у пішому порядку. Для узгодження дій механізованих, танкових, гранатометних підрозділів з артилерійськими підрозділами, що ведуть вогонь із закритих вогневих позицій, визначають *рубіж безпечного віддалення від розривів своїх снарядів і мін*. Безпечним віддаленням для особового складу, який атакує противника в пішому порядку, — це 400 м; для БМП (БТР) — 300 м; для танків — 200 м.

Наступ з положення безпосереднього зіткнення з противником починається в заздалегідь створеному бойовому порядку з вихідного положення для наступу. Перша траншея, як правило, визначається рубежем переходу в атаку. Вихідне положення для наступу займають після відповідного перегрупування підрозділів. *Перегрупування* — це організоване переміщення підрозділу, який перебуває в безпосередньому зіткненні з противником в опорному пункті (на позиції, ділянці траншеї, яку він займає), з метою створення бойового порядку і зайняття вихідного положення для наступу.

Атака — це стрімкий і безупинний рух підрозділів у бойовому порядку в поєднанні з вогнем найвищої напруги усіх вогневих засобів з метою знищення противника й оволодіння визначеним районом (рубежем, об'єктом).

Використовуючи вогонь артилерії та удари авіації, танкові підрозділи атакують противника в бойовій лінії і ведуть по ньому вогонь з ходу. Механізовані підрозділи атакують услід за танками в пішому порядку (узимку на лижах), у броньованому порядку на БМП (БТР) або десантом на танках і знищують найперше цілі, що заважають просуванню танків. Перед атакою механізованих і танкових підрозділів за рішенням старшого командира, як правило, проводять вогневу підготовку атаки, а в ході наступу — вогневу підтримку військ, що наступають

Вогнева підготовка атаки починається у призначений час та закінчується з виходом підрозділів першого ешелону на рубіж переходу в атаку, приблизно в «Ч»-0.05.

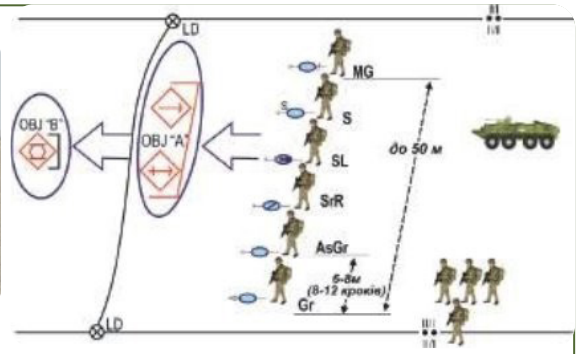
Вогнева підтримка атаки починається після закінчення вогневої підготовки і продовжується безперервно на глибину оборони бригади (полку) — до 10 км від переднього краю оборони, першого ешелону противника, а інколи і на більшу глибину.

Вогневий супровід наступу підрозділів в глибині оборони противника починається після закінчення вогневої підтримки і здійснюється протягом усього бою.

Атаку механізованого підрозділу в пішому порядку застосовують для прориву підготовленої оборони противника, наступу в населеному пункті, оволодіння укріпленим районом, а також на важкодоступній для танків і БМП (БТР) місцевості (у горах, лісі). При цьому особовий склад діє безпосередньо за танками на відстані, що забезпечує їхню безпеку від розривів снарядів своєї артилерії і підтримку просування танків вогнем стрілецької зброї. БМП (БТР) у цьому випадку, використовуючи складки місцевості,

ривками від рубежу до рубежу (від укриття до укриття) просуваються за своїми відділеннями на відстані, яка забезпечує надійну підтримку вогнем особового складу, що атакує, а БМП зі стабілізованим озброєнням — безпосередньо в бойовій лінії своїх відділень (*іл. 88.2*) або в складі групи бойових машин. Після спішування особового складу у БМП (БТР) залишаються навідники-оператори (кулеметники БТР), механіки-водії (водії) і заступник командира взводу (головний сержант взводу).

Іл. 88.2. Відділення в атаці

Атака в пішому порядку може відбуватися одночасно або послідовно. Під час одночасної атаки всі відділення взводу (весь особовий склад відділення) наступають в одну лінію. Послідовна атака застосовується при діях механізованого підрозділу в дві лінії.

Атаку в броньованому порядку на БМП (БТР) застосовують на доступній для бойових машин місцевості під час наступу на противника, який поспішно перейшов до оборони і не чинить організованого опору, а також коли його оборона не вдалася, знищено більшу частину протитанкових засобів. При цьому танки атакують слідом за розривами снарядів своєї артилерії, а механізований підрозділ на БМП (БТР) діє в бойовій лінії за танками на відстані 100–200 м від них. Взвод атакує на фронті до 300 м, механізоване відділення в пішому порядку — до 50 м. Танковий взвод атакує противника в бойовій лінії, а механізований взвод (відділення) залежно від обстановки — у бойовій лінії в пішому порядку або на БМП (БТР).

1. Що таке наступ, сутність його та вимоги до нього?
2. Назвіть способи переходу в наступ та умови здійснення.
3. Опишіть послідовність наступу з висуванням із глибини (з ходу).
4. Що необхідно провести і з якою метою перед наступом з положення безпосереднього зіткнення з противником?
5. Як організовують атаку механізованого підрозділу?

§ 89. БОЙОВИЙ ПОРЯДОК МЕХАНІЗОВАНОГО ВІДДІЛЕННЯ, ЩО НАСТУПАЄ В ПІШОМУ ПОРЯДКУ

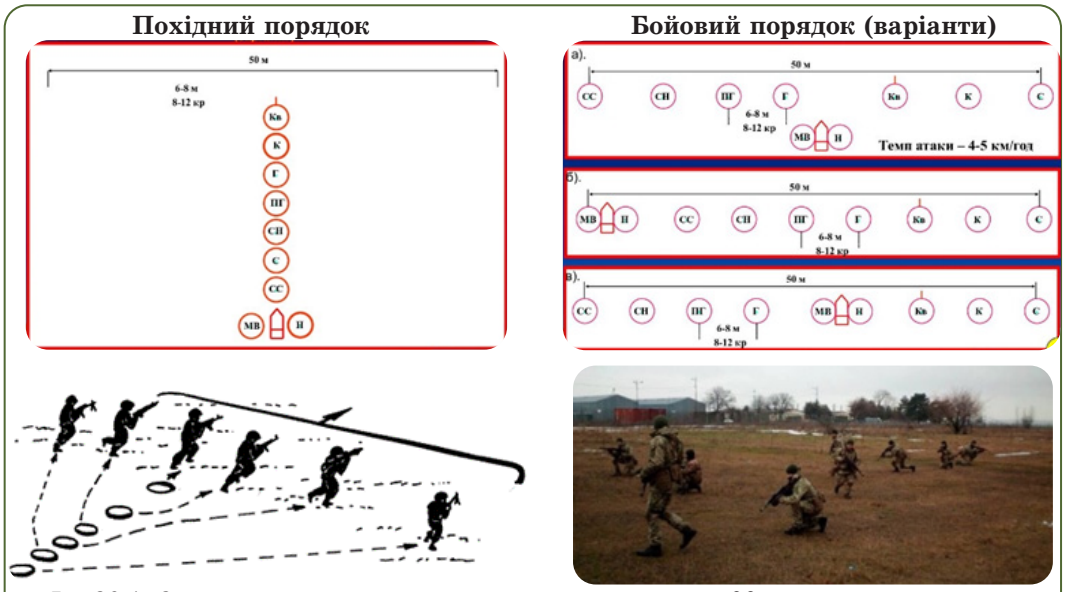
Поміркуйте, як можуть бути організовані наступальні дії малого підрозділу без участі бойової техніки.

● **Наступ відділення** ● Відділення наступає в складі взводу в першій або другій бойовій лінії і атакує в пішому порядку на фронті до 50 м. Механізоване відділення може додаватися танковому взводу, у цьому випадку воно наступає за ним на відстані до 100 м. У наступальному бою відділенню вказують об'єкт атаки і напрямок продовження наступу.

Об'єктом атаки механізованого відділення, зазвичай, є жива сила, а також танки, гармати, ПТРК, кулемети й інші вогневі засоби противника, розташовані в першій траншеї і в найближчій глибині перед фронтом наступу відділення.

Напрямок продовження наступу відділення визначають так, щоб забезпечувалося виконання найближчого завдання роти.

Під час виконання бойових завдань і залежно від обстановки механізоване відділення може діяти в похідному або бойовому порядку (*іл. 89.1*).

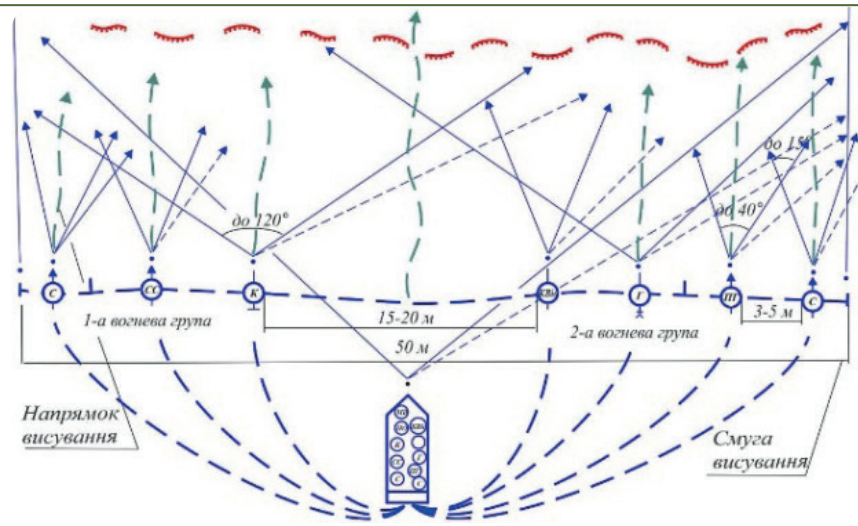
Іл. 89.1. Схема і фото розгортання механізованого відділення, що наступає в пішому порядку, у бойовий порядок

Памятаймо, що бойовий порядок (шикування механізованого відділення для ведення бою), має відповідати поставленому завданню і забезпечувати успішне ведення бою; повне використання в бою всіх вогневих засобів, бойових можливостей відділення, наслідків вогневих дій і вигідних умов місцевості; здійснення маневру; стійкість і активність в обороні; меншу уразливість від вогню противника; підтримання безперервної взаємодії. Бойовий порядок відділення, яке наступає в пішому порядку, складається з бойової лінії (ланцюга військовослужбовців) та БМП (БТР), що діє за

особовим складом на відстані *100–200 м*, на одному з флангів відділення або безпосередньо в бойовій лінії, підтримуючи наступ вогнем. Військовослужбовці в бойовій лінії діють з інтервалом *6–8 м (8–12 кроків)*, для зручності ведення вогню і кращого використання місцевості (місцевих предметів) вони можуть висуватися вперед або зміщатися вбік, не порушуючи загального фронту наступу і не заважаючи діям сусідів. Такі інтервали забезпечують успішне виконання поставленого завдання і необхідне розосередження відділення з метою зменшення втрат від вогню противника, дають можливість командувати голосом і підтримувати взаємодію між солдатами в ланцюгу. Під час атаки ланцюг звичайно рухається за танками на такій відстані, щоб не постраждати від розривів снарядів своєї артилерії і при цьому забезпечувати надійну підтримку танків вогнем стрілецької зброї.

Знання кожним солдатом свого місця в похідному і бойовому порядку, уміння швидко й чітко перешикуватися забезпечують вирішальну перевагу над противником.

З метою підвищення ефективності виконання завдань у наступальному бою під час дій у траншеях, ходах сполучення, а також в особливих умовах ведення бою у відділенні, можуть створюватися *маневрені* або *вогневі* бойові групи («двійки», «трійки») (*іл. 89.2*), які ведуть наступ з інтервалом між собою 15-20 м, а між солдатами в них — 3-5 м. Бойові групи можуть діяти в лінію, уступом або в дві лінії (одна за другою).

Іл. 89.2. Механізоване відділення в наступі з розподілом на бойові групи

Під час ведення наступу на місцевості, яка забезпечує вогневу підтримку між бойовими групами (парами), вони переміщуються по черзі під прикриттям вогню сусідніх груп.

Командир відділення завжди перебуває з відділенням. У ході ведення наступального бою він повинен керувати підлеглим особовим складом і вогневими засобами та, виходячи із обстановки, уточнювати їм завдання. Під час дій у пішому порядку командир відділення управляє командами і

сигнальними засобами, перебуваючи в бойовому порядку відділення.

1. Які завдання має механізоване відділення, що наступає в пішому порядку?
2. Що таке похідний і бойовий порядок відділення?
3. Для чого у відділенні створюють бойові групи і яке їхнє призначення?

§ 90. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ВІДДІЛЕННЯ В НАСТУПІ

Уявіть собі, які завдання може ставити перед собою підрозділ з 3-9 осіб в наступі.

Завдання відділення в наступі *У ході підготовки відділення* до виконання бойового завдання в наступі його командир повинен перевірити екіпірування особового складу; знання бойового завдання і способів дій у бою, сигналів оповіщення й порядку дій за ними; готовність озброєння, БМП (БТР), засобів зв'язку до бою; наявність встановленого запасу боєприпасів, пального, продовольства й інших матеріальних засобів. Про готовність до наступу командир відділення у встановлений час доповідає командиру взводу.

Для наступу з *положення безпосереднього зіткнення з противником* відділення займає вихідне положення, вказане командиром взводу. Вихідне положення займається приховано у встановлений час з урахуванням побудови бойового порядку для ведення наступального бою або зручності посадки на БМП (БТР), десантом на танк. Особовий склад займає вказану командиром ділянку траншеї, ходу сполучення, БМП (БТР) займає вогневу позицію за відділенням.

Під час *постановки завдання підлеглим* командир відділення вказує передній край оборони противника і напрямок його можливої атаки; смугу вогню відділення і додатковий сектор обстрілу; кулеметнику, гранатометнику, стрільцям — вогневу позицію (місце для стрільби), основний і додатковий сектори обстрілу; порядок дій з початком атаки противника. Ділянка траншеї (ходу сполучення) дообладнується окопами, пристосуванням для швидкого вистрибування, а у разі потреби заглиблюється. Для розміщення БМП (БТР) використовують наявні окопи, а за їх відсутності — складки місцевості або влаштовують укриття. Усі роботи проводять під виглядом посилення оборони переважно вночі (умовах обмеженої видимості) і до світанку ретельно маскуються.

З початком вогневої підготовки атаки командир відділення веде спостереження за об'єктом атаки та доповідає командиру взводу про результати вогню і виявлені цілі противника. Відділення вогнем зі своєї зброї

знищує виявлені кулемети, гранатомети й інші вогневі засоби, а також живу силу противника в об'єкті атаки і на його флангах.

З підходом танків до траншеї на відстань 100–200 м командир відділення подає команду «ПОЗНАЧИТИ ПРОХІД ДЛЯ ТАНКУ», а потім — «Відділення, ПРИГОТУВАТИСЯ ДО АТАКИ». За цією командою особовий склад заряджає зброю повними магазинами (стрічками), приєднує багнети і встановлює, у разі потреби, обладнання для швидкого вистрибування з траншеї, веде спостереження за танками і сигналами командирів відділень.

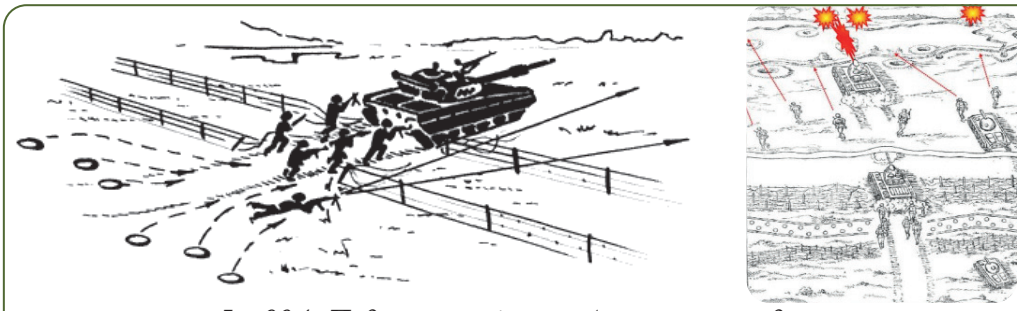
Під час атаки в пішому порядку за командою (сигналом) командира взводу про початок руху в атаку командир відділення подає команду «Відділення, в атаку — ВПЕРЕД», за якою особовий склад швидко вистрибує з траншеї (окопів) і услід за танком або самостійно перебіжками (прискореним кроком, бігом) зближується з противником і своїм вогнем знищує вогневі засоби противника, насамперед протитанкові, вказує БМП (БТР) і танку найнебезпечніші цілі, які перешкоджають просуванню.

Відділення може висуватись на рубіж переходу в атаку на БМП (БТР), десантом на танку.

Вогонь ведуть з ходу і з коротких зупинок, при цьому командир відділення зобов'язаний встановити такий порядок просування і ведення вогню, щоб не припинявся рух відділення в цілому: кулеметник і частина стрільців (вогнева група або одна з бойових груп) веде вогонь, а інші (маневрена група або решта бойових груп) — просуваються вперед; потім ті, що просунулися, відкривають вогонь, забезпечуючи просування тих, що залишилися позаду. БМП (БТР) діє за бойовим порядком відділення на відстані 100–200 м і своїм вогнем підтримує просування особового складу.

Залежно від рельєфу місцевості й інтенсивності вогню противника, командир відділення визначає *спосіб пересування* (прискореним кроком, бігом, перебіжками, переповзанням). Відкриті ділянки місцевості, що прострілюються противником, відділення долає перебіжками (бігом) усім складом відділення одночасно або послідовно бойовими групами, які переміщаються по черзі під прикриттям вогню груп, які вже висунулися на вказаний командиром відділення рубіж; закриту місцевість — у бойовій лінії прискореним кроком. За наявності прихованого підступу до переднього краю противника, механізоване відділення може просуватися в колону по одному. Якщо відділення потрапило під вогонь артилерії (мінометів), воно виходить з-під обстрілу стрімким кидком уперед.

Взаємодія з танком під час наступального бою забезпечується рухом особового складу без відставання від нього і підтриманням танка вогнем відділення, знищенням протитанкових засобів, що заважають його просуванню, поданням цілевказання в разі появи небезпечних цілей, а також наданням допомоги при подоланні перешкод і прикриттям вогнем при виході з ладу. Командир відділення має перебувати в бойовій лінії і на ходу уточнювати завдання кулеметнику, гранатометнику і стрільцям (бойовим групам), а у разі потреби — порядок подолання загороджень (*іл. 90.1*).

Іл. 90.1. Подолання мінно-вибухових загороджень

Мінне поле відділення долає вслід за танком його коліями або пророблением для взводу проходом. Підходячи до мінного поля, командир відділення командує: «Відділення, за мною, у колону по одному (по двоє), у прохід, бігом — РУШ». За цією командою кулеметник першим висувається до проходу, долає його і вогнем прикриває рух відділення. Решта особового складу поступово скорочує інтервали, перешиковуються в колону і стрімким кидком під прикриттям вогню БМП (БТР) і кулеметника долає мінне поле. Під час дій відділення в складі бойових груп спочатку долає загородження маневрена група під прикриттям вогню вогневої групи і БМП (БТР), після зайняття нею вказаного рубежу переміщується вогнева група, БМП (БТР) долає загородження за особовим складом під його вогневим прикриттям.

Подолавши мінне поле відділення, що наступає в пішому порядку, за командою командира відділення «Відділення, у напрямку ..., напрямний ... — ДО БОЮ, ВПЕРЕД» або «Відділення, за мною — ДО БОЮ» встановленим порядком розгортається в бойову лінію і за підтримки вогню БМП (БТР) услід за танками стрімко атакує противника, ведучи вогонь на ходу і з коротких зупинок.

Наблизившись до траншеї противника на 25–40 м, особовий склад за командою командира відділення «Відділення, гранатами — ВОГОНЬ» закидує противника гранатами і вривається на передній край оборони. При послідовній атаці відділення його маневрена група під прикриттям вогневої групи атакує противника, оволодіває вказаним рубежем, закріплюється на ньому і забезпечує атаку решти особового складу відділення. З виходом всього відділення на рубіж маневреної групи командир відділення уточнює завдання підлеглим і підрозділ продовжує наступ у визначеному напрямку.

Для знищення противника, який залишився в траншеях і ходах сполучення, два–три солдати (маневрена група) зістрибують у траншею і знищують його вогнем упритул і гранатами, а в разі виникнення рукопашної сутички — багнетами і прикладами, просуваються від повороту до повороту і долають прямолінійні ділянки траншей (ходу сполучення) після їх обстрілу, прикриваючи один одного з тилу. Решта складу відділення (вогнева група) рухається обома боками траншеї зверху, не втрачаючи з виду тих, хто просувається траншеєю, знищують противника, який намагається залишити (захопити) траншею. Живу силу та вогневі засоби противника, розташовані в бліндажах та інших оборонних спорудах, закидають

гранатами, у разі потреби частина відділення (бойової групи) вривається в бліндаж і вогнем упритул завершує його знищення, при цьому 1–2 солдати контролюють входи і виходи з бліндажа зовні. Знищивши противника на передньому краї, відділення продовжує атаку у визначеному напрямку вслід за танками. Якщо танки відстали, відділення, не затримуючись, просувається вперед, використовуючи результати вогню артилерії і БМП (БТР).

Командир відділення, діючи в бойовому порядку відділення, управляє підпорядкованими командами, поданими голосом і сигналами. Сигнальними патронами і трасуючими кулями він вказує БМП (БТР) і танку цілі, що перешкоджають просуванню відділення. Виявивши відхід противника, командир відділення доповідає про це командиру взводу. Відділення, не відстаючи від противника, переслідує його і знищує вогнем усіх своїх засобів.

Під час *наступу з висуванням із глибини (з ходу)* відділення в колоні взводу висувається із глибини до рубежу переходу в атаку в період вогневої підготовки атаки. З початком розгортання взводу в бойовий порядок командир відділення виводить БМП (БТР) на свій напрямок, уточнює навіднику-оператору (кулеметнику БТР) об'єкт атаки і цілі для ураження, механіку-водію (водію) — напрямок руху і місце проходу в загородженнях, управляє вогнем відділення. Атакуючи в броньованому порядку після розгортання взводу в бойову лінію, відділення на БМП (БТР) услід за танком або самостійно продовжує стрімкий рух до об'єкту атаки, ведучи вогонь зі зброї бойової машини та стрілецької зброї через бійниці. Використовуючи результати вогневого ураження, стрімко вривається на передній край оборони противника, знищує його живу силу й вогневі засоби та безупинно просувається вглиб оборони.

У разі застосування противником ЗМУ для захисту людей, ОВТ використовують складки місцевості, фортифікаційні споруди. Особовий склад повинен уміло застосовувати засоби індивідуального й колективного захисту, захисні властивості техніки.

Після бою командир відділення повинен перевірити стан особового складу, озброєння і техніки відділення, організувати надання допомоги пораненим, поповнити запас боєприпасів, доповісти командиру взводу про результати бою. У доповіді слід зазначати результати виконання бойового завдання; втрати особового складу, місця знаходження поранених і вбитих; втрати та пошкодження ОВТ, витрати боєприпасів, пального та інших матеріальних засобів, морально-психологічний стан особового складу та інші питання.

1. Як здійснюється підготовка відділення до наступу?
2. Як організовують атаку відділення?
3. Як повинно діяти відділення, долаючи мінно-вибухові загородження?
4. Що треба робити особовому складу відділення під час наближення до траншеї противника?

§ 91. ДІЇ СОЛДАТА В НАСТУПІ

Пригадайте, що таке наступальний бій.

● **Готовність солдата до бою** ● Завдання щодо наступу солдат отримує від командира відділення, у складі якого він перебуває.

Перед наступом солдат повинен: ● знати орієнтири розташування і характер дій противника, розміщення його вогневих засобів; ● чітко зрозуміти своє завдання і завдання свого відділення і взводу, цілі для ураження і порядок відкриття вогню; ● знати номер (розпізнавальний знак) танка, з яким буде діяти відділення, порядок взаємодії з ним та іншими бойовими засобами; ● знати порядок подолання мінних загороджень і перешкод; ● знати сигнали оповіщення, керування і взаємодії; ● перевірити справність зброї і підготувати її до бою, перевірити наявність боєприпасів і за необхідності поповнити їх; ● перевірити наявність і справність засобів індивідуального захисту; ● підігнати спорядження; ● підготувати собі пристосування для швидкого виходу з траншеї — для цього влаштувати сходинки або поглиблення в передній крутості окопу.

Готуючись до наступу вночі, солдат, крім того, вивчає місцевість у напрямку руху, запам'ятовує місцеві предмети, що можуть слугувати орієнтирами вночі, вивчає напрямок руху за азимутом. Солдати, які мають зброю з нічними прицілами, перевіряють їх. Для коректування вогню вночі магазини споряджають додатково патронами з трасирувальними кулями.

Знання кожним солдатом свого місця в похідному і бойовому порядку, уміння швидко і чітко перешикуватися забезпечують вирішальну перевагу над противником. Під час наступу солдат, використовуючи результати вогневого удару по противнику, веде бій з повною віддачею сил, тісно взаємодіючи з іншими солдатами відділення.

● **Порядок руху в атаку** ● До початку руху в атаку солдат веде вогонь по противнику. З підходом танків, у взаємодії з якими буде діяти його механізоване відділення, до вихідного положення для наступу, за командою «*Відділення, приготуватися до атаки*» він заряджає зброю повними магазинами (стрічками), готує гранати, потім приєднує до автомата штикніж, установлює приціл «П» або «З» і закріплює предмети спорядження так, щоб вони не заважали руху. Після проходження танків солдат ставить ногу на сходинку (у поглиблення), впирається ногою в бруствер окопу в готовності швидко залишити його. Спостереження за противником при цьому не припиняє.

За командою «*Відділення, в атаку — вперед*» солдат одночасно з іншими швидко вистрибує з окопу (траншеї) і рухається вперед бігом або прискореним кроком у ланцюгу відділення за танком. Солдат рівняється на передніх, витримує встановлений інтервал і вогнем знищує вогневі засоби противника, передусім протитанкові. Під час наступу на пересіченій

місцевості солдат, не відхиляючись від напрямку наступу, має використовувати складки місцевості, які вбережуть його від ураження вогнем супротивника. Атака має бути стрімкою: у цьому запорука успіху. Солдат, який рухається поволі, стає зручною мішенню для супротивника. Через мінне поле відділення пересувається за командою «*Відділення, за мною в колону по одному (по два) в прохід крізь мінне поле — бігом руш!*» у послідовності, описаній у попередніх параграфах. Подолавши мінне поле, солдат за командою командира «*Відділення, до бою — уперед!*» знову займає своє місце в ланцюжку і, ведучи вогонь по противнику на ходу, стрімко просувається до об'єкта атаки.

Якщо оборона противника зламана вогнем артилерії й ударами авіації, атака переднього краю оборони противника здійснюється на БТР (БМП). При цьому солдат веде вогонь зі своєї зброї через бійниці по вогневих засобах, які залишилися на передньому краї, і живій силі противника.

● **Висування солдата при наступі з ходу, зайняття ним місця в бойовому порядку відділення** ● До переднього краю оборони противника висування здійснюють на БТР (БМП). Атакуючи в пішому порядку, за командою командира відділення «Відділення, до спішування — готуйсь!» механік-водій (водій) збільшує швидкість руху бойової машини і наздоганяє танк; солдат дістає зброю з бійниці, ставить її на запобіжник і готується до спішування. За командою командира відділення «До машини!» механік-водій (водій) уповільнює хід або, якщо є укриття, робить коротку зупинку (*іл. 91.1*). Солдат спішується в зазначеному місці у визначеному заздалегідь порядку і за командою командира відділення «Відділення, за мною — до бою!» займає своє місце в складі відділення з інтервалом між солдатами 6–8 м (8–12 кроків), відкриває інтенсивний вогонь на ходу, бігом (прискореним кроком) продовжує рух до переднього краю противника (*іл. 91.2*).

Іл. 91.1. Спішування особового складу

Іл. 91.2. Відділення в атаці

● **Способи знищення противника під час атаки на пересіченій місцевості: знищення противника вогнем на ходу, з коротких зупинок і впритул, гранатами, багнетом і прикладом** ● Під час атаки солдат вогонь на ходу веде навскидку.

Ведучи вогонь, він автомат опускає на передпліччя одночасною з упором тіла на ліву ногу. Стрільбу виконують під час переносу лівої ноги, не сповільнюючи руху. При цьому лікоть лівої руки до боку не притискають, а лікоть правої руки утримують на рівні плеча. У ціль автомат направляють спочатку поворотом корпуса, а потім рухом лівої руки праворуч (ліворуч).

Метання гранати під час атаки виконують за командою «Гранатами — вогонь» або самостійно.

Для цього необхідно взяти зброю в ліву руку, а правою рукою вийняти гранату із сумки. Лівою рукою, утримуючи автомат, стиснути (випрямити) кінці запобіжної чеки і, взявшись за кільце вказівним або середнім пальцем, витягти її із запалу. Не сповільнюючи руху, кинути гранату в ціль. Шульга виконує ці дії протилежними кінцівкам.

Укол штик-ножем завдають швидко, влучно і сильно, не менш ніж на половину довжини багнета. Залежно від обстановки, його можна виконати без випаду і з випадом. Удар прикладом збоку застосовують, зіткнувшись із противником, коли дії багнетом затруднені.

Для цього треба різким рухом правої руки завдати удар по тілу прикладом. У момент удару праву ногу виставляють трохи вперед.

Наблизившись до траншеї противника на 30–40 м, солдат за командою командира відділення «Гранатою — вогонь!» кидає гранату в траншею (*іл. 91.3*) і стрімким ривком, пригнувшись, рішуче вривається на передній край, знищує противника вогнем в упор і продовжує атаку у вказаному напрямку. Якщо солдат змушений вести бій у траншеї чи в ходах сполучення, то йому потрібно рухатися якомога швидше. Перед тим як увійти до траншеї чи ходів сполучення, солдат кидає туди гранату і робить 1–2 черги з автомата.

Іл. 91.3. Ведення бою у ворожій траншеї з використанням гранат

Дротяне загородження у вигляді «їжаків», «рогаток» тощо необхідно викинути нагору штиком або підірвати гранатою. Пересуваючись траншеєю противника, треба уважно дивитися, чи немає в ній мін-сюрпризів або інших вибухових пристроїв. Знищувати противника в таких умовах дуже складно. Солдат повинен майстерно вести рукопашний бій, проводячи такі прийоми, як уколи штиком, удари прикладом, магазином чи піхотною лопаткою, метання гранати, вогонь в упор.

У результаті застосування противником зброї масового ураження на полі бою можуть виникати забруднені ділянки місцевості. Долаючи їх, солдати, що перебувають в бронетранспортерах, одягають протигази, а в БМП і танках вмикають систему захисту від зброї масового ураження. Рух здійснюють на максимальній швидкості у напрямку, що забезпечує найменше ураження. Під час дій у пішому порядку, на відкритих машинах для подолання ділянок місцевості, забруднених радіоактивними речови-

нами, солдат одягає протигаз та загальновійськовий захисний комплект (*іл. 91.5*). Ділянки місцевості солдат долає довгими і стрімкими перебіжками, для зупинки вибирає місце з низькою рослинністю. Після подолання забрудненої ділянки засоби захисту знімають.

Іл. 91.4. Солдат у протигазі та загальновійськовому захисному комплекті

З послабленням опору противника солдати, що наступають у пішому порядку, за командою (сигналом) командира відділення здійснюють посадку в машини або десантом на танки. Для цього бойові машини піхоти (бронетранспортери) за командою командира взводу доганяють свої відділення, сповільнюють рух або роблять коротку зупинку (танки, виділені для дій з десантом, роблять зупинку). Солдати за командою командирів відділень «До машини» бігом рухаються до своїх бойових машин піхоти (бронетранспортерів, танків), ставлять зброю на запобіжник, потім за командою «На місця» швидко роблять посадку та готуються до ведення вогню з ходу.

Чітке знання кожним солдатом свого завдання, уміння швидко і рішуче діяти під час просування до переднього краю противника, здатність сміливо підтримати стрімку атаку, поєднувати вогонь з рухом уперед, безстрашно вступати в рукопашний бій є запорукою перемоги в атаці.

1. Що повинен знати солдат, готуючись до наступу?
2. Як має діяти солдат під час атаки (спішування підрозділу, подолання мінного поля, у траншеї для знищення противника)?

ТЕМА 5. БОЙОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ВІДДІЛЕННЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РІЗНИХ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

§ 92. МАРШ. УМОВИ І ЗДІЙСНЕННЯ МАРШУ. ЗАГАЛЬНІ НОРМАТИВИ СЕРЕДНЬОЇ ШВИДКОСТІ РУХУ ПІДРОЗДІЛІВ НА МАРШІ. ВЕЛИЧИНА ДОБОВОГО ПЕРЕХОДУ. РУБЕЖІ (ПУНКТИ) І ПРИВАЛИ НА МАРШІ

Уявіть собі, як може пересуватися підрозділ в складі великої військової колони?

Підрозділ може пересуватися своїм ходом (маршем) (*іл. 92.1*) або перевозитися різними видами транспорту (залізничним, повітряним, морським (річковим) транспортом або колісними тягачами на трейлерах). Пересування може здійснюватися комбінованим способом: перевезенням із вико-

ристанням зазначених видів транспорту та маршем. Основним способом пересування взводу (відділення, танка) є *марш*.

Іл. 92.1. Марш (пересування вого складу підрозділів своїм ходом)

Іл. 92.2. Марш дорогами

Іл. 92.3. Марш колонним шляхом

Підрозділ завжди повинен бути готовим до пересування в умовах загрози застосування противником будь-яких засобів ураження, систем дистанційного мінування, десантів, диверсійно-розвідувальних сил, незаконних збройних формувань, РХБ зараження, руйнування доріг і переправ, а також протидії руху колон від вороже налаштованого місцевого населення. Незалежно від способу та умов пересування взвод (відділення, танк) повинен здійснювати його організовано, високими темпами, з дотриманням заходів прихованості.

За напрямком він може здійснюватися до фронту, уздовж фронту або від фронту в тил. У всіх випадках марш здійснюється приховано, як правило, уночі або за інших умов обмеженої видимості, а в бойовій обстановці та в тилу своїх військ — і вдень.

Взвод (відділення, танк) може здійснювати марш в умовах передбачення зустрічі з противником і вступу з ним у бій або поза загрозою зіткнення з противником та пересуватися в колоні роти (взводу) або самостійно, а також призначатися в похідну охорону. Механізований взвод (відділення) може пересуватися також у пішому порядку або на лижах. Взвод (відділення, танк) здійснює марш у колоні підрозділу з дистанціями між машинами 25–50 м. Під час руху відкритою місцевістю та в умовах загрози застосування противником ЗМУ і ВТЗ дистанція між бойовими машинами зростає до 150 м. Під час руху гірськими дорогами, в умовах обмеженої видимості, ожеледиці, дорогами, що мають круті підйоми, спуски, повороти, а також під час руху з підвищеною швидкістю дистанція між машинами зростає.

Середня швидкість руху на марші визначається відношенням довжини маршруту (величини добового переходу) до загального часу руху, без урахування часу на привали. Середня швидкість руху танкового взводу на марші має бути 20–25 км/год, механізованого: на БМП — 20–25 км/год, на БТР (автомобілях) — 25–30 км/год, у пішому порядку — 4–5 км/год, на лижах — 5–7 км/год. Залежно від характеру місцевості та стану доріг під час пересування в гірських районах, лісисто-болотистою місцевістю та в інших несприятливих умовах швидкість руху може бути значно меншою. У всіх випадках марш повинен здійснюватися з максимально можливою за даних умов швидкістю.

Протяжність добового переходу може становити для змішаних і танко-

вих колон до — 250 км; автомобільних колон — до 300 км, а добового переходу, який здійснюється в несприятливих умовах, — до 200 км і менше. Час руху, залежно від умов здійснення маршу, може складати 10–12 год на добу, а в несприятливих умовах і менше.

Для здійснення маршу підрозділу вказують маршрут руху або напрямок руху (два–три маршрути, один з яких основний, інші — запасні), в окремих випадках — азимут напрямку руху; вихідний пункт (рубіж), пункти (рубежі) регулювання та контрольні точки і час їх проходження; місця та час привалів, денного (нічного) відпочинку. Маршрут руху вибирається дорогами, що пролягають переважно лісовими масивами, лісопосадками та іншою закритою місцевістю, поза великими населеними пунктами, вузлами доріг, підприємств атомної енергетики та хімічної промисловості.

Вихідний пункт (рубіж), пункти (рубежі) регулювання призначаються для своєчасного й організованого початку і здійснення маршу, а контрольні точки, крім того, для уточнення (визначення) місцезнаходження підрозділу в певний час. Віддалення вихідного пункту (рубежу) повинне забезпечувати витягування підрозділу з місця розташування в колоні роти і вихід на основний маршрут (напрямок) руху. Пункти (рубежі) регулювання, як правило, призначаються через 3–4 год руху, а контрольні точки — за необхідністю.

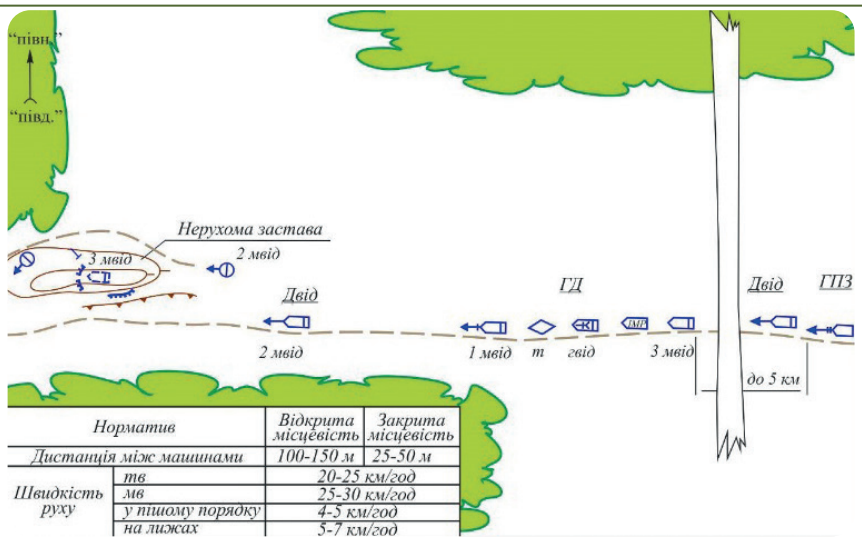
Привали і денний (нічний) відпочинок призначають для перевірки стану ОВТ, їхнього технічного обслуговування та усунення несправностей, дозаправлення ПММ, поповнення боєприпасами та іншими матеріальними засобами, харчування й відпочинку особового складу. Привали призначають так: через 3–4 год руху тривалістю до 1 год, у другій половині добового переходу — тривалістю до 2 год. Наприкінці кожного добового переходу призначають денний (нічний) відпочинок.

Під час організації маршу командир взводу повинен обміркувати й визначити основне: мету маршу, завдання підрозділу, місце в похідному порядку (маршрут (напрямок) руху, пункти (рубежі) регулювання і час їх проходження, середню швидкість руху, дистанції між машинами, місця привалів (відпочинку); до яких дій бути готовим після прибуття в пункт призначення.

Оцінюючи обстановку, він по карті вивчає маршрут руху (*іл. 92.4*), характер місцевості й умови здійснення маршу; під час підготовки до маршу передбачають умови зустрічі з противником і вступу у бій, крім того, — можливі місця зустрічі з ним. У встановлений час він доповідає старшому командиру про готовність до маршу.

При здійсненні маршу командир взводу (відділення, танка) повинен суворо дотримувати встановленого порядку руху й маскування, не допускати затримок на переправах, перевалах, у тіснинах, тунелях і населених пунктах, вести безперервне кругове спостереження за наземним, повітряним противником і сигналами командира роти (взводу), вчасно оповіщати особовий склад про противника, а також про РХБ — зараження. Командир механізованого (танкового) взводу на марші розташовується, як правило,

у голові колони взводу і здійснює управління встановленими сигналами і командами. Робота радіозасобів дозволена тільки на прийом.

Норматив		Відкрита місцевість	Закрита місцевість
Дистанція між машинами		100-150 м	25-50 м
Швидкість руху	тв	20-25 км/год	
	мв	25-30 км/год	
	у пішому порядку	4-5 км/год	
	на лижах	5-7 км/год	

Іл. 92.4. Посилений механізований взвод на марші

Техніка на марші рухається тільки правим боком дороги із встановленою швидкістю руху, дистанціями між машинами і підрозділами, дотримуючи вимог маскування і заходів безпеки. Під час пересування небезпечними ділянками маршруту вживають необхідних заходів для забезпечення безупинного руху. Під час вимушеної зупинки в ході маршу для усунення несправності машину паркують на праве узбіччя або вбік від дороги; поворот башти БМП (танку) вбік проїжджої частини заборонений. Після усунення несправності машина приєднується до колони підрозділу, який проходить; місце в колоні свого підрозділу вона займає під час привалу.

1. Що таке марш? Якими іншими способами може пересуватись підрозділ і в яких умовах?
2. Які ивзначені показники маршових можливостей підрозділу та їхні величини?
3. Які завдання вирішує командир взводу, готуючись до проведення маршу?

§ 93. ДІЇ ВІДДІЛЕННЯ НА МАРШІ

Поміркуйте, які небезпеки можуть виникати і як їх усувати під час пересування підрозділу військовою технікою.

Маршрут руху вибирають з урахуванням необхідності маскування й пересування по дорогах з наявністю природних масок. Якщо можливо. Необхідно уникати проходження його через:

- великі населені пункти;
- вузли доріг, тіснини, поблизу залізничних станцій (портів, аеропортів).

Для забезпечення захисту від засобів розвідки і ВТЗ противника під час маршу максимально використовують складки місцевості, предмети, а також пришляхову рослинність. Під час руху відкритими (небезпечними) ділянками маршруту слід уникати скупчення і зупинки машин, швидкість руху і дистанція між машинами зростають.

Радіоелектронний захист від ураження радіокерованими вибуховими пристроями здійснюють шляхом застосування малогабаритних передавачів перешкод, якими оснащена техніка. Передавачі перешкод мають бути постійно увімкнені для знешкодження радіоліній управління вибуховими пристроями. Під час пересування механізованих підрозділів у пішому порядку або на лижах рух здійснюють колонами взводів або відділень уздовж дороги.

Якщо є вірогідність нападу противника із засідки, підрозділи можуть пересуватись вогневими групами, як правило, кутом уперед. Старший вогневої групи розташовується попереду на вістрі кута, ліворуч і праворуч від нього на відстані 5–10 м — кулеметник і гранатометник, далі — стрілець, за ним — командир відділення зі спостерігачем і друга вогнева група.

Під час пересування на техніці ділянками маршруту руху, де є вірогідність засідки, відстань між машинами має зростати. Перед місцем, де можлива засідка противника, необхідно зупинитися та вислати дозор для огляду небезпечного місця. У разі нападу противника із засідки екіпажі бойових машин відкривають вогонь, встановлюють аерозольну (димову) завісу і прикривають дії особового складу, який спішується і займає вогневі позиції навколо машин та під їх прикриттям відкриває щільний вогонь по виявлених цілях противника і найбільш імовірних місцях їхнього розташування, відбиває напад, а якщо можливо, переходить в атаку для завершення знищення засідки противника. Командир взводу (відділення, танка) негайно доповідає командиру роти (взводу) про місце засідки і стан справ. У випадку, коли *противник відкрив вогонь з відстані кидка гранати* (35 м), частина підрозділу, що перебуває в зоні ураження, без додаткової команди відкриває вогонь у напрямку засідки, застосовує димові та осколкові гранати й атакує противника. Решта підрозділу, яка перебуває поза зоною ураження, відкриває вогонь у напрямку позиції засідки і прикриває атаку. *Якщо противник відкрив вогонь з відстані, що перевищує дальність кидка гранати* (понад 35 м), та частина підрозділу, яка потрапила в зону ураження, залягає, ставить димову завісу і відкриває вогонь у

напрямку засідки. Інша частина підрозділу атакує засідку з флангу або з тилу. Якщо весь підрозділ потрапив у засідку, то він повинен атакувати її під прикриттям димової завіси.

З отриманням сигналу оповіщення про повітряного противника, взвод (відділення, танк) продовжує рух, збільшуючи при цьому швидкість і дистанції між машинами. Вогневі засоби, що виділені для ведення вогню по повітряних цілях, готуються для відкриття вогню; люки танків, БМП (БТР), крім люків, з яких буде вестися вогонь, зачиняються; особовий склад переводить протигази в положення «напоготові». Напад повітряного противника відбивають за командою командира взводу (відділення, танка) або самостійно. У разі нападу під час руху механізованого підрозділу в пішому порядку особовий склад займає найближчі укриття і відкриває зосереджений вогонь із стрілецької зброї по повітряних цілях противника.

Мінні поля, які встановлені противником засобами дистанційного мінування, взвод позначає та обходить або долає в складі колони роти проходом, що прокладений групою розмінування або мінним тралом. У разі застосування противником запалювальної зброї, а також під час подолання підрозділом району пожежі, який неможливо обійти, люки, двері, бійниці і жалюзі бойових машин зачиняються, особовий склад надягає протигази із вставленими протидимними фільтрами. Після виходу з району пожежі командир взводу (відділення, танка) організовує гасіння вогню на машинах, рятування особового складу і надання першої медичної допомоги, після чого рух відновлюють.

У разі оповіщення про РХБ зараження взвод (відділення, танк) продовжує рух, у бойових машинах зачиняють люки, двері, бійниці і жалюзі, вмикають системи колективного захисту. Особовий склад, який пересувається пішим порядком або на відкритих машинах, надягає засоби індивідуального захисту. Зони зараження долають з максимальною швидкістю. Часткову спеціальну обробку проводять після виходу підрозділу із зони зараження за вказівкою командира роти (взводу), а в разі потрапляння отруйних речовин на шкірні покрови і стрілецьку зброю — негайно. Повну спеціальну й санітарну обробку проводять силами і засобами старшого командира, як правило, у районі спеціальної обробки перед районами денного (нічного) відпочинку або перед входом у район зосередження.

Іл. 93.1 Розміщення машин під час привалу

На привалах машини зупиняються на правому або лівому узбіччі дороги не ближче 10 м одна від одної або на дистанціях, які встановлені командиром (*іл. 93.1*). Для машин, що відстали, залишають місця. Перед кожною зупинкою вживають заходів щодо перевірки місцевості на наявність вибухових пристроїв різного типу. БМП (БТР, танки) розміщують під кронами дерев, у радіолокаційній тіні місцевих предметів, а на відкритій місцевості, за наявності часу, маскують штатними маскувальними покриттями і місцевими матеріалами. Висадку з машин особового

складу здійснюють тільки за командою (сигналом) своїх командирів. Для відпочинку особовий склад розташовують праворуч від дороги. У машинах залишаються спостерігачі й чергові кулеметники (навідники гармат), а в командирських машинах — і чергові на радіозасобах. Вогневі засоби, які призначені для відбиття нападу повітряного противника, повинні бути в стані готовності до ведення вогню.

Уночі на марші машини рухаються з використанням освітлювальних приладів або світлосигнальних засобів, а під час подолання ділянок місцевості, які може проглядати супротивник, або в умовах світлої ночі — приладів нічного бачення або світломаскувальних пристроїв. Позначення вихідного рубежу (пункту), маршрутів руху, рубежів (пунктів) регулювання, меж районів привалів (відпочинку) та важкопрохідних ділянок місцевості здійснюється за допомогою світлосигнальних покажчиків (знаків). Для підвищення безпеки руху на кормі бойових машин та іншої техніки наносять (прикріплюють) добре видимі вночі умовні знаки. На автомобілях може обладнуватися підкузовне підсвічування.

Узимку перед маршем командир взводу (відділення, танка) повинен виконати такі дії: ужити заходів щодо забезпечення особового складу вітамінними препаратами і засобами проти обмороження; заправлення бойових машин зимовим пальним і спеціальними рідинами; перевірити справність засобів підігріву двигунів машин, готовність озброєння до застосування в умовах низьких температур, а якщо буде здійснюватися рух ділянками з глибоким сніговим покривом — натягування гусениць та оснащення машин засобами підвищення прохідності; дати вказівки механікам-водіям (водіям) щодо проведення заходів із запобігання розморожуванню систем охолодження двигунів; організувати просушування обмундирування і взуття.

Долаючи тунелі великої протяжності, люки, двері та бійниці бойових машин зачиняють, у разі необхідності особовий склад надягає протигази з протидимними фільтрами. У випадку зупинки колони в тунелі двигуни машин повинні бути заглушені. Після подолання тунелю необхідно провести перевірку особового складу, особливо механіків-водіїв (водіїв), на предмет отруєння чадним газом.

1. Розкажіть про дії відділення на марші: *а)* під час нападу повітряного супротивника; *б)* у разі подолання мінних полів; в) під час подолання зон зараження; *г)* у випадку потрапляння в засаду супротивника; *ґ)* на привалах і в місцях відпочинку.

ТЕМА 6. ВИДИ БОЙОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ЗАВДАННЯ

§ 94. РОЗВІДКА: МЕТА, ЗАВДАННЯ В РІЗНИХ ВИДАХ БОЮ. СИЛИ, ЗАСОБИ, СПОСОБИ ВЕДЕННЯ РОЗВІДКИ В РІЗНИХ ВИДАХ БОЮ. ДІЇ СОЛДАТА В РОЗВІДЦІ

Поміркуйте, якими якостями повинен володіти розвідник і яка мета його діяльності.

Мета і завдання розвідки Розвідку, як один з заходів *бойового забезпечення*, організовують і ведуть у всіх видах бою (дій) у будь-яких умовах обстановки з *метою добування розвідувальних даних про противника і місцевість у районі майбутніх дій*. Основні зусилля розвідки зосереджують на своєчасному забезпеченні командира розвідувальною інформацією в інтересах підготовки та ведення бою (дій), а також на виключенні раптовості дій противника.

Розвідку противника ведуть із завданнями встановити: ● його положення і бойовий склад; ● об'єкти (цілі) для ураження й місця їхнього розташування; ● наміри (замисел) і можливий характер дій.

Розвідку місцевості ведуть із завданнями встановити: ● систему загороджень противника, ступінь і характер інженерного обладнання районів (позицій, об'єктів); ● особливості рельєфу, наявність природних перешкод, стан ґрунту, доріг, джерел води; характер водних перешкод, наявність переправ і бродів; ● райони руйнувань, пожеж і затоплень, зони (райони) радіоактивного і хімічного забруднення, можливі напрямки їх подолання (обходу); ● ступінь впливу місцевості на дії підрозділів й умови ведення вогню.

Основними вимогами до ведення розвідки є цілеспрямованість, безперервність, активність, своєчасність, скритність, достовірність і точність визначення координат об'єктів (цілей). Добуті відомості передають командиру, який поставив завдання на ведення розвідки. Особливо важливі відомості доповідають негайно. Доповідь про результати розвідки повинна бути достовірною, короткою і зрозумілою. У ній зазвичай вказують, який противник, коли і де виявлений (координати), характер його дій; а також місцезнаходження розвідувального органу і рішення, прийняте згідно з обстановкою, що склалася. Командиру взводу (відділення, танка), призначеного для ведення розвідки в тилу противника, забороняється мати на робочій карті будь-які дані про свої війська, а всьому особовому складу — особисті й службові документи.

Сили, засоби, способи ведення розвідки в різних видах бою У взводі (відділенні, танку) ведуть *військову*, *радіаційну* та *хімічну розвідку*.

Військову розвідку (*іл. 94.1*) під час підготовки та ведення бою (дій) ведуть розвідувальні й бойові дозори, підрозділи (групи), призначені для проведення розвідувальних засідок, нальотів, пошуків і спостережними постами (спостерігачами). У взводі (відділенні) розвідку ведуть особисто

командир і спостерігачі, обслуга (екіпажі) чергових вогневих засобів.

Іл. 94.1. Емблема військової розвідки

Іл. 94.2. Ведення спостереження

Радіаційну й хімічну розвідку ведуть позаштатні пости РХБ спостереження (спостерігачі) зі складу спеціально підготовленого для цього особового складу. Вона встановлює наявність, характер і ступінь зараження об'єктів, місцевості, повітря і підрозділів радіоактивними й отруйними речовинами; визначає шляхи обходу (подолання) зон зараження. У взводі радіаційну й хімічну розвідку ведуть відділення (екіпажі танків) з використанням бортових приладів РХБ розвідки; спеціально підготовлені військовослужбовці можуть бути призначені на пости РХБ спостереження.

Добування розвідувальних відомостей про противника і місцевість може здійснюватись шляхом *спостереження, підслуховування, опитуванням місцевого населення, допиту полонених і перебіжчиків, вивчення захоплених у противника документів, зразків ОВТ та іншими способами*.

Спостереження за наземним і повітряним противником, а також РХБ обстановкою ведуть безперервно (*іл. 94.2*), тому в кожному взводі (відділенні, танку) призначають *спостерігача*, який розміщується на КСП взводу, відділення (танка) — у бойовому порядку на позиції або на бойовій машині. У відділенні, крім того, спостереження за противником ведуть черговим вогневим засобом. Уночі та в інших умовах обмеженої видимості спостереження ведуть з використанням приладів нічного бачення, засобів освітлення місцевості та доповнюють підслуховуванням. У ході бою розвідку спостереженням ведуть усім особовим складом. Для зручності спостереження і огляду місцевості сектор ведення розвідки розбивають на зони: ближню — завглибшки *до 400 м*; середню — *до 800 м* і дальню — *на глибину бачення*.

Підслуховування широко застосовують в умовах безпосереднього зіткнення з противником, а також під час дій у його тилу. Його ведуть в умовах обмеженої видимості, особливо вночі, спостерігачі й спостережні пости, а також спеціально призначені військовослужбовці зі складу розвідувальних органів і сторожової охорони. Глибина розвідки підслуховуванням залежить від характеру місцевості, метеорологічних умов, діяльності противника і може становити від кількох сот метрів до кількох кілометрів.

Опитування місцевого населення повинно здійснюватися з урахуванням його національних традицій і релігійних правил, а також з дотриманням норм МГП.

Допит полонених та перебіжчиків проводять з метою отримання лише тих відомостей, які необхідні підрозділу для ведення бою, без порушення норм МГП. Після допиту полонені й перебіжчики направляються до вищо-

го штабу. Розвідувальні відомості, отримані під час опитування місцевого населення та під час допиту полонених і перебіжчиків, слід обов'язково перевіряти.

Вивчення захоплених у противника документів, зразків озброєння і техніки є важливим джерелом відомостей про противника.

Для ведення військової розвідки створюють відповідні розвідувальні органи. Механізований (танковий) взвод можуть призначати в *розвідувальний (бойовий розвідувальний) дозор, у розвідувальну засідку, для проведення нальоту, пошуку, а відділення (танк), крім того, діяти як дозорний*. Від механізованого взводу (відділення) може виділятися спостережний пост (СП) (пост РХБ спостереження). В окремих випадках взвод у складі роти можна залучати до проведення розвідки боєм.

Розвідувальний дозор — орган військової розвідки, який призначають для розвідки противника й місцевості у визначеному районі, напрямку.

До його складу входить механізований (танковий) взвод, який за потреби може посилюватися інженерно-саперним підрозділом та хіміками-розвідниками. Під час розвідки в умовах відсутності зіткнення з противником РД рухається дорогами з максимальною швидкістю. У місцях можливої зустрічі з противником він пересувається приховано від одного зручного для спостереження пункту (місця) до іншого. Якщо дозор виявить противника в районі, у якому він не передбачався, командир взводу негайно доповідає про це командиру, який вислав дозор, і, залежно від отриманих вказівок, продовжує розвідку виявленого противника або виконує попереднє завдання.

Бойовий розвідувальний дозор — орган військової розвідки, який призначають для ведення розвідки під час бою та встановлення тактичного і вогневого контакту з противником у разі його втрати.

Механізований (танковий) взвод під час бою може бути призначений у бойовий розвідувальний дозор (БРД), який діє на відстані, що забезпечує спостереження за ним та підтримку його вогнем, а у разі відсутності безпосереднього зіткнення з противником — на відстані до 10 км від своїх підрозділів. Основні завдання БРД: виявлення вогневих засобів (особливо протитанкових), опорних пунктів і прихованих підступів до них; своєчасне виявлення резервів противника, що висуваються; виявлення ділянок оборони, що слабо обороняються, розривів у бойових порядках противника, а також його загороджень і руйнувань. БРД веде розвідку спостереженням, підслуховуванням і боєм, а також засідками і нальотами. Дозор вступає в бій, коли неможливо отримати необхідні відомості про противника шляхом спостереження. Під час вогневого контакту розкривається система вогню і розташування вогневих засобів противника. Про результати розвідки командир БРД доповідає у встановлений час, а під час виявлення ПУ, наземних елементів ЗМУ і ВТЗ, а також резервів, що висуваються, — негайно.

Дозорне відділення (танк) призначають для своєчасного виявлення противника і розвідки місцевості від органу походної охорони, а також від

підрозділу, який веде розвідку або виконує бойове завдання у відриві від основних сил. Дозорне відділення (танк) діє на віддаленні, яке забезпечує спостереження за ним і підтримку його вогнем.

Особовий склад механізованого відділення веде *розвідку спостереженням* з БМП (БТР) на ходу, з коротких зупинок або пішими дозорними (*іл. 94.3*), а *дозорний танк* — спостереженням. Під час виконання завдання дозорне відділення (танк) пересувається від одного зручного для спостереження пункту до іншого, не затримуючи рух підрозділу, від якого воно вислане. Особливо ретельно оглядають місцевість і місцеві предмети насамперед там, де можливе приховане розміщення противника й напад із засідки. У разі ускладненого ведення розвідки з техніки, командир відділення висилає піших дозорних (двох–трьох стрільців), призначивши одного з них старшим, а командир танка — одного з членів екіпажу. Бойову машину при цьому розташовують в укритті. Решта особового складу веде спостереження за місцевістю і діями дозорних у готовності підтримати їх вогнем. Під час огляду місцевості (об'єкту) дозорні діють на відстані 20–30 м один від одного, щоб мати змогу для взаємної підтримки вогнем своєї зброї. Якщо противника не виявлено, командир дозорного відділення (танка) доповідає про це (подає встановлений сигнал) і продовжує рух. Виявивши противника, він доповідає про нього і продовжує спостереження, діючи приховано. У разі раптової зустрічі з противником відділення (танк) відкриває вогонь і знищує його або обходить і продовжує виконання завдання. Якщо наближається невелика група противника (окремої машини), за вказівкою командира взводу дозорне відділення (танк) може влаштувати засідку.

Іл. 94.3 Розвідка пішими дозорними

Іл. 94.4. Розвідувальна засідка

Іл. 94.5. Наліт

Розвідувальна засідка — спосіб ведення розвідки, який полягає у завчасному і прихованому розташуванні розвідувального органу або взводу (відділення, танка) на ймовірних шляхах руху противника для раптового нападу на нього з метою захоплення полонених, документів, зразків ОВТ і спорядження (*іл. 94.4*).

Засідки можуть влаштовувати також з метою знищення підрозділів противника або його вогневих засобів. Місця для засідок вибирають на маршрутах руху, поблизу доріг, ліній проводового зв'язку, біля мостів, переправ, джерел води, на перевалах, ходах сполучення та в інших місцях, де найбільш вірогідна поява поодиноких солдатів або невеликих груп противника та забезпечується раптовість нападу на них. Полонені, захоплені документи, нові зразки ОВТ відправляють командиру, який поставив

завдання на ведення розвідки.

Наліт — спосіб ведення розвідки, який полягає в раптовому нападі на противника з метою захоплення полонених, документів, зразків ОВТ, а також виведення з ладу (знищення) елементів ЗМУ і ВТЗ, ПУ, вузлів зв'язку, радіоелектронних засобів та інших важливих об'єктів противника (*іл. 94.5*).

Наліт здійснюють розвідувальні дозори, які діють у тилу противника, за вказівкою командира, який їх вислав, а інколи за рішенням командира дозору.

Пошук — спосіб ведення розвідки, який полягає в прихованому підході взводу (відділення) до визначеного, але недостатньо вивченого об'єкта противника, встановленні його розташування, обладнання й системи охорони, а за сприятливих умов — раптовому нападі на нього, захопленні полонених, документів, зразків озброєння і спорядження.

Пошук організовують зазвичай в умовах безпосереднього зіткнення з противником за вказівкою або з дозволу старшого командира і проводять переважно вночі або в інших умовах обмеженої видимості. Об'єктами нападу можуть бути поодинокі військовослужбовці або невеликі групи противника, обслуги вогневих засобів і бойової техніки на передньому краї і в найближчій глибині його розташування.

Спостережний пост (пост РХБ спостереження) призначають для ведення розвідки наземного й повітряного противника (радіаційної і хімічної розвідки об'єктів і місцевості), докладно описаний в наступних параграфах.

1. З якою метою ведуть розвідку і які її види?
2. Які основні вимоги до ведення розвідки?
3. Розкажіть, якими методами проводять розвідку в підрозділі (взводі, відділенні, танку).
4. Якими можуть бути розвідувальні органи і як вони діють?

§ 95. ОХОРОНА: МЕТА, ЗАВДАННЯ, ОБОВ'ЯЗКИ ТА СПОСОБИ ДІЙ СОЛДАТА

Як, на вашу думку, організовують охорону військового містечка?

● **Поняття охорони** ● *Охорона* — входить до заходів *бойового забезпечення*, організовується і здійснюється з метою недопущення раптового нападу наземного противника, проникнення його розвідки і забезпечення часу і вигідних умов для розгортання підрозділів у бойовий порядок і введення в бій.

У всіх умовах обстановки у взводі (відділенні, танку) здійснюють безпосередню охорону. Її організовує командир взводу (відділення, танка) на основі отриманого завдання, умов обстановки і вказівок старшого командира

та здійснюють цю охорону спеціально призначені спостерігачі; в обороні і при розташуванні на місці, крім того, — черговими вогневими засобами і чатовими біля бойових машин та місць відпочинку особового складу; а при розташуванні взводу на місці окремо від роти також парними патрулями.

Обов'язки командира підрозділу щодо організації охорони: ● організувати безперервне кругове спостереження і патрулювання; ● визначити порядок оповіщення особового складу і сигнали про напад противника; ● порядок допуску особового складу і техніки до розташування підрозділу; ● організувати взаємодію з підрозділами прикриття (сусідами).

Крім цього, командир, зазвичай, вказує: напрямки, на яких необхідно зосередити особливу увагу; де і яку мати охорону та її склад; час виставлення охорони, його завдання.

На кожну добу для розпізнавання своїх військовослужбовців встановлюють голосову перепустку та відгук. Перепусткою слугує найменування озброєння або бойової техніки, наприклад «Кулемет», а відгуком — назва населеного пункту, що починається з тієї ж літери, що і перепустка, наприклад «Ковель». Перепустку повідомляють усно всьому особовому складу підрозділів, які призначені в охорону, розвідку, і особам, яких висилають за межі підрозділу, а вночі — і в межах розташування свого підрозділу; відгук — командирам цих підрозділів, а також особам, яких посилають для передачі усних наказів. Перепустку запитують у всіх осіб, які проходять через рубіж охорони і переміщуються по розташуванню підрозділу вночі, а відгук — у осіб, які передають наказ командира і командирів підрозділів, що ведуть розвідку. Перепустку і відгук вимовляють тихо. Усі особи, які не знають перепустку, а прибулі з наказом — відгуку, мають бути затримані. Затриманих командир взводу (відділення, танка) опитує особисто і, залежно від обставин, дозволяє їм прямувати далі або утримує під конвоєм.

Особовий склад, який призначений в охорону, повинен: ● перебувати в постійній готовності до дій; ● дотримувати встановленого порядку чергування, відпочинку; ● виконувати заходи маскування; ● виявляти високу пильність, рішучість і стійкість.

Під час організації охорони командир взводу (відділення, танка) вказує порядок ведення спостереження за місцевістю, повітрям і сигналами командира роти (взводу), призначає спостерігача, вказує його місце і завдання, а також встановлює порядок дій особового складу в разі раптового нападу противника. Кожен солдат зобов'язаний безперервно й цілеспрямовано вести спостереження за полем бою, за противником і місцевістю і здобувати важливі дані про характер його дій.

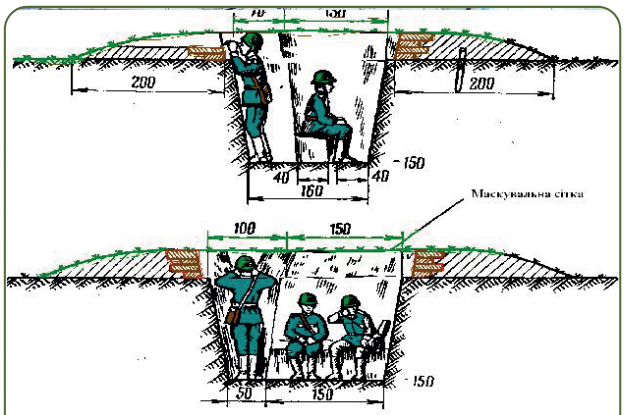
Під час бойових дій спостереженням виявляють і підтверджують зосередження військ противника, розташування його вогневих засобів, бойової техніки, пунктів управління, інженерних загороджень. Спостереження в підрозділі організує його командир. Для спостереження за наземним і повітряним противником у відділенні призначають спостерігача (спеціально підготовленого солдата чи сержанта). Спостерігачеві для ведення розвідки противника призначають сектор (смугу), а інколи район або об'єкт спосте-

реження.

Іл. 95.1 Спостереження з використанням бінокля в літній і зимовий час

Порядок ведення спостереження за місцевістю, повітрям і сигналами командира взводу. Для виконання завдання спостерігач забезпечується штатними приладами спостереження (*іл. 95.1*). Спостерігачі танкових підрозділів, екіпажів танків спостереження ведуть, зазвичай, безпосередньо з танків. Ефективність спостереження в підрозділі значною мірою залежить від уміння вибрати й обладнати місце для спостереження так, щоб воно забезпечувало добрий огляд, прихований підхід, маскування і захист від ураження вогневими засобами. Під час ведення оборонного бою, підготовки наступу і в районах зосередження військових підрозділів обладнують пост спостереження, який можна розмістити в окопі, траншеї або спеціально обладнаній споруді (*іл. 95.2*).

Іл. 95.2. Обладнання поста спостереження

Зазвичай, до його складу призначають групу розвідників-спостерігачів з двох-трьох чоловік, один з яких є старшим. Вони складають схему орієнтирів і ведуть журнал спостереження. Вибране місце маскують, щоб не викликати в противника підозри (*іл. 91.3*). На ньому мають бути прилади спостереження, великомасштабна карта або схема місцевості, журнал спостереження, компас, годинник, засоби зв'язку і подачі сигналів, а в спостерігача — прилади спостереження. Для спостереження вночі та в інших умовах обмеженої видимості виділяють ліхтарі, прилади нічного бачення і засоби освітлення місцевості. На посту РХБ спостереження, крім цього, мають бути прилади радіаційної та хімічної розвідки та засоби для подачі сигналів оповіщення про зараження. Пост РХБ спостереження безперервно веде спостереження у визначеному районі. У встановлений час та в разі кожного артилерійського та авіаційного нальоту противника вмикає прилади РХБ розвідки і стежить за їхніми показниками. У разі виявлення дози випромінювання 0,5 рад/рентген і більше старший поста доповідає командиру, який його виставив, і

за його вказівкою подає сигнал «Радіаційна небезпека». У разі виявлення хімічного або біологічного зараження старший поста негайно подає сигнал «Хімічна тривога» і доповідає командиру, який виставив пост. Результати спостереження заносять у журнал спостереження.

Іл. 95.3. Маскування місця для спостереження

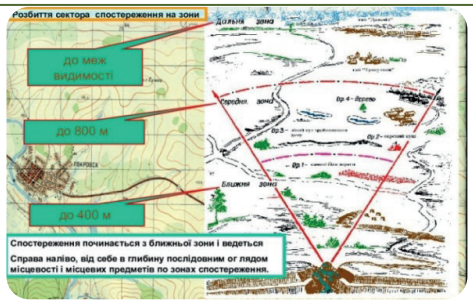
Щоб вибрати місце для спостереження, необхідно проявити максимум винахідливості та пам'ятати, що спостерігач повинен все бачити і чути, а сам залишатися непоміченим. Як свідчить досвід бойових дій, спостерігачі часто розташовуються в підбитих ворожих танках, окопах, місцях, замаскованих під купину, камінь, пеньок тощо. Вибираючи місця для спостереження в населеному пункті, спостерігачі переважно розташовуються біля стін зруйнованих будинків, на горищах, верхніх поверхах і руїнах. Розташовуючись на горищах або за огорожами, вони можуть вести спостереження через щілини та отвори. Проте слід мати на увазі, що противник прагнутиме артилерійським вогнем зруйнувати об'єкти й місцеві предмети, які можуть бути використані для спостереження. У лісі та чагарнику краще розташовуватися для спостереження дещо в глибині від узлісся, у тіні дерев, на землі або на деревах. Треба знайти товсте, сучкувате дерево, стовбур якого закритий від противника густими гілками. Зовні своїми розмірами воно не повинно різко виділятися на загальному фоні лісового масиву. Для розміщення спостерігача на дереві зазвичай влаштовують майданчик із сучків та гілок. Місця для спостереження в гірській місцевості вибирають на схилах і відрогах пануючих висот, біля скель і круч. Вибирати місце для спостереження безпосередньо на вершинах гір і біля різко видимих місцевих предметів не рекомендується. У цьому випадку положення спостерігача добре проектується на тлі неба.

Прийоми спостереження за противником і місцевістю Вести спостереження необхідно в певній послідовності. Якщо спостерігач оглядатиме місцевість безсистемно й безладно переводитиме погляд з одного місця на інше, він може не виявити противника.

Для зручності спостереження необхідно розділити заданий сектор (смугу) спостереження на зони: ближню, середню і дальню, розмежовуючи їх умовними лініями, які проходять через місцеві предмети. Ближня зона включає ділянку місцевості в межах видимості дрібних предметів, об'єктів і цілей (до 400 м). Середня зона — у межах видимості предметів, які добре вирізняються на місцевості (зазвичай від 400 до 800 м). Дальня зона охоплює всю ділянку до меж видимості за допомогою оптичних приладів. Межу зон окреслюють на місцевості за орієнтирами або місцевими пред-

метами. Як правило, спостерігач оглядає спочатку місцевість неозброєним оком (у наступі — від себе до противника, в обороні — від противника до себе), а потім за допомогою оптичних приладів ті ділянки, на яких можливе розташування об'єктів противника.

● **Порядок визначення положення виявлених цілей та порядок доповіді про результати спостереження** ● Спостереження починають з ближньої зони і здійснюють справа наліво шляхом послідовного огляду місцевості й місцевих предметів. Спостерігач, оглянувши справа наліво ближню зону, поглядом повертається по ній назад, мовби перевіряючи себе, потім оглядає в такому ж порядку середню та дальню зони (*іл. 95.4*). Застосування оптичних приладів підвищує ефективність спостереження, дає можливість оглядати об'єкти й цілі, які невидимі або погано видимі неозброєним оком (*іл. 95.5*).

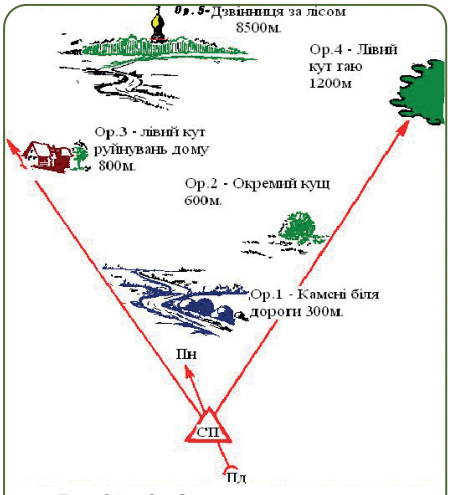
Іл. 95.4. Спостереження за місцевістю

Іл. 95.5. Спостереження за допомогою спеціального оптичного приладу

Проте тривале спостереження з оптичним приладом стомлює зір і обмежує сектор одночасного огляду. Тому спостереження з оптичним приладом слід чергувати зі спостереженням неозброєним оком. Спостерігаючи в середній і дальній зонах, вигідніше спочатку відшукати об'єкт (ціль) неозброєним оком і лише після того, як ціль виявлена, необхідно приступити до її вивчення за допомогою оптичного приладу. Про все, що зауважив, спостерігач доповідає командирові, не припиняючи спостереження. У доповіді він називає орієнтир, на якому віддаленні від нього (праворуч, ліворуч, далі, ближче) і що саме зауважив, наприклад «Орієнтир два — ліворуч 70, далі 150, за окремим кущем танк противника» (*іл. 91.6*). Спостерігач може залишити місце спостереження або перейти на нове лише за наказом командира (старшого спостерігача).

Особливо складно вести *спостереження вночі*. Необхідно пам'ятати, що в темряві на висотах видимість згори донизу дає гірше розрізнення, ніж знизу догори. Тому місце для спостереження вибирають у видолинках і низьких місцях, звід-

Іл. 95. 6. Орієнтири в полі зору спостерігача

ки можна швидше виявити противника, який проєктується на тлі неба. Як орієнтири вибирають предмети з окресленими контурами, що чітко вирізняються на місцевості. Спостереження в нічних умовах ведуть за допомогою приладів нічного бачення або неозброєним оком. На сьогодні спостереження та стрільба зі зброї вночі суттєво полегшені завдяки винаходу й застосуванню нічних прицілів (*іл. 95.7*), монокулярів, біноклів (*іл. 95.8*) та окулярів нічного бачення (*іл. 95.9*).

Іл. 95.7. Вид у полі зору нічного прицілу місцевістю

Іл. 95.8. Бінокль нічного бачення

Іл. 95.9. Окуляри нічного бачення

Іл. 95.10. Відбиття нападу охороною під прикриттям засобів маскування (аерозолів (димів)

Обов'язки командира підрозділу щодо організації самооборони: ● вивчити місцевість в районі зайнятої позиції, виявити приховані підходи до позиції; ● організувати обладнання окопів, ходів сполучення і укриттів, встановлення мінно-вибухових загороджень; ● для забезпечення відбиття нападу противника з будь-якого напрямку призначити особовий склад або окремі підрозділи відповідальними за сектори оборони; ● визначити порядок ведення вогню і вогневої взаємодії.

● Порядок дій особового складу в разі раптового нападу противника ●

У разі обстрілу або спроби несанкціонованого проникнення на територію розміщення взводу (відділення, танка) охорона під прикриттям засобів маскування (аерозолів (димів)) (*іл. 95.10*) із застосуванням чергових вогневих засобів проводить відбиття нападу. У разі нападу значних сил противника до його оборони залучають весь особовий склад, що перебуває в ньому. Підрозділи займають визначені позиції, завдають вогневого удару усіма засобами та відбивають атаку противника.

1. Що таке охорона і як вона здійснюється?
2. З якою метою проводять спостереження за полем бою? Які є вимоги до вибору, обладнання і маскування місця для ведення спостереження?
3. Які ви знаєте прийоми спостереження за противником, місцевістю і сигналами командира на місцевості?
4. У якому порядку треба визначати положення виявлених цілей?
5. Який порядок доповіді про результати спостереження?
6. За допомогою яких приладів ведуть спостереження в нічних умовах?
7. Який порядок дій особового складу в разі раптового нападу противника?

§ 96. ЗАХИСТ ВІД ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ (ЗМУ)

Пригадайте, що належить до зброї масового ураження?

● **Радіаційний, хімічний, біологічний (РХБ) захист** ● *Радіаційний, хімічний, біологічний (РХБ) захист як один із заходів бойового забезпечення організовують і здійснюють з такою метою*: ● запобігання або максимального зменшення втрат особового складу від ЗМУ, руйнувань радіаційно та хімічно небезпечних об'єктів; ● створення підрозділам сприятливих умов для виконання поставлених завдань в обстановці РХБ зараження; ● посилення їх захисту від високоточної зброї (ВТЗ), інших засобів ураження противника застосуванням аерозолів (димів); ● ураження противника вогнеметною зброєю.

Основні завдання РХБ захисту взводу (відділення, танка) під час підготовки й ведення бою (дій): ● виявлення та оцінювання РХБ обстановки; ● підтримання живучості підрозділу в умовах РХБ зараження; ● маскування дій взводу (відділення, танка) та об'єктів із застосуванням аерозолів (димів); ● ураження живої сили, озброєння і військової техніки (ОВТ) противника із застосуванням вогнеметної зброї.

РХБ захист організовують у разі підготовки та ведення бою (дій) як в умовах застосування противником ЗМУ, так і при застосуванні звичайної або високоточної зброї. Захист від ЗМУ і ВТЗ противника досягається передусім використанням окопів, траншей, ходів сполучення, перекритих щілин, бліндажів, сховищ і укриттів, засобів індивідуального захисту, а також захисних властивостей місцевості й техніки.

Виявлення радіаційної та хімічної обстановки включає РХБ розвідку (спостереження), радіаційний і хімічний контроль. РХБ розвідку (спостереження) здійснюють визначеним відділенням (екіпажем танка) штатними засобами (бортові прилади радіаційної та хімічної розвідки), радіаційний контроль — командирами відділень (головним сержантом взводу) зняттям показників індивідуальних та групових дозиметрів та обліком доз

опромінення щоденно. Дані про радіаційну та хімічну обстановку командир взводу наносить на карту (схему) і передає старшому командиру.

Основною метою заходів захисту особового складу від радіаційних уражень є запобігання опроміненню та зниження дози опромінення.

До заходів радіаційного захисту населення належать такі: ● своєчасне оповіщення відповідних органів і особового складу про РХБ зараження; ● локалізація викиду й утворюваного ним забруднення; ● екстрена оцінка радіаційної обстановки й очікуваних доз опромінення особового складу; ● повідомлення військовослужбовцям про проведення конкретних заходів захисту; ● виявлення постраждалих і надання їм медичної допомоги; ● укриття особового складу в захисних спорудах (протирадіаційні укриття), герметизованих помешканнях (з обмеження вентиляції, ущільненням дверей, вікон); ● захист органів дихання від радіоактивних аерозолів; ● профілактичний прийом препаратів стабільного йоду та інших радіопротекторів; ● евакуація особового складу (за необхідності); ● захист шкірних покривів; ● дезактивація населених пунктів і території; ● індивідуальна дезактивація (санітарна обробка, зміна одягу для усунення радіонуклідів); ● обмеження і контроль доступу в район радіоактивного зараження; ● проведення радіаційного контролю; ● забезпечення особового складу незабрудненими водою та продуктами харчування; ● інформування особового складу про проведені заходи захисту й радіаційну обстановку.

Основні принципи запобігання радіаційним ураженням такі: використання матеріалів, що захищають від іонізуючого випромінювання, скорочення часу опромінення, збільшення відстані від джерела іонізуючого випромінювання, використання засобів медикаментозного захисту.

Підтримання живучості особового складу взводу (відділення, танка) в умовах РХБ зараження досягають такими методами: ● своєчасним оповіщенням особового складу про РХБ зараження; ● застосуванням засобів індивідуального та колективного захисту; ● виконанням режимно-обмежувальних заходів при діях на зараженій місцевості; ● проведенням спеціальної обробки ОВТ.

За сигналами оповіщення про РХБ зараження особовий склад, що діє в пішому порядку або на відкритих машинах, не припиняючи виконання бойового завдання, одягає засоби індивідуального захисту (протигази, ЗЗК, Л-1), а особовий склад в БМП (БТР), танках, — засоби захисту органів дихання (протигази), зачиняє люки, жалюзі, бійниці та вмикає систему захисту від ЗМУ. За сигналом «Радіаційна небезпека» особовий склад одягає респіратори (протигази), а за сигналом «Хімічна тривога» — протигази.

Спеціальну обробку, залежно від обстановки та наявності часу, виконують частково або в повному обсязі. Часткову спеціальну обробку проводять під час виконання бойових завдань: у разі зараження отруйними речовинами — негайно; радіоактивними речовинами — за першої нагоди, але якнайшвидше після зараження. Повну спеціальну обробку проводять з дозволу командира після виконання бойових завдань (виходу з бою).

Біологічний захист військовослужбовців — проведення протиепідеміч-

них, санітарно-гігієнічних та спеціальних профілактичних заходів з метою попередження розповсюдження серед особового складу інфекційних захворювань у разі застосування противником біологічної зброї (або при виникненні епідемій).

Це такі заходи: ● вивчення санітарно-епідемічного стану районів дій та розміщення військ і об'єктів тилу; ● своєчасне виявлення чинників та осередку біологічного зараження, його локалізацію і ліквідацію; ● прогнозування масштабів і наслідків біологічного зараження, розроблення та запровадження своєчасних протиепідемічних, профілактичних і лікувальних заходів; ● проведення екстреної неспецифічної профілактики біологічного зараження (прийом антибіотиків широкого спектру дії, рекомендованих представниками медичної служби, за командою командира); проведення екстреної специфічної профілактики біологічного зараження — попереджувальних щеплень особовому складу (вакцинації) та застосування засобів екстреної імунопрофілактики (введення імуноглобулінів); ● своєчасне застосування засобів індивідуального та колективного захисту; ● обмеження спілкування особового складу з населенням та іншими військами; ● запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, обсервації та карантину; ● здійснення дезінфекційних заходів в осередку зараження; ● надання екстреної медичної допомоги ураженим біологічними патогенними агентами.

Маскування від високоточної зброї (ВТЗ) здійснюють шляхом застосуванням термодинамічної апаратури, системи запуску димових гранат БМП (танків), димових шашок (гранат) та запалювально-димових патронів. Засобами старшого начальника можна здійснювати маскування ОВТ спеціальними хімічними пінами, радіопоглинальними лакофарбовими покриттями.

Захист від високоточної зброї (ВТЗ) забезпечує проведення заходів інженерного забезпечення, основними з яких є фортифікаційне обладнання і маскування позицій (місць в районах розташування), що займає взвод (відділення). Ці заходи повинні відбуватися в комплексі й практично одночасно. Під час використання ВТЗ противник здійснює оптичну, теплову, радіолокаційну й інші види розвідки, тому заходи маскування від них слід проводити комплексно. Основними способами маскування, що вимагають застосування відповідних інженерних засобів, є приховування й імітація. Приховування полягає в усуненні характерних демаскуючих ознак військ (об'єктів), його здійснюють постійно без спеціальних на те вказівок. Імітація полягає в обладнанні хибних позицій і районів розташування підрозділів шляхом створення хибних споруд (об'єктів) із застосуванням макетів техніки й інших інженерних засобів для введення противника в оману.

РХБ захист організовує командир взводу (відділення, танка) на підставі отриманого завдання і вказівок старшого командира. Командир взводу (відділення, танка) приймає такі рішення: про завдання з виявлення радіаційної та хімічної обстановки, сигнали оповіщення та порядок дії за ними; про заходи щодо підтримання живучості (порядок застосування індивідуальних і колективних засобів захисту, захисних властивостей міс-

цевості, техніки, інших об'єктів та виконання режимно-обмежувальних заходів); про порядок проведення спеціальної обробки; використання термодимової апаратури БМП (танків), димових шашок (гранат), запалювально-димових патронів. Додатково може визначатися порядок проведення часткової спеціальної обробки.

Для ведення радіаційної, хімічної і біологічної розвідки об'єктів і місцевості *створюють пост РХБ спостереження*.

1. Яка мета радіаційного, хімічного, біологічного (РХБ) захисту, які основні завдання РХБ захисту взводу?
2. Назвіть заходи радіаційного захисту населення.
3. Коли виникає необхідність біологічного захисту військовослужбовців, які заходи проводять?
4. Які заходи РХБ захисту організовує командир відділення?

§ 97. ЗАХИСНІ СПОРУДИ. ВИДИ ЗАХИСНИХ СПОРУД (СХОВИЩА, ПРОТИРАДІАЦІЙНІ УКРИТТЯ) ТА ЇХНІ ВЛАСТИВОСТІ. ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ВІД ПРОНИКНЕННЯ РАДІОАКТИВНОГО ПИЛУ

Пригадайте, у яких захисних спорудах ви перебували після оголошення повітряної тривоги?

● **Захисні споруди** ● Отримавши сигнал про РХБ зараження, командири здійснюють заходи щодо дотримання встановлених меж розосередження частин (підрозділів), використання захисних властивостей місцевості, ОВТ; особовий склад, який не зайнятий виконанням бойових завдань, укривається у фортифікаційних спорудах, складках місцевості та ОВТ. У *пункті постійної дислокації* захист особового складу від впливу небезпечних факторів, що виникають унаслідок воєнних дій і застосуванням противником зброї масового ураження (ЗМУ), здійснюється в захисних спорудах — інженерних спорудах, призначених для захисту людей.

До захисних споруд належать:

сховище — герметична споруда для захисту людей, у якій протягом певного часу створено умови, що виключають вплив на них всіх небезпечних факторів, які виникають унаслідок застосування противником зброї масового ураження;

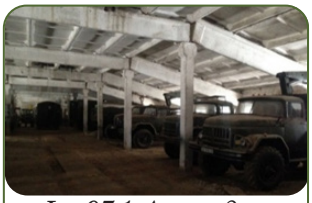
протирадіаційне укриття — негерметична споруда для захисту людей, при пе-ребуванні в якій значно зменшується дія факторів ураження ядерної зброї

Для захисту людей від деяких факторів небезпеки, що виникають унаслідок воєнних надзвичайних ситуацій, використовують *споруди подвійно-*

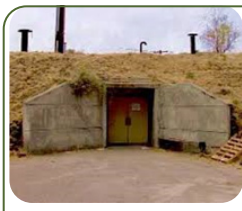
го призначення та *найпростіші укриття*. Споруда подвійного призначення — це наземна або підземна споруда, що може бути використана як за основним функціональним призначенням, так і для захисту населення та особового складу військ, наприклад залізобетонні ангари для військової техніки (*іл. 97.1*), гірничі (шахтні) виробки, метрополітен тощо.

До *сховищ* належать споруди, що забезпечують надійний захист особового складу військ від будь-яких факторів ЗМУ, зокрема й від найбільш небезпечних: проникної радіації, бойових отруйних речовин і бактеріальних засобів, від високих температур і шкідливих газів, від обвалів і уламків зруйнованих будівель.

Люди можуть перебувати в сховищах протягом тривалого часу; навіть у завалених сховищах безпечно протягом кількох діб. Надійність захисту досягається завдяки підвищеній міцності огороджувальних конструкцій (*іл. 97.2*), а також завдяки санітарно-гігієнічних умовам, що забезпечують нормальну життєдіяльність людей (*іл. 97.3*).

Іл. 97.1 Ангар для військової техніки

Іл. 97.2. Вхід у сховище

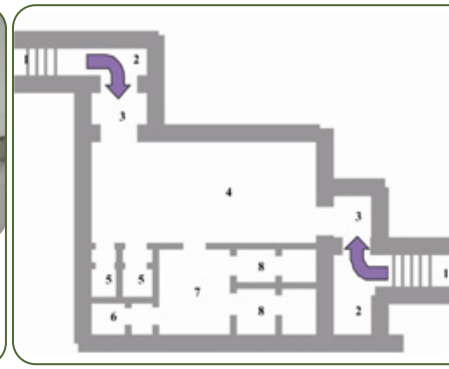

Іл. 97.3. Сховище: приміщення для укриття

Для того щоб у приміщення не потрапляло повітря, заражене радіоактивними, отруйними та бактеріальними речовинами, їх герметизують. Стіни й перекриття — під час будівництва, входи й технологічні отвори обладнують фільтровентиляційним агрегатом, який забезпечує вентиляцію приміщень сховища й очищення зовнішнього повітря від радіоактивних, отруйних і бактеріальних засобів (*іл. 97.4*). У разі розташування сховища поблизу місць, де можливі сильні пожежі або можливе застосування противником бойових отруйних речовин, передбачений режим повної ізоляції приміщень з регенерацією повітря в них. Якщо сховище загерметизоване надійно, то після зачинення дверей, віконниць і запуску фільтровентиляційного агрегата тиск повітря всередині сховища стає вищим за атмосферний (утворюється так званий *підпор*). Сховище має зазвичай не менше двох входів, розташованих протилежно один до одного (*іл. 97.5*). Кожен вхід обладнаний захисними герметичними зовнішніми та внутрішніми дверима, між ними — тамбур. Системи енерговодопостачання, опалювання і каналізації сховищ пов'язані з відповідними зовнішніми мережами. На випадок їхнього ушкодження в сховищі повинні бути переносні електричні ліхтарі, резервуари для зберігання аварійного запасу води, а також місткості для збору нечистот. Тривалість перебування особового складу в захисних спорудах визначають штаби військових частин.

Іл. 97.4. Фільтровентиляційний агрегат

Іл. 97.5. План-схема сховища: 1 — входи; 2 — передні тамбури; 3 — тамбури; 4 — приміщення для укриття людей; 5 — туалети; 6 — насосна фекальних вод; 7 — вентиляційна камера; 8 — камери забору повітря

Протирадіаційні укриття (ПРУ). Ступінь радіоактивного забруднення місцевості, який виникає після наземного вибуху ядерного боєприпасу або аварії на АЕС, різко знижується протягом кількох перших діб і поступово доходить до безпечних для людини значень. У цей час, щоб уникнути ураження, військовослужбовці повинні перебувати в протирадіаційних укриттях (ПРУ) — негерметичних захисних спорудах, де рівень радіації значно нижчий, ніж на відкритій місцевості. Захисні властивості ПРУ оцінюють коефіцієнтом захисту, який показує, у скільки разів рівень радіації на відкритій місцевості на висоті 1 м вищий від рівня радіації в укритті.

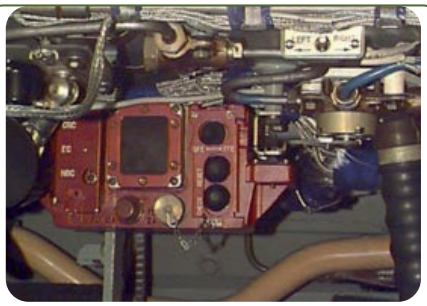
Іл. 97.6. Вхід у погріб (льох), пристосований під ПРУ

Іншими словами, коефіцієнт захисту показує, у скільки разів ПРУ послаблює дію радіації, а також і дозу опромінення людей. Протирадіаційними укриттями вважають підвальні приміщення будівель і споруд, а також погреби (льохи) (*іл. 97.6*). Підвали в дерев'яних будинках послаблюють радіацію в 7–12 разів, у кам'яних будівлях — у 200–300 разів, а середня частина підвалу кам'яної будівлі на кілька поверхів — у 500–1000 разів.

Найпростіші укриття — це фортифікаційні споруди, цокольні або підвальні приміщення, що знижують комбіноване ураження людей від небезпечних наслідків застосування противником ЗМУ. Вони мають бути міцні, збудовані з вогнебезпечних матеріалів. Фортифікаційні споруди за тактичним призначенням поділяють на такі групи: ● споруди для ведення вогню; ● споруди для спостереження і командних пунктів, або споруди для пунктів управління; ● траншеї та ходи сполучення; ● для укриття особового складу, медичних пунктів, транспорту, бойової техніки та інших матеріальних засобів.

Ефективність захисту особового складу підрозділів від радіаційної, хімічної та біологічної небезпеки залежить не лише від технічної справності й готовності до приймання людей у захисних спорудах, обладнаних складним устаткуванням, але й від підготовки особового складу до використання індивідуальних і колективних засобів захисту за різних умов, що склалися, коли командир повинен знайти правильне рішення для захисту життя та здоров'я своїх підлеглих.

Рухомими об'єктами колективного захисту є танки, бойові машини піхоти, автомобілі та деякі інші види бронетанкової та інженерної техніки, обладнані фільтровентиляційними установками. Вони захищають екіпаж від проникнення радіоактивного пилу. За сигналами оповіщення про РХБ зараження особовий склад, що діє в пішому порядку або на відкритих машинах, не припиняючи виконання бойового завдання, одягає засоби індивідуального захисту дихання і шкіри, а особовий склад в БМП (БТР), танках — застосовує лише засоби захисту органів дихання, зачиняє люки, жалюзі, бійниці та вмикає систему захисту екіпажу від ЗМУ.

Іл. 97.7. Пульт управління системою захисту екіпажу від ЗМУ

● **Система захисту екіпажу від ЗМУ, або система колективного захисту** ● (*іл. 97.7*) призначена для захисту екіпажу, а також вузлів і агрегатів, розташованих усередині машини, від ударної хвилі і проникної радіації. Вона також захищає екіпаж від радіоактивних і отруйних речовин. Захист від ударної хвилі забезпечується бронею корпусу та башти та їх герметизацією, а від проникної радіації (нейтронного боєприпасу) — установкою спеціального матеріалу всередині машини. Захист екіпажу від радіоактивних, отруйних речовин і бактеріальних засобів забезпечує герметизація відділення управління і бойового відділення та створення в них надлишкового тиску очищеного повітря. Одночасно система здійснює світлову та звукову сигналізацію, контроль рівня радіації всередині машини і наявності отруйних речовин поза нею. Система захисту складається з приладу радіаційної та хімічної розвідки ПРХР, апаратури управління виконавчими механізмами, фільтровентиляційної установки (ФВУ), витяжного вентилятора і виконавчих механізмів герметизації танка.

1. Що таке захисні споруди та їхні види?
2. Які вимоги ставлять до них?
3. На які групи поділяють фортифікаційні споруди за тактичним призначенням?
4. Як забезпечується захист особового складу, який перебуває у військовій техніці, від проникнення радіоактивного пилу та інших факторів ЗМУ?

§ 98. ДІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗОНАХ РАДІОАКТИВНОГО ЗАРАЖЕННЯ І В ОСЕРЕДКАХ ХІМІЧНОГО ТА БАКТЕРІОЛОГІЧНОГО (БІОЛОГІЧНОГО) УРАЖЕННЯ

Пригадайте поради фахівців для населення при можливій аварії на радіаційно- та хімічно небезпечних об'єктах.

● **Захист військовослужбовців від можливого ураження РХБ засобами** ● Під час підготовки до бою як із застосуванням, так і без застосування противником зброї масового ураження проводять заходи *щодо захисту військовослужбовців від можливого ураження радіоактивними й хімічними речовинами та бактеріологічними (біологічними) засобами, які передбачають*: ● фортифікаційне обладнання опорного пункту (вогневих позицій, місця розташування) та використання захисних властивостей місцевості й техніки; ● організацію системи попередження особового складу про безпосередню загрозу і початок застосування противником зброї масового ураження; ● оповіщення про радіоактивне, хімічне й біологічне зараження; ● здійснення протиепідемічних, санітарно-гігієнічних і спеціальних профілактичних медичних заходів; ● забезпечення безпеки і захисту особового складу під час дій в зонах зараження, районах зруйнувань, пожеж і затоплень; ● участь у ліквідації наслідків застосування противником зброї масового ураження.

Радіаційний, хімічний та біологічний захист організовують з метою створення необхідних умов для виконання поставленого перед взводом (відділенням, екіпажем танка) завдання в умовах радіоактивного, хімічного, біологічного зараження, а також з метою маскування своїх дій аерозолями (димами).

Комплекс зазначених заходів передбачає: ● радіаційну та хімічну розвідку; ● своєчасне й уміле використання засобів індивідуального й колективного захисту; ● радіаційний контроль; ● спеціальну обробку підрозділів; ● застосування аерозолів (димів).

Безпека та захист особового складу під час дій в зонах зараження, районах зруйнувань, пожеж та затоплень досягається завдяки таким чинникам: ● знанням командирів радіаційної, хімічної, біологічної обстановки в районі дій, змін на місцевості, які відбулися в результаті ядерних ударів, та ступеня опромінення особового складу; ● своєчасним та вмілим використанням засобів індивідуального та колективного захисту, фортифікаційних споруджень, захисних властивостей техніки та місцевості; ● вибором найбільш доцільних способів дій у зонах зараження, районах зруйнувань, пожеж, затоплень та їх подолання; ● дотриманням правил поведінки особового складу на зараженій місцевості.

Під час організації захисту від зброї масового ураження командир взводу дає вказівки про: ● послідовність фортифікаційного обладнання опорного пункту (вогневих позицій, місця розташування) і порядок використання захисних властивостей місцевості і техніки; ● порядок попередження про безпосередню загрозу і початок застосування противником

зброї масового ураження, а також сигнали оповіщення про радіоактивне, хімічне й біологічне зараження і порядок дій за ними; ● терміни проведення медичних заходів; ● заходи безпеки під час дій у зонах зараження, районах руйнувань, пожеж і затоплень.

Одночасно з організацією захисту від зброї масового ураження *командир взводу організовує і захист від високоточної зброї, для чого передбачає*: ● збільшення відстані між бойовими машинами піхоти (бронетранспортерами), танками під час дій на відкритій, не обладнаній в інженерному відношенні місцевості; ● попередження відділень (екіпажів танків) про безпосередню загрозу і початок застосування противником розвідувально-ударних комплексів, з одержанням якого відділення (танки), продовжуючи виконувати поставлене завдання, вживають заходів щодо підвищення їхнього захисту від високоточної зброї; ● заходи щодо маскування, інженерного забезпечення та забезпечення радіаційного, хімічного, біологічного захисту.

Фортифікаційне обладнання опорного пункту, бойової позиції здійснюють відповідно до вказівок командира взводу (відділення, танка) щодо інженерного забезпечення. Залежно від завдання, яке виконують, та захисних властивостей місцевості обладнуються окопи, траншею, хід сполучення, відкриті та перекриті щілини, бліндажі для особового складу, окопи й укриття для техніки. Фортифікаційне обладнання повинно починатися негайно з прибуттям взводу (відділення, танка) в призначений район.

Використання захисних властивостей місцевості послаблює вплив вражаючих факторів зброї масового ураження противника на особовий склад, озброєння, техніку та матеріальні засоби. Взвод у бою, на марші і при розташуванні на місці повинен уміло використовувати лісові масиви та яри, лощини, балки, зворотні схили висот, підземні виробки, печери та інші природні укриття.

Бойові машини піхоти (бронетранспортери), танки та фортифікаційні споруди значно послаблюють вплив ударної хвилі, проникної радіації та радіоактивного опромінення, надійно захищають особовий склад від ураження світловим опроміненням та крапельно-рідинними отруйними речовинами, а обладнані засобами колективного захисту, крім того, від ураження радіоактивними речовинами, парами та аерозолями отруйних речовин та біологічними засобами.

З одержанням *попередження про безпосередню загрозу і початок застосування противником зброї масового ураження* особовий склад продовжує виконувати поставлене бойове завдання і переводить засоби захисту в положення «НАПОГОТОВІ».

У разі ядерного удару особовий склад під час спалаху ядерного вибуху вживає заходів захисту: перебуваючи в бойових машинах, зачиняє двері, бійниці, люки і вмикає систему захисту від зброї масового ураження; перебуваючи у відкритому бронетранспортері, повинен пригнутися, а поза машиною швидко зайняти укриття, які є поблизу, або лягти на землю головою в протилежний вибухові бік. Після проходження ударної хвилі

особовий склад продовжує виконувати завдання. Оповіщення підрозділів здійснюють негайно по всіх засобах зв'язку єдиними і постійно діючими сигналами: про радіоактивне зараження — «Радіаційна небезпека», про хімічне і біологічне зараження — «Хімічна тривога».

За сигналом оповіщення про радіоактивне, хімічне, біологічне зараження особовий склад, який діє в пішому порядку або на відкритих машинах, не припиняючи виконання бойового завдання, одягає засоби індивідуального захисту, а той, що перебуває в закритих бронетранспортерах, — тільки респіратори (протигази); у бойових машинах піхоти і танках — зачиняє люки, двері, бійниці та вмикає систему захисту від зброї масового ураження (у сховищах — систему колективного захисту). За сигналом «Радіаційна небезпека» особовий склад одягає респіратори (протигази), за сигналом «Хімічна тривога» — протигази. Сигнали оповіщення передають за вказівкою командира взводу, а в разі хімічного зараження сигнал оповіщення з поста спостереження або від спостерігача за радіаційною, хімічною, біологічною обстановкою подають самостійно. Засоби індивідуального захисту знімають тільки з дозволу командира.

Застосування аерозолів (димів) організовують з метою маскування дій своїх підрозділів і протидії засобам розвідки та управління високоточною зброєю противника. Аерозолі (дими) застосовують із використанням термодимової апаратури бойових машин піхоти і танків, димових шашок, гранат та запалювальних димових патронів.

Передумови досягнення своєчасного та вмілого використання засобів індивідуального і колективного захисту: ● постійний контроль наявності їх та справності; ● завчасною підготовкою і систематичними тренуваннями особового складу в користуванні цими засобами в різній обстановці; ● правильне визначення рубежів і часу переведення засобів індивідуального захисту в положення «бойове» та їх знімання; ● дотримання режимів і правил експлуатації споруд та військової техніки, обладнаних засобами колективного захисту. Для своєчасного використання особовим складом засобів індивідуального захисту, протигази та респіратори повинні бути постійно в похідному положенні (при собі), захисні плащі, панчохи та рукавички під час дій на машинах — у машинах, під час дій поза машинами — при собі.

Зони з високим рівнем радіації, хімічного та біологічного зараження, райони руйнувань, пожеж і затоплень, зазвичай, обходять. За неможливості обходу, зони з високими рівнями радіації долають з максимальною швидкістю по напрямках, які забезпечують найменше ураження та зараження особового складу й техніки. Для визначення шляхів обходу і напрямків подолання зон з високим рівнем радіації можуть висилати спеціально підготовлені дозорні відділення. Радіаційний контроль здійснюють для визначення боєздатності особового складу підрозділів і за необхідності проведення спеціальної обробки. Його проводять з використанням приладів радіаційної розвідки та дозиметричного контролю.

Спеціальна обробка підрозділу полягає в проведенні дегазації, дезактивації та дезінфекції озброєння, техніки та інших матеріальних засобів у разі зараження їх отруйними, радіоактивними та біологічними засобами.

Вона може бути частковою і *повною*. *Часткову спеціальну обробку* проводять, як правило, під час виконання бойового завдання силами й засобами підрозділів. *Повна спеціальна обробка* — після виконання бойового завдання із залученням підрозділів спеціальної обробки радіаційного, хімічного, біологічного захисту.

Здійснення протиепідемічних, санітарно-гігієнічних і спеціальних профілактичних медичних заходів досягається суворим виконанням установлених гігієнічних вимог щодо розташування та харчування особового складу, а також дотриманням правил особистої та громадської гігієни, умілим і своєчасним використанням засобів індивідуального медичного оснащення. *Протиепідемічні заходи* включають вивчення санітарно-епідемічного стану району дій (розташування) підрозділів, проведення запобіжних щеплень особовому складу, застосування засобів нагальної профілактики та проведення дезінфекційних заходів. *Санітарно-гігієнічні заходи* полягають у суворому виконанні встановлених гігієнічних вимог під час розташування, харчування та водопостачання підрозділів, у дотриманні всіма військовослужбовцями правил особистої та громадської гігієни. *До спеціальних профілактичних медичних заходів* належить застосування антидотів, антибіотиків, протирадіаційних та інших захисних препаратів, які здійснюються за вказівкою старшого командира, а в умовах безпосередньої небезпеки — самостійно.

● **Особиста гігієна в умовах радіаційного, хімічного й біологічного зараження** ● В умовах радіаційного, хімічного та біологічного зараження потрібно суворо дотримувати заходів радіаційної безпеки та особистої гігієни.

Іл. 98.1 Перебування рятувальників у протичумних костюмах

В осередку біологічного зараження і появи особливо небезпечних інфекцій вводять стан суворого протиепідемічного режиму. Перебуваючи там, військовослужбовці можуть використовувати протичумні костюми (*іл. 98.1*), які знімають при виході із зараженої зони перед проведенням повної санітарної обробки. Крім того, усі, хто перебував у зараженій зоні, мають прийняти відповідну дозу антибіотиків для екстреної неспецифічної профілактики.

Ліквідація наслідків застосування противником зброї масового ураження, а також результатів руйнувань об'єктів атомної енергетики і хімічної промисловості передбачає: ● розвідку осередку зараження, проведення рятівних робіт, надання домедичної допомоги ураженим, вивезення (винесення) їх із зони ураження (зараження) й евакуацію на медичні пункти, проведення нагальної профілактики, радіаційного та хімічного контролю; ● спеціальну обробку озброєння, техніки, обмундирування, спорядження, інших матеріальних засобів та фортифікаційних споруд, у яких перебувають підрозділи; ● санітарну обробку особового складу; ● розчищення завалів, локалізацію та гасіння пожеж, а також ізоляційно-обмежуваль-

ні заходи. На основі отриманих даних приймають рішення на виведення підрозділів із небезпечного району, відновлення їхньої боєздатності, ліквідацію наслідків застосування противником зброї масового ураження і на подальше ведення бою.

1. Як забезпечують захист військовослужбовців від можливого ураження радіоактивними й хімічними речовинами та бактеріологічними (біологічними) засобами під час бойових дій? Які заходи проводять?
2. Як ліквідують наслідки застосування противником зброї масового ураження?

§ 99. ТАКТИЧНЕ МАСКУВАННЯ

Пригадайте приклади забарвлення багатьох живих істот в живій природі, яке допомагає їм в захисті від хижаків.

● **Мета та засоби тактичного маскування** ● Тактичне маскування, що належить до заходів *бойового забезпечення*, організовують і здійснюють з метою введення противника в оману стосовно складу (*іл. 99.1*), положення і характеру дій підрозділів, їхнього призначення і побудови бойового порядку та спрямоване на досягнення раптовості дій, підвищення живучості й збереження боєздатності підрозділів. Воно повинно бути різноманітним й переконливим та проводитися безперервно, активно, узгоджено з іншими видами забезпечення.

Іл. 99.1 Введення противника в оману стосовно складу підрозділу

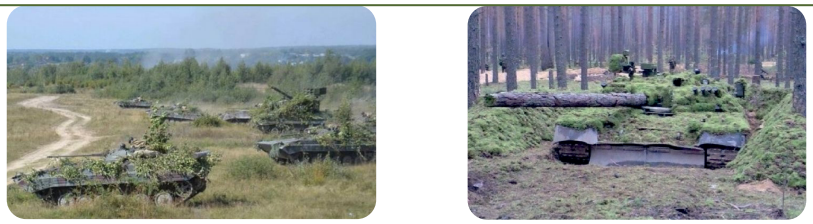
Мета тактичного маскування в основних видах бою (дій) досягається забезпеченням прихованості діяльності підрозділів і введенням противника в оману.

Забезпечення прихованості діяльності підрозділів досягається завдяки: ● використанню табельних засобів маскування (*іл. 99.2*) і місцевих матеріалів (*іл. 99.3*); ● маскувальному фарбуванню під тло навколишньої місцевості (*іл. 99.4*), застосуванню радіопоглинаючих матеріалів, аерозолів (димів) (*іл. 99.5*) та інших матеріалів для зменшення оптичної, акустичної, теплової і радіолокаційної помітності ОВТ; ● розміщенню та переміщенню підрозділів з урахуванням (використанням) маскувальних властивостей місцевості, місцевих предметів, темного часу доби та інших умов обмеженої видимості; ● дотриманню правил радіообміну (*іл. 99.6*); ● суворому ви-

конанню вимог маскувальної дисципліни; своєчасному виявленню і усуненню демаскуючих ознак.

Іл. 99.2 Використання табельних засобів для маскування військової техніки

Іл. 99.3. Маскування техніки місцевими матеріалами

Іл. 99.4. Фарбування ОВТ під фон навколишньої місцевості

Іл. 99.5. Маскування димами та засоби, які для цього використовуються

Введення противника в оману здійснюють демонстративними діями (навмисним показом дій підрозділу на хибному напрямку (позиції), розгортанням вогневих засобів і обладнанням їх вогневих позицій) та імітацією (відтворення від-повідних демаскуючих ознак діяльності підрозділів, ОВТ; обладнання хибних позицій (*іл. 99.7*) і рубежів, створення хибних об'єктів для показу наявності підрозділів або зміни їхнього положення,

складу і стану).

Забороняється для введення противника в оману вдаватися до віроломства: використовувати розпізнавальні знаки (позначки) Червоного Хреста (Червоного Півмісяця), прапор парламентера (білий прапор), знаки і емблеми Організації Об'єднаних Націй, однострою противника і розпізнавальних знаків його ОВТ, симулювати поранення (хворобу) і намір здатися в полон.

Іл. 99.6. Дотримання правил радіодисципліни та радіообміну

Тактичне маскування організовує командир підрозділу відповідно до отриманого бойового завдання, вказівок з маскування старшого командира і умов обстановки. Під час організації тактичного маскування враховують можливості противника щодо ведення розвідки, демаскуючі ознаки підрозділів, наявність сил і засобів маскування; умови місцевості, пору року (*іл. 99.8*) і час доби.

Іл. 99.4. Фарбування ОВТ під фон навколишньої місцевості

Іл. 99.8 Маскування в різні пори року

Заходи тактичного маскування підрозділи виконують постійно і, як правило, своїми силами і засобами. Найскладніші з них, що вимагають застосування спеціальних засобів, виконують підрозділи спеціальних військ. Для розміщення танків (БМП, БТР) і облаштування позицій вибирають ділянки місцевості, колір яких наближений до кольору об'єктів (*іл. 99.9*). На місцевості, що має один тон, для поліпшення маскування влаштовують кольорові плями під тон об'єктів штучним шляхом.

Не допускається обладнання позицій і розташування вогневих засобів біля добре помітних місцевих предметів, що можуть слугувати для про-

тивника орієнтирами. У разі неможливості вибору позиції в іншому місці, помітні місцеві предмети повинні руйнуватися. Для проведення інженерних робіт із обладнання позицій і переміщення підрозділів здебільшого використовують темний час доби та інші умови обмеженої видимості.

Іл. 99.9. Для розміщення бойових машин вибирають ділянки місцевості, колір яких наближений до кольору об'єктів

Узимку озброєння й техніку фарбують у білий колір, для маскування використовують зимові маскувальні комплекти, а також сніг і лід. З метою посилення тактичного маскування залежно від умов обстановки у визначених місцях може обмежуватися або заборонятися пересування людей і техніки, використання фар і ліхтарів, паління печей і розкладання вогнищ, робота радіозасобів.

Для маскування з метою захисту від ВТЗ противника використовують маскувальні властивості лісу, а також яри, зворотні схили висот, поля радіолокаційної невидимості тощо. Приховування бойових машин від керованих і самонавідних боєприпасів противника досягається зниженням радіолокаційної, теплової та оптичної контрастності техніки стосовно навколишнього середовища, для чого застосовують деформувальне фарбування техніки, маскувальні покриття, теплові імітатори (пастки), радіолокаційні і лазерні відбивачі, над тепловипромінювальними поверхнями машин встановлюють теплопоглинальні (теплорозсіювальні) екрани (козирки). У взводі можуть використовувати термодимову апаратуру, системи пуску димових гранат, інфрачервоні прожектори, димові шашки і гранати.

1. Яка мета тактичного маскування і чим вона досягається? Наведіть приклади.

§ 100. ІНЖЕНЕРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пригадайте рекомендації рятувальників у разі можливого забруднення території вибухонебезпечними об'єктами.

● **Інженерне забезпечення,** ● що є частиною заходів бойового забезпечення, організовують і здійснюють з метою створення підрозділам сприят-

ливих умов для виконання бойових завдань, підвищення захисту особового складу, озброєння та військової техніки (ОВТ) від усіх засобів ураження, а також для завдання противнику втрат застосуванням інженерних боєприпасів та ускладнення його дій.

Основні завдання інженерного забезпечення бойових дій взводу (відділення, екіпажу танка): ● інженерна розвідка противника, місцевості та об'єктів; ● фортифікаційне обладнання опорного пункту взводу (бойової позиції відділення, вогневої позиції БТР (танка) (*іл. 100.1*), місця розташування підрозділу, розгортання командно-спостережного пункту (КСП) взводу; ● влаштування та утримання інженерних загороджень; ● прокладення проходів у загородженнях противника та переходів через перешкоди; ● виконання інженерних заходів маскування та захисту від високоточної зброї (ВТЗ).

Інженерну розвідку противника, місцевості та об'єктів ведуть з метою визначення: характеру та обсягу інженерного обладнання позицій і районів розташування противника, системи його інженерних загороджень, прохідності місцевості, стану доріг та мостів; місць та характеру руйнувань, пожеж, затоплень та інших перешкод, напрямків їхнього подолання або обходу; характеру водних перешкод та умов форсування; місцезнаходження і стану джерел води; наявності місцевих будівельних матеріалів, а також засобів, що можуть бути використані для завдань інженерного забезпечення; маскувальних та захисних властивостей місцевості (*іл. 100.2*).

Фортифікаційне обладнання здійснюється постійно під час підготовки і виконання бойових завдань з метою захисту особового складу (*іл. 100.3*), ОВТ від усіх засобів ураження противника. Його виконують самі підрозділи з максимальним використанням засобів механізації, застосуванням підривних зарядів, збірних споруд, місцевих матеріалів (*іл. 100.4*), конструкцій і споруд промислового виготовлення, а також з урахуванням захисних та маскувальних властивостей місцевості. Усі вогневі позиції обладнують з урахуванням кругової оборони.

Іл. 100.1. Бойова позиція відділення, вогнева позиція БТР

Іл. 100.2. Вітчизняна інженерно-розвідувальна машина (ІРМ)

Іл. 100.3. Бліндаж для особового складу відділення

Улаштування та утримання інженерних загороджень здійснюють в усіх видах бою з метою завдання втрат противнику, затримки його просування та сковування його маневру, примушення до руху в не вигідному для нього напрямку та підвищення ефективності своїх вогневих засобів. Для цього встановлюють мінні поля, групи мін (*іл. 100.5*), окремі міни й невибухові загородження (*іл. 100.6*). Інженерними загородженнями при-

криваються, як правило, позиції підрозділів, стики та проміжки між ними, відкриті фланги, позиції вогневих засобів, місця розгортання КСП. Протипіхотні мінно-вибухові загородження встановлюють у керованому варіанті.

Іл. 100.4. Фортифікаційне обладнання траншеї

Іл. 100.5. Групи мін

Іл. 100.6. Протитанковий їжак — найпростіше протитанкове невибухове інженерне загородження

Іл. 100.7. Інженерна машина розгородження (ІМР)

Іл. 100.8. Колісний бронетранспортер-броньована інженерна машина М1112 «Страйкер», виробництва США

Іл. 100.9. Група розмінування

Прокладення проходів у загородженнях противника, руйнуваннях та обладнання переходів через перешкоди здійснюють підрозділи інженерних військ, нештатними групами розмінування роти, а також з використанням навісного (вбудованого) обладнання бойової та інженерної техніки (*іл. 100.7, іл. 100.8*), підривних зарядів і місцевих матеріалів. Дистанційно встановлені мінні поля обходяться розвіданими напрямками, а в разі неможливості обходу, долають з використанням мінних тралів та проходами, які прокладають групи розмінування рот (*іл. 100.9*).

Важливе значення для мобільності військової техніки, переведення деяких видів бойової техніки на більш важливі ділянки фронту мають шляхопрокладачі (*іл. 100.10*), призначені для механізації інженерних робіт під час прокладання колонних шляхів і механізованих мостів (*іл. 100.11*) — для подолання природних перешкод. Для переправ через водні перешкоди використовують плаваючу бойову техніку (*іл. 100.12, іл. 100.13*).

Іл. 100.10. Шляхопрокладачі призначені для механізації інженерних робіт під час прокладання колонних шляхів та утримання військових доріг

Іл. 100.11. Механізований міст

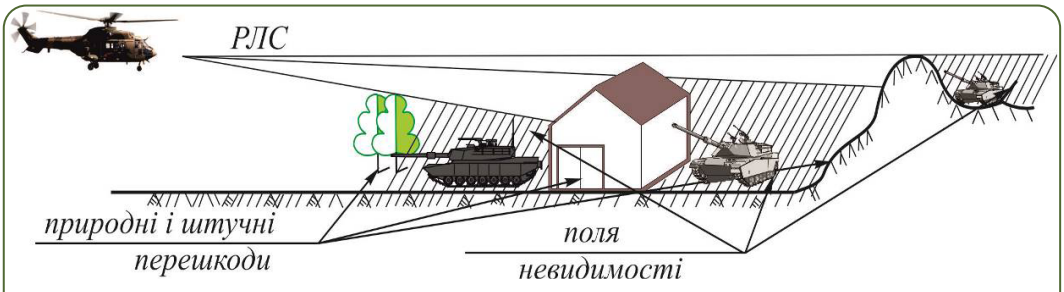
Іл. 100.12. Поромна переправа військової техніки

Іл. 100.13. Десантна переправа військової техніки через водну перешкоду

Здійснення інженерних заходів маскування та захисту від високоточної зброї противника полягає в застосуванні табельних маскувальних засобів, використанні місцевих матеріалів та маскувальних властивостей місцевості, маскувальному фарбуванні ОВТ під тло навколишньої місцевості, обладнанні хибних вогневих позицій та інших об'єктів, улаштуванні теплових цілей (пасток).

Основним прийомом *радіолокаційного маскування (приховування)* (*іл. 100.14*) об'єктів є використання полів (зон) радіолокаційної невидимості, які утворюються природними і штучними об'єктами: височинами, ярами, лісом, заростями чагарнику, спорудами, будівлями тощо. У зимовий час для маскування пересування техніки на відкритих ділянках місцевості (із укриття до вогневих позицій) може використовуватися сніговий вал завтовшки не менше 0,5 м і заввишки не менше 0,5 м, ніж техніка. Улітку на відкритих ділянках можуть встановлюватись вертикальні екрани з підручних матеріалів. Маскувальним матеріалом можуть бути дрібні дерева й гілки загальною товщиною 20–30 см. Для створення штучних масок використовують табельні засоби радіолокаційного маскування техніки.

Іл. 100.14. Прийоми радіолокаційного маскування

Основними прийомами захисту техніки від ВТЗ з інфрачервоними головками самонаведення є зниження теплового випромінювання бойової техніки і створення хибних теплових цілей у районах їх розташування. Основним способом зниження теплового випромінювання бойової техніки є в разі розташування на місці (бойовій позиції) — встановлення над об'єктом табельного комплекту маскувальної сітки «Контраст» (*іл. 100.15*) з радіорозсіювальним і тепловідбивальним покриттями (*іл. 100.16*) або маскувальної сітки МКТ (МКС) з тепловідбивальним екраном з місцевих матеріалів, а під час руху — установлення табельного тепловідбивального покриття або екрану з місцевих матеріалів.

Іл. 100.15. Застосування комплекту маскувальної сітки «Контраст»

Іл. 100.16. Схема застосування радіорозсіювального і тепловідбивального покриття (екрану) для захисту від ВТЗ з інфрачервоними головками самонаведення

Приховування теплового випромінювання бойових машин для підвищення ефективності їхнього захисту досягається встановленням 2–4 хибних теплових цілей (промислових теплових імітаторів) на відстані 15–30 м від них. *Протидія лазерним системам управлінням вогнем противника* для захисту бронеоб'єктів здійснюється за допомогою лазерних відбивачів, які встановлюються на відстані 100–300 м попереду від об'єктів в кількості 3–4 од. з відстанню між ними по фронту 10–20 м.

1. З якою метою організовують і здійснюють інженерне забезпечення, які його основні завдання?
2. Для чого проводять інженерну розвідку противника, місцевості та об'єктів?
3. Яка необхідність фортифікаційного обладнання опорного пункту взводу (бойової позиції відділення, вогневої позиції БТР (танка) і як це відбувається?
4. Яким чином виконують влаштування та утримання інженерних загороджень та здійснюють пророоблення проходів в загородженнях противника та переходів через перешкоди?
5. Яка мета і способи виконання інженерних заходів маскування та захисту від високоточної зброї (ВТЗ)?

ТЕМА 1. МАСКУВАННЯ

§ 101. МЕТА МАСКУВАННЯ. ТАБЕЛЬНІ ТА ПІДРУЧНІ ЗАСОБИ МАСКУВАННЯ, ЇХНЄ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ МАСКУВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ, ТЕХНІКИ ТА ІНЖЕНЕРНИХ СПОРУД

Які, на вашу думку, можливі наслідки за відсутності маскування на полі бою?

● **Мета, засоби та прийоми маскування** ● Історії про шапку-невидимку побутують у казках і легендах. Одягнувши на себе таку шапку, герої казок, незримі, проникають скрізь і всюди, легко долаючи всіляких чудернацьких створінь. Стародавня мрія про шапку-невидимку жива тепер. Про «невидимість на полі бою» зараз військові думають для того, щоб краще воювати з противником. Чи можна зробитися невидимим? Як сховатися від пильного ока спостерігача противника?

NB

Мистецтво бути невидимим широко застосовують у військовій справі і називають **маскуванням**.

Маскування, як це вид бойового забезпечення, є невід'ємною частиною бойової діяльності всіх родів військ в будь-якому виді бойових дій, тому військова хитрість полягає в тому, щоби уміло приховати справжній стан справ у себе і ввести противника в оману, видавши помилкове за дійсне, змусивши його прийняти неправильне, вигідне нам рішення.

а) б) в)

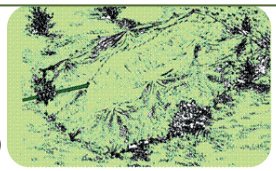
Іл. 101.1 Використання маскувальних властивостей місцевості

Маскування має бути активним, безперервним, різноманітним і комплексним. *Є два основних види маскування: природне і штучне. Природне маскування* (*іл. 101.1*) передбачає пристосування до місцевості: використання маскувальних властивостей лісів, гаїв, ярів, посівів, населених пунктів, умов освітлення — темного часу, тіней від місцевих предметів, дощу, туману, сильного снігопаду, що обмежують видимість і знижують можливість спостереження зі сторони противника.

Штучне маскування (*іл. 101.2*) досягається технічними засобами і полягає в спорудженні штучних масок (*іл. 101.1 а*), макетів, фарбуванні предметів під колір навколишньої місцевості, використанні маскувального одягу, постановці термодимових завіс, (*іл. 101.2 б*), створенні протира-

діолокаційних масок-перешкод (*іл.101.2 в*) і масок-екранів. Особливими видами штучного маскування є радіо-, світло- і звукомаскування.

Тактичне маскування в роті, взводі, відділенні (екіпажі) організовують і здійснюють з метою досягнення раптовості дій підрозділів та збереження їхньої боєздатності. Завданнями тактичного маскування під час підготовки та в ході бою є забезпечення потайності дій своїх підрозділів та введення противника в оману відносно складу, місця розташування підрозділу, взводу та задуму бою.

а) штучна маска

б) термодимова завіса

в) кутниковий відбивач

Іл. 101.2. Штучне маскування технічними засобами

● **Прийоми маскування** ● Прийомів маскування є чимало. У їхній основі лежать такі принципи: активність, правдоподібність, різноманітність, усунення демаскуючих ознак.

Активність маскування досягається ретельним приховуванням дійсного і показом помилкового: будують численні помилкові об'єкти, імітують перекидання військ з одних районів в інші, показують помилкові зосередження підрозділів.

Правдоподібність маскування (*іл. 101.3*) лише тоді не викликає підозр у противника, якщо вона є природною. Будь-яку штучну маскувальну споруду лише тоді буде важко розпізнати, якщо вона за своїм становищем, формою, розмірами і кольором більшою мірою відповідає оточуючим її предметам, тобто коли вона непомітна.

а)

б)

в)

Іл. 101.3. Правдоподібність маскування

Але навіть у разі дотримання цього загального правила необхідно враховувати особливості кожної конкретної місцевості, виду бойових дій, військової спеціальності. Снайпер в зеленій польовій формі на зеленій галявині невидимий. Але варто йому переповзти на ріллю або підійти до будинку — він одразу себе викаже.

Використовуючи рослинний покрив, воїн у змозі власноруч виготовити підручні маскувальні засоби, а прикріплюючи до одягу і спорядження гілки, пучки трави, соломи, може створити собі такий маскувальний костюм, який буде зливатися з навколишнім фоном. Для досягнення правдоподібності бойова техніка і споруди маскуються спеціальними маскувальними сітками, у які влітку вплітають гілки, пучки трави, сіна, соломи, залежно від того, що

більш підходить до навколишнього ландшафту, а взимку — смужки з білої тканини. Кращий друг воїна в бою — навколишня місцевість. У кмітливого солдата маскування завжди під рукою.

Усунення демаскуючих ознак: в сонячний день демаскуюча ознака — тінь. Найнебезпечнішим «зрадником» на полі бою є відблиск. На сонці можуть блищати скло бінокля або оптичного прицілу; багнет; фляга; алюмінієвий казанок. Навіть сталевий шолом, пофарбований у захисний колір, дає на сонці відблиск. Спостерігач противника добре це знає. Трохи заграв де-небудь «сонячний зайчик», він вже буде насторожено вдивлятися в причини блиску.

Як може демаскувати бійця колір? Можна навести такий приклад — відритий окоп в повний профіль для стрільби стоячи на трав'янистому лузі, а викинутий навколо ґрунт не прикрили дерном. Чорна пляма землі на зеленому тлі трави буде різко виділятися і викаже противнику місце окопу. Зів'яле листя серед зеленої рослинності може вказати на те, що за ними хтось чи щось ховається. Форма предметів і споруд, створених людиною, також демаскує їх, оскільки має чіткі контури.

Табельні та підручні засоби маскування, використання їх для маскування особового складу, техніки та інженерних споруд До табельних засобів маскування належать такі: засоби індивідуального маскування особового складу; маскувальні комплекти та маски; радіолокаційні кутові відбивачі; каталітичні підігрівачі; світломаскувальні пристрої; покриття, що поглинають або відбивають радіохвилі; спеціальні машини та обладнання.

Іл. 101.5. Маскувальний костюм

Іл. 101.6. Рукавиці: а) з прорізом для вказівного пальця; б) трьохпала

Іл. 101.7. Замаскований зимовий автомат

а) Засоби індивідуального маскування особового складу (маскувальний одяг) — маскувальний комбінезон (КМ-Л, КМ-П) та маскувальний костюм (КМ-С). Маскувальний комбінезон призначений для маскування особового складу спеціальних підрозділів (снайперів, розвідників, саперів, спостерігачів та ін.) у безсніжну пору року. Комбінезон має нашивки для закріплення місцевих маскувальних матеріалів. Маскувальний костюм використовують для маскування особового складу на фоні снігу. До комплекту костюма входять куртка з каптуром, штани (*іл. 101.5*), рукавиці (*іл. 101.6*), біла стрічка для маскування особистої зброї (*іл. 101.7*).

Особисті способи маскування призначені для введення в оману противника щодо реального місця перебування бійця, снайперів, розташування вогневих гнізд тощо. Зазвичай бойовий грим (*іл. 101.8*) бійці наносять перед атакою (або під час навчальних заходів з бойової підготовки). Крім захисту голови бійця за допомогою шолома та його маскування, треба ще й маскувати обличчя та інші відкриті ділянки тіла, а також — одяг і зброю (*іл. 101.9*). Жодна частина тіла не має бути помітною на тлі навколишнього середовища. Світла шкіра обличчя та рук, що вирізняється із загальної колірної гами, помітна навіть неозброєним оком на великих відстанях.

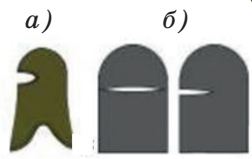
Іл. 101.8. Жінка-військовослужбовець у бойовому гримі

Іл. 101.9. Закамуфльована зброя

Іл. 101.10. Маска балістична

Іл. 101.11. Спеціальна маска (а) балаклава (б)

Деколи замість бойового гриму можна використовувати маску, наприклад балістичну (*іл. 101.10*). Вона маскує обличчя та захищає очі від осколків і уламків, які утворюються внаслідок детонації вибухівки та інших вибухових пристроїв; різноманітних загроз штучного та природного походження, зокрема від ультрафіолетового випромінення. Маскують обличчя і спеціальна маска та балаклава з гладкофарбованого трикотажного кулірного (*кулір* — найтонше трикотажне полотно з бавовни) полотна захисного, оливкового, синього кольору або камуфльована. Можна і самому бійцю виготовити маску у формі трафарету із зеленої напівшерстяної тканини з прорізами для очей і обшити кошлатим матеріалом та прикріпити на гумках на голові. Крім того, така маска оберігатиме його обличчя від комарів, що особливо важливо під час бою та для снайпера.

б) Маскувальні комплекти та маски. Озброєння та військову техніку (ОВТ) й укриття маскують масками, а також підручними засобами. Але необхідно пам'ятати, що гілки і трава придатні для маскування на короткий термін, тому що коли вони в'януть, то змінюють колір і з засобів маскування перетворюються в демаскуючі ознаки. Завжди треба маскувати сліди після проходження техніки до окопів.

Для маскування бойової та спеціальної техніки від повітряної та наземної візуально-оптичної та фотографічної розвідки противника використовують маскувальні комплекти тканинні (бавовняні) (МКТ) та маски.

Комплект МКТ (з бавовняної тканини) має чотири різновиди: **1.** КТ-Т (транспарантний) — для маскування на рослинному фоні; **2.** МКТ-П — для маскування на пустельно-піщаному фоні; **3.** МКТ-Л (літній) — для маскування на рослинному фоні; 4. МКТ-С — для маскування на сніжному фоні.

в) інші: радіолокаційні кутові відбивачі; каталітичні підігрівачі; світломаскувальні пристрої; покриття, що поглинають або відбивають раді-

охвилі; спеціальні машини та обладнання, дими, гранати, шашки тощо.

Основними видами маскувального фарбування є такі: захисне, деформуюче та імітуюче фарбування. Його застосовують з метою зменшення помітності техніки та споруджень або спотворення їхнього зовнішнього вигляду; надання об'єктам маскування кольорів і малюнку навколишньої місцевості; підвищення правдоподібності макетів техніки й фальшивих споруджень. Узимку для маскування вогневі засоби розфарбовують у білий колір, використовують зимові маскувальні комплекти та сніг. До інженерних засобів імітації фальшивих споруджень, фальшивих позицій і районів розташування військ належать макети озброєння та техніки, радіолокаційні кутові відбивачі, теплові імітатори та інші засоби.

1. Що таке маскування та яка мета тактичного маскування?
2. Назвіть основні способи маскування і стисло охарактеризуйте їх.
3. Назвіть табельні та підручні засоби маскування?
4. Охарактеризуйте засоби індивідуального маскування особового складу.
5. Яке призначення табельних маскувальних комплектів та масок?
6. Які є основні види маскувального фарбування?

ТЕМА 2. ВИДИ ОКОПІВ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОРЯДОК ЇХНЬОГО УСТАТКУВАННЯ

§ 102. ПРИЗНАЧЕННЯ ОКОПІВ ТА ПОРЯДОК ЇХНЬОГО ОБЛАШТУВАННЯ

Із-за якого укриття може здійснюватися стрільба?

● **Призначення окопів та порядок їхнього облаштування** ● Під час переходу військ до оборони в умовах безпосереднього зіткнення з противником на позиціях механізованих (танкових) підрозділів в першу чергу обладнують одиночні (парні) окопи для стрільців, кулеметників, гранатометників, стрільців-зенітників, вогнеметників, окопи для танків, БМП тощо.

Окоп — польова фортифікаційна споруда, яка слугує вогневою позицією та призначена для укриття військовослужбовців і бойової техніки від усіх сучасних засобів ураження.

Після одержання завдання солдат оцінює місцевість, щоб з окопу було добре спостерігати і вести вогонь в заданому йому секторі та бути непомітним противнику. Потім він відриває і маскує окоп. Якщо перед окопом є чагарник (висока трава), то для поліпшення огляду й обстрілу треба місцевість розчистити.

Місця для гранатометника (*іл. 102.1*) та кулеметника (*іл. 102.2*) розташовують так, щоб усі підступи до окопу відділення перед фронтом і на

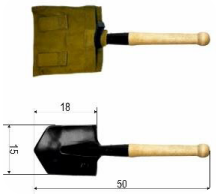
флангах перебували під ефективним фланговим і перехресним вогнем, а загородження та перешкоди добре проглядалися і прострілювалися.

Іл. 102.1. Окоп для гранатометника в зоні Операції об'єднаних сил (ООС)

Іл. 102.2. Окоп кулеметника

Іл. 102.3. Мала піхотна лопата МПЛ-50

Для ведення огню, спостереження і захисту від засобів ураження обладнують окопи для стрільби лежачи, з коліна, стоячи. Відповідно глибина готового окопу має бути така: для стрільби лежачи — до 30 см, для стрільби з коліна — до 60 см, для стрільби стоячи (повний профіль) — до 110 см.

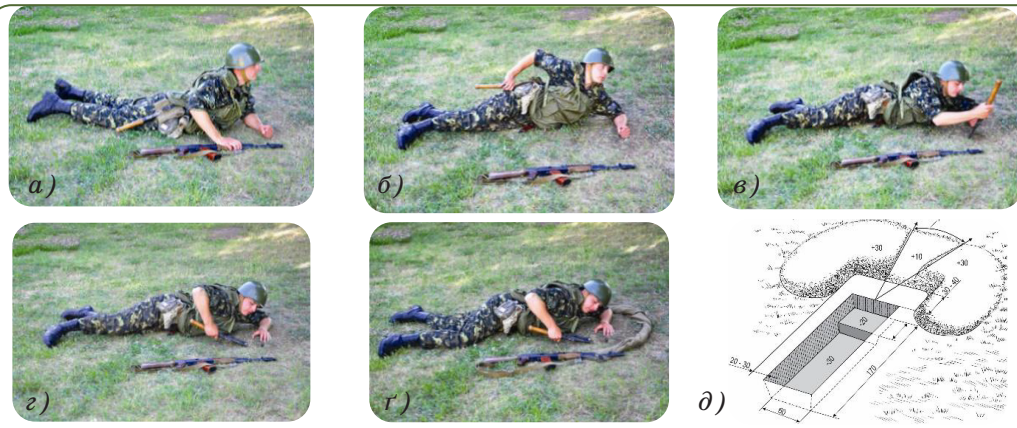
Тільки переконавшись у правильності вибору місця, бажано з максимальним використанням природного укриття, солдат (за умов ведення противником прицільного вогню) може починати рити окоп для стрільби лежачи.

Прийоми виконання робіт щодо устаткування окопу для стрільби лежачи. Зброю треба покласти праворуч від себе на відстані простягнутої руки, спрямувавши її стволом у бік супротивника, щоб не засипати ґрунтом, але швидко дістати.

Повернувшись на лівий бік, солдат виймає малу піхотну лопатку (*іл. 102.3*) і, тримаючи її за держак обома руками, ударами від себе підрізає дерен, який складає збоку, щоб після риття окопу його можна було використати для маскування бруствера; землю викидає спочатку вперед, потім убік, щоб захистити себе від куль, осколків снарядів, мін (*іл. 102.4*).

Голову під час роботи треба тримати якомога ближче до землі, щоб не стати мішенню, але одночасно так, щоб можна було спостерігати за супротивником. Лопату слід врізати в землю не прямовисно, а під кутом, залежно від щільності ґрунту. Тонкі корені перерубують гострим краєм лопати. Дерен і землю для бруствера слід викидати вперед у бік супротивника, залишаючи між краєм виїмки і бруствером невеликий майданчик — берму завширшки 30–40 см.

Коли в передній частині окопу приблизно в радіусі ліктів буде досягнута належна глибина (в окопі для стрільби лежачи це 30 см; виміри солдат проводить, знаючи розміри своєї піхотної лопатки); себто це довжина штика + 5 см приблизно або дві ширини штика 15 + 15 см); той, хто копає, поступово відсовується назад. Відривючи окопи, землю викидають уперед і в сторони, але так, щоб залишався вільним сектор обстрілу — приблизно 30°. Вона утворює бруствер, який буде захищати бійця від фронтального і флангового автоматного та кулеметного вогню.

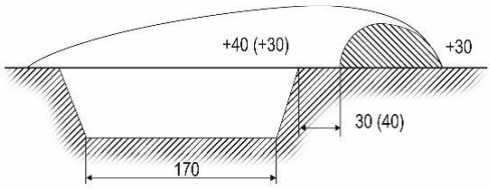
Іл. 102.4. Підготовка окопу для стрільби лежачи (а – ґ); готовий окоп для стрільби лежачи (д)

Якщо окоп риють не перпендикулярно до фронту, бруствер зі сторони супротивника слід облаштовувати довший.

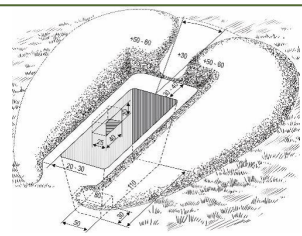
На першому етапі місце під лікті можна лишати завглибшки 20 см, а надалі, коли вся довжина окопа (це 170 см для середнього зросту людини; високий солдат копає окоп на довжину свого зросту) на 30 см буде викопана, це місце можна поглибити. Ґрунт бруствера ущільнюють і маскують дерном, що був зрізаний на початку робіт і відкладений убік (назад). Ширина бруствера у бік противника повинна бути залежно від щільності ґрунту від 50 см (мерзлий, кам'янистий ґрунт) до 160 см (супіщаний або піщаний ґрунт). Викопавши передню частину окопу на глибину 20 см, солдат пересувається трохи назад і продовжує рити його далі. Закінчивши ці роботи, солдат кладе автомат у задню частину окопу, а в передній частині обладнує поріжок для ліктів, знижує висоту бруствера в секторі стрільби до 10 см, відриває приямок для магазина.

Ширина готового окопу — 60 см, довжина — 170 см (*іл. 102.4 д*). Військовослужбовці, навчені прийомів володіння малою піхотною лопатою, обкопуються лежачи приблизно за 8–12 хв, тоді як новачки витрачають на це до 20–30 хв.

Такий окоп з урахуванням висоти бруствера прикриває солдата на висоту близько 60 см, чого достатньо для його захисту від вогню стрілецької зброї й уламків снарядів. Але він не забезпечує повної зручності для ведення вогню, розміщення майна й боєприпасів. У такому окопі тривало перебувати неможливо. Крім того, з нього затруднено спостереження в боки й назад. Тобто такий окоп є тимчасовим. Тому, забезпечивши собі захист від вогню стрілецької зброї, солдат починає поглиблювати окоп до глибини 60 см. Викопаний ґрунт здебільшого відкидають убік. Висота бруствера при цьому досягає 40–50 см, а в секторі стрільби — 30 см. Бруствер закриває окоп не лише спереду й ліворуч, а й праворуч теж на всю довжину окопу. Обсяг вийнятого ґрунту досягає 0,8 м3. Час на його обладнання (від початку облаштування окопу для стрільби лежачи) становить 1–2,5 год. Після поглиблення він стає придатним для стрільби з коліна (*іл. 102.5*).

Іл. 102.5. Готовий окоп для стрільби з коліна

Іл. 102.6. Готовий окоп для стрільби стоячи

За сприятливих умов надалі солдат поглиблює окоп до глибини 110 см, одночасно підвищуючи бруствер до 50–60 см. Тобто висота його прикриття від вогню, якщо людина стоїть на дні окопу, сягає 160–170 см, що повністю прикриває солдата. Так окоп стає придатним для стрільби стоячи (*іл. 102.6*). Обсяг вийнятого ґрунту досягає 1,4 м3. На обладнання такого окопу малою піхотною лопатою (від початку облаштування окопу для стрільби лежачи) іде від 1,5 до 3,5 год. Він уже захищає бійця не лише від дії вогнепальної зброї, а й від уражаючих чинників ядерного вибуху. Якщо в момент вибуху стрілець лежить на дні окопу, то він практично повністю захищений від світлового випромінювання, у 1,5–2 рази знижується радіус ураження ударною хвилею. Наприклад, під час вибуху ядерного боєприпасу потужністю 20 кт (потужність атомної бомби, що була скинута на Хіросіму) солдат, що перебуває на відкритій місцевості, одержить смертельне ураження ударною хвилею на відстані 1,6 км від епіцентру вибуху, то солдат в такому окопі таке ж ураження отримає на відстані 1 км. На солдата, який лежить на дні окопу, практично не вплине проникаюча радіація, що створиться в момент вибуху. Ступінь захисту в окопі дасть змогу отримати дозу радіоактивного опромінення в п'ять разів меншу, ніж на відкритій місцевості.

Висота бруствера для кожного ґрунту може бути різною. Бажано робити його пологим, щоб він був непомітним для противника.

У готовому окопі бруствера розрівнюють лопатою та маскують під вигляд місцевості з використанням залежно від пори року — травою, дерном, гілками, а взимку снігом тощо. Найліпше влітку маскувати окопи дереном. У разі його нестачі для маскування брустверів додатково забирають дерен збоку або в тилу від окопу і підносять його на ношах до окопу. Заготовляти дерен ліпше там, де намічена споруда фальшивих окопів. Тоді площа, з якої знімають дерен, за своєю формою і розмірами повинна бути схожа на звичайний окоп. Окоп добре і легко маскується за розташування його в чагарнику, у високій траві, у місцях, які не проглядаються з його наземних спостережних пунктів.

За наявності, можна використовувати для приховування позицій табельні маскувальні комплекти та маски. Однак маскуючи окоп, потрібно зауважувати, щоб це не ускладнювало умови виконання поставленого вогневого завдання, тобто не погіршувалися умови спостереження та обстрілу місцевості в заданій смузі.

Після закінчення обладнання окопів для стрільби стоячи із правого (лівого) заднього кута окопу солдат починає прокопувати хід сполучення (траншею) до сусіда праворуч (ліворуч). Поодинокі окопи з'єднують між собою траншеєю та утворюють окоп на відділення. Потім окоп на відділення з'єднують суцільною траншеєю з окопами сусідніх відділень.

Якщо траншея відрита землерийною машиною, командир організовує її дообладнання.

Крім того, слід передбачити ведення нічного бою і підготувати автомати (кулемети) без нічних прицілів для ведення вогню в темряві. Для автомата викопують у бруствері жолобок так, щоб покладений у нього автомат був наведений точно у вказаному командиром напрямку. Краї жолобка утрамбовують і обкладають дерном. Кілочки-обмежувачі забивають попарно біля ців'я і приклада автомата. За можливості, кілочки замінюють рогатками, щоб автомат лежав обов'язково дулом (стволом) у бік противника.

Хоча бойова практика свідчить, що дуже рідко з окопу для стрільби лежачи обладнують спочатку окоп для стрільби з коліна, а потім окоп стоячи. Тому що підрозділи починають обкопуватися там, де їх зупинив ефективний вогонь противника. Найчастіше через певний час, якщо не вдається відновити просування вперед, ті, що атакують, відходять трохи назад для того, щоб зайняти більш вигідні для оборони місця й вивести особовий склад з-під дії вогнепальної стрілецької зброї противника. На новому місці відразу ж починають обладнувати окопи для стрільби стоячи й, як правило, одночасно з відриванням траншей. А до цього часу зазвичай підвозять шанцевий інструмент (великі саперні лопати, кирки) та залучають землерийну техніку. Тому малу піхотну лопату або не використовують зовсім, або ж використовують лише як допоміжний інструмент.

1. Що таке окоп та яке його призначення?
2. Для кого облаштовують окопи?
3. Які окопи обладнують для ведення огню, спостереження і захисту від засобів ураження стрільби?
4. Чим і в якій послідовності обладнують окоп для стрільби лежачи?
5. Як можна в подальшому дообладнати окоп і за якими розмірами?
6. Чим можна маскувати окопи?

ТЕМА 3. ІНЖЕНЕРНІ ЗАГОРОДЖЕННЯ

§ 103. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИДИ ІНЖЕНЕРНИХ ЗАГОРОДЖЕНЬ. РОЗТАШУВАННЯ ЗАГОРОДЖЕНЬ НА МІСЦЕВОСТІ. ЗИМОВІ ТА ЛІТНІ ПРОТИПІХОТНІ ТА ПРОТИТАНКОВІ ЗАГОРОДЖЕННЯ, ПРОТИТРАНСПОРТНІ ЗАГОРОДЖЕННЯ

Чи доцільно застосовувати інженерні загородження в бою у разі застосування сучасних засобів ураження?

Інженерні загородження

Інженерними загородженнями називають мінно-вибухові засоби, які встановлюють на місцевості, штучно створені перешкоди, зруйновані споруди та об'єкти, щоб завдати втрат противнику і затримати його просування, створити умови для ураження його вогнем з усіх видів зброї, перешкоджання маневру або змусити противника рухатися у вигідному для наших військ напрямі.

За характером дії на противника інженерні загородження розподіляють на такі: мінно-вибухові; невибухові; електризовані; комбіновані.

Мінно-вибухові загородження. Для установки мінно-вибухових загороджень застосовують протитанкові й протипіхотні міни.

За призначенням мінно-вибухові загородження розподіляють на: протитанкові; протипіхотні; протитранспортні; протидесантні; спеціальні; об'єктні; міни-пастки; сигнальні міни.

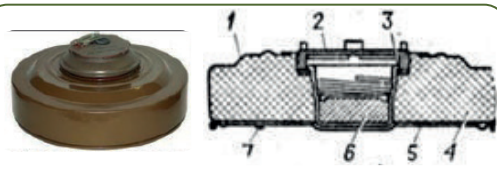
Мінно-вибухові загородження можуть бути керовані й некеровані.

До протитанкових вибухових загороджень належать такі: протитанкові мінні поля, групи мін, окремі протитанкові міни та фугаси. Протитанкові невибухові загородження: ● рови; ● ескарпи (контрескарпи); ● надовби (дерев'яні, металеві, залізобетонні, кам'яні); ● бар'єри в лісі з колод і на берегах водойм з льоду; ● загородження з металевих їжаків; ● барикади в населених пунктах; ● снігові вали;● обмерзлі смуги на гірських схилах; ● ополонки (майни) на річках і водоймах; ● затоплення місцевості; ● завали в лісі та населених пунктах.

Головними мінно-вибуховими загородженнями є загородження з протитанкових мін, оскільки танки та БМП є основною ударною силою сухопутних військ будь-якої армії світу. Основний тип протитанкових мін, які є на озброєнні Сухопутних військ ЗСУ, — це міни серії ТМ-62 (*іл. 103.1*), ТМ-57 (*іл. 103.2*). Міни ТМ-62М (протитанкова міна, 1962 р. випуску, у металевому корпусі); ТМ-62П2 — у пластмасовому корпусі; ТМ-62ПЗ — у корпусі із стабілізованого поліетилену; ТМ-62Т — у корпусі з капронової тканини; ТМ-62Д — у дерев'яному корпусі; ТМ-62Б — безкорпусна.

З наведених вище основними є міни ТМ-62М і ТМ-62ПЗ. Усі міни серії ТМ-62 протитанкові, протигусеничні (з підривником МВШ-62 ще й протиднищеві), автоматичні, контактні, з механічними підривниками натискної дії. Крім того, усі вони у випадку встановлення із запальником МВН-72 можуть бути неконтактні, тобто можуть спрацьовувати від дії магнітного поля танка без

безпосереднього механічного контакту бойової машини з міною. Міни протигусеничні натискної дії, фугасні. Їх встановлюють як вручну, так і механічним способом, як на ґрунті (не прикрито), так і під дерном, після встановлення.

Іл. 103.1. Протитанкова міна ТМ 62: а — загальний вигляд міни з підривником МВЧ-62 в транспортному положенні; б — розріз міни без підривника (з пробкою): 1 — корпус; 2 — пробка; 3 — прокладка; 4 — заряд; 5 — заряд; 6 — дно; 7 — центральний детонатор

Іл. 103.2. Протитанкова міна ТМ-57 а — загальний вигляд в транспортному положенні; б — розріз в бойовому положенні; 1— корпус; 2 — щиток; 3 — підривник МВЗ-57; 4 — діафрагма; 5 — дно; 6 — додатковий детонатор; 7 — кільце для кріплення ручки; 8 — бічний детонатор; 9 — пробка

а)

б)

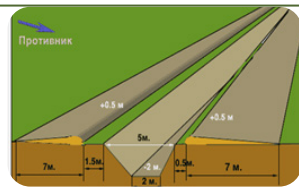

Іл. 103.3 Протитанкова міна: а — встановлення міни; б — наслідки підриву на міні БМП

Протитанкові мінні поля з протигусеничних мін встановлюють у три–чотири ряди щільністю 550–1000 мін на 1 км. Відстань між рядами мін становить від 10 до 40 м. Загальна глибина мінного поля може складати від 20 до 120 м. У кожному ряду міни встановлюють на відстані одна від одної від 4 до 5,5 м. Ряди мінного поля можуть бути паралельні або непаралельні. Вручну протитанкові мінні поля з метою прикриття оборонних позицій і районів розташування особовий склад загальновійськових, артилерійських підрозділів і підрозділів спеціальних військ (крім інженерних), за відсутності впливу противника, зазвичай установлює способом стройового розрахунку.

Невибухові протитанкові загородження (*іл. 103.4*) призначені, щоб затримати темпи просування техніки противника і завдати втрат під час зупинки в загородженнях.

а)

б)

в)

Іл. 103.4. Невибухові протитанкові загородження: а — протитанковий рів; б — протитанкові «їжаки»; в — протитанкові надовби

Протипіхотні загородження: протипіхотні мінні поля, групи вибухових пристроїв (мін), міни-пастки, електризовані й дротяні загородження, малопомітні перешкоди, міновані й звичайні завали. Протяжність протипіхотного мінного поля (ППМП) по фронту може складати від кількох десятків до сотень метрів, а глибина — не менше 20 м. ППМП встановлюють у 2–4 ряди (іноді й більше) з відстанню між протипіхотними вибуховими пристроями (мінами) (*іл. 103.5*) у ряду та між рядами не менш як два радіуси суцільного ураження. Витрати мін на 1 км мінного поля можуть складати від 60 до 300 шт. Протипіхотні мінні поля мають бути віддалені від переднього краю на відстані, безпечній для особового складу, що перебуває в траншеях переднього краю.

ПОМ-2

ПМН-2

МОН-50

ОЗМ-72

Іл. 103.5. Протипіхотні міни

ПОМ-2— протипіхотна уламкова міна натяжної дії призначена для виведення з ладу особового складу противника та встановлюється засобами дистанційного мінування.

ПМН-2 — протипіхотна фугасна натискної дії. Призначена для виведення з ладу особового складу супротивника. Ураження людини відбувається шляхом руйнування нижньої частини ноги при вибуху заряду міни в момент наступання ногою на індикатор цілі міни.

МОН-50 призначена для мінування місцевості з метою ураження живої сили противника. Вона складається з пластмасового корпусу, спорядженого зарядом ВР та уламками.

ОЗМ-72 — це протипіхотна вистрибуюча уламкова міна кругового ураження (у просторіччі — «міна-жаба), яка «стрибає».

Протипіхотні загородження невибухові. Спіраль Бруно (*іл. 103.6*) — протипіхотне загородження у формі циліндричної спіралі діаметром 70–130 см і завдовжки до 25 м, звите з кількох ниток колючого або звичайного дроту і розтягнуте на опорах. Таке загородження найбільш ефективне в разі використання спільно з кулеметним вогнем, оскільки для їхнього подолання піхотинець вимушений встати на повний зріст та затриматися на одному місці, що значно підвищує вірогідність його ураження. Проходи в дротяних загородженнях теж є зручним місцем для ураження живої сили противника.

Іл. 103.6. Комбінована протипіхотна огорожа зі спіралей «Бруно»

Малопомітна дротяна перешкода (МПП) у військовому використанні називається «плутанка» (*іл. 103.7*). Завдання плутанки (МПП) не дати можливості підійти до об'єкта. При спробі подолати МПП людина потрапляє в капкан з кілець і, у більшості випадків, не зможе самостійно з нього вибратися.

Іл. 103.7. Малопомітна перешкода (спотикач)

Протитранспортні загородження (*іл. 103.8*), зазвичай, складаються із груп і окремих протитранспортних і об'єктних мін, пошкоджених і мінованих ділянок доріг, мостів, шляхопроводів, тунелів і інших штучних споруд на автомобільних дорогах і залізницях.

Снігові вали (*іл. 103.9*) улаштовують з пухкого снігу. Сніговий покрив попереду вала залишають цілим. Поверхню валу злегка втрамбовують, перехід від валу до снігового покриву роблять плавним. *Смуги обмерзання* (*іл. 103.10*) облаштовують на передніх схилах із крутістю не менш 15°. Сніг з наміченої смуги обмерзання прибирають убік противника, потім на ній наморожують лід. Наморожування здійснюють шарами поперек схилу.

протитранспортні міни — *мінована ділянка шляхопроводу* — *мінована ділянка дороги*

Іл. 103.5. Протипіхотні міни

Іл. 103.9. Снігові вали

Іл. 103.10. Намороження льодових смуг на схилі

Керовані загородження після їх встановлення слід утримувати в бойовому або безпечному стані й переводити з одного стану в інший по проводах або інших каналах керування, наприклад по радіо. До *некерованих* належать загородження, які після їхнього встановлення в бойове положення не можуть бути переведені в безпечний стан. *Водні загородження* облаштовують на річках, озерах для руйнуванням дамб, гребель, гідростанцій та інших споруд, а також створюючи тимчасові або постійні греблі для затоплення й заболочування місцевості.

Електризовані загородження — це засоби з дроту та металевих сіток під напругою для ураження живої сили противника електричним струмом.

Комбіновані загородження — це комбінації мінно-вибухових, невибухових, електризованих та водних загороджень.

1. Використавши знання з інших предметів навчальної програми, поясніть принцип спрацювання протитанкової міни від дії магнітного поля.
2. Покажіть і прокоментуйте установку протитанкової міни вручну.
3. Які ураження може спричинити міна, що вистрибує?
4. Використавши знання з інших предметів навчальної програми, поясніть принцип дії керованих мінних загороджень.
5. Чи можливо подолати, використовуючи підручні засоби, протипіхотне загородження «спіраль Бруно»?

ТЕМА 1. ЛЕГКА АТЛЕТИКА

§ 104. ВИКОНАННЯ ВПРАВ, ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА РОЗВИТОК ШВИДКОСТІ

Які вправи на розвиток швидкості ви виконуєте на уроках фізичної культури?

Поняття фізичних якостей У повсякденному житті під час виконання функціональних обов'язків у службовій діяльності та практично у всіх видах спорту важливою передумовою ефективної діяльності є фізичні можливості.

Різні люди мають різні можливості у виконанні будь-якої роботи. Одні можуть із успіхом виконувати інтенсивну роботу й зазнають більших труднощів під час невисокої інтенсивності, але значної тривалості, а інші навпаки — з більшим успіхом виконують тривалу роботу помірної інтенсивності. Одні люди знижують інтенсивність виконання певної роботи й незабаром зовсім її припиняють, а інші продовжують її без напруги.

Різні можливості людей у виконанні певної роботи прийнято пояснювати різним рівнем розвитку фізичних якостей. Термін «якість» відображає рухові можливості та передбачає наявність задатків до їх прояву в рухливій діяльності.

NB

Фізичні якості — це розвинуті в процесі виховання та цілеспрямованої підготовки рухові задатки людини, що визначають можливості й успішність виконання нею визначеної рухової діяльності.

Загальні фізичні якості — це властивості організму, що забезпечують рухову активність і функціональний стан військовослужбовців. Загальні фізичні якості: витривалість, спритність, швидкість, сила (*іл. 104.1*).

Іл. 104.1 Формування основних фізичних якостей

Швидкість як фізична якість Виконання військовослужбовцями професійних обов'язків часто потребує швидкого реагування і швидких дій щодо зміни ситуацій, які виникають у процесі вирішення поставленого завдання. Забезпечують цей процес швидкісні можливості людини.

Швидкість як фізична якість характеризується здатністю виконувати рухові дії за мінімальний час.

У фізичній підготовці розрізняють елементарні й комплексні форми швидкості людини. Елементарні форми: латентний (прихований час рухової реакції), швидкість окремого руху за незначного зовнішнього опору, частоти рухів. Елементарні форми прояву швидкості мало залежать одна від одної, оскільки їх основу складають різні психофізичні процеси.

Можна мати високі показники часу рухової реакції та водночас незначну швидкість окремого руху. Висока частота рухів може супроводжуватися низькими показниками часу рухової реакції. Різні сполучення елементарних форм швидкості утворюють комплексні форми швидкості людини. Прикладами вправ, у яких результат залежить від комплексних форм швидкості, є поєднання швидкого реагування на дії суперника зі швидким виконанням прийому рукопашного бою або високою частотою ударів.

Основними засобами розвитку швидкості є вправи з максимальною швидкістю та частотою рухів. До них належить біг на короткі дистанції, стрибки, метання, подолання окремих перешкод, рукопашний бій тощо.

● **Вправи, спрямовані на розвиток швидкості** ● **Біг на 100 м зі старту лежачи.** У бігу на 100 м результат залежить від трьох форм швидкості — часу реакції на стартовий сигнал, швидкості виконання окремого руху і частоти рухів на дистанції. Біг на 100 м є однією з основних вправ початкової фізичної підготовки для оцінювання швидкісних можливостей.

Вихідне положення приймають за командою «*На старт!*»: лежачи на животі, руки в сторони перед лінією старту долонями донизу, ноги розведені в сторони носками назовні. За командою «*Увага!*» учасник підводить руки до грудей, не торкаючись стартової лінії, з'єднує прямі ноги носками вниз. За командою «*Руш!*», піднімаючись на руках й одночасно виставляючи вперед ногу, розпочати біг. До команди «Руш!» забороняється рухатися.

Біг на 100 м. Біг на 100 м виконують з високого старту по біговій доріжці чи рівному майданчику з будь-яким покриттям.

Човниковий біг 10×10 м. Човниковий біг 10×10 м проводять на рівному майданчику розміченими лініями старту і повороту через 10 м. За командою «Руш!» з високого старту пробігти 10 м, торкнутися землі за лінією повороту усією стопою, повернутися кругом, пробігти таким самим чином ще дев'ять відрізків.

Біг на 400 і 200 м. Біг на 400, 200 м проводять по біговій доріжці стадіону з високого старту групами по 4–6 осіб. Дозволено винос старту на середину 100-метрової дистанції.

Човниковий біг 4×100 м, 2×100 м, 4×50 м проводять по прямій доріжці стадіону чи іншого рівного майданчика, розміченого лініями старту і повороту через 100 м. За командою «Руш!» з високого старту пробігти 100 (50) м, торкнутися землі за лінією повороту усією стопою чи обігнути стійку, яка встановлена за 50 см до лінії повороту, повернутися кругом, пробігти таким самим чином ще три (один) відрізки по 100 (50) м.

Човниковий біг 6×100 м з автоматом. Проводять по прямій доріжці стадіону чи іншого рівного майданчика, розміченого лініями старту і повороту через 100 м. За командою «Руш!» зі старту лежачи пробігти 100 м, торкнутися землі за лінією повороту усією стопою чи обігнути стійку, яка встановлена за 50 см до лінії повороту повернутися кругом, пробігти таким самим чином ще п'ять відрізків по 100 м.

1. Що ви розумієте під поняттями «фізичні якості» та «загальні фізичні якості»?
2. Які загальні фізичні якості необхідні військовослужбовцю для виконання функціональних обов'язків?
3. Як ви розумієте поняття «швидкість як фізична якість»?
4. Які форми швидкості вам відомі?
5. Як здійснюють біг на 100 м з різних положень?
6. У чому особливість бігу на 400 і 200 м?
7. Яким чином здійснюють човниковий біг 6×100 м з автоматом?

§ 105. ВИКОНАННЯ ВПРАВ, ЯКІ СПРЯМОВАНІ НА РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ ВИТРИВАЛОСТІ

Які вправи на розвиток сили ви виконуєте на уроках фізичної культури?

● **Витривалість як фізична якість** ● *Витривалість* — це здатність людини тривалий час виконувати роботу без зниження її інтенсивності. Витривалість має особливе значення для успішного виконання військовослужбовцями навчальних і бойових завдань. У зв'язку з тим, що основу витривалості складає боротьба з утомою, її можна охарактеризувати як здатність військовослужбовців протидіяти фізичному, розумовому, сенсорному, емоційному та іншим типам стомлення, характерним для різних видів військової діяльності.

NB

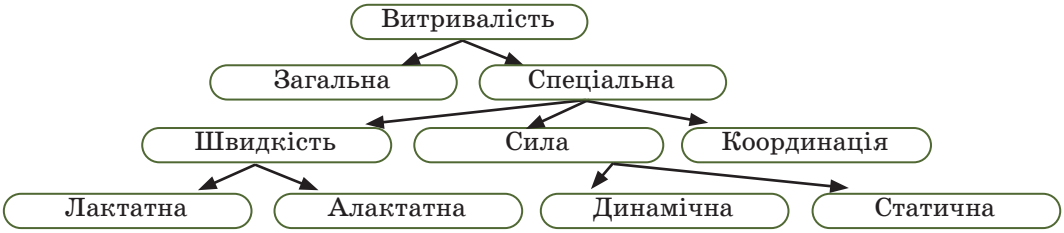
Витривалість військовослужбовців визначається їхнього здатністю протистояти стомленню в процесі військово-професійної діяльності.

Витривалість має важливе значення в життєдіяльності військовослужбовців. Вона дає змогу виконувати значний обсяг рухової діяльності, тривалий час підтримувати високий рівень інтенсивності рухової діяльності, швидко відновлювати сили після значних навантажень.

Витривалість під час виконання фізичних вправ є багатокомпонентною якістю, яка має неоднакові механізми стомлюваності (*см. 105.1*). Витривалість обумовлюється економічністю виконання роботи, наявністю енергетичних запасів, рівнем сформованості рухових навичок і розвитку інших фізичних якостей, здатністю нервових клітин тривалий час підтримувати відповідне збудження, рівнем працездатності та злагодженості фізіологічних функцій, здатністю вольовими зусиллями боротися з наростанням стомлення.

Схема 105.1

Різновиди витривалості

● **Фактори, що зумовлюють витривалість людини** ● *Основні фактори, які визначають прояв витривалості, такі*: структура м'язів; внутрішньом'язова й міжм'язова координація; продуктивність роботи серцево-судинної, дихальної й нервової систем; запаси енергоматеріалів в організмі; рівень розвитку інших фізичних якостей; технічна й тактична економічність рухової діяльності.

Витривалість залежить також від запасу сили, швидкості, гнучкості й координації рухів. Ніхто не зможе тривалий час бігти з такою ж швидкістю, якої він може досягти на дистанції 100 м. Це свідчить про те, що найвищого рівня прояву витривалості людина може досягти тільки за оптимального рівня розвитку інших фізичних якостей.

Витривалість поділяється на *загальну* та *спеціальну*.

NB **Загальна витривалість** — це здатність організму протистояти стомленню під час тривалого навантаження порівняно з незначною інтенсивністю.

Загальна витривалість визначається можливістю військовослужбовців тривалий час виконувати роботу, пов'язану з активністю значних м'язових груп.

Для формування загальної витривалості характерні такі особливості: тривале виконання тренувального навантаження в режимі, відповідному до роботи помірної сили; великий обсяг тренувального навантаження. Загальна витривалість характеризує підвищену працездатність і оптимальний рівень здоров'я, а також може бути основою розвитку спеціальної витривалості. Засоби розвитку загальної витривалості: тривалий біг, кроси, марш-кидки, плавання, біг на лижах; швидкісної витривалості — біг із максимальною швидкістю на середні дистанції, подолання смуги перешкод, спортивні ігри.

NB **Спеціальна витривалість** характеризується здатністю переносити тривалі навантаження, пов'язані зі специфічними видами фізичного навантаження.

Особливе значення при цьому має можливість продовжувати роботу за умови появи стомлення завдяки вольовим зусиллям. Спеціальна витривалість може бути швидкісною, силовою, швидкісно-силовою та статичною.

NB **Швидкісна витривалість** — це здатність людини якомога довше виконувати м'язову роботу з майже граничною та граничною інтенсивністю. Має значення для забезпечення ефективності циклічних рухових дій, спортивних ігор.

Силова витривалість — це здатність людини якомога продуктивніше тривалий час долати помірний зовнішній опір.

Наприклад, утримання пози, повторне виконання вибухових зусиль, циклічна робота певної інтенсивності.

Силова витривалість є *статична* та *динамічна*. Статична силова витривалість пов'язана із необхідністю тривалий час напружувати м'язи або утримувати пози (ковзанярський спорт, гімнастика, боротьба, парусний спорт). Динамічна силова витривалість характерна для циклічних вправ (біг, веслування), спортивних ігор, поєдинків.

Координаційна витривалість — це здатність людини тривалий час виконувати складнокоординаційні вправи без порушення ритму їх виконання, рівноваги та взаємоузгодженості.

Вона проявляється в спортивних видах гімнастики, фігурному катанні тощо.

● **Біг на середні (1, 2 км) дистанції** ● Середніми вважають дистанції від 500 до 2000 м. Біг на 1, 2 км проводять по стадіону або будь-якій рівній місцевості із загального чи роздільного старту. Старт і фініш обладнують в одному місці.

Умовно процес бігу можна розділити на старт і стартовий розгін, біг по дистанції і фінішування. Основи техніки бігу є найбільш консервативними, і вони істотно не змінювалися впродовж віків. У кожному виді бігу необхідно говорити про оптимальну довжину кроку; у бігу на середні дистанції вона менша, ніж у бігу на короткі дистанції, і більше, ніж на довгі й наддовгі дистанції.

Одними з головних показників техніки бігу є потужність зусиль і економічність рухів. Вони пов'язані, з одного боку, зі швидкісно-силовою підготовленістю бігуна, а з іншої — з економічністю витрати енергетичних ресурсів. Із збільшенням дистанції значення чинника економічності рухів переважає над значенням чинника потужності роботи, оскільки відбувається зменшення довжини й частоти кроків. Тут на перше місце виступає здатність спортсмена до тривалої роботи оптимальної потужності.

Біг на середні дистанції починають із старту. За командою «*На старт!*» бігуни швидко підходять до лінії старту, шикуються перед нею в одну або кілька шеренг і займають найвигідніше положення для початку бігу — високий старт.

● **Біг по дистанції** ● Під час бігу по дистанції спортсмен тримає тулуб прямо з невеликим нахилом уперед, голова його продовжує лінію тулуба, погляд спрямований прямо вперед, плечі не напружені й м'яко опущені. Руки зігнуті в ліктьових суглобах під прямим або більш гострим кутом і вільно рухаються протилежно до руху однойменних ніг у передньо-задньому напрямку. При цьому кисті продовжують лінію передпліччя, пальці м'яко зведені в кулак і в передньому положенні ніби торкаються площини симетрії на рівні трохи нижче ключиці, при зворотному русі лікті активно посилають назад і трохи вбік до кінця.

● **Фінішування** ● Зазвичай його починають за 200–300 м до закінчення бігу на середні дистанції. Це визначається складом бігунів та їхніми тактичними міркуваннями. При цьому бігуни підсилюють темп бігу, а на останній прямій іноді переходять на гранично швидкий біг, прагнучи фінішувати першими. Деякі роблять ривок або кидок на стрічечку. Такий фініш свідчить про можливості спортсмена значно збільшити швидкість бігу на останніх метрах і, в остаточному підсумку, про неповне використання своїх сил. Найвигідніше повно витрачати сили рівномірно на всій дистанції або ж на останніх 200–300 м. Бігун, що закінчив дистанцію, не повинен різко зупинятися. Йому слід продовжувати біг по інерції з поступовим переходом на ходьбу.

1. Що ви розумієте під поняттями «витривалість»?
2. Чим обумовлюється витривалість?
3. Які є види витривалості?
4. Які вимоги до техніки бігу на середні дистанції?
5. Чому, на вашу думку, біг на середні дистанції сприяє зростанню витривалості військовослужбовця?

§ 106. ВИКОНАННЯ ВПРАВ, СПРЯМОВАНИХ НА ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПРИКЛАДНИХ НАВИЧОК

Що ви розумієте під поняттям «військово-прикладні навички»?

● **Поняття військово-прикладних навичок** ● Фізична підготовка, як одна зі складових комплексного формування професійних навичок військовослужбовця, завжди мала першочергове значення. Стрільба з бойової зброї, воєнізований крос тощо формують у військовослужбовців уміння переключатися з одного виду діяльності на інший, швидко відновлюватися, мобілізуватися, забезпечують найвищий рівень функціонування та надійності серцево-судинної і дихальної систем, а також системи терморегуляції. Найкраще розвивають силу, загальну і силову витривалість, самостійність, витримку і самовладання, психологічну стійкість.

NB

Військово-прикладні рухливі навички — це доведені до автоматизму практичні дії, що виконуються відповідно до поставлених завдань.

До основних військово-прикладних рухливих навичок належать навички в пересуванні на лижах, здійсненні марш-кидків, подоланні перешкод, військово-прикладному плаванні, рукопашному бою. Навички формуються й удосконалюються шляхом багатократного повторення вправ.

● **Воєнізований крос на 3 км зі стрільбою та метанням гранати** ● Виконання воєнізованого кросу зі стрільбою і метанням гранати вимагає від військовослужбовців уміння діяти злагоджено в складі підрозділу, нести відповідальність один за одного, сприяє розвитку та вдосконаленню базових фізичних якостей, формуванню основних фізичних вмінь та навичок, здатності вести прицільний вогонь під психологічним і фізичним навантаженням в умовах, наближених до бойових.

Довжина дистанції складає 3 км по середньо-пересіченій місцевості з подоланням природних та штучних перешкод зі стрільбою з автомата на одному вогневому рубежі зі стрільбою та метанням гранати на дальність. Старт і фініш обладнують в одному місці.

Екіпіровка: протигаз, підсумок з трьома магазинами.

Місце для стрільби обладнують на відстані 1,5 км, зброя (автомати) та набої на вогневому рубежі.

Місце для метання гранати — на початку третього кілометра (коридори завширшки 10 м та завдовжки 40 м).

Гранати Ф-1 (600 г) — на рубежі метання. Кількість місць для стрільби та метання визначають залежності від кількості тих, хто навчається.

Стрільбу ведуть з положення лежачи трьома одиночними пострілами до поразки грудної мішені на відстані 100 м. Магазин споряджають самостійно, вогонь відкривають у стані готовності, без додаткових команд. Після закінчення стрільби зброю представляють до огляду суддям на лінії вогню, учасник продовжує біг.

На місці метання учасник послідовно метає гранати (не більше двох) до першого кидка за рубіж 35 м і продовжує біг.

Визначають загальний час на виконання усієї вправи. За промах у стрільбі або в метанні гранат менше ніж на 30 м до фінішного часу додають відповідно 20 і 10 с.

1. Що таке військово-прикладні рухові навички?
2. Які ви знаєте військово-прикладні рухові навички?
3. Що вимагає від військовослужбовців виконання воєнізованого кросу зі стрільбою і метанням гранати?

ТЕМА 2. ГІМНАСТИКА

§ 107. ВИКОНАННЯ ВПРАВ ДЛЯ РОЗВИТКУ СИЛИ ТА СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ

Які вправи на розвиток сили ви виконуєте на уроках фізичної культури?

Заняття з гімнастики у ЗСУ Заняття з гімнастики спрямовані на розвиток та удосконалення спритності, сили й силової витривалості, гнучкості, стійкості до заколихувань і перевантаження, просторового орієнтування, виховання сміливості й рішучості, стройової виправки й підтягнутості, удосконалення постави.

Навчально-тренувальні заняття, зазвичай, проводять на гімнастичних майданчиках чи в містечках, у спортивних залах чи спеціально обладнаних приміщеннях, на тренажерних комплексах, а також на місцевості.

У *підготовчу частину* включаються стройові прийоми і вправи на увагу, вправи з ходіння та бігання, загальнорозвивальні вправи на місці, у тому числі вправи на удосконалення положення «застрибування» і «зістрибування», комплекси вільних вправ, вправи удвох, спеціальні вправи і вправи в стрибках. В *основну частину* занять включаються вправи на перекладині, брусах, в опорних і безопорних стрибках, акробатичні та комплексні вправи, вправи з гирями, на тренажерах і багатопролітних снарядах, у рівновазі, лазінні, рухливі ігри та естафети.

Силові вправи та їх значення *Сила* — це здатність організму протидіяти зовнішньому опору за рахунок м'язових зусиль.

NB **Силова витривалість** — здатність військовослужбовця підтримувати необхідну силу тривалий час.

Силові вправи можна розділити на шість груп, які відрізняються характером і умовами виконання:

I група — вправи без обтяжень і предметів (пов'язані з подоланням опору власної ваги тіла);

II група — вправи на снарядах масового типу та гімнастичного багатоборства;

III група — вправи з гімнастичними предметами певної конструкції і тяжкості (м'ячі, палиці, амортизатори тощо);

IV група — вправи зі стандартними обтяженнями (гантелі, гирі, штанга);

V група — вправи з партнером (у парах, трійках);

VI група — вправи на тренажерах і спеціальних пристроях.

Силові вправи впливають на м'язовий апарат, збільшуючи силу і витривалість м'язів, що важливо як у спорті, так і в повсякденному житті. Людина зможе більш тривалий час виконувати різні навантаження на відміну від того, у кого недостатньо розроблені м'язи тіла.

Вправа «Підтягування на перекладині». Підтягування на перекладині — це фізична вправа, у якій результат визначається максимальною силою і силовою витривалістю. Вправа призначена для розвитку м'язів рук, плечей, спини та грудей (*іл. 107.1*). Максимальна сила як фізична якість характеризується здатністю до найвищого прояву сили в умовах максимального опору в дуже повільних рухах. Вважають, що кількість виконання вправи 13 разів і більше переважно залежить від рівня розвитку силової витривалості, а менша кількість — від максимальної сили. Це слід враховувати, обираючи певний метод розвитку силових можливостей, у тому числі і в підтягуванні на перекладині.

Іл. 107.1. Підтягування на перекладині

Вихідне положення (далі — ВП): вис хватом зверху на прямих руках (руки на ширині плечей), ноги разом (або схрещені). Згинаючи руки, підняти тіло одним рухом до положення «підборіддя вище перекладини». Повністю розгинаючи руки, опуститися у ВП, не розхитуючись.

Забороняється відводити ноги назад у ВП, виконувати махові та ривкові рухи тулубом та ногами, згинати ноги в колінах. Дозволено незначне повільне відхилення прямих ніг уперед та тіла від нерухомого положення.

Рахунок оголошують після фіксації ВП, і він є дозволом на продовження виконання вправи.

Вправа «Підйом переворотом на перекладині» (*іл. 107.2*).

ВП: вис хватом зверху на прямих руках (руки паралельно), ноги разом. Підтягуючись без ривків і махових рухів, підняти ноги до перекладини і, перевертаючись навколо неї, вийти в упор (руки прямі, тіло прогнуте, голова прямо, ноги разом, носки витягнуті). Положення упору фіксують — до оголошення рахунку. Опуститись у ВП переворотом вперед на прямі руки.

Іл. 107.2. Підйом переворотом на перекладині

Заборонено чіплятися підборіддям за перекладину. Дозволено згинати ноги в колінах.

Вправа «Комплексна вправа на спритність». Призначена для розвитку спритності. Проводять у будь-якому приміщенні чи на рівному майданчику з трав'яним покриттям. За командою «Руш!» з високого старту пробігти 10 м, виконати два перекиди вперед, стрибком поворот кругом, встати в повний ріст, зробити два перекиди вперед, пробігти 10 м у зворотному напрямку. Виконуючи перекиди, використовують гімнастичні мати.

Вправа «Згинання і розгинання рук в упорі на брусах» (*іл. 107.3*). Вправа призначена для розвитку м'язів рук, плечей.

ВП: упор на прямих руках на брусах, тіло пряме. Згинаючи руки, опустити пряме тіло в упор на зігнутих руках, розгинаючи руки, повернутися у ВП. Рахунок оголошують після фіксації ВП, це є дозволом на продовження виконання вправи.

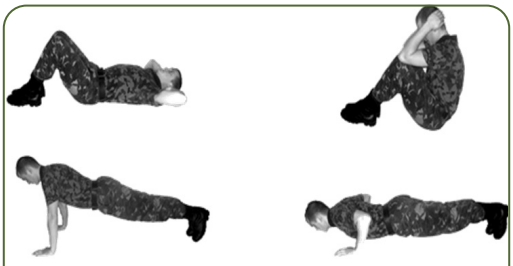

Іл. 107.3. Згинання і розгинання рук в упорі на брусах

Заборонено закидати гомілки назад, згинати ноги в колінах. Дозволено відхилення тіла від нерухомого положення.

Вправа «Комплексно-силова вправа (КСВ)» (*іл. 107.4*). Призначена для розвитку сили і проводиться протягом однієї хвилини.

Вправа складається з двох частин: перша — згинання та розгинання тулуба, друга — згинання та розгинання рук в упорі лежачи. Вправу виконують на будь-якій рівній поверхні упродовж двох хвилин без перерви.

Іл. 107.4. Комплексна силова вправа

Перша частина. ВП: лежачи на спині, долоні рук притиснуті до вух, ноги довільно, п'ятки притиснуті до поверхні. Підняти тулуб, дістати ліктями рук колін ніг, опуститися у ВП до торкання лопатками поверхні. Під час торкання ліктями колін п'ятки ніг притиснуті до поверхні.

Заборонено робити зупинку в будь-якому положенні, закріпляти ноги, відривати п'ятки ніг від поверхні та долоні від вух, виконувати першу частину вправи понад одну хвилину. *Дозволено* згинати та розводити ноги, розпочинати другу частину вправи після мінімум 5-ти зарахованих повторень для жінок та 10-ти для чоловіків. Така ж кількість зарахованих повторень є обов'язковою і для другої частини вправи відповідно.

Рахунок оголошують після торкання ліктями колін, і це є дозволом на продовження виконання вправи.

Друга частина. ВП: упор лежачи, руки паралельно, кисті вперед, тіло пряме, ноги разом. Згинаючи руки, опустити пряме тіло (до торкання підлоги тільки грудьми). Для офіцерів 6–7 вікових груп, військовослужбовців-жінок, після моменту проходження прямого кута між плечима та передпліччями, розгинаючи руки, утримуючи пряме тіло, вийти у ВП.

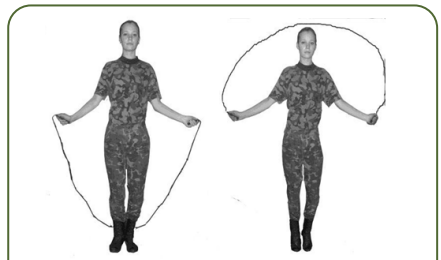
Заборонено згинати тіло та прогинатись, торкатися підлоги ще будь-якою частиною тіла, розводити та підтягувати ноги. *Дозволено* робити зупинку в упорі, виконувати вправу на кулаках.

Під час одночасного торкання до підлоги грудьми, животом, ногами в другій частині вправу припиняють.

Рахунок оголошують після фіксації ВП, це є дозволом на продовження виконання вправи. Зараховують загальну суму повторень двох частин за умови виконання мінімуму в кожній частині.

Вправа «Стрибки зі скакалкою» (*іл. 107.5*). Вправу виконують без зупинки на рівному майданчику по 4–6 осіб за командою. Стрибки виконують на двох ногах у довільному темпі. У випадку помилки вправу продовжують.

Заборонено робити зупинки для відпочинку. *Дозволено* одну помилку без втрати темпу. Вправа припиняється після другої помилки.

Іл. 107.5. Стрибки зі скакалкою

Вправа «Стрибок ноги нарізно через козла в довжину» (*іл. 107.6*). Висота снаряду 120 см, місток висотою 10–15 см встановлюють на відстані 1 метра від снаряду.

Дозволяють виконувати дві спроби.

Заборонено торкатися снаряда іншою частиною тіла, крім рук, торкатися підлоги руками під час приземлення.

Іл. 107.6. Стрибок ноги нарізно через козла в довжину

Вправа «Вправа на гнучкість» (*іл. 107.7*). З ВП ноги на ширині плечей виконати нахил вперед і, не згинаючи ніг у колінах, торкнутися руками градуйованої шкали (см), розташованої нижче (вище) від точки опори. Під час торкання відмітки нижче опори результат оцінюють із знаком «+», в іншому випадку — із знаком «–». Те саме з ВП сидячи на підлозі, ноги разом, носки витягнуті.

Іл. 107.7. Вправа на гнучкість

1. На які групи можна розділити силові вправи?
2. Яке значення мають силові вправи для організму людини?
3. Назвіть основні вимоги до виконання силових вправ.
4. Виконайте силові вправи без обтяжень, з обтяженнями, з вагою власного тіла та комплексну силову вправу.

§ 108. КОМПЛЕКС ВІЛЬНИХ ВПРАВ

Які вправи на розвиток сили ви виконуєте на уроках фізичної культури?

● **Вправа «Комплекси вільних вправ»** ● *Вільні вправи в армії* — загальнорозвивальні, зміцнюють командний дух і дисципліну військовослужбовців, призначені для розвитку спритності, гнучкості, координації рухів. Комплекси складено й перевірено протягом багатьох років, їх виконують щодня, в основному під час ранкової зарядки. Комплекси вільних вправ науково обґрунтовані, їх можна застосовувати на практиці не тільки в армії для військовослужбовців, але й поза нею, і не тільки чоловікам, але й жінкам, оскільки вони дають позитивний оздоровчий ефект. Перший, другий і третій комплекси робляться на рахунок 16 при однаковому вихідному положенні — стройова стійка. Комплекс вільних вправ на рахунок 16 закінчується прийняттям вихідного положення. Вправи потрібно ви-конувати чітко, упевнено, без пауз і додаткових рухів.

Вправа «Комплекс вільних вправ № 1» (*іл. 108.1*).

ВП — стройова стійка.

«Один–два» — піднімаючись на носки, повільно підняти руки вперед і потім угору; пальці стиснуті в кулак, долоні всередину, дивитись вгору, потягнутись.

«Три» — опускаючись на обидві ступні, з силою зігнути руки, притискуючи їх до тіла, кулаки до плечей, дивитись прямо.

«Чотири» — розігнути руки вгору, прогнутися, дивитись угору.

«П’ять» — з’єднуючи носки ніг, присісти на всю ступню, долоні на стегнах, лікті в боки.

«Шість» — випрямитись, піднімаючи руки вперед і відводячи їх в сторони і назад повністю (з ривком в кінці руху), пальці стиснути в кулак.

«Сім» — присісти повністю на обидві ступні, долоні на стегнах, лікті в боки.

«Вісім» — стрибком встати, ноги нарізно на широкий крок, руки на пояс.

«Дев’ять» — розгинаючи ліву руку і відводячи її вбік і назад повністю (пальці стиснуті в кулак), одночасно повернути тулуб ліворуч, ноги з місця не зсувати, дивитися на кисть лівої руки.

«Десять» — повернути тулуб прямо, руки на пояс.

«Одинадцять» — розгинаючи праву руку і відводячи її вбік і назад повністю (пальці стиснуті в кулак), одночасно повернути тулуб направо, ноги з місця не зсувати, дивитися на кисть правої руки.

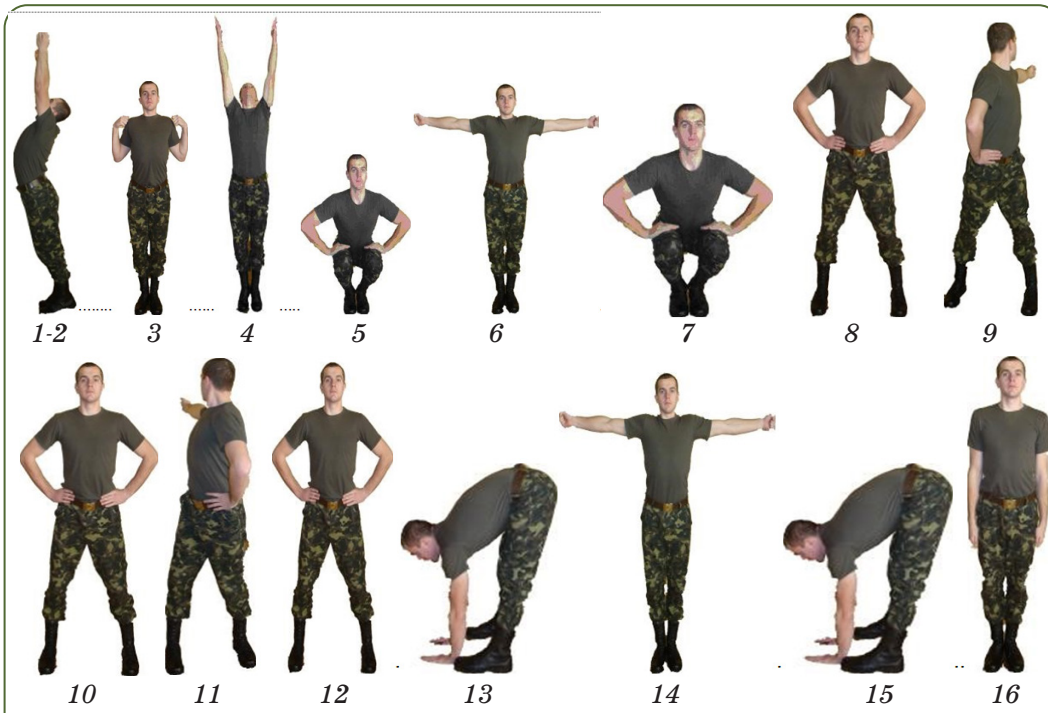
«Дванадцять» — повернути тулуб прямо, руки на пояс.

«Тринадцять» — різко нахилитися вперед до торкання землі (підлоги) руками, ноги прямі.

«Чотирнадцять» — випрямляючись, підняти руки вперед і, відводячи їх убік і назад, прогнутися.

«П’ятнадцять» — різко нахилитися вперед, торкнутися долонями землі (підлоги), ноги прямі.

«Шістнадцять» — випрямляючись, стрибком з’єднати ноги і стати в стройове положення.

Іл. 108.1. Комплекс вільних вправ № 1

Вправа «Комплекс вільних вправ № 2» (*іл. 108.2*).

ВП — стройова стійка.

«Один–два» — з силою відвести плечі і руки повністю назад, повернути кисті, стиснуті в кулаки, долонями вперед і, піднімаючись на носках, повільно підняти прямі руки вгору, кулаки розтиснути, потягнутись.

«Три» — опускаючись на обидві ступні, з силою зігнути руки, притиснувши їх до тіла, кулаки до плечей, лопатки зблизити, дивитись прямо.

«Чотири» — зробити широкий випад уліво з різким розгинанням рук і поворотом го-лови вліво, пальці розтиснути, долоні вниз.

«П'ять» — поштовхом приставити ліву ногу до правої і з силою зігнути руки, притиснувши їх до тіла, кулаки до плечей, лопатки зблизити, дивитись прямо.

«Шість» — зробити широкий випад вправо з різким розгинанням рук і поворотом голови вправо, пальці розтиснути, долоні вниз.

«Сім» — поштовхом приставити праву ногу до лівої і з силою зігнути руки, притиснувши їх до тіла, кулаки до плечей, лопатки зблизити, дивитись прямо.

«Вісім» — стрибком поставити ноги нарізно на широкий крок, руки вгору, долоні з оплеском з'єднати над головою, тулуб відхилити назад.

«Дев'ять» — різко нахилитися вперед, руки між ногами, ноги не згинати.

«Десять» — випрямитись, піднімаючи руки вперед на висоту плечей, повернути ту-луб наліво і різким рухом розвести руки в боки повністю, пальці стиснути в кулак, долоні вперед, ступні з місця не зсувати.

«Одинадцять» — не зупиняючись, повернути тулуб направо і повторити нахили вперед, руки між ногами.

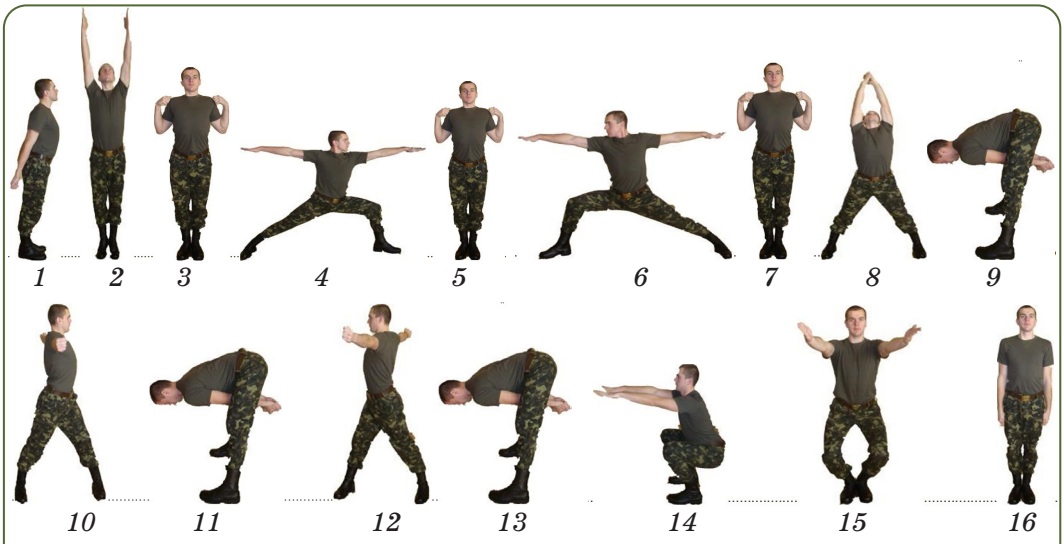
«Дванадцять» — не зупиняючись, випрямитись і повторити той самий рух, що і на рахунок десять, тільки з поворотом тулуба вправо.

«Тринадцять» — не зупиняючись, повернути тулуб уліво і повторити нахили вперед, руки між ногами.

«Чотирнадцять» — випрямляючись, стрибком звести ноги на ширину плечей (ступні поставити паралельно) і присісти повністю, руки вперед долонями вниз, пальці розтиснути.

«П'ятнадцять» — випрямляючись, підстрибнути вгору, приземляючись на носки з швидким переходом на обидві ступні, положення напівприсіду, руки вперед – угору – в сторони, долоні всередину, коліна нарізно.

«Шістнадцять» — підводячись, опустити руки, стати в стройове положення.

Іл. 108.2. Комплекс вільних вправ № 2

Вправа «Комплекс вільних вправ № 3 (*іл. 108.3*).

ВП — стройова стійка.

«Один–два» — піднімаючись на носки, кулаки розтиснути і повільно підняти прямі руки вперед, потім вверх в боки, долонями досередини, дивитись угору, потягнутись.

«Три» — опускаючи руки вперед, виконати упор і присід, коліна та носки з'єднати, долоні паралельно.

«Чотири» — поштовхом, випрямляючи (викидаючи) ноги назад, виконати упор лежачи.

«П'ять» — зігнути руки, підняти ліву ногу повністю, голову повернути ліворуч.

«Шість» — розігнути руки, виконати упор лежачи, голову повернути прямо.

«Сім» — зігнути руки, підняти праву ногу повністю, голову повернути праворуч.

«Вісім» — розігнути руки, виконати упор лежачи, голову повернути прямо.

«Дев'ять» — поштовхом ніг виконати упор і присід, коліна та носки з'єднати, долоні паралельно.

«Десять» — стрибком уверх випрямитись і стати ноги нарізно на широкий крок, зігнути руки за голову, долоні притиснути до потилиці (права зверху), лікті в сторони і назад повністю, дивитись прямо.

«Одинадцять» — нахилити тулуб уліво (ноги не згинати).

«Дванадцять» — не зупиняючись, нахилити тулуб управо (ноги не згинати).

«Тринадцять» — не зупиняючись, випрямитись і відхилити тулуб назад, руки в сторони і назад повністю, долоні вперед (ноги не згинати).

«Чотирнадцять» — не зупиняючись, нахилити тулуб уперед до торкання землі пальцями рук долонями назад (ноги не згинати).

«П'ятнадцять» — випрямляючись, підстрибнути вгору, прогнувшись, ноги разом, руки в сторони, долоні до середини й виконати положення «доскок зі снаряду» (положення напівприсіду на обидві ступні, носки і коліна нарізно, руки вперед – вгору – в сторони, долоні всередину, коліна нарізно.

«Шістнадцять» — підводячись, опустити руки, стати в стройове положення.

Іл. 108.3. Комплекс вільних вправ № 3

Вправа «Комплекс вільних вправ № 4 (для військовослужбовців Військово-Морських Сил та Повітряних Сил Збройних сил України)» (*іл. 108.4*). Виконується на 16 рахунків. У вправах №№ 10-13 оцінюється якість виконання.

ВП — стройова стійка.

«Один–два» — піднімаючись на носки, рухом уперед повільно підняти руки вгору вбік долонями до середини, дивитись угору, потягнутись.

«Три» — різко нахилитися вперед з торканням підборіддям грудей, одночасно опустити руки і відвести їх назад повністю, ноги прямі.

«Чотири» — випрямляючись, присісти повністю на всю ступню, коліна разом, руки вперед долонями донизу.

«П'ять» — стрибком встати, ноги нарізно, руки на пояс.

«Шість» — різко нахилитися вперед до торкання правою рукою носка лівої ноги, ноги не згинати.

«Сім» — випрямитись, праву руку на пояс.

«Вісім» — різко нахилитися вперед до торкання лівою рукою носка правої ноги, ноги не згинати.

«Дев'ять» — випрямитись, ліву руку на пояс.

«Десять» — стрибком повернутися наліво кругом.

«Одинадцять» — стрибком повернутися направо кругом.

«Дванадцять» — стрибком, з'єднуючи ноги, виконати упор долонями на коліна, присід.

«Тринадцять» — різко випрямляючи ноги, нахилитися вперед, захопивши руками гомілки.

«Чотирнадцять» — упор долонями на коліна, присід.

«П'ятнадцять» — випрямляючись, підстрибнути вгору, приземляючись на носки із швидким переходом на всю ступню, прийняти положення напівприсіду, руки вперед в сторони долонями до середини, коліна нарізно, дивитись прямо.

«Шістнадцять» — підводячись, опустити руки і зайняти стройове положення.

Іл. 108.4. Комплекс вільних вправ № 4 (для військовослужбовців ВМС та ПС)

1. Які вимоги ставлять до виконання комплексу вільних вправ у ЗСУ?
2. Вивчіть послідовність виконання прийомів комплексів вільних вправ №№ 1-4.

ТЕМА 3. РУКОПАШНИЙ БІЙ

§ 109. РОЗУЧУВАННЯ, ТРЕНУВАННЯ ПРИЙОМІВ РУКОПАШНОГО БОЮ

Що вам відомо про рукопашний бій?

● **Поняття рукопашного бою** ● . Результат сучасного бою в багатьох випадках залежить від фізичної підготовленості особового складу, особливо від уміння застосовувати прийоми рукопашного бою (РБ) зі зброєю та без неї для знищення або виведення із ладу противника, адже в сучасній війні не виключається можливість рукопашної боротьби.

Підготовка військовослужбовців і підрозділів до ведення РБ на сьогодні набула актуального значення для формування боєготовності військ і сил ЗСУ. Увага до РБ зумовлена тим, що командування розглядає навчання рукопашного бою не лише як засіб військово-прикладної фізичної підготовки, але і як незамінний засіб психологічного загартування військовослужбовців, виховання в них упевненості в собі, агресивності, сміливості, стійкості до дій бойового стресу.

NB

Рукопашний бій — це комплекс заходів, спрямованих на підготовку військовослужбовців до дій у складних умовах ближнього бою.

Рукопашний бій — це термін, що має два значення. У *широкому розумінні* — це бій між суперниками голіруч, лише з використанням можливостей власного тіла. У *більш вузькому розумінні* — це вид бойового мистецтва, заснованого керівником школи карате «Сене» *Касьяновим Тадеушем* на основі кількох східних шкіл — японського карате, північно-корейського квон-тху тощо. Офіційна дата заснування — 29 листопада 1989 р.

Технічний арсенал передбачає удари руками й ногами, кидки, больові та задушливі прийоми, а також прийоми реанімації.

Рукопашний бій розподіляють на 3 категорії:

1. *Спортивний рукопашний бій* — це вид з обмеженим арсеналом дій, вилученими прийомами, що можуть призвести до тяжкої травми або смерті супротивника. Використовують у підготовці молодих бійців, розвиває основні, необхідні для перемоги якості спортсмена — фізичну підготовку, координацію, відчуття дистанції, удари, кидки, боротьбу в партері, психологічну підготовку до бою.

2. *Поліцейський рукопашний бій* — це вид боротьби, який створено для застосування органами поліції. Характеризується значною кількістю прийомів на утримання супротивника, конвоювання. Містить прийоми бою проти озброєного супротивника та бій із кількома супротивниками. З поліцейського рукопашного бою проводять показові виступи.

3. *Армійський рукопашний бій* — це вид, створений для спецпідрозділів армії. Акцент роблять на прийоми, що швидко спричиняють смерть супро-

тивника. Викладання цих прийомів цивільному населенню заборонено і сьогодні в більшості секцій під маркою АРБ (*армійський рукопашний бій*) викладають саме спортивний рукопашний бій.

Зміст занять із рукопашного бою містить різноманітні прийоми, які за своїм призначенням і характером виконання об'єднуються в такі групи, як прийоми самострахування, нападу зі зброєю та без зброї, *прийоми самозахисту, які, у свою чергу, поділяють на прийоми захисту зі зброєю або захисту без зброї, прийоми обеззброєння.*

● Прийоми самострахування ●

Самострахування — це способи безпечних падінь.

Уміння пом'якшувати удари під час падінь є запобіганням ударам і струсам. Військовослужбовець має автоматично виконувати відповідні дії за будь-якого падіння. Це вміння набувається під час виконання спеціальних вправ у підготовчій частині кожного заняття.

Вивчати способи самострахування необхідно за принципом підвищення їхньої складності. Усі способи самострахування, за винятком падінь уперед, полягають у м'яких перекатах із боку на бік або зігнутій спині.

Перед тим, як розпочати вивчення прийомів самострахування, вивчають виконання підготовчих вправ, які б сприяли набуттю навичок у поворотах у різні боки, групуванні, перекатах. *Наприклад, для виконання вправи перекид уперед (назад) використовують такі підготовчі вправи*: набуття вихідного положення — групування; перекат на спині в положенні групування, охопивши руками гомілки вперед–назад послідовно: таз, спина, шия, та у зворотному напрямку зі збільшенням швидкості; виконання вправи в повільному темпі.

Прийоми самострахування використовують з метою запобігання ударам під час падінь, а також для більш успішного оволодіння прийомами рукопашного бою.

Падіння вперед розучують перед виконанням кидка із захватом ніг ззаду.

Розучування падіння вперед доцільно проводити за допомогою таких підготовчих вправ:

- погойдування почергово на грудях, животі та стегнах (вихідне положення — лежачи на животі, ноги зігнуті, тіло прогнуте, руками захопити гомілки);
- падіння вперед із положення стійки на колінах. Витягнувши руки вперед долонями донизу, не згинаючи тулуба, почати падіння вперед. Як тільки долоні торкнуться землі, пружним згинанням рук спочатку вповільнити, а потім зупинити падіння, прогнувшись у попереку, м'яко торкнутися землі тулубом;
- падіння вперед із положення стоячи. Цю підготовчу вправу виконують таким же чином, як і зі стійки на колінах. Тільки більше уваги потрібно приділяти м'якому приземленню;

- падіння вперед із поворотом кругом. Із вихідного положення звичайної стійки, не згинаючи тулуба, почати падіння назад. Зробивши різкий поворот кругом, якнайм'якше приземлитися на руки.

Падіння вперед (*іл. 109.1*). *ВП*: присісти якнайближче до п'ят, злегка зігнути тіло, витягнути руки вперед долонями донизу, підборіддя повернуте ліворуч (праворуч).

Іл. 109.1. Падіння вперед

Техніка виконання. Подаючи тіло назад, швидко підняти зігнуті ноги вгору, спираючись на таз, перекотитися послідовно з таза на спину, зробивши випереджувальний удар прямими, злегка розведеними в різні боки руками.

Падіння назад (*іл. 109.2*). *ВП*: присісти якнайближче до п'ят, злегка зігнути тіло, витягнути вперед долонями донизу, підборіддя притиснути до грудей.

Іл. 109.2. Падіння назад

Техніка виконання. Подаючи тіло назад, швидко підняти зігнуті ноги вгору, спираючись на таз, перекотитися послідовно з таза на спину, зробивши випереджувальний удар прямими, злегка розведеними в різні боки руками.

Падіння на бік (*іл. 109.3*). *ВП*: положення сидячи.

Іл. 109.3. Падіння на бік

Техніка виконання. Переносячи вагу тіла на ліву (праву) сідницю, виконати перекат на лівий (правий) бік. У момент торкання лопаткою спини землі зробити сильний випереджувальний удар витягнутою лівою (правою) рукою, зупинивши рух перекату. Вправу виконують на обидва боки.

Падіння на бік через спину партнера (*іл. 109.4*). *ВП*: під час падіння на лівий (правий) бік стати спиною до партнера, який стоїть у партері з його лівого (правого) боку та захопити правою (лівою) рукою його одяг біля лівого (правого) плеча.

Іл. 109.4. Падіння на бік через спину партнера

Техніка виконання. Швидко зігнути ноги (присісти); згинаючи тулуб, підняти зігнуті ноги вгору і, притискаючи підборіддя до грудей, виконати падіння назад. У момент торкання тілом землі зробити сильний випереджувальний удар всією площиною лівої (правої) руки. Після цього, повертаючи таз уліво, поставити праву (ліву) ногу в момент приземлення ступнею на землю, залишивши коліно в найвищому положенні. Правою (лівою) рукою тримати за одяг партнера до кінця падіння, пом'якшуючи цим приземлення. Вправи виконують в обидва боки.

Падіння на бік через палку (*іл. 109.5*). Палку або який-небудь інший предмет, що її заміняє, партнер має тримати руками так, щоб не торкатися нею ключиці. ВП: під час падіння на правий (лівий) бік встати до палки спиною й схопитися за неї лівою (правою) рукою на рівні пояса захватом знизу.

Іл. 109.5. Падіння на бік через палку

Техніка виконання. Під час падіння назад на правий (лівий) бік у момент приземлення зробити випереджувальний удар випрямленою правою рукою по землі. Падіння через палку можна здійснювати на обидва боки.

Падіння через спину партнера (*іл. 109.6*). Цю вправу найдоцільніше відпрацьовувати перед вивченням кидків. *ВП*: для падіння назад необхідно стати спиною до партнера, який стоїть, спираючись на обидві долоні та обидва коліна, руки витягнути вперед долонями вниз.

Іл. 109.6. Падіння через спину партнера

Техніка виконання. Присідаючи, енергійно підняти ногу вгору, підтягуючи коліна до грудей, нахилити голову вперед, підборіддя притиснути до грудей, перекочуючись через спину партнера, упасти назад, зробивши випереджувальний удар прямими руками по землі в момент торкання лопатками, зупинивши рух перекатом.

Поступово ускладнюючи вправи з падіння на бік, потрібно виконувати їх із положень присівши, низької, середньої та високої стійок (*іл. 109.7*), падінням через палку, через партнера, який стоїть, спираючись на обидві долоні та обидва коліна, і перекидом через його руку.

Іл. 109.7. Вихідні положення для виконання падінь із різних стійок

Перекид уперед і назад (*іл. 109.8, 109.9*). ВП: поставити ноги разом і присісти. Руки поставити на землю, підборіддя притиснути до грудей і зігнути спину.

Техніка виконання. Спираючись на зігнуті руки та відштовхнувшись ногами, здійснити перекат на зігнутій спині через потилицю та лопатки. Обхопити руками коліна та, притискаючись п'ятами до сідниць, звестися на ноги в положення присівши.

Для виконання перекиду назад потрібно, перекочуючись через спину назад, поставити руки на землю біля голови та, продовжуючи перекат, повернутися у вихідне положення.

Іл. 109.8. Перекид уперед

Іл. 109.9. Перекид назад

Перекидання через плече (*іл. 109.10*). *ВП*: стати на праве (ліве) коліно та, пропустивши праву (ліву) руку поміж ніг, поставити праве (ліве) плече на землю, голову відвести до лівої (правої) сідниці. Перекид закінчується попереджувальним ударом випрямленої лівої (правої) руки по землі.

Іл. 109.10. Перекидання через плече

Перекат на спину (*іл. 109.11*). *ВП*: сісти на землю, підігнути ноги, руки витягнути вперед долонями донизу, підборіддя притиснути до грудей.

Техніка виконання. Підгинаючи ноги до грудей і відхиляючись назад, перекотитися на якомога сильніше зігнутій спині, не змінюючи положення ніг, рук і голови. Доторкнувшись до землі лопатками, зробити удар прямими руками, як у попередній вправі. Після того як засвоєно перекат із положення сидячи, переходять до виконання перекату з положення присівши, а потім — і напівприсівши та стоячи, закінчуючи рух щоразу випереджувальним ударом витягнутих рук.

Іл. 109.11. Перекат на спину

Перекати з одного боку на інший. *ВП*: лягти на правий (лівий) бік. Праву (ліву) ногу якомога сильніше зігнути в коліні та підігнути ближче до грудей. Ліву (праву) ногу поставити біля гомілки правої (лівої) ноги підошвою на землю. Спину зігнути, праву (ліву) руку випрямити та покласти на землю долонею вниз під кутом 45°–50° відносно тіла, підборіддя притиснути до грудей. Ліву (праву) руку підняти вгору, голову притиснути до лівого плеча. Таке положення є кінцевим під час падіння на правий (лівий) бік.

Техніка виконання. Енергійно відштовхуючись ногами й правою (лівою) рукою, зробити перекат на лівий (правий) бік, зайнявши таке ж положення на лівому (правому) боці.

Перекид вперед через руку партнера (*іл. 109.12*). *ВП*: для перекидання вперед через руку партнера стати лівим (правим) боком до партнера, міцно захопити правою (лівою) рукою його праву (ліву) руку, а ліву (праву) руку витягнути вперед.

Техніка виконання. Відхиляючись ногами та нахиляючись уперед, виконати перекид через праве (ліве) плече на лівий (правий) бік, зробивши випереджувальний удар лівою (правою) рукою по землі в момент її торкання. На початку розучування цієї вправи, з метою пом'якшення приземлення, партнеру необхідно в момент падіння підтримувати того, який падає, за руку. Вправи з перекидів виконують військовослужбовці на обидва боки.

Іл. 109.12. Перекид уперед через руку партнера

Перекати з одного боку на інший. *ВП*: лягти на правий (лівий) бік. Праву (ліву) ногу якомога сильніше зігнути в коліні та підігнути ближче до грудей. Ліву (праву) ногу поставити біля гомілки правої (лівої) ноги підошвою на землю. Спину зігнути, праву (ліву) руку випрямити та покласти на землю долонею вниз під кутом 45°–50° відносно тіла, підборіддя притиснути до грудей. Ліву (праву) руку підняти вгору, голову притиснути до лівого плеча. Таке положення є кінцевим під час падіння на правий (лівий) бік.

Техніка виконання. Енергійно відштовхуючись ногами й правою (лівою) рукою, зробити перекат на лівий (правий) бік, зайнявши таке ж положення на лівому (правому) боці.

Удари руками по килиму. *ВП*: лягти на спину, ноги підняти, зігнути коліна й розвести, притиснути підборіддя до грудей. *Техніка виконання.* Витягнувши руки вперед–догори, розвівши їх у різні боки приблизно під кутом 90° та напружуючи м'язи передпліч — згиначів кистей, зробити ними удар по землі тильною поверхнею передпліч.

● **Прийоми нападу та захисту** ● *На заняттях з рукопашного бою проводять*:

- навчання прийомам зі зброєю — на спеціальних майданчиках, обладнаних стаціонарними та переносними мішенями (плетінками) та перешкодами (стінками, парканами тощо), а також на вартових містечках та дистанціях смуги перешкод;
- навчання прийомів без зброї — на рівному трав'яному майданчику або в спеціально підготовленій ямі з піском та тирсою, або в спортивному залі (на килимі з матів).

Прийоми нападу зі зброєю складаються з прийомів нападу з автоматом (укол багнетом, тичок стволом, удар прикладом), прийомів нападів піхотною лопаткою (удар згори, удар праворуч, удар ліворуч, колючий удар або прямо) і прийомів нападів із ножем (удар згори, знизу, збоку, навідліг).

Прийоми нападу без зброї передбачають: ● удари (кулаком, ребром долоні, основою долоні, м'язовою частиною кулака, передпліччям, ліктем); ● удари ногою (носком, підбором, стопою, коліном); ● больові прийоми в стійці (важіль руки назовні й всередину, загин руки за спину); ● удушливі захоплення (стоячи, лежачи); ● кидки (задня підніжка, через спину).

Прийоми самозахисту зі зброєю складаються з прийомів захисту автоматом і малою лопатою, які, у свою чергу, передбачають такі прийоми: відбиття управо, уліво та униз–управо.

Прийоми захисту без зброї: ● прийоми захисту від удару рукою (відведенням, відбиттям, підставкою, пірнанням, відходом) та прийоми захисту від ударів ногою (відхід убік, підставляння рук); ● прийоми звільнення від захватів (рук, рукавів, шиї спереду, шиї ззаду, тулуба спереду, тулуба ззаду, ніг); ● прийоми обеззброєння нападника з автоматом (із відходом вліво, вправо); ● прийоми обеззброєння нападника з ножем (згори, навідліг, знизу).

● **Розучування прийому** ● *Метою розучування прийому* є формування у військовослужбовців нових прикладних рухових навичок. Залежно від рівня підготовленості військовослужбовців, структури та складності прийому, розучування здійснюють *методами цілісного розучування, розучування роздільно, частинами та їх елементами і за допомогою підготовчих вправ*.

Початкове розучування кожного окремого прийому провадять в такій послідовності: ● виконання прийому роздільно та частинами (елементами) або в цілому в повільному темпі у звичайних умовах; ● виконання прийому в цілому в темпі, що поступово прискорюється; ● самостійне виконання прийому; ● виконання прийому в цілому у швидкому темпі.

Метод цілісного розучування використовують тоді, коли прийом є простим, посильним для виконання його військовослужбовцями в цілому (наприклад, приготування до бою), або тоді, коли виконати прийом за розділами не можна або це не має сенсу (удари рукою, ногою тощо). Сутність методу цілісного навчання полягає в тому, що розучування прийомів рукопашного бою провадиться шляхом багаторазового виконання їх у цілому (без розділень та зупинок), спочатку в повільному темпі і в найпростіших

умовах та обстановці — як за командами керівника заняття, так і самостійно.

Метод розучування роздільно або за частинами (або їх елементами) дає змогу значно зменшити витрати фізичних зусиль та уникнути закріплення суттєвих рухових помилок, які є неминучими на початковому етапі розучування. Виконати складну рухову дію на початку розучування з першої спроби в цілому практично дуже складно. Деякими прийомами техніки подібних дій легше оволодівати методом розучування роздільно або частинами.

Розучування прийомів РБ роздільно здійснюють *за такою схемою*. Спочатку попередньо вказують, що необхідно зробити після його виконання, подають команду для прийняття вихідного положення та його виконання, а після цього команда: «*Роби – РАЗ*» тощо.

Під час подальших виконань прийому попередні команди можуть не віддавати, а лише такі команди: «*До бою ГОТУЙСЯ! Роби – РАЗ!*», «*Роби – ДВА! Стій! Встати!*» тощо. Роздільно прийом виконують 3–4 рази.

У міру відпрацювання техніки виконання прийому роздільно об'єднання частин здійснюють послідовним приєднанням їх один до одного або до основного елемента прийому.

Після виконання прийому на 3–4 рахунки він може виконуватися на два рахунки: на перший виконують основний елемент прийому (наприклад, важіль руки назовні), на другий — удар ногою по больовій точці.

Для якісного відпрацювання техніки прийому під час його розучування спочатку виконують правильні дії, а вже після цього нарощуються швидкість їхнього виконання. Тому відразу після відпрацювання прийому роздільно або за частинами потрібно розпочати розучування його в цілому в повільному темпі, з поступовим його прискоренням.

Після того як військовослужбовцем засвоєно прийом у цілому, він його самостійно відпрацьовує. Розучування закінчують виконанням прийому у бойовому темпі.

На завершальному етапі розучування закріплення навичок у виконанні прийомів проводять шляхом їхнього багаторазового повторення.

Метод розучування за допомогою підготовчих (допоміжних) вправ використовують, по-перше, у тому випадку, якщо прийом виконати в цілому не можна через його складність, а поділити на частини неможливо, і по-друге, якщо прийом складний і виникає потреба попередньо відпрацювати допоміжні вправи, а після цього почати розучування прийому в цілому або роздільно (наприклад, кидок через спину).

Тренування з виконання прийому — це систематичне багаторазове повторення розученого прийому в умовах поступового його ускладнення. У такий спосіб можна досягти якісного (автоматизованого) оволодіння руховою навичкою в процесі його практичного використання, а також високого рівня розвитку фізичних, вольових і спеціальних якостей.

Набута під час розучування система рухів ще не має стійкості до різних несприятливих факторів (різнохарактерних дій, великого фізичного навантаження, стомлювання, змін у навколишньому середовищі, обставин

тощо). Під час тренування закріплюють динамічний сформований стереотип, який покладено в основу навички, і разом із тим збільшують пристосовуваність до різних змінювальних умов.

Для якісного оволодіння прийомом максимально ускладняють обставини, на тлі яких відбувається тренування.

Ускладнення обставин під час проведення тренування досягається шляхом: ● змінення початкових і завершальних положень; ● виконання прийомів і завершальних положень; ● збільшення кількості повторень та дистанції пересувань, ваги спорядження; ● використання раптово змінювальних умов (дії за сигналами, командами, залежно від поведінки «реального противника»; ● виконання прийому в комплексі з раніше вивченими прийомами на фоні значного фізичного та психічного навантаження як на спеціально підготовлених місцях, так і на різній місцевості; ● виконання деяких прийомів в умовах обмеженого руху (вузьких місцях і проходах, на зменшеній площі, на висоті тощо), слабкої видимості та в засобах індивідуального захисту; ● включення до тренування загального методу; ● виконання прийомів у поєднанні із вправами з інших розділів фізичної підготовки; ● комплексне тренування.

Різні дії дають змогу довести виконання вивченого прийому до автоматизму за будь-яких складних змінювальних обставин, що є вкрай необхідним для військово-професійного використання навички.

● **Попередження травматизму на заняттях** ● На практичних заняттях із проведення РБ, як і в інших формах фізичної підготовки, прийоми РБ виконують як за різних обставин, так і на фоні значних фізичних навантажень і психічних напружень.

Основними причинами травм на заняттях із рукопашного бою такі: ● низька організація занять; ● недостатнє володіння керівниками занять методикою навчання; ● низька військова дисципліна; ● непідготовленість місць занять та інвентарю.

З метою попередження травм під час тренувань з РБ необхідно: ● дотримувати послідовності виконання вправ, інтервалів та дистанцій між військовослужбовцями під час виконання прийомів бою, особливо зі зброєю та під час руху; ● правильно використовувати прийоми страхування та самострахування; ● використовувати на заняттях ножі (багнети) з надітими на них піхвами або макети ножів, малих лопат, автоматів (карабінів); ● виривання зброї, викручування рук, больові прийоми виконувати правильно, плавно, без використання великої сили; за сигналом партнера «Так» або після частих ударів по поверхні підлоги негайно припиняти; ● удари ножем, рукою та ногою тільки позначати; ● виконувати кидки від краю килима (ями з піском) до середини.

● **Команди, що подають під час навчання рукопашного бою** ● *Під час навчання прийомів РБ використовують такі команди*:

- для підготовки до бою або прийняття вихідного положення «*До бою – ГОТУЙСЯ*»;
- для завдавання уколу на місці — «*КОЛИ*»;

- для виконання відбиву стволом автомата (рукою, малою саперною лопаткою) — «*Вліво (управо, униз направо) — ВІДБІЙ*»;
- для завдавання уколів (ударів) під час руху — «Завдати уколів багнетом (ударів прикладом) по групі опудал (мішеней) — ВПЕРЕД»;
- для виконання прийому самострахування (больового прийому, захвату, кидка) — «*Падіння назад — почи-НАЙ*»; «*Важіль руки назовні — почи-НАЙ*»; «*Задню підніжку (кидок) — почи-НАЙ*».

Для виконання прийому роздільно вказують вихідне положення та порядок виконання. Наприклад, під час навчання задньої підніжки: «Лівостороння (чи правостороння) стійка до бою — ГОТУЙСЯ!», «З кроком лівої ноги вліво вперед подати противника назад, роби — РАЗ; підбити правою ногою колінний згин противника та ривком руками донизу вліво кинути його на килим, роби — ДВА; позначити удар підбором у підребер'я, роби — ТРИ. Стій! Вільно!».

Для виконання прийому в цілому в процесі розучування спочатку дають вказівку, що та як робити, наприклад: «Виконати загин руки за спину у повільному (швидкому) темпі». Після цього подають команди «Ліво (право) стороння стійка до бою — ГОТУЙСЬ!», «Загин руки за спину — почи-НАЙ!».

Для самостійного виконання прийому дають вказівку, наприклад: «Загин руки за спину». Для вдосконалення навичок захисту від удару ножем знизу виконати прийом самостійно 4 рази в бойовому темпі, після виконання повернутися в положення бойової стійки. «Лівостороння (чи правостороння) стійка до бою — ГОТУЙСЬ! Прийом почи-НАЙ! СТІЙ! ВІЛЬНО!».

1. Дайте поняття «рукопашного бою».
2. Які є види рукопашного бою?
3. Як здійснюється самострахування під час занять рукопашним боєм?
4. У якій послідовності провадять початкове розучування кожного окремого при-йому?
5. Як попередити травмування під час тренувань з рукопашного бою?
6. Які команди подають під час тренувань з рукопашного бою?

§ 110. ЗАВДАННЯ УКОЛІВ НА МІСЦІ, У РУСІ

Чим можна завдавати укол противнику під час бою?

Укол багнетом **Укол** є одним з основних прийомів ураження противника автоматом у рукопашному бою. Його виконують багнетом у найбільш уразливі частини тіла (шию, живіт, бік, спину) з випадом, а за малої відстані до цілі — і без випаду.

Укол виконують швидко та сильно, не менше ніж на половину довжини багнета. Залежно від обставин його можна завдавати з місця, під час руху кроком або під час бігу, прямо та з переведенням, із попереднім відбивом або відведенням зброї противника.

Укол багнетом із випадом (*іл. 110.1*) завдають з положення підготовки до бою.

Різко випрямляючи праву (ліву) ногу, зробити випад лівою (правою) ногою, ставлячи її перекатом із підбору на всю стопу й посилаючи тулуб уперед, різко послати автомат обома руками вперед багнетом у ціль.

Іл. 110.1. Укол багнетом з випадом

Укол багнетом без випаду — послати автомат багнетом у ціль, висмикнути багнет і прийняти готовність до бою на місці або продовжувати рух.

Виконання уколу на місці роздільно здійснюють на три рахунки. На рахунок раз зробити укол із випадом і залишитися в положенні випаду; на рахунок два висмикнути багнет, залишаючись у положенні випаду; на рахунок три, повернувшись із випаду, прийняти положення підготовки до бою. Після цього висмикнути багнет і прийняти положення готовності до бою на місці або продовжувати рух уперед.

Виконання уколу з виходом уперед. Військовослужбовці виконують укол із місця, висмикують багнет і, повертаючись із випаду, негайно виходять уперед, починаючи рух із ноги, що стоїть ззаду, і посилаючи автомат у положення підготовки до бою. Прийом виконують 2–3 рази.

Виконання уколу під час пересування кроком (бігом). У цій вправі відділення (взвод) шикується в колону по одному (по двох) на відстані 12–15 м від опудал.

За вказівкою керівника завдати укол в опудало під час пересування кроком (бігом). Військовослужбовці за командою «Перша зміна – УПЕРЕД» прискореним кроком (бігом) рухаються до опудал, за 5–6 кроків від них самостійно набувають положення підготовки до бою, без зупинки виконують уколи та, пройшовши 6–8 кроків, повертаються у свої колони. Чергова зміна починає рух за командою «ВПЕРЕД». Для виконання потоком

перед виконавчою командою вказують дистанцію. Наприклад: «Виконати по двох опудалах під час пересування бігом, потоком, дистанція 6 кроків, УПЕРЕД».

Військовослужбовці першої зміни бігом рухаються до опудал, виконують уколи та бігом повертаються в колони. Наступні починають рух самостійно, дотримуючи дистанції. Вправу виконують до команди «СТІЙ».

Уколи багнетом на стволі автомата (ріжучі: горизонтальні, вертикальні, діагональні) виконують після короткого замаху.

Під час зближення з противником повернути лезо багнета до противника і швидким рухом завдати удари;

Навчання уколів проводять на опудалах спочатку на місці роздільно і в цілому, а після цього — у русі кроком і бігом. Уколи спочатку виконують по одному, а пізніше — по кількох опудалах із поступовим ускладненням обставин.

1. Чому укол є одним з основних прийомів ураження противника автоматом у рукопашному бою?
2. Як здійснюють укол з випадом, без випаду?
3. Як здійснюють укол багнетом у русі?

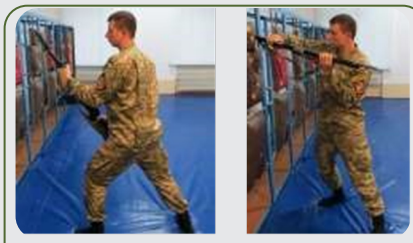
§ 111. ВІДБИТТЯ, ЗАВДАННЯ УДАРІВ

Якими частинами автомата, на вашу думку, можна завдавати удари противнику та відбивати їх?

● **Удари стволом, прикладом і магазином автомата** ● *Удар стволом* застосовують для ураження противника в рукопашній сутичці автоматом без багнета. Його виконують залежно від обставин так само, як і згадані вище уколи. Удари стволом автомата завдають зверху донизу, знизу догори, з лівої сторони до правої, з правої сторони до лівої.

Удар прикладом використовують під час сутички з противником після відбиву зброї противника ліворуч, якщо дії багнетом (стволом) утруднені.

Удар прикладом завдають гострим кутом приклада в голову або обличчя противника. Удар виконують швидким рухом правої (лівої) руки знизу — догори — уліво (управо), а лівою (правою) — на себе. Права (ліва) нога в момент удару підставляється на лінію лівої (правої) ноги або дещо вперед з одночасним поворотом тулуба вліво (управо) послати приклад автомата в ціль. Права (ліва) рука під час удару напівзігнута (*іл. 111.1*).

Іл. 111.1. Удар прикладом збоку

Навчання ударів прикладом здійснюють у такій послідовності: 1) виконання удару без улучання в ціль; 2) завдавання удару по цілі на місці; 3) завдавання удару по цілі під час руху; 4) завдавання удару після відбивання вліво.

Удар затильником приклада (назад, у бік, вперед) завдають з широким замахом стволом назад за плече, магазином від себе вгору, потім з випадом правої (лівої) ноги приклад посилають затильником у ціль.

Удар магазином автомата завдають з короткого замаху від тулуба тичком прямо, зближуючись з противником кроком (випадом) уперед.

● **Прийоми захисту з автоматом** ● **Відбиття стволом автомата** — це короткий і різкий удар дульною частиною свого автомата по зброї противника в разі намагання його вистрелити впритул або під час завдавання уколу. Після відбиву завдають укол або удар прикладом. Залежно від обставин відбив завдають праворуч, ліворуч або вниз–направо.

Відбиття праворуч здійснюють, якщо зброя противника перебуває з правого боку від особи, яка захищається.

Для відбиву потрібно швидким рухом лівої руки вправо та злегка вперед, допомагаючи коротким рухом правої руки до себе, завдати удару стволом по зброї противника, відкидаючи його праворуч (*іл. 111.2*).

Відбиття ліворуч використовують, якщо зброя противника — ліворуч від зброї військовослужбовця.

Для відбиву потрібно швидким рухом лівої руки ліворуч та злегка вперед, допомагаючи коротким рухом правої руки, ударити стволом противника та відкинути його ліворуч та злегка вперед (*іл. 111.3*).

Відбиття униз–праворуч використовують для захисту від уколу в нижню частину тіла (під зброю).

Для відбиву потрібно напівколовим рухом лівою рукою ліворуч–вниз–угору та злегка вперед ударити стволом по зброї противника, відкидаючи його праворуч–униз (*іл. 111.4*).

Іл. 111.2. Відбив управо

Іл. 111.3. Відбив уліво

Іл. 111.4. Відбив управо–униз

У цьому випадку кінець багнета описує криву, що нагадує літеру «С», а зброя розвертається магазином праворуч.

У момент відбиття ліва рука злегка зігнута, кінець багнета — на висоті середини стегна, лікоть правої руки опущений. За відбивом швидко завдають укол або удар.

Захист підставкою автомата проводиться від ударів зверху, знизу, збоку навідмах — виконується вліво, вправо, вгору і донизу під удари противника.

Звільнення від захоплень автомата противником — завдати противнику удар ногою в пах, повернутися боком до противника, завдати удар ногою в коліно (по гомілці), вирвати його зброю.

Обеззброєння противника при уколі багнетом: ● з відходом уліво — з кроком уліво відбити передпліччям і захопити зброю, з кроком уперед захопити зброю другою рукою; завдати удар ногою в пах (коліно) збоку, вирвати зброю; ● відходом управо — з кроком управо відбити передпліччям і захопити зброю, з кроком уперед захопити зброю другою рукою; завдати удар ногою в коліно збоку і вирвати зброю.

● **Прийоми бою з піхотною лопаткою** ● Прийоми бою з піхотною лопаткою складаються з *ударів*, *тичків* та *відбивів*.

Удари лопаткою в рукопашній сутичці завдають рухом лопатки згори праворуч і ліворуч (навідліг) по голові, обличчю, шиї та руках противника, залежно від його положення щодо нападника. Удари піхотною лопаткою завдають з місця та з випадами (прямі колючі (тички), ріжучі: зверху, знизу, збоку ззовні в середину, з середини назовні). Удари і тички піхотною лопаткою завдають по голові, шиї, плечах, руках та інших частинах тіла.

Удар з правого боку завдають з короткого замаху праворуч–догори ребром лопати, з кроком або випадом уперед.

Удар навідліг завдають замахом ліворуч над плечем, ребром лопати з лівого боку праворуч, з кроком або випадом.

Удари піхотною лопаткою (тички, зверху, навідмах, сікучі навколо) завдають *зверху* і *збоку* навідмах. Тичок лопатою виконується з випадом правою (лівою) ногою.

Удар зверху завдають із замахом угору над головою ребром лопати згори вниз з кроком або випадом.

Тичок завдають з положення до бою з кроком або випадом. Для цього випрямити праву руку і спрямувати тичок гострою стороною лопати в обличчя або шию противника.

● **Прийоми захисту з піхотною лопаткою** ● Захист піхотною лопаткою від ударів зверху, знизу, збоку навідмах проводять підставкою лопатки.

Відбиття малою лопатою з подальшими ударами використовують для відбиття зброї противника під час пострілу впритул або завдавання уколу. Після відбиття потрібно захопити зброю лівою рукою та завдати удару лопатою.

Відбиття униз–праворуч — удар праворуч використовують, якщо супротивник, перебуваючи спереду, завдає укол багнетом у живіт або загрожує пострілом упритул.

Для відбиття швидким напівколовим рухом правої руки вниз–праворуч відбити лопатою зброю противника та, повертаючись праворуч, зробити крок лівою ногою вперед, захопити лівою рукою зброю противника поміж рук, потягнути його на себе та завдати удару рубом лопати по обличчю, шиї або руках (*іл. 111.5*).

Іл. 111.5. Відбив лопаткою вниз–праворуч — удар з правого боку

Під час нападу противника з правого боку відбив виконують з поворотом праворуч.

Відбиття ліворуч — удар ліворуч використовують, якщо супротивник, перебуваючи спереду, завдає удару в груди або загрожує пострілом упритул.

Для відбиття потрібно швидким рухом правої руки вниз і вліво відбити лопаткою зброю противника ліворуч (*іл. 111.6*), захопити його лівою рукою та, потягнувши його до себе, завдати удару по голові, обличчю, шиї або руках противника зліва навідліг.

Іл. 111.6. Відбив ліворуч — удар зліва

Під час нападу противника зліва відбив виконують з поворотом ліворуч.

Відбиття праворуч — удар праворуч використовують, якщо супротивник, який перебуває праворуч від бійця, погрожує або завдає укол у верхню частину тулуба.

Для відбиву потрібно швидким рухом правої руки з одночасним поверта-нням відбити або відвести зброю противника праворуч, захопити зброю, лівою рукою завдати рубаного удару лопаткою праворуч по голові, обличчю або шиї.

Обеззброєння противника застосовують під час удару піхотною лопаткою (прямо, згори, знизу, збоку ззовні в середину, із середини назовні).

Обеззброєння противника під час удару піхотною лопаткою:

- згори чи з правого боку — з кроком уперед захиститися підставкою передпліччя вгору під озброєну руку противника на замаху, другою рукою захопити держак лопатки ззовні, завдати удар ногою і обеззброїти супротивника, викручуючи лопатку в бік великого пальця;
- навідмах чи тичком — з кроком уперед убік і поворотом до противника відбити передпліччями озброєну руку противника на замаху та захопити її, завдати удару ногою, захопити держак лопатки і обеззброїти противника, викручуючи лопатку вбік великого пальця.

● **Прийоми бою з ножем** ●Армійський ніж, як засіб нападу на противника, найчастіше застосовують під час рукопашної сутички в населених пунктах, траншеях, шляхах сполучення, особливо в нічних умовах.

Під час *підготовки до бою з ножем* поставити праву (ліву) ногу вперед, на ширині плечей, ноги напівзігнуті в колінах. Праву (ліву) руку зігнути в ліктьовому суглобі, кулак на рівні підборіддя винести вперед, ніж тримати хватом (зверху), рукоятка трішки нижче кулака передньої руки лезо униз, (знизу) — кулак озброєної руки на рівні пояса, лезо прямо. Тулуб трішки нахилити вперед, масу тіла рівномірно розподілити на дві ноги.

Удари ножем завдають зі стійкого положення (положення до бою) з коротким замахом у вразливі місця противника і завершують швидким прийняттям положення до бою. За необхідності удари повторюють. Удари ножем завдають з кроком уперед (випадом, стрибком) або збоку.

Удар згори застосовують під час сутички з противником упритул, коли ніж тримають лезом донизу.

Зробити швидке коротке замахування та завдати удару ножем згори в шию, спину або груди противника (по опудалу). Негайно висмикнути ніж і, якщо потрібно, завдати повторного удару.

Удар знизу використовують під час сутички з противником упритул, коли ніж тримають лезом догори.

Для виконання удару, відводячи руку з ножем униз–назад зробити коротке замахування та завдати сильного удару ножем у живіт, бік або під лопатку противника. Висмикнути ніж і, якщо потрібно, повторити удар.

Колючі удари ножем з місця та з випадами (колючі удари: прямий (тичок), зверху, знизу, збоку ззовні в середину, з середини назовні; ріжучі удари: прямі горизонтальні, вертикальні, діагональні (зверху донизу, знизу доверху, збоку ззовні в середину, з середини назовні) завдають швидким рухом озброєної руки.

Захист проводять підставлянням (відбивом) ножа (догори, донизу, у правий, лівий боки).

Обеззброєння противника під час удару ножем:

- згори — з кроком уперед захиститися підставлянням передпліччя руки вгору під удар озброєної руки противника на замасі, другою рукою захопити його передпліччя знизу біля ліктя; натискуючи передпліччям руки на ніж назовні, обеззброїти його;
- знизу чи прямо — з кроком уперед захиститися підставлянням передпліччя лівої (правої) руки вниз, зупинити удар і захопити озброєну руку за зап`ястя, потягнути її вправо (вліво) від себе і ударом основи правої (лівої) долоні по зовнішній поверхні кисті противника вибити ніж.

1. Як здійснюють підготовку до бою з автоматом?
2. Назвіть особливості уколу багнетом.
3. У яких випадках застосовують удари стволом, прикладом і магазином?
4. Які прийоми захисту з автоматом вам відомі?
5. Опишіть прийоми бою з піхотною лопаткою.
6. Опишіть прийоми захисту з піхотною лопаткою.
7. Які особливості прийомів бою з ножем?

§ 112. КИДКИ

Пригадайте прийоми страхування, які ви вивчали.

Кидки

Кидки. Під час рукопашної сутички та безпосередньої боротьби з противником потрібно вміти використовувати також різні кидки та больові прийоми лежачи, які дають змогу вивести його з ладу, знищити або захопити в полон.

До таких прийомів належать: кидок із захватом ніг ззаду, задня підніжка, кидок через спину, підхват, кидок через голову та інші прийоми. Будь-який із прийомів спочатку розучують за елементами. Після засвоєння окремих елементів прийом виконують у цілому: спочатку — у повільному, а потім — прискореному темпі.

Подальше вдосконалення виконання прийому відбувається з поступовим ускладнюванням умов: із підкраданням, підбіганням до противника, у процесі одночасних активних дій партнерів.

Задня підніжка (*іл. 112.1*).

Іл. 112.1. Задня підніжка

Якщо в єдиноборстві в противника раптом була виставлена вперед ліва (права) нога, потрібно швидко захопити лівою (правою) рукою за одяг противника на лівому (правому) плечі, а правою (лівою) — біля лівого (правого) ліктя та потягнути його на себе. Одночасно з цим потрібно зробити крок правою (лівою) ногою вперед праворуч (ліворуч) і перенести на неї вагу тіла. Після цього занести ліву (праву) ногу вперед і поставити під ліву (праву) ногу противника на землю та ривком рук кинути противника через ногу на землю. Потім завдати удару по голові або попереку, зв'язати.

Для втримання противника захопити обома руками кисть його руки та, підставивши під лікоть своє стегно, почати натискувати проти згину в ліктьовому суглобі. Під час опору, не відпускаючи руку та сівши на землю, закинути одну ногу на шию противника, а другу — на груди, зчепити їх та виконати важіль ліктя із захватом руки поміж ніг.

Кидок через спину (*іл. 112.2*).

Іл. 112.2. Кидок через спину

Якщо в противника є виставлена вперед права (ліва) нога, захопити його лівою (правою) рукою за одяг біля правого (лівого) ліктя, а правою (лівою) — знизу в пахві та одночасно потягнути на себе, щоб він переніс вагу тіла на праву (ліву) ногу. Зробити крок уперед правою (лівою) ногою та перекатом із п'ятки на носок, повертаючись спиною до противника, покласти його руку на своє праве (ліве) плече та, нахиляючись уперед, підбити сідницями противника вгору, ривком рук униз кинути його через себе на землю, завдати удару ногою, зв'язати.

Кидок із захопленням ніг ззаду та душіння. Підскочити до противника ззаду і захопити руками його ноги нижче колін; штовхнути противника плечем під сідниці, рвонути ноги до себе вгору, кинути противника на землю і, не випускаючи ніг, завдати удару носком у пах або живіт. Стрибком сісти йому на поперек, поставивши ліву ногу на коліно, а праву — стопою на землю попереду себе (під плече противника). Завдати удару по голові, услід за цим негайно відігнути голову противника назад і, поклавши на шию передпліччя другої руки, з'єднати руки. Упираючись правою ногою в землю і відгинаючи голову противника назад, провести душіння.

Кидок через плечі. Захопити противника за руку, ривком потягнути його до себе вгору, швидко повернутися до нього спиною на зігнутих ногах так, щоб рука противника опинилася на плечі, випрямляючи ноги і нахиляючись вперед, підбити його тазом, ривком рук униз кинути на землю, завдати удару ногою, зв'язати.

Кидок через себе. Захопити одяг під ліктями або на плечах супротивника і зробити лівою ногою крок уперед, поставивши ногу між ніг супротивника;

присідаючи якнайближче до п'ятки, одночасно рвонути до себе супротивника і упертися стопою правої загнутої ноги у низ його живота; перекидаючись через спину назад, у мить торкання до землі лопатками сильно штовхнути противника стопою правої ноги вгору і назад за голову; зробивши повний перекид назад, не відпускаючи противника, сісти йому на груди і завдати удару в обличчя.

1. Як здійснюють задню підніжку?
2. Опишіть різні види кидків.

§ 113. ПРИЙОМИ БОЮ БЕЗ ЗБРОЇ

Пригадайте уразливі точки тіла противника.

● **Удари рукою** ● *Удари рукою завдають такими способами* (*іл. 113.1*): *а)* кулаком прямо, збоку, знизу (у щелепу, живіт, ділянку сонячного сплетіння); *б)* основою долоні (по носу та в нижню щелепу); *в)* фалангами пальців (в очі); *г)* м'язовою частиною кулака (зверху по носу та ключиці); *ґ)* ліктем (по обличчю), тильною частиною кулака (у живіт, промежину) та в інші місця; *д)* ліктем (по обличчю), передпліччям (по ліктьовому суглобу випрямленої руки противника, у живіт, промежину) та в інші місця.

а) *б)* *в)* *г)* *ґ)* *д)*

Іл. 113.1. Ударні частини руки

Удари кулаком завдають основою міцно стиснутих у кулак пальців (*іл. 113.2*, *іл. 113.3*).

Іл. 113.2. Підготовка кулака до удару

Іл. 113.3. Положення кулака

Бойова стійка без зброї буває двох видів: фронтальна та право- чи лівобічна (*іл. 113.4*).

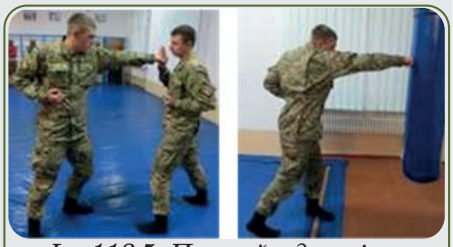
Фронтальна стійка без зброї — ноги на ширині плечей, ступні паралельні, ноги злегка зігнуті в тазостегнових і колінних суглобах. Тіло злегка подано вперед. Руки зігнуті в ліктьових суглобах, кулаки напівстиснуті на рівні грудей або підборіддя.

Ліво- чи правобічна стійка без зброї — ноги злегка зігнуті в тазостегнових і колінних суглобах, ліву (праву) ногу виставляють на крок уперед. Тіло злегка подано вперед. Руки зігнуті в ліктях, кулаки напівстиснуті на рівні грудей або підборіддя.

Іл. 113.4. Бойова стійка під час удару

Прямий удар лівою (правою) рукою. З положення бойової стійки зробити поштовх правою (лівою) ногою і, переносячи вагу тіла на ліву (праву) ногу з розвертанням тулуба праворуч (ліворуч), найкоротшим шляхом завдати удару кулаком лівої (правої) руки в ціль (*іл. 113.5*). Під час удару кулак рухається не тільки вперед, а й повертається таким чином, щоб у кінці удару тильна частина долоні була спрямована вниз або всередину (а не вгору або **назовні**).

Іл. 113.5. Прямий удар лівою (правою) рукою

Боковий удар лівою (правою) рукою (*іл. 113.6*). З положення бойової стійки з одночасним поворотом тулуба праворуч (ліворуч) перенести вагу тіла на праву (ліву) ногу й завдати зігнутою в лікті лівою (правою) рукою удару збоку в ціль. У момент завдавання удару ліва (права) нога розвертається підбором ліворуч (праворуч), права (ліва) рука напівзігнута й розміщена паралельно до поверхні землі.

Іл. 113.6. Боковий удар лівою (правою) рукою

Удари знизу використовують під час близької сутички з противником і завдають зігнутою рукою знизу вгору.

Удар лівою (правою) рукою знизу. З бойової стійки, використовуючи поштовх лівої (правої) ноги з одночасним розгинанням і розвертанням тулуба праворуч (ліворуч), завдати удару кулаком лівої (правої) руки знизу (*іл. 113.7*).

Іл. 113.7. Боковий удар лівою (правою) рукою): а — удар правою рукою; б — удар лівою рукою).

● **Удари ногою** ● Під час єдиноборства з противником у всіх видах мають застосовувати удари ногою, тому що через їхню велику силу можна завдати гострого болю противнику з тимчасовим позбавленням його здатності до опору. Це дає змогу успішно обеззброювати противника та знищувати його.

Удари ногою завдають носком стопи та п'ятою, підбором стопи, ребром стопи та коліном (*іл. 113.8*).

а) *б)* *в)* *г)*

Іл. 113.8. Ударні місця ноги: а — носок стопи та п'ятка; б — підбор стопи; в — ребро стопи; г — колін

Удар носком завдають швидким і коротким рухом зігнутої ноги в пах, коліно або гомілку противника (*іл. 113.9*).

Удар підбором і стопою використовують тоді, коли в єдиноборстві противник опинився збоку або ззаду. Удар завдають у гомілку, коліно або стопу (*іл. 113.10*).

Удар коліном доцільніше використовувати під час близької сутички з противником, у разі обопільних захоплень за одяг, руки або зброю. Удар завдають швидким і коротким рухом у пах противника (*іл. 113.11*).

Навчання ударів ногою здійснюють на підвісних мішках, напханих тирсою, соломою, на підвішених футбольних м'ячах, кулях тренувальних палок тощо.

Іл. 113.9. Удар носком у пах

Іл. 113.10. Удар підбором

Іл. 113.11. Удар коліном у пах

● **Прийоми захисту від ударів рукою і ногою** ● Незважаючи на всю важливість уміння завдавати різноманітні удари з будь-яких положень у рукопашній сутичці з противником, дуже велике значення для результату бою мають також і захисні дії. Вони заслуговують на таку саму увагу, як і удари рукою. Крім того, військовослужбовець, який досконало володіє прийомами захисту, почуває себе більш упевнено в рукопашній сутичці.

Захисні прийоми необхідно розучувати й удосконалювати тільки з партнером, бо спорядження для вивчення прийомів захисту немає.

Прийоми захисту від ударів рукою. Захисти від ударів рукою викону-

ють підставлянням правої або лівої руки під руку противника, який б'є, відбиттям або відведенням її в бік, а також відхиленням, відходом та пірнанням (*іл. 113.12 – іл. 113.14*). Після захисту слід негайно використовувати удар кулаком, ногою у відповідь або захват і кидок противника.

Іл. 113.12. Захист від удару кулаком відходом із відхиленням назад

Іл. 113.13. Захист від удару кулаком пірнанням

Іл. 113.14. Захист від удару кулаком відхиленням управо

Прийоми захисту від ударів ногою. Є кілька захистів від ударів ногою. Найефективнішими з них є захист відходом, відходом у бік, підставлянням рук. Потрібно пам'ятати про те, що кожний із цих захистів повинен супроводжуватися прийомом контрнападу.

Захист відходом убік. Під час завдавання противником удару правою ногою різко повернутися до нього лівим боком і підхопити його ногу лівою рукою знизу (*іл. 113.15*). Після цього завдати удару кулаком в обличчя та, піднімаючи ногу противника вгору, перекинути на землю й виконати больовий прийом, перегнувши гомілковостопний суглоб через руку.

Для захисту від удару лівою ногою різко повернутися правим боком до противника та підхопити його ногу правою рукою.

Удару по обличчю завдати лівою рукою. Усі подальші дії є аналогічними викладеним вище.

Захист підставлянням рук (*іл. 113.16*). Під час завдавання супротивником удару правою (лівою) ногою в живіт потрібно з незначним відходом назад зустріти гомілку його ноги передпліччям схрещених рук, до того ж права (ліва) рука має бути згори. Після цього схопити правою (лівою) рукою за п'яту та, рвонувши противника на себе, перевести його стопу в ліктьовий згин знизу, кинути противника на землю, виконати больовий прийом — перегинання гомілковостопного суглоба через руку.

Іл. 113.15. Підхват ноги, якою завдають удару, під час захисту від ударів ногою

Іл. 113.16. Захист підставлянням рук

1. Назвіть найбільш болючі місця для удару ногою і рукою.
2. Які удари рукою вам відомі?
3. Чому під час єдиноборства з противником у всіх видах повинні застосовуватися удари ногою?
4. Які прийоми захисту від ударів ногою вам відомі?
5. Продемонструйте фронтальну стійку без зброї.
6. Покажіть ударні частини руки.
7. Покажіть, як завдають удари кулаком.
8. Виконайте комплекс прийомів умовного бою без зброї.

ТЕМА 4. ПОДОЛАННЯ ПЕРЕШКОД

§ 114. РОЗУЧУВАННЯ, УДОСКОНАЛЕННЯ ВПРАВ ПОДОЛАННЯ ПЕРЕШКОД

Які різновиди смуг перешкод ви спостерігали на змаганнях чи уроках фізкультури?

Усі прийоми подолання перешкод можна розділити на чотири групи: 1) стрибки; 2) перелізання; 3) пересування по вузькій опорі; 4) спеціальні прийоми і дії.

● **Стрибки** ● *Стрибки* — основний спосіб подолання невеликих перешкод. Їх виконують стрімко (з ходу) без зниження швидкості і без затримки біля перешкод. Розрізняють такі види стрибків: а) безопорні стрибки (виконують без опори на перешкоду); б) опорні стрибки (виконують з опорою на перешкоду); в) стрибки в глибину.

Розрізняють *безопорні стрибки* в довжину і у висоту; їх поділяють на стрибок з приземленням на одну ногу і з приземленням на обидві ноги.

Стрибок з приземленням на одну ногу (*іл. 114.1*) застосовують у разі подолання горизонтальних перешкод завширшки до 2 м (щілини, траншеї, вирви, канави тощо) і вертикальних — до 0,6 м (повалені дерева, обірвані дроти, зруйновані цегляні стінки, камені тощо).

Для виконання стрибка слід з розгону відштовхнутися перед перешкодою однією ногою і, виносячи іншу ногу широким махом вперед–угору, перестрибнути через перешкоду, приземлившись на махову ногу, продовжувати рух уперед.

У момент стрибка поштовхова нога залишається ззаду до торкання маховою ногою землі, після чого енергійним змахом уперед допомагає безперервному руху. Корпус подають уперед, руки працюють у такт руху, як за звичайного бігу (ліва рука — права нога).

Стрибок з приземленням на обидві ноги (*іл. 114.2*) використовують під час подолання більш широких (3–3,5 м) ровів, канав, вирв і більш високих

(до 0,8 м) вертикальних перешкод, які важко подолати стрибком з приземлення на одну ногу.

Для виконання стрибка слід енергійно розбігтися і, відштовхнувшись перед перешкодою сильнішою поштовховою ногою, зробити зліт, виносячи вперед вгору іншу, зігнуту в коліні ногу з одночасним змахом обох рук угору. Приземлення проводять на ступні злегка розставлених ніг, коліна зігнуті, корпус і руки подають уперед для втримання тіла від падіння назад. Зброю в момент злету активно виносять уперед–угору.

Іл. 114.1. Стрибок з приземленням на одну ногу

Іл. 114.2. Стрибок з приземленням на обидві ноги

Опорні стрибки застосовують під час подолання перешкод заввишки до рівня грудей, що дає змогу спиратися на них.

Стрибок, наступаючи на перешкоду, застосовують, долаючи перешкоди заввишки до 0,9 м (огорожа, повалене дерево, зруйнована стінка, земляний вал тощо).

Для виконання стрибка слід зробити розбіг і, відштовхнувшись однією ногою, подаючи тулуб уперед, легко наскочити на перешкоду іншою зігнутою ногою, не випрямляючись, пронести над перешкодою поштовхову ногу, застрибнути на неї і продовжувати рух уперед. Руки працюють у такт руху: під час відштовхування правою ногою зброю в момент стрибка виносять уперед, під час відштовхування лівою ногою вона в початковій фазі опори перебуває позаду, а в момент приземлення на поштовхову (ліву) ногу її виносять уперед.

Стрибок з опорою рукою і ногою застосовують, долаючи перешкоди заввишки до 1,1 м. Найбільш характерною такою перешкодою є цегляна стінка з двома проломами.

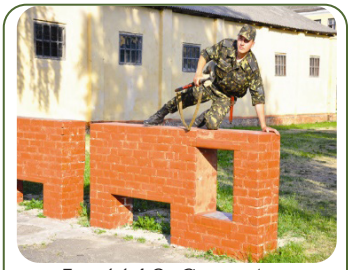
Для виконання стрибка необхідно зробити розбіг і, відштовхнувшись перед перешкодою лівою ногою, виносячи руку зі зброєю вперед–угору, наскочити на перешкоду, спираючись на неї лівою рукою і відведеною убік злегка зігнутою правою (маховою) ногою. Не зупиняючись, перенести через перешкоду ліву (поштовхову) ногу, зістрибнути на неї і продовжувати рух уперед (*іл. 114.3*).

Стрибки у глибину застосовують під час зіскакування з перешкод заввишки до 5 м (стіни, вікна, дахи тощо).

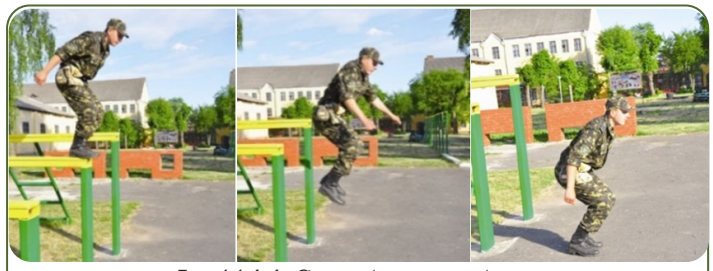
Стрибки у глибину з положення стоячи застосовують під час зіскакування з перешкод заввишки до 2 м (*іл. 114.4*). У польових умовах це мо-

жуть бути стрибки в рів, траншею, на землю із решток зруйнованих стін тощо. На смузі перешкод цей стрибок застосовують для зіскакування на землю зі зруйнованого мосту, з останньої сходинки зруйнованої драбини, під час подолання фасаду будинку.

Для виконання стрибка слід встати на край перешкоди і злегка присісти. Відштовхнувшись обома ногами, стрибнути на носки напівзігнутих і злегка розставлених ніг. Зброю тримають правою рукою горизонтально і подають у момент приземлення злегка вперед. За наявності зброї за спиною слід у момент приземлення притримати приклад правою рукою. Зістрибувши з невеликої висоти або опинившись біля противника, зброю беруть у положення бойової готовності для ураження противника в першу чергу вогнем.

Іл. 114.3. Стрибок з опорою рукою і ногою

Іл. 114.4. Стрибок у глибину з положення стоячи

Стрибок у глибину з положення сидячи використовують, зіскакуючи з перешкод заввишки до 3 м. У польових умовах його застосовують для зістрибування зі стрімких, крутих обривів, зруйнованих стін тощо. У разі швидкісного подолання смуги перешкод стрибок з положення сидячи застосовують рідко, бо на його виконання витрачається багато часу.

Для виконання стрибка необхідно сісти на край перешкоди, звісити ноги, спертися долонями і підборами об перешкоду і, відштовхнувшись від неї руками і ногами, зістрибнути на злегка розставлені напівзігнуті ноги. Зброю тримають у правій руці горизонтально або за спиною. Зіскакуючи зі зброєю за спиною, перед стрибком слід вивести приклад автомата вперед за перешкоду і в момент стрибка притримати його правою рукою, попереджаючи цим можливість удару зброї по спині, шиї або потилиці.

Стрибок у глибину з опорою на руку використовують під час зіскакування з перешкод заввишки 2–2,5 м. На смузі перешкод цей стрибок застосовують, зістрибуючи з макета танка, зруйнованого мосту, драбини, нижнього вікна фасаду будинку, а також під час зістрибування в траншею.

Перед стрибком слід встати на край перешкоди, присісти і спертися на неї лівою рукою. Потім, опускаючи вниз за перешкоду ліву ногу, відштовхнутися правою ногою і, притримуючись лівою рукою за край перешкоди, зістрибнути на обидві ноги лівим боком до перешкоди. Зброю тримати в правій руці або за спиною. Зістрибування правим боком до перешкоди проводять з опорою на праву руку (зброю в такому разі тримають у лівій руці).

Стрибок у глибину з положення вису (*іл. 114.5*) використовують під час зістрибування з перешкод заввишки понад 4 м, на яких можна повиснути (дах, балкон, вікно тощо).

Для виконання стрибка слід зависнути на руках, тримаючись за верхній край перешкоди. Відпускаючи праву руку і спираючись нею об перешкоду, повернутися до неї лівим боком. Відштовхнувшись лівою ногою і правою рукою, зістрибнути на злегка розставлені й зігнуті ноги. Зброю тримати за спиною, і в момент приземлення її слід притримувати правою рукою за приклад.

Іл. 114.5. Стрибок у глибину з положення вису

Зістрибування в траншею (щілину, хід сполучення) проводять з опорою на руку, а в неглибокі траншеї — з положення стоячи.

Вистрибування з траншеї можна виконувати двома способами: з опорою на коліно і з опорою на крутизну траншеї.

Вистрибування з траншеї з опорою на коліно застосовують за необхідності вистрибнути з неглибокої траншеї і за відсутності в ній спеціальних пристосувань для вилізання (лунок, ступенів, жердин).

Для виконання вискакування слід покласти зброю на бруствер праворуч від себе і, спираючись руками об край траншеї, відштовхнутися ногами від її дна, вийти в упор на руки. Подаючи корпус уперед, зігнутися в попереку і стати коліном між рук на бруствер траншеї. Підводячись, взяти зброю і почати рух уперед.

Вистрибування з траншеї з опорою на крутизну застосовують за необхідності вистрибнути з глибоких і вузьких траншей, а також ходів сполучення.

Для виконання вискакування взяти зброю в положення «за спину» або покласти на бруствер, стати поперек траншеї і, спираючись руками і ногами об виступи (лунки) в її стінах або просто в її крутості, вилізти з траншеї і почати рух уперед.

● **Перелізання** ● Перелізання застосовують під час подолання високих перешкод, зруйнованих споруд, завалів. Залежно від висоти перешкод перелізання можна виконувати самостійно або за допомогою.

Перелізання з опорою на руки застосовують для подолання нешироких перешкод заввишки до 1,3 м.

Для його здійснення необхідно підбігти до перешкоди і, спираючись руками на її верхній край, поштовхом обох ніг вийти в упор. Піднімаючи праву (ліву) ногу, опертися внутрішньою частиною стопи на верхній край перешкоди. Над перешкодою зайняти положення, як при стрибку з опорою рукою і ногою. Пронести іншу ногу над перешкодою, зістрибнути на неї і продовжувати рух. Зброя може бути в руці або за спиною.

Перелізання з опорою на стегно застосовують для подолання перешкод заввишки до 1,5 м (зруйнованих стін, парканів).

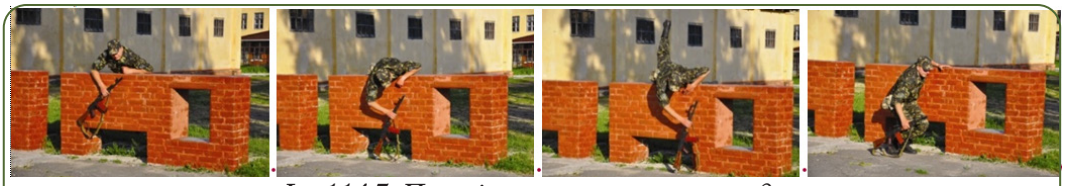
Під час його виконання потрібно підбігти до перешкоди і, вхопившись руками за її верхній край, енергійним поштовхом обох ніг вийти в упор на руки. Перенести ліву ногу над перешкодою та сісти на стегно. Спираючись підбором лівої ноги на перешкоду і подаючи плечі вперед, пронести праву ногу над перешкодою, зістрибнути з неї і продовжувати рух. Зброя в момент перелізання — у руці або за спиною (*іл. 114.6*). Перелізання без зброї можна виконувати з опорою на стегно правої ноги.

Іл. 114.6. Перелізання з опорою на стегно

Перелізання з опорою на груди (*іл. 114.7*) застосовують для подолання широких перешкод (стін, проломів, кам'яних огорож тощо).

Підбігши до перешкоди, опертися руками на її ближній верхній край, відштовхнутися ногами від землі і навалитися на перешкоду грудьми чи животом, підтягуючи тулуб до дальнього верхнього краю перешкоди. Нахилити корпус уперед, обпертися долонею правої руки об перешкоду з протилежного боку і, притримуючись лівою рукою за верхній край перешкоди, перенести ноги, зістрибнути. Зброя — за спиною або у правій руці. Якщо зброя в руці, то в момент зістрибування її притискають плазом до перешкоди.

Іл. 114.7. Перелізання з опорою на груди

Перелізання «зачепом» (*іл. 114.8*) застосовують для подолання нешироких зруйнованих стін, огорож і дощатих парканів заввишки 2–2,2 м.

Після енергійного розбігу відштовхнутися будь-якою ногою від землі в 1 м від перешкоди і, наскакуючи іншою зігнутою ногою на перешкоду, ухопитися обома руками за її верхній край. Підтягтися на руках і повернутися до перешкоди лівим боком, повиснути так, щоб її верхній край був під пахвою; зігнуту в колінному і тазостегновому суглобах ліву ногу підтягнути і притиснути до перешкоди, а праву вільним рухом відвести назад для замаху. Правою рукою триматися за перешкоду. Енергійно змахнувши правою ногою вперед–угору, зачепитися нею (п'ятою чи гомілкою) за верх перешкоди. Підтягнутися на руках і правій нозі, перевалитися через перешкоду, зістрибнути на землю. Зброя — за спиною.

Іл. 114.8. Перелізання «зачепом»

Під час виконання «зачепом» необхідно пам'ятати, що в момент замаху правою ногою ліва нога, зігнута в колінному і тазостегновому суглобах, не має опускатися вниз.

Перелізання «силою» також застосовують для подолання вертикальних перешкод заввишки до 2,2–2,5 м.

У цьому випадку необхідно швидко розбігтися і сильнішою ногою відштовхнутися в 1 м від перешкоди, іншою ногою наскочити на перешкоду і вхопитися руками за її верхній край. Енергійно підтягнутися і, допомагаючи ногами, вийти в упор (*іл. 114.9*). Влізаючи на перешкоду з широким верхнім краєм (кам'яну стінку, вікно будинку), слід виходити в упор спочатку на передпліччя, а потім на прямі руки.

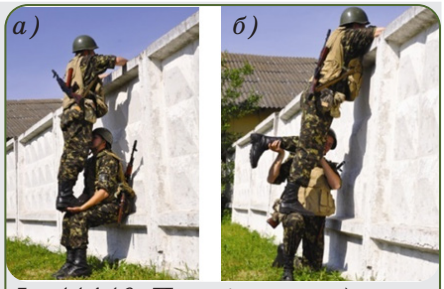

Іл. 114.9. Перелізання «силою»

Перелізання за допомогою застосовують для подолання перешкод заввишки 2,5 м (зруйновані стіни, паркани, схили яру, високо розташовані вікна). Вибір того чи іншого способу залежить від висоти перешкоди, обстановки і наявності підручних засобів.

Перелізання з опорою на стегно товариша (*іл. 114.10 а*). Той, хто допомагає, стає на ліве коліно боком до перешкоди, спираючись на неї лівим плечем. Той, хто перелазить, опираючись на перешкоду, стає правою ногою на стегно товариша й згинає в коліні ліву ногу. Партнер, підтримує його за ногу, допомагає вхопитися за край перешкоди й перелізти через неї. Зброя — за спиною.

Перелізання з опорою на плече товариша (*іл. 114.10 б*). Той, хто допомагає, стає спиною до перешкоди, розставляючи ноги на ширину плечей, злегка згинаючи їх у колінах, і кладе з'єднані руки на стегно

Іл. 114.10. Перелізання: а) з опорою на стегно товариша; б) з опорою на плече товариша

долонями догори. Той, хто перелізає, ставить ногу на руки того, хто допомагає, і, притримуючись за його шию, стає іншою ногою йому на плече. Ухопившись потім за край перешкоди, перелазить через неї. Зброя — за спиною.

Перелізання за допомогою підручних засобів (лопати, палиці, дошки). Той, хто допомагає, встромляє в укіс лопату чи спирається іншим предметом на виступ перешкоди. Той, хто перелізає, ставить ногу на утворену сходинку, спираючись на неї, захоплює руками край перешкоди і перелазить через неї. Зброя — за спиною.

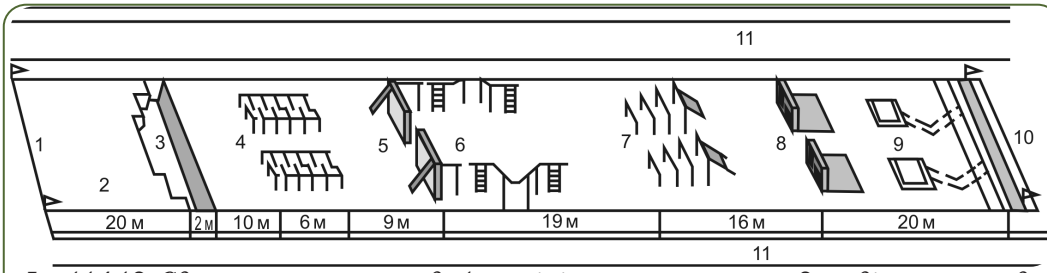
Перелізання за допомогою автоматів (жердин). Дві людини розташовуються біля перешкоди обличчям одна до одної, тримаючи автомати (жердини) (*іл. 114.11*).

Іл. 114.11. Перелізання за допомогою автоматів

Той, хто перелізає, використовуючи автомати як сходинки, ухопившись за край перешкоди, перелазить через неї. Під час подолання більш високих перешкод ті, хто допомагає, випрямляючи руки, піднімають автомати (жердини) так, щоб допомогти тому, хто перелізає, дотягнутися до верхнього краю перешкоди.

● **Єдина смуга перешкод** ● До складу єдиної смуги перешкод (*іл. 114.12*) входять такі елементи:

Іл. 114.12. Єдина смуга перешкод: 1 — лінія початку смуги; 2 — ділянка швидкісного бігу завдовжки 20 м; 3 — рів завширшки вгорі 2; 2,5 і 3 м, завглибшки 1 м; 4 — лабіринт завдовжки 6 м, завширшки 2 м, заввишки 1,1 м (кількість проходів — 10, ширина проходу — 0,5 м); 5 — паркан заввишки 2 м, завтовшки 0,25 м, з похилою дошкою завдовжки 3,2 м і завширшки 0,25–0,3 м; 6 — зруйнований міст заввишки 2 м, що складається з трьох прямокутних балок 0,2×0,2 м) перший — завдовжки 2 м, другий — 3,8 м зі згином у 135° (довжина від початку до згину — 1 м), третій — 3,8 м зі згином 135° (довжина від початку до згину — 2,8 м), розриви між відрізками балок — 1 м на початку другого і третього відрізків балок, у кінці перешкоди — вертикальні драбини з трьома східцями; 7 — зруйнована драбина завширшки 2 м (висота східців — 0,8; 1,2; 1,5 і 1,8 м, відстань між ними — 1,2 м, біля високого східця — нахилена драбина завдовжки 2,3 м з чотирма східцями); 8 — стінка заввишки 1,1 м, завширшки 2,6 м і завтовшки 0,4 м з двома проломами (нижній пролом, розміром 1×0,4 м, розташований на рівні ґрунту, верхній, розміром 0,5×0,6 м, — на висоті 0,35 м

від ґрунту з прилягаючою до нього площиною 1×2,6 м); 9 — колодязь і хід сполучення (глибина колодязя — 1,5 м, площа перетину вгорі — 1×1 м; у задній стінці колодязя щілина розміром 1×0,5 м, що сполучає колодязь з перекритим ходом сполучення завглибшки 1,5 м, завдовжки 8 м з одним згином; відстань від колодязя до траншеї по прямій — 6 м); 10 — траншея завглибшки 1,5 м; 11 — бігова доріжка завширшки 2 м

Іл. 114.13. Елементи єдиної смуги перешкод

На єдиній смузі перешкод виконують загальну контрольну вправу. Проходить вона на дистанції 200 м без зброї. На *іл. 114.13* зображено окремі елементи смуги перешкод.

1. Які способи подолання вертикальних перешкод вам відомі?
2. У який спосіб долають горизонтальні перешкоди?
3. Для чого призначена єдина смуга перешкод?
4. Розгляньте *іл. 112.13* і визначте, які саме елементи смуги перешкод зображені на ній.

§ 115. МЕТАННЯ ГРАНАТИ НА ДАЛЬНІСТЬ І ТОЧНІСТЬ

Які вправи потрібно виконувати, щоб навчитися метати гранату?

● **Основи техніки метання гранати** ● Навчання техніки метання гранати супроводжується вправами, що сприяють розвитку м'язової сили, швидкості, гнучкості. Це стрибки, метання та штовхання ядра, набивних м'ячів, каменів із різних положень, вправи для розвитку рухливості плечових суглобів, для розвитку окремих груп м'язів та інші.

Метання гранати виконують з місця і в русі, при цьому характерною є вибухова робота м'язів. Сутність її полягає в миттєвому скороченні м'язів у момент, коли тіло людини, яка метає гранату, займає положення немовби натягнутого для стрільби лука. Під час метання з місця це відбувається в момент замаху (повороту тулуба з одночасним відведенням руки з гранатою назад), під час метання в русі — в кінці розбігу. При цьому м'язи розтягуються не внаслідок замаху, а завдяки прискореному руху тулуба і ніг, тим часом плечі й рука з гранатою не змінюють своєї швидкості, отриманої внаслідок попередньої частини розбігу.

Іл. 115.1. Метання гранати Ф-1 на дальність

Метання гранати Ф-1 на дальність (*іл. 115.1*). Метання гранати Ф-1 на дальність здійснюють гранатою вагою 600 г. Метання виконують у коридор завширшки 10 м від лінії метання завдовжки 2 м. Коридор розмічають через 5 м паралельними білими лініями. Час на метання — 1 хв, залік за кращою спробою. Надається три спроби.

Метання ручної гранати на дальність можна виконувати стоячи з місця, у русі, з коліна, з положення лежачи. У навчально-бойових умовах ці способи метання застосовують в атаці, через невисокі укриття, з траншеї, люка танка.

Максимальна дальність кидка — при куті вильоту гранати 42°–45°. Якщо кут вильоту менший за 40° у результаті меншої висоти траєкторії дальність польоту зменшується. І, нарешті, при куті вильоту понад 45° в результаті швидкої втрати швидкості дальність польоту зменшується.

Навчання метанню гранати на дальність доцільно проводити в такій послідовності: ● вивчення способів тримання (хвата) гранати і автомата; ● вивчення техніки кидка з місця; ● метання гранати на ходу (з одного та з трьох кроків); ● метання гранати з розбігу.

Засвоєння техніки метання доцільно здійснювати за допомогою підготовчих вправ:

● метання гранати з місця. Виконується з вихідного положення стоячи, ступні ніг на ширині плечей, паралельні, голова повернена в напрямку метання, граната піднята над плечем. Відвівши руку з гранатою назад (замах), прогнутися в попереку, руку відвести якнайдалі за голову і кинути гранату на 15–20 м;

● метання гранати з місця з вихідного положення стоячи, лівим боком у бік метання. Під час замаху рукою назад зігнути праву ногу в коліні. Під час кидка стежити за активним розгинанням правої ноги і виходом грудьми у бік кидка. Кидок повинен завершуватися рухом передпліччя і кисті, що захльостує, з одночасним виходом на носок лівої ноги;

● метання гранати з кроком уперед. Виконують з вихідного положення стоячи, грудьми в напрямку кидка. Одночасно з рухом лівої ноги вперед, прогинаючись в поясниці, відвести гранату далеко назад, зігнути праву ногу в коліні, у момент постановки лівої ноги на ґрунт зробити кидок, послідовно включаючи в роботу м'язи ніг, тулуба і кидкової руки. Під час виходу в положення «натягнутого лука» стежити за тим, щоб права рука не була зігнута в ліктьовому суглобі, а під час кидка кисть руки переміщували з-за голови через плече;

● метання гранати з трьох кроків. Виконують з вихідного положення стоячи, у бік кидка, рука з гранатою перед собою. З кроком лівої ноги вперед почати відведення руки з гранатою по дузі вниз назад, потім швидко зробити схресний крок правою ногою і повернути плечі управо, руку з гранатою повністю відвести назад, кисть на рівні плеча. Ступню правої ноги поставити на ґрунт під кутом до лінії розгону, ліву руку із зброєю вивести в положення перед грудьми. З кроком лівої ноги (останній кидковий крок) вийти в положення для кидка.

Розгинаючи праву ногу і повертаючись грудьми у бік метання, зробити кидок, проносячи руку з-за голови через плече.

Оволодівши технікою метання з одного і з трьох кроків, доцільно перейти до навчання техніці метання з розбігу. Спочатку кидки виконують з неповного розбігу (8–10 кроків). У міру засвоєння техніки кидка довжина розгону і сила кидка зростає. Швидкість і довжина попереднього розбігу мала бути такою, щоб можна було справитися з технікою рухів в заключній частині розгону і зберегти ритм кидкових кроків.

Під час метання гранати на дальність зі зброєю в руці найбільш характерні такі помилки: *а)* роблять занадто довгий розбіг; *б)* не використовують розбіг, гранату метають з місця; в) занадто велика швидкість у початковій частині розбігу; *г)* недостатньо приділяють уваги другому кидковому кроку, який пов'язує розбіг з кидком; *д)* виконуючи схресний крок, надто згинають руку з гранатою в лікті, що зменшує силу кидка; *е)* в момент кидка передчасно відривають праву ногу від ґрунту, що зменшує силу кидка.

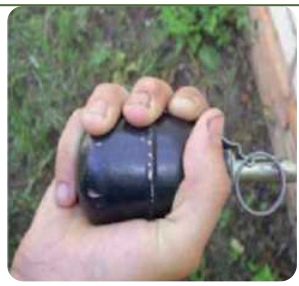

Іл. 115.2. Метання гранати Ф-1 на точність

Метання гранати на точність (*іл. 115.2*). Метання виконують з автоматом у руці від лінії метання гранатою вагою 600 г. Ціль — круг діаметром 3 м. Дальність до цілі — 35 м. Час на метання — 30 с. Для метання надають три спроби.

Навчання метанню гранат на точність проводять у такій послідовності: ● вивчення способів тримання (хвата) гранати і автомата; ● вивчення техніки кидка з місця по умовній меті (прапорцю) на відстань до 30 м; ● метання гранат по умовній цілі з постійним збільшенням відстані; ● метання гранат по концентричних кругах на відстань 20, 25, 30 і 35 м; ● метання гранат по концентричних кругах на 40 м серіями.

Навчання техніці метання гранат на точність проводять по нахиленому щиті розміром 1,5×1,5 м з колами на дальність від 20 до 30 м. Спочатку відпрацьовують окремі елементи техніки без кидка гранати, потім метання гранат по цілі з поступовим збільшенням дистанції. Обов'язково звертають увагу на технічно правильні дії на всіх фазах метання, слід добиватися одноманітності траєкторій польоту гранат і сили кидків, а також кучності й точності падіння гранат

Іл. 115.3. Тримання гранати під час метання гранати

Іл. 115.4. Способи тримання автомата під час метання гранати

Для зменшення розкиду гранат по фронту доцільно проводити метання на точність по вертикальній стійці заввишки 1,5 м з поступовим збільшенням відстані. Під час кидків треба також звертати увагу на те, щоб рука в русі з-за голови проходила над плечем, а голову не відхиляли вліво.

Після опанування техніки метання по нахиленому щиту і вертикальній стійці доцільно перейти до метання гранати по концентричних колах з поступовим збільшенням відстані від 20 до 35 м, потім — до метання гранат за умовами виконання вправи. Метання по концентричних колах доцільно виконувати серіями по 18 кидків, особливу увагу при цьому звернути на вдосконалення й одноманітність техніки на всіх фазах метання. Після досягнення стабільності техніки рухів проводиться змагання в парах, на кількість очок, покращення особистого рекорду, рекорду групи тощо.

Для розвитку фізичних якостей під час метання на точність тренування доцільно проводити з використанням гранат різної ваги (від 300 до 700 г), а також каменів і набивних м'ячів, змінюючи характер цілі і відстань до неї. Крім того, рекомендується виконувати кидки лівою рукою і двома руками з-за голови по цілі як із закритими, так і з відкритими очима. Ці вправи сприяють виробленню координації рухів, умінню зіставляти силу кидка з відстанню і відчуттям маси гранати.

Наступальну й оборонну гранати необхідно тримати в руці запалом догори, щоб великий, перший, другий і третій пальці міцно охоплювати корпус, а мізинець упирався в дно гранати (іл. 115.3). Спусковий важіль має бути притиснутий до долоні в ділянці великого пальця. При цьому треба пам'ятати, що не слід закріпощати м'язи передпліччя та кисті. Це негативно впливає на плавне відведення руки з гранатою під час замаху.

Зброя в руці не повинна заважати розбігу, відведенню руки з гранатою, виконанню кидка й зупинці (після кидка). Пальці лівої руки міцно тримають автомат трохи вище прицільної планки. Ремінь заздалегідь підтягують і намотують на магазин. Руку з автоматом вільно опускають донизу, зброя стволом нахилена вперед (*іл. 115.4*).

1. У чому полягає суть метання гранати на дальність?
2. Як потрібно тримати автомат під час метання гранати на дальність?
3. Які помилки найбільш характерні для метання гранати на дальність зі зброєю в руці?

А

Азимут (від араб. ассалет – шлях, напрямок) — кут між напрямком на північ та напрямком на даний предмет.Анексія (лат. annexio — приєднання) — це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави або нації в односторонньому порядку.

Антитерористична операція, АТО (англ. Antiterrorist operation) — система заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою.

Армія — сукупність усіх сухопутних, морських, повітряних (аерокосмічних) збройних сил держави; б) оперативне з'єднання, що складається з окремих частин різних родів військ.

Атака — це стрімкий і безупинний рух підрозділів у бойовому порядку в поєднанні з вогнем найвищої напруги усіх вогневих засобів з метою знищення противника й оволодіння визначеним районом (рубежем, об'єктом).

Б

Бій — організоване збройне зіткнення підрозділів, частин (кораблів), з'єднань; може бути загальновійськовим, протиповітряним, повітряним і морським. Види бою: наступальний, оборонний і зустрічний.

Бойовий порядок — шикування підрозділів для ведення бою.

Бойовий розвідувальний дозор — орган військової розвідки, який призначають для ведення розвідки під час бою та встановлення тактичного і вогневого контакту з противником у разі його втрати.

В

Варта — озброєний підрозділ, віднаряджений для виконання бойового завдання для охорони та оборони військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті й у дисциплінарній частині (батальйоні).

Віддача зброї — це рух зброї назад під час пострілу.

Відхід — маневр, який здійснюють підрозділи (вогневі засоби) з метою виходу з-під ударів сил противника, що переважають, недопущення оточення або зайняття більш вигідного положення для подальших дій.

Війна —це організована збройна боротьба між племенами, народами, державами, релігійними чи політичними угрупованнями, суспільними верствами тощо.

Військо — збройні сили держави.

Військова дисципліна — це безоганне й неухильне додержання військовослужбовцями порядку та правил, установлених військовими статутами й іншим законодавством України.

Військове формування — створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканності в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози

нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Військова служба — державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Вогонь — ураження противника стрільбою (пуском) з різних видів зброї (озброєння).

Воєнна доктрина — це прийнята державою система поглядів і положень про її військову безпеку, про будівництво збройних сил, їхнє використання.

Воєнний конфлікт — це форма розв'язання гострих суперечностей між державами, народами, соціальними групами або іншими суб'єктами політики з двостороннім використанням воєнної сили.

Воєнне мистецтво — це вміння командирів і воїнів творчо й ефективно застосовувати зброю, техніку й різні способи ведення бою.

Воєнна організація держави (ВОД) — базовий елемент системи воєнної безпеки, сукупність органів державного управління військовим і військово-технічним будівництвом, оборонно-промислового і наукового комплексів держави, військових формувань, призначених для виконання завдань безпеки воєнними методами, а також нормативно-правова база, що визначає функції, права, обов'язки всіх елементів ВОД.

Воєнний стан — правовий режим в країні або в окремих її частинах, що його встановлює вищий орган влади на час війни.

Воєнні дії — це організоване застосування зброї і техніки у збройній боротьбі: наступі та обороні.

Всебічне забезпечення бою (дій) — це комплекс взаємопов'язаних організаційних і практичних заходів, які здійснюють з метою створення сприятливих умов для ефективного застосування підрозділів шляхом якісної підготовки до виконання бойового завдання, збереження їх у боєздатному стані та зменшення впливу сил і засобів противника.

Г

Геноцид — кампанія повного чи часткового знищення національної, расової, етнічної, релігійної групи як такої.

Глибина строю — відстань від першої шеренги (військовослужбовця, що стоїть попереду) до останньої шеренги (військовослужбовця, що стоїть позаду), а під час дій на машинах — відстань від першої лінії машин (машини, що стоять попереду) до останньої лінії машин (машини, що стоять позаду).

Д

Двошеренговий стрій — стрій, у якому військовослужбовці однієї шеренги розміщені за військовослужбовцями іншої шеренги на відстані одного кроку (витягнутої руки, покладеної долонею на плече військовослужбовця, що стоїть попереду).

Директриса (військового стрільбища) — напрямок стрільби.

Довготривалі вогневі споруди — міцні, споруджені з каменю, цегли, бетону, залізобетону, броньових конструкцій тощо, оборонні споруди, призначені для ведення вогню з гармат, мінометів, кулеметів й інших вогневих засобів і захисту розрахунків (підрозділів), які обслуговують ці засоби, від вогню противника.

Е

Евакуація — комплекс заходів щодо організованого вивезення (виведення) населення з районів, зон можливого впливу наслідків надзвичайних ситуацій і розміщення його в безпечних районах у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю людей.

З

Замикаючий — військовослужбовець (підрозділ), який рухається останнім у колоні.

Збройна агресія — це застосування державою або групою держав збройної сили проти іншої країни.

Збройні сили — сукупність усіх військ держави.

Збройний конфлікт (від лат. conflictus — зіткнення) — збройне зіткнення між державами або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави; один з видів воєнного конфлікту (іншим видом є війна); украй гостра форма вирішення протиріч між державами, що характеризується двостороннім застосуванням збройних сил.

Зброя (озброєння) — знаряддя для нападу чи оборони; сукупність засобів для ведення бою, війни.

Зосередження вогню — ураження однієї цілі вогнем високої щільності в короткий проміжок часу.

Ж

Живучістю ствола — можливість ствола витримувати визначену кількість пострілів.

І

Інтервал — відстань по фронту між військовослужбовцями (машинами), підрозділами та частинам — відстань у глибину між військовослужбовцями (машинами), підрозділами та частинами.

К

Калібр — діаметр каналу ствола.

Колективна безпека — це сукупність спільних заходів держав і міжнародних організацій із запобігання та усунення загрози міжнародному миру та безпеки і припинення актів агресії й інших порушень миру.

Колона — стрій, у якому військовослужбовці або підрозділи (машини) розміщені один (одна) за одним (одною) на дистанціях, установлених Статутом або командиром.

Колонний шлях — вибраний на місцевості напрямок поза дорогами, який підготовлений для короткочасного руху військ (військових колон).

Криюча величина мушки — конкретний відрізок цілі, який перекриває мушка автомата на певній відстані від ока стрільця.

Кут прицілювання — кут, утворений лінією підвищення і лінією цілі.

Кут місця цілі — кут, утворений лінією прицілювання і горизонтом зброї.

Л

Лендліз (англ. lend-lease, від lend – давати в борг і lease – здавати в оренду) — загальна назва системи надання одними країнами-союзницями по антигітлерівській коаліції іншим країнам-союзницям військової техніки, зброї, боєприпасів, спорядження, сировини, продовольства та послуг.

Лінійний — військовослужбовець, призначений для позначення лінії шикування підрозділів і частин, а також лінії проходження урочистим маршем.

Лінія прицілювання — пряма лінія, яка проходить від ока стріль-

ця через середину прорізу прицілу (на рівні з її краями) і вершину мушки в точку прицілювання.

Лінія цілі — пряма лінія, яка проходить від ока стрільця через середину прорізу прицілу (нарівні з його краями) і вершину мушки в точку прицілювання.

Локальна війна (від лат. localis — місцевий) — військові дії між двома і більше державами, обмежені за політичними цілями інтересами тих, що беруть участь у військових (бойових) діях між державами, а по території — невеликим географічним регіоном, що, як правило, розташований у межах однієї з протиборчих сторін.

М

Маневр — організоване пересування підрозділів у ході бою (дій) з метою зайняття вигідного положення стосовно противника і зосередження необхідних сил і засобів на новому напрямку (рубежі, районі), відведення підрозділів з-під ударів противника, а також перенесення (зосередження) вогню для найбільш ефективного ураження противника

Марш — організоване пересування підрозділів у колонах дорогами і колонними шляхами з метою виходу в призначений район або на вказаний рубіж у встановлений час у повному складі, в готовності до виконання бойового завдання.

Міжнародний конфлікт — розв'язання протиріч, у якому беруть участь дві або кілька країн з метою реалізації цілей та інтересів в умовах протидії.

Н

Напрямний — військовослужбовець (підрозділ, машина), що рухається на чолі строю у визначеному напрямку.

Наліт — спосіб ведення розвідки, який полягає в раптовому нападі на противника з метою захоплення полонених, документів, зразків ОВТ, а також виведення з ладу (знищення) елементів ЗМУ і ВТЗ, ПУ, вузлів зв'язку, радіоелектронних засобів та інших важливих об'єктів противника.

Нарізна вогнепальна зброя — така зброя, що має ствол або стволи тільки з нарізними каналами.

Наступальний бій — вид загальновійськового бою, який проводять з метою розгрому (знищення) противника та оволодіння важливими районами (рубежами) місцевості або об'єктами.

Національні інтереси — стратегічно важливі цілі, що ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона планує їх досягти.

О

Об'єкт охорони (об'єкт, що охороняється) — ділянка місцевості з розташованими на ній будівлями, спорудами, майданчиками для відкритого зберігання військової та іншої техніки, боєприпасів і майна; будівлі та споруди, які стоять окремо, приміщення в цих будівлях і спорудах, що перебувають під охороною варти

Обороноздатність держави — здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Оборонний бій — вид загальновійськового бою, який ведуть з метою відбиття наступу противника, завдання йому максимальних втрат, утримання важливих районів (рубежів, об'єктів) місцевості і створення сприятливих умов для переходу в наступ або ведення інших дій.

Обхід — більш глибокий маневр, який здійснюється підрозділа-

ми для виходу в тил противника.

Охоплення — маневр, який здійснюється підрозділами для виходу у фланг противнику.

П

Пароль (від фр. Parole) — це таємне слово, яке слугує для начальника варти (чергової зміни) доказом, що варта, яка прибула для заміни, справді призначена з цією метою.

Передбойовий порядок — шикування взводу для пересування в колонах відділень у пішому порядку, які рознесені по фронту та в глибину.

Перенесення вогню — послідовне ураження цілей або перенацілювання і ведення вогню по нових цілях у разі їх виявлення.

Постом — усе, що доручене для охорони та оборони чатовому, а також місце або ділянка місцевості, на якій він виконує свої обов'язки

Постріл — це викидання кулі з каналу ствола енергією газів, які утворюються внаслідок згорання порохового заряду.

Похідний стрій — стрій, у якому підрозділ вишикуваний у колону або підрозділи в колонах, вишикувані один за одним на дистанціях, установлених Статутом або командиром.

Похідний порядок — шикування взводу (відділення в пішому порядку) для руху в колоні.

Початкова швидкість — швидкість руху кулі біля дулового зрізу ствола.

Пошук — спосіб ведення розвідки, який полягає в прихованому підході взводу (відділення) до визначеного, але недостатньо вивченого об'єкта противника, встановленні його розташування, обладнання й системи охорони, а за сприятливих умов — раптовому нападі на нього, захопленні полонених, документів, зразків озброєння і спорядження.

Правила стрільби — це комплекс обґрунтованих положень, точне дотримання яких у поєднанні з прийомами стрільби забезпечує виконання вогневих завдань.

Прийоми стрільби — це найбільш доцільні дії стрільця при підготовці до стрільби, веденні вогню та його припиненні, які закріплені в посібниках зі стрілецької справи.

Прицільна дальність — відстань від точки вильоту до перетину траєкторії з лінією прицілювання.

Р

Регіональна війна — війна, що охоплює певний регіон (частину континенту) за участю всіх чи більшості держав регіону та з метою досягнення воєнно-політичних цілей, що зачіпають інтереси цих держав.

Регулярна армія — це постійне військо, яке систематично поповнюють, має встановлену організацію і проходить курс військового навчання.

Режимом вогню — найбільша кількість пострілів, яка може бути виконана за визначений проміжок часу без шкоди для матеріальної частини зброї, порушень заходів безпеки і без зниження результатів стрільби.

Рикошет кулі (фр. ricochet) — відбиття руху кулі або артилерійського снаряду, що вдарився об перешкоду під невеликим кутом.

Розвідувальна засідка — спосіб ведення розвідки, який полягає у завчасному і прихованому розташуванні розвідувального органу або взводу (відділення, танка) на ймовірних шляхах руху противника для раптового нападу на нього

з метою захоплення полонених, документів, зразків ОВТ і спорядження.

Розвідувальний дозор — орган військової розвідки, який призначають для розвідки противника й місцевості у визначеному районі, напрямку.

Розгорнутий стрій — стрій, у якому військовослужбовці, підрозділи (машини) вишикувані на одній лінії по фронту в одношеренговому чи двошеренговому строю (в лінію машин) або в лінію колон з інтервалами, установленими Статутом або командиром.

Розпізнавальні сигнали — це світловий сигнал та радіосигнал, а також електронне розпізнавання.

Розподілення вогню — одночасне ураження підрозділом кількох цілей.

Ряд — два військовослужбовці, що стоять у двошеренговому строю один за одним.

С

Стройова підготовка — це знання обов'язків військовослужбовців перед шикуванням і в строю та вимог до стройового навчання, уміння кожного військовослужбовця приймати стройове положення, виходити зі строю та повертатися до нього, здійснювати військові вітання, безпомилково виконувати повороти на місці та в русі, прийоми і рухи без зброї та зі зброєю, знати строї підрозділів та військових частин.

Стрій — визначене Стройовим статутом ЗСУ розміщення військовослужбовців, підрозділів і частин для спільних дій у пішому порядку та / або на машинах.

Т

Тил — територія країни з її населенням, економікою, державними установами, розташована вглиб за лінією фронту.

Траєкторія — крива лінія, що описує центр тяжіння кулі в польоті.

Траншея — вузький глибокий рів із бруствером, що з'єднує в одну лінію всі вогневі точки оборонних позицій.

У

Удар — одночасне ураження військ і об'єктів противника шляхом потужної дії на них зброєю або військами.

Ф

Фланг — правий або лівий край (бойового строю; розташування військ; похідного порядку військового підрозділу тощо).

Фронт (лінія фронту) — смуга території, по якій ведуть бойові дії.

Ш

Шеренга — стрій, у якому військовослужбовці розміщені один біля одного на одній лінії.

Ширина строю — відстань між флангами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лєжнєв О. Про нові знаки розрізнення військових звань. — Видавництво «Знак», 2017.
2. Статути Збройних сил України: збірник законів: чинне законодавство зі змінами та доповненнями (офіційний текст). — Київ, 2016. — 424 с.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/205-20
4. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. М. Апанович. — Дніпропетровськ: Січ, 2004. — 229 с.
5. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ ЗСУ Ч. III. — Київ, — 2016.
6. Бойовий статут Сухопутних військ ЗСУ. Ч. II. (батальйон, рота) / — Київ, 2016. — 368 с.
7. Василенко В. В. Вогнева підготовка. — Київ, 2003.
8. Васійчук В. О. Основи цивільного захисту: навч. посіб. — Львів, 2010. — 384 с.
9. Військо скіфів. VII–IV ст. до Р.Х. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ucrainarma.org/antichnist/vijsko-skifiv-7-4-st.html
10. Вішняков В. В. Тактика: підручник / В. В. Вішняков, Г. А. Дробаха, А. А. Каленський, Є. Б. Смірнов. — К. : Вид. поліграф. центр «Київський університет», 2008. — 735 с.
11. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу / В.Є. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. — 288 с.
12. Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В. Гордієнко. – Львів, 1991. — 110 с.
13. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 рр./ В. Довбня. – Київ: Текст, 2002. – 218 с.
14. Закон України «Про Збройні сили України», редакція від 28.07.2016 р.
15. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», 2000 (1, 4–9,13, 16, 27–29).
16. Історія українського війська (1917–1995). Упорядник Я. Дашкевич. Львів: Світ, 1996. — 840с.
17. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. / В. А. Брехуненко, Л. В. Войтович, О. Б. Головко та ін.– Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. — 839 с.
18. Кіммерійці та їх військова організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucrainarma.org/materiali/kimmeriyci.html
19. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. — К.: Преса України. — 1997. — 80 с.
20. Котляр М. Ф. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі / М. Ф. Котляр. — Київ: Наш час, 2010. — 280 с.

21. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів. Упоряд. Б. Якимович. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
22. Литвин М. Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Каменяр, 1990. – 200 с.
23. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Видавнича фірма «Олір», 1995. – 368 с. Мицик Ю. А. Як козаки воювали : історичні розповіді про запорозьке козацтво / Ю. А. Мицик, С. М. Плохій, І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ: Промінь, 1991. – 301 с.
24. Найдавніші воїни на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucrainarma.org/antichnist/najdavnishi-vojiny.html
25. Наказ Міністра оборони України від 29.04.2016 № 232 «Про речове забезпечення військовослужбовців Збройних сил України». {Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 197 від 31.03.2017}. — http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0767-16/paran12#n12.
26. Настанова зі стрілецької справи (5,45 мм автомати та 5,45 мм кулемети Калашнікова. — К. : МОУ. — 2005.
27. Оцінка радіаційної хімічної обстановки: навчальний посібник / за ред. проф. О. Є. Левченка. — К. : СПД Чалчинська Н. В. — 2015. — 256 с.
28. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Упоряд. К. Галушко – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 352 с.
29. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 р. №368 «Про затвердження порядку класифікації над-звичайних ситуацій техногенного і природного характеру за їх рівнями».
30. Статути Збройних сил України: збірник законів: чинне законодавство зі змінами та доповненнями (офіційний текст). — Київ, 2016. — 424 с.
31. Тинченко Я. Новітні Запорожці: Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918 / Я. Тинченко. – Київ: Темпора, 2010. – 112 с.
32. Ткачук П. П., Харук А. І., Соляр І. Я., Виздрик В. С., Трофимович Л. В. Історія українського війська: Курс лекцій / П. П. Ткачук, А. І. Харук, І. Я. Соляр та інші. – Львів: НАСВ, 2016. – 168 с.
33. Черкас Б. Степовий щит Литви: Українське військо Гедиміновичів (XIV–XVI ст.) / Б. Черкас. – К.: Темпора, 2011. – 144 с.
34. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. / Д. І. Яворницький – Київ: Наукова думка, 1990–1991.
35. МОУ «Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ ЗСУ» Частина 3. Взвод, відділення, екіпаж. Київ, 2016.
36. Василенко В. В. Вогнева підготовка. — Київ, 2003.
37. Учебник рейнджера. Учебная бригада рейнджеров. Пехотная школа Армии США. Форт Беннинг, Джорджия. Январь, 2000 г.
38. Настанова зі стрілецької справи. 9 мм пістолет Макарова (ПМ). — К.: МОУ, 2004.
39. Тактика. Підручник. В. В. Вішняков, Г. А. Дробаха – 2008 р.
40. Настанова зі стрілецької справи. Ручний протитанковий гранатомет (РПГ-7, РПГ-7Д), К. МОУ. 2003.

41. МОУ. Головне командування Сухопутних військ ЗСУ «Настанова зі стрілецької справи» Київ 2005.
42. Крістофер Е. Ларсен «Тактика легкої піхоти для малих підрозділів».
43. МО України. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України. Пам'ятка в бою. Київ — 2014.
44. МО України. Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. С. В. Мірошников, А. А. Каленський, С. А. Шворов, А. Б. Сморчков, В. А. Присяжнюк. Тактична підготовка сол-дата, механізованого відділення і взводу. — Київ, 2008 р. Режим доступу: chito.in.ua/ministerstvo-oboroni-ukrayini-vijsekovij-institut-kiyivsekogo-v2.html.
45. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Військовий інститут. — Вогнева підготовка. —Навчальний посібник (з методичними рекомендаціями). — Режим доступу: www.mil.univ.kiev.ua/files/47_1731003871.pdf.

Навчальне видання

Авторський колектив:
Фука Микола Михайлович
Гарасимів Ігор Михайлович
Свідерський Юрій Юрійович
Пашко Костянтин Олександрович
Свідерська Наталя Юріївна

Захист України

Рівень стандарту
Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

На обкладинці використано фотографії курсантів державного навчального закладу «Тернопільський професійний коледж з посиленою військовою та фізичною підготовкою»

Головний редактор *Іван Білах*
Комп'ютерна верстка *Дарії Янік*
Обкладинка *Тетяни Волошиної*
Літературний редактор *Ігор Миколів*
Художнє оформлення *Інни Малявської*
Фото *Юрія Слюсаренка*

Формат 70×100/16.
_____ ум. др. арк., _____ обл.-вид. арк. Тираж _____. Замовлення № _____

ТзОВ «Видавництво Астон», 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com

ВИДАВНИЦТВО
ТзОВ
АСТОН